

MONOGRAFIA JUDEȚULUI

BIHOR

VOLUMUL I

COORDONATORI
MIRCEA BRADU AUREL CHIRIAC GHEORGHE MĂHĂRA

AUTORI
ALEXANDRU ILIEȘ CRISTIAN PUȘCAȘ CRISTIAN APATI
AUGUSTIN ȚĂRĂU BLAGA MIHOC EMŐDI ANDRÁS
PÁLFI JÓZSEF MÁTYÁS ATTILA BUZOGÁNY-CSOMA ISTVÁN
ANDREI SEIDLER DUMITRU NOANE RADU MILIAN
RADU ROMÎNAȘU GABRIEL MOISA PETRU AUREL BABEȘ
MARIA ZINTZ VICTOR MIHALCEA

MONOGRAFIA JUDEȚULUI

BIHOR

VOLUMUL I

Oradea, 2010

Acest volum a apărut cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Bihor
și al Asociației Culturale “Ion Bradu”

Mulțumiri speciale Universității Oradea și Muzeului Țării Crișurilor
pentru ajutorul dat la realizarea cărții de față.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Monografia județului Bihor. - Oradea : Arca : Editura

Universității din Oradea, 2010-

5 vol.

ISBN 978-973-1881-40-9

Vol. 1 / coord.: Mircea Bradu, Aurel Chiriac, Gheorghe
Măhăra. - 2010. - Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-1881-41-6 ;
ISBN 978-606-10-0579-6

I. Bradu, Mircea (coord.)

II. Chiriac, Aurel (coord.)

III. Măhăra, Gheorghe (coord.)

908(498-35 Bihor)

Prezentarea grafică: *Adrian Buzăș*

Fotografiile aparțin colecțiilor Universității Oradea, Muzeului Țării Crișurilor, Asociației Culturale
“Ion Bradu”, autorilor și artistului fotograf Vasile Gheorghe. Ele pot fi reproduse cu menționarea sursei.

Culegere text: *Ileana Negru, Augustin Țărău*

Traduceri: *Simona Cornelia Nicoară*

Responsibilitatea pentru conținutul și forma materialelor publicate aparține autorilor.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
RADU ȚÂRLE (PREȘEDINTELE CONSILIULUI JUDEȚEAN BIHOR), GAVRILĂ GHILEA (PRFECTUL JUDEȚULUI BIHOR)	
DIN PARTEA EDITORULUI	9
MIRCEA BRADU	
CARACTERIZAREA FIZICO-GEOGRAFICĂ	11
GHEORGHE MĂHĂRA	
ASPECTE DE GEOGRAFIE UMANĂ... ..	29
ALEXANDRU ILIEȘ	
ISTORIE, SOCIETATE, CIVILIZAȚIE	49
AUREL CHIRIAC	
EVOLUȚIE ARHITECTURALĂ ȘI DEZVOLTARE URBANISTICĂ	71
CRISTIAN PUȘCAȘ	
CONFESIUNI RELIGIOASE	93
ISTORIA BISERICII ORTODOXE. SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ	93
CRISTIAN APATÎ, AUGUSTIN ȚĂRĂU	
ISTORIA BISERICII GRECO-CATOLICE	127
BLAGA MIHOC	
ISTORIA BISERICII ROMANO - CATOLICE	137
EMÓDI ANDRÁS	
ISTORIA BISERICII REFORMATE	141
PÁLFI JÓZSEF	
ISTORIA COMUNITĂȚII EVANGHELICE LUTHERANE	147
MÁTYÁS ATTILA	
ISTORIA BISERICII UNITARIANE	151
BUZOGÁNY-CSOMA ISTVÁN	
COMUNITATEA EVREIASCĂ	155
ANDREI SEIDLER	
COMUNITĂȚILE CREȘTINE NEOPROTESTANTE	161
DUMITRU NOANE	

ISTORIA ÎNVAȚAMÂNTULUI	177
RADU MILIAN	
DIN ISTORIA INSTITUȚIILOR CULTURALE	201
RADU ROMÎNAȘU, GABRIEL MOISA	
REPERE ISTORICE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA AȘEZĂMINTELOR DE SĂNĂTATE PUBLICĂ	234
PETRU AUREL BABEȘ, AUGUSTIN ȚĂRĂU	
ISTORIA ARTELOR PLASTICE	253
MARIA ZINTZ	
DIN ISTORIA SPORTULUI	275
VICTOR MIHALCEA	

Bihorul este un ținut aparte. Dumnezeu l-a binecuvântat cu frumusețe și belșug, cu munți, ape și câmpii, cu ierni blânde și veri moderate. Nici vremurile nu au fost din cale afară de vitrege cu oamenii Bihorului. Istoria ținutului a fost mai puțin zbuciumată față de alte spații românești, dar suficient de interesantă pentru a fi reținută de cronicari. Prin așezările sale, Bihorul a fost un nod cultural, un avanpost al civilizației occidentale, un spațiu al toleranței etnice și religioase. Locul și istoria sa și-au lăsat amprenta durabilă pe caracterul oamenilor, prin particularități care ne fac ușor de recunoscut și de numit – bihoreni. O astfel de monografie reprezintă o punte necesară cu strădaniile cronicarilor de a transmite posterității înțelesurile existenței noastre contemporane, ne va ajuta copiii și nepoții să înțeleagă cum și de ce sunt ceea ce sunt.

RADU ȚÎRLE
Președintele Consiliului județean Bihor

Apariția acestei *Monografii* este, fără nici o îndoială, un eveniment cultural, un gest cu valoare reparatorie, dar și un instrument de lucru aflat acum la dispoziția tuturor celor care doresc să cunoască Bihorul de astăzi. Dincolo de informațiile prețioase aflate între copertele acestei lucrări remarcabile, *Monografia* se constituie într-un **certificat de existență**. Trăim aici, în acest fermecător colț de țară și încercăm după puterile fiecăruia, să sfințim cu faptele noastre timpul în care ne-a fost hărăzit să viețuim. Cartea de față este un raport despre proiectele noastre cele mai bune și mai frumoase, care s-au transformat în gesturi culturale, în instituții, în repere ale dezvoltării economice, în semne ale civilizației. Această *Monografie* este așteptată de mai bine de 70 de ani. Iată că i-a venit sorocul! Salut inițiativa editării unei astfel de cărți și îi felicit pe cei care au contribuit, cu inteligență și trudă, la apariția acestor volume.

GAVRILĂ GHILEA
Prefect al județului Bihor

Alcătuirea unei noi Monografii a Județului Bihor a fost o preocupare constantă a istoricilor și oamenilor de cultură bihoreni, mai ales după cel de al doilea Război Mondial. Primul imbold a fost așezarea în istoria scrisă a faptelor și evenimentelor petrecute după anul 1936, până când Aurel Tripon a coordonat cuprinzătoarea „Monografie Almanah a Crișanei”. Dar în perioada comunistă, continua presiune a politicului asupra specialiștilor în alcătuirea și mai ales în redactarea monografiilor la comandă, a studiilor științifice de istorie și cultură, care mergea până la excluderea adevărului istoric, i-a îndepărtat pe cei mai importanți dintre specialiști să se angajeze la o astfel de întreprindere riscantă. După Revoluția din 1989 lucrurile s-au schimbat, dorința de a așeza istoria în adevărul ei a generat studii temeinice și opțiuni științifice remarcabile. Așadar, prezenta Monografie a Județului Bihor se vrea o continuare a Monografiei Almanah a Crișanei, a Istoriei Orașului Oradea, a studiilor publicate în anuare de către universitarii bihoreni, în cărți și reviste de către cercetătorii de la Muzeul Țării Crișurilor și, spre bucuria noastră, a multor intelectuali de valoare cu diferite profesii. Ea este concepută în 6 volume la care colaborează, unii dintre cei mai importanți oameni de specialitate din toate domeniile: istorici, geografi, scriitori, jurnaliști, critici de artă, economiști, artiști fotografi. Desigur, ca orice lucru făcut de oameni, nu toate cele așezate de noi în pagini sunt perfecte. Dar de aici se poate continua oricând, de către oricine, cu noi argumente și contribuții științifice valoroase. Drept care subscriem cu convingere, ca într-un mesaj al unei ștafete sentimentale, sub primele cuvinte ale Monografiei din 1936: „O enciclopedie regională e tot atât de necesară ca una generală.”

MIRCEA BRADU
editor coordonator

CARACTERIZAREA FIZICO-GEOGRAFICĂ

GHEORGHE MĂHĂRA

Elementele spațiale ale județului

Bihorul – piatră de hotar la fruntariile vestice ale țării, se desfășoară sub forma unui vast amfiteatru natural ce urcă din Câmpia Crișurilor și a Barcăului peste Dealurile Vestice până pe crestele înalte ale Munților Apuseni, ocupând bazinele hidrografice ale Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru.

Relieful și tectonica complicată prin care a trecut acest colț de țară, precum și activitatea străveche a omului pe aceste meleaguri i-au conferit atribute de atractivitate de un farmec deosebit.

Elementele matematice care marchează punctele extreme ale județului sunt 47°35' 21" și 46°23'48" latitudine nordică și 21°26'6" – și respectiv 22°48'39" longitudine estică. De la nord la sud se întinde pe o distanță medie de circa 130 km, iar de la vest la est pe circa 110 km.

Marginea apuseană a județului coincide cu frontiera de stat dintre România și Ungaria, cuprinsă între extremitatea nordică a localității Curtuișeni și cea sudică a Comunei Avram Iancu, intersectând o zonă de câmpie și separând județul nostru de județele Haidu Bihor și Békés din Ungaria.

Limita nordică a județului, prin care acesta se separă de județul Satu Mare, străbate Câmpia Carai – Valea lui Mihai, Câmpia Ierului și Platforma Marghitei până în extremitatea estică a comunei Boianu Mare.

Limita de est este ancorată pe o zonă deluroasă și montană, este sinuoasă și foarte complexă întrucât străbate forme de relief diferite. Astfel, din dreptul localității Boianu Mare limita se îndreaptă spre sud străbătând Dealurile Dumbrăviței pe la est de Almașu Mare, apoi Valea Barcăului, Dealurile Bistrei, după care urmează culmea Munților Plopiș, cumpăna de ape dintre Valea Drăganului și Valea Iadului, apoi culmea Munților Bihor trecând peste vârfurile Bătrâna (1579 m), Glăvoaia (1425 m), înșeuarea Vârtop (1160 m), vârful Bihor (1849 m) până în vârful Piatra Aradului (1428 m), care

este un triplu punct de graniță între județele Bihor, Alba și Arad. Această linie întortocheată separă Bihorul de județele Sălaj, Cluj și Alba. În continuare se desfășoară *limita sudică* care ne separă de județul Arad și care urmărește înșeuarea Criștiorului, culmea Munților Codru – Moma, pentru a coborî apoi în Câmpia Crișurilor, cursul inferior al Crișului Negru până în dreptul localității Ant, unde intersectează granița cu Ungaria.

Aceste limite încadrează o unitate administrativ teritorială bine definită, ce însumează o suprafață de 7535 km² (3,2% din teritoriul țării), ocupând locul al șaselea ca mărime printre județele României.

Așezarea geografică față de principalele căi de comunicații ne conectează cu celelalte județe sau cu alte țări. Astfel, teritoriul său este străbătut de o rețea densă de șosele (E 60, DN 79, DN 76, DN 19) și căi ferate, iar prin intermediul punctelor de frontieră rutiere (Borș, Valea lui Mihai, Salonta) sau feroviare (Episcopia Bihorului) se leagă de Europa Central – Vestică. Pe cale aeriană are legătură directă cu Bucureștiul, prin intermediul aeroportului Oradea.

În ansamblul său, Bihorul este un județ cu o structură fizico-geografică eterogenă (munți, dealuri, depresiuni cu aspect de șes și câmpii întinse) cu un potențial economic și industrial mixt, o agricultură complexă, cu un potențial turistic remarcabil, dar și cu indicatori scăzuți ai natalității. Teritoriul său grupează 3 municipii, 6 orașe și o rețea rurală din 100 de comune cu 435 de sate.

Cadrul natural al județului

Alcătuirea Geologică

Teritoriul județului Bihor, format în decursul timpurilor, aparține la trei unități structurale distincte: Munții Apuseni, bazinele neogene marginale și Depresiunea Panonică.

Munții Apuseni au o poziție aparte față de catena alpină, rămânând în afara arealului alpino-carpatic, ca unitate internă a acestuia. Ei aparțin mai multor cicluri tectonice din care ultimul, ciclul alpin, este bine conturat.

Cuvertura sedimentară alpină a Munților Apuseni s-a format în două bazine distincte ca procese de sedimentare, ca timp de formare și ca funcție tectono-magmatică, generând două unități geologice diferite: Apusenii de Nord și Apusenii de Sud.

Apusenii de Nord includ pe teritoriul județului o parte a Munților Bihor, Codru – Moma, Vlădeasa, Pădurea Craiului și Plopiș. Aici întâlnim un mozaic petrografic alcătuit din roci cristaline, sedimentare și magmatice, care din punct de vedere structural – tectonic alcătuiesc două domenii: autohtonul de Bihor – Pădurea Craiului și cel al Pânzelor de Codru.

Autohtonul de Bihor – Pădurea Craiului este alcătuit dintr-un fundament cristalin, o cuvertură sedimentară și pe alocuri din roci magmatice.

Fundamentul cristalin este rigid, compartimentat de falii, denivelat și acoperit cu petice sedimentare epicontinentale prinse într-o tectonică de șariaj în care este antrenat parțial și fundamentul cristalin, generând astfel sistemul pânzelor de Codru.

Cuvertura sedimentară cuprinde o suită permo – mezozoică la care se adaugă un eruptiv reprezentat prin riolite și diabaze permieni.

Formațiunile permieni au un caracter continental (brecii, conglomerate, cuarțite roșii, gresii cu stratificație torențială) și o colorație roșcată ceea ce indică un climat semideșertic. Se dispun peste cristalin și suportă discordant triasicul inferior. Aceste formațiuni apar în Munții Bihor, Pădurea Craiului și în special în Codru – Moma, unde au grosimi mari și sunt puternic metamorfozate.

Depozitele mezozoice sunt bine reprezentate prin trei cicluri de sedimentare: triasic (până în ladinian), jurasic (neocomian - cenomanian) și cretacic.

Depozitele triasice au o mare dezvoltare în Padiș, Munții Bihor – Pădurea Craiului (autohton) și în Codru – Moma (pânzele de Codru).

Triasicul și jurasicul sunt reprezentate prin faciesuri calcaroase, iar cretacicul prin faciesuri calcaroase și de flis. Cuvertura sedimentară mezozoică din Apuseni are o structură de tip jurasian, iar elementele structurale majore din Pădurea Craiului conturează mai multe compartimente, care în județul Bihor sunt:

Grabenu Remeți, zona treptelor antitetice Damiș – Roșia, horstul Cărmăzana, compartimentul Zece Hotare cu brahianticlinalele Butan și Dealul Crucii la est și un sector vestic coborât caracterizat printr-o grosime mare a depozitelor cretacice (harta Geologică, sc. 1/ 200000, foaia Șimleul Silvaniei, 1968).

Menționăm că bauxitele constituie umplutura depresiunilor carstice formate pe suprafața calcarelor neojurasice. Aceste depresiuni au formă neregulată, sunt adânci de câțiva metri, cu punți, fride crevase, stâlpi verticali, accidentând fundul și pereții depresiunilor.

Sistemul pânzelor de Codru. În timpul cutărilor neocretacice autohtonul de Bihor a fost încălecat sub forma unor pânze, de formațiunile domeniului de Codru. Pânzele poartă nume locale, în cadrul cărora distingem următoarele unități: pânza de Vălani, pânza de Finiș – Gârda, de Dieva, Moma, Vașcău, Biharia, etc. Pânzele de Codru apar în Munții Codru – Moma, pe care îi alcătuiește în întregime și în sudul autohtonului de Bihor.

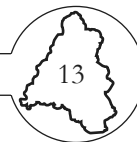
În *paleogen* Apusenii de pe teritoriul Județului constituiau un masiv exondat, supus eroziunii. Vulcanismul laramic determină mineralizări la Băița – Budureasa, în Plopiș (Borod, Cornișel) și în Vlădeasa.

Neogenul, începând cu badenianul, duce la fragmentarea Apusenilor, iar dinspre bazinul Panonic marea a pătruns în regiunile scufundate formând o serie de golfuri.

Rocile magmatice își datorează prezența vulcanismului subhercinic și celui laramic. *Vulcanismul subhercinic*, numit și magmatism subsecvent precoce (T.P. Ghițulescu, M. Borcoș, 1966), este reprezentat prin andezite, dacite, riolite, piroclastite prezente în depozitele senoniene din Vlădeasa sau în Bazinele cretacice de la Remeți, Roșia (Pădurea Craiului) și în sudul Munților Plopiș.

Magmatismul laramic (banatitic) s-a produs în timpul paleocenului pe sisteme de fracturi laramice și îl întâlnim în Vlădeasa prin dyke-uri și filoane de microgranite, porfire, porfire dioritice, granodiorite (D. Giușcă și colab., 1969). Mai apar la Roșia, Borod și Cornișel, apoi la Budureasa și Pietroasa (granodiorite). Mai la sud, la Băița, un corp important banatitic este străbătut de filoane de roci porfirice cum sunt cele de la Valea Seacă.

Activitatea intruzivă a banatitelor a generat fenomene de contact asupra rocilor din fundament.

Astfel, în Munții Bihor la contactul banatitelor cu calcarele mezozoice au luat naștere diferite tipuri de skarne de care se leagă zăcămintele de substanțe minerale utile de la Băița-Bihor.

Cuaternarul în zona montană apare sub formă restrânsă, fiind reprezentat de depozite periglaciare, depozite eluviale carstice și cele de turbă de la Padiș – Cetățile Ponorului și de la Remeți (Coadă Lacului).

Bazinele externe neogene. Transgresiunea badeniană duce la formarea bazinelor de sedimentare neogene din vestul Apusenilor reprezentate prin depresiunile Beiușului, Vad-Borod și Barcăului. Depozitele din aceste bazine s-au depus în badenian, sarmațian, panonian și cuaternar. Se constată că în zonele centrale ale bazinelor apar formațiuni mai fine, iar la periferia lor mai grosiere.

Depozitele de bază sunt alcătuite dintr-un orizont conglomeratic sau grezos peste care se dezvoltă un facies marno-grezos. Uneori apar și calcare oolitice peste care sunt dispuse marne. Extensiunea maximă a apelor este în ponțian, când se depun formațiuni argilo – marnoase – nisipoase și psefito – psamitice cu intercalații de marne și calcare, după care se produce colmatarea acestor golfuri până la finele dacianului când se depun nisipuri. Insular, formațiunile amintite sunt acoperite de pietrișuri piemontane rezultate din acțiunea rețelei hidrografice, care urmărea retragerea treptată înspre vest a Lacului Panonic.

Depresiunea Panonică. Este o unitate structurală ce pătrunde prin intermediul depresiunilor golf în vestul Munților Apuseni. Are un fundament cristalin de vârstă triasică și cretacică, puternic fragmentat de falii și compartimentat în blocuri denivelate situate la diferite adâncimi (câteva sute de metri la Tinca, 1500 m la Inand și peste 5000 m la Biharia).

Peste soclul cristalin urmează pătura sedimentară care, la nord de Barcău este formată din depozite în facies de flis paleogen, între Barcău și ridicarea cristalinului de la Inand – Salonta se dispun formațiuni cretacice, miocene și pliocene, iar la sud de Inand – Salonta numai formațiuni miocene și pliocene.

În miocen condițiile de sedimentare devin aproape uniforme. Acum se depun marne, argile cenușii și nisipuri, iar în pliocen, și anume în ponțian,

dacian și levantin apare o monotonie litologică datorită predominării argilelor, marnelor și nisipurilor.

Depozitele cuaternare acoperă întreaga suprafață a depresiunii. *Pleistocenul* formează depozite proluviale ale unor largi conuri de dejecție situate la ieșirea râurilor din munte. În pleistocenul superior s-au acumulat argile roșii în alternanță, pe alocuri, cu depozite loessoide.

În holocen se formează depozitele de terasă, pe râurile din depresiunile golf și în estul Câmpiei de Vest, alcătuite din pietrișuri, nisipuri grosiere acoperite cu prafuri nisipoase și argile prăfoase. Tot acum se depun nisipurile zburătoare din regiunea Valea lui Mihai și depozitele de mlaștină din Valea Ierului.

Unitățile de relief

Teritoriul județului Bihor se suprapune peste o mare varietate a formelor de relief, clădite sub forma unui vast amfiteatru cu deschidere spre nord – vest. Aici se disting trei unități principale: munții, cu bogăția și farmecul peisajului lor, dealurile domoale ce tivesc marginea vestică a munților, despărțite de depresiuni largi, și o întinsă câmpie aluvionară cu soluri fertile.

Unitatea montană. Munții ocupă partea sud – estică a județului și reprezintă 24% din suprafața sa. Se prezintă ca o masă muntoasă lobată de depresiuni golfuri periferice.

Subsolul edificiului montan este un adevărat mozaic de formațiuni geologice de tipuri și vârste diferite. Varietatea petrografică combinată cu tectonica pronunțată și eroziunea diferențiată au generat o gamă variată de forme de relief de la culmi muntoase impozante cu platouri subalpine întrerupte de versanți abrupti, la plaiuri domoale și depresiuni golf. Acestora li se alătură o multitudine de forme carstice ce dau o notă de originalitate morfografiei.

În unitatea montană a județului se înscriu munții Bihor – Vlădeasa ce reprezintă un nod orografic din care se desprind spre vest Munții Crișurilor (Codru – Moma și Pădurea Craiului) și Munții Plopișului, adevărate horsturi despărțite de depresiuni de tip graben (Beiuș, Oradea – Vad-Borod, Barcăului).

2.2.1.1. Munții Bihor – Vlădeasa. Constituie axul cel mai înalt al zonei montane. Au o dispunere meridiană și pătrund pe teritoriul județului cu latura lor vestică.

În funcție de structură, vechimea rocilor și morfologie îi putem împărți transversal în trei compartimente diferite: Bihorul sudic, Bihorul nordic și Munții Vlădeasa.

Bihorul sudic numit și *masivul Biharia* reprezintă sectorul sudic al axului central din care în cadrul județului se cuprinde partea sa vestică începând din vârful Piatra Aradului (1429 m), peste vârful Bihor și Piatra Grăitoare până în pasul Vârtope (1160 m), respectiv înșeuarea de la izvoarele Crișului Băiței și a Arieșului Mare.

Culminează în vârful Bihor (1849 m) numit de localnici și Cucurbăta Mare, ce constituie un splendid punct de belvedere pentru zonele înconjurătoare. Aici, ca de altfel în întreaga zonă a Munților Apuseni, s-au conservat bine suprafețele de nivelare, policiclice, și în special ciclul superior Fărcașa – Cârligatele și cel mediu Măguri – Mărișel.

Bihorul nordic reprezintă spațiul cuprins între Biharia și Muntele Vlădeasa. În literatura geografică i se mai spune Muntele Bătrâna (Geografia României, 1987), după vârful omonim, care are o poziție centrală în acest sector a cărui parte estică este inclusă județului Alba.

Limita nordică este pusă acolo unde rocile vulcanice ale Vlădesei încep să acopere calcarele și gresiiile mezozoice, respectiv în zona izvoarelor văilor Boga, Bulz, Aleu (afinenți nordici ai Crișului Pietros) și șeaua Cuculata din care pornesc spre est izvoarele Someșului Cald. Această limită este justificată prin aspectul diferit al morfologiei reliefului și printr-o desfășurarea aparte a suprafețelor de nivelare.

O caracteristică a acestui sector montan o reprezintă diversitatea petrografică, ce se succede de la nord la sud sub forma unor fâșii din ce în ce mai noi. Astfel, în nord, în Măgura Vânăta apar conglomerate și gresii urmate spre sud, în zona Padișului de calcare masive și dolomite după care se ivesc peticele de gresii și șisturi prezente în Groapa de la Barsa – Cetățile Ponorului, pentru ca apoi să apară din nou calcarele în zona Cetățile Ponorului – Valea galbenei – valea Sighiștelului. Această structură geologică generează un relief petrografic divers în care nota caracteristică o dă relieful carstic și care-i conferă zonei un mare potențial turistic. Aici se detașează Cetățile Ponorului, unul dintre cele mai grandioase fenomene carstice din Europa. Sunt alcătuite din trei doline – avene uriașe de 180 – 200 m adâncime,

legate subteran de un curs de apă activ.

În zona rocilor necarstificabile se dezvoltă o rețea hidrografică de suprafață, care atunci când ajunge în regiunea platourilor carstice se pierde în subteran prin sorburi sau ponoare, pentru a reapărea la suprafață în văi adânci, sub formă de izvoare cu debite mari, numite izbucuri (Izbucul Ponor, Izbucul Galbenei).

În Masivul Țapu (1475 m) pe gresii roșii – violacee și galbene s-a dezvoltat un imens complex de eroziune torențială dând *Groapa Ruginoasa* cu un diametru de circa 500 m și o adâncime de peste 100 m. Pereții acesteia sunt sculptați de o ravinație activă a cărei canale se unesc la baza gropii, constituind obârșia Văii Seci.

Aici este bine păstrată suprafața de nivelare Măguri – Mărișel care prezintă două trepte: una superioară situată la 1200 – 1300 m și alta inferioară la 800 – 1100 m.

Prima treaptă, numită carstoplenă (M. Bleahu, 1974), sau suprafața Padiș- Scărișoara (A. Indrieș, 1999), se întâlnește în platourile carstice din Padiș – Cetățile Ponorului. Ea este dominată de un relief ruiform cu numeroase văi oarbe a căror apă se pierde în subteran sau văi seci cu fundul plat și înierbat pe care moșii le numesc hoance. Endocarstul abundă în avene renumite (Bortig, Geamăna, Avenul Negru) și în numeroase peșteri dintre care unele adăpostesc ghețari, cum sunt: Ghețarul Focul Viu, Ghețarul de la Barsa, Ghețarul Bortig, etc.

Celei de-a doua trepte a suprafeței Mărișel îi corespund culmile muntoase și măgurile de la periferia Depresiunii Beiușului ca: Măgura Fericii (1104 m), Măgura Văratecului, Măgura Gurani (948 m), Măgurița (1038 m) și Măgura Băiții (889 m).

Carstoplena Padișului este dominată de o serie de culmi (Măgura Vânăta, 1641 m) și de abrupturi calcaroase din care amintim: Piatra Boghii (1436 m), Piatra Arsă (1488 m), Bisericuța Moșului (1466 m), Vărășoia (1441 m), Glăvoiu (1462 m), Țapu (1476 m), etc.

Munții Vlădeasa. Reprezintă compartimentul muntos situat la nordul Munților Bihor, până în Valea Crișului Repede.

Pe teritoriul județului se cuprinde o parte a interfluviului situat între Cornu Muntelui – Cârligatele și Crișul Repede, la vestul cumpenei de apă dintre Valea Drăganului și cea a Iadului.

Petrografic sunt constituiți din formațiuni vulcanice banatitice larg răspândite în culmile Buteasa – Cârligatele – Poieni, iar în vest, în culmea Iadului, apar șisturile cristaline și calcarele.

În relief se remarcă interfluvii înalte de circa 1600 m, largi și cu povârnișuri domoale, care constituie „goluri subalpine” cu întinse domenii de pășunat. Deasupra acestora se profilează vârfurile: Buteasa (1792 m), Briței (1750 m), Cârligatele (1694 m) și Poieni (1627 m). De sub vârful Poieni coboară o culme prelungă ce se menține la 1400 m și care unește Culmea Muncelului (1380 m) cu vârful Munceilor (1411 m), Muncelașul (1415 m) și Aria Vulturilor (1345 m), toponime ce denotă nețezimea lor. Din Aria Vulturilor suprafața Muncelu trece în Piatra Calului (1461 m) sub forma unui mic platou și apoi în Poiana Drăgoteanului (1444 m), Gruicul Ursului (1412 m), Poiana Stâna de Runc (1359 m), Măgura Roșianului (1456 m), etc.

În Vlădeasa relieful este masiv, greoi, cu văi puternic adâncite, iar duritatea rocilor generează abrupturi și rupturi de pantă în albia râurilor, care dau cascade renumite (Iadolina, Văul Miresei, Săritoarea Ieduțului).

Intrarea în peștera Meziad

Munții Bihorului - în ultimul plan vârful Cucurbăta Mare

În Grabenul Remeților calcarele și dolomitele au ocazionat dezvoltarea unui relief carstic cu numeroase peșteri, iar Valea Iadului este o succesiune de sectoare înguste de chei și defilee, cu abrupturi pitorești despărțite de bazine mai largi, ocupate de așezări omenesti.

Munții Codru – Moma. Se desprind din blocul central al Bihorului prin curmătura Criștiorului, pe direcție sud-est spre nord-vest. Acești munți constituie cumpăna apelor între Crișul Negru și Crișul Alb, care împarte acest masiv între județele Arad și Bihor căruia îi revine partea de est și nord.

Luat în ansamblu Masivul Codru – Moma prezintă o asimetrie evidentă cu versantul vestic de pe teritoriul județului Arad mai abrupt, iar cel estic,

Peisaj de iarnă în Munții Apuseni

bihorean, mai domol. Sub raport altimetric se menține la altitudini medii moderate de 600 – 900 m, atingând altitudinea maximă în vârful Pleșu la 1109 m, iar în alte patru vârfuri depășește de asemenea 1000 m (Izoi, 1098, Dealul Vârfului, 1064

m, Osoiu Mare 1063 m și Vârful Dievii, 1047 m).

Morfologia acestor munți se caracterizează prin prezența a trei culmi principale orientate nord – vest spre sud – est: *Culmea Codrului* care este axa principală a masivului ce se înalță ca un zid unitar cu altitudini medii de 900 m; *Culmea Văratec* (827 m) – v.f. Dievii (1047 m) – Runcoi (998 m) situată la est de Valea Finișului și fragmentată de văile Tărcăița și Crișul Pietros; *Culmea Munților Moma*, care reprezintă sectorul sudic al acestui edificiu muntos, situată la sud de Valea Brihenilor și care culminează în vârful Momuța (929 m).

Rocile carbonatice prezente în părțile extreme ale masivului, în Platoul Carstic Dumbrăvița de Codru și Platoul Vașcăului prezintă întreaga gama de a reliefului carstic. Astfel, platoul calcaros al Vașcăului (600 – 700 m), este ciuruit de doline, văi seci și depresiuni închise prin care se pierd apele în subteran pentru a reapărea la zi prin izbucuri, cum este Izvorul din Boiu de lângă Vașcău sau renumitul izbuc intermitent de la Călugări.

Capătul nord – vestic al Munților Codru – Moma, se termină spre Depresiunea Holodului în Măgura Forăului (Răbăganilor) care este un pinten montan alcătuit din gresii în care Crișul Negru și-a tăiat pitorescul defileu de la Borz – Șoimi.

Munții Pădurea Craiului. Sunt cuprinși între depresiunile Vad – Borod la nord și Beiușului la sud. De Munții Bihor – Vlădeasa sunt separați prin Văile Iadului și a

Meziadului, iar spre vest sunt limitați de Dealurile Tășadului.

Relieful se prezintă sub forma unor platforme fragmentate într-o serie de culmi și masive izolate sub formă de măguri. La vest de Valea Iadului se profilează o culme mai înaltă și îngustă situată la circa 1000 m, din care se individualizează vârfurile: Piatra Tisei (1057 m), Măgura Beiușele (1004 m), Hodrângușa (1027 m), Dealul Boții (968 m).

În zona centrală a masivului s-a dezvoltat o suprafață extinsă puternic fragmentată păstrându-se azi ca măguri sau culmi puțin alungite: (Culmea

Ponorașului, 858 – 825 m, Dealurile Rujet, 844 m., Cămârzan, 851 m., Roșiorului, 750 m., Crucii, 722 m., etc).

Sub aceasta apare suprafața Zece Hotare la o altitudine de 600 – 700 m, sub formă de interfluvii prelungi ce scad spre Bucuroaia, Vărciorog, Crișul Repede și Crișul Negru până la circa 500–400 m.

Pe rocile carbonatice din platourile carstice Damiș, Zece Hotare, Vărciorog s-a dezvoltat un amplu relief carstic haotic și confuz cu doline, uvale, gropi și depresiuni carstice, ponoare și izbucuri, peșteri și avene. În acest masiv s-au identificat 680 de cavități ce însumează peste 105 km lungime (C. Goran, 1982), dintre care amintim peșterile Șuncuiș, Vântului, Vadu Crișului, Meziad.

Munții Pădurea Craiului dețin câteva superlative carstice: cea mai lungă peșteră din țară – Peștera Vântului (32 km); cel mai adânc aven – Avenul din Stanu Foncii (325 m); cel mai lung curs de apă subteran (Valea Topei cu izbulul Aștileu, de 11,35 km).

Peisaj de toamnă în Munții Bihorului

La intrarea în depresiunile periferice râurile permanente s-au adâncit în calcare formând sectoare de chei și defilee sălbatice (Cheile Videi, Cuților, Albioarei, Lazurilor, Mișidului și Brătcuței). Cel mai impresionant este defileul Crișului Repede de la Bălnaca – Vadu Crișului cu cheile Bălnaca – Șuncuiș și Șuncuiș – Vadu Crișului. În defileul de la Vadu Crișului foarte cunoscută este peștera cu același nume, activă, din care iese un pârâu ce drenează apele subterane din Platoul Zece Hotare.

Munții Plopișului (Muntele Șes sau Munții Rez). Sunt munți joși cu aspect de muncii și constituie

peninsula nord-vestică a Munților Apuseni, în lungime de 35 km, între depresiunea Barcăului în nord și Vad – Borod în sud. Față de Dealurile Oradiei în vest sunt separați de aliniamentul Lugașu de Jos – Brusturi – Derna, iar în est sud – est se întind până în șeaua Osteana. Partea sud-estică a lor, la est de înșeuarea de la Piatra Craiului, se cuprinde hotarului județului Cluj.

Au aspect de interfluvii largi pe care s-au dezvoltat o serie de așezări rurale ca Șinteu, Pădurea Neagră.

Culmea principală, orientată pe direcția nord-vest – sud-est, se menține la altitudini de 700-800 m, având câteva proeminențe mai importante: Poiana Florilor (705 m), Arsura (706 m), Văratecul (757 m), Dealul Calului (713 m), Osoiul (776 m), Secătura (771 m), Merișorul (882 m), Măgura Beznea (898 m), Cornului (890 m).

Din culmea principală coboară un nivel mai jos (650 – 500 m), sub forma unor plaiuri prelungi,

*Gaudemus -
bază de cercetare
a Universității
Oradea, de la Stăna
de Vale*

adevărate contraforturi ale muntelui, orientate atât spre Valea Barcăului cât și spre Crișul Repede.

Periferia munților este tivită de o trenă de piemonturi și glacisuri în jur de 300 m, dar care poate urca uneori la 450 - 500 m, prezentă, în general, în Dealurile Tășadului – Bistrei, Oradiei, Lugașului, platoul Beznei.

Valea Bistrei, adâncită epigenetic în „Podișul Șinteiului”, împarte Munții Plopișului în două compartimente: nord – vestic, mai puțin extins și cu altitudini mai mici cum este Dealul Lupului (614 m), Arsura (705 m), și compartimentul sud – estic, mai extins și mai înalt (Măgura Mare, 918 m).

Unitatea dealurilor piemontane crișene.

Această unitate formează o zonă de tranziție între Munții Apuseni și Câmpia Crișurilor, având o extensiune maximă pe rama dinspre munte a Depresiunilor Barcăului, Vadului și Beiușului. Are lățimi variabile de circa 5 – 30 km și înălțimi ce scad de la circa 600–500 m la 200 – 160 m.

Sub raport genetic provin dintr-un piemont de acumulare existent la baza munților supus unui intens proces de eroziune. Structural, în alcătuirea lor, există un fundament cristalin reprezentat de blocuri de dimensiuni diferite, situate la adâncimi ce cresc dinspre munte spre câmpie. Peste acesta apar depozite sedimentare grosiere, mai ales neogene, cu structură ușor monoclinală.

Relieful este alcătuit din culmi prelungi monoclinale cu o cădere de 2,6 – 6% și cu spinări largi, netede ori slab ondulate. Culmile sunt separate de văi principale însoțite de lunci largi și de 4-7 nivele de terase sau de depresiuni de câțiva kilometri lărgime. Pe povârnișuri apar deplasări în masă și procese de ravinare cu manifestări și intensități variate.

În funcție de masivele muntoase în jurul cărora s-au dezvoltat și de anumite particularități petrografice și morfologice pot fi deosebite mai multe subunități: Dealurile Crasnei, Plopișului, Pădurii Craiului, Bihorului și Dealurile Codru-Moma. Acestea

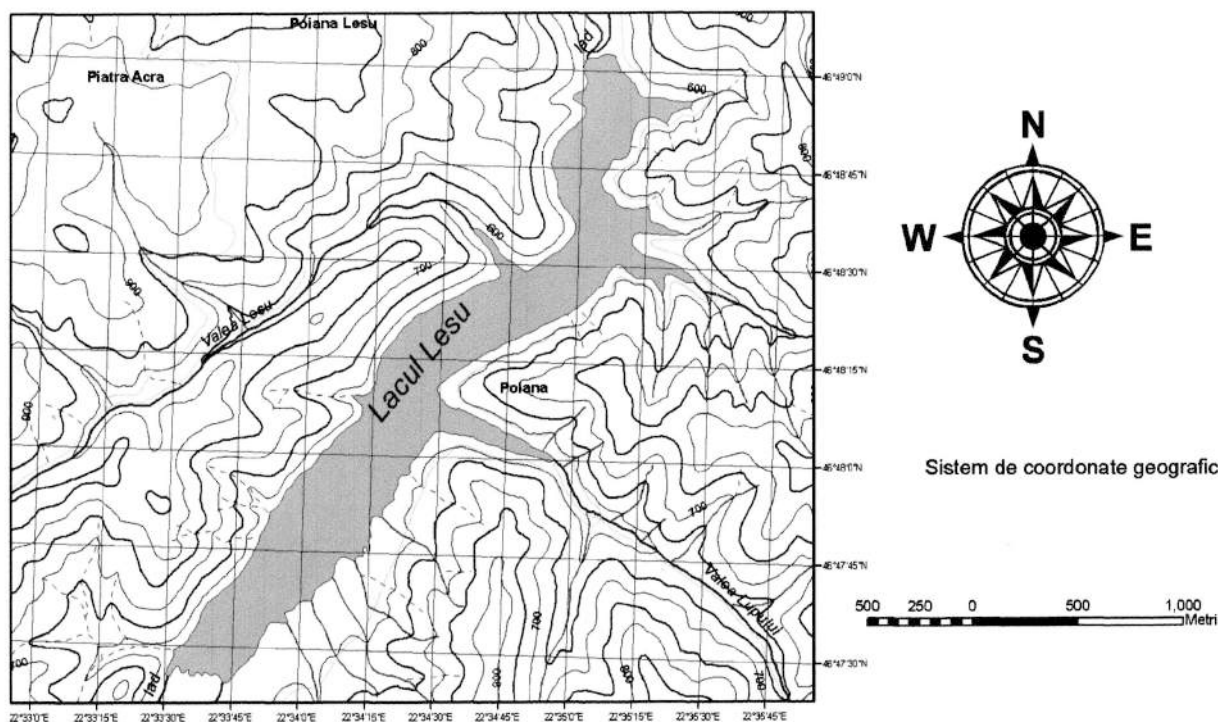
li se alătură culoarele depresionare ale Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru.

Dealurile Crasnei (Toglaciului) sunt situate la nord de Valea Barcăului și pătrund pe teri-

toriul județului prin extremitatea lor vestică numită Dealurile Dumbrăviței, cuprinse între Barcău și valea Inot (I.O.Berindei, 1973, Gr. Posea, 1982).

Dealurile Plopișului tivesc marginile nordice, vestice și sudice ale Munților Plopiș, între valea Barcăului, Câmpia Crișurilor și valea Crișului Repede. Spre bazinul Barcăului ele cuprind Dealurile Bistrei, Depresiunea Popești și Dealurile Dernei, după care urmează spre Vest și sud Dealurile Oradiei, Aleșdului și Dealurile Beznei.

Dealurile Pădurii Craiului însoțesc munții cu același nume din dreptul defileului Vadu Crișului

Lacul Leșu - harta generală

și până în Valea Meziadului. Au o dispoziție divergentă spre culoarul Oradea – Borod, Câmpia Miersigului și Culoarul Crișului Negru. În cadrul lor se cuprind: Dealurile Dobricionești, Vârciorog, Tășadului, Căprioarei,

Cărandului, Drăgeștilor, Ceișoarei, Dobreștilor, Vălanilor și Sălătrucului.

Dealurile Bihorului însoțesc marginea vestică a Munților Bihor – Vlădeasa între Văile Meziadului, Roșiei, Crișului Negru și Curmătura Criștiorului.

Văile principale care le drenează le-au fragmentat în mai multe subunități cum sunt: Dealurile Beiușele, Buduresei, Gorunilor și Lazurilor. Acestea li se alătură Dealurile Curmăturii Criștiorului situate în extremitatea sudică a județului, între Munții Bihor și Codru-Moma, alcătuind o șa largă prin care se face legătura între Depresiunea Beiuș și Brad – Hălmaگیu.

Dealurile Munților Codru – Moma limitează pe teritoriul județului marginea estică și nordică a Munților Codru – Moma și cuprind trei subunități: Dealurile Vașcăului, numite și Dealurile Momei (I. O. Berindei, 1977) cuprinse între Valea Criștiorului și Măgura Osoiu, sculptate în calcare mezozoice și având un relief carstic, apoi Dealurile Tărcăiței continuate spre vest cu Dealurile Dumbăviței, numite de I. O. Berindei (1977) Dealurile Codrului. Acestea

se desprind din Munții Codrului spre culoarul Crișului Negru, Valea Brihenilor, Culoarul Drăgotenilor și Câmpia Călăcei.

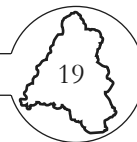
Culoarele depresionare au aspect de golfuri în care pătrunde, pe sub rama muntoasă, șirul Dealurilor Vestice, iar în lungul râurilor, la nivelul luncii și a teraselor joase, pătrunde Câmpia Banato – Crișană.

Culoarul Barcăului se dezvoltă de-a lungul râului omonim între Dealurile Crasnei și ale Plopișului. Versanții sunt asimetrice, afectați de ravene, torenți și alunecări de teren, iar lunca este largă și însoțită de 3 – 4 nivele de terasă.

Culoarul Crișului Repede este cuprins între Munții Plopișului și Munții Pădurea Craiului și este drenat de Crișul Repede și Borod. În cadrul său s-a dezvoltat Depresiunea Vad – Borod divizată de defileul de la Vadul Crișului în două compartimente: Borodul în est și Vadul în vest, care, începând de la localitatea Subpiatră, se lărgeste și formează *Depresiunea Intracolinară a Oradiei*.

Culoarul Crișului Negru este modelat în depozitele neogene ale Depresiunii Beiuș – Holod, cuprins între Munții Pădurea Craiului, Bihorului și Codru-Moma. Măgura Forăului și Șeaua deluroasă a Drăgotenilor separă două compartimente: cel al Depresiunii Beiușului în est de cel al Holodului în vest.

Depresiunea Beiușului este modelată de Crișul Negru și afluenții săi: Roșia, Nimăiești, Crișul Pietros,

Crișul Băiței, care și-au creat un sistem ramificat de văi cu terase și lunci.

Depresiunea intercolinară Holod are aspectul unui golf de câmpie ramificat între dealuri printr-o luncă largă și șase nivele de terasă. Constituie o arie de confluență a Crișului Negru cu Holodul și afluenții săi ce vin din Pădurea Craiului.

Unitatea de câmpie. Ocupă partea vestică a județului cuprinsă între unitatea dealurilor și granița cu Ungaria. Această unitate de relief este reprezentată prin Câmpia Crișurilor și prin compartimentul sudic al Câmpiei Someșului, subunități ale Câmpiei Banato – Crișane.

Câmpia Crișurilor reprezintă partea centrală a Câmpiei Banato – Crișane, având o altitudine de 90 – 100 m, în extremitatea vestică și 160 – 180 m în est, sub unitatea Dealurilor Vestice. Condițiile de geneză și particularitățile reliefului permit distingerea a două subunități: câmpia înaltă subcolinară și câmpia joasă de divagare, însă pe alocuri mai apare și o câmpie intermediară.

Câmpia Înaltă numită și *câmpie subcolinară* se desfășoară ca o fâșie la baza dealurilor între Barcău și Teuz, la altitudini ce scad de la est spre vest de la 185 m la circa 120 m. Ea corespunde celor patru trepte de glacisuri și de terase pleistocene (t1, t2, t3, t4) motiv pentru care se mai numește Câmpia glacisurilor. Altimetric se ridică cu 5-15 m peste talveguri.

Câmpia înaltă este fragmentată transversal de Barcău, Crișul Repede și Crișul Negru, care individualizează următoarele compartimente:

- *Câmpia Barcăului*, formată dintr-un glacis complex extins între lunca Barcăului, Dealurile Dernei și Bistrei;

- *Câmpia Bihariei* care continuă glacisul Barcăului la vest de valea Fâneța Mare, extinzându-se în vestul Dealurilor Oradiei până în lunca Crișului Repede. De la baza sa se drenează Crișul Mic (Crișul Mort);

- *Câmpia Miersigului* este cea mai extinsă fiind cuprinsă între luncile Crișului Repede și a Crișului Negru, pe de o parte, și între Dealurile Tășadului și Canalul Colector pe de altă parte. În vest prezintă o treaptă intermediară numită Câmpia Veljurilor (Gh. Măhăra, 1977) sau a Gepiului (Gr. Posea, 1977);

- *Câmpia Cermeiului* mărginește spre vest Dealurile Codrului, la sud de Crișul Negru. Are și ea

două trepte, una înaltă, numită Câmpia Călacei (Gh. Măhăra, 1977) sau a Susagului (V. Mihăilescu, 1966) și alta intermediară, Câmpia Cermeiului.

Câmpia joasă se desfășoară între Canalul Colector și granița cu Ungaria la o altitudine de 89 – 100 m. Ea se prelungește tentacular în câmpia glacisurilor de-a lungul principalelor râuri. Se mai numește *câmpie de divagare* sau *câmpie aluvială*. Suprafața câmpiei este plană și se ridică cu doar 3-5 m peste talvegul râurilor care aici sunt îndiguite. Prezintă numeroase albușii și meandre părăsite, lacuri, mlaștini și lăcoviști cu fragmente de râu fără izvor și fără vărsare. Toate acestea dovedesc tinerețea geomorfologică a câmpiei (holocenă). Aici nu se poate vorbi de o cumpănă de ape între râuri, deoarece acestea curg aproape de suprafața câmpiei, iar la ape mari chiar mai sus.

În câmpia joasă a Crișurilor, sectorul nordic, situat la nord de Crișul Repede până în lunca Barcăului și limitat de Câmpia Bihariei la est și graniță la vest, poartă numele de *Câmpia Santăului* (Gh. Măhăra, 1977) sau a Borșului și Parhidei (Gr. Posea, 1997), iar V. Mihăilescu o numește Câmpul Nyoslagului. Între Crișul Repede – Crișul Negru, Canalul Colector și graniță se numește *Câmpia Salontei* ce se continuă spre sud, în județul Arad cu Câmpia Socodorului și a Teuzului.

Individualizată recent câmpia joasă a rămas cu un exces de umiditate a solului și cu o predispoziție accentuată la înmlăștinire și inundabilitate, datorită pantelor reduse, drenajului intern și extern defectuos și prezenței materialului fin aluvionar și argilos cu permeabilitate scăzută.

Câmpia intermediară se plasează la altitudinea de 100 – 120 m, între celelalte două tipuri. Corespunde cu poala câmpiei de glacisuri și aici, râurile mici, au un anume grad de divagare.

Câmpia Someșului. Pătrunde pe teritoriul județului Bihor prin subunitățile sale sudice: Câmpia Buduslăului, Ierului și Câmpia Carei – Valea lui Mihai.

Câmpia Buduslăului se situează la nord de lunca largă a Barcăului, fiind cuprinsă între Dealurile Crasnei și Câmpia Ierului. Se mai numește Câmpia Marghitei (N. Josan, 1992) și reprezintă partea sudică a câmpiei subcolinare Diosig – Tășnad.

Câmpia Ierului are aspectul unui culoar jos, de 104 – 125 m, situat între Câmpia Valea lui Mihai și cea a Buduslăului. Reprezintă un vechi curs al Văii Barcăului, Crasnei, Someș, Tisa care până-n holocen

se îndreptau spre subsidența Crișurilor. În holocenul mijlociu scufundările mai accentuate din Câmpia Someșului (Bodrog) au determinat întoarcerea apelor spre nord, lăsând Valea Ierului suspendată sub formă de culoar.

Câmpia Valea lui Mihai numită și Câmpia Nirului este situată între graniță și Câmpia Ierului, ocupând sectorul sudic al Câmpiei Carei – Valea lui Mihai. Partea vestică are altitudini de 140 -150 m, rar ajunge la 160 m, și este alcătuită din șiruri de dune de nisip, azi nivelate și folosite în scop pomi – viticol sau plantate cu păduri de salcâm.

Partea de est (Câmpia Pișcoltului, Gr. Posea, 1997) are altitudini de 120 – 130 m, este formată din loessuri și soluri fosile și se termină abrupt deasupra Câmpiei Ierului.

Clima

Caracteristicile climatului din județul Bihor sunt condiționate de circulația atmosferică a maselor de aer, de poziția geografică a județului și de modificările pe care le impun particularitățile suprafeței subiacente. Astfel, masele de aer dominante sunt cele polar – maritime, transportate de circulația vestică. Sunt umede și moderate termic și au frecvența cea mai mare la sfârșitul primăverii și în lunile de vară. Urmează apoi masele de aer polar – continentale, reci și uscate iarna, calde și secetoase vara, apoi cele arctic – maritime ce pătrund dinspre Atlanticul de Nord, determinând iarna vreme geroasă și relativ umedă, iar primăvara și toamna înghețuri. Frecvent pătrund și masele de aer tropical – maritime ce vin dinspre sud și sud – vest, transportate de ciclonii mediteraneeni și de dorsala anticiclonului Azoric, generând vara o vreme instabilă, iar iarna o vreme cețoasă și cu zăpezi abundente. O frecvență mai mică o au masele de aer tropical – continentale ce vin din sud și sud – est, și dau acele veri fierbinți și uscate cu zile tropicale. Suprafața activă care este eterogenă (relief, vegetație, ape, așezări umane, etc.) introduce o mulțime de topoclimate.

În cadrul procesului de interacțiune dintre factorii meteorologici (radiativi și dinamici) cu cei geografici locali un rol deosebit îl are ascensiunea forțată a maselor de aer vestice pe versanții Munților Apuseni, fapt ce provoacă importante nuanțări în valoarea și regimul temperaturii aerului, umezelii

atmosferice, precipitațiilor și presiunii aerului.

Caracteristicile elementelor climatice sunt prezentate în hărțile climatice din care rezultă următoarele valori:

- temperatura medie a aerului scade odată cu altitudinea de la 10,5°C în zona de câmpie, la 8 – 10°C în dealurile piemontane, 6-8°C în Munții Plopiș, Pădurea Craiului și Codru-Moma, pentru a ajunge în Bihor – Vlădeasa la 7° – 2°C și chiar sub 2°C;

- temperatura medie a lunii ianuarie variază în același sens (-1°C și -2°C în câmpie, -1°C și -3°C în dealuri, -2°C până la -4°C în munții scunzi, -4°C și -8°C în Munții Bihorului și chiar -8°C și până la -10°C pe vârfurile cele mai înalte ale Bihariei;

- în iulie valorile termice sunt cuprinse între 21° – 22°C în Câmpia Crișurilor, 16 – 18°C în zona piemontană, 14 – 16°C în Munții Plopiș, Pădurea Craiului și Codru-Moma, iar în Bihor – Vlădeasa scad la 8 – 14°C;

- maximele absolute s-au înregistrat la Oradea în 28.08.2000, fiind de 40°C, iar în zona montană, la Stâna de Vale, s-au atins 31,4°C în 20.08.1946;

- minimele termice absolute au fost cuprinse între -29°C la Oradea în 24.01.1942 și -30,4°C la Stâna de Vale în 24.01.1942;

- data medie a primului îngheț apare în prima decadă a lunii octombrie, pe culmile Bihorului, și în prima decadă a lunii noiembrie în Câmpia Salontei. Ultima zi cu îngheț apare în Câmpia Crișurilor în ultima decadă a lunii aprilie, iar în regiunile de munte în prima decadă a lunii mai;

- precipitațiile atmosferice cresc de la vest la est, odată cu altitudinea, având valori de 500 – 650mm în câmpie; 700 – 800mm în dealuri, apoi în jur de 1000mm în munții joși, pentru ca în cele din urmă să ajungă la 1200mm la Stâna de Vale și chiar 1400mm pe Biharia. Gradientul pluviometric vertical este de 1mm/100m;

- numărul mediu al zilelor cu ninsoare este de 19 -21 la Oradea și 80 la Stâna de Vale, iar cel cu start de zăpadă la sol variază între 40 – 41 zile la Oradea și 150 și chiar 180 la munte, pe versanții nordici;

- grosimea medie a stratului de zăpadă este de 20 – 30cm în câmpie și de peste 51cm în zona montană;

- roza vânturilor indică o mare frecvență anuală a vântului din sectoarele sudic, nordic și estic și o circulație redusă din vest;

- în sectoarele de câmpie vântul are frecvența cea mai mică pe toate direcțiile și situațiile de timp calm cele mai numeroase;

- în altitudine crește frecvența vântului pe toate direcțiile și se intensifică vânturile din vest, care la peste 1000m devin dominante;

- în apropierea regiunilor piemontane, a depresiunilor golfuri și pe văile montane se pune în evidență o circulație de tip briză.

În funcție de caracteristicile elementelor climatice, în județul Bihor distingem un climat de câmpie, un climat de dealuri și unul montan.

Apele Județului Bihor

Particularitățile cadrului natural, alături de activitatea antropică, impun caracteristicile apelor județului, care pot fi ape subterane, râuri și lacuri.

Apele subterane prezintă o mare varietate în cadrul județului putându-se distinge două categorii: ape cu caracter freatic fără presiune hidrostatică și ape de adâncime cu presiune hidrostatică.

Apele cu caracter freatic au trei categorii de manifestare: ape suprafreatice, ape freatic propriu-zise

și Dealurile de Vest, apar mai ales primăvara, când precipitațiile se suprapun topirii zăpezilor, apoi dispar, începând din luna aprilie, pentru a reapare odată cu precipitațiile de toamnă. În zona montană, unde umiditatea este permanentă, se mențin tot anul.

Apele freatic propriu-zise sunt cantonate deasupra celui mai superficial strat impermeabil, iar regimul lor depinde de condițiile climatice.

Apele de stratificație fără presiune hidrostatică apar în spațiul muntos și cel al dealurilor, acolo unde râurile s-au adâncit mult intersectând stratele acvifere și determinând un drenaj adânc. Sunt alimentate cu precădere din pânze freatic superioare.

Apele de adâncime sunt cantonate în strate acvifere cu presiune hidrostatică și au un caracter ascensional sau artezian. Sunt legate de formațiunile neogene și cuaternare din zona de câmpie și dealuri, lipsind din spațiul muntos. Au mineralizare redusă și sunt folosite în alimentarea cu apă potabilă (Salonta, Beliu, Beiuș, Diosig).

Un caz aparte îl reprezintă apele de adâncime legate de sistemul de falii care afectează subasamentul din vestul Apusenilor. Sunt cantonate în formațiuni mezozoice, la adâncimi de peste 2000m

și apar la zi prin izvoare sau prin foraje (arteziane) cu ape mineralizate (carbogazoase) precum cele de la Tinca sau ape termale (temperaturi până la 87°C), cum este cazul la Oradea, Băile Felix, Băile 1 Mai, Borș, Marghita, Tășad și Răbăgani.

Pe teritoriul județului se găsesc și câteva izvoare renumite prin calitatea apelor. Astfel, pe Valea Plopilor, afluent al Văii Iadului, se află Izvorul Minunilor de la Stâna

*Defileul Crișului
Repede la Lorău*

și ape de stratificație fără presiune hidrostatică.

Apele suprafreatice apar pe întregul teritoriu al județului, însă dinamica lor este strâns legată de cantitatea de precipitații. Astfel, în Câmpia Crișurilor

de Vale, situat la 1170m altitudine. Astăzi este captat printr-o aducțiune subterană ce ajunge la Rieni, unde apa este îmbuteliată și redată consumului. La Tămășeu din anul 1890 se exploatează apă minerală, care este

Cascada
"Săritoarea
Ieduțului"

bucul Călugări", punct de atracție turistică.

Râurile. Râurile care udă teritoriul județului Bihor aparțin sistemului hidrografic al Crișurilor:

Ier, Barcău, Crișul Repede și Crișul Negru.

Ierul pătrunde pe teritoriul Bihorului în amonte de Sălacea și drenează câmpia cu același nume din direcția

Careiului spre sud – est. Suprafața bazinului este de 1437 km², din care județul Bihor îi aparține 44%. Ierul are o vale largă, până nu

demult înmlăștinată și inundată până înspre Diosig. Azi aceasta este drenată și îndiguită în sectorul Diosig – graniță, iar pentru atenuarea viiturilor s-au construit o serie de lacuri de acumulare (Vășad, Galoșpetreu, Valea lui Mihai, Șimian, Cadea, etc.). Are un debit la intrarea și ieșirea din județ de 1,75 m³/s (Andrid), respectiv 2,9 m³/s (Ianca).

Barcăul are 88% din suprafața totală a bazinului pe teritoriul județului Bihor, unde pătrunde prin Depresiunea Suplacu de Barcău și se desfășoară pe o lungime de 62 km. Panta medie de scurgere este de doar 1‰ și în sectorul inferior este îndiguit pe 37,5 km. Are ca afluenți pe dreapta pe *Ier*, iar pe stânga pe *Bistra* și *Valea Fânețelor*. Debitele medii anuale sunt de 2,40 m³/s la intrarea în județ și de 7,0 m³/s la ieșire. Debitul maxim cu probabilitate de 1% (o dată la 100 de ani) este de 350 m³/s, iar cel minim cu probabilitate de 80% de 0,22 m³/s. Volumul maxim scurs pe anotimpuri se înregistrează, în medie, în februarie – aprilie (40 – 45%), iar cel minim în august – octombrie (7 – 9%). Fenomenele de îngheț (curgeri de sloiuri, gheață la mal, pod de gheață) se înregistrează în fiecare iarnă și au o durată medie de 50 – 55 zile, iar podul de gheață are o frecvență medie de producere de 60 – 80% din totalul iernilor și durează 25 – 30 zile.

Crișul Repede intră în județ în amonte de confluența cu Valea Iadului și are pe teritoriul județului o lungime de 97 km și 63% din suprafața bazinului. În cursul inferior este îndiguit pe 23 km, pe malul drept și 11,8 km pe cel stâng. Panta medie pe teritoriul județului este de 2,7‰. Afluenții mai importanți sunt: *Valea Iadului* (*Iada*), *Brătcuța*, *Mișidul*, *Izbandișul*, apoi *Cropanda*, *Medeșul*, *Chijic* (*Baba*), *Tășadul* și *Peța* pe partea stângă, iar pe dreapta *Borodul*.

Crișul Negru izvorăște de sub vârful Bihor, de la 1460 m, străbate Depresiunea Beiuș, Depresiunea Holod și Câmpia Crișurilor, unde este îndiguit pe 52,5 km pe malul drept și 37,5 km pe cel stâng. Pe teritoriul județului se cuprinde 71% din suprafața bazinului de recepție, restul de 29% fiind pe teritoriul județului Arad. Lungimea totală este de 139 km, iar panta medie de scurgere este de 9,5‰. Afluenții mai importanți pe partea dreaptă sunt: *Crișul Băiței*, *Sighiștel*, *Crăiasa*, *Crișul Pietros*, *Nimăiești*, *Roșia*, *Holod*, *Râpa* și *Gepișul* (*Valea Nouă*), iar pe partea stângă văile: *Briheni*, *Tărcăița*, *Finiș*, *Valea Mare*, *Șoimi*.

Cascada Iadolina

Debitul mediu anual este cuprins între $2,31\text{m}^3/\text{s}$, în cursul superior (postul hidro Șuști) și $30,1\text{m}^3/\text{s}$ în apropierea graniței, la Zerind.

Volumul maxim anotimpual de scurgere este la sfârșitul iernii și începutul primăverii (februarie - aprilie), iar cel minim în august - octombrie, reprezentând 40 - 45%, respectiv 7 - 9% din volumul anual. Volumul maxim lunar este în februarie (14 - 17%), iar cel minim în septembrie (1,5 - 3%). Debitul maxim cu probabilitate de depășire de 1% variază de la $280\text{m}^3/\text{s}$ la Șuști și $730\text{m}^3/\text{s}$ la Zerind. Debitele minime medii zilnice, cu probabilitate de 80% (odată la 5 ani) variază între $0,18\text{m}^3/\text{s}$ la Șuști și $1,50\text{m}^3/\text{s}$ la Zerind.

Fenomene de îngheț se produc în 70 - 90 % din ierni și au o durată medie de 25 - 35 zile. Podul de gheață apare rar (o dată la 2-3 ani) și durează 20-30 de zile.

În afara acestei rețele naturale de râuri mai amintim existența unor canale mari, executate pentru combaterea inundațiilor, și altele mici pentru desecări. Mai important este *Canalul Colector (Crișurilor)* cu direcție nord - sud, care leagă Crișul Repede de Crișul Negru, lung de 61 km și care interceptează apele ce vin din Câmpia Miersigului. Un altul este *Canalul Culișer* ce pornește din Crișul Negru spre vest, din care se desprinde canalul *Barmod*, pentru a trece apoi în Ungaria. Tot din Crișul Negru se desprinde spre sud *Canalul Cermei-Tăut*.

Lacurile sunt răspândite începând din zona de câmpie până în cea montană constituind un element important în peisajul regiunii. Au o geneză atât antropică cât și naturală.

Acumulările din câmpie au dimensiuni relativ mici și au fost create pentru alimentare cu apă, irigații, în scop piscicol și unele pentru atenuarea undei de viitură, iar cele din regiunea de munte pentru hidro-energie, alimentarea cu apă, atenuarea viiturilor.

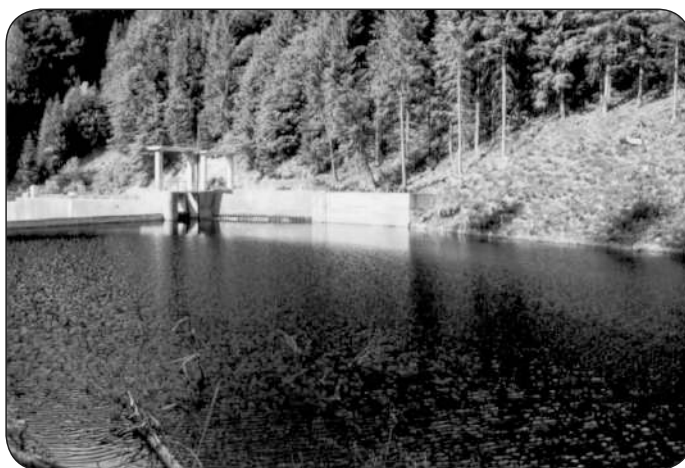
În bazinul hidrografic *Ier - Barcău* pe aproape toți afluenții întâlnim lacuri de acumulare antropice ca Lacul Șimian, Găloșpetreu, Vășad. Altele sunt pe cale de colmatare, situate între dunele de nisip la Valea lui Mihai și Curtuișeni. Pe afluenții Barcăului amintim acumulările: Egher, Sălacea, Făncică, Cretur, Sânicolau, Cadea, Ianca, Vișeilor, etc.

În bazinul hidrografic al Crișului Repede mai important este *Lacul de acumulare Leșu* (suprafața 1,48

mil. m^2 , volumul apei 28 mil. m^3), situat pe Valea Iadului, apoi *Lacul compensator Bulz*, situat în aval de Leșu, pentru uniformizarea debitelor defluente în Crișul

Barajul Leșu de pe Valea Iadului

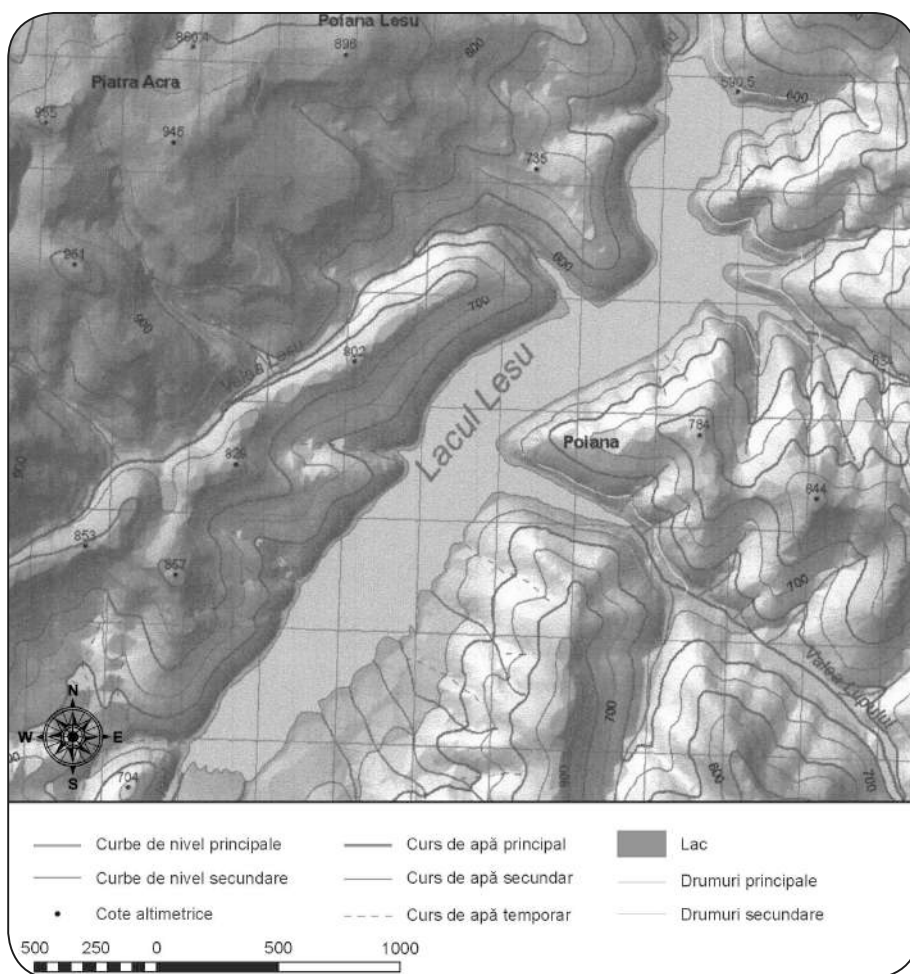

Lacul și barajul Cârliște de pe Valea Iadului

Repede, după exploatarea lor în hidrocentralele Remeți, Leșu, Munteni.

Pe Crișul Repede sunt *Lacul de acumulare Tileagd* (S = 503 ha, vol. 52,2 mil m^3), acumularea *Lugaș* (S = 538 ha, vol. 63,5 mil. m^3 , volumul de protecție pentru viituri este de 11 mil. m^3), iar în construcție este acumularea Săcădat.

De-a lungul Canalului Colector s-au amenajat câteva heleșteie piscicole precum cea de la *Cefa* (s = 410 ha, cu 12 bazine), *Marțihaș*, *Mădăraș*, *Inand* (9 bazine), *Homorog*, *Tămașda* (7 bazine). Alte acumulări lacustre în zona de câmpie sunt: Apateu, Gepiu, Miersig, Bicaci, Ianoșda.

Hartă a lacului de
acumulare Leșu

Din categoria lacurilor naturale amintim *Lacul Peța* de la 1 Mai, cu apă termală, apoi lacurile din bazinul hidrografic al Crișului Negru: *Tăul Mare*, din Masivul Biharia, cantonat într-o excavație nivală, lacurile carstice *Vărășoia* și *Rătul Ponor* din Padiș, sau *Lacul Șerpilor* și *Lacul Stuf* de lângă Salonta, de mici dimensiuni, 10 – 12 ha.

Vegetația

Etajarea climatului și a solurilor în funcție de relief impune și o etajare a vegetației care se succede din câmpie până pe crestele Carpaților, de la silvostepă la cea a domeniului forestier și apoi la vegetația subalpină.

Vegetația de silvostepă este prezentă în Câmpia Crișurilor dominată de culturi agricole ce alternează cu rare pajiști secundare cu *Festuca sulcata*, *F. valesiaca*, *F. pseudovina*, *Agrostis alba*, *Agrostis*

tenuis, *Poa pratensis* și pâlcuri de păduri în care predomină speciile de stejar, și anume: cer, gârniță, gorun, apoi carpen, arțar, frasin, ulm, etc., prezente în pădurile Rădvani, Cighid, Nojorid.

În partea sudică și sud – estică a Câmpiei Salontei apar pajiști halofile cu specii de sărătură: sărățița, alături de *Eleocharis palustris*, *Puccinella distans*, etc.

Etajul pădurilor de foioase ocupă terenurile situate între 300 – 1000 m, în Munții Plopiș, Pădurea Craiului, Codru-Moma și Dealurile Vestice. Altimetric, până la circa 500 m, întâlnim *etajul stejarului* în care vegetează stejarul (*Quercus robur*), cerul (*Q. ceris*), gorunul (*Q. petraea*) în amestec cu carpen (*Carpinus betulus*), ulm (*Ulmus campestris*), frasin (*Fraxinus excelsior*), etc. Stratul arbustiv

îl dă cornul (*Cornus mas*), sângerul (*Cornus sanguinea*), păducelul (*Crataegus monogyna*), alunul (*Corilus avelana*). În Câmpia Valea lui Mihai, pentru fixarea nisipurilor, au fost plantate păduri de salcâm (*Robinia pseudoacacia*). Deasupra acestor păduri se dezvoltă *etajul fagului* situat între 500 – 1000 m și chiar 1200 m. Aici predomină fagul (*Fagus silvatica*), care alcătuiește păduri pure numite făgete, sau fagul în amestec cu carpen. La partea superioară a acestui etaj fagul se amestecă cu coniferele, dând pădurile mixte din Piatra Aradului, Chicera, Ciripa, Piatra calului, Stâna de Runc, Ponorel, etc.

Pajiștile secundare din cadrul acestor păduri cu poienițe verzi sunt compuse din păiuș roșu (*Festuca rubra*), iarba vântului (*Agrostis tenuis*), păiușul de livezi (*Festuca pratensis*), ovăsciorul de munte (*Arrhenatherum elatius*), clopoței (*Campanula patula*), specii de trifoi, etc., ce dau pășuni și fânețe de bună calitate. Sunt răspândite pe versanții vestici ai Munților Bihor, în Pădurea Craiului, Munții Plopiș și dealurile înalte piemontane.

Valea Iadului și
satul de vacanță de
la Coada Lacului
Leșu

La peste 1000 m apar *păduri-
le de conifere* ce urcă până spre 1700
m, ocupând masivele Cucurbăta
Mare – Piatra Grăitoare, Măgura
Vânăta, zona Padișului, versanții
vestici ai Masivului Cârligați și
văile umbrite ale munților. Aici

predomină păduri falnice de molid (*Picea excelsa*), că-
rora pe alocuri li se alătură bradul (*Abies alba*), paltinul
de munte (*Acer pseudoplatanus*), etc. Acestea sunt păduri
umbroase și întunecoase motiv pentru care vegetația
ierboasă de pe parterul pădurii este sărăcăcioasă și
reprezentată prin mușchi, măcrișul iepurelui (*Vaccinium
acetosella*), afin, diferite specii de ciuperci.

Vegetația subalpină acoperă culmile înalte
din Cucurbăta – Piatra Grăitoare, la altitudini de
1700 – 1848 m, unde există un important domeniu
de păstorit. Pajiștile sunt alcătuite din graminee mici
ca: păiușul pestriț (*Festuca violacea*), firuța (*Poa media*),
țepoșica (*Nardus stricta*), apoi iarba stâncilor (*Agrostis
ruepstris*), părușca (*Festuca supina*), pătlagina (*Plantago
gentianoides*), etc. Astfel de pajiști se găsesc și în zona
Pasului Vârtop, apoi pe Cârligate și vârful Poieni.
La periferia acestor pajiști apar tufișuri târătoare
de jnepeniș, formate din jneapăn (*Pinus montana*), și
ienupăr (*Juniperus communis*).

Vegetația azonală și intrazonală o întâlnim de-a lungul
luncilor și este formată din pajiști higrofile, din vegetație
palustră – stuful din zona Cefa – sau specii arboricole
de esență moale ca: popul, salcia, aninul, răchita.

Solurile

Marea varietate a condițiilor geografice (litolo-
gia, relieful, clima, apele subterane și vegetația) deter-
mină o diversitate genetică de soluri și o succesiune
a lor atât pe orizontală cât și pe verticală.

În Câmpia Crișurilor este prezentă clasa moli-
solurilor cu cernoziomuri ca: cernoziomuri cambice
levigate, cernoziomuri argiloiluviale, frecvent freatic
umede și soluri cernoziomice gleizate. În Câmpia
Carei – Valea lui Mihai apar cernoziomuri cambice
(levigate) adânc spălate de carbonați, parțial freatic
umede.

În regiunile înalte subcolinare s-au dezvoltat
solurile argiloiluviale, brune de pădure și brune de
pădure podzolite, apoi soluri podzolice argiloiluvi-
ale, pseudogleizate, iar la sud de Crișul Repede, pe
terase și în depresiuni, soluri pseudogleice podzolite
și planasoluri.

În Dealurile Crișene o arie mare de răspândire
o au solurile cambice brune podzolite și solurile
podzolice argiloiluviale, iar în zona montană solurile
brune acide, podzolari și pe alocuri, pe calcare, apar
rendzine și terra rosa.

Solurile zonale sunt deranjate din loc în loc
de petice, mai mari sau mai mici, de soluri azonale
și intrazonale, care imprimă hărții solurilor un ca-
racter mozaicat (fig.). Acestea sunt soluri aluviale
(cca. 87000 ha) dezvoltate de-a lungul luncilor,
apoi solurile halomorfe (sărături), răspândite în
Câmpia Salontei, lăcoviștile și solurile gleice, în-
tâlnite frecvent în câmpia joasă a Crișurilor și în
microdepresiuni, iar pe dunele de nisip din Câmpia
Nirului apar soluri nisipoase.

Fauna

În regiunile deluroase și montane întâlnim ele-
mente faunistice central – europene, iar în Câmpia
Crișurilor elemente panonice. În general animalele
sunt legate de zonele de vegetație amintite.

Fauna alpină, prezentă în cele câteva goluri al-
pine, (Biharia – Piatra Grăitoare, Padiș, Cârligatele)

este slab reprezentată. Apar rozătoare – *Microtus nivalis uepius*; păsări ca: fâsa de munte (*Anthus spinoletta spinoletta*), brumărița (*Prunella collaris collaris*); fluturașul de piatră (*Tichodroma muraria muraria*); reptile – vipera comună (*Vipera berus*), șopârla de munte (*Lacerta vivipara*) și diferite gasteropode (*Mastus venerabilis*) și numeroase insecte.

Fauna pădurilor este însemnată, mai ales prin prezența elementelor de importanță cinegetică precum: cerbul (*Cervus elaphus carpathicus*), ursul (*Ursus arctos*), mistrețul (*Sus scrofa*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*). Mai rar întâlnim râsul (*Lynx lynx*), jderul de pădure (*Martes martes*), jderul de piatră (*Martes foina*) și o lume diversă de păsări cântătoare: corbul, mierla, privighetoarea, buha, ciocănitoarea, cinteza, etc.

Fauna silvostepii și-a restrâns mult arealele ca urmare a mecanizării și chimizării câmpiei. Mai răspândite sunt mamiferele rozătoare ca popândăul (*Citellus citellus*), hârciogul (*Cricetus cricetus*), orbetele (*Spalax leucodon hungaricus*), iepurele (*Lepus europaeus*), șoarecele de câmp (*Apodemus agrarius*). Lumea păsărilor este reprezentată de: prepeliță (*Coturnix coturnix*), graurul (*Sturnus vulgaris*), potârnichea, fazanul, cioara de semănătură (*Corvus frugilegus*), etc., alături de care se găsesc diferite reptile și insecte.

Fauna acvatică din râurile de munte se impune prin prezența păstrăvului indigen (*Salmo trutta fario*), păstrăvului curcubeu (*Salmo irideus*), mreana de munte (*Barbus meridionalis petenyi*), zglăvoaca (*Cattus gobio*), lipanul (*Thymallus thymallus*). În râurile din zona Dealurilor Crișene apare cleantul (*Leuciscus cephalus*), mreana (*Barbus barbus*), scobarul (*Chondrostoma nasus*), iar în apele de câmpie dominant este crapul (*Cyprinus caprio*), bibanul (*Lepomis gibbosus*) și știuca (*Esox lucius*).

Protecția Mediului

Presiunea umană exercitată asupra mediului înconjurător a condus la degradarea unor elemente ale mediului și la apariția unor stări de dezechilibru. De aceea se impune monitorizarea intervenției umane asupra mediului geografic, inventarierea în continuare a surselor de poluare și a poluanților și luarea unor măsuri eficiente de protecție a sa.

Numeroasele frumuseți și rarități naturale prezente pe teritoriul județului, pentru a putea fi ocrotite

Lumea mirifică a
Peșterii Urșilor de
la Chișcău

au fost puse sub protecția legii fiind declarate rezervații naturale sau monumente ale naturii. Astfel, amintim rezervațiile naturale: *Cetățile Ponorului*, unul dintre cele mai grandioase fenomene carstice din Europa, apoi *Cetatea*

Rădesei și Izvorul Someșului Cald, unde este o peșteră luminată prin perforarea tavanului său de către numeroase avene; *Valea Galbena cu Izbul Galbenei*, înserată de numeroase chei, cascade și marmite de eroziune; abrupturile calcaroase de la *Pietrele Boghiu*; cascada *Săritoarea Bobodeiului*; *Valea Sigiștelului*, cu un complex de peșteri și alte fenomene carstice; *Defileul Crișului Repede*, în care sunt protejate relieful carstic, vegetația și cascada *Vadu Crișului*; *Lacul Peța de la 1 Mai*, cu apă termală, în care vegetează nufărul termal (*Nymphaea lotus var. termalis*), numit popular „drețe”, gasteropodul *Melanopsis parreyssii* și un peștișor endemic – roșioara lui Racoviță (*Scardinius racovitzi*); *Poiana cu narcise* de la Goroniște.

Rezervații fosilifere: Punctul fosilifer de pe *Dealul Șomlen*, cu resturi de vertebrate fosile termofile din prima perioadă interglaciară; depozitul triasic cu reptile fosile *Valea Lionii*; *Calcarele cu hipuriți din Valea Crișului* de vârstă cretacică; *Calcarele tortoniene de la Tășad* – depozit miocen cu resturi de rinocer; *Calcarele tortoniene de la Mihelen*, cu fosile de gasteropode și echinoderme.

Fenomene carstice: *Izbul intermitent de la Călugări*; *Peștera cu apă din Valea Leșului*; *Peștera Vântului*; *Peștera Meziad*; *Peștera Ciur*.

Arborete: parcurile dendrologice de la *Sâmbăta*, *Batăr*, *Cadea*, *Valea lui Mihai*, *Balc*, sau cel din incinta *Universității din Oradea*.

Arbori seculari: stejarii de la *Băile 1 Mai*, *Meziad*, *Cetariu*, *Otomani*, *Pădurea Mare (Marghita)*, *iedera*

arborescentă de la Drăgești (*Hedera helix*), molidul columnar de la Stâna de Vale, arborii mamut (*Sequoia gigantea*) de la Oradea, *Gingo biloba* – Universitatea din Oradea.

Plante ocrotite declarate monumente ale naturii: liliacul sălbatic de pe Valea Iadului (*Syringa josikaea*); bujorul sălbatic (*Peonia officinalis*) de pe dealul Păcău-Borz; ghimpele (*Ruscus aculeatus*)- subarbust termofil de la Câmpani de Pomezău, Cordău, Dragoteni, Hidișelul de Jos, Sâmbăta, Valea lui Mihai; alunul turcesc (*Corilus colurna*) din parcul Muzeului Țării Crișurilor; tisa (*Taxus baccata*) din Oradea; bulbucii de munte (*Trollius europaeus*) de la Sudrigiu, Săldăbagiu de Munte.

Animale ocrotite prezente pe teritoriul județului: specii de acvile, ulii și șoimii, cocoșul de munte, ciocănitoarea, toate speciile de păsări cântătoare, corbul, păsările de baltă: stârcul alb, stârcul alb mic, barza albă și neagră, apoi râsul, cerbul, cerbul lopătar, lilieci, cârțițele și aricii.

În anul 1990 se înființează Parcul Național Apuseni care cuprinde partea central-estică a Munților Apuseni pe teritoriul județelor Bihor, Alba, Cluj, în suprafață de 75784 ha. În cadrul său se cuprind: Rezervații științifice, zone de protecție a peisajului, zone de conservare specială și zone de dezvoltare socio-economică.

Bibliografie

- Berindei, I.O., 1977, *Țara Beiușului*, în vol. *Câmpia Crișurilor, Crișul Repede, Țara Beiușului*, în colecția *Cercetări în geografia României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București;
- Bleahu, M., Bordea, S., 1981, *Munții Bihor-Vlădeasa*, Ed. Sport-Turism, București;
- Chiriac, A., Rodica, Petrea et al., 2006, *Județul Bihor*, Ed. Duran's, Oradea, 2006;
- Coccean, Pompei, 1988, *Chei și defile din Munții Apuseni*, Ed. Academiei, București;
- Cucu, V., 1978, *Atlasul județelor din Republica Socialistă România*, Ed. Didactică și Pedagogică, București;
- Ene, M., 2007, *Atlas geografic: regiuni geografice și județele României*, Ed. CD PRESS București;
- Florea, N. et al., 1968, *Geografia solurilor României*, Ed. Științifică, București;
- Ianovici, V., Borcoș, M., Bleahu, M., Patrulius, D., Lupu, M., Dimitrescu, R., Savu, H., 1976, *Geologia Munților Apuseni*, Ed. Academiei R.S.R., București;
- Măhăra Gh., 1977, *Câmpia Crișurilor*, studiu fizico-geografic, în vol. *Câmpia Crișurilor, Crișul Repede, Țara Beiușului*, în colecția *Cercetări în geografia României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București;
- Măhăra, Gh., I.O. Berindei, 1979, *Județul Bihor - Monografie*, Ed. Sport-Turism, București;
- Măhăra, Gh. et al., 1999, *Potențialul turistic al bazinului hidrografic al Crișului Repede*, Ed. Universității din Oradea;
- Măhăra, Gh., 1996, *Dealurile Banatului și Crișanei - aspecte geografice*, Analele Univ. din Oradea, Tom VI, pp. 5-12;
- Măhăra, Gh., 2001, *Quelques problèmes concernant la qualité des eaux de surface dans le département de Bihor*, în *Restauration Ecology*, Ed. Orizonturi Univ., Timișoara, pp. 227-233;
- Măhăra Gh., 2003, *Unitățile și subunitățile geografice ale Dealurilor Banatului și Crișanei*, Analele Univ. din Oradea, Geografie, Tom XIII, pp. 5-18;
- Mutihac, V., Ionesi, L., 1974, *Geologia României*, Ed. Tehnică, București;
- Paucă, M., 1954, *Neogenul din bazinele externe ale Munților Apuseni*, An. Com. Geol., XXVII;
- Posea Gr., 1982, *Enciclopedia Geografică a României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București;
- Ujvari, I., 1972, *Geografia apelor României*, Editura Științifică, București;
- * * * 1972-1979, *Atlas. Republica Socialistă România*, Editura Academiei, București;
- * * * 1983, *Geografia României*, vol. I, *Geografia Fizică*, Ed. Academiei, București;
- * * * 1983, *Geografia României*, vol. IV, *Regiunile pericarpate*, Ed. Academiei, București.

ASPECTE DE GEOGRAFIE UMANĂ

ALEXANDRU ILIEȘ

Cadrul administrativ-politic

Ca structură de organizare administrativ-teritorială, arealul județului Bihor se identifică cu limitele sistemului

la nivelul III, având ca structură de rang inferior nivelul NUTS V – localitatea (municipiile, orașele și comunele). La nivel superior, respectiv NUTS II, județul Bihor este încadrat în Regiunea de Nord-Vest

alături de județele Bistrița-Năsăud, Cluj, Maramureș, Satu Mare și Sălaj, iar sediul administrativ este la Cluj-Napoca (tabelul 1). La nivelul acestei structuri regionale județul Bihor ocupă prima poziție ca suprafață (24,90 %) și cea secundă în ceea ce privește aportul populației (21,90 %).

Administrația județului, respectiv conducerea Consiliului Județean a fost asigurată în perioada de după 1990, succesiv de formațiuni politice ca: FSN, PD, PUNR, CDR, PDSR, UDMR și PNL. În legislatura 2008-2012 la conducerea

Consiliului Județean se află PNL (președinte) în persoana D-ului Țirle Radu, PNL (vicepreședinte) – D-ul Voloșeniuc Dumitru și UDMR

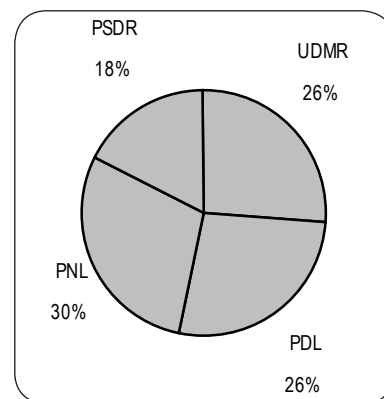
lui creat la nivelul României în anul 1968, față de care, schimbările până în prezent au fost minore, rezumându-se doar la trecerea unor localități din rural în categoria așezărilor urbane. Ultimele modificări au avut ca rezultat trecerea în categoria orașelor a localității Săcuieni și ridicarea la statut de comună (prin desprinderea administrativă de sub tutela altei comune a mai multor sate) a localităților Gepiu, Paleu, Sânnicolau Român, Roșiori și Tămășeu. În prezent, la nivelul anului 2005, pe o suprafață de 7.544 km², ceea ce reprezintă 3,16 % din teritoriul României (poziția 6), există un număr total de 10 așezări urbane (din care 4 municipii) și 90 de comune care include 445 de sate (tabelul 2). Între acestea sunt 18 sate aflate în componența a 6 centre urbane (tabelul 2). Municipiul Oradea, cea mai importantă așezare urbană a județului, cu 206.463 locuitori, îndeplinește funcția de reședință a acestuia.

Ca urmare a implementării la nivelul României la Nomenclatorul Unităților Teritoriale Statistice (NUTS), propus și aplicat la nivelul țărilor membre ale Uniunii Europene, județul Bihor se încadrează

Regiunea de Nord-Vest. Structura administrativ-teritorială (2002)

NR	JUDEȚUL	SUPRAFAȚA	%	POPULAȚIA	%
1	Bihor	7.544	24,90	600.246	21,90
2	Bistrița-Năsăud	5.355	17,67	311.657	11,37
3	Cluj	6.674	22,03	702.755	25,64
4	Maramureș	6.304	20,80	510.110	18,61
5	Satu Mare	4.418	14,58	367.281	13,40
6	Sălaj	3.864	12,75	248.015	9,05
	Regiune	30.295	100	2.740.064	100

Structura CJ Bihor în legislatura 2008-2012 (sursa: *www.cjb.ro*)

(vicepreședinte) – D-ul Kiss Alexandru. Alăturat acestora există un număr de 35 consilieri județeni repartizați după voturile cetățenilor și apartenența politică astfel: PNL 10 (30 %), PDL 9 (26 %), UDMR 9 (26 %) și PSDR 6 (18 %).

De asemenea, în teritoriu, administrația locală (primari și consilieri), se identifică cu întreg spectrul politic înregistrat la nivel parlamentar.

Organizarea administrativ-teritorială a județului Bihor (2005)

Unitatea administrativă	Nr. Locuitori (2005)	Suprafața km ²	Densitatea loc/km ² (2005)	Satele componente	Nr. sate
Așezări urbane					
Municipiul Oradea	206.463	115,56	1.786,63		
Municipiul Beiuș	11.321	24,46	462,83	Delani	1
Municipiul Marghita	17.409	83,73	207,92	Cheț, Ghenetea	2
Municipiul Salonta	18.501	170,04	108,80		
Aleșd	10.685	71,95	148,50	Pădurea Neagră, Peștiș, Tinăud	3
Nucet	2.566	41,11	62,42	Băița, Băița-Plai	2
Săcuieni	11.688	151,4	77,20	Cadea, Ciocaia, Cubulcut, Olosig, Sinnicolau de Munte	5
Ștei	8.798	6,57	1.339,12		
Valea lui Mihai	10.583	73,45	144,08		
Vășcău	2.863	65,04	44,02	Cîmp, Cîmp Moți, Colești, Vărzarii de Jos, Vărzarii de Sus	5
TOTAL URBAN	300.877	803,31	374,54		18
Abram	3.304	67,67	48,82	Abram, Cohani, Dijir, Iteu, Iteu Nou, Margine, Satu Barbă, Suiug	8
Abramuț	1.108	45,67	24,26	Abramuț, Cresur, Fănăcica, Petreu	4
Aștileu	3.845	58,82	65,36	Aștileu, Călățe, Chistag, Peștere	4
Aușeu	3.072	72,58	42,34	Aușeu, Cacuciu Vechi, Codrișoru, Gheghi, Groși, Lunșoara	6
Avram Iancu	3.346	82,17	40,72	Avram Iancu, Ant, Tămașda	3
Balc	3.630	79,08	45,90	Balc, Almașu Mare, Almașu Mic, Ghida, Săldăbagiu de Barcău	5
Batâr	5.116	126,49	40,44	Batâr, Arpășel, Talpoș, Tăut	4
Biharia	3.795	63,37	59,88	Biharia, Cauaceu	2
Boianu Mare	1.149	126,49	9,08	Boianu Mare, Corboia, Huta, Păgaia, Reghea, Rugea	6
Borod	4.138	105,62	39,17	Borod, Borozel, Cetea, Cornișel, Șerani, Valea Mare de Criș	6
Borș	3.365	43,41	77,51	Borș, Santăul Mare, Santăul Mic, Sântion	4
Bratca	5.361	136,48	39,28	Bratca, Delureni, Damiș, Lorău, Ponoară, Valea Crișului	6
Brusturi	4.205	103,43	40,65	Brusturi, Cuișd, Loranta, Orvișele, Păulești, Piclu, Țigănești de Criș, Varasău	8
Budureasa	2.659	346,46	7,67	Budureasa, Burda, Saca, Săliște de Beiuș, Teleac	5
Buduslău	1.939	43,82	45,28	Buduslău, Albiș	2
Bulz	2.239	99,39	22,52	Bulz, Munteni, Remeți	3
Buntești	4.723	73,86	63,94	Buntești, Brădet, Dumbravani, Ferice, Lelești, Poieni de Jos, Poieni de Sus, Săud	8
Căbești	2.016	71,18	28,32	Căbești, Goila, Gurbesti, Josani, Sohodol	5
Căpâlna	1.875	54,89	34,15	Căpâlna, Ginta, Rohani, Săldăbagiu Mic, Suplacu de Tinca	5
Cărpinet	2.169	69,19	31,34	Cărpinet, Ponoare, Izbuc, Lehecen	4
Cefa	2.350	58,61	40,09	Cefa, Ateaș, Inand	3
Ceica	3.999	81,83	48,86	Ceica, Bucium, Ceișoara, Corbești, Cotiglet, Dușești, Incești	7
Cetariu	2.155	65,34	32,98	Cetariu, Șisterea, Șușturogi, Tăutelec	4
Cherechiu	2.452	53,85	45,53	Cherechiu, Cheșereu, Tirgușor	3
Chișlaz	3.304	72,05	45,85	Chișlaz, Chiraleu, Hăucești, Mișca, Poclusa de Barcău, Sărsig, Sinlazar	7
Ciuhoi	2.176	58,31	37,31	Ciuhoi, Cenaloș, Săniob, Sfimaș	4
Ciumeghiu	4.497	110,28	40,77	Ciumeghiu, Boiu, Ghiorac	3
Cimpani	2.595	44,49	58,32	Cimpani, Finațe, Hirșești, Sighișel, Valea de Sus	5
Cociuba Mare	3.134	74,38	42,13	Cociuba Mare, Cărăsău, Cheșa, Petid,	4
Copăcel	2.273	74,76	30,40	Copăcel, Bucuroaia, Chișic, Poiana Tășad, Sărând, Surduc	6
Criștioru de Jos	1.545	101,71	15,19	Criștioru de Jos, Bălc, Criștioru de Sus, Poiana, Săliște de Vășcău	5
Curățele	2.694	91,10	29,57	Curățele, Beiușele, Cresuia, Nimăiești, Pocioveliște	5
Curtuiușeni	3.787	69,37	54,59	Curtuiușeni, Vășad	2
Derna	2.889	49,21	58,70	Derna, Dernașoara, Sacalasău, Sacalasău Nou, Tria	5
Diosig	6.693	89,44	74,83	Diosig, Ianca	2
Dobrești	5.698	134,39	42,39	Dobrești, Cornișești, Crințești, Hidișel, Luncasprie, Răcaș, Topa de Jos, Topa de Sus	8
Drăgănești	2.898	36,67	79,02	Drăgănești, Belejeni, Livada Beiușului, Mizieș, Pântășești, Sebiș, Talpe	7

Drăgești	2.507	52,68	47,58	Drăgești , Dicănești, Stratoș, Tășad, Topești	5
Finiş	3.683	104,71	36,21	Finiş , Ioaniș, Șuncuiș	3
Gepiu	1.671	41,03	40,72	Gepiu , Bicaci	2
Girișu de Criș	5.426	87,95	61,69	Girișu de Criș , Cheresig, Tărian, Toboliu	4
Hidișelu de Sus	3.146	89,97	34,96	Hidișelu de Sus , Hidișelu de Jos, Mierlău, Sinteț, Șumugiu	5
Holod	3.384	66,07	51,21	Holod , Dumbrava, Dumbrăvița, Forsig, Lupoia, Valea Mare de Codru, Vintere	7
Husasău de Tinca	2.251	115,99	19,40	Husasău de Tinca , Fonău, Miersig, Oșand, Sititeț	5
Ineu	4.073	49,51	82,26	Ineu , Botean, Husasău de Criș	3
Lazuri de Beiuș	1.793	58,92	30,43	Lazuri de Beiuș , Băleni, Cusuiș, Hinchiriș	4
Lăzăreni	2.956	49,51	59,70	Lăzăreni , Calea Mare, Cărâdeni, Cărânzol, Gepiș, Gruilung, Mihaleu	7
Lugașu de Jos	1.793	58,92	30,43	Lugașu de Jos , Lugașu de Sus, Urvind	3
Lunca	3.047	69,61	43,68	Lunca , Briheni, Hotărel, Sirbești, Seghiște, Șuștiu,	6
Mădăras	2.857	92,75	30,80	Mădăras , Homorog, Ianoșda, Mărțihaz	4
Măgești	2.840	51,30	55,36	Măgești , Butani, Cacuciu Nou, Dobricionești, Gălășeni, Josani, Orșiteag	7
Nojorid	4.385	125,57	34,92	Nojorid , Apafeu, Chișirid, Leș, Livada de Bihor, Păușă, Șauateu	7
Olcea	2.751	86,09	31,95	Olcea , Călacea, Hodișel, Ucuriș	4
Oșorhei	5.939	64,92	91,48	Oșorhei , Alparea, Cheri, Felcheriu, Fughiu	5
Paleu	1.597	47,86	33,36	Paleu , Săldăbagiu de Munte, Uileacu de Munte	3
Pietroasa	3.376	205,35	16,44	Pietroasa , Chișcău, Cociuba Mică, Giulești, Gurani, Măgura, Moșești	7
Pocola	1.590	24,35	65,29	Pocola , Feneriș, Petrani, Poienari, Sînmartin de Beiuș	5
Pomezau	3.315	55,10	60,16	Pomezau , Cîmpani de Pomezau, Coșdeni, Hidiș, Lacu Sărat, Spinuș de Pomezau, Văleni de Pomezau	7
Popești	8.404	108,76	77,27	Popești , Bistra, Budoi, Cuzap, Varviz, Vărzari, Voivozi	7
Răbăgani	2.198	35,40	62,09	Răbăgani , Albești, Brătești, Săliște de Pomezau, Săucani, Vărășești	6
Remetea	3.056	66,70	45,81	Remetea , Drăgoteni, Meziad, Petreasa, Șoimuș	5
Rieni	3.192	67,11	47,56	Rieni , Cucuceni, Ghighișeni, Petrileni, Sudrigiu, Valea de Jos	6
Roșia	2.619	72,52	36,11	Roșia , Lazuri	2
Roșiori	3.094	50,31	61,49	Roșiori , Mihai Bravu, Vaida	3
Săcădat	1.792	45,98	38,97	Săcădat , Borșa, Săbolciu	3
Sălacea	3.126	64,23	48,66	Sălacea , Otomani	2
Sălard	4.172	71,46	58,38	Sălard , Hodoș, Sîntimreu	3
Sănnicolau Român	2.085	95,72	21,78	Sănnicolau Român , Berechiu, Roit	3
Simbata	1.595	29,95	53,25	Simbata , Copăceni, Ogești, Rogoz, Rotărești, Zăvoiu	6
Sînmartin	7.998	61,75	129,52	Sînmartin (Băile Felix), Bethia, Cihei, Cordău, Haieu (+Băile 1 Mai), Rontău	6
Sîntandrei	3.815	28,01	136,20	Sîntandrei , Palota	2
Sîrbi	2.836	62,67	45,25	Sîrbi , Almașu Mic, Burzuc, Chioag, Fegernic, Sarcău	6
Spinuș	1.245	30,26	41,14	Spinuș , Ciulești, Gurbesti, Nădar, Săliște	5
Suplacu de Barcău	4.534	44,47	101,95	Suplacu de Barcău , Borumlaca, Dolea, Foglaș, Valea Cerului, Vîlcelele	6
Șimian	3.863	91,74	42,10	Șimian , Șilindru, Voivozi	3
Șinteu	1.280	49,33	25,94	Șinteu , Huta Voivozi, Socet, Valea Tîrnei	4
Șoimi	2.957	102,01	28,98	Șoimi , Borz, Codru, Dumbrăvița de Codru, Poclusa de Beiuș, Sănnicolau de Beiuș, Urviș de Beiuș	7
Șuncuiș	3.434	72,04	47,66	Șuncuiș , Bălnaca, Bălnaca-Groși, Zece Hotare	4
Tarcea	2.608	64,40	40,49	Tarcea , Adoni, Galoșpetreu	3
Tămășeu	1.894	45,89	41,27	Tămășeu , Niuved, Parhida, Satu Nou	4
Tărcaia	2.107	76,70	27,47	Tărcaia , Mierag, Tărcăița, Totoreni	4
Tăuteu	4.474	69,76	64,13	Tăuteu , Boge, Chiribiș, Ciuteț, Poiana	5
Tilegd	7.075	64,96	108,91	Tilegd , Bălaia, Călătani, Poșoloca, Tilecuș, Uileacu de Criș	6
Tinca	7.541	141,99	53,10	Tinca , Belfir, Girișu Negru, Gurbiedu, Rîpa	5
Tulca	2.871	58,62	48,97	Tulca , Căușd	2
Țețchea	3.074	51,14	60,10	Țețchea , Hotar, Subpiatră, Telechiu	4
Uileacu de Beiuș	2.423	43,82	55,29	Uileacu de Beiuș , Forău, Prisaca, Vălenii de Beiuș	4
Vadu Crișului	4.362	74,70	58,39	Vadu Crișului , Birtin, Tomnatic, Topa de Criș	4
Viișoara	1.392	43,07	32,31	Viișoara , Izvoarele, Pădureni, Reghea	4
Vîrciorog	2.318	80,81	28,68	Vîrciorog , Fișca, Surducel, Șerghiș	4
TOTAL RURAL	299.369	6.740,69	44,41		422

Populația și așezările

Populația

Teritoriul județului Bihor a fost intens locuit din timpuri străvechi, fapt dovedit de cercetările arheologice întreprinse în arealul său precum și din relatările unor documente mai vechi. Succesiunea reliefului în trepte, de la sub 100 m altitudine în câmpia joasă, la peste 1800 m în zona montană înaltă, a oferit o varietate morfologică evidențiată printr-o diversitate de

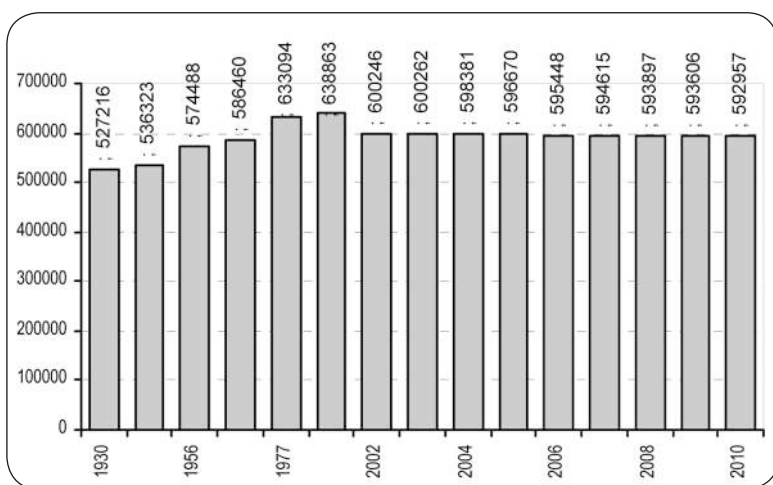
Astfel, dacă în perioada 1977-1992, populația județului Bihor înregistra un ritm de creștere de 0,2 % pe întreaga perioadă, între ultimele două recensăminte (1992-2002), aceasta înregistra un deficit de -5,34 %. În consecință participarea județului la populația totală a României a scăzut în aceeași perioadă de la 2,78 % la 2,75 % (poziția 13). Acesată scădere a fost determinată pe de o parte de deficitul demografic natural aflat în continuă creștere la care se adaugă, în special pentru ultima perioadă, un bilanț migra-

tor de asemenea cu valențe negative și cu caracter internațional. Cu toate acestea, județul Bihor se încadrează la nivel național în categoria județelor mari situându-se pe poziția 13 după numărul de locuitori. Desigur, valoarea potențialului uman a unui teritoriu constă nu doar în aspectul cantitativ al acesteia, ci mai ales în dinamica, densitatea și structurile sale, fiecare dintre acestea cunoscând modificări substanțiale în anii ce au urmat perioadei de după 1990.

Diminuări mai accentuate a numărului de locuitori față de recensământul din anul 1992 s-au înregistrat în municipiile Oradea, Marghita, Salonta, orașul Ștei

și în comunele Aștileu, Borod, Bratca, Bulz, Buntești, Câmpani, Cărpinet, Criștioru de Jos, Derna, Holod, Lunca, Pocola, Pomez, Popești, Răbăgani, Șoimi, Șuncuiș, Tinca și Uileacu de Beiuș. Continuarea tendinței de depopulare din mediul rural se poate semna la localitățile fără infrastructură economică cum sunt: Boianu Mare, Buduslău, Căbești, Căpâlna, Copăcel, Husasău de Tinca, Lazuri de Beiuș, Pocola, Sâmbătă, Șinteu, Spinuș, Tărcăia, Tarcea, Tulca, Vișoara etc.

În privința repartiției populației (densitatea) în teritoriu, aceasta este influențată atât de factorii de ordin natural, cât și de evoluția condițiilor social economice. Dispunerea în trepte ale formelor de relief, cu altitudini ce cresc de la vest la est, precum și prezența arealelor montane din vestul Munților Apuseni, intercalate de suprafețe depresionare, au determinat anumite diferențieri în ceea ce privește repartiția acesteia,

Evoluția numerică a populației județului Bihor în perioada 1930-2010 (sursa: www.insse.ro)

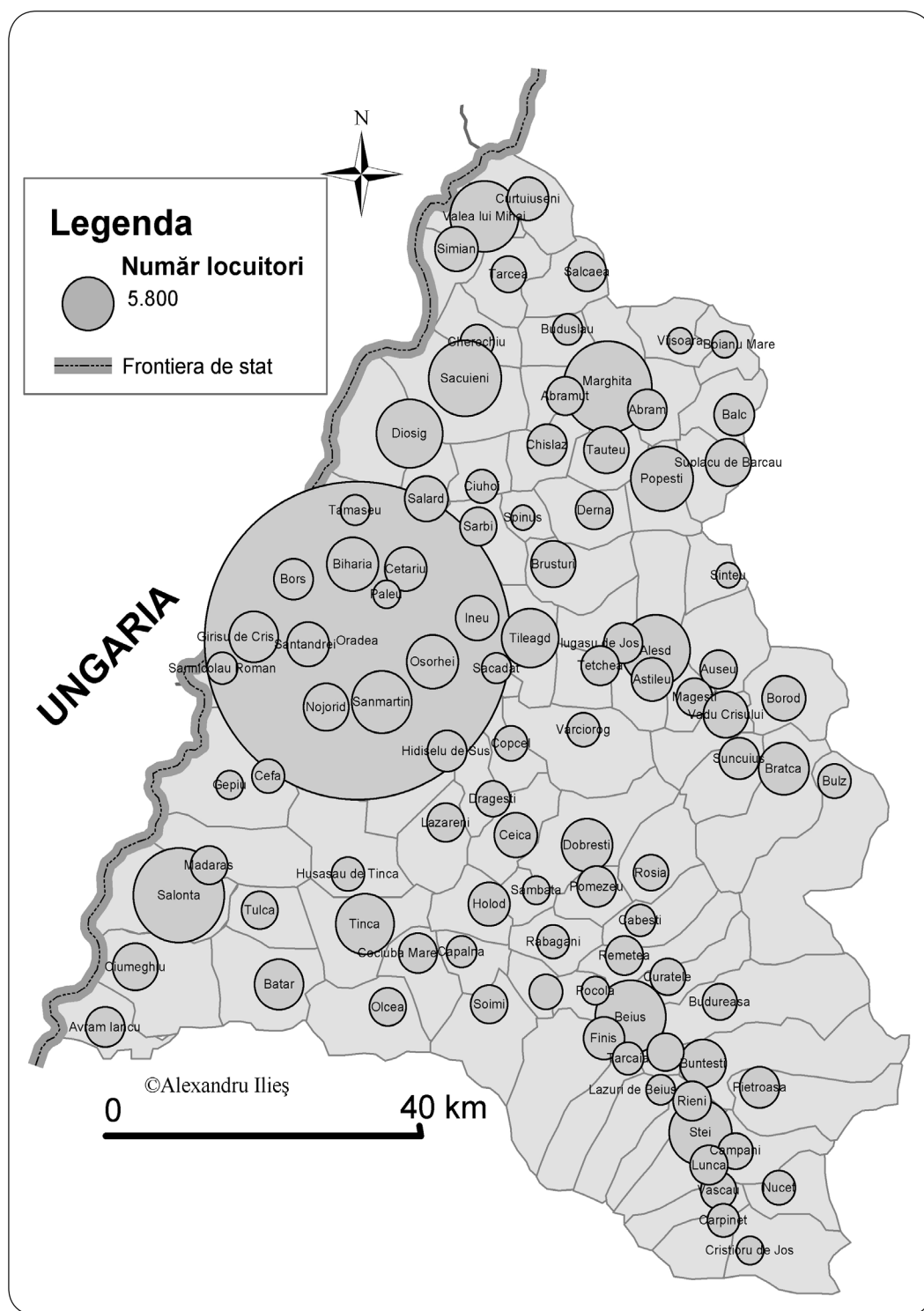
peisaje cu particularități distincte pentru locuire.

Condițiile naturale, favorabile pentru locuire, s-au reflectat într-o creștere continuă a numărului de locuitori, de la

527.217 locuitori în 1930 la o valoare maximă atinsă la recensământul din 1992 de 638.863 de locuitori. După această dată, județul Bihor s-a înscris în trendul regresiv existent la nivelul întregii țări prin pierderea în 10 ani a peste 38.000 de locuitori prin înregistrarea la recensământul din 2002 a doar 600.223 persoane.

Număr de locuitori	Număr comune	% din populație totală rurală
sub 3000 locuitori	41	29,0
3001-5000	39	46,1
5001-7000	6	11,1
7001-9000	4	10,0
peste 9000 locuitori	1	3,8

Gruparea celor 90 de comune ale județului existente la 1 iulie 2005, în funcție de populația stabilă (sursa datelor: www.insse.ro)

Repartiția populației județului Bihor la nivel de municipii, orașe și comune (2002; sursa datelor: www.insse.ro).

diul rural indicele să fie mult mai redus, doar 44,41 loc/km², cu diferențieri însemnate determinate de altitudinea și morfologia reliefului.

Unitatea joasă de câmpie, chiar dacă ocupă o suprafață mai restrânsă în cadrul județului, concentrează cca. 60 % din populație. Spre exemplu, numai cele trei centre urbane din acest areal (Oradea, Salonta și Valea lui Mihai) cu cei aproape 240000 locuitori, concentrează aproape 40 % din populația județului.

În consecință, cele mai mari densități ale populației se înregistrează la

rezultând fie concentrări însemnate în cadrul unor așezări, fie dimpotrivă o dispersie a acestora. Densitatea medie a populației județului Bihor era în anul 2002 de 79,6 loc/km², în scădere față de valoarea înregistrată în 1992 (84,70 loc/km²), valoare cu care județul Bihor rămâne în continuare între județele cu densitate sub media pe țară (91,42 loc/km² în 2002). La nivel de medii, în urban valoarea medie a densității este de 372,54 loc/km² pentru ca în me-

nivelul centrelor urbane: Oradea cu 1786,63 loc/km², Ștei (1339,12 loc/km²)-datorită suprafeței mici, Beiuș (462,83 loc/km²). În mediul rural, densități ridicate apar la contactul câmpiei cu dealurile, pe văile Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru. Între localitățile cu valori mari ale indicelui de densitate sunt cele aflate fie în arealul metropolitan Oradea, ca: Sântandrei (136,2 loc/km²), Sânmartin (129,5 loc/

km²), fie pe axe de comunicație principale: Tileagd (108,91 loc/km²); sau o economie dezvoltată - Suplacu de Barcău (101,95 loc/km²).

Valori reduse ale densității populației caracterizează compartimentul deluros și montan al județului, chiar dacă pe văile ce străbat aceste ținuturi distanța între așezări este relativ redusă. Amintim în acest sens localitățile Budureasa cu 7,67 loc/km² și Husasău de Tinca cu 19,4 loc/km², de altfel la nivelul spațiului rural au avut loc în ultimul deceniu un important proces de depopulare.

Dinamica populației. Diminuarea an de an a populației județului se datorează în principal bilanțului natural negativ, a scăderii numărului de femei în vârstă fertilă, iar ca urmare, rata de fertilitate este destul de redusă (39,9 născuți vii la 1000 femei în vârstă fertilă), toate acestea determinând accentuarea tendințelor de îmbătrânire a populației.

Indicele de natalitate, adică numărul de născuți vii la 1000 locuitori a ajuns în anul 2003 la valoarea de 10,23 ‰, față de 10,90 ‰ în anul 1995, iar *indicele de mortalitate*, adică numărul de decese înregistrate la 1000 locuitori a crescut de la 13,10 ‰ în anul 1995 la 13,61 ‰ în 2003. De aici rezultă un *bilanț natural* negativ pe întreaga perioadă, însă cu tendință de accentuare a valorilor scăzute ale acestuia. Astfel, dacă în anul 1995 bilanțul natural înregistra valoarea de -2,2 ‰, în cursul anului 2003, acesta a ajuns la valoarea de -3,38 ‰.

Rata de fertilitate feminină a fost în anul 2003 de numai 39,9 copii născuți la 1000 femei situate între vârsta de 15-49 ani, față de 43,4 născuți vii la 1000 femei în anul 1995. În schimb, *mortalitatea infantilă* s-a diminuat în această perioadă, de la 25,8 copii decedați până la vârsta de un an raportat la 1000 născuți vii în 1995, la 18,2 ‰ în anul 2001 și 16,4 ‰ în anul 2003.

Rata de reproducție, reprezentată prin raportarea populației între 0-14 ani la populația de 60 ani și peste a fost de numai 0,9 ‰, nefiind asigurată în perspectivă nici reproducția simplă a populației județului.

Rata nupțialității este scăzută, fiind înregistrate doar 5,9 căsătorii la 1000 locuitori față de 6,7 căsătorii în 1995. Crește constant vârsta soților la încheierea primului mariaj. În plan opus, crește instabilitatea familială: în anul 2003 revenind 21 de divorțuri la 100 căsătorii, față de 18 în anul anterior și de numai 14 în anul 1995.

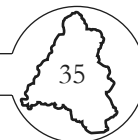
Speranța medie de viață a fost în perioada 2000 - 2002 de 69,5 ani pe total, cu diferențe accentuate pe medii: 70,8 ani pentru populația din mediul urban și 68,4 ani în mediul rural. Pe sexe, aceasta a fost de 65,9 ani pentru bărbați (67,1 ani urban și 64,7 ani rural) și de 73,3 ani pentru femei (74,4 ani în urban și 72,5 ani în mediul rural).

Soldul negativ al mișcării migratorii externe de 2815 persoane a contribuit la descreșterea populației județului pe perioada 1995-2001, înregistrându-se în această perioadă 3.979 persoane emigrate, iar la imigrări doar 1164 persoane.

Privind mișcarea migratorie internă, anul 2001 a fost primul din ultimii 12 ani când județul Bihor înregistrează un sold negativ al schimbărilor de domiciliu de 396 persoane, cu 5541 persoane stabilite și 5937 persoane plecate. Pe medii este de remarcat faptul că începând cu anul 1997 se semnalează un sold migratoriu negativ la nivelul spațiului urban și unul pozitiv la nivelul spațiului rural. În anul 2001, din soldul total de -396 persoane, mediul urban înregistrează un sold negativ de 440 persoane, iar mediul rural un sold pozitiv de 44 persoane. Aceste creșteri fiind consemnate în localitățile limitrofe municipiului Oradea (Zona metropolitană): Biharea, Nojorid, Borș, Sântandrei, Sânmartin, Oșorhei, Cetariu.

Structurile populației. *Structura populației pe cele două sexe* nu a suferit fluctuații semnificative în județul Bihor, în ultimul sfert de secol, diferența dintre populația de sex masculin și cea de sex feminin nu a depășit 2 ‰. În acest sens populația masculină reprezenta 49,2 % la recensământul din 1977, 48,2 % la recensământul din 1992 și 48,6 % la recensământul din 2002. Populația de sex feminin depășește 50 % din totalul populației în marea majoritate a localităților județului. Acest fapt este legat atât de cauze de ordin natural, cât și de cele de ordin socio-economic. Spre exemplu, în acele localități a căror economii sunt orientate spre ramuri ale industriei extractive, respective minieră sau petrolieră (Derna, Popești, Suplacu de Barcău) sau spre industria de prelucrare (Ștei, Aștileu, etc), înregistrează un ușor avantaj al populației masculine, comparativ cu cea feminină.

Tendința de îmbătrânire demografică constă în diminuarea an de an a ponderii *structurii populației pe grupe de vârstă* și în special a grupelor tinere - de până

la 14 ani din populația totală, în timp ce proporția persoanelor în vârstă de 60 ani și peste, cunoaște o creștere continuă. Comparativ cu recensământul precedent (1992), ponderea populației tinere a scăzut de la 21,8 % la 18 % în 2002, iar cea a persoanelor în vârstă de 60 de ani și peste a crescut de la 17,8 % la 19,0% în același interval.

Structura populației pe medii de viață evidențiază gradul de dezvoltare social-economică a județului. În ultimul sfert de secol populația urbană a județului Bihor a crescut destul de lent. Dacă în 1977 trăiau la orașe un număr de 238 014 locuitori, adică 37,5 %, în următorul deceniu și jumătate adică în anul 1992, populația urbană a crescut la 309.878 locuitori, respectiv 48,8 %. În continuare, după un alt deceniu, efectivul populației urbane a început să înregistreze o ușoară diminuare la 287 398 persoane înregistrate la recensământul din 2002, ceea ce înseamnă o pondere de 47,9 %. Începând cu anul 2004, prin trecerea în categoria urbanului a comunei Săcuieni, ponderea dintre cele două medii a devenit pentru prima dată favorabilă urbanului, de 50,02 %.

În continuare ponderea populației rurale rămâne ridicată la nivelul județului Bihor, chiar dacă aceasta a înregistrat o anumită diminuare în perioada 1977-2002-2005 (62,5 %; 52,1 %; 49,8 %).

Populația activă la 1 ianuarie 2003 a fost estimată la 269.800 persoane, din care 260700 persoane reprezentau populația ocupată, iar 9100 sunt șomeri. Comparativ cu anul anterior, scăderea cu 1700 persoane a populației active este cauzată atât de diminuarea resurselor de muncă, a populației în vârstă aptă de muncă, cât și de scăderea populației ocupate, îndeosebi în agricultură și comerț.

Rata de activitate a populației, definită de raportul populației active civile față de populația totală a fost de 43,5 %, în scădere ușoară față de anul anterior, iar *rata de ocupare*, adică raportul dintre populația ocupată și resursele de muncă, de 75,0 %. Din populația ocupată totală, 100100 persoane lucrează în agricultură, silvicultură și exploatare forestieră, 75200 persoane în industrie (4000 în industria extractivă, 66600 persoane în industria prelucrătoare și 4600 persoane în industria energiei electrice, termice, gaze și apă), 8800 în construcții, 28400 în comerț și 53800 în servicii.

Comparativ cu începutul anului 1996, la nivelul anului 2003 populația activă civilă a scăzut cu 33000

persoane, din care cu 24800 populația ocupată și cu 8200 persoane numărul șomerilor. Diminuarea ratei de ocupare de la 83,8 % la 75,9 % a fost cauzată în principal de scăderea numărului de salariați (îndeosebi din industrie) și a populației ocupate în agricultură. De asemenea, au scăzut și resursele de muncă prin diminuarea populației în vârstă de muncă, a persoanelor salariale sub și peste vârsta de muncă dar și prin creșterea numărului de persoane în vârstă de muncă cu incapacitate permanentă de muncă.

Este de semnalat evoluția diferită pe sexe a gradului de ocupare a forței de muncă din ultimii ani. Astfel, la bărbați, rata de activitate a scăzut mult datorită diminuării accentuate a necesarului de forță de muncă din ramurile în care aceasta este preponderent bărbătească ca: industria de mașini și utilaje, construcții metalice, construcții, metalurgie și altele. În schimb creșterea vertiginoasă a numărului de unități din industria ușoară a determinat sporirea necesarului și îmbunătățirea gradului de ocupare a forței de muncă feminine, mai ales în industria confecțiilor, industria textilă și îndeosebi cea de pielărie și încălțăminte.

Numărul mediu al salariaților din județ pe anul 2002 a fost de 155300 persoane, din care 3700 în agricultură și silvicultură, 78900 în industrie, construcții și 72700 persoane în domeniul serviciilor, inclusiv comerț.

Comparativ cu anul precedent a crescut numărul salariaților în unele ramuri ale industriei: alimentară, pielărie, și încălțăminte, chimie, echipamente electrice și optice și în unele activități prestatoare de servicii, cum ar fi cele prestate în special întreprinderilor. Diminuări ale numărului mediu de salariați s-au înregistrat în agricultură, industria extractivă, metalurgie, industria de mașini și echipamente și la servicii colective și personale.

Numărul șomerilor din județ era la sfârșitul anului 2002 de 9127 persoane, din care 2032 beneficiari de ajutor de șomaj, 327 persoane beneficiare de ajutor de integrare profesională, 1030 beneficiari de alocație de sprijin și 5738 șomeri neîndemnizați. Din numărul total al șomerilor 3508 (38,4 %) erau persoane de sex feminin. Comparativ cu finele anului precedent, numărul total al șomerilor a crescut cu 197 persoane, din care numărul șomerilor de sex masculin a crescut cu 932 persoane, iar numărul

Anul	Județul (NUTS 3)	Populația totală	Români	Maghiari	Rromi	Germani	Slovaci	Ucrainieni	Alții
1992	Bihor	638.863	425.097	181.703	21.796	1.593	7.793	107	774
	%	100,0	66,53	28,44	3,41	0,24	1,22	0,01	0,12
2002	BIHOR	600.223	404.468	155.829	30.089	1.163	7.370	198	1.304
	%	100,0	67,38	25,96	5,01	0,19	1,22	0,03	0,21
% din România 2002		2,76	2,08	10,88	5,62	1,94	42,78	0,31	
% în 2002 față de 1992		93,92	95,15	85,76	138,04	73,00	94,57	185,0	168,5

*Județul Bihor.
Structura etnică
la nivelul anilor
1992 și 2002
(sursa: wmm.insee.
ro, 2003)*

șomerilor de sex feminin a scăzut cu 735 persoane. Șomajul în anul 2002 a afectat în principal ramurile industriale ce ocupă preponderent forță de muncă bărbătească cum sunt industria extractivă, metalurgică sau in-

dustria de mașini și echipamente.

Rata șomajului de 3,1 %, raportat la populația activă este una din cele mai scăzute pe țară (după București).

Structura etnică scoate în evidență faptul că populația județului Bihor este formată în majoritate din români, a căror pondere a crescut treptat în ultimul sfert de veac, de la 64,7 % în anul 1977, la 66,0 % în 1992 și 67,4 % în anul 2002. Cele mai compacte arealele cu populație românească sunt cele din zona de deal și montană, mai ales în Depresiunea Beiușului și Dealurile de la Vest, unde românii alcătuiesc 75-90 % din totalul populației.

O altă naționalitate bine reprezentată în județul Bihor este cea maghiară a căror pondere s-a redus de la 28,4 % în 1992, la 25,9 % în 2002. Cea mai mare parte a maghiarilor trăiesc în mediul urban și în partea de nord-vest a județului, în special în localitățile de pe Valea Ierului. Rromii reprezintă singura etnie care înregistrează creșteri semnificative, poderea lor crescând de la 3,6 % în 1992, la 5,0 % în 2002. Cu unele excepții ei sunt răspândiți în tot județul, ponderea cea mai mare având-o totuși în mediul urban. Etnia slovacă se află într-o continuă restrângere, ponderea lor fiind de doar 1,3 % în 1992 și 1,2 % în 2002. Arealul de răspândire a lor fiind cel al Munților Plopișului și regiunea înconjurătoare. Germanii reprezintă o altă etnie a

căror pondere s-a redus simțitor în județul Bihor, reprezentând doar 0,2 %. Cei mai numeroși se află în municipiul Oradea, cca 50 % din total și aproape un sfert în localitatea Palota (comuna Sântandrei). Alături de naționalitățile menționate, în județul Bihor mai trăiesc și cehi, greci, evrei, ucraineni, italieni și alte naționalități însă a căror pondere însumează abia 0,3 %.

Potrivit recensământului din 18 martie 2002, *structura pe religii* se prezenta astfel: 59,64 % ortodocși, 17,96 % reformati, 9,26 % romano-catolici, 5,74 % penticostali, 3,74 % baptiști, 2,35 % greco-catolici, 0,3 % adventiști, 0,12 % evanghelici și 1,05 % alte naționalități. Față de anul 1992, doar religiile neoprotestante au înregistrat creșteri însemnate, între care penticostalii (de la 3,81 % în 1992 la 5,74 % în 2002), baptiștii (de la 3,03 % la 3,72 %), în timp ce populația de religie ortodoxă, dominantă la nivelul județului a cunoscut o reducere a ponderii de la 60,25 % în 1992, la 59.64 % în 2002. Următoarele confesiuni ca pondere pe teritoriul județului sunt reformată și romano-catolică a căror evoluție, în decursul ultimului deceniu a înregistrat un regres numeric (de la 19,5 % în 1992, la 18,0 % în 2002, respectiv de la 10,1 %, la 9,25 %).

Așezările

Populația județului Bihor se află grupată într-un număr însemnat de așezări dacă se are în vedere suprafața, morfologia reliefului și numărul de locuitori existenți la nivelul județului. Locuitorii județului Bihor trăiesc într-un număr de 455 de așezări, organizate din punct de vedere administrativ, astfel (tabelul 2): 4 *municipii* (Oradea, Salonta, Marghita și

Beiuș), 6 orașe (Aleșd, Nucet, Săcuieni, Ștei, Vașcău și Valea lui Mihai) la care se adaugă 18 sate componente, toate acestea concentrând 47,88 % din populația județului. Mediul rural este organizat la nivelul a 90 de comune ce au în subordinea lor 427 de sate, revenind astfel, cu o medie de 4,74 sate pentru o comună și concentrând 49,8 % din populația județului.

Așezările urbane, cu excepția municipiului Oradea care concentrează cca 30,0 % din populația județului și 72,0 % din cea urbană, sunt în general de dimensiuni mici, sub 20000 locuitori, unele chiar cu o populație mult mai mică decât a unor așezări rurale (Vașcău și Nucet), sub 3000 de locuitori. Municipiul Oradea cu cei 206463 locuitori în anul 2005 este al 12-lea oraș ca mărime din România. Celelate 9 orașe au un număr redus de locuitori și cu diferențieri însemnate pe categorii: două între 17000 și 18000 locuitori; 5 între 8000 și 11000 și două sub 2500 locuitori. Ca vechime, după data primei atestări documentare cele mai vechi așezări din categoria urbanului sunt Oradea (1113), Săcuieni (1214), Marghita (1216), Beiuș (1263) iar cel mai recent este orașul Nucet din 1956.

Așezările rurale, respectiv cele 445 de sate prezintă o mare varietate în ceea ce privește repartiția, mărimea, forma, structura, textura și funcția lor, datorită atât condițiilor naturale și economice, cât și celor social-politice. Ca atestare documentară, cele mai vechi aparțin secolelor XIII-XV.

În jur de 100 de așezări care concentrau cca 59,0 % din populația județului (352744 locuitori la recensământul din 2002) sunt cantonate în arealul de câmpie, ceea ce înseamnă doar 25,0 % din totalul așezărilor. În schimb, în ținuturile deluroase și montane, cu toate că înglobează un număr ceva mai redus de locuitori (247479, respective 41,0 % din totalul populației), așezările au ponderea cea mai însemnată, reprezentând 75,0 % din total. Această diferență se reflectă în mărimea așezărilor, cele din zona de câmpie fiind mai mari, cu o medie de 3500 locuitori, cu o densitate mai redusă comparativ cu cele din zona deluroasă și montană, de dimensiuni mai mici și cu o medie de 700 locuitori, cantonate de regulă în ariile depresionare, determinând astfel o densitate ridicată.

Exceptând centrele urbane, care în general au o funcție mixtă, așezările rurale au funcția

condiționată de modul de evoluție a factorilor social-istorici, dar și de posibilitatea de utilizare a resurselor naturale de care dispun.

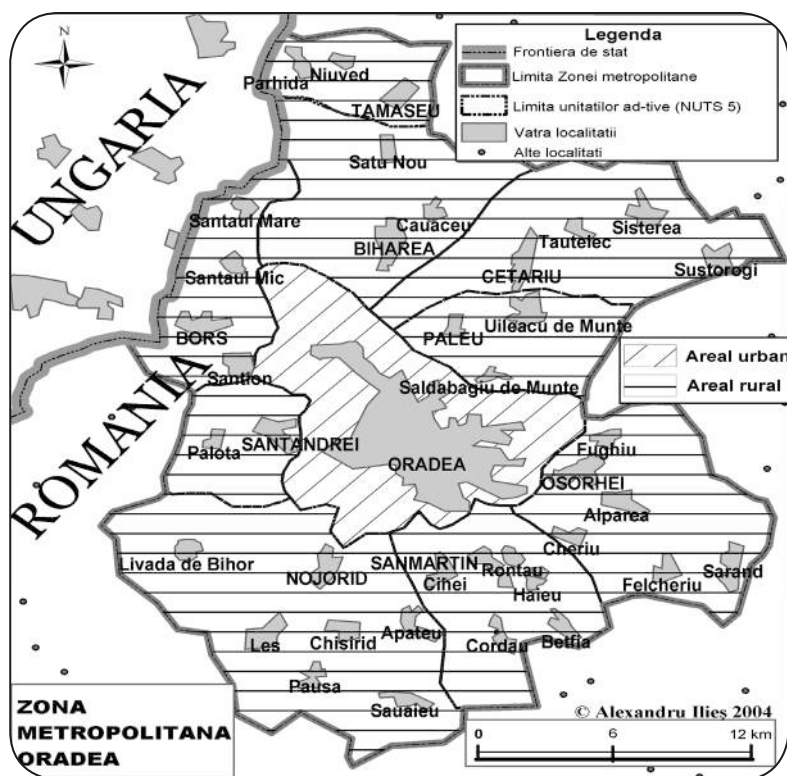
În acest sens, funcția specifică a satelor din zona de câmpie a județului Bihor este legată de cultura cerealelor și a plantelor tehnice, combinată de cele mai multe ori cu cea de creștere a animalelor. În această categorie pot fi cuprinse aproape toate așezările rurale din zona de câmpie, în cadrul cărora cultura cerealelor și creșterea animalelor prezintă un grad ridicat de intensivitate.

În afara funcției principale, apar la anumite așezări rurale unele tendințe de specializare, care duc la o mai bună valorificare a potențialului uman și natural. Astfel, în jurul centrelor urbane și mai ales în apropierea municipiului Oradea, putem vorbi de o zonă legumicolă (Sânmartin, Sântion, Sântandrei, Borș, Biharia, Nojorid), de unde se aprovizionează nu numai acest centru urban, ci și alte zone, chiar mai îndepărtate.

În cazul localităților Cefa, Mărțișaz, Inand, Homorog și Tămașda apare ca o ocupație secundară, piscicultura, practică în crescătoriile din zona acestor localități, pe când localitățile Diosig, Săcuieni, Cherechiu, Buduslău, Sălacea, Sântimreu și Sâniob au ca specializare secundară viticultura și pomicultura.

Așezările rurale cu funcții de servicii apar în zona studiată la contactul dealurilor piemontane Crișene cu Câmpia Crișurilor, acolo unde apar izvoare cu ape termale. Aici s-au dezvoltat unele așezări cu funcție turistică predominantă (Băile Felix și Băile 1 Mai) sau cu funcții agro-turistice, cum este cazul localității Tinca.

În spațiile deluroase și montane, ponderea majoritară o au așezările specializate în creșterea animalelor, de cultură a plantelor, dar și cu unele tendințe de specializare pomicolă sau viticolă. Prezența unor bogății ale subsolului a permis preluarea de către unele așezări a funcției miniere, cum ar fi: Derna Brusturi, Varviz, Voivozi, Vărzari, Borumlaca etc. Alte așezări rurale se caracterizează printr-o funcție agro-industrială, condiționată de existența unor mici industrii sau de o serie de preocupări meșteșugărești (Criștior, Leheceni, Ioaniș). Din păcate interesul spre această ultimă preocupare scade tot mai mult în prezent.

Zona metropolitană
Oradea

Din punct de vedere al poziției așezărilor față de formele de relief se poate constata o anumită grupare a acestora. Astfel, în partea de est a județului, adică spre munte, satele coboară de la înălțimi spre zonele de-

presionare, într-o dispunere radiară față de Munții Bihorului, remarcându-se acele sate cu casele izolate, de tipul crângurilor. O așezare pitorească în acest sens este Criștioru de Sus.

Pe versantul nord-vestic al Munților Pădurea Craiului apar sate cu casele dispersate pe dealuri și văi, cum ar fi spre exemplu: Călăștea, Zece Hotare, Tomnatic, Damiș etc.

Satele cu structură adunată apar de-a lungul unor drumuri sau a unor văi (Pietroasa, Gurani, etc). Satele mari cu structură adunată și cu varianta compactă sunt specifice arealului de câmpie, o bună parte dintre acestea având o textură geometrică, ceea ce le apropie foarte mult de fizionomia unor așezări urbane.

Foarte multe dintre aceste așezări rurale, prin posibilitățile de care dispun cunosc un grad de dezvoltare foarte rapid, tinzând spre așezări de tip urban (Tinca, Sălard, Voivozi, Diosig etc).

Zona metropolitană Oradea, funcțională din 2004, se suprapune din punct de vedere administra-

tiv-teritorial peste teritoriul municipiului Oradea și al celor 6 comune învecinate ce formează „centura periurbană”: Biharia, Borș, Cetariu, Nojorid, Oșorhei, Sânmartin și Sântandrei, toate acestea însumând 38 de localități (un oraș și 37 de sate). Are o suprafață de cca 619,40 km² și o populație totală de cca 250000 locuitori din care 85,0 % populație urbană și 15,0 % populație rurală specifică comunelor integrate.

Poziția localităților bihorene în ansamblul Planului Național de amenajare a teritoriului. Comparativ cu alte structuri administrativ-teritoriale județul Bihor are o rețea de localități formată din 4 municipii (2,8 % din România), 6 orașe (3,8 %), 90 de comune (3,3 %) cu 445 de sate (3,3 %) (tabelul 2). Poziția frontalierei a județului Bihor îi aduce acestuia o serie de atribute în plus față de un județ de interior iar ierarhizarea localităților pe ranguri¹ reprezintă un demers important pentru a identifica și realiza conexiuni între strategiile de dezvoltare orientate spre teritoriul național și cele determinate de conexiuni internaționale.

Astfel, în arealul românesc în baza „Planului de amenajare a teritoriului național, secțiunea IV. Rețeaua de localități” la nivelul județului Bihor ierarhizarea pe ranguri a localităților se prezintă astfel:

-nu există nici o localitate de rangul I;

-o localitate de rangul II, incluzând municipii de importanță interjudețeană, județeană sau cu rol de echilibru în rețeaua de localități incluzând reședința de județ municipiul Oradea (206463 locuitori). În general au o rază de deservire de cca 60-80 km și acces la cel puțin două sisteme moșore de căi de comunicație; funcțiile economice dispun de „capacități de producție din sectorul secundar și al serviciilor, socio-culturale și informative cu rază de deservire prioritar județeană”, iar nivelul de dotare-echipare este unul complex.

¹ Trecerea localităților de la un rang la altul se face prin lege, la propunerea consiliilor locale, cu consultarea populației și a tuturor instituțiilor implicate și cu respectarea principalilor indicatori cantitativi și calitativi minimali și a elementelor și nivelului de dotare prevăzute pentru localitățile urbane și rurale (sursa: Planului de amenajare a teritoriului național, secțiunea IV. Rețeaua de localități, 2001)

Legendă

- Oradea - Rangul II
- Comune - Rangul IV
- Orașe - Rangul III
- Frontiera de stat
- Limite de orase/comune

la drumuri naționale sau județene, iar funcțiunile economice includ capacități de producție din toate cele trei sectoare. În această categorie sunt incluse orașele (2005): Aleșd (10685), Beiuș (11321), Marghita (17409), Nucet (2566), Salonta (18501), Săcuieni (11688) Ștei (8798), Valea lui Mihai (10583) și Vașcău (2863)

-rangul IV cuprinde 90 de sate reședințe de comună:

-rangul V include satele componente ale comunelor caracterizate printr-o mare varietate tipologică, structurală și dimensională. Sunt incluse în această categorie 445 sate distribuite pe întreg ansamblul județului, cu potențial demografic variat, de la zeci de locuitori la câteva mii și cu un potențial de poziție determinat în mare

Județul Bihor. Rețeaua de localități și rangul la nivel național în cazul județului Bihor (sursa datelor: *Recensământul populației și locuințelor din România, 2002; Planul de amenajare a teritoriului național, secțiunea IV. Rețeaua de localități, 2001*)

-9 localități de rangul III ce include orașe de importanță locală, cu populație cuprinsă între 5000 și 30000 locuitori și rază de deservire de cca 10-20 km, acces direct

măsură de amplasamentul acestora față de principalele căi de comunicație sau de accesul prin căi secundare la acestea. Prin poziția lor în arealul frontalier sau la intersecții de căi de comunicație aceste unități de rang inferior prin potențialul pozițional pot dobândi funcții determinate pentru evoluția lor. Putem include aici satele puncte de trecere a frontierei sau cele cu statut de „stațiuni turistice”

sau „sat turistic”. Exemple în acest sens sunt satele Borș, Săcuieni sau Cheresig etc cu poziție frontalieră pe o axă transfrontalieră.

Activitatea economică

La baza dezvoltării economice stau în cele mai multe cazuri *resursele solului și subsolului*. La nivelul județului Bihor sunt de amintit cele de: cărbuni (bazinul Voivozi-Bistra și Borod), bauxită (în Munții Pădurea Craiului), nisipuri bituminoase (zona Derna), petrol și gaze naturale (zona Suplacu de Barcău-Marghita), argilă refractară (Șuncuiș), marmură (Vașcău), minereuri neferoase (zona Băița-Nucet), numeroase izvoare geotermale (Oradea-Felix-1 Mai, Tămășeu, Marghita, Mădăras etc), ape minerale (Tinca și Stâna de Vale) etc. La acestea se adugă suprafețe întinse de păduri de foioase și conifere, dar și pășuni și fânețe naturale de mare productivitate.

Industria

Industria bihoreană, prin paleta largă a ramurilor de care dispune, produce începând cu ramura extractivă (cărbune, țiței, marmură, argilă refractară, calcar, metale rare), și continuând cu industria de prelucrare (energie electrică și termică, mobilier din lemn, lacuri și vopsele, mașini-unelte, încălțăminte, confecții, textile, tricotaje, ulei, zahăr etc), acoperind astfel, aproape întreaga gamă de produse.

Odată cu adoptarea Legii nr. 31 din anul 1990, privind societățile comerciale și în județul Bihor au apărut într-un ritm alert noi agenți economici, majoritatea acestora orientându-se mai ales spre activități comerciale și prestatoare de servicii, sectoare care presupun investiții mai mici și oferă posibilitatea recuperării mai rapide a capitalului investit.

Numărul societăților active în anul 2003 se estimează la 12365, din care 62 cu capital majoritar de stat și 12303 cu capital integral sau majoritar privat; 99,2% dintre unități fiind întreprinderi mici și mijlocii. Din totalul unităților active, 315 au activitate preponderantă de agricultură, silvicultură și exploatare forestieră, 1795 unități industriale, 454 de construcții, 6940 de comerț și 2861 societăți de transport și prestatoare de servicii. De asemenea, în județ sunt înregistrate 2868 societăți cu participare străină de capital, cu o valoare a capitalului străin

subscris de 92,7 milioane dolari. În paralel, se desfășoară o activitate economică autorizată a unui număr de 14457 persoane fizice și asociații familiale, preponderant cu activitate în comerț și în domeniul serviciilor prestate populației.

Producția industrială realizată în Bihor în anul 2003 - exprimată în termeni comparabili - a reprezentat 104,9 % față de nivelul anului anterior. În industria prelucrătoare realizările curente au fost superioare anului precedent cu 5,6 %, fiind însă inferioare în industria extractivă cu 1,1% și cu 0,4% în sectorul de producere și distribuție a energiei electrice, termice și apă.

Creșteri semnificative s-au înregistrat în industria de pielărie și încălțăminte, prelucrarea lemnului, ambalajelor din carton, prelucrarea țițeiului, industria altor produse din minerale nemetalice, mașini și aparate electrice, industria mijloacelor de transport. Diminuări ale producției s-au înregistrat în industria alimentară, edituri și poligrafie, metalurgie, prelucrarea cauciucului și maselor plastice, mașini și echipamente și producția de mobilier.

Comparativ cu nivelul anului 1995, realizările anului 2003 au fost superioare cu 33,2%, creșteri localizate în industria alimentară și la unele subramuri ale industriei ușoare: confecții respectiv pielărie și încălțăminte.

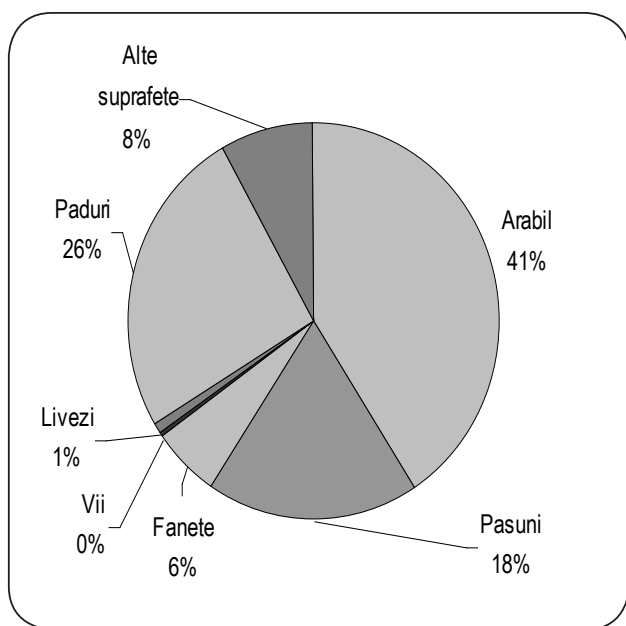
Principalele ramuri, cu aport mare în producția industrială a județului, au fost: industria ușoară cu 43,1% și industria alimentară cu 23%.

În anul 2003 aproximativ 88,0 % din producția industrială a județului a fost realizată de sectorul privat, iar cea mai mare parte a acesteia este concentrată în zona metropolitană Oradea.

Cifra de afaceri realizată în anul 2003 de întreprinderile cu activitate industrială a fost superioară celei din anul precedent cu 1,4%, cu creșteri mai mari în industria de pielărie și încălțăminte, industria altor produse din minerale nemetalice, mașini și aparate electrice, industria textilă și industria mijloacelor de transport.

Agricultura

Din suprafața totală de 754427 ha, terenul agricol reprezintă 66,2 %, respectiv 499300 ha, din care 308000 ha teren arabil (61,7 %), 138400 ha pășuni (27,7 %), 44700 ha fânețe (8,95 %), 2100 ha

Județul Bihor. Structura terenurilor după modul de utilizare

vii și pepiniere viticole (0,42 %) și 6100 ha livezi și pepiniere pomicele (1,22 %). Suprafața totală agricolă, amenajată pentru irigație este de cca 10000 ha.

O suprafață de 194900 ha este acoperită de păduri și alte terenuri cu vegetație forestieră.

Agricultura județului dispune de un nivel de dotare cu tractoare și mașini agricole relativ corespunzător, revenind 41 ha teren arabil pe un tractor fizic.

În sectorul vegetal, cele mai importante culturi sunt cele de: cereale boabe (grâu și secară, orz și orzoaică și porumb), floarea soarelui, soia, sfeclă de zahăr, cartofi, legume, struguri și alte fructe. Producțiile totale realizate sunt mai mari decât cele din anul anterior (2004 față de 2003) la porumb, floarea soarelui, soia și fructe și mai reduse la celelalte culturi.

Efectivele de animale la principalele specii, la finele anului 2004-conform datelor comunicate de DADR Bihor- au fost de 109,1 mii capete bovine din care 58,9 mii capete vaci și bivolițe, 298,8 mii capete porcine, 139,0 mii ovine și caprine, 25,6 mii capete cabaline, 2410,7 mii păsări și 25,6 mii familii de albine.

Comparativ cu sfârșitul anului precedent, au crescut efectivele de bovine și păsări și au scăzut efectivele de porcine, ovine, cabaline și al familiilor de albine. Este totuși important de semnalat faptul

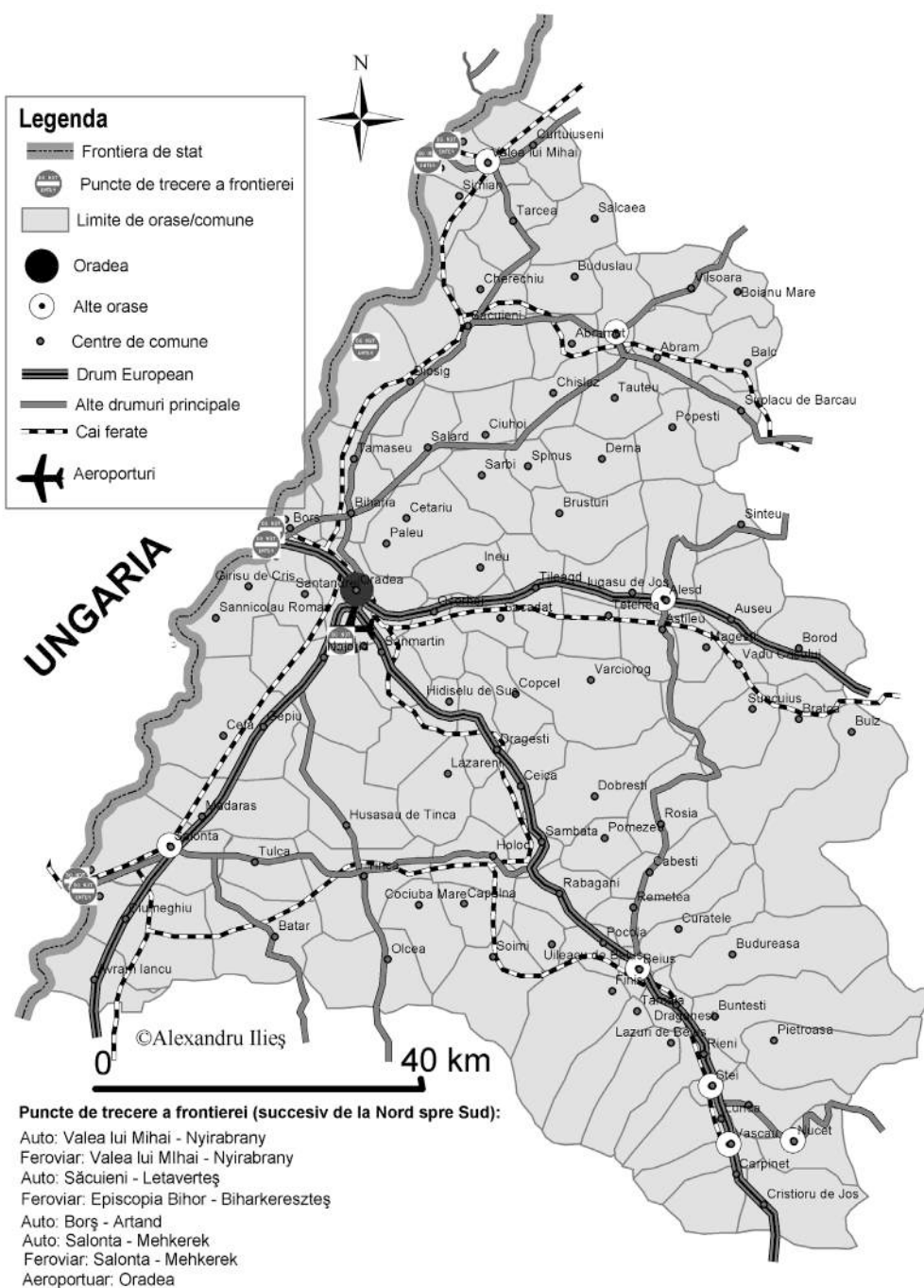
că efectivele matcă au crescut la toate speciile principale. Astfel, în sectorul zootehnic, față de anul 1995, efectivele de animale au fost în general mult mai reduse astfel: cu 23,5% la bovine, cu 28,2% la ovine și caprine, cu aproape 12 % la păsări și cu 15,5% la cabaline, efectivele fiind însă mai mari la porcine cu 15%.

Transporturile

Căile de comunicații de pe teritoriul județului Bihor reprezintă elementele de legătură între regiunile montane și cele de câmpie pe de o parte și între acestea și județele învecinate pe de altă parte. Astfel, legăturile între localitățile județului și mai departe cu cele din țară sau din afara granițelor se realizează prin rețeaua de drumuri rutiere, căi ferate, precum și serviciile de transport ale aviației, deservite de aeroportul din Oradea.

Prima *cale ferată* de pe teritoriul județului a fost construită în anul 1859 pe traseul Borș-Oradea și continuată în 1870 până la Cluj-Napoca (Pop Gr., 1972). Mai târziu, în 1923 în partea de sud a județului sunt conectate pe calea ferată localitățile Salonta și Chișinău-Criș. În prezent (2005), rețeaua feroviară de pe teritoriul județului Bihor însumează 474 km, ceea ce înseamnă o densitate de 62,8 km la 1000 km², fiind dispusă într-un sistem rectangular și dublând în numeroase cazuri pe cea rutieră. O axă, a câmpiei, orientată pe direcție nord-sud și care leagă orașele din vestul României (Timișoara-Arad-Oradea-Satu Mare) este intersectată de trei trasee orientate est-vest, dispuse la distanțe relativ egale și continui spre vest prin tot atâtea puncte de trecere a frontierei spre Ungaria. La nord, pe cea mai mare parte a văii Barcăului traseul Suplacu de Barcău-Săcuieni-Valea lui Mihai –spre Ungaria; la sud pe valea Crișului Negru calea ferată Vașcău-Ciumeghiu-Salonta-Kotegyan (Ungaria) iar în partea centrală, pe valea Crișului Repede magistrala București-Oradea-Episcopia Bihorului-Beretyouj-falu (Ungaria). Prin scoaterea din circuit a traseului Oradea-Holod datorită frecvențelor alunecări de teren lungimea totală utilizată s-a redus cu peste 60 km de cale ferată.

Din nefericire, deși se află la poarta de intrare spre UE, nici un sector la nivelul județului Bihor nu beneficiază de linie electrificată sau dublă. Cel mai

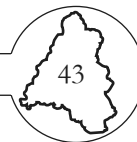
*Județul Bihor.
Rețeaua de căi ferate,
aeroportul, principalele
drumuri și punctele de
trecere a frontierei de
stat (2005)*

important nod feroviar este Oradea care asigură conexiuni pe 5 direcții: spre nord pe Valea Ierului (Oradea-Valea lui Mihai-Satu-Mare), spre est pe Valea Crișului Repede (Oradea-Cluj Napoca), spre vest Oradea-Episcopia Bihor cu punct de trecere spre Ungaria, spre sud-Vest (Oradea-Ciumeghiu (49 km) și spre sud (Oradea-Salonta-

Timișoara).

Rețeaua de drumuri, fie că a reactivat trasee mai vechi-cu legături dense spre Transilvania (Pop G., 1972, p.148), fie că a creat altele noi, se constituie într-o rețea densă și cu trasee influențate în mare măsură de dispunerea rețelei hidrografice și de orientarea și morfologia reliefului. La nivelul anului 2005 lungimea totală a rețelei de drumuri publice însuma 2664 km, din care 610 km (22,9 %) modernizate. Dintre acestea, 436 km (16,3 %) sunt drumuri naționale (DN 1, DN 19, DN 76 și DN 79) și 2228 km (83,7 %) drumuri județene și comunale. Ca artere principale sunt drumurile europene: E 60 dinspre Cluj spre Oradea –Borș-Artand (Ungaria), una dintre cele mai circulate

artere de legătură cu UE; E 671, cu traseu nord-sud dinspre Arad spre Satu Mare prin Oradea și E76 de la Oradea, prin Depresiunea Beiușului spre Deva. Din E 671 se desprind 4 artere spre vest ce traversează frontiera cu Ungaria după cum urmează: Valea lui Mihai-Nyirabrány; Săcuieni-Letaverteș; Oradea-Borș și Salonta-Mehkerék la care se mai adaugă cu punct de trecere temporar ruta Cheresig-Korosnagyharsany. În același timp,

spre est, un număr însemnat de drumuri urmează trasee de-a lungul principalelor artere hidrografice, continuate prin pasuri de culme (Șinteu, Bucea, Vârtop, Vârfurile) peste Munții Apuseni spre Transilvania. Densitatea rețelei de drumuri este de 35,3 km la 100 km² de teritoriu. La toate acestea se adaugă o rețea densă de drumuri agricole în zona de câmpie și de deal și forestiere în arealul deluros și montan.

Problemele care se impun a fi dezvoltate în perspectivă în acest domeniu vizează: ridicarea calității infrastructurii existente situată în prezent sub media europeană (calitativ și cantitativ) cu un principal inconvenient că drumurile europene nu asigură un trafic sigur și rapid deoarece tranzitează, în special partea centrală a localităților care de regulă impune restricții de viteză. De asemenea, se impune eliminarea discrepanțelor dintre infrastructura din mediul rural și cea urbană în special în ceea ce privește accesul la structura majoră etc.

În anul 2004 au fost demarate lucrările la autostrada Transilvania care va lega Bucurștiul prin Brașov, Cluj și Oradea cu joncțiune la Debrecen în Ungaria cu autostrada dinspre Budapesta. Traseul acesteia străbate partea central-nordică a județului, intrând în țară în dreptul localității Satu Nou și ieșind de pe traseul județului la Suplacu de Barcău, urmând în cea mai mare parte Valea Barcăului.

În ultimii ani, aeroportul Oradea pe lângă conexiunile cu aeroporturi interne a intrat și în circuitul internațional cu legături spre Italia, Ungaria, Austria, Republica Moldova și Germania (direct sau via Timișoara). Cea mai activă companie aeriană, atât pe ruta internă cât și externă, la nivelul anului 2005, este CarpatAir cu capital majoritar românesc.

În categoria rețelelor de transport speciale amintim că la nivelul județului Bihor există 11 localități și 191 km de conducte de distribuție a gazelor naturale, 25 localități cu rețea de canalizare cu 549 km, în timp ce rețeaua de alimentare cu apă potabilă în lungime de cca 1500 km este prezentă în 159 de localități, cu mult sub valoarea necesară.

Transportul urban de pasageri este asigurat de un număr de 188 de autobuze și în cadrul municipiului Oradea de un număr de 116 vagoane de tramvai.

Comerțul

Un salt spectaculos a cunoscut în ultimii ani, creșterea numărului de unități comerciale. Din acest punct de vedere, unitățile economice din județ au realizat în anul 2003 **exporturi** de 646.279 mii euro, acestea fiind mai mari față de anul anterior cu 2,2% (+13.824 mii euro), cu dinamici superioare la exporturile de încălțăminte, mijloace și materiale de transport, piei crude și tăbăcite, blănuri, lemn și produse din lemn și mobilier.

Ca structură, 74,8 % din exporturile județului au reprezentat produse ale industriei ușoare (48,8 % încălțăminte și 26,0 % confecții, tricotaje și textile), 8,5 % mobilă și produse recreative, 3,4 % mașini, aparate și articole electrice, 2,4% produse din lemn și 2,3 % produse de origine vegetală.

Importurile pe anul 2003 s-au cifrat la 764017 mii euro, acestea fiind mai mari cu 4,1% față de anul precedent (+30.437 mii euro). Creșteri mai mari de importuri fiind înregistrate la produse minerale, produse vegetale (produse din industria de morărit), produse din lemn, grăsimi și uleiuri alimentare, mașini, aparate și articole electrice, produse alimentare, băuturi și tutun.

Ca structură, ponderi importante în total importuri s-au înregistrat la produsele textile 19,1 %, mașini, utilaje, aparate și articole electrice 16,0 %, piei crude și tăbăcite 14,4 %, materiale plastice 9,3 %, încălțăminte 8,3 %, produse alimentare, băuturi, tutun 5,4 %, metale 5,1 %, mobilier, jucării și produse recreative 3,6 %, produse vegetale hârtie și carton 3,2 %. Față de anul 1995, exporturile județului au crescut de 3 ori iar importurile de 2,6 ori.

Turismul

Cadrul natural de un pitoresc deosebit generat de complemetaritatea reliefului, apele termale, monumentele istorice și de arhitectură, repartizate omogen pe teritoriul județului îi conferă atractivitatea de care se bucură din partea turiștilor români și străini.

Oradea, reședința județului Bihor, trezește interesul turiștilor prin arhitectura deosebită, cetatea medievală sau complexul muzeal al Țării Crișurilor, Biserica cu Lună, Șirul Canonicilor, Catedrala Romano-Catolică etc. În județ, alte puncte de atracție

turistică reprezintă: Cetatea de pământ de la Biharia, Castelul de la Balc, clădirea Muzeului de Istorie și Etnografie Beiuș, bisericile ortodoxe din lemn construite în secolele XVII-XVIII, muzee, case memoriale, etc.

Efectele curative ale apelor geotermale au înscris în circuitul turistic internațional stațiunile balneoclimaterice de la Băile Felix și Băile 1 Mai din apropierea municipiului Oradea. Mai mult în scop de agrement dar și cu efect curativ sunt apele geotermale de la Marghita, Tămașda, Mădăras, Chișlaz. Intens căutate pentru climatul și calitățile terapeutice ale apelor minerale sunt și Băile Tinca, iar condițiile naturale deosebite fac din stațiunea Stâna de Vale, situată la 1100 m altitudine în inima Munților Bihor, un loc din ce în ce mai căutat.

Interes deosebit din punct de vedere turistic prezintă și masivele muntoase reprezentate de: Munții Bihorului, Masivul Vlădeasa, Munții Codru-Moma, Munții Pădurea Craiului, apoi Defileul Crișului Repede cu numeroase monumente naturale, în special forme carstice, multe de importanță europeană. Între acestea pot fi menționate: Cetățile Ponorului, Cetățile Rădesei, Valea Galbenă cu Izbul Galbenei, Pietrele Boghii, Peștera Urșilor de la Chișcău, amenajată pentru flux turistic, Peștera Meziad și altele.

În anul 2003, în județ, existau 68 unități de cazare turistică, din care 24 hoteluri, 5 moteluri și hanuri, 15 vile turistice, 6 cabane și campinguri, 6 popasuri, 5 tabere de elevi și preșcolari precum și 7 pensiuni turistice, acestea dispunând în total de 10467 paturi, din care 7613 în unități hoteliere.

Capacitatea de cazare turistică în funcțiune în anul 2003 se cifrează la 2945,3 mii locuri, din care 2734,7 mii în unități de cazare de tip hotel. Privind repartizarea capacităților de cazare în funcțiune pe zone turistice, 83,4 % din acestea se localizează în stațiuni balneare, 3,4 % în stațiunile din zona montană, 7,3 % în municipiul Oradea și 5,9 % în alte localități și trasee turistice. În cursul anului 2003 au fost cazați în județul Bihor 194 mii turiști, din care 23,2 mii turiști străini.

Gradul de utilizare a locurilor de cazare a fost în anul 2003 de 40,8 % față de 37,8 % în anul anterior și de 40,2 % înregistrat în anul 1995.

Situația actuală, la cumpăna dintre milenii impune ca direcții prioritare, bazate în principal pe

resursele locale dezvoltarea următoarelor tipuri și forme de turism, generate în mare măsură de complementaritatea urban-rural, câmpie/deal/munte a județului: *Turismul curativ* destinat refacerii psihico-fizice este favorabil cu precădere în stațiunile Băile Felix și 1 Mai; *Turismul pentru afaceri* câștigă teren și prin faptul că municipiul Oradea a devenit un punct de conexiune pentru investitorii străini în această parte de vest a țării; *Turism cultural și de patrimoniu* se bazează pe valorile existente în zonă, și care se regăsește prin resurse pe întreg ansamblul județului; *Turismul rural* prin formele sale pune în evidență atracțiile turistice din zona rurală și care se remarcă prin cea mai însemnată creștere dintre toate tipurile de turism specifice zonei. Sunt valorificate astfel resursele naturale, tradițiile, arhitectura populară, instalațiile tehnice țărănești, ocupațiile, sărbătorile și evenimentele specifice și nu în ultimul rând peisajele (în opoziție) variate ale județului: urban/rural; câmpie/deal/munte; luncă/versant etc; *Turismul sportiv*, în special cel destinat refacerii și pregătirii sportivilor în intrasezon și care se reflectă prin asigurarea unor baze specifice refacerii și practicării unei game variate de sporturi.

Asistența medicală

Asistența medicală este asigurată de un număr de 1 818 medici, 340 stomatologi și 5500 de persoane, reprezentând personalul mediu și auxiliar. Baza materială este cuantificată la 17 spitale cu 5556 locuri, 223 dispensare și cabinete medicale, 5 dispensare policlinici și un număr de 15 creșe cu 497 paturi și 205 farmacii. Dintre unitățile spitalicești, cele mai importante sunt noile spitale din Oradea, Spitalul Județean și Spitalul de copii.

Rezultate deosebite se obțin și în noul spital de recuperare din Băile Felix în tratarea și recuperarea bolnavilor cu deficiențe locomotorii, inclusive în recuperarea sportivilor de performanță.

Învățământul

Învățământul, respectiv procesul educațional se realizează în 460 grădinițe, 487 școli din învățământul primar și gimnazial, 45 licee, 4 școli din învățământul profesional și postliceal și 5 instituții de învățământ superior (două de stat și 3 private) cu 30 facultăți:

Universitatea din Oradea și Facultatea de Teologie Greco-Catolică a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (de stat); Universitatea “Agora”, Universitatea Emanuel și Universitatea Creștină “Partium” (private).

În anul școlar 2003-2004, în învățământul bihorean de toate gradele au fost cuprinși 130179 copii și tineri, din care 18751 copii în grădinițe, 58991 elevi în învățământul primar și gimnazial, 24088 elevi din licee, 5150 în învățământul profesional și tehnic, 2002 în învățământul postliceal și tehnic de maștri și 21197 studenți (18697 în învățământul public și 2500 în învățământul superior privat).

Pregătirea copiilor și a elevilor din învățământul preuniversitar s-a asigurat de un număr de 7830 cadre didactice, iar în învățământul superior de 1423 cadre didactice universitare.

Cultura și arta

Activitatea cultural-artistică din județ se desfășoară în cadrul a 7 teatre și instituții muzicale la care s-au înregistrat peste 126 mii de spectatori și auditori, 21 case de cultură, 356 cămine culturale, 39 cinematografe. În județ funcționează de asemenea 16 muzee și 421 biblioteci (din care 93 publice) cu un fond de carte de aproape 4,2 milioane volume.

Din cele 21 case de cultură, 9 funcționează în municipiul Oradea, unde se desfășoară și cele mai multe activități specifice.

Manifestările culturale desfășurate în cadrul Teatrului de Stat din Oradea, depășesc de câțiva ani cadrul de interes local, cele precum “*Toamna Orădeană*” sau “*Săptămâna teatrului scurt*”, devenind o tradiție.

Pentru bucuria celor mici în Oradea funcționează Teatrul de Păpuși, unde, asemeni celui de stat, au loc interesante manifestări atât în limba română, cât și în limba maghiară.

Filarmonica din Oradea prin ținuta manifestărilor, alături de formația “*Nuntașii Biborului*” și “*Camerata Felix*” sunt reprezentative în ceea ce privește viața muzicală a județului.

Principalele muzee din județ: Muzeul Țării Crișurilor, Muzeul “*Iosif Vulcan*”, din Oradea, Muzeul Orășenesc din Beiuș, Muzeul memorial “*Arany Janos*” din Salonta, prin diversitatea secțiilor (istorie, artă populară, științe naturale), dar și prin valoarea

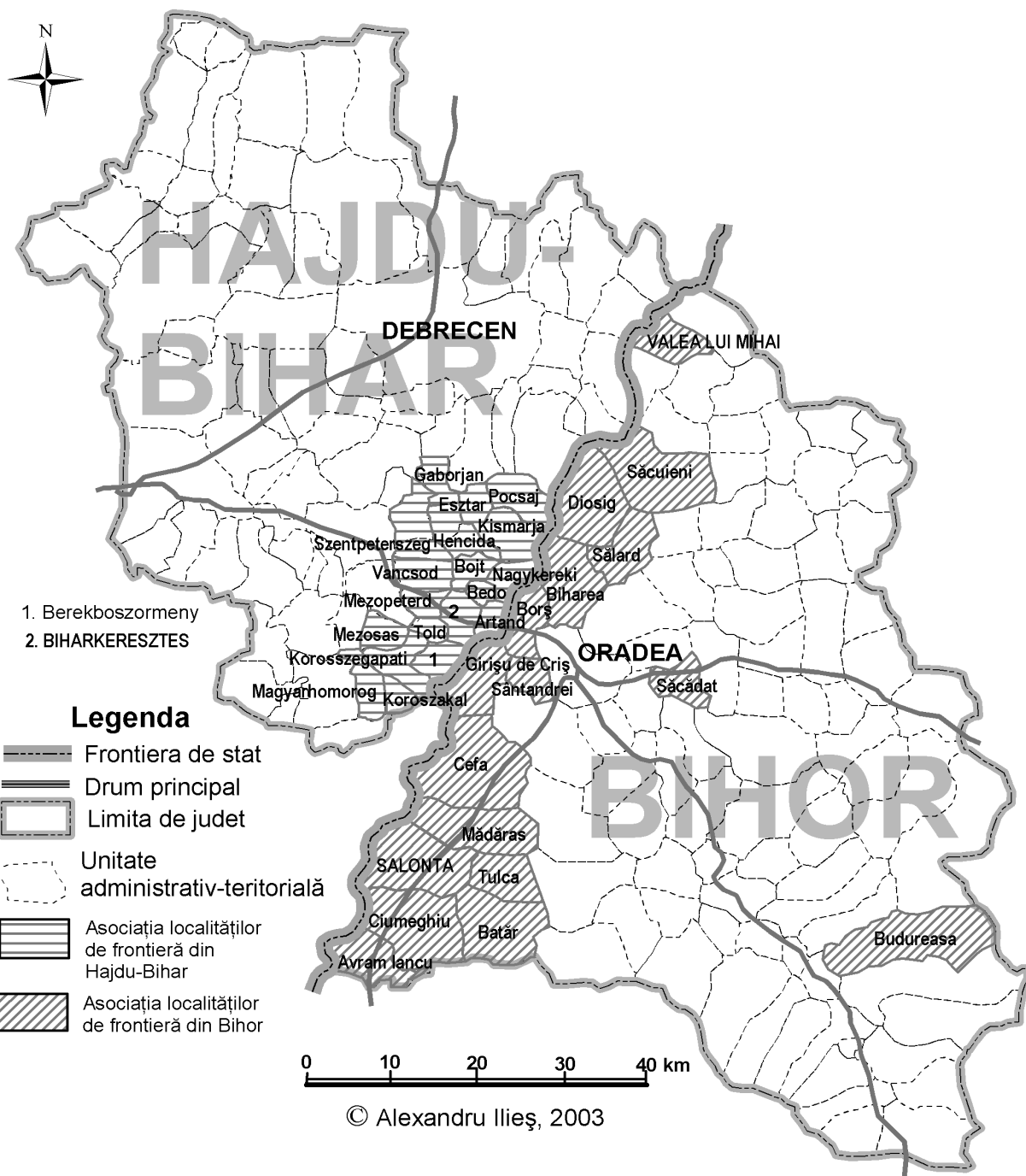
deosebită a exponatelor fac din aceste instituții importante locuri de atracție pentru locuitorii județului, dar și pentru cei din afara lui.

Cooperare transfrontalieră și integrare europeană

Poziția geografică a județului Bihor în partea de vest a României determină din acest punct de vedere suprapunerea acestuia unui areal frontalier. Limita vestică a județului coincide cu sectorul de frontieră româno-maghiar pe 166 km din care: 160 km cu traseu pe uscat și 6 km cu traseu pe suport hidrografic constituit din mijlocul albiei Crișului Negru (5,3 km) și un canal (cca 0,5 km), aceasta însemnând cca 37,0 % din lungimea totală a sectorului de frontieră româno-maghiară (după Gr. Stamate, 1997). Datorită suportului frontierei de stat dominant terestru, între sistemul teritorial Bihor și cele învecinate situate de partea maghiară există un potențial de comunicații latent și activ ridicat și care poate asigura un flux transfrontalier asemănător celui din alte state europene cum este spre exemplu în prezent, situația din arealul transfrontalier germano-polonez sau ceho-german. Astfel, sectorul de frontieră este secționat de infrastructura a 16 drumuri transfrontaliere „potențiale” dintre care sunt operative doar 4 în regim internațional și unul pentru trafic ocazional. La acestea se adaugă 4 sisteme de căi ferate dintre care 3 active în regim de trafic internațional (*sursa: Gr. Stamate, 1997; Poliția de frontieră, 2003*). La acestea se adaugă punctul de trecere aeroportuar din incinta aeroportului Oradea.

Structuri de cooperare transfrontalieră. Cooperarea transfrontalieră de tip euroregional s-a materializat pentru prima dată, într-un cadru oficial, doar la nivelul anului 1997 prin includerea județului Bihor în *Euroregiunea Carpatica*, una dintre cele mai mari din Europa, incluzând unități administrativ-teritoriale din cinci țări: Slovacia, Polonia, România, Ucraina și Ungaria.

În același an, a luat naștere *Asociația de localități cu obiective comune*, la nivelul județelor Bihor și Hajdu-Bihor au luat naștere două asociații a localităților din zona de frontieră: *Asociația localităților de frontieră Bihor, de dezvoltare a teritoriilor din România* și *Asociația localităților de frontieră de dezvoltare a teritoriilor din județul Hajdu-Bihar*. Cele două asociații au încheiat o

Asociațiile de localități frontaliere din Bihor și Hajdu-Bihar, în fața premergătoare constituirii Euroregiunii "Bihor – Hajdu-Bihar".

convenție de colaborare la nivelul anului 1997. Structura asociativă de pe teritoriul județului Bihor cuprinde 17 comune distribuite liniar de-a lungul frontierei incluzând aproape întreg aliniamentul de structuri

teritorial-administrative de rang inferior cu caracter frontalier. În succesiune de la nord la sud sunt orașele Valea lui Mihai și Salonta și comunele: Săcuieni, Diosig, Sălard, Biharea, Borș, Sântandrei, Girișu de Criș, Cefa, Mădăras, Tulca, Ciurmeghi, Batăr, Avram Iancu, Săcădat și Budureasa din extremitatea estică, montană a județului. În structura asociativă maghiară sunt prezente 19 localități care au o dispunere total

Nr	Punctele de trecere	Regimul traficului	Mijlocul de transport
1	Valea lui Mihai / Nyirabrany	Internațional,	Auto
2	Valea lui Mihai / Nyirabrany	Internațional,	Cale ferată
3	Episcopia Bihor / Biharkeresztes	Internațional	Cale ferată
4	Borș / Artand	Internațional	Auto
5	Cheresig- Koroszakal	Temporar	
6	Săcuieni - Letaverteș	Internațional	Auto
7	Salonta / Mehkerek	Internațional	Auto
8	Salonta / Mehkerek	Internațional	Cale ferată
9	Oradea	Internațional	Aeroportuar

Județul Bihor.
Punctele
de trecere a
frontierei de stat
(sursa: poliția de
frontiera, 2005);

diferită de cea a părții românești fiind dispuse în sistem “fagure”, în jurul unui nucleului urban Biharkeresztes și poziționate pe axa rutieră europeană E 60 și cu deschidere transfrontalieră prin relația Artand-Borș. Cele 18 lo-

calități rurale sunt: Artand, Bedo, Berekboszormeny, Bojt, Esztar, Gaborjan, Hencida, Kismarja, Koroszakal, Koroszegapati, Magyarhomorog, Mezopeterd, Mezosas, Nagykerek, Pocsaj, Szentpeterszeg, Told și Vancsod.

Cea mai nouă structură euroregională de cooperare transfrontalieră se află situată în partea de nord-vest a României, în arealul transfrontalier româno-maghiar și instituită sub denumirea oficială de *Euroregiunea „Bihor - Hajdú-Bihar”*. Actul de înființare al Euroregiunii „Bihor – Hajdu-Bihar” a fost semnat la data de 11 octombrie 2002 la Oradea de către președinții Consiliului Județean Bihor din România și al Autoguverării Locale a Județului Hajdu-Bihar din Ungaria. Este o structură euro-regională de cooperare transfrontalieră constituită din asocierea de unități administrativ-teritoriale de ranguri diferite, cum sunt județele și structurile inferioare ca municipii, orașe, comune și localități, existând astfel un cadru de cooperare extins atât pe orizontală cât și pe verticală. Sub aspect demografic 52,0 % din populație se află în Bihor și 48 % în Hajdu-Bihar, o densitate a populației cu valori apropiate și desigur existența a două centre urbane cu rol polarizator, Debrecen (211034 locuitori) și Oradea (206527 locuitori), de același rang și sub aspect demografic.

Traficul transfrontalier este deservit la nivelul județului Bihor de 6 puncte auto de trecere a frontierei (5 permanente și unul ocazional); 3 puncte feroviare și unul aeroportuar. Spre exemplu, la nivelul anilor 2004-2005 dintre toate punctele de trecere a frontierei existente pe teritoriul României cel mai tranzitat a fost cel pe relația Borș-Artand, în timp ce Salonta (poziția 4) și Valea lui Mihai (poziția 11) s-au situat și ele în aceeași categorie.

Bibliografie

- Bențe, Fl., *Probleme geografice privind populația județului Bihor*, Analele Universității din Oradea, Seria Geografie, Tom. III, Oradea 1993;
- Berindei, I., Dumitrașcu, S., Faur, V., Godea, I., *BIHOR – Ghid turistic al județului*, Editura Sport-Turism, București 1979;
- Ilieș, Al., *România între milenii. Frontiere, areale frontaliere și cooperare transfrontalieră*, Editura Universității din Oradea 2003;
- Ilieș, Al., *România. Euroregiuni*. Editura Universității din Oradea 2004;
- Ilieș Al. (Coord.), Ilieș Dorina, Gaceu O., Josan Ioana, Grama V., Herman G., Stașac M., Stupariu M., Gozner Maria, *Sistemul teritorial transfrontalier româno-maghiar: structură, dinamică, funcționalitate*, Editura Universității din Oradea 2009;
- Pop, P. Gr., *Județele Patriei. Bihor*, Editura Academiei RSR, București 1972;
- Pop, P. Gr., *Dealurile și Câmpia de Vest*, Editura Universității din Oradea 2005;
- Stamate, Gr., *Frontiera de Stat a României*, Editura Militară, București 1997;

*** Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977, vol. I-II, Direcția Centrală de Statistică, București 1980;

*** *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, vol. IV, Populație - Structura etnică și confesională*, Comisia Națională pentru Statistică, București 1994;

*** *Județele și orașele României în cifre și șapte*, vol. I, Ju-

dețele României, Departamentul pentru administrație publică locală, București 1994;

*** *Recensământul populației și al locuințelor, 18 Martie 2002, vol. IV, Populație - Structura etnică și confesională*, Institutul Național de Statistică, București 2004

Site web:

*** www.insse.bh

ISTORIE, SOCIETATE, CIVILIZAȚIE

AUREL CHIRIAC

Evoluția societății umane pe teritoriul județului Bihor a fost condiționată de situarea acestuia într-un areal geografic al Europei care, de-a lungul timpului, s-a aflat pe traseul sau în imediata apropiere a unor importante drumuri comerciale și culturale, ce făceau legătura între zone din interiorul continentului și din afara lui; la confluența dintre două mari civilizații, ale Apusului și Răsăritului; la hotare de provincii medievale sau state moderne, în anumite perioade ale istoriei regiunii. Firesc, această realitate a influențat modul de a fi și exprima al

*Piese de aur din
tezaurul descoperit
la Hodiș (sec.
XIV-XII î. Hr.).
Muzeul Național
de Istorie al
României*

oamenilor locului într-o durată lungă a existenței lor și și-a pus amprenta asupra dinamicii vieții politice, economice, religioase și cultural-artistice până astăzi.

1. Pe vatra actuală a județului Bihor, în paleoliticul superior (35.000/30.000 - 15.000 î.Hr.) își face apariția *Homo sapiens fossilis*. Pe parcursul perioadei istorice în discuție comunitatea umană trăind în acest spațiu s-a îndeletnicit cu vânătoarea, pescuitul și culesul din natură. Pentru această perioadă, cea mai reprezentativă și cea mai recentă descoperire

este galeria desenelor din Peștera Coliboaia, situată pe valea Sighiștelului, unde există 13 reprezentări animaliere (rinocer, cal, bizon, urs) date în aurignacian sau gravettian (paleoliticul superior). De-a lungul neo-eneoliticului (6.500-2700/2500 î.Hr.)

se pun bazele vieții sedentare, fenomen ce aduce cu sine permanentizarea preocupărilor pentru cultivarea pământului și creșterea animalelor. Șansa stabilității de la un an la altul a avut drept consecință apariția unei populații autohtone și dezvoltarea unor relații cu vecinii mai apropiați sau mai îndepărtați, cum au fost cu aceia din sudul Peninsulei Balcanice, de origine meridională¹. Aceste contacte au stat și la temelia șirului de progrese declanșate în „...domeniul culturii materiale

și spirituale: producerea hranei, noutăți majore în meșteșuguri (olăritul, șlefuirea pietrei, prelucrarea textilelor, începuturile metalurgiei aurului și cuprului), conturarea mai limpede a unor

*Descoperiri neolitice
din Bibor (mileniile
VI-IV î. Hr.).
Colecția Muzeului
Țării Crișurilor*

¹ Călin Ghemiș, Jean Clottes, Bernard Gely, Francoise Prud'homme - *O descoperire arheologică de excepție* – „Galeria desenelor din peștera Coliboaia, munții Apuseni, Romania, în, *Crisia*, XII, (sub tipar); M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p.14-15

norme de organizare a societății, o viață spirituală bogată, deplin constituită”². De altfel, descoperirile arheologice de la Suplacu de Barcău, Oradea-Salca, Sântandrei, Vadu Crișului etc. confirmă veridicitatea afirmațiilor de mai sus și, totodată, nivelul de viață atins de către grupurile neolitice ale locului³.

În epoca bronzului (cca. 2700/2500-1100 î.Hr.) se produce „indoeuropenizarea” în Bihor și România deopotrivă, consecința fiind desprinderea triburilor de traci nord-dunăreni din masa tracilor balcanici, acestea devenind „...creatoare ale culturii epocilor bronzului pe teritoriul României...”⁴. Pentru vestul României, cultura Otomani, unde săpăturile arheologice au adus la lumina zilei un sanctuar de tip megaron ca și martor al răspândirii cultului solar și în această parte a continentului european, este argumentul major în acest sens⁵. Dar, în același timp, alte numeroase descoperiri de arme din bronz în Bihor dovedesc, pe de o parte, că metalurgia bronzului s-a generalizat, iar, pe de altă parte, că era produsă deja stratificarea socială și, implicit, recunoașterea poziției speciale a șefului militar în interiorul fiecărui trib, deci și în interiorul comunității trăind în așezarea de la Otomani⁶. De altfel, tezaurul de aur de la Hodiș, și el descoperit în Bihor, nu face decât să confirme consacrarea unei ierarhii sociale firești pentru răstimpul respectiv.

Treptat, în epoca fierului (cca. 1100 – secolul I î.Hr.), triburile daco-geților, aparținând familiei tracilor nord-dunăreni, își impun dominația într-un teritoriu geografic ce depășește granițele României de astăzi, atât ca putere militară, cât și ca realizatori ai unei civilizații materiale și spirituale de referință. În prima parte a Hallstattului (cca. 1100-450 î.Hr.), după ce metalurgia bronzului își atinsese deja apogeul, are loc pătrunderea tehnologiei de producere a fierului dinspre lumea grecească, tehnologie care, în scurt timp, este adoptată de autohtoni; se răspândesc așezările întărite, cu valuri de pământ și bârne de lemn; societatea daco-getă rămâne, pe de o parte,

*Tezaur din argint
descoperit la
Sacalasău (I î.
Hr.-I). Colecția
Muzeului Țării
Crișurilor*

fidelă cultului solar, iar, pe de altă parte, va consacra o religie în fruntea căreia va sta un preot zeificat după moarte, Zalmoxis⁷. Acest proces de consolidare a identității etnice a geto-dacilor în spațiul carpato-danubiano-pontic

se produce într-un context istoric în care o serie de popoare alogene trec prin teritoriul respectiv și care au lăsat, la rândul lor, interesante mărturii. Sciții, cimmerienii, illyrii și celții sunt aceia care au contribuit, într-o măsură mai mare sau mai mică, la consolidarea civilizației din spațiul intra și extracarpatic și la consacrarea originalității ei.

Cea de-a doua vârstă a fierului, La Tène (450-secolul I î.Hr.), reprezintă acel segment de timp când triburile geto-dacilor ajung la apogeul puterii politice și nu numai, în plan militar dominând chiar Europa Centrală de și Sud-Est, și când vor uimi contemporanii, dar și pe cei de astăzi prin realizări arhitecturale de excepție. Dacia va deveni un stat antic puternic și întins care, în anii de domnie ai lui Burebista (82-44 î.Hr.) și Decebal (86-106 d.Hr.), se va amesteca inclusiv în disputele politice din interiorul Imperiului Roman. Acum, în perioada clasică din existența dacilor, și-au câștigat o poziție privilegiată meșteșugarii specializați în prelucrarea fierului și lutului, în cazul celor din urmă produsul lucrat la roata rapidă fiind deja o obișnuință, cum și prelucrarea argintului

² *Ibidem*, p.15

³ Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Editura Mioton, Timișoara, 1998, p.9

⁴ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.23

⁵ *Ibidem*, p.22; N. Chidioșan, I. Ordentlich, *Un templu megaron din epoca bronzului, cultura Otomani de la Sălacea*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975, p.15-16

⁶ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.22

⁷ *Ibidem*, p.25, 37

(podoabe, monedă dacică) a cunoscut un apogeu de neegalat într-o durată lungă de timp. Cetățile dacice din Munții Orăștiei, incluse unui sistem de fortificații ce aveau drept scop apărarea capitalei Sarmisegetusa Regia și care au consacrat o tehnică de construcție specifică, materializată în apariția lui *murus dacicus*, au provocat respectul cuceritorilor romani și, în epoca noastră, al specialiștilor în domeniu. Ele aveau funcția de sedii ale „regilor” sau șefilor aristocrației tribale și de centre de cult⁸.

Și în Bihor, la cumpăna dintre mileniile I î.Hr. și I, au existat cetăți dacice la Tășad, Oradea-Dealul Viilor, Sacalasăul Nou, Șușturogi unde, după săpăturile arheologice sau periegezele întreprinse acolo, s-au descoperit tezaure monetare și podoabe din argint lucrate în ateliere de argintari ale locului⁹. Toate acestea, precum și încă multe alte exemple de cultură materială aparținând epocii, nu fac decât să mărturisească asupra continuității de locuire a dacilor și în vestul României. De altfel, în cei 165 de ani cât a rezistat Dacia romană, „dacii liberi” vor întreține relații cu dacii cucerii și cu populația romană stabilită în statul antic nou creat. Un argument în acest sens este circulația, deosebit de activă în răstimpul menționat, a monedelor dacilor, alături de monedele romane republicane sau denarii romani imperiali aici, după cum ne-o confirmă piesele numismatice provenind din săpăturile de la Aștileu și Biharea¹⁰. Nu este mai puțin adevărat că interesul sporit față de teritoriul Bihorului este și rezultatul traversării, prin nordul acestuia, respectiv pe la Sălacea, a „drumului sării”, ce pornea din centrul Transilvaniei și se termina în Europa Centrală.

Retragerea celor ce au făcut parte din administrația și armatele Daciei romane (271) nu a avut drept consecință dispariția „dacilor liberi” din Bihor. Situați într-o zonă de hotar cu Imperiul roman și în relații directe cu daco-romanii din fosta provincie romană, aceștia se vor afla în continuare sub influențele „...civilizației romane și (...) – dar și a aceleia (n.n.) – exercitată de alte neamuri, cu care au venit în contact (sarmații și populații germanice)”¹¹.

Perioada dintre sfârșitul secolului al III-lea și anul 1000 a stat sub semnul popoarelor migratoare aflate în căutare de posibile țări unde să se stabilească. Acestea au întâlnit o organizare administrativ-teritorială cu numele de *romanii* (*Romaniae*) care, într-o bună perioadă de timp, au fost răspândite în Europa¹², inclusiv în Europa Centrală și de Sud-Est. Cu toate că pentru Bihor această formă de organizare este doar presupusă, nu putem să nu remarcăm că la finele mileniului I Biharea dobândește statutul de centru politic și administrativ al zonei, într-o realitate unde așezările rurale sunt foarte numeroase și că daco-romanii, ce s-au menținut în continuare aici, chiar și în condițiile în care grupurile de alogeni (hunii, gepizii, avarii, slavii) încercau să se insinueze definitiv în regiune, au fost beneficiari direcți ai procesului de romanizare care se afla în curs de maturizare în spațiul carpato-danubiano-pontic. Chiar

Tezaurul de templu, din argint, descoperit la Tăuten (sec. IV-V). Colecția Muzeului Țării Crișurilor

⁸ *Ibidem*, p.34

⁹ A. Chiriac, *Bihorul și Oradea de-a lungul veacurilor. Istorie, Societate, Civilizație*, în A. Chiriac (coordonator), *Un veac de lumină*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p.48

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.95

¹² *Ibidem*, p.96

dacă acestea nu s-au stabilit în Bihor, au lăsat în urma lor mărturii care sunt apreciate de arheologii zilelor noastre și nu numai, ca și remarcabile valori de artă. Este cazul tezaurului de templu de la Tăuteu (secolele IV-V), datorat neamurilor germanice, care l-au comandat unuia din celebrele ateliere romano-bizantine ale vremii.

În același timp, o parte dintre romanii creștinați au rămas definitiv legați de meleagurile unde și-au creat familii și gospodării și unde conviețuiau în continuare cu autohtonii daci în curs de romanizare. Este însă, tot atât de adevărat că fenomenul creștinării s-a desăvârșit într-o formă „populară”¹³, și după emiterea *Edictului de la Milano*, din 313, de către Constantin cel Mare, când religia creștină s-a oficializat. De atunci începând, pe măsura consolidării bisericii creștine la nord de Dunăre și pe măsura venirii de misionari – un posibil exemplu este pentru secolul al IV-lea Niceta, episcop al Remesianei –, s-a impus treptat o ierarhie bisericească în arealul aflat pe teritoriul României de astăzi. Așa a fost posibil să pătrundă în vocabularul limbii române, în curs de formare, termeni de origine latină: biserică (*basilica*), a boteza (*baptizare*), creștin (*christianus*), cruce (*crux*), a cumineca (*communicare*), Dumnezeu (*domine deo*), Florii (*Florilia*), Paști (*Paschae*), Rusalii (*Rosalia*), sfânt (*sanctus*)¹⁴.

Romanizarea dacilor, un proces care a început încă din anii de dinaintea cuceririi Daciei de către Traian, dacă avem în vedere relațiile politice, comerciale și culturale întreținute cu Imperiul roman, ajunge la desăvârșire în veacurile V - XI.

La trecerea din mileniul I spre al II-lea, se produc însă transformări ce vor prefigura destinul viitor al societății locului. Între secolele VIII-IX slavii au jucat un rol fundamental în consolidarea creștinismului promovat pe filiera răsăriteană și în Bihor, cu efecte de lungă durată asupra orientării spirituale a populației românești, care trăiau în cea mai mare parte a ei în așezări rurale organizate în respectul unui model de relații sociale de veche tradiție – dacică și daco-romană –, unde obștile satești aveau în frunte un jude, jupan sau cneaz.

Voievodatul sau ducatul lui Menumorut, ce

și-a avut reședința la Biharea, a luat naștere prin unirea mai multor obști țărănești, astfel că în secolele IX/X acesta ajunge la o întindere apreciabilă, respectiv de la nord la sud, între Someș și Mureș, iar de la est la vest, între Munții Apuseni și Porțile Meseșului, până la Tisa. La fel ca și ducele lui Gelu și Glad, se afla în raport de vasalitate cu împărații Bizanțului și, implicit, în relație cu ierarhia bisericească a Răsăritului. O dovadă a legăturilor pe planul cultului, cu Constantinopolul, este chiar funcționarea unei episcopii la Biharea, pe care Ștefan I - ce a cochetat la un moment dat și cu afilierea la biserica Răsăritului -, o va aronda, în cele din urmă, cultului romano-catolic.

Datorită ducatului lui Menumorut, care ca și unitate politică debutează undeva în secolul al VIII-lea, s-au dirijat energiile românilor înspre apărarea identității etnice și a supremației politice, până în secolul al X-lea. Este, însă, și răstimpul în care, pe de o parte, slavii introduc liturghia slavă și termeni legați de biserică, vizînd chiar și grade bisericești (*utrenie*, *vecernie*, *bobotează*, *vlădică* etc.), iar, pe de altă parte, când, spre sfârșitul mileniului I, ungurii, după stabilirea în Câmpia Pannoniei, își vor face cunoscut interesul pentru cucerirea teritoriului aflat în vestul României de astăzi și, în continuare, a Transilvaniei. Nici unii, nici ceilalți nu au putut să facă abstracție de populația autohtonă majoritară, care a rămas legată în continuare de sat și de forma de organizare, avînd în frunte un jude și sfatul bătrînilor.

Una dintre recente cercetări de teren și arhivă a ajuns la concluzia că între veacurile VI-II-XIII, așezările rurale au fost numeroase. S-au identificat, pe teren, 165 de vetre de sate, iar în documente 307¹⁵, numeroase aparținînd românilor, iar, pe măsura cuceririi Bihorului, și maghiarilor. Biharea (secolele VIII-XIII; circa 1067), Șilindru (secolele IX-XII; 1163), Cheșereu (secolele IX-XII; 1215), Girișu de Criș (secolele VIII-XIII; 1221) Abram (secolele VIII-XIII; 1332), Sânnicolaul Român (secolele VIII-XIII; 1332), Curtuișeni (secolele IX-XII; 1342), Voivozi (secolul VIII/IX; 1391), Cociuba Mare (secolele VIII/IX; 1445) sunt câteva dintre localitățile identificate în teren,

¹³ *Ibidem*, p.92

¹⁴ *Ibidem*, p.108

¹⁵ I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2006, p.46

precum și pomenite în documente¹⁶. Amintite în acte oficiale sunt și Sâniob (1169), Ianoșda (1203), Cheri (1202-1203), Felcheriu (1202-1203), Vărșand (1214), Târcaia (1332), Tărian (1341)¹⁷ etc.

Rezultă din cele de mai sus că teritoriul stăpânit de Menumorut a fost cucerit treptat de reprezentanții statului feudal maghiar. O cauză a succesului a fost, fără putință de tăgadă, chiar „Adoptarea de către regalitatea maghiară după anul 1000 – să nu uităm totuși faptul că unele căpetenii ale maghiarilor au oscilat spre Bizanț un timp (n.n.) – a formelor de organizare politică și ecleziastică a lumii apusene...”¹⁸, ce a adus cu sine susținerea din partea papalității, atât pe plan militar, cât și spiritual, cu scopul implementării catolicismului în această zonă a Europei. O modalitate de consacrare a noului cult, pe măsura înaintării înspre Transilvania – un rol în acest sens l-au avut, alături de maghiari, secuii și sașii –, a fost constituirea rețelei de instituții ecleziastice (biserici, mănăstiri, episcopii etc.) și înzestrarea acestora cu proprietăți în cadrul comitatelor regale, ce au substituit treptat vechile „țări” ale românilor¹⁹.

O altă cale de stabilizare a catolicismului a fost aceea a luării de măsuri care să limiteze, în Regatul Ungariei, menținerea în continuare a subordonării mănăstirilor și episcopilor acestora față de ierarhia Răsăritului, cum a fost cazul deja amintitei episcopii a Bihariei²⁰ sau, în secolul al XIII-lea, a celor aparținătoare organizației monahale Sf. Theodosie Cenobianul din Berrhol (Palestina), socotită de istoricii problemei ca și continuatoare ale mănăstirilor, schiturilor și bisericilor închinat mănăstirilor grecești încă de pe vremea lui Gelu și Ahtum²¹. De altfel, în 1204 și 1205, papa Inocențiu III, în două scrisori adresate arhiepiscopului de Caloccea solicita, după căderea Constantinopolului în mâinile latinilor, la 1204,

desființarea episcopiei ortodoxe care, se pare, deținea supremația și asupra Bihorului²². Insista, în acest sens, în numele unei unități creștine proclamate unilateral de reprezentanții papalității, în anul menționat mai sus.

Sfârșitul veacului al XI-lea și începutul celui de al XII-lea este perioada când Capitlul și Episcopia romano-catolică de Oradea, ambele datorate lui Ladislau I (1077-1095), aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei de Caloccea, au preluat definitiv controlul asupra vieții social-economice, religioase și politice în comitatul Bihor, unitate administrativă care, atunci, era mult mai extinsă ca suprafață decât județul actual.

Regatul Ungariei, între secolul al XI-lea și 1557 a stăpânit continuu comitatul. Apoi, din 1557 și până în 1660 acesta a fost inclus Principatului Transilvaniei, cu excepția intervalului de timp dintre 1598 și 1606, când s-a aflat sub suzeranitate habsburgică. După 32 de ani de dominație turcească (1660-1692), respectiv de existență a Pașalâcului de Oradea, Imperiul Habsburgic, din 1692, și Imperiul Austro-Ungar, acesta format la 1867, și-au exercitat dominația în Europa Centrală, inclusiv în Bihor, până la 1 decembrie 1918, când a fost proclamată România Mare. Din punctul de vedere al compoziției etnice, în cele zece veacuri, românii și maghiarii au fost majoritari, cei dintâi dominând prin proporție atât în Partium, cât și în Transilvania. Li s-au alăturat, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, germanii, italienii, turcii, evreii, slovaci, rutenii, sârbii, polonezii și, nu în ultimul rând, macedoromânii, fiecare cu contribuții la afirmarea civilizației locului. Spre exemplu, în primele secole ale evului mediu din comitatul Bihor, italienii au avut rol esențial, prin promovarea valorilor cultural-artistice și economice ale Apusului. Episcopii italieni și negustorii originari din nordul Italiei, puși în fruntea Episcopiei romano-catolice de Oradea, au contribuit la dezvoltarea urbanistico-arhitecturală și culturală a urbei de pe malurile Crișului Repede, precum și la promovarea schimburilor comerciale cu Occidentul, în principal. În acest context, românii și maghiarii și-au menținut, pe de o parte, credința în ortodoxie sau catolicism, și, implicit, respectul față de moștenirea spirituală proprie acestora, iar, pe de altă parte, interesul

¹⁶ *Ibidem*, p.21

¹⁷ *Ibidem*, p.52

¹⁸ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.147

¹⁹ I. Crișan, *op.cit.*, p.52

²⁰ *Ibidem*, p.47

²¹ *Ibidem*, p.46, 48-49

²² M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *op.cit.*, p.149; L. Borcea, *Bihorul medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, p.61

*Donjonul romanic
de la Cheresig (sec.
XIII). Fototeca
Muzeului Țării
Crișurilor*

pentru prosperitatea economică a arealului geopolitic în care au viețuit.

Referindu-ne la cult, românii, cu toate că noul stăpân politic acționa în direcția restrângerii drepturilor politice

și nu numai, au continuat să fie alături de biserica răsăriteană și să promoveze relații cu mitropoliile Moldovei și Țării Românești, constituite în secolul al XIV-lea. De altfel, domnii români au declanșat inițiative ctitoricești în Transilvania, ce s-au materializat în edificarea de lăcașuri de cult de plan triconc, devenite caracteristice pentru spațiul românesc extracarpatic, în picturi murale ce au reluat modelul iconografic de inspirație bizantină, în danii de odoare și cărți vechi românești, în înființarea de episcopii și arhiepiscopii în Transilvania, toate cu scopul de a le asigura românilor din Regatul Ungariei menținerea conștiinței apartenenței la neamul românesc.

Maghiarii din comitatul Bihor, cu ajutorul Capitlului și Episcopiei romano-catolice de Oradea al mănăstirilor și bisericilor parohiale apărute între secolele XI-XIII (Tămașda, Sâniob – 1169, Cheresig, Sânnicolaul de Beiuș, Sântimreu – se-

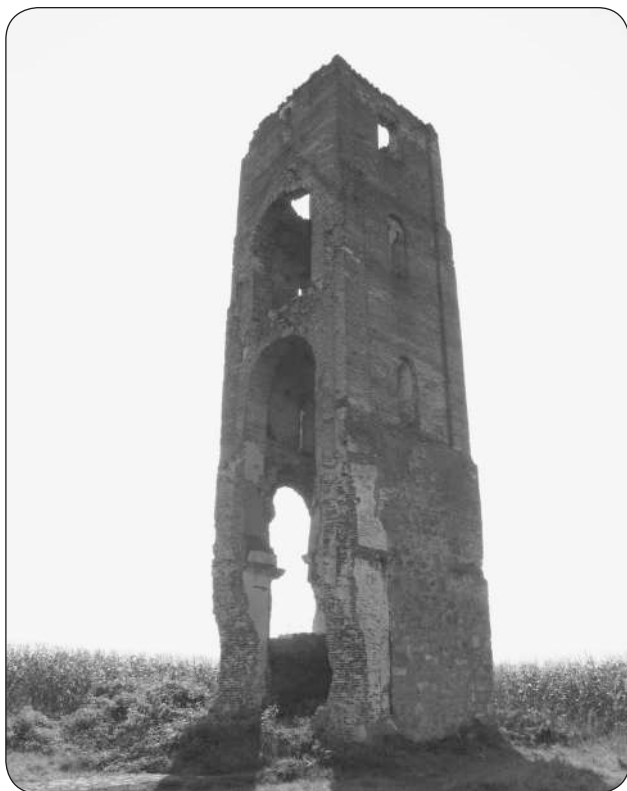
colul XII, Abram – 1291 etc.), dar și al cetăților Oradea, Feniș, Șoimi, Adrian etc.²³, au reușit să își consolideze controlul politico-administrativ și aici. De un mare ajutor, în acest sens, le-a fost faptul că s-a acordat Capitlului calitatea de „*loc de adevărit*” și de judecată -să nu uităm că aici se practica proba fierului înroșit-, rang ce i-a oferit acestuia o mai mare autoritate și a făcut posibilă implementarea regulilor de drept notarial ale Apusului.

Reforma religioasă – varianta calvină și unitariană – la care au aderat și maghiarii transilvăni și nu numai, a menținut relația cu lumea Occidentului, care le-a acordat laicilor șansa promovării progresului pe toate planurile vieții cotidiene și în ceea ce privește susținerea intereselor comunităților etnice cărora le aparțin, prin promovarea limbii materne în liturgie, dar și în domeniul culturii etc. La rândul lor, principii re-

*Bazilica romanică
de la Tămașda (sec.
XIII). Fototeca
Muzeului Țării
Crișurilor*

²³ L. Borcea, *Bihorul medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, p.80-89, 310-319 (în continuare: L.Borcea, *Bihorul...*); A. Avram, *Arhitectură romanică din nord-vestul României*, Sibiu, 2006, p. 56-70; Bunytay, V, *A Várad püspökség története*, I, Oradea, 1884, p. 186, 265, 284, 298, 380, 411, 430, 474

Turnul romanic de la Sănnicolaul de Beiuș (sec. XIII). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

formați aflați în fruntea Transilvaniei, au plănuit edificarea noii Cetăți a Oradiei (1569-1618)²⁴, un obiectiv militar fundamental în sistemul de apărare al Principatului Transilvaniei, din care a făcut parte și Bihorul timp de peste un secol. Căpitani ai Cetății, dintre care îi amintim pe Ștefan Bocskai și Gheorghe Rákóczi II, deveniți mai apoi principii, au fost printre aceia care au sprijinit finalizarea acestei grandioase întreprinderi²⁵.

După anul 1000, multietnicitatea și multiconfesionalismul se transformă în coordonate definitorii ale societății omenești ce va trăi în Bihor până în prezent, datorită cărora se va afirma o diversitate cultural-artistică de o unică originalitate în zonă. În orașele, târgurile și satele comitatului Bihor s-au păstrat, dintre secolele XI-XVII, mărturii arhitectonice și de pictură reprezentative pentru stilurile bizantin, romanic, gotic și renaștere. Bizanțul, își va fi făcut simțită prezența în arhitectură și pictură datorită românilor, care vor menține legăturile cu acesta. Dintre complexele monastice și lăcașurile de cult, de zid sau lemn, reprezentative, mănăstirea de la Voivozi, care în

secolul al XIV-lea este pomenită ca aparținând exharhatului din Perii Maramureșului (Ucraina de astăzi), subordonat Constantinopolului²⁶, este de semnalat, chiar dacă planul miciei bisericiuțe de zid existente încă amintește

de un model de largă circulație în Europa, bizantino-roman. La Biharea, lăcașul de cult cu hramul atât de răspândit la ortodocși Sf. Nicolae, a adăpostit în secolul al XII-lea, aduse fiind din Bizanț, moaștele Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae²⁷ și tot în aceeași așezare, care la anul 1075 deținea încă rangul de *civitas* (oraș), s-au descoperit produse ceramice de factură bizantină, aparținând secolelor XI-XII²⁸, aspecte care demonstrează că în acel răstimp de răscruce pentru creștinism, când schisma religioasă (1054) a consacrat ortodoxia și catolicismul, biserica și civilizația răsăriteană își mențineau forța de atracție. Nu este exclus ca și Sănnicolaul de Beiuș, dacă avem în vedere numele localității, a avut la începuturile evului mediu din regiune un lăcaș de cult cu același binecunoscut hram. Remetea, unde în veacurile XII-XIV exista un cnezat românesc, conservă o biserică de zid care, deși, din secolul al XIV-lea, prin acceptarea voievodului Nicolae al locului, s-a subordonat cultului romano-catolic și, în continuare, pe parcursul istoriei, celui reformat (secolul al XVII-lea), păstrează încă, probabil datorită majorității ortodoxe existente la un moment dat în localitate și depresiunea Beiușului, o pictură murală de factură bizantină – la baza turnului – ce s-a finalizat, presupunem noi, în veacul al XIV-lea și un decor pictat în navă, din același secol, însă de factură apuseană²⁹.

Fosta biserică de zid de la Seghiște, din care se conservă astăzi doar planul, ridicată în secolul al XV-lea, având o absidă a altarului de tip bizantin -ca

²⁴ L. Borcea, Gh. Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p.123, 125

²⁵ *Ibidem*, p.131

²⁶ *Ibidem*, p.64-65

²⁷ L. Borcea, *Moaște ale unor sfinți bizantini la Biharea în secolul al XII-lea*, în *Istoria – ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001, p.84-90

²⁸ S. Dumitrașcu, *Biharea I. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, p.200-202

²⁹ G. Crișan, *Un monument de artă medievală biserică din Remetea, în Biharea*, Oradea, 1973, p.227

*Biserica reformată
de la Remetea
(sec. XIII). Fototeca
Muzeului Țării
Crișurilor*

și la Remetea-, este o mărturie importantă cu privire la persistența modelului de arhitectură bizantină și în ceea ce privește viața religioasă a românilor din evul mediu, știut fiind că a

îndeplinit multă vreme, pentru zona Beiușului, funcția de arhidiaconat.

Ctitoria fostului domn al Țării Românești, Constantin Șerban – stabilit pe domeniul cetății Șinteu –, de la Tinăud, terminată la 1660³⁰, este un alt exemplu edificator în ceea ce privește contactele între români. Datorită acestuia și în Bihorul evului mediu târziu s-a construit o biserică de zid de plan triconc, dotată inclusiv cu carte veche românească și icoane pe lemn specifice tradiției ortodoxe, realizate în secolul al XVII-lea.

Numărul mic de biserici de zid românești ridicate și păstrate până la sfârșitul secolului al XVII-lea în regiunea noastră se datorează, cu prioritate, menținerii unei legislații cu funcție restrictivă pe acest plan, promovată de regii maghiari încă din veacul al XIV-lea. În schimb, foarte multe au fost, practic în aproape fiecare

așezare rurală românească din comitatul Bihor, datorită și accesibilității acestei materii prime, bisericile de lemn. Documentele din secolele de început ale Regalității Ungare în Europa Centrală pomenesc despre acestea³¹. Asemenea celor care au supraviețuit până acum, se distingeau printr-un plan ce respectă împărțirea interioară proprie lăcașurilor de cult ortodoxe – pronaos, naos și absida altarului –, prin pereții ridicați în tehnica bârnelor orizontale încheiate în cheotori drepte sau coadă de rândunică, din secolul al XVIII-lea, prin învelitoarea acoperișului din șindrilă. Întotdeauna își aveau locul în centrul așezărilor rurale răsfricate, devenite caracteristice habitatului tradițional al românilor, al gospodăriilor cu profil agro-pastoral în cazul Bihorului, unde casele și anexele erau tot din lemn realizate, însă atunci acoperite de preferință cu paie.

Bisericile romano-catolice și reformate, la rândul lor, au avut numeroase inițiative materializate în ridicarea unor monumente romanice, gotice și renașcentiste. Bunăoară, dintre fortificațiile în stil romanic menționăm cetățile Biharea (secolul XIII), Cheresig (secolul XIII), de la care se păstrează încă donjonul, Adrian (1278), Finiș (secolul XIII), Piatra Șoimușu-

*Biserica ortodoxă
de plan triconc de la
Tinăud (1659).
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

³⁰ L. Borcea, *Bihorul...*, p.277

³¹ V. Drăguț, *O vatră de străveche cultură românească*, în I. Godea, I. C. Panait (coordonatori), *Bisericile de lemn*, Oradea, 1978, p.20-23

lui (secolul XIII) etc. De asemenea, biserica din Parhida (secolul XII), bazilicile din Tămașda și Abram (secolul XIII), lăcașurile de cult din Sânnicolaul de Beiuș – turnul (secolul XIII), Albiș (secolul XIII)³², aceasta din urmă reluând un model saxon, cu turnul deasupra altarului etc., aparțin aceluiași curent. Bisericele reformate de la Sălard (secolele XIII-XIV), Șișterea (sec. XIII-XIV), Mișca (secolul XIV), Tileagd (1507) etc., în schimb, mărturisesc despre pătrunderea goticului în regiune³³, nu numai în arhitectură ci și în pictură, iar Cetatea Oradiei despre renașterea transilvană (secolele XVI-XVII), aceasta după refacerea ultimă, când s-a edificat aici una din cele mai moderne fortificații militare din Europa Centrală, în stil nou italian, cu cinci bastioane și un palat renașcentist în interior, tot de plan pentagonal, de către arhitecții italieni. Este de semnalat că în vatra actualei fortificații și-au găsit locul, înainte vreme și catedralele romano-catolice, una romanică (secolul XII) și a doua gotică (secolul XIV), ambele dispărute³⁴, unde și-au avut morminte regi ai Ungariei (Ladislau I, Andrei II, Sigismund de Luxemburg).

Satele maghiare, concentrate cu prioritate în nordul comitatului Bihor, mai cu seamă în zona Văii Ierului, și-au construit case din lemn și pământ bătut ce erau acoperite cu papură, de preferință. În zona de centru și sud a Comitatului, unde lumea românească predomină, aceștia și-au realizat construcțiile din lemn, utilizând la pereți tehnica bânelor orizontale. În funcție de formele de relief, aglomerările rurale circumscrise în principal formelor joase de relief (câmpie, lunci), s-au constituit de la început ca și așezări compacte, pe când cele de deal și munte s-au păstrat, până în veacul al XVIII-lea, răsfrate.

Faima comitatului Bihor în evul mediu s-a datorat și târgurilor anuale ce s-au ținut cu ocazia sărbătorilor creștine de peste an în orașul de pe malurile Crișului Repede. Ele se întindeau

pe durată de câte două săptămâni și se țineau la Bobotează, Paști, Rusalii și Sf. Egidiu (8 septembrie)³⁵. Aveau loc, fără îndoială, și târguri săptămânale, dintre care atractive erau, pe lângă acelea ale Oradiei, și cele ale Beiușului, Beliului, Salontei, Tincăi, Diosigului, Săcuieniului, Tileagdului, Aleșdului, Marghitei, Cefeii, Cheresigului, Valea lui Mihai, Vadu Crișului etc.

*Casă din bârne de lemn din Zece Hotare
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

*Casă din pământ bătut din Vișoara
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

³² A. Avram, I. Godea, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, Editura Meridiane, București, 1975, p.7-11

³³ *Ibidem*, p.15-22; A. Chiriac, *Planimetria bisericilor de zid din Bihor între secolele XII-XV*, în *Artă românească. Artă Europeană*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002, p.36

³⁴ A. A. Rusu (sub redacția), *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*, I, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002, p.8-9; Balog J. Varadinum, *Várád vár*, II, Budapesta, 1982, p. 32

³⁵ A. Chiriac, *Oradea – centru economic și comercial. Incursiune istorică*, în A. Chiriac (coordonator), *Camera de Comerț și Industrie a Județului Bihor. Repere istorice*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005, p.12

La Oradea, cu ocazia târgurilor anuale, erau comercializate inclusiv produse originare din Asia, Orientul Mijlociu, Europa de Răsărit și Apus deopotrivă, dar și ale breslelor orădene care funcționau aici încă din secolul al XVI-lea sau ale meșteșugarilor rurali din zonă. Breslele fierarilor, lăcătușilor, orfevrarilor, samsarilor, șelariilor, blănariilor, măcelarilor, cizmarilor, sumănarilor, cojocarilor, funarilor, olarilor, ceasornicarilor, armurierilor etc.³⁶, erau renumite pentru calitatea produselor oferite pe piață. Pe lângă acestea, erau valorificate unelte sau arme lucrate în manufacturile de la Vașcău, Chișcău și Măgura (1600), unde funcționau și cuptoare de redus minereul de fier³⁷, ceramica produsă la Oradea, Beiuș, Tileagd, Salonta, Aleșd, precum și în satele românești din zona Beiușului (Criștioru de Jos, Leheceni, Cărpinet, Lelești), obiectele din lemn de la Budureasa (hambare, lăzi de zestre), împletituri de papură de la Otomani, Sălacea etc.

Viața cultural-artistică și științifică a atins o înflorire remarcabilă în evul mediu. Episcopii romano-catolici au fost aceia care au solicitat sculptorilor Martin și Gheorghe din Cluj să realizeze statuile din bronz ale regilor sanctificați Ștefan I, Emeric I și Ladislau I, iar, ulterior, pe aceea ecvestră a celui de al treilea, toate în partea ultimă a veacului al XIV-lea³⁸, au creat o bibliotecă, născută în anii episcopului Andrea Scolari (1409-1426), al cărei fond de carte s-a îmbogățit mereu, astfel că sub episcopatul lui Ioan Vitez de Zredna (1445-1465) a devenit una dintre cele mai însemnate ale Europei Centrale; au construit, în vremea ultimului episcop amintit, un celebru observator astronomic, sub îndrumarea fizicianului vienez Georg Peuerbach³⁹, fizician care a întocmit și celebrele "Tabulae Varadiensis", conform cărora, timp de peste 200 de ani, la Oradea, în Cetate, trecea meridianul 0 al lumii (1464-1667); au susținut funcționarea renumitei școli capitulare, unde a studiat Ianus Pannonius, marele umanist și poet maghiaro-croat, în secolul al XV-lea și, de asemenea,

*Biblia de la
Oradea - Cluj
(1660-1661)
Colecția Muzeului
Țării Crișurilor*

RITVS
EXPLORANDAE VERITATIS, QVO HVNGARICA NATIO in dirimendis controuersijs ante annos trecentos & quadraginta vsa est, & eius testimonia plurima, in Sacrario summi tepli Varadien. reperta.

Colofuariat 1550.

S Z E N T
BIBLIA
AZ AZ:
ISTENNEK O ES
UJ TESTAMENTOMA-
BAN FOGLALTATOTT

egész Szent Iras-
MAGTAR nyelvre fordítatott
CAROLI GÁSPAR
által.

MOSTAN PEDIG UJOBBAN EZ ÖREG
formában némely nehezebb, és homályosabb fordítást Sz. Írásbéli Lo-
casfőknak értelmes magyarázatival, az Istennek a Magyar nemzet-
ben lévő Anyazentegyházának hasznára épületeire ki-
bocsátatott.

V A R A D O N.

Kezdeti nyomatás a vezedelem előtt: és el-vezetett Col-
LOSVARAT, SZENCI K. ABRAHAM által.

M. DC. LXL.

³⁶ *Ibidem*, p.15-16

³⁷ *Idem*, *Feronerie populară din Bibor*, Oradea, 1978, p.18, 32

³⁸ L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.98-99

³⁹ *Ibidem*, p.99, 102

*Cazania lui Varlaam
(Carte românească
de învățătură), Iași
1643. Colecția
Muzeului Țării
Crișurilor*

tin Șerban, din Țara Românească, și Gheorghe Ștefan, din Moldova (secolul XVII), este un exemplu ce trebuie perceput și în spiritul ideii mai sus exprimate⁴³.

Pentru românii transilvăni și din Partium, accesul la cartea veche tipărită la București, Iași, Brașov, Bălgrad, Orăștie, Râmnic etc. și la cărțile manuscrite datorate unor copişti ce s-au învrednicit a scrie românește, a fost o realitate de necontestat. Concentrate în biserică, ele au făcut posibilă devenirea lăcașului de cult într-o instituție promotoare a învățaturii, culturii și artei proprii⁴⁴. Au circulat în vestul României tipărituri precum: *Evangheliarul românesc*, Brașov, 1561, *Palia de la Orăștie*, Orăștie, 1581-1582, *Pravila*, Govora, 1640, *Cartea românească de învățătură*, Iași, 1643, *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, *Biblia*, București, 1688 și cărți manuscrite semnate de copişti originari din cele două țări române sau localnici: Popa Vasile din Moldova, Mihai Românul, Popa Ioan din Luncaspric, Popa Pătru din Tinăud, Alexandru Dumitrașcu Bălgrădeanul, Popa Ursu din Cotiglet, Popa Petru din Stâncești, Popa Gheorghe din Zărand (secolul al XVII-lea)⁴⁵.

Până la ocupația turcească, cultele ortodox și catolic au fost interzise în Principatul Transilvaniei. În schimb, în cei 32 de ani de dominație a otomanilor ele au coexistat alături de mahomedanism, într-un ecumenism ce demonstrează diplomația de care au dat dovadă aceștia în multe dintre teritoriile cucerite.

Nu este exclus ca această îngăduință să fie și efectul admirației manifestate față de prosperitatea Bihorului. Argumente în acest sens sunt cuprinse și în *Cartea de călătorii* pe care Evlia Celebi a întocmit-o cu ocazia expediției de cucerire ce a ajuns până aici. Astfel, aflăm că: „Eialetul Oradiei cuprinde în total patru sangeacuri: sangeacul Sâniob, cetatea Pomezue, sangeacul cetății Beiuș, sangeacul cetății Șinteu (...). Districtul Bihorului este un loc ales din Țara Ardealului și cuprinde șapte sute de sate (...).

unde umanistul de origine română Nicolae Olahus, cu legături de rudenie cu domni ai Țării Românești, ajuns mai apoi arhiepiscop primat de Strigoniu și regent al Ungariei, a studiat în prima parte a veacului al XVI-lea⁴⁰.

Principii reformați ai Transilvaniei au înființat la Oradea o tipografie, în 1565⁴¹, unde s-au tipărit cărți de cult protestante, mai cu seamă în limba maghiară, cum a fost cazul *Bibliei de la Oradea* (1657-1661)⁴² și au inițiat unul din cele mai importante monumente ale renașterii transilvane, Cetatea Oradiei.

Românii, la rândul lor, își vor conserva tradițiile de viață socială și spirituală specifice, vor trăi în respectul obiceiurilor de peste an ce țin de viața omului și de muncă, dar și își vor menține relațiile cu țările române, cu spațiul cultural-artistic românesc. Stabilirea pe domeniul Șinteiului a unor foști domnitori, cum au fost Gavrilas Movilă și Constan-

⁴³ L. Borcea, *op.cit.*, p.243-244, 257, 263

⁴⁴ Fl. Dudaș, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, 2003, p.V-XIV

⁴⁵ Idem, *Carte vechi românească în Bihor*, Oradea, 1977, p.183-187; Idem, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Oradea, 1986, p.342-344

⁴⁰ *Ibidem*, p.104

⁴¹ *Ibidem*, p.140

⁴² *Ibidem*, p.141-142

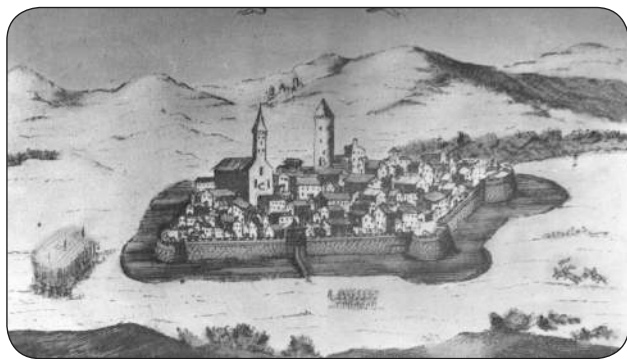
Cetatea bastionară a Oradei, în formă pentagonală (1569-1650). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

De asemenea, în eialetul Oradei se mai află peste cincizeci de cetăți care se supun la două săbii, adică plătesc haraci și către ghiauri⁴⁶. Și mai descoperim precizări potrivit cărora aflăm: „Că mierea, untul, pastrama și alimentele de aici – din Țara Românească (n.n.) – se află doar în districtul Bihor din eialetul Ardeal.”⁴⁷.

Pagini întregi dedică Evlia Celebi fortificației orădene și celor din imediata apropiere. „Cetatea Oradea – afirmă acesta (n.n.) – constituie cea mai puternică stavilă a țării Ardealului (...). Este o construcție solidă, zidită din cărămizi, având cinci bastioane, încât este o cetate foarte întărită, ca și cum ar fi cetatea Famagusta”⁴⁸. Odată ieșit din in-

teriorul fortificației, prin „...cele patru porți ale cetății – călătorul menționează că (n.n.) – se găsesc șapte suburbii mai frumoase decât grădinile raiului, iar în fiecare dintre ele, adunându-se mulțimi mari de oameni, ca ma-

Cetatea bastionară de la Sâniob - gravură secolul XVI. Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

concentrate în „orașul cel mare”, din care se va dezvolta „cartierul” Orașul Nou, începând cu secolul al XVIII-lea, ce va prelua funcția de centru al orașului modern sau, în cazul Olosigului, din grădini și vii renăscute după cucerirea Cetății⁵⁰. La fel de entuziaste sunt aprecierile cu privire la cetățile Ineu, Sâniob, Săcuieni, Pomezueu, Beiuș, Holod, Cehu Silvaniei, Șimleul Silvaniei, Adrianul Mare și Mic, Cherechiu⁵¹, ce se constituieră într-o centură de apărare a fortificației orădene, atât împotriva turcilor, cât și a austrieilor care au încercat pe rând să cucerească Oradea și Bihorul⁵².

În cele din urmă, la 1692, austrieii reușesc să înfrângă rezistența turcilor și să desființeze Pașalâcul de Oradea, ce funcționau aici din 1660. După integrarea noilor teritorii în Imperiul Habsburgic și după episodul luptei antihabsburgice conduse de Francisc Rakóczi I (1703-1711), în care orădenii au fost alături de imperiali, împărații vor promova o politică economică, socială și religioasă și în folosul naționalităților componente, cu scopul de a relaxa tensiunile dintre acestea, moștenite din vremea Principatului, dar și de a impune principiile unei vieți de tip modern, în varii domenii de activitate. Mai cu seamă reformele împăraților luminați – Maria Tereza (1740-1780) și Iosif al II-lea (1780-1790) – vor sta la baza declanșării unui lung proces de schimbare a mentalităților și de renunțare la multe dintre restricțiile discriminatorii, cu caracter social, politic, economic și național, legiferate în evul mediu.

⁴⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.658-659

⁴⁷ *Ibidem*, p.714

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Ibidem*, p.659

⁵⁰ *Ibidem*, p.662

⁵¹ *Ibidem*, p.663

⁵² L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.126

Desigur, reformele vizând sectorul social și instituțional, cele economice sau care au avut în vedere instrucția și relațiile dintre biserici, au servit și românilor cărora, Curtea de la Viena, în dorința de a limita privilegiile și puterea maghiarilor în Transilvania, le-a acordat drepturi speciale. Legile promulgate în secolul al XVIII-lea, mai ales *Edictul de toleranță* (1781) și *Ratio Educationis* (1777), aceasta completată de *Norma Regia*, nu au făcut decât să contureze cadrul necesar exprimării și naționalităților în domeniul învățământului și nu numai.

Apariția Episcopiei greco-catolice românești (1777), în contextul promovării de către habsburgi a Contrareforme religioase, a avut consecințe importante asupra destinului națiunii române din Transilvania, în general. Aceasta, împreună cu reprezentanții ierarhiei bisericii ortodoxe de la Oradea, respectiv a Consistoriului ortodox (1792), au declanșat o mișcare de idei cu scopul de a impune recunoașterea românilor ca și națiune, acordării de drepturi politice și sociale, precum și pentru a avea școli în limba maternă. Decretele date de împărații luminați au venit în întâmpinarea pretențiilor naționalităților din Imperiul Habsburgic, asigurând dezvoltarea în Bihor a unei rețele de școli primare, confesionale și de stat, unde predarea s-a făcut în limba maternă a fiecăruia, dar și școli de grad mai înalt, cum ar fi liceele „regești”, *Academia de drept* (1780, 1788), cu cele două facultăți, de filozofie și drept, *Academia teologică romano-catolică*, școlile normale ale tuturor bisericilor, în cazul românilor bihoreni *Gimnaziul românesc unit de la Beiuș* (1828). Astfel, ortodocșii, greco-catolicii, alături de romano-catolici, protestanți și alte confesiuni religioase, au valorificat din plin facilitățile pe acest plan acordate de Curtea de la Viena⁵³.

Modernizarea cadrului de viață a stat în atenția reprezentanților noii puteri. S-a avut în vedere, începând cu secolul al XVIII-lea, sistematizarea așezărilor în general, atât pentru a obține controlul asupra veniturilor către stat din impozite, cât și pentru a rezolva probleme de confort existențial. Orașele, dar mai ales târgurile și satele comitatului Bihor au fost beneficiare ale politicii de modernizare urbanistică. „Tragerea la linie”, aplicată între 1772-1774, va aduce cu sine

modificarea tipologiei satelor bihorene, a celor românești în mod special. După ce veacuri de-a rândul au existat ca așezări rurale răsfirate, de acum înainte ele se vor regăsi de-a lungul căilor de comunicație, compuse din gospodării ce vor avea dimensiunile stabilite în funcție de statutul social al fiecărui membru al comunității. Cum, la rândul lor, satele maghiare vor fi și ele marcate de această inițiativă.

La nivelul orașelor, Oradea secolului al XVIII-lea este exemplul de referință în ceea ce privește procesul de sistematizare urbanistică. O contribuție decisivă în provocarea modernizării a avut-o societatea civilă, formată din maghiari, români, macedoromâni, germani, evrei, greci, sârbi, ruteni, polonezi etc., aceștia reprezentați în consiliul local pe baza puterii financiare. Într-o vreme, macedoromânii, care au fost sprijiniți de imperiali și localnicii maghiari să rămână aici, au deținut jumătate din locurile existente în forul amintit, care a militat și pentru unificare administrativă, în cele din urmă realizată la 1860. În acest context, Oradea Mare și-a accelerat programul de dezvoltare urbanistică generală, prin sistematizare zonei centrale – azi Piața Unirii – și edificarea de clădiri cu funcții sociale, economice, culturale sau de locuit, reprezentative pentru stilurile în vogă după 1800 (romantic, eclectic).

Orgoliul societății orădene și bihorene de a fi în pas cu vremurile a contribuit la speciala dezvoltare a vieții muzicale. Prezența lui Michael Haydn (1760-1762) și Ditters von Dittersdorff (1765-1769) în fruntea corului Episcopiei romano-catolice de Oradea, reprezintă un argument de necontestat în acest sens. De semnalat este și contribuția orădeană și bihoreană la istoria teatrului românesc și maghiar. Argumentele în acest sens sunt: cel mai vechi text de teatru în limba română, cu titlul *Ovisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa* /1778-1781), descoperit în biblioteca lui Samuil Vulcan, primul spectacol de teatru în limba maghiară (1798), vodevilurile datorate lui Szigligeti Ede, aparținătoare secolului al XIX-lea sau piesele în limba română ale lui Iosif Vulcan (sfârșitul sec. XIX).

Nu mai puțin important a fost interesul special, ca ecou al spiritului iluminist, pentru constituirea de biblioteci. Adam Patachich, episcopul romano-catolic de Oradea, va reuși ca în jurul anului 1800

⁵³ Fl. Dudaș, *Românii din Oradea în epoca luminilor*, Oradea, 1996, p.20-21

să teaurizeze circa 17.000 volume⁵⁴ și să sprijine funcționarea unei tipografii, unde se vor tipări cărțile orădenilor și nu numai. Între iluminiștii maghiari care au fost legați de Oradea și au acționat în interesul națiunii maghiare, cei mai semnificativi sunt Pray György, Katona István și Granóczy Antal, canonici și istorici.

Episcopia greco-catolică, datorită inițiativei vlădicilor Ignatie Darabant și Samuil Vulcan, va edita cărți românești, prin tipografia de la Buda în mod special unde, numai între 1797-1830, s-au imprimat 200 de volume semnate de corifeii Școlii Ardelene sau alți intelectuali români, printre care Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Simion Maghiar, Ioan Corneli, Moise Șora Noac și, nu în ultimul rând, Samuil Vulcan⁵⁵, căruia i se datorează și formarea unei importante biblioteci conținând carte românească și străină. Efortul iluminiștilor români activând și în Oradea era îndreptat, pe de o parte, spre apariția unor lucrări de popularizare a cunoștințelor moderne, mai cu seamă în domeniul agricol⁵⁶, iar, pe de altă parte, spre punerea în discuție a vechimii și rolului românilor în istoria acestor locuri. *Supplex Libellus Valachorum*, redactat de ilustre personalități ale Școlii Ardelene, s-a născut într-o primă variantă la Oradea, în reședința episcopului greco-catolic Ignatie Darabant, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și a avansat argumente irefutabile cu privire la originea latină a poporului român și la străvechea existență a dacilor pe teritoriul Transilvaniei⁵⁷.

În completarea acestor apariții de temelie, cu rol în consolidarea unor mentalități deschise spre înnoire, s-au dovedit a fi cărțile românești de cult care, în cazul ortodocșilor, proveneau de la tipografiile Țării Românești și Moldovei. Evaluările făcute de istorici ai culturii au demonstrat că numărul acestora era foarte mare, cu toate că ortodoxia din Bihor se afla într-o situație delicată din punctul de vedere al menținerii intacte a numărului credincioșilor, și din acela al neîmpăcării cu subordonarea față de Epi-

scopia Aradului, ce avea în frunte episcopi sârbi, și, implicit, față de Mitropolia Karlowitz-ului⁵⁸.

De-a lungul secolului al XVIII-lea se înmulțesc, pe domeniul Episcopiei greco-catolice nou înființate (1777) și pe proprietățile Episcopiei romano-catolice și Capitlului de Oradea, satele specializate pe meșteșuguri, a căror produse ajung la căutare într-un areal geografic mult mai larg decât al Bihorului. Din acest punct de vedere zona Beiușului a avut un rol de seamă. Ceramica roșie românească, smălțuită și nesmălțuită, provenind din Criștiorul de Jos, Săliște de Vașcău, Leheceni, Cărpinet, Lelești, aceea angobată și smălțuită de la Valea Neagră de Jos sau albă de la Vadu Crișului, un centru de olari mixt, româno-maghiar, precum și creația de același fel realizată de olari maghiari în așezări precum Tileagd, Salonta, Oradea; lăzile de zestre și hambarele originare din așezările românești Budureasa, Călățea, Vârciorog, Șerghiș sau scările din lemn lucrate la Cresuia; împletiturile din papură confecționate în localități maghiare ca: Borș, Otomani, Sălacea; spetele destinate războaielor de țesut din satul românesc Valea Neagră de Jos; bitușile, cojoacele, cizmele din piele lucrate atât în comunități românești cât și maghiare de la Rieni, Delani, Cărpinet, Finiș, Salonta, Marghita, Tileagd, Vadu Crișului, Oradea; sumanele de Sârbești, capodopere ale artei populare românești tradiționale, sunt suficiente exemple în a susține amploarea atinsă de acest fenomen care a acordat șanse consacării, alături de ocupațiile principale, agricultura și creșterea animalelor, unor economii complementare, asigurătoare de venituri în bani sau în natură⁵⁹. Până în prima parte a veacului al XX-lea evoluția acestora a fost mereu ascendentă, dar în anii regimului comunist ele au intrat într-o criză profundă, ce va declanșa procesul de dispariție al multora dintre meșteșuguri.

Perioada dintre 1692-1918 este relevantă și din perspectiva numeroaselor inițiative ctitoricești finalizate în orașele, târgurile și satele Bihorului. Datorită acestora își fac apariția clădiri ce vor deveni emblematice pentru Oradea, cum sunt, de pildă: *Catedrala romano-catolică* (1757-1780), *Palatul Episco-*

⁵⁴ L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.157

⁵⁵ Fl. Dudaș, *op.cit.*, p.40-41

⁵⁶ Gh. Șincai, *Povățuire către economia de camp*, Buda, 1806; B. Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec.al XIX-lea)*, Oradea, 1995, p.100-113

⁵⁷ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, S. Papacostea, P. Teodor, *op.cit.*, p.326

⁵⁸ Fl. Dudaș, *op.cit.*, p.17

⁵⁹ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977, p.108-136; A. Chiriac, *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați din Bihor*, în *Bihorea*, X, 1982, p.119-125

*Complexul baroc
romano-catolic
Oradea
(1750-1875).
Arhitect
F. A. Hillebrandt*

*piei romano-catolice (1762-1777)
și Șirul Canonicilor (1750-1875),
important complex baroc al
Europei Centrale și cel mai mare
al României; Catedrala ortodoxă
„Adormirea Maicii Domnului” –
Biserica cu Lună (1784-1790), Bi-*

*serica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” Oradea-Velența,
Catedrala greco-catolică „Sf. Nicolae” (1800-1810), am-
bele reprezentative pentru barocul târziu; Catedrala
reformată (1835-1853), Sinagoga israelită neologă (1878)
și Biserica baptistă maghiară (1912-1913), aparținând
toate stilului eclectic; Hotelul Transilvania (1904),
Palatul Vulturul Negru (1907-1909), Palatul Ullman*

*Clădirea Primăriei
Municipiului
Oradea
(1902-1903)
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

*(1913), Palatul Apollo (1914)
etc., definitorii pentru secesion,
un curent al artei 1900 ce a dat
personalitate distinctă Oradei;
Primăria municipiului Oradea (1902-*

*1903), Teatrul de Stat (1899-1900), în stil eclectic și
neoclastic etc. Ele și multe altele sunt ilustrative pen-
tru efortul depus de societatea orădeană în a edifica
clădiri publice de dimensiuni monumentale care,
peste timp, au devenit individualizante pentru urbe
și orientarea oamenilor de aici spre valorile artistice
la modă ale civilizației europene. De altfel, prezența
unor arhitecți de renume, precum austriacul F. A.
Hillebrandt (secolul XVIII) sau Komor Marcel, Jakab
Dezső, Rimanóczy Kálmán senior și junior Vagó*

*Palatul Poinar
(1910-1911)
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

*Laszlo și József, Mende Valér,
Starill Ferenc (secolul XX) etc.,
este un alt argument în favoarea
pretențiilor oamenilor locului de
a fi în pas cu vremurile. Dacă,
însă, urmărim destinul societății
civile a Oradei Mari moderne*

*în evoluția și rolul ei în desăvârșirea urbanistică a
acesteia între secolele XVIII - XX, putem concluzi-
ona că maghiarii, macedoromânii și germanii au fost
susținători ai barocului și eclecticismului în arhitectură,
iar evreii, în mod special, ai secesionului. Desigur,
sistematizarea urbei este efectul unui fenomen ce a
vizat lumea orașelor din Europa, nevoite a se adapta
la o nouă dinamică de viață.*

*Târgul Beiușului începe, după 1700, să își spo-
rească zestrea arhitectonică în zona centrală. Astfel
își fac apariția bisericile romano-catolică (1752)
și reformată (1782), apoi aceea ortodoxă din deal
(1784) și, la scurt timp, biserica greco-catolică (1800),*

*Biserica ortodoxă
din Beinș (1800),
fostă greco-catolică*

aceasta din urmă în centrul localității. Lor li se alătură clădirile Seminarului unit român (1828 – început de secol XX), care completează peisajul arhitectural, cu edificii în stil baroc și eclectic deopotrivă. O a doua perioadă cu urmări asupra

conturării personalității centrului actual și a împrejurimilor acestuia a fost cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atunci și-au făcut apariția edificii destinate a adăposti *Casina română, maghiară și evreiască* (sfârșitul secolului XIX), *Școala civilă de fete* (1896), *Tipografia și Librăria „Doina”* (1911) etc.

Salonta își îmbogățește zestrea edilitară până la 1918 urmărind, ca și în alte cazuri similare, să le implanteze pe cele mai importante în partea centrală a târgului. Pe lângă „Turnul ciunt”, ce este o mărturie a vechii cetăți (secolul XVII), care însă își păstrează forma actuală din 1890, și biserica refor-

*Muzeul Arany
Janos din Salonta
în Turnul Ciunt
(sec. XVII, 1890)*

mată (1750), își fac apariția, după incendiul din 1847, construcții reprezentative secesionului (Primăria – 1906, Casa Roth Armin – 1910, Hotelul orașenesc – 1910

etc.). La fel se întâmplă și în alte localități ale comitatului, unde se edifică clădiri publice sau private în stil baroc târziu, neoclasic, eclectic sau secesion (Aleșd, Marghita, Săcuieni, Tileagd, Tinca, Valea lui Mihai).

Biserica de lemn a fost pentru români monumentul care i-a însoțit într-o durată lungă din existența acestora. În veacul al XVIII-lea, mai cu seamă, pe lângă refacerea multora mai vechi sau înlocuirea lor cu altele noi, se trece și la realizarea de noi biserici, acolo unde nu existau până atunci. Ca urmare, numărul lor a crescut simțitor, fiecare așezare ajungând să dețină lăcașuri de cult admirabile prin armonia proporțiilor întregului, știința tehnicii constructive, eleganța decorurilor și calitatea picturilor murale interioare. Dintre bisericile de lemn ale răstimpului la care facem referire, înșirăm doar câteva: Copăcenii (sfârșitul secolului XVII), Borșa (1692), Margine (1700), Boianu Mare (1710), Hotar (1714), Botean (1721), Brădet (1733), Stănțești (1752), Rien (1754), Josani (1769), Hidișelu de Jos, Sebiș și Vârciorog (secolul XVIII)⁶⁰.

*Biserica de lemn
din Hotar (1714).
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

⁶⁰ I. Godea, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, 1996, p.169-176

Unele dintre ele au fost pictate de David Zugravu de la Curtea de Argeș, în contextul accentuării relațiilor cu românii din spațiul extracarpatic. Tot acum își fac apariția și biserici de zid în satele românești, acestea datorate mai cu seamă comunităților de greco-catolici, ce au beneficiat de sprijinul Episcopiei proprii în acest sens (Uileacul de Beiuș, Pocola, Sâmbăta, Ceica etc.).

*Biserica de lemn
din Rieni (1754).
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

Se intensifică și dotarea lăcașurilor de cult românești cu icoane de cult, cărți și cărți manuscrise având tematică religioasă. Ortodocșii își procurau în continuare cărțile de la tipografiile țarilor române, iar cărțile

manuscrise erau comandate unor copisti stabiliți în comitatul Bihor sau născuți aici: Diacul Ioan din Moldova, Popa Constantin din Țara Românească, Alexandru Râmnicăneanul, Popa Luca din Muncaci, Popa Ioan Pușcău din Aștileu, Popa Flore din Bihor, Popa Flore din Nimăiești, Popa Iosif din Beiuș, Popa Vasile din Brădet, Popa Jurc din Leheceeni, Popa Ioan din Hidișelu de Sus, Gheorghe Popovici Cucuianu din Păușa etc.⁶¹.

O serie de localități din Bihor vor introduce industria de fabrică. La Oradea iau ființă: *Fabrica de mașini agricole* (1879/1880), *Fabrica de spirt rafinat și drojdie*, *Fabrica de spirt aerian Campbells&Sands*, *Fabrica de bere Dreher-Hagenmasder* (1870), *Fabrica de pantofi și cizme Moskovits* (1887) etc.⁶². Își fac apariția instituții bancare și de credit cu capital maghiar, german și românesc (*Casa de păstrare și economie a comitatului Bihor* – 1872, *Institutul de credit și economii „Biboreana”* – 1898, *Banca de scont și ipotecă* – 1899 etc.)⁶³ și, mai ales, se promovează tehnicile de comunicații moderne (căi ferate: Oradea-Cluj, în 1879, Oradea-Beiuș-Vaşcău în 1884, Oradea-Băile Felix în 1885; poșta – 1887; telegraful și telefonul – 1888), serviciile de siguranță publică (poliția – 1851, pompierii 1872/1890)⁶⁴ etc., transportul în comun și iluminatul stradal cu spirt aerian iar, din 1904, electric, un sistem medical tot mai bine pus la punct, cu spital municipal funcționând din 1798 și dezvoltat până în 1873. A existat și un spital evreiesc, începând cu secolul al XIX-lea, evreii contribuind astfel la dezvoltarea vieții medicale și a asistenței medicale⁶⁵. Chiar dacă nu la amploarea reședinței comitatului Bihor, Beiușul, Salonta, Aleșd, Marghita, Tinca, Tileagd, Valea lui Mihai etc. se disting ca localități unde pătrunde industria de fabrică, precum și băncile, dar se dezvoltă și serviciile publice. De fapt, toată această modernizare se întâmplă în contextul consolidării și a instituțiilor statului de atunci, inclusiv prin crearea de sedii proprii acestora.

*Banca Națională a
României (Clădirea
fostei bănci austro-
ungare) (1913????).
Fototeca Muzeului
Țării Crișurilor*

⁶² L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.211

⁶³ *Ibidem*, p.236-243

⁶⁴ *Ibidem*, p.244-250

⁶⁵ *Ibidem*, p.304-314

⁶¹ Fl. Dudaș, *op.cit.*, p.344-350

După revoluțiile română și maghiară de la 1848-1849 din Transilvania, ce s-au dovedit a avea scopuri distincte în planul luptei naționale, inclusiv în Bihor, fiecare grup etnic și-a îndreptat interesul spre afirmarea propriilor valori umane și culturale, singurele în măsură să le asigure conservarea identității etnice. Ioan Munteanu, Alexandru Cmeciu, Nicolae Oncu, Alexandru Roman, Emanuil Gojdu, Nicolae Jiga, Iosif Vulcan sau Arany János, Márki Sándor, Rómer Flóris, Bunyitay Vincze, Ady Endre sunt doar câțiva reprezentanți ai românilor și maghiarilor care au activat în folosul poporului cărora le aparțineau, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. *Familia* lui Iosif Vulcan, apărută între 1865-1906, unde au semnat M. Eminescu, V. Alecsandri, E. Isac, I. Slavici, D. Bolinteanu, T. Maiorescu, Alex. Macedonski etc., a promovat limba și cultura română în general, cum *Nagyváradi Napló* (1898-1934), în paginile căreia au publicat Ady Endre, Fehér Dezső, Nagy Béla, Tabéry Géza etc., a îndeplinit aceeași funcție pentru lumea maghiară, alături de multe alte ziare și reviste tipărite în epocă⁶⁶. Iau naștere, în aceeași perioadă de timp, cercuri, societăți și asociații ce serveau dorinței oamenilor de a își impune punctele de vedere și valorifica talentele. *Societate de lectură a tinerimii române din Oradea Mare* (1852), *Societatea de arheologie și istorie a comitatului Bihor* (1871), *Reuniunea de cântări Hilaria din Oradea* (1875), *Asociația prietenilor muzicii din Oradea Mare* (1890), *Societatea „Szígligeti”* (1891), *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Române și Cultura Poporului Român (ASTRA) – Despărțămintele Beiuș* (1898) și *Oradea* (1900), *Holnap* (1908) etc. sunt doar câteva dintre realizările de acest fel deschise spre susținerea inițiativelor culturale și nu numai în Bihor. În paralel, au funcționat și asociații profesionale, societăți publice de binefacere, fundații în sprijinul tinerilor studioși, români sau maghiari, atât în Oradea, cât și în Beiuș, Salonta, Aleșd, Marghita etc. Dintre fundații, în mod special sunt de remarcat cele datorate lui Nicolae Jiga, Emanuil Gojdu, Sztarovesky Károly etc.⁶⁷. La rândul lor, evreii s-au integrat în societatea locului și au sprijinit societățile culturale în funcționarea lor, ori și-au creat câteva proprii. Reținem numele lui Berger Daniel jr și Berger Samuel jr., Adorjan

Ármin, între fondatorii Societății „Szígligeti” sau pe acelea ale lui Berger Samuel jr., Mihellfy Adolf, Lederer Kalman, Weislovits Adolf etc, între membrii *Asociației prietenilor muzicii*. Foarte mulți au devenit ziariști de renume (Radl Ödön, Feher Dezső, Laszky Armin, Biro Lajos, Nagy Endre etc.).

Această efervescență generală s-a suprapus și cu un segment de timp când s-a creat Imperiul Austro-Ungar (1867), rezultat ca urmare a unei înțelegeri politico-administrative între cele două părți. În acest context, s-a ajuns ca în primul sfert al veacului al XX-lea să se pună tot mai insistent problema rezolvării situației din Europa Centrală, prin crearea de state naționale ce trebuiau să fie o rezultantă și a principiului autodeterminării națiunilor, introdus în practica internațională de președintele de atunci al S.U.A., W. Wilson. Cu toate încercările lui Károly Mihály de a salva situația, prin proclamarea Republicii ungare, sau ale lui Béla Kun, ce era pentru menținerea unității teritoriale în interiorul Republicii ungare a sovietelor, sfârșitul celui dintâi război mondial aduce pentru români proclamarea Unirii, prin citirea la Alba Iulia (1 decembrie 1918) a unui document programatic ce a avut la bază și *Declarația de la Oradea* (12 octombrie 1918), redactată în casa dr. Aurel Lazăr⁶⁸. Din acel moment nord-vestul României, Transilvania, Bucovina și Basarabia, se regăsesc împreună în interiorul României Mari, în urma deciziei Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, unde delegația bihoreană, având 131 de membri, a fost cea mai numeroasă (Aurel Lazăr, Ioan Ciordaș, Nicolae Bolcaș, Teodor Neș, Demetriu Radu etc.).

Doar în luna aprilie 1919 se împlinesc *de facto* trecerea Bihorului în România Mare (Beiuș – 19 aprilie, Oradea – 20 aprilie), când armata română, având ca și comandant pe generalul Traian Moșoiu, eliberează Bihorul de sub ocupația străină. Se instalează imediat o conducere românească, care susține procesul de integrare administrativă și instituțională a regiunii în noul stat, în respectul drepturilor naționalităților trăind în județul Bihor. Ca urmare, românii, maghiarii, evreii, germanii, slovaci, sârbii, rutenii, polonezii, rromii etc. și-au derulat multe

⁶⁶ *Ibidem*, p.274-290

⁶⁷ *Ibidem*

⁶⁸ I. Zaina, *Aurel Lazăr (1872-1930)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p.88-89; V. Faur, *Generația Marii Uniri. Evenimentele din Bihor între decembrie 1918-aprilie 1919*, Oradea, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1993, p.1-13

dintre activități, unele chiar cu rădăcini înainte de 1918, fără mari probleme și în consens cu interesele avute de fiecare, în țară sau străinătate.

Pentru români, epoca interbelică a fost un timp al recuperărilor, mai cu seamă în realitatea orașului, motiv pentru care băncile, fabricile și ziarele românești, edificiile de cult și civile, în stilul neoromânesc sau neobizantin se înmulțesc la Oradea, Beiuș, Salonta, Aleșd, Marghita, dar și în târguri sau sate (Tilecuș, Tinca, Holod etc.). Este de relevat reînființarea, după veacuri, a Episcopiei Ortodoxe a Bihorului, având în frunte pe Roman Ciorogariu.

Anii dintre cele două războaie mondiale ale veacului al XX-lea s-au dovedit a fi prosperi pentru populația județului Bihor, ce se concentra într-un municipiu (Oradea), două comune urbane (Beiuș și Salonta) și 430 comune rurale și unde trăiau 508.828 de locuitori la 1930, dintre care erau români 314.109, maghiari 152.942, evrei 21.828, slovaci 11.162, țigani 6006, germani 2288, ruteni 493⁶⁹. Împreună au asigurat dezvoltarea în continuare a sectoarelor economic, social, religios și cultural, precum și au sprijinit buna funcționare a administrației. Trebuie, însă, să subliniem că în domeniul financiar capitalul românesc se impune tot mai mult, alături de cel maghiar, adevăr dovedit și prin creșterea numărului instituțiilor bancare autohtone în Oradea, Beiuș, Tinca, Aleșd, Salonta, Marghita, Sălard, Săcuieni și Tileagd⁷⁰. Demn de remarcat este faptul că o bună parte a acestora au susținut, prin sponsorizări anuale, ridicarea de biserici, școli și studiile unor studenți, cărora le-au acordat burse.

Industria de fabrică a continuat să se dezvolte în județ, pe baza celei apărute înainte de 1918. În perioada respectivă, datorită maghiarilor, evreilor și românilor din Oradea, Beiuș, Salonta, Aleșd, Tinca, Vașcău, Tileagd, Băița, Săcuieni, Diosig, Derna, industria minieră, cimentului, chimică, textilă, spiritului, ceramicii, morăritului, exploatarea lemnului, încălțăminte, sticlei etc. se afirmă constant⁷¹.

După ce timp de peste un mileniu pământurile au fost deținute de un număr limitat de proprietari, odată cu aplicarea reformei agrare din 1921 lucrurile

se schimbă radical în România, în general, în Bihor, în special. Bisericele romano-catolice și greco-catolice și marii deținători de terenuri, au fost în Bihor principalii „furnizori” de suprafețe destinate împroprietăririi țăranilor. S-au luat în discuție destinul a 320.200 iugăre 734 stânjeni, din care 106.436 iugăre 14 stânjeni terenuri de pădure, 102.018 iugăre 1.124 stânjeni pășuni comunale, 80.769 iugăre 1511 stânjeni loturi de cultură (35.130 au avut dreptul să beneficieze de loturi, din care cca. 9.341 erau destinate minorităților), 11.083 iugăre 2.038 stânjeni (pământ arabil și loc de casă) coloniștilor ce s-au stabilit în Diosig, Roșiori, Sălard, Livada de Bihor, Gepiu, Salonta, Ghiorac, Boiu, Avram Iancu și Tămașda⁷², pământuri care după împărțire au contribuit, treptat, la atenuarea diferențelor sociale și la o ameliorare vizibilă a traiului cotidian al sătenilor.

Viața culturală este în continuare expresia profilului complex al societății bihorene. Sunt asociații și societăți culturale, cum ar fi *ASTRA* sau *Szigligeti Társaság*, *Casinele Române*, *Maghiare*, *Evreiești*, ce au continuat să existe, dar au apărut și altele noi, ce se vor remarca prin activitatea lor, ca și *Reuniunea Culturală Cele Trei Crișuri*. Cert este că: „În anul 1936, la Tribunalul Județean Bihor, erau înregistrate 120 de asociații culturale, caritative și religioase”⁷³, ale românilor și maghiarilor, evreilor, germanilor etc., respectiv ale bisericilor ortodoxe, greco-catolice, romano-catolice, reformate, baptiste, penticostale, fiecare interesate să își slujească credincioșii și spiritualitatea proprie.

Inițiativele în domeniile teatral, muzical și editorial, al teaurizării și valorificării patrimoniului etnografic, al promovării obiceiurilor, al înființării de biblioteci publice etc., precum și funcționarea în continuare a Muzeului Bihorului, la Oradea, și Muzeului Memorial „Arany János”, la Salonta, acesta cu sprijinul *Reuniunii „Cultul lui Arany”*⁷⁴, ne conduc la concluzia că elitele intelectuale nu au făcut decât să susțină activitățile respective. Teodor Neș, George Bacaloglu, Nicolae Firu, Francisc Hubic, M. Cr. Samarineanu, George A. Petre, Petru E. Pop, Constantin

⁷¹ *Ibidem*, p.313-315

⁷² M. Blaga, *Reforma agrară din 1921*, Oradea, 1994, p. 6, 37, 155

⁷³ L. Cornea, *Considerații privind asociaționismul cultural interbelic*, în *Crisia*, XXV, Oradea, 1955, p.143

⁷⁴ L. Cornea, *Contribuții la o citorie a orașului Salonta în perioada interbelică 1919-1945*, Oradea, 2005, p.128 (în continuare: L. Cornea, *Considerații...*)

⁶⁹ Alex. Ilieș, *Etnie, Confesiune și Comportament electoral în Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1998, p.37, 57, 85, 98, 122, 139

⁷⁰ A. Tripon (sub redacție), *Monografia-Almanah a Crișanei, Județul Bihor*, Oradea, 1936, p.309-311

⁷¹ *Ibidem*, p.313-315

Pavel, Angela Sălăjan-Butean, Vioara Igna Ciordaș, Cornel Safta sau Fehér Dezső, Tabéry Géza, Andrásy Ede, Alexandru Réti, Debreczeni István, Király József, Török Gyula, Székely Ármin, Faragó Rezső Pasztör Bertalan, Hegedüs Nándor, Kunda Ándor etc., sunt doar o parte din pleiada de oameni de valoare ai Bihorului care se cuvin a fi amintiți. Un sprijin consistent a venit în epocă și din partea asociațiilor și societăților feminine: *Societatea Femeilor Române Ortodoxe, Sfânta Maria (greco-catolică), Societatea Femeilor Catolice, Societatea Femeilor Reformate, Reuniunile Femeilor Române din Oradea, Beiuș, AGRU, Oastea Domnului*⁷⁵ etc., foarte active și doritoare să acopere goluri, cum a fost cazul *Reuniunii Femeilor Române din Beiuș*, în tezaurizarea valorilor etnografice românești, mai puțin prezente în muzeul Bihorului.

Licenț Teologic greco-catolic și sediul Episcopiei greco-catolice de Oradea (1925). Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Biserica ortodoxă (fostă greco-catolică) din Salonta (perioada interbelică) Fototeca Muzeului Țării Crișurilor

Nu mai puțin fascinantă a fost dinamica cotidienele și revistelor de cultură. Așa cum este normal, cele românești ajung să domine. Se reia publicarea revistei *Familia*, inițiată de Iosif Vulcan, din care apar seriile a II-a și a III-a, dar și se înființează *Noua Gazetă de Vest, Cele Trei Crișuri, Beiușul, Românul* (Salonta), *Marghita* (bilingv) etc. Aparițiile în limba maghiară au fost și ele bogate, cele mai importante fiind: *Nagyvárad Napló, Nagyvárad, Szabadság, Erdélyi Lapok, Szalontai Lapok, Az Újság* (Salonta) etc.⁷⁶. Se încheagă acum o viață artistică intensă, datorită activității unor plasticieni ai vremii: Ioan Bușița, Nicolae Irimie, Niculiță Papp, Macalik Alfred, Balogh István, Tibor Ernő, Leon Alex, Balogh István, Mihai Kara etc., la Oradea, Beiuș, Salonta etc. Teatrul a funcționat în Oradea în continuare, prin trupa maghiară, iar din 1928 și prin cea română, când s-a creat *Teatrul de vest*.

Centrele municipiului Oradea, ale comunelor urbane (Beiuș, Salonta) și târgurilor importante, își conturează forma ce va rămâne valabilă peste timp, mai cu seamă prin amenajarea parcurilor în mijlocul lor. Mai mult decât atât, se ridică noi edificii în zonele principale ale localităților menționate, de interes public și nu numai, care vor împlini un efort urbanistic

cu începuturi încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La stilurile arhitecturale existente în Bihor și Oradea, se adaugă acum cel neoromânesc, care este inspirat din cel național, născut în jurul anului 1900 în România. Tot acum apar construcții de cult neobizantine și pictură de aceeași factură (Corneliu Baba - Capela Hașaș).

Anii din preajma celui de al doilea război au fost tot mai agitați, știut fiind că pe lângă mișcările de orientare fascistă, ce au acaparat o mare parte a Europei, pe lângă criza economică ce a afectat și aceste părți, revendicările teritoriale ale statului maghiar s-au dovedit a fi tot mai insistente. Cu toată opoziția majorității politicienilor români de la București și ai Bihorului, începutul celui de al doilea război mondial a corespuns cu oficializarea Diktatului de la Viena (30 august 1940). Timp de peste patru ani o parte a Transilvaniei – de la Oradea în sud și Maramureș în nord, la care se adaugă și Clujul și teritoriile aflate de-a lungul pantelor vestice ale Carpaților, până în apropierea Brașovului, respectiv o suprafață de 42.243 km², cu o populație de circa 2.600.000, din care aproximativ

⁷⁵ Idem, *Considerații...*, p.143

⁷⁶ L. Borcea, Gh. Gorun, *op.cit.*, p.384-385

50% români și 37% maghiari și secui – a revenit în Regatul Ungariei⁷⁷.

Bihorul din România, și-a stabilit reședința de județ la Beiuș. De aici, autoritățile au menținut contactele cu românii rămași în afara granițelor, greu încercați, și au susținut interesele statului român. Evenimentele militare și politice de la 23 august 1944 au fost urmate de declanșarea, alături de noii aliați (Anglia, Franța, URSS etc.), a luptelor de eliberare a vestului României. În septembrie-octombrie 1944 au avut loc operațiuni militare încununate de succes, dar care au antrenat, ca și în alte părți ale Europei, inclusiv populația civilă, română și maghiară, din unele așezări ale Bihorului, cu urmări tragice pentru fiecare dintre acestea. În partea ocupată din Bihor, de Regatul Ungariei, pe lângă măsurile ce au vizat anularea realizărilor românești interbelice, din anul 1944 autoritățile maghiare au început deportările evreilor, cu consecințe dramatice în ceea ce privește numărul dispăruților. Din cei circa peste 30.000 luați cu forța sau reîntors acasă, alături de alții care s-au stabilit în județul reîntregit, din 1945, în jur de 2.000 de evrei⁷⁸.

Perioada de tranziție, dintre 9 mai 1945–30 decembrie 1947 -când reprezentanții Partidului Comunist Român, în colaborare cu liderii comuniști de la Moscova, prin metode mai puțin ortodoxe, au eliminat, treptat, partidele istorice din viața politică românească (P.N.Ț, P.N.L. etc.) și au obligat pe regele Mihai I să abdice-, a marcat major viața politică, economică, socială, religioasă și culturală deopotrivă. La sfârșitul acesteia se instaurează un regim caracterizat prin concentrarea puterii în mâna statului și a partidului unic, promovând măsuri extreme, cum au fost, mai întâi, naționalizarea întreprinderilor industriale și atelierele micilor meseriași, uzinelor, băncilor, societăților de asigurare și regiilor de transport. Pasul următor a vizat spiritul și s-a concretizat în promulgarea *Legii cultelor* (1948), ce a generat desființarea bisericii greco-catolice și restrângerea drepturilor de liberă exprimare, inclusiv ale altor culte istorice (romano-catolice, reformate, neoprotestante), chiar și ale celor “agreate” (ortodoxă), și *Legii învățământului* (1948), prin care s-a instituit un control exclusiv al

statului și partidului asupra procesului de educație. La rândul ei, *Legea agrară* (1945), pe măsura aplicării acesteia, a definitivat procesul de expropriere fără nici o compensare a pământurilor deținute de particulari și includerea lor, în cele din urmă, în C.A.P.-urile înființate în toate cele 10 raioane (Oradea, Aleșd, Beiuș, Marghita, Salonta, Săcuieni, Șimleul Silvaniei, Chișineu Criș, Ineu, Gurahonț), care au luat locul plășilor interbelice.

După ce o vreme a existat regiunea Crișana (1950-1968), ce includea și părți din Satu Mare, Sălaj și Arad, odată cu reorganizarea administrativă a României (1968), reapare județul Bihor, dar fără împărțirea pe raioane. Este o rezolvare consacrată de epoca Nicolae Ceaușescu (1965), care asumându-și condiția de conducător „iubit”, a emis un șir de legi ce au urmărit, în consens cu viziunea “înnoitoare” a acestuia, să refacă înfățișarea orașelor și satelor, de foarte multe ori prin agresarea monumentelor istorice și de arhitectură, prin „înfrumusețarea” cu construcții tipizate – case cu un etaj la sate, care însă nu erau racordate la rețea de canalizare și apă, de altfel, inexistente, blocuri concentrate în cartiere de locuințe (Oradea, Beiuș, Salonta, Aleșd, Marghita, Dr. Petru Groza Ștei, Vașcău, Nucet) -, ce mizau pe o organizare interioară stas; să edifice platforme industriale mamut, inclusiv la Oradea, toate acestea prin arderea etapelor firești de evoluție a unei societăți ce încă era preponderent legată, în mentalitate și prin activități, de sat. Fortărea urbanizării României, cu scopul de a echilibra raportul între oamenii asimilați de industrie și cei legați de agricultură, a adus cu sine probleme de adaptabilitate la noua formă de viață. Prin transferul masiv de populație la oraș – în 1948 la Oradea, de pildă, existau 87.774 de locuitori, iar în 1989, 229.823, în Beiuș și Salonta, la 1930, trăiau 4293, respectiv 15.237 locuitori, pentru ca la 1971, în cazul celui dintâi, numărul acestora să se ridice la 9192 și, în cel de al doilea, la 18.570, iar în Marghita, la 1936, erau circa 6000 și în 1971 12.887⁷⁹ - și, în paralel, prin înmulțirea blocurilor de locuințe, s-au promovat rezolvări ce aveau drept scop nivelarea condițiilor de trai. O altă consecință a acestei masive migrări spre urban a fost și dezvoltarea cultelor neoprotestante (baptiști, adventiști, penticostali etc.).

⁷⁷ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, D. Teodor, *op.cit.*, p.451

⁷⁸ T. Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p.229

⁷⁹ L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.412-413; *Enciclopedia României*, București, vol. II, 1938, p.60; A. Tripon (sub redacție), *op.cit.*, p.246

În epoca Ceaușescu s-a marșat mult pe ideea edificării de clădiri emblematice în fiecare localitate a țării, inclusiv în județul Bihor. *Casa de Cultură a Sindicatelor*, *Magazinelul „Crișul”*, *Sălile de sport* din Oradea și Ștei, magazinele universale implantate în toate orașele și comunele Bihorului etc., sunt martore ale unui timp ce a stat mereu sub semnul întrecerii socialiste.

Interesul special arătat față de industrializarea Bihorului s-a concretizat fie în modernizarea tehnologică a unor ramuri de mai veche tradiție în Bihor: chimică, textilă, încălțăminte, alimentară, cărămidei, mașini unelte, fie în dezvoltarea industriei prelucrării lemnului în fabrici de mobilă importante ca dimensiuni (Oradea, Beiuș, Marghita, Aleșd, dr. Petru Groza, Tileagd etc.), fie în crearea unor mastodonți industriali, cum a fost cazul *Întreprinderii de alumina* Oradea. Toate orașele județului Bihor (Beiuș, Dr. Petru Groza, Aleșd, Salonta, Nucet, Vașcău, Marghita, Tinca) au fost dotate cu câte o întreprindere industrială pilot, ce trebuia să asigure consolidarea numerică a clasei muncitoare în localitățile respective. Mutațiile demografice provocate în interiorul orașelor și satelor, prin multiplicarea exponențială a numărului locuitorilor și scăderea vârstei medii a populației urbane, iar, în așezările rurale, de îmbătrânire a forței de muncă, și, implicit, de reducere a numărului celor rămași acasă, nu au făcut decât să conducă la o stare de incertitudine existențială generată de lipsa eficienței în muncă. De asemenea, fenomenul navetismului, care a luat o amploare specială, a afectat potențialul de exprimare al oamenilor.

Profesionalismul majorității celor ce și-au legat destinele de instituțiile culturale ale Bihorului (*Teatrul de Stat*, cu secțiile română și maghiară, *Teatrul pentru copii și tineret „Arcadia”*, *Teatrul de păpuși*, *Filarmonica de Stat*, *Muzeul Țării Crișurilor*, *Biblioteca Județeană*, *Centrul Județean de Îndrumare a Creației Artistice de Masă Bihor*, *Revista „Familia”*, *Institutul Pedagogic de 3 ani* etc.) a adus cu sine realizări notabile în domeniile lor de activitate, chiar dacă ingerința politicului a fost o realitate. Nu pot fi omise din această înșirare nici casele de cultură și bibliotecile orașelor ca Oradea, Beiuș, Aleșd, Marghita, Salonta, Ștei, Marghita, Vașcău etc., dar și ale lumii satelor, ce au depus un efort special în a servi comunitatea locului.

Stând, în anii ultimi de existență, pe un eșafodaj ce s-a dovedit a fi de o șubreenie maximă, regimul comunist s-a prăbușit ușor la 22 decembrie 1989. Și

în Bihor s-a demonstrat că oamenilor li s-a făcut lehamite de măsurile cu „față umană” decretate aproape zilnic și care erau tot mai apăsătoare, de controlul vieții prin intermediul unor instituții cu exclusive funcții coercitive. Imediat după instaurarea noii puteri s-a trecut, la începutul anilor '90, la anularea legilor ce au provocat, la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, atâtea drame, în România și Bihor deopotrivă. Românii, maghiarii, germanii, evreii, slovacii, sârbii și rromii din Bihor, la care se adaugă acum un nucleu consistent de italieni, au beneficiat de noua situație creată, declanșând o competiție în ceea ce privește inițiativele private.

Decizia cetățenilor României de a elimina un dictator a dat naștere și unei lungi tranziții, marcată nu o dată de sincopă în decizii politice și nesiguranță în trai. Dincolo, însă, de situația creată s-a obținut libertatea de exprimare, regim parlamentar, ca și garant al funcționării mecanismului democrației și al respectării drepturilor omului, recunoașterea rolului valorilor în societatea românească, inclusiv ale celor aparținând bisericilor, promovarea, prin instituțiile profesionale, a faptului de cultură reprezentativ și, în egală măsură, declanșarea reformei învățământului preuniversitar și universitar, cu mențiunea că Oradea și Bihorul ocup un loc privilegiat datorită consolidării Universității.

Din 1990 încoace s-au petrecut transformări și la nivel administrativ-teritorial al județului Bihor. Au apărut noi municipii – Beiuș, Salonta, Marghita, Aleșd –, alături de Oradea, orașe (Valea lui Mihai, Săcuieni etc.) și comune. Fiind un județ la granița de vest a României, interesul investitorilor străini față de acesta a fost și este mare, fapt care a contribuit și la menținerea aici a celei mai mici rate a șomajului din țară.

Alături de efortul societății civile din Bihor de a impune respectarea principiilor democrației, la rândul lor, bisericile românești, ortodoxă și greco-catolică, alături de cele romano-catolice, reformate (calvine, luterane, unitariene, evanghelice), mozaice, baptiste, penticostale, adventiste etc., au ajuns la concluzia că nevoia de înțelegere și ecumenism este primordială într-un județ personalizat de veacuri prin diversitate etnică, confesională și culturală, printr-o civilizație ce s-a dovedit a fi suma contribuției fiecărei naționalități a locului și care, în datele ei esențiale de exprimare, este oglinda unei societăți umane ce a știut întotdeauna să se respecte pe sine.

EVOLUȚIE ARHITECTURALĂ ȘI DEZVOLTARE URBANISTICĂ

CRISTIAN PUȘCAȘ

CETATEA – NUCLEUL VIITORULUI ORAȘ

Devenirea orașului Oradea se datorează unui proces evolutiv continuu, în care multitudinea de factori implicați au construit și condus de multe ori imprevizibil destinele așezării. Situat geografic într-o poziție strategică, Oradea a fost în permanență atât o așezare aflată pe traseul marilor migrații comunitare, cât și un loc ideal de strabilizare și împământenire a civilizațiilor. De aceea evoluția arhitecturală a orașului Oradea poate și trebuie să fie în permanență raportată la evoluția economică, culturală, politică și religioasă a acestuia.

Bogăția și diversitatea patrimoniului arhitectural orădean, complexitatea fenomenului precum și implicațiile sale sociale, politice, culturale, etc. s-au transmis din generație în generație, devenind astfel martori tăcuți ai devenirii noastre prezente.

Primele dovezi ale locuirii pe aceste teritorii sunt aduse de mărturiile arheologice. Multiple dovezi ale unor forme de organizare socială au fost descrise în zone ale orașului care astăzi sunt înscrise în Lista monumentelor și siturilor arheologice. Dintre acestea: Salca, Sere, 1 Mai și arealul cetății Oradea sunt cele mai importante.

Dovezile arheologice scoase la lumină în diversele situri confirmă prezența continuă în acest areal geografic a comunităților umane și implicit, existența unor forme de locuire specifice perioadelor respective.

Așezările de la Oradea-Salca, Oradea-Sere dar în mod special Oradea-Dealul Viilor dovedesc prezența în aceste locuri ale unor forme de locuire continuă și sedentară, urmele unor fortificații

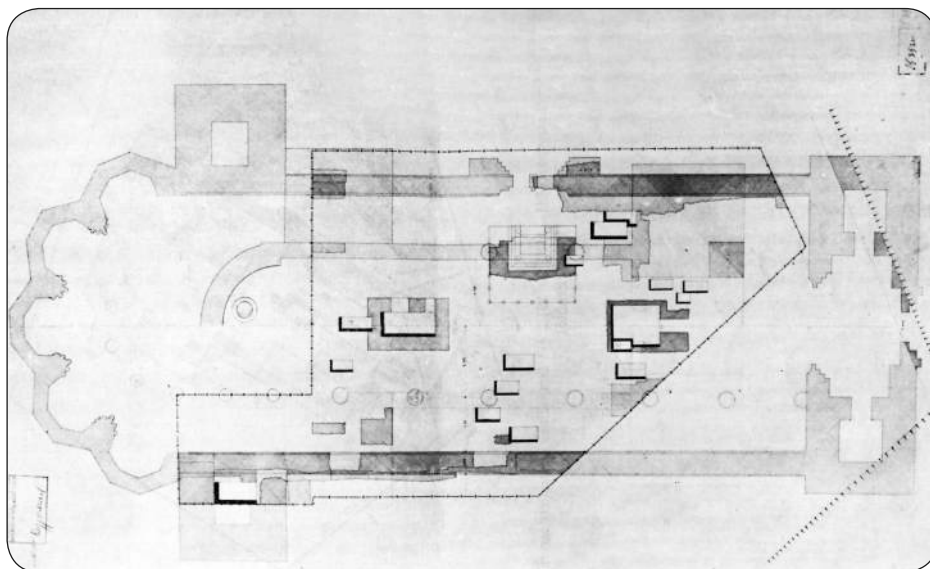

dacice fiind descoperite și relevate de cercetători.

Luând așadar act de certitudinea faptului că întotdeauna eforturile și energiile investite în procesul de edificare se concentrează în mod special în domeniul eclesiastic și militar, unele dintre primele urme concrete ale unei arhitecturi trainice se regăsesc sub forma unor palisade ale Cetății Oradea.

Ornament romanic

Planul catedralei gotice

În acest sens putem deci enunța câteva date istorice privitoare la evoluția și dezvoltarea orașului, în așa fel încât să conturăm cadrul necesar prezentei expunerii. Primele atestări documentare ale orașului Oradea au fost diplomele emise de regele Coloman Cărturarul mănăstirii din Zobor. În diploma de la 1111, printre cosemnatari s-a numărat *Syxtus Bichariensis*, iar doi ani mai târziu, într-o confirmare a primei diplome, același personaj semnează *Syxtus Vvaradiensis*. Anul 1113 marchează astfel prima mențiune documentară a toponimicului *varad*, de probabilă filieră slavă sau germană dar care în limba maghiară însemna cetățuie. Posibila confuzie ce s-ar putea crea în jurul localității de proveniență a semnatarului este ușor de elucidat dacă ținem cont de faptul că repetatele atacuri ale pecenegilor și cumanilor din anii 1068, 1077 și 1091 au pricinuit cetății de la Biharea devastări cumplite, marcând astfel începutul decadenței acestui important centru.

Ceea ce probabil a decis irevocabil soarta cetății de la Biharea a fost însă atacul din anul 1091, atunci când Ladislau I stabilește la Oradea reședința unei mănăstiri. Dincolo de nararea romantică a descoperirii locului de pe Criș, în urma unei vânători, în fapt una din expedițiile militare ale regelui, amplasamentul ales pentru întemeierea mănăstirii a fost unul strategic. Vechea istoriografie maghiară, prin persoana lui Gyalokáy Jenő de exemplu, a susținut că tocmai în urma acestui atac regele a luat hotărârea de a muta Episcopia de la Biharea la Oradea, unde exista deja amintita mănăstire cu hramul Sf. Fecioare Maria, ridicată după anul 1077 pe un loc pustiu. Documentele și cronicile confirmă însă întemeierea făcută de regele maghiar. Astfel, Cronica Pictată de la Viena și Cronica müncheneză relevă rolul lui Ladislau I, ultima afirmând că însuși regele a denumit locul Warad. Pornind deci de la aceste premise, dar beneficiind și de mărturiile arheologice apărute de-a lungul timpului suntem obligați să facem câteva referiri la începuturile fortificației orădene. În urma săpăturilor arheologice întreprinse între 1881 și 1883, Henszelmann Imre publică informații cu privire la ipotetica planimetrie a bisericii. Chiar dacă aceste ipoteze s-au dovedit eronate, cele peste 100 de fragmente romanice găsite în timpul săpăturilor confirmă existența în incinta cetății a unui edificiu eclesiastic încă din perioada romanică.

Cel mai important eveniment politic din prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost, fără îndoială, marele atac tătaromongol din anul 1241. În acest an un important corp de oaste condus de căpeteniile Kadan, Büri și Bucek a intrat în Transilvania și regiunile extracarpatică cucerind inclusiv cetatea Oradiei. Sursa cea mai autorizată în descrierea acestui eveniment a fost, fără îndoială, lucrarea *Carmen miserabile* (*Epistola magistrului Rogerius sub forma unui cântec de jale cu privire la distrugerile de către tătari a regatului Ungariei – titlul complet*) întocmită de prelatul italian Ruggero din Puglia, faimos sub numele latinizat de Rogerius. Acesta, analizând starea precară a cetății, a relevat participarea locuitorilor regiunii la efortul disperat de consolidare al cetății. El descrie sumar cetatea orădeană, denumind-o *castrum*, și o menționează ca având „ziduri și turnuri”, care protejau catedrala cu hramul Sf. Fecioare Maria și un palat episcopal. Piese de arhitectură romanică descoperite în timpul săpăturilor arheologice de la sfârșitul secolului al XIX-lea au confirmat existența acestui ansamblu. De asemenea, cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani au dovedit existența fortificației, având val de pământ cu palisadă, ziduri din piatră doar pe anumite porțiuni și probabil

Ornament gotic

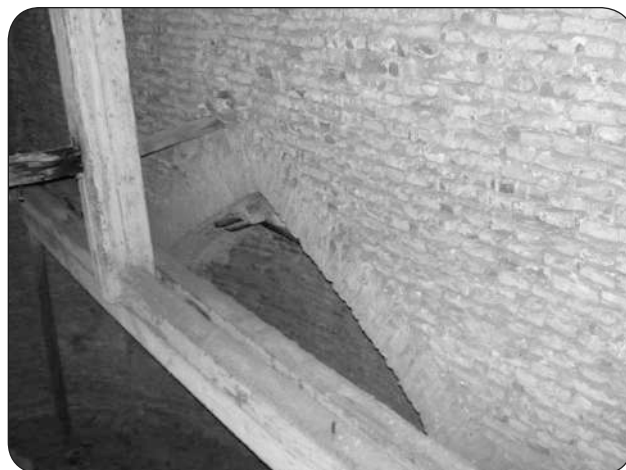
turnuri din lemn care flancau poarta și eventualele unghiuri existente la colțurile incintei.

În continuare cele mai importante evenimente ale sfârșitului secolului al XIII-lea și ale începutului secolului următor au fost legate de ridicarea noii cetăți medievale. Perimetrul acesteia a fost apreciat la 550-600 m, având o formă heptagonală; spre sud a fost ridicat un palat episcopal de factură gotică al cărui zid exterior a funcționat o perioadă ca incintă. Poarta cetății era protejată de asemenea de două turnuri masive. Incinta era înzestrată cu creneluri și merloane în partea superioară, iar în colțul de sud-vest, într-o aripă a palatului episcopal, mai exista o intrare.

Sub auspiciile episcopului Andrei Bathory, în anul 1342, au început lucrările de extindere a catedralei șantierul fiind terminat sub îndelungata păstorire a episcopului Demetrius (1345-1372). Catedrala, a cărei lungime era undeva în jurul valorii de 72 de metri, avea trei nave și o fațadă cu două turnuri, corul avea deambulatoriu, iar altarul acesteia era octogonal. În *Cronica Pictată*, unde în două miniaturi apare și catedrala orădeană, atât în construcție, cât și cu defunctul rege Ladislau I alături, se observă încă două turnuri care flancau altarul. Pe același miniaturi de disting și doi contraforți masivi, precum și două ferestre „oarbe”, dar care sugerează stilul gotic. Stilul gotic în care au fost clădite catedrala și palatul episcopal a fost confirmat de cele 100 de ancadramente, lucrate în maniera amintită, dateate toate după anul 1330, descoperite în timpul vechilor săpături arheologice din cetate.

*Ornament al porții
de vest, datat 1606*

*Arcul frânt de
deasupra altarului
bisericii baroce*

Marele șantier orădean, în urma căruia vechea cetate medievală a fost demolată și înlocuită cu o nouă fortificație cu cinci bastioane, a debutat spre sfârșitul domniei principelui Ioan Sigismund. Tipul de cetate construit la Oradea, în stil „italian nou” s-a încadrat în curentul general european de construcție al fortificațiilor. Cauza principală a imensului efort financiar a fost tentativa de contracarare a artileriei de asediu, care a făcut progrese remarcabile în secolul al XVI-lea. Relatările despre noua cetate i-au subliniat îndeosebi capacitatea defensivă sporită.

Potrivit lui Ștefan Miskolczy, deși în anul 1609 vechea fortificație medievală era încă în picioare, catedrala din cetate avea o lungime de 82 de pași, lățimea probabilă a frontonului împreună cu turnurile măsurând 56 de pași. Padimentul catedralei era din cărămidă smălțuită, iar unul dintre turnuri avea ceas. Cetatea nouă avea cinci bastioane: primul, bastionul Roșu, avea dimensiunile de 139 și 120 de pași, următoarele amintite fiind cel Aurit, Ciunt, al Porții și Crăișorul, ultimul fiind ruinat și avariat de asediul din 1598.

Sub domnia principelui Gabriel Bethlen au început lucrările la noul palat interior, după ce, tot prin grija sa, în vara anului 1625 au fost realizate amenajări pentru aducțiunea apei în șanțul de protecție. Palatul interior, având forma pentagonală a cetății exterioare, a fost terminat de principele Gheorghe Rakoczy I.

Perioada de relativă liniște de după anul 1606, întinsă pe un inter-

val de mai bine de o jumătate de secol, a fost brusc tulburată de conflictul din anii 1658-1660. Oștile turcești aflate sub comanda serdarului Köse Ali pașa, au început pe 13 iulie asediul asupra cetății. Descrierea asediului și a cetății de către călătorul turc Evlia Celebi constituie prețioase surse de informație. Printre multele consemnări ale acestuia, una descrie strălucitor orașul și cetatea: „am vizitat cetatea Oradiei, orașul ei, viile și grădinile ei frumoase. Când o cucerisem, ea fusese ruinată de oștile islamice. Dar, acum devenise atât de înfloritoare și avea atâția locuitori, încât cetatea ei, drumurile, mahalalele, geamiile, precum și grădinile și viile arătau frumoase ca raiul (...) Această cetate are o singură poartă, în partea de apus, dar este formată din trei rânduri de porți noi și trainice. Deasupra porții se văd capete de vaci lucrute de meșteri mari în marmură, încât par însuflețite”.

Într-o altă consemnare, același Evlia Celebi, descrie palatul princiar și geamia sultanului. Aparent neînsemnată, astăzi, această referire pare să își regăsească conotații concrete între zidurile cetății.

O scurtă incursiune în podul bisericii baroce construite de austrieci după asediul din 1692, relevă existența unei structuri remarcabile deasupra altarului. Este vorba despre un arc frânt, specific arhitecturii islamice, care tăcut și retras pare hotărât să își țină ascunse tainele existenței lui. Cu toate acestea, configurația lui geometrică, modul de punere în operă, trădează aplicarea unei tehnici mai vechi de execuție decât a zidurilor și a bolților bisericii propriu-zise.

Aprofundând izvoarele documentare lăsate de stampana de la 1692 a lui Mathias Kaiserfeld, prezența în acest loc a unei geamii devine credibilă și deci posibilitatea ca acest arc să fie cu adevărat o reminiscență a stăpânirii otomane pare din ce în ce mai atrăgătoare.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea este marcată de luptele prin care armatele austriece recâștigă teritoriile din jurul orașului Oradea. În aceste conjuncturi, primele conflicte din jurul cetății Oradiei au avut loc la Olosig în toamna anului 1691. În final, lipsită de sprijin, garnizoana turcească a capitulat la 28 mai 1692, Abdulatiff pașa devenind astfel ultimul guvernator al Oradiei. Intrarea armatelor austriece în vara anului

1692 în cetatea orădeană marchează, în fapt, un nou început pentru fortificația orădeană și împrejurimile ei. Amplele lucrări de refacere a pagubelor pricinuite de luptele din anii 1691-1692 au readus în scurt timp cetatea la standardele strategice ale timpului.

PRIMELE GESTURI URBANISTICE – PRIMELE IMOBILE REPREZENTATIVE

Cosmopolit din toate punctele de vedere, orașul Oradea și-a afirmat identitatea urbană de-abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, atunci când realitățile vremii au consfințit unitatea administrativă, politică, culturală, socială și economică a comunităților din jurul fortificației pentagonale.

Odată cu instaurarea dominației habsburgice în Oradea, secolul al XVIII-lea reprezintă un important reper în evoluția arhitecturală dar mai ales urbanistică a orașului. Acest lucru se datorează în primul rând măsurilor reformiste întreprinse de statul austriac. Pătrunse de un profund caracter iluminist aceste măsuri promovează în mod deosebit atragerea etniilor defavorizate de până atunci, și răsplătirea lor cu diverse facilități sociale și economice. Așa se explică de ce Biserica Romano-Catolică, beneficiind și de influențele artistice și moral – sociale ale habsburgilor, beneficiază în decursul secolului al XVIII-lea de un puternic sprijin social, politic și administrativ.

În orașul de pe Criș, doi au fost factorii decisivi care au determinat dezvoltarea urbanistică și arhitecturală. Este vorba în primul rând de interdicția de construire pe o rază de 500 de metri în jurul fortificațiilor impusă de curtea de la Viena, fapt ce determină în cazul Oradiei mutarea înspre vest a centrului de interes politic și administrativ, în zona Cartierului Nou (azi Parcul 1 Decembrie și Piața Unirii).

În cele din urmă filiera artistică a casei de Habsburg a facilitat pătrunderea stilului baroc și în spațiul geografic al Oradiei. Coroborat cu caracteristicile stilului amintit, contribuția Bisericii Romano-Catolice la conturarea urbanistică a orașului este cu atât mai ușor de apreciat.

*Biserica Sf.
Brigitta, azi
Biserica Sfânta
Treime*

Consecința directă a acestor realități este aceea că în orașul de pe Criș barocul își arată cele mai puternice expresii artistice și semantice în domeniul arhitecturii eclesiastice.

Biserica Sf. Ladislau, Biserica din Cetate, Capela Mizericordienilor, Basilica romano-catolică, sau Biserica cu Lună (Adormirea Maicii Domnului) sunt doar câteva dintre numeroasele exemple semnificative. Alături de acestea, o serie de alte biserici, precum Sf. Brigitta, fostul edificiu al bisericii franciscanilor (azi Biserica Pogorârea Sfântului Duh reconstruită după planurile lui Rimannoczy Kalman jr.) sau Biserica Maica Îndurerată a ordinului premonstrantens dau adevărata amploare a barocului orădean.

Nu mai puțin grăitor, patrimoniul laic baroc își găsește totuși repere în cele câteva imobile încă rămase în picioare în Oradea. Palatul Episcopiei Romano-Catolice, Șirul Canonicilor, fosta casă a Comitatului (Prefectura județului - refașadizată în 1855 de către arhitectul Imre Janos), fosta Cazarmă a husarilor, și nu în cele din urmă fostul palat Rhedey (azi sediul CIAC) sunt cele câteva mărturii ale prezenței barocului în arhitectura laică orădeană.

*Capela
Mizericordienilor*

Fără a intra foarte mult în probleme de stilistică arhitecturală trebuie să facem referiri la evoluția și formele de exprimare ale barocului orădean. Deși lipsită de valențe artistice deosebite, biserica Sf. Brigitta (azi Sf. Treime)

are meritul de a fi cel mai vechi edificiu construit în Oradea după alungarea dominației otomane. Izvoarele documentare atestă fără echivoc anul 1693 ca fiind anul construcției bisericii din lemn Sf. Brigitta, pentru că în 1722 aceasta să fie refăcută din zidărie de cărămidă. Lipsit de elemente artistice specifice și semnificative baroce, lăcașul suferă o serie de transformări ulterioare, cea mai vizibilă schimbare fiind cea a timpanului din fațada nordică, transformat în cele din urmă într-un timpan cu autentică expresie barocă.

Mai puțin cunoscută publicului, dar excepțională și unică prin rezolvarea spațial – volumetrică în zona Transilvaniei, Capela ordinului Mizericordienilor reia prin analogie modelul bisericii San Carlo ale Quattro Fontane din Roma. Chiar dacă tratarea generală este una specifică barocului austriac, mult mai auster și sobru, soluția cupolei eliptice face referire directă la remarcabilul exemplu amintit anterior. Comparabile ca dimensiuni, biserica orădeană se

remarcă prin abilitatea rezolvării intersecției dintre spațiul elipsoidal al naosului și rectangularitatea altarului ce îl succede.

Așa cum arătam în paragrafele anterioare, biserica Sf. Brigitta a fost primul edificiu dintr-o serie de imobile reprezentative baroce orădene. Concomitent însă cu lucrările de edificare ale acesteia, în Cetate au început imediat lucrările de refacere a fortificației și a unora dintre imobilele din incintă.

Analizând cronologic evoluția stilului baroc pe teritoriul orașului Oradea trebuie să notăm în primul rând debutul lucrărilor la biserica Sf. Ladislau (1717 - 1733), lucrări ce vor fi însă complet finalizate de abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

*Fosta Casă a
Comitatului*

*Biserica Paulinilor,
azi premonstratensă*

Construcția bisericii paulinilor (azi biserica Premonstrantensă – str. R. Giorogariu) debutează la 1741 și se încheie în 1772. Anterior acesteia, în anul 1731, ordinul franciscanilor pornește șantierul viitoarei mănăstiri și a bisericii ordinului – azi spitalul militar și Biserica Pogorârea Sfântului Duh.

Jumătatea secolului al XVIII-lea consemnează de asemenea debutul lucrărilor de execuție la complexul monastic al ordinului mizericordienilor. Capela, cu particularitățile sale descrise anterior, spitalul și farmacia sunt toate construite într-un interval de 16 ani începând cu 1754. În afara acestui complex, cel mai reprezentativ complex baroc din arealul orădean debutează cu doar doi ani mai devreme. Este vorba despre complexul basilicii și a palatului romano-catolic.

Deși parte a aceluiași complex, cele două șantiere au început cu un decalaj de circa 10 ani. Prima construcție începută a fost cea a basilicii, arhitectul șef al curții imperiale austrice, Franz Anton Hillebrandt fiind cel desemnat să întocmească proiectul catedralei. În ciuda numeroaselor variante propuse de acesta, italianul Giovanni Battista Ricca va fi cel care va elabora proiectul pentru execuția catedralei. Totuși, până la finalul șantierului, Hillebrandt va produce destule modificări proiectului inițial, lăsându-și astfel și el amprenta asupra edificiului. Materializări ale preferințelor sale artistice le regăsim în mod special la modul de tratare a interiorului și a fațadei principale. Definitiv pentru surprinderea caracteristicilor edificiului este însă un paragraf al Agatei Chifor în lucrarea sa „Oradea barocă”: „aflată sub semnul sintezei stilistice [basilica] îmbină planul de inspirație italiană cu o articulare decorativă tipică barocului târziu austriac.”

Spre deosebire de situația creată în jurul basilicii, șantierul palatului episcopal s-a încheiat în 1777, fără mari modificări aduse planurilor elaborate de Franz Anton Hillebrandt.

Putem concluziona deci că barocul în Oradea se manifestă aproape în exclusivitate în formele lui germanice, austere și sobre. Puținele influențe italiene se regăsesc doar la nivelul planimetriilor sau ale unor rezolvări spațiale parti-

Basilica Romano-Catolică

culare și/sau izolate. Din acest motiv, în Oradea, granița dintre baroc și cele câteva exemple clasiciste este mult mai subtilă, fiind de multe ori aproape imperceptibilă.

Palatul episcopal romano-catolic

Există totuși câteva exemple care se detașează în peisajul cultural orădean nu atât prin calitățile arhitecturale pe care le-ar avea, cât prin subtilita-

tea cu care dăfac trecerea de la monumentalitatea și sobrietatea barocului către exuberanța și dinamismul stilurilor ce aveau să domine sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

Biserica Seminarului Greco-Catolic (Parcul Traian colț cu Bulevardul Magheru) construită în forma actuală în 1858, casa Kovats (Piața Unirii, nr. 5) care primește actuala înfățișare în anul 1836, Institutul Sf. Iosif (azi Inspectoratul Școlar Județean – str. M. Eminescu nr. 11) ridicat din 1866 până în 1868 ori Institutul Sf. Vincențiu (azi Liceul Partenie Cosma) construit în același an 1868, dar care a suferit câteva modificări esențiale la sfârșitul secolului (supraetajare propusă de arh. Rimanoczy Kalman jr.), sunt câteva dintre exemplele perioadei de tranziție de care aminteam.

ORADEA – REPER ART NOUVEAU PE HARTA CULTURALĂ A EUROPEI

Odată depășite etapele barocă și romantic/clasicistă, beneficiind și de contextul geopolitic extrem de favorabil, Oradea se regăsește în fața fenomenului social, cultural, economic și artistic ce îi va marca definitiv imaginea edilitară atât de specifică.

Sfârșitul de secol XIX și începutul secolului al XX-lea înseamnă pentru Oradea o perioadă de glorie din toate punctele de vedere. Revoluția industrială, deschiderile culturale, boom-ul economic de care Oradea beneficiază din plin, conturează imaginea edilitară a orașului pe care îl știm noi astăzi.

Domeniile în care se răsfrâng consecințele acestor realități economice europene sunt practic nenumărate, întreaga comunitate resimțind puternic schimbările sociale și economice prin care orașul trecea.

Apariția iluminatului public, a transportului feroviar, dezvoltarea infrastructurii orașului, apariția unor mari industriași și antreprenori locali, vor fi forțe care în decursul a două decenii și jumătate vor propulsa Oradea pe harta orașelor puternice și înfloritoare ale Europei.

În ceea ce privește domeniul edilitar nu există program de arhitectură care să nu fi fost afectat în mod pozitiv de acest context nou creat. Clădiri eclesiastice ale diferitelor culte, clădiri administrative, instituții de cultură, spații pentru

loisir, locuințe particulare sau sociale, spitale și școli, toate vor căpăta forme și expresii artistice nebănuite prin proiectele câtorva arhitecți remarcabili ai vremii.

*Sinagoga neologă
Sion– str.
Independenței, nr.
22*

*Sinagoga ortodoxă
Hinech Neorim
– str. Primăriei,
nr. 25*

Primele manifestări concrete ale noului curent se vor produce ca urmare a influențelor tot mai puternice a comunităților religioase în general, a celei evreiești în mod particular. Pe fondul eliberării de prejudecăți și

restricții impuse comunității evreiești, aceasta devine din ce în ce mai activă și implicit mai puternică din punct de vedere financiar, social și în cele din urmă politic. Astfel Sinagoga neologă din strada

Independenței este un prim manifest al forței și tendințelor adoptate de comunitatea evreilor orădeni. Alături de aceasta, cele două sinagogi din strada Clujului (pe amplasamentul noii aripi a Spitalului de Obstetrică și Ginecologie) exprimau deja

forța și puterea economică a comunității iudaice orădene. Ulterior, pe măsură ce evreii orădeni devin o prezență tot mai activă în viața socială, economică, politică și culturală a orașului, aceștia își vor ridica noi și noi spații de închinare. Fie că vorbim despre sinagogi sau case de rugăciune, numărul lor este impresionant: 3 sinagogi și nu mai puțin de 15 case de rugăciune. Dintre acestea, la ora actuală au rămas doar șase lăcașe de cult (Str. Independenței nr.22 – Sinagoga neologă, Str. Primăriei nr.25 – Sinagoga Hinech Neorim, Str. Mihai Viteazul nr.4 – Sinagoga mare ortodoxă, Sinagoga mică ortodoxă/Hevra Sas, str. T. Vladimirescu nr.18 – Sinagoga Poalei Tzedek, str. Crinului nr.2 – Sinagoga Wisnitzer Sil). Construite într-o perioadă scurtă de timp, aceste lăcașe de cult nu sunt doar expresia potenței financiare a comunității ci și dovada afinităților artistice ale membrilor ei. Picturi de inspirație maură, elemente decorative de mare rafinament, planimetrii și organizări funcționale interioare remarcabile, sunt argumente convingătoare în sprijinul ideii enunțate.

Dar arhitecții și constructorii orădeni sau bihoreni nu s-au manifestat exclusiv în sfera lăcașurilor de cult evreiești din Oradea. Frații Vago, care împreună au realizat proiectele pentru Casa Darvas-La Roche, casa Vago, palatul Moskovits II, ori fosta Școală de jandarmi (azi Universitatea din Oradea), sunt doar doi dintre actorii reprezentativi pentru această perioadă. Lista continuă cu Komor Marcell și Jakab Dezső care au proiectat celebrul complex Vulturul Negru (1907 - 1908), sediul Camerei de Comerț și Industrie (azi sediul Apaterm), palatul Stern (str. Republicii nr 10, 10/A), casele Adorjan I și II (str. Patrioților nr. 6 și Moscovei nr. 4).

*Palatul
Moskovits II*

sau imobilul din strada Roman Ciorogariu nr. 28. Având o formă de exprimare artistică bine conturată, Spiegel Frigyes reușește să se facă remarcă prin proiectele sale funcționaliste valorificând foarte bine posibilitățile de iluminare

naturală a spațiilor. Pentru aceasta, amintirea imobilelor Konrad, cel din strada R. Ciorogariu, și a palatului Sonnenfeld este suficientă pentru a susține cele afirmate anterior.

Analizând paleta de programe de arhitectură explorate în această perioadă în Oradea, unul în mod special atrage atenția. Este vorba despre locuirea colectivă, așa numitele imobile de raport. Reiterând contextul economic deosebit de favorabil al perioadei 1900 în Oradea, reușim să explicăm de ce un program de arhitectură care până la acea dată nu a existat în cultura comunității orădene, capătă acum valențe nebănuite și forme dintre cele mai variate. Aproape că nu a existat arhitect în Oradea care în această perioadă să nu fi avut măcar o aplicație de această factură. Aminteam numele arhitecților Komor Marcell și Jacob Dezso cu al lor palat Stern, frații Vago cu Palatul Markovits–Matheser, dar alături de aceștia au avut încercări similare și alte nume celebre din domeniul proiectării de arhitectură. Dintre cei mai renumiți sunt fără îndoială Rimanoczy Kalman jr. cu palatele Moskovits I, Apollo, Darvasy, Sztarill Ferencz cu casele Poinar, Sztarill, imobile din str. V. Alecsandri, sau Mende Valer cu casa Roth (str. V. Alecsandri nr. 3) și casa Ertler din strada Episcop Mihai Pavel nr. 8.

Alături de aceste clădiri având ca funcțiune principală cea de locuire, Oradea cunoaște o dezvoltare fără precedent și în sfera altor programe de arhitectură. Instituții de cultură, și loisir, școli, sedii ale unor instituții publice administrative, sedii de bănci își găsesc locul în peisajul urban din ce în ce mai bine conturat al Oradei începutului de secol XX. Este suficient să amintim clădirea Teatrului de Stat proiectată de renumitul birou de arhitectură al lui Fellner Ferdinand și Helmer Hermann pentru ca să înțelegem proporțiile fenomenului imobiliar din Oradea.

Alături de acesta, clădirile Cercului catolic (azi Filarmonica de Stat) proiectat de Sztarill Ferenc și sediul Muzeului orașului proiectat de Rimanoczy

*Primul sediu al
Camerei de Comerț
și Industrie, azi
sediul Apaterm*

Alături de aceștia, arhitecți precum Jozsef Markus Geza, Rendes Vilmos, Guttman Jozsef, Lobl Ferenc au contribuit și ei decisiv la conturarea imaginii Oradei. Ultimul, dar

cu siguranță nu cel mai neînsemnat dintre arhitecții evrei orădeni a fost și Spiegel Frigyes, cel care a proiectat o serie de imobile de raport. Enumerăm doar Palatul Sonnenfeld, Casa Markovits-Matheser,

*Casa Roth – str.
V. Alecsandri, nr. 3*

Kalman sr. și apoi extins de Rimanoczy Kalman jr. se înscriu și ele în rândul instituțiilor de cultură edificate în această perioadă.

*Casa de
Economii – Str.
Independenței, nr. 3*

Palatul Casei Centrale de Economii (azi sediul BRD din Piața Ferdinand, arhitect Rimanoczy Kalman jr.), clădirea Casei

de Păstrare și Economii (str. Primăriei nr. 2), clădirea Băncii de Credit Comercial, Industrial și Agricol (str. Primăriei nr. 3 – fosta cantină socială a Primăriei, arhitect Rimanoczy Kalman sr.), sediul Băncii Austro-Ungare (azi BNR, arhitect Alpar Ignac), Palatul Finanțelor Publice (azi Policlinica nr. 1 – str. Republicii nr. 35), sunt toate imobile importante care își etalează cu dezinvoltură funcțiunea de bază. Alături de acestea, o serie de alte imobile având funcțiuni similare au fost proiectate într-un stil puternic personalizat de arhitectul Mende Valer. Este vorba despre clădirea Băncii de Economii a Comitatului Bihor (str. Independenței nr. 3) și despre sediul Băncii Agricole din strada Iosif Vulcan nr. 7.

Suita de clădiri reprezentative ale orașului (Primăria Municipiului 1903 – Arhitect Rimanoczy Kalman jr., Teatrul de Stat 1908 – Fellner și Helmer, Muzeul orașului 1896 – Rimanoczy Kalman sr., Școala de Jandarmi 1910 – arhitect Vago Jozsef, Vago Laszlo, Palatul Stern 1908-1909 – Komor și Jakab, Palat Moskovits I 1905 – Rimanoczy Kalman jr., Palat Fuchsl – 1904, Palatul Ulman – 1913) este completată de o serie de alte clădiri care, chiar dacă lipsite de măiestria, monumentalitatea și emfaza acestora, întregesc imaginea edilitară a orașului. Este vorba despre o pleiadă întreagă de locuințe personale, vile, spații comerciale care împânzesc orașul, conferindu-i astfel o imagine unitară și nu de puține ori exuberantă.

PERIOADA INTERBELICĂ – ÎNTRE TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE

Perioada fastă a cumpănii dintre secole se încheie brusc pentru Oradea ca și pentru alte orașe europene odată cu izbucnirea primului război mondial. În plan european, perioada postbelică este un bun prilej pentru elaborarea și experimentarea unor noi tendințe în domeniul arhitecturii. În mod special, Europa de Vest este invadată de personalități care proclamă, pe lângă renunțarea la ornament, și aplicarea unor tehnologii moderne de construire. Aceste tehnici vor fi în egală măsură determinanți și determinate de elaborarea unor noi concepte, teorii și doctrine în arhitectura occidentală.

Primele aplicații în Oradea Mare ale fundamentelor teoretice elaborate de Le Corbusier se vor lovi de opoziția tradiției și mai ales de produsele școlii de arhitectură locale (Austro-Ungaria) ce până

nu demult avusese rezultate atât de remarcabile.

De aceea, exemple ca Școala Normală Greco-Catolică (str. Iuliu Maniu, nr. 5), Seminarul Greco-Catolic (Parcul Traian, nr. 20), Biserica ortodoxă Bunavestire (piața Rahovei, nr. 2), Casa Șuhaida (str. Brașovului, nr. 39), Casa Găldău (str. Brașovului, nr. 37), Casa Popa (fig.18) (str. Brașovului, nr. 18) toate realizări

*Casa Popa, arh.
Anton Sallerbeck
– Str. Brașovului,
nr. 18*

ale arhitectului Anton Sallerbeck trebuie privite mai degrabă ca expresii ale stilului neoromânesc decât ca exemple ale stilului Internațional ce se manifesta în Europa anilor 1920 – 1930.

*Piața Unirii -
ansamblul Duiliu
Marcu, 1924*

Și din punct de vedere urbanistic are loc o acțiune programatică notabilă. Al doilea deceniu al secolului al XX-lea debutează din punct de vedere urbanistic cu dorința autorităților locale de a reinterpretă spațiul public central al orașului, cunoscut nouă ca Piața Unirii. Surprins în primii ani ai maturității profesionale, arhitectul Duiliu Marcu propune și implementează amenajarea Pieței Unirii, valorificând amplasamentul ales pentru statuia regelui Ferdinand (în prezent statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul). Reușita proiectului este certificată chiar de regina Maria, soția regelui Ferdinand. Venită la dezvelirea statuii, aceasta apreciază noua imagine a pieței drept cea mai reușită dintre toate cele existente la ora respectivă în țară.

Încet încet însă, pe măsură ce momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial se apropia,

clădirile moderniste încep să apară și în Oradea. Una dintre acestea este și Școala de Ucenici Industriali (azi Facultatea de Protecția Mediului, str. Gen. Magheru, nr. 26), ea remarcându-se prin masivitatea și neutralitatea tratării fațadelor.

De o eleganță desăvârșită, și aparținând aceleiași tendințe internaționale este și clădirea Romtelecom din strada Aurel Lazăr nr.15. Aceasta se remarcă printr-o exprimare curată și simetrică a fațadei dominate de nervurile verticale ce conferă verticalitate și eleganță tabloului.

ANII POSTBELICI – ARHITECTURĂ PENTRU MASE

Survenită foarte rapid după prima, pauza datorată celui de-al doilea război mondial a adus o schimbare profundă în tipicul fondului construit din Oradea.

După cea de-a doua conflagrație mondială comenzile de proiectare ca și metoda de lucru încep să își arate noile fațete. Se lucrează în colective organizate instituțional, comenzile vizează solicitări sociale dictate de conducerea centrală și locală a statului. Și toate acestea în timp ce beneficiarul major al acestor comenzi este tot statul român. În acest nou cadru încep să apară blocuri de locuințe precum cele din Piața București, B-dul Decebal, Parcul 1 Decembrie, Piața Ferdinand, complexul locativ din centrul civic reușit volumetric și spațial

dar nefericit amplasat în vecinătatea Cetății (arhitecți Mate Laszlo, Szabo Arnold, Zisu Valentin), blocul de pe strada Republicii nr. 23-27 proiectat de arhitect Vagi Laszlo, blocurile de pe Calea Aradului (arhitect Vladimir Ionescu), Bulevardul Decebal (arhitect Terdik Magdalena, Tivadar Iuliu) etc.

Pe lângă aceste proiecte din sfera locuirii, însă tot la comanda statului, sunt executate lucrări ale diverșilor arhitecți orădeni în domenii diverse precum cel hotelier, sanitar, comercial, de loisir, etc. Exemplele sunt elocvente, iar lista este deshisă de Hotelul Dacia – Continental ale cărui planuri au fost elaborate de Vladimir

*Bloc de locuințe,
str. Republicii, nr.
23-27 – arh. Vagi
Laszlo*

*Casa de cultură a
Sindicatelor – arh.
Regman Ioan,
1972*

Ionescu în 1970 și Casa de Cultură a Sindicatelor proiectată de Ioan Regman în 1972. Urmează Sala Sporturilor executată în 1973 după planurile arhitectului Vladimir Ionescu, Casa Tineretului, proiect realizat de Vagi Laszlo în 1975, magazinul Crișul de Ioan Ardelean în 1978, etc.

O NOUĂ ȘANSĂ – CE URMEAȚĂ DUPĂ REVOLUȚIE?

Schimbările politice produse în Decembrie 1989, impun o serie de modificări în abordarea activității de proiectare din România. Din acest punct de vedere Oradea nu face excepție. Pornite mai degrabă ca tatonări stângace, o serie de birouri individuale de arhitectură ale celor care până nu demult aparțineau aceluiași colectiv, devin peste noapte forțe independente, actori principali ai unei piețe libere complet neconturate și neexplorate.

După o perioadă de tranziție în care păturile sociale ale comunității se separă tot mai clar, arhitecții din Oradea încep să redescopere comenzile individuale și în totalitate private ale noului tip de beneficiar. Au apărut așadar comenzi dedicate funcțiunii de locuire individuale, izolate, urmărindu-se atingerea unui standard de viață necunoscut până atunci multora dintre proaspeții beneficiari și uneori chiar proiectanților.

Arhitecți precum Nemethy Laszlo, Tivadar Iuliu, Daniela Marian, Lepădatu Dan, Mircea Călin Lungu, Alexandru Maxim, Horia Goga, Alexandru Moisi, Szasz Paul etc. sunt cei care deschid drumul spre noile proiecte de locuințe individuale. Din nefericire, de multe ori acestea se raportau mai mult la bugetul beneficiarilor și mai puțin la condițiile de construire impuse de regulamentele de urbanism care în perioada imediat postdecembristă și mai ales în zonele limitrofe orașului nici nu existau. Mai mult, spiritul proaspăt eliberat din corzile regimului comunist al noilor beneficiari, coroborat cu reflexul necondiționat al acestora de adaptare și optimizare a vieții cotidiene au condus în foarte multe cazuri la mutilări grosolane ale proiectelor elaborate și avizate.

*Hotel Ramada
– arb. Tivadar
Daniel, 2009*

Odată spiritul noilor vremuri evocat trebuie adusă în discuție și atitudinea reprezentanților religioși din teritoriu. Pe acest fond, domeniul eclesastic a cunoscut și el un puternic reviriment după evenimentele din Decembrie 1989. Pe de o parte cultele asuprite în perioada comunistă au început să își deschidă tot mai larg porțile către noii adepți, arhitecții Pafka Ernest și Daniela Marian fiind autorii unora dintre cele mai reprezentative lucrări. Dacă în cazul arhitectei Marian avem de-a face cu un obiect de arhitectură izolat și atent izolat în contextul construit existent (Biserica Penticostală Betania – strada Doinei), în ceea ce privește lucrările realizate de arhitectul Pafka avem în față exemplul unui amplu complex aparținând acestui program - Biserica Baptistă Emanuel – Bulevardul Decebal.

*Complexul
bisericesc baptist
„Emanuel” – arb.
Pafka Ernest,
1992*

Episcopia Greco-Catolica – Proiect de reabilitare, arh. Muth Octavian

Odată cu cristalizarea cererii și ofertei de pe piața imobiliară, s-a constatat o ordonare inclusiv a tipului de proiecte elaborate de arhitecți orădeni. Dincolo de apariția unor noi tipuri de programe, de genul spațiilor comerciale gigant, în care de obicei se implementează prin adaptare proiectele tip ale marilor concerne, și-au făcut din

ce în ce mai puternic apariția pe piață proiectele de locuințe colective, bazate și dezvoltate pe baza unei cereri din ce în ce mai asidue dinspre această direcție. Sunt aici de amintit proiectele implementate de arhitectul orădean Pafka Ernest și Lajos Fekete (Ungaria) în noul cartier Luceafărul de pe Calea Aradului.

Ultimii ani au arătat noi tendințe în activitatea de proiectare locală. Una dintre acestea demonstrează apariția unor investitori puternici, care prin anvergura proiectelor lor au indus o selectare drastică a ofertei de proiectare. Exemplul cel mai apropiat este cel al lanțului hotelier Ramada, care pentru obiectivul din Oradea a apelat la serviciile arhitectului Tivadar Daniel.

Pe de altă parte se constată evidentă întoarcere a conștiinței publice către clădirile emblematice ale orașului. Dintre arhitecți orădeni Szabo Anemari, Emodi Tamas, Ernest și Carmen Pafka, Muth Octavian și Pușcaș Cristian fiind cei mai activi în domeniul reabilitării patrimoniului construit. Lor li se datorează lucrările de reabilitare de la Palatul Vulturul Negru, Cetatea Oradea, Teatrul de Stat, Sediul BNR, Sediul Episcopiei Greco-Catolice, Liceul Ady Endre, Palatul Astoria, Hotel Transilvania, Imobilul din strada Libertății nr. 14, etc.

Imobil str. Libertății, nr. 14 – Proiect de reabilitare, arh. Pușcaș Cristian

ARHITECTURA JUDEȚULUI BIHOR

Pentru zona județului Bihor, patrimoniul arhitectural constituit din biserici de lemn, chiar dacă nu este la fel de cunoscut ca și cele din zona Sălajului sau Maramureșului, este impresionant. Alcătuit din aproape 60 de biserici de lemn, acest patrimoniu este expresia supremă a identității și conștiinței de sine a populației românești din acest spațiu geografic.

De o varietate impresionantă, fie că ne referim la configurația planimetrică sau la compoziția volumetrică, aceste creații populare sunt expresia unitară a tradiției populare românești regăsite în bagajul decorativ, pictural și conceptual al acestora. Indiferent de lăcașul pus în discuție, aceleași reguli generale de compoziție, de cele mai multe ori nescrise, guvernează și configurează opera arhitecturală în cauză. Dar unitatea și coerența acestor creații nu se regăsește doar la nivel decorativ sau pictural. Abordarea conceptuală în raport cu funcțiunea lăcașului, tehnicile constructive și nu în ultimul rând scara și proporțiile după care s-au clădit aceste biserici sunt toate expresia unitară a populației rurale românești care a generat fără

*Biserica de lemn și
turnul clopotniță de
la Sebiș*

urmă de îndoială, o arhitectură valoroasă și unică prin fiecare dintre cele 57 de biserici dar cu toate acestea unitară prin forța credinței și a tradițiilor populare românești.

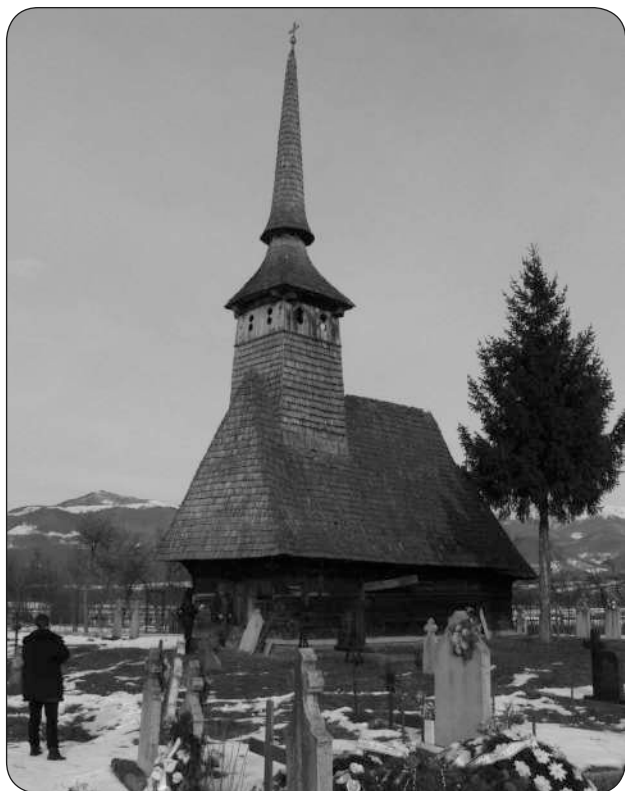

Am ales din lista bisericilor de lemn declarate monument de arhitectură din județul Bihor, doar acele exemple, care prin complexitatea lor volumetrică, prin bogăția elementelor decorative sau prin valoarea inestimabilă a picturii murale interioare au capacitatea de a reda cât mai exhaustiv perfecțiunea creației populare.

*Detaliu portal
biserica de lemn din
Sebiș*

Cele mai semnificative exemple sunt fără îndoială cele din zona Beiușului, dar alături de acestea își fac loc cu ușurință și câteva din bisericile de lemn de pe valea Crișului.

Amintim în primul rând bisericile din Sebiș, Totoreni, Stănțești sau Brădet, fiecare dintre ele remarcându-se prin unicitatea lor spațial compozițională. Pentru aceasta, aducem întâi în discuție cazul bisericii de la Sebiș, acolo unde, caz unic în zona de vest a țării, avem de-a face cu compoziția arhitecturală a două volume. Este vorba despre alăturarea corpului bisericii propriu-zise și a turnului clopotniță, amplasat în sud-vestul acesteia. Dincolo de această configurație unică, proporțiile bisericii din Sebiș sunt copleșitoare. Șarpanta înaltă și suplă domină volumul bisericii, dar cu toate acestea senzația pe care o resimte privitorul este departe de a fi una de apăsare. Dimpotrivă, suplețea și zveltețea șarpantei profilate pe albastrul cerului transmit o stare de liniște și calm pe care doar proporțiile perfecte ale volumetricii o pot genera.

*Biserica de lemn din
Stănțești*

înălțimea turnului dar mai ales a fleșei acestuia. Și în acest caz, deși total diferite față de Sebiș, raporturile stabilite între corpul bisericii, turnul și fleșa acestuia ating o perfecțiune a compoziției nemaîntâlnită. Firescul și natura-

lețea cu care fiecare volum în parte preia, continuă și apoi transmite mai departe forma, sunt fără îndoială rodul unei experiențe îndelungate a meșterilor, sunt, în ultimă instanță, eminamente rodul unui simț al proporțiilor moștenit genetic și transmis apoi din generație în generație celor ce au continuat să desăvârșească astfel de capodopere arhitecturale.

Deși alterată din cauza intervențiilor improprui, imaginea bisericii din Totoreni este probabil cea mai reprezentativă pentru spiritualitatea și moralitatea populației românești din acest spațiu geografic. Element spațial-funcțional rămas unic, perindelele bisericii din Totoreni sunt firesc integrate în corpul bisericii. Funcționând ca loc de judecată și osândă fi-

zică a răufăcătorilor din sat, prin alipirea la spațiul sacru al bisericii perindelele sunt mai degrabă o modalitate de a pedepsi moral persoana judecată.

*Biserica din
Totoreni, detaliu al
perindelelor*

*Biserica de lemn din
Hotar*

Alături de aceste exemple din zona Beiușului, putem exemplifica și câteva biserici de lemn de pe valea Crișului. Dintre acestea bisericile din Hotar, Luncșoara și Gheghie, sunt exemplele care se remarcă fie prin volumetria lor fie prin bogăția elementelor decorative.

În aceeași notă, dar cu o accentuare mai puternică a zvelteții volumului regăsim la biserica de lemn de la Stănțești (fig.3). De dimensiuni mai mici decât precedenta, aceasta impresionează prin

*Detaliu portal
biserica de lemn din
Hotar*

În acest context este de subliniat în primul rând caracterul excepțional al picturii murale al bisericii din Hotar, acolo unde, la 1881 Dionisiu Juga picta întreaga suprafață parietală a bisericii. Dar pe lângă pictura interioară de inspirație folclorică, exemplul bisericii din Hotar se mai remarcă și prin cazul particular al amplasamentului acesteia. Se știe că, de-a lungul istoriei, așezările omenești suferă diverse transformări. Fie că vorbim despre transformări ale suprafețelor ocupate, fie că vorbim despre transformări demografice sau etnice, în marea majoritate a cazurilor comunitățile de oameni se grupează în jurul instituțiilor reprezentative ale acestora, generând apoi în aceeași zonă alte și alte instituții importante (administrative, politice, economice, culturale, etc.). Deși aceasta este una dintre regulile generale nescrise ale așezărilor umane, în cazul așezării de la Hotar situația este radical diferită, aici comunitatea locală preferând să mute vatra satului și să abandoneze biserica de lemn pe vechiul amplasament.

Impresionantă prin dimensiuni dar mai ales prin concepția structurală adoptată, biserica de lemn Sf. Gheorghe din Luncoșoara transpune în tehnici constructive populare, o inovație de inspirație go-

tică. Bazată pe un simț structural și al proporțiilor deosebit de bine perfecționat, meșterul a rezolvat descărcarea șarpantei sprijinind-o pe un soi de contraforți detașați de peretele bisericii și care în același timp joacă și rolul unor arce butante gotice.

*Biserica de lemn din
Luncoșoara*

*Detaliu al
pridvorului bisericii
de lemn din Gheghie*

Ultima biserică de lemn pe care o supunem atenției nu se remarcă nici prin vreo rezolvare structurală deosebită nici prin dimensiunile ei impresionante, ci prin bogăția, varietatea și mai

*Biserica din
Marțihaz, proiect
arb. Sztarill
Ferencz*

ales ingeniozitatea rezolvării subansamblurilor structurale, care astfel capătă și un rol decorativ. Mica biserică de lemn din Gheghie, purtând hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel se remarcă deci prin abilitatea

meșterului de a transpune subansamblurilor structurale (clești, cuie de lemn, bârne, chertări, etc.) caracteristici artistice deosebite. Este suficient să amintim aici capetele cuielor de lemn, cleștii de la stâlpii pridvorului, ori capetele grinzilor cornișei pentru a ne face o impresie despre desăvârșirea acestei bijuterii arhitecturale. Alături de acestea, motivele ornamentale tradiționale, brâul torsadat ce înconjoară biserica, ancadramentul portalului de acces, pictura interioară sau piesele de mobilier din interior sunt tot atâtea elemente ce completează armonios lăcașul de cult.

Rămânând în sfera patrimoniului arhitectural eclesastic este oportun să amintim câteva dintre bisericile de zid de pe teritoriul județului. Inventariindu-le în funcție de amplasament, este necesar să aducem în discuție bisericile reformate din Salonta și Marghita, cea ortodoxă purtând hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril din Beiuș, bisericile roma-

*Biserica din
Alperea, proiect
arb. Sztarill
Ferencz*

no-catolice din Valea lui Mihai și Marghita, dar și sinagoga din aceeași localitate.

Alături de aceste cunoscute monumente de arhitectură eclesastică se pot aminti bisericile ortodoxe tip ale arhitectului

Sztarill Ferencz amplasate în Martihaz, Alperea, Cheșa și Petid, care prin profilul artistic al arhitectului aduc o notă inedită în legile compoziționale ale bisericilor ortodoxe.

Cu totul remarcabilă este însă biserica greco-catolică, azi ortodoxă din satul Rogoz. Ridicat între 1866–1869, lăcașul respectă planimetria de inspirație italică în formă de cruce latină cu transept, cor, altar și turn amplasat pe una dintre laturile lungi ale acestuia.

De amintit în același context, deosebită prin vechimea și tipologia planimetrică, este biserica reformată din Fughiu, comuna Oșorhei. Având o planimetrie derivată din specificul bisericilor din lemn, așa cum observa și V. Vătășianu în „Istoria artei feudale în Țările Române”, acest lăcaș de cult suportă de-a lungul timpului unele intervenții volumetrice, cea mai importantă dintre acestea înregistrându-se la sfârșitul secolului al XVIII-lea, atunci când a fost adăugat turnul baroc din fațada vestică.

Patrimoniul bihorean cuprinde însă și alte obiective importante ce aparțin altor programe arhitecturale, diferite de cel eclesiastic. Dintre acestea cele mai spectaculoase exemple se regăsesc în domeniul rezidențial. Este cazul nenumăratelor reședințe nobiliare de pe teritoriul județului, începând cu castelul Bujanovics din Valea lui Mihai și înregistrându-le apoi pe cele din Săcueni (Castelul Stubenberg), Diosig (Castelul Zichy), Gheghie (Castelul de vânătoare Zichy), Tileagd (Castelul Telegdi), Balc (Castelul Degenfeld-Schomburg), Arpășel (Castelul Moskovits).

*Biserica din Rogoz,
1866-1896*

Biserica din Fughiu

Remarcabile realizări arhitecturale aceste reședințe au fost construite în marea lor majoritate în forma actuală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acest tipar se încadrează și castelul Degenfeld-Schomburg din Balc, edificat

în forma actuală în 1896 la comanda familiei Degenfeld. Construit într-un spirit romantic, castelul se ridică pe amplasamentul inițial al unui alt castel ridicat de Pruisz Janos la 1484.

Oarecum similar este cazul castelului Zichy din Gheghie. Amplasat într-un peisaj pitoresc, în mijlocul unui parc cu vegetație înaltă, imobilul este retras de la limita de proprietate dezvăluind astfel o perspectivă amplă și pitorească. Dezvoltat pe două nivele, castelul adoptă o estetică romantică apelând la principii compoziționale baroce și motive decorative renaștentiste și neogotice.

Un alt exemplu de arhitectură rezidențială nobiliară este și castelul Stubenberg din Săcueni. Acesta a fost început în stil baroc de către J. Dietrichstein jr. între anii 1750–1760, fiind apoi finalizat după aproape un secol în stil neoclasic de către grofi Stubenberg. Organizat în jurul unei curți interioare, având în plan forma literei U, castelul abordează pe latura sudică un stil baroc matur dar provincial, dominat de o decorație abundentă, specifică stilului și a cărei dominantă este

*Castelul Zichy de
la Gheghie, detaliu
turn*

Castelul Degenfeld-Schomburg din Bal

fără îndoială blazonul familiei Dietrichstein amplasat central, deasupra accesului.

Diversitatea factorilor sociali, politici, religioși, culturali etc. implică și pe teritoriul județului Bihor o mare varietate

de programe arhitecturale și implicit un mare număr de imobile reprezentative pentru diverse programe arhitecturale. Dacă în ceea ce privește arhitectura eclesiastică exemplele sunt numeroase și aparțin unor tipologii diverse, funcție de perioadă, religie sau materiale de construcție, în ceea ce privește arhitectura laică aceasta este mult mai greu de inventariat și clasificat. În acest caz, programele funcționale sunt diverse, aparțin unor culturi diferite, unor perioade diferite, și desigur unor contexte locale diferite care până la urmă au și determinat apariția obiectelor de arhitectură într-o anumită formă, într-un anumit loc și cu o anumită funcțiune.

Desigur, dintre toate, locuirea este programul funcțional cu cea mai vastă ofertă tipologică și cu cele mai multe posibilități de ierarhizare valorică, funcție de componenta socială pe care obiectele studiate o reclamă. Așa cum arătam în exemplele anterioare, pe teritoriul județului Bihor, expresia supremă a programului de locuire sunt castelele reședințe nobiliare, care, în funcție de comanditari, perioadă de construire și specificul culturale al locului și al comanditarilor au îmbrăcat diverse forme și expresii stilistice și arhitecturale. Alături de acestea însă, locuirea furnizează

Locuințe individuale după proiecte tip în orașul Ștei

Castelul Stubenberg din Săcueni

numeroase alte exemple de mai mică anvergură, dar care prin particularitățile contextuale specifice, devin puncte de referință ale acestui program.

Un exemplu emblematic este cu siguranță și cartierul de case din zona centrală a orașului Ștei. După 23 august 1944, odată cu dezvoltarea industrială a orașului, are loc și dezvoltarea sa urbanistică. Alături de clădirile administrative construite în centrul localității, cartierul de locuințe izolate și organizate după o tramă stradală rectangulară devine un model urbanistic reprezentativ până în zilele noastre. Construit, ca de altfel întreaga zonă centrală, după principii urbanistice elaborate de școala sovietică de arhitectură, acest cartier de locuințe individuale devine reprezentativ tocmai datorită unicității și fiabilității modelului dovedite în timp. Amplasate pe cvartale delimitate de străzi perpendiculare, locuințele reproduc o tipologie planimetrică și plastică unică și tipizată, fiind înconjurată perimetral de vegetație protectoare.

Primăria orașului
Salonta

Dezvoltarea în timp a localităților a condus, pe lângă diversificarea formală și de fond a celor două mari programe amintite și la apariția și ulterior dezvoltarea unora noi. Dintre acestea cel mai

relevant pentru dezvoltarea și statutul unei localități este programul funcțional al unităților administrative și economice. Pentru această categorie de clădiri, orașul Salonta oferă un bun exemplu prin clădirea primăriei (fig.18) amplasată în centrul localității. Construită între 1906-1907 de către arhitectul Székely Lázló, clădirea este un reușit exemplu de arhitectură art-nouveau în această zonă geografică. Alături de aceasta, chiar dacă aparține unui alt program de arhitectură decât cele invocate anterior, clădirea gimnaziului superior de stat, azi Colegiul National Arany Janos, a fost ridicată după planurile aceluiași arhitect, în aceeași perioadă și în același stil, apelând însă la mai puține elemente decorative.

Iată așadar cum un scurt și succint periplu prin inventarul patrimoniului imobiliar bihorean, dezvăluie excepționale particularități și unicități ale acestuia. Fie că aducem în discuție cazurile unor obiecte de arhitectură academică, fie că invocăm geniul creator al meșterilor populari autohtoni, arhitectura bihoreană oferă repere artistice valoroase, relevante și în mod sigur autentice pentru cei ce doresc să se aplece măcar pentru câteva clipe asupra lor. Dincolo de granițele religioase, etnice sau culturale, acest patrimoniu construit unifică în trup și spirit comunitățile care conviețuiesc în acest spațiu, oferind totodată celor străini de aceste meleaguri un exemplu de armonioasă și binecuvântată conviețuire.

BIBLIOGRAFIE

- *** Arhivele Statului – Fond. Primăria Municipiului Oradea;
- *** *L'Arte nel Seicento e Settecento* – Touring Club Italiano, Milano 1966;
- *** *Istoria orașului Oradea*, Edit. Arca, Oradea 2007;
- *** *Ghid turistic al bisericilor de lemn din zona Beiuș*, Editura Duran's, Oradea, 2010;
- Avram, Alexandru, *Arhitectura romanică din Crișana*, Tipografia Crișana, Oradea 1969;
- Borcea, Liviu, *Memoria caselor*, Edit. Arca, Oradea 2003;
- Borcea, Liviu, Apan Mihai, Moisa Gabriel, *De la o stație la alta*, Edit. Arca, Oradea 2006
- Chifor, Agata, *Oradea barocă*, Edit. Arca, Oradea 2006;
- Chiriac, Aurel, *Oradea*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2002;
- Coman, Vasile (îndrumător), *Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea; Mărturii – evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1980;
- Csiki, Tamas, *A Magyarországi Holokauszt Foldrajzi Enciklopediaja*, traducere după Braham Randolph;
- Droj, Gabriela, Manciu Aurora, Droj Laurențiu (coordonatori), *Biserici de lemn în bazinul Crișul Repede*, Editura Duran's, Oradea, 2010;
- Fleisz, Janos, *Nagyvarad Tortenete Evszamokban*, Edit. Literator, Oradea 2000;
- Godea, Ioan, *Biserici de lemn din România*, Editura Meridiane, București, 1966;
- Godea, Ioan, Cristache-Panait Ioana, *Monumente istorice bisericesti din eparhia Oradiei – Bisericile de lemn*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1978;
- Hârcă, Rodica, *Oradea, decorații Art Nouveau*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2007;
- Hârcă, Rodica, *Palatul Vulturul Negru*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2009;
- Marta, Doru, *Cetatea Oradea în secolele XI-XVII – monografie arheologică* – Teza de doctorat, Cluj-Napoca, 2000
- Moldovan, Mircea Sergiu, *Sinagoga – arhitectură a monoteismului*, Edit. Palidea, București 1993

- Mihali, Ciprian, *Artă, tehnologie și spațiu public*, Edit. Paideia, București 2005
- Mozes, Tereza, *Evreii din Oradea*, Edit. Hasefer, București 1997
- Pașca, Mircea, *Arhitectul Frigyes Spiegel la Oradea*, Edit. Arca, Oradea 2010
- Peter, I. Zoltan, *3 secole de arhitectură orădeană*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2003
- Rogierius, *Carmen Mișerabile*, Edit. Arca, Oradea 2006
- Rusu, Adrian Andrei, coordonator, *Cetatea Oradea – Monografie arheologică*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2003
- Tripon, Aurel, *Monografia, almanah a Crișanei, județul Bihor*, Tipografia Diecezană, Oradea 1936
- Vătășianu, Virgil, *Istoria Artei Feudale în Țările Române*, Imprimeria „Ardealul” – Cluj Napoca, 2001

ISTORIA BISERICII ORTODOXE. SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

CRISTIAN APATI, AUGUSTIN ȚĂRĂU

Perioada de început a vieții creștine pe meleagurile bihorene nu este încă pe deplin cunoscută. Din păcate, informațiile deținute până acum au ajutat prea puțin scrierea acestui fragment de istorie crișană, deducția logică fiind principala metodă la care au apelat istoricii mai vechi sau mai noi¹. La baza acesteia stau însă câteva realități incontestabile.

De-a lungul anilor, cercetările arheologice au pus în evidență, în zona Câmpiei Dunării de mijloc, în Câmpia Mureșului, în bazinele Crișurilor, până la Tisa, influențe ale culturii materiale bizantine. Mănăstirile de rit grecesc au facilitat legătura cu Bizanțul încă înainte de secolul al IX-lea, afirmându-se în această regiune o intensă viață creștină de rit răsăritean². Ducatul bihorean, aflându-se în raport de vasalitate cu Imperiul Bizantin, nu încapse îndoială că preoții și bisericile de aici erau integrați într-o structură ierarhică³; M. Păcurariu presupune că la Biharia, alături de Menumorut, a avut reședința și un episcop⁴.

Instaurată treptat, stăpânirea maghiară aducea cu sine o ocârmuire spirituală aflată în conflict cu Biserica răsăriteană. Întemeierea Episcopiei romano-catolice de Oradea de către regele Ladislau I, la sfârșitul secolului al XI-lea, a marcat debutul acțiunilor prozelite ale Bisericii latine față de vechii locuitori ai acestor meleaguri care practicau ritul și mărturiseau credința răsăriteană. Operațiunile

de atragere la catolicism au îngemănat puterea spirituală cu cea laică, episcopul latin ocupând și funcția de comite suprem al Bihorului. Mai mult, Episcopia, Capitlul și mănăstirile romano-catolice au fost înzestrate, în secolele XI-XII, cu vaste domenii funciare, devenind mari stăpâni feudali. Proprietățile acestora se grupau în jurul Oradiei și în bazinul Crișului Negru⁵.

Debutul secolului al XIII-lea aduce mărturii documentare de netăgăduit privind existența unor biserici și a unor slujitori ai altarului care practicau ritul răsăritean în aceste părți. La 16 aprilie 1204, papa Inocențiu al III-lea, neliniștit de activitatea unor „biserici ale monahilor greci” aflate pe teritoriile diecezelor Oradea și Veszprém, trimitea o scrisoare celor doi episcopi, cerându-le să ia măsuri în sensul de a „înființa un episcopat în frunte cu unul din aceia... care să ne fie supus nemijlocit”⁶. Același papă, într-o epistolă către arhiepiscopul de Caloccea, menționează o episcopie nesupusă nici unei mitropolii aflată pe pământurile cnezului Bălea. Având în vedere că începând cu anul 1197 Episcopia catolică de Oradea făcea parte din Arhiepiscopia de Caloccea, nu este exclus ca ambele documente să se refere la una și aceeași situație⁷. Biserici de rit grec, precum cele pomenite de papă, sunt atestate în secolele XI-XII la Sânicolau de Beiuș și la Voivozi.

Existența unei mănăstiri de rit răsăritean la Voivozi este confirmată atât documentar cât și arheologic. Documentele ne spun că în anul 1391, nobilii români maramureșeni Balc și Drag, călătorind la Constantinopol, au reușit să obțină pentru centrul monahal Peri statutul de stravopighie patriarhală, cu drept de a hirotoni preoți în arealul subordonat. Mănăstirea de la Voivozi, în documentele de epocă *Al-*

¹ Lupșa, Șt., *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935 (în continuare: Lupșa, Șt., *Istoria bisericească...*), p. 6; Păcurariu, M., *Viața bisericească a românilor din părțile nord-vestice ale țării până la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980 (în continuare: Păcurariu, M., *Viața bisericească...*), p. 154-155; Borcea, L., *Bihorul medieval. Oameni, așezări, instituții*, Oradea, 2005 (în continuare: Borcea, L., *Bihorul medieval...*), p. 59.

² Borcea, L., *op. cit.*, p. 55.

³ Idem, *Moaște ale unor sfinți bizantini la Biharea în secolul al XII-lea*, în *Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001 (în continuare: Borcea, L., *Moaște ale unor sfinți bizantini...*), p. 91.

⁴ Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 155-156.

⁵ Borcea, L., *op. cit.*, p. 42, 91.

⁶ Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 61; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 157.

⁷ Borcea, L., *op. cit.*, p. 61.

masigy sau *Almaszeg*⁸, a fost integrată acestei structuri ecleziașice de factură răsăriteană alături de teritorii care astăzi s-ar suprapune peste Maramureș, Sălaj, Medieș, Ugocea, Bârjava, Ciceu și Bolovăneț⁹.

Cercetătorii care au efectuat săpăturile la Voivozi plasează temporal începutul complexului monahal în secolul al XII-lea. O primă fază a existenței sale este legată de edificiile de lemn care au funcționat aici, fază încheiată în deceniile de început ale secolului al XIII-lea, când biserica de lemn este înlocuită cu una de piatră. Construirea a două clădiri importante și potențarea întregului ansamblu, în deceniile 7-8 ale secolului al XIV-lea, constituie pragul dintre faza a doua și cea de a treia. Dispariția mănăstirii este legată de extinderea și ecourile pe care le-a avut în Bihor răscoala de la Bobâlna, la mijlocul secolului al XV-lea¹⁰. Rezultatele obținute în urma șantierului arheologic creionează un tablou pe care sursele scrise nu îl descriu. Biserica de zid avea o navă aproape pătrată și un altar semicircular ușor alungit, posibil boltit. Planul acesta poate fi pus fără rezerve alături de cel al capelei de curte a cnezilor din Densuș¹¹. Deasupra navei, în mijlocul boltii de cărămidă era poziționat turnul clopotniță din material lemnos. Imediata apropiere a bisericii a fost alocată mormintelor, circa 300-400, orientate creștinește¹². De jur împrejur se aflau clădiri care pot fi caracterizate ca aparținând unui lăcaș mănăstiresc¹³.

Comunitatea spirituală de la Voivozi nu a fost mare, numărul călugărilor trebuie să fi fost de 4-5,

⁸ În documentul redactat la Constantinopol în anul 1391 este menționat *ținutul Pistrum*, dovedit mai târziu a fi Voivozi, cf. Popa, R., *Voivozi. Un centru spiritual al românilor din nordul Bihorului în secolele XII-XIV*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980, p. 39.

⁹ Borcea, L., *op. cit.*, p. 64-65.

¹⁰ Popa, R., *op. cit.*, p. 42; Popa, R., Căpățână, D., Lukács, A., *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII-XV*, în *Crisia*, XVII (1987), p. 99-101; Borcea, L., *op. cit.*, p. 65; Drăguț, V., *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradei. Mărturii și Evocări*, Oradea, 1980, p. 231; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 157.

¹¹ Popa, R., *op. cit.*, p. 41; Idem, Căpățână, D., Lukács, A., *op. cit.*, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 70-73.

¹³ Popa, R., *op. cit.*, p. 42; Idem, Căpățână, D., Lukács, A., p. 73-78.

pentru ca în timp să ajungă la 10-12 persoane¹⁴, ea permite însă observarea unor aspecte din viața schiturilor și a micilor așezăminte monastice care au fost centrele spirituale ale societății românești în primele secolele ale mileniului al II-lea.

O biserică de zid ridicată în secolul al XIII-lea în care s-a practica ritul răsăritean a existat și în Borod¹⁵.

Biserica din Remetea, vechi centru voivodal românesc pe valea Roșiei, aparține sfârșitului secolului al XIII-lea sau începutului secolului al XIV-lea¹⁶. Documentar, într-o scrisoare a papei Clement al VI-lea adresată regelui Ludovic I, la 17 octombrie 1345, se vorbește de trecerea unor români la catolicism, între ei numărându-se și „Nicoale mai marele de Remecha”, un cneaz român. G. Crișan și C. Pavel sunt de părere că *Remecha* este Remetea de lângă Beiuș¹⁷.

În acest caz, istoria artei vine să lămurească lucrurile. Amprenta stilului bizantin se face simțită aici atât în arhitectură, la absidă, cât și în pictura interioară, păstrată pe alocuri până astăzi. Absida este de aceeași lărgime cu nava, de formă semicirculară la interior și poligonală, cu cinci laturi, la exterior¹⁸. V. Vătășianu spune că un asemenea plan de altar nu se întâlnește în nici o perioadă a arhitecturii catolice, pe când în biserica răsăriteană este ceva normal¹⁹. Cu certitudine, este o influență a arhitecturii bizantine din sudul Carpaților²⁰. Fresca bisericii din Remetea în partea de NV a absidei și în partea inferioară a turnului, pe pereți și pe boltă. Sunt două picturi total distincte. Cea din absidă aparține școlii occidentale, zona Italia de nord-Tirol, pe când cea din turn a fost realizată de zugrăvi români, după cum o dovedește stilul bizantin și inscripțiile chirilice²¹, zugrăvi crescuți în mediul artistic al cnezatelor transilvănene din

¹⁴ *Ibidem*, s p. 101.

¹⁵ Drăguț, V., *op. cit.*, p. 231.

¹⁶ Crișan, G., *Un monument de artă medievală: biserica din Remetea, în Bibarea*, I (1973), p. 236; Vătășianu, V., *Istoria artei feudale în țările române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 124.

¹⁷ Crișan, G., *op. cit.*, p. 236, 239; Pavel, C., *Școalele din Beiuș, 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Beiuș, 1928, p. 41-42.

¹⁸ Crișan, G., *op. cit.*, p. 229.

¹⁹ Vătășianu, V., *op. cit.*, p. 124.

²⁰ Crișan, G., *op. cit.*, p. 236.

²¹ Vătășianu, V., *op. cit.*, p. 761.

primul sfert al secolului al XVI-lea²². Având la îndemână toate aceste elemente, V. Vătășianu conchide: biserica din Remetea a aparținut cel mai probabil încă de la început cultului ortodox²³.

Biserica din Seghiște aparține aceluiași veacuri precum cele de la Voivozi și Remetea²⁴. Formele sale arhitectonice trădează o tipologie străveche, absida este și aici de plan poligonal la exterior și semicircular în interior, așa numita absidă de tip bizantin²⁵. După V. Vătășianu, poate fi datată la mijlocul secolului al XV-lea, iar după V. Drăguț ea a fost construită mai devreme, cel mai târziu în secolul al XIV-lea²⁶. Încă de la început a avut parte de pictură²⁷. Iconografia din altar îi prezenta pe 12 apostoli în suită, o concepție care trebuie pusă în legătură cu picturile păstrate la bisericile ortodoxe din Strei și Sântă-Mărie-Orlea²⁸.

De secolul al XIV-lea sau de cel următor ține și biserica de zid din Tărcăița. Prin dispoziția planimetrică și prin pictură, biserica din Tărcăița aparține marii familii a vechilor monumente românești. Figura Maicii Domnului cu Pruncul și Cei doisprezece Apostoli se mai putea vedea încă la sfârșitul secolului al XIX-lea pe ruinele altarului, temă iconografică prezentă și în pictura de secol XIV a bisericilor din Strei și Hălmagiu²⁹.

Răspândirea creștinismului de factură răsăriteană pe întinsul Câmpiei de Vest poate fi argumentată și pe alte dovezi, să le spunem, neconvenționale. Bunăoară, sfinți cu deosebită cinstire în biserica bizantină, cum sunt Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae, Sf. Pantelimon, Sf. Dumitru, Sf. Cosma și Sf. Damian, au fost aleși a fi hram pentru numeroase biserici. Spre exemplu, biserica din Biharea avea hramul Sf. Nicolae și deținea, de pe la mijlocul secolului al XI-lea și până în prima jumătate a celui următor, moaștele Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae³⁰. Importanța prezenței lor la Biharea este deosebită, dovedind

circulația valorilor spirituale bizantine până în centrul Europei³¹.

Credincioșii răsăriteni au avut multe de pățimit în răstimpul veacurilor amintite. Liderilor lor nu le-a fost permisă accederea la titluri nobiliare decât în schimbul mărturisirii credinței catolice. Un asemenea caz este cel al lui Gheorghe din Gepiș care către sfârșitul secolului al XIV-lea primea de la episcopul latin satul Ilie (Ciumeghiu) cu condiția de a-i fi credincios lui și bisericii sale³². În schimb, printr-o bulă papală din anul 1374, mănăstirile ortodoxe și-au pierdut dreptul de notariat³³. Dacă liderii au fost supuși unei presiuni enorme, românii de rând nu au avut de suferit la fel de mult. Încercarea clerului catolic de a impune românilor plata dijmei a fost o piedică majoră în receptarea catolicismului de către aceștia, lucru măsturisit într-o scrisoare papală din anul 1328³⁴.

Cât privește organizarea Bisericii ortodoxe bihorene, o diplomă emisă de către episcopul romano-catolic de Oradea, la 26 iunie 1349, în favoarea cneazului Petru, fiul lui Stanislav, din Vintere, enunța exceptarea de la sarcinile și dările iobăgești a câte unui preot român din satele aflate sub jurisdicția acestuia³⁵. La episcopul orădean mergeau pentru a solicita recunoașterea scutirilor și a drepturilor lor și protopopii din zona Beiușului ce-și aveau reședința în Seghiște. Parcurgeau acest drum după fiecare alegere de episcop. În anul 1503 este amintit protopopul Dan, în 1538 Ioan, iar în 1554 Petru³⁶. Nicolae Iorga opiniază că aceștia erau de fapt episcopi, și nu *arhidiaconi* (protopopi) cum îi regăsim în actele elaborate în mediul catolic. După cum am văzut, biserica din Seghiște a fost edificată în secolul al XIV-lea sau în secolul al XV-lea. Secolului XV îi aparține și biserica din Leheceni-Cărpinet. De la

²² Crișan, G., *op. cit.*, p. 233-234.

²³ Vătășianu, V., *op. cit.*, p. 761.

²⁴ Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 157.

²⁵ Vătășianu, V., *op. cit.*, p. 260.

²⁶ Drăguț, V., *op. cit.*, p. 231.

²⁷ Vătășianu, V., *op. cit.*, p. 405.

²⁸ Drăguț, V., *op. cit.*, p. 232.

²⁹ *Ibidem*, p. 233.

³⁰ Borcea, L., *Moaște ale unor sfinți bizantini...*, p. 89-90.

³¹ *Ibidem*, p. 92. În acest context, trebuie amintit și faptul că Patriarhul de la Constantinopol a numit în anul 956 un episcop grec pentru Ungaria, pe Hieroteos.

³² Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 10. Multe familii românești care pentru a-și păstra sau a primi titluri nobiliare au făcut mărturisirea de credință catolică s-au maghiarizat peste ani: Nikola, Gyeröfy, Rado, Vitéz, Kemény, Kabos, Bornemisa, Teleki, Csaki, Tisza, cf. *Ibidem*, p. 10-11.

³³ *Ibidem*, p. 10.

³⁴ *Ibidem*, p. 11.

³⁵ *Ibidem*, p. 12; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 157.

³⁶ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 12; Drăguț, V., *op. cit.*, p. 232; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 158; Borcea, L., *Biborul medieval...*, p. 164-166.

Cărpinet ni s-a păstrat o listă a slujitorilor altarului anteriori anului 1612. Sunt consemnați Pascu, Marcu, Achim, Basca și Stan³⁷. Hirotonirea acestor parohi era săvârșită cu siguranță de către arhiepiscopii sau mitropoliții ortodocși români ai Transilvaniei, afirmă M. Păcurariu³⁸.

Presiunile catolicizante au încetat o dată cu impunerea reformei în aceste părți. Dieta Transilvaniei din anul 1556 lua hotărârea de a-l izgoni din țară pe episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, împreună cu toate structurile subordonate, precum și toate ordinele călugărești catolice, averile acestora erau secularizate³⁹. A reușit să supraviețuiască pentru scurt timp doar Capitulul Sf. Ștefan Protomartirul din Dealul Oradiei. După luna iunie 1557, reforma s-a generalizat și la Oradea⁴⁰.

În privința românilor, acțiunea prozelită calvină a adoptat mai multe forme de manifestare: acordarea de drepturi materiale și politice preoților care se converteau, trimiterea de predicatori români calvini în parohii, crearea de protopopiate românești calvine, convocarea unor preoți români la sinoadele calvine etc. Un impact puternic l-au avut și cărțile de cult tipărite în limba română⁴¹. Prin urmare, s-au tipărit și la Oradea, între 1570 și 1573, cărți românești de cântări religioase cu un conținut calvin, recte opera lui Szegedi Gerghely. Tipărită cu litere latine și ortografie maghiară de către Sztripszky și Alexics, ea nu a ușurat lectura, în consecință, nu a dus la rezultatele așteptate⁴². Totuși, un oarecare succes a fost înregistrat în partea nordică a Bihorului. Bunăoară, la Chișlaz era scris unui miscelaneu⁴³ în care istoricii au identificat influențe calvine, în „iertăciuni” și în cântece „la om mort”⁴⁴. F. Dudaș spune că este cel

mai vechi manuscris românesc din Bihor. De asemenea, micromonografiile parohiilor reformate din protopopiatul Marghita, întocmite în 1837, ne arată, pe baza vestigiilor, că vechile bisericii din Abramul de Sus, Sulpacul de Barcău, Târgușor, Petreul și altele au aparținut, anterior reformei religioase, ritului răsăritean, ceea ce a dus la concluzia convertirii locuitorilor ortodocși la calvinism, chiar dacă și-au păstrat unele obiceiuri ca cel al înmormântării. Deși par suficient de plauzibile aceste aserțiuni, există o mare probabilitate ca aceste comunități de ortodocși să-și fi construit alte bisericii ori să fi plecat din localitate, căci se cunoaște deja suficient faptul că reformații nu aveau pretenții asupra aspectului lăcașurilor de cult, intrând cu conștiința curată în posesia lăcașurilor tradiționale⁴⁵.

Participarea unor preoți români în dezbaterile sinodale ale bisericii calvine din comitatul Bihor încă de la începuturile existenței acesteia, ilustrează faptul că s-a reușit atragerea lor în sfera de interes a acesteia. Cu toate acestea, simpla prezență a preoților Achim din Căbești și Ștefan Buci din Tulca între semnatarii deciziei de condamnare a unitarianismului, luată la sinodul calvin de la Oradea din 10 octombrie 1569⁴⁶, nu presupune neapărat apartenența acestora la calvinism, ci mai degrabă cooptarea unor reprezentanți ai altor confesiuni, alături de calvini, la o dezbateră doctrinară pentru a susține o anumită dogmă. Fiind vorba de discuția despre dogma Sfintei Treimi, neacceptată de unitarieni, considerată încă o grupare radicală, Șt. Lupșa crede că aceste decizii le putea iscăli și un preot ortodox, căci ele se mărgineau la a apăra dogma trinitară, o dogmă a bisericii tradiționale însușită și de calvini⁴⁷.

Până la instaurarea administrației otomane, în anul 1660, ofensiva protestantă s-a accentuat. Bunăoară, la 15 ianuarie 1608, Sigismund Rákóczi emitea o diplomă privilegială în favoarea preotului Mihai din *Vajdafalva*⁴⁸, precum și în favoarea tuturor

³⁷ Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 158.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 13; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 159.

⁴⁰ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 13; Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 177.

⁴¹ Georgiță, M., *Biserica românească din comitatul Bihor și calvinismul în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Crisia*, XL (2010), în curs de apariție.

⁴² Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 14.

⁴³ Dudaș, F., *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986 (în continuare: Dudaș, F., *Manuscrise românești...*), p. 18-20.

⁴⁴ Dumitran, A., *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-*

XVII, Cluj-Napoca, 2004, p. 301.

⁴⁵ Georgiță, M., *op. cit.*

⁴⁶ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 15; Păcurariu, M., *op.cit.*, p. 160; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188.

⁴⁷ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 15.

⁴⁸ În legătură cu localitatea Vajdafalva, de unde venea preotul Mihai, s-a afirmat pe urmele lui F. Lampe, că este Nimăiești, localitate situată în apropierea Beiușului. Afirmatie care se justifică doar prin simpla proximitate a locului unde domiciliu

preoților români care au îmbrățișat sau vor îmbrățișa calvinismul. Față de aceștia, Sava de Lipova, „episcopul oare căror biserici sârbești și românești din stăpânirea noastră ardeleană”, și ceilalți ierarhi ortodocși prezenți și viitori, să aibă o atitudine tolerantă, să nu-i tulbure și să nu pretindă de la ei nici o taxă⁴⁹.

Încurajat, probabil, de anumite succese ale predicatorilor români în părțile de vest ale principatului, în comitatele Bihor, Crasna și Solnocul interior, Gabriel Bethlen a promovat o politică prozelită încă de la începutul domniei sale. La 17 februarie 1614, luând act de această realitate favorabilă bisericii calvine, care-și atrăgea noi adepți, principele emitea un document prin care se adresa tuturor oficialităților din aceste comitate și stăpânilor domeniali din localitățile românești, aducându-le la cunoștință că „acei pastori români pentru prima dată convertiți și cei care urmează să fie convertiți să fie în măsură și să poată să se folosească, să aibă parte și să se bucure de toate și de fiecare în parte onoruri, favoruri, privilegii, prerogative, îngăduințe, libertăți și scutiri, de care s-au folosit ceilalți pastori și diaconi ai bisericilor ungurești de credință ortodoxă (calvină n.a.), aflate sub jurisdicția”. În virtutea celor enunțate, le cerea imperativ autorităților și nobililor să nu îndrăznească să-i constrângă pe preoții români calvini și pe cei „care se vor întoarce mai târziu la o învățătură mai sănătoasă” la munci țărănești, la plata dijmelor și a nonelor, ci să-i protejeze în persoană, lucrurile și bunurile lor, precum și în veniturile bisericesti, pentru a-și putea exercita în mod liber slujba lor preoțească. Cât privește Bihorul, cei câțiva preoți calvini români erau sub ascultarea predicatorului calvin din Săcuieni, Martin Dioseghi⁵⁰.

Consolidarea bisericii ortodoxe din Bihor s-a făcut, cu certitudine, după ce în anul 1622 la Aleșd și Șinteu avea să se stabilească pribeagul domnitor

al Țării Românești, Gavril Movilă, căsătorit cu Elisabeta Zolyomi. Firește, domnul și-a adus la curtea sa nobiliară, pe lângă curtenii credincioși, preoți și dieci de strană ori scribi de cancelarie, fiindcă ținea legătura cu familia sa și cu alte cunoștințe din principatele extracarpătice. De la sine înțeles că avea și o biserică domnească. Se presupune că ar fi fost cea de la Tinăud, a cărei construcție ar fi început pe vremea sa. Era în strânse relații cu ierarhii ortodocși din zonă și cu fratele său Petru Movilă, ajuns mitropolit de Kiev, străduindu-se să întărească credința sa strămoșească. În iulie 1635, dăruiește episcopului ortodox mai multe veșminte preoțești, urmând poate sfaturile fratelui său, Petru, care în prefața Triodului, tipărit la Kiev în 1631, și dedicată fratelui mai mic Moise, îi cerea „să te silești ca adevărata credință să se mărească și să se întărească”⁵¹.

Între timp măsurile de atragere la calvinism în aceste zone dăduseră roade. Astfel, într-o lucrare din 1622, se vorbește despre sfințirea a 60 sau 70 de predicatori români, în urmă cu doar trei ani, la Oradea. Actul a avut loc, se pare, în fața principelui Bethlen. Era o dovadă solidă a acceptării noii învățături⁵².

Sinodul calvin întrunit la Debrecen în luna iunie 1630 hotăra ca preoții români din regiune să fie convocați de protopopul Ștefan Decsi la Oradea pentru a vedea în cea măsură și-au consolidat noua credință⁵³. Așadar, predicatorii calvini și-au dat seama că mulți dintre preoții români, prin acceptarea confesiunii calvine au urmărit doar îmbunătățirea situației materiale și sociale, fără să fie atrași în mod special de învățăturile lui Calvin⁵⁴.

În aceeași ani, lui Ghenadie al II-lea (1627-1640), „arhiepiscop chir Ghenadie al scaunului Bălgradului și Vadului și Orăzii și Sătmarului și al întregii Țări a Ardealului și celelalte”, i s-a impus supravegherea din partea superintendentului calvin⁵⁵. Ulterior, la

preotul și târgul Beiuș, de unde principele a emis actul. Constantin Pavel este primul care atrage atenția asupra confuziei făcute de F. Lampe, arătând că este vorba de localitatea Voievodenii din Țara Zarandului, zonă unde calvinismul era mai puternic infiltrat decât în sudul Bihorului. Recent Liviu Borcea a afirmat că ar fi vorba de cătunul Voievodești din Arad, ajungând practic la aceleași părere formulată de Constantin Pavel, vezi Georgiță, M., *op. cit.*

⁴⁹ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 15-16; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 160; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188.

⁵⁰ Georgiță, M., *op. cit.*

⁵¹ Dudaș, F., *Curtea voievodală a domnitorilor români peregrini, în secolul al XVII-lea, în Crișana*, Oradea, 2001, p. 9-11; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 162; Drăguț, V., *op. cit.*, p. 243.

⁵² Georgiță, M., *op. cit.*

⁵³ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 18; Borcea, L., *op. cit.*, p. 188-189.

⁵⁴ Georgiță, M., *op. cit.*

⁵⁵ Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 159; Idem., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1992, vol. 2 (în continuare: Păcurariu, M., *Istoria Bisericii...*), p. 64. Menținăm aici că pentru prima dată ținutul Oradiei apare în titulatura lui Ghenadie I: „luminatul

30 septembrie 1641, principele Gheorghe Rákóczi I, după ce a confirmat scutirile acordate preoților români bihoreni de către antecesorii săi Sigismund și Gabriel Báthori, îl numea pe preotul Avram din Burda ca episcop al românilor. Era mai degrabă un preot-inspector, spune Șt. Lupșa, dependent de superintendentul calvin și de protopopii săi din Bihor⁵⁶. Lipsind alte informații referitoare la acest episcop, L. Borcea opiniază că nu putem ști dacă a fost un ierarh protestant sau doar unul supus din punct de vedere administrativ superintendentului calvin⁵⁷. În contul anului 1641 mai reținem și copiile manuscrise realizate de diacul Ioan din Pociovești după *Tâlcul Evangheliilor* și *Molitvelniul românesc*, tipărituri coresi-ene care cuprind precepte calvine. Texte necesare oficerii cultului cu elemente de natură calvină au reprodus, în același an, și preoții Jurju și Ioan din Luncasprie⁵⁸.

Preoți calvini sunt menționați și la Brusturi, Popești, Țigănești, Deda, Ciutelec, Petreu⁵⁹. Dintre preoții români calvinizați unii au fost ridicați la rang nobiliar, precum Ioan Siat din Ucuriș, în anul 1650⁶⁰. Pentru perioada cuprinsă între anii 1631-1696, o condică a sinoadelor reformate de dincoace de Tisa, enumeră 22 de preoți români hirotoniți de calvini⁶¹.

La 28 decembrie 1656, românii din Bihor erau așezați sub ascultarea mitropolitului Sava Brancovic. Se revenea în vechiul făgaș al credinței. Mitropolitului Sava nu i-au fost impuse punctele calvine și nici nu a fost pus sub atârănarea superintendentului calvin⁶². Sfârșitul secolului al XVII-lea consemnează preoți bihoreni hirotoniți de mitropoliții ortodocși Varlaam și Teofil la Alba-Iulia⁶³.

Apariția Pașălăcului de Oradea în anul 1660 și instaurarea administrației otomane în Bihor a

însemnat pentru Biserica ortodoxă un reviriment. Ofensiva calvină era frânată tocmai într-un moment în care atinsese proporții îngrijorătoare⁶⁴. Preoți români calvini au fost numiți și în această perioadă, însă dogmele răsăritene aveau acum apărători susținuți de noua putere⁶⁵. Documentele calvine vorbesc despre episcopi ortodocși veniți în Bihor cu scrisori de la Patriarhul Constantinopolului⁶⁶. Este vorba probabil despre episcopi itineranți, instituție care a funcționat o bună perioadă în Imperiul Bizantin⁶⁷. Așadar, acești episcopi aveau autoritate spirituală pentru a întreprinde vizite canonice, a examina și a pedepsi preoți, pe cei bigami, pe cei căsătoriți a doua oară și pe cei călcători ai conduitei creștine. Asemenea vizite sunt pomenite în zona Aleșd, Pomezee și Beiuș. Liderii calvini se plângeau că la Chișlaz „după războiul cu turcii” a venit un episcop român care a pedepsit și bătut pe preoții care au trecut la calvinism⁶⁸.

Odată cu otomanii și-au făcut apariția tot mai mulți ortodocși, în special comercianți și funcționari ce lucrau și trăiau, ca pretutindeni la sudul Dunării, în folosul și proximitatea turcilor. De altfel, cronicarul Evlia Celebi a specificat acest fapt, arătând că Oradea, recent cucerită, a fost populată la început de locuitori veniți din Rumelia (Balcani). Între aceștia vor fi fost probabil și dintre cei care au format odinioară garnizoana cetății. Numai așa se poate explica apariția unui cartier al ortodocșilor în suburbia orașului Oradea. Aceștia au deținut și o biserică, ridicată cu aprobarea turcilor, desigur, în schimbul unor foloase materiale, în viitorul cartier ortodox Velența. Ea este înregistrată în șematismul episcopiei de Carloviț pentru anul 1667. Se pare că aici a fost și sediul unei episcopii. O ladă arhierescă din 1674, care servea la transportul odăjdilor episcopicești, îmbrăcată în piele de căprioară și antimisul din mătase galbenă, stau drept mărturie.

mitropolit marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Oăzei”.

⁵⁶ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 16; Păcurariu, M., *Viața bisericească...*, p. 160.

⁵⁷ Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 189.

⁵⁸ Dudaș, F., *Manuscrise românești...*, p. 26.

⁵⁹ Borcea, L., *op. cit.*, p. 189.

⁶⁰ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 16; Păcurariu, M., *op. cit.*, p. 161.

⁶¹ Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 19-20.

⁶² Păcurariu, M., *Istoria Bisericii...*, p. 80; Idem, *Viața bisericească...* p. 159.

⁶³ *Ibidem*, p. 159.

⁶⁴ Borcea, L., *op. cit.*, p. 190.

⁶⁵ Georgiță, M., *Aspecte ale raportului dintre Biserica calvină și cea ortodoxă din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XVI (2006), p. 17-18.

⁶⁶ Este vorba de o scrisoare a sinodului calvin ținut la Cetariu, la 6 noiembrie 1664, către superintendentul de la Debrecen, vezi: Lupșa, Șt., *op. cit.*, p. 16-18.

⁶⁷ Borcea, L., *Bihorul medieval...*, p. 190.

⁶⁸ Firu, N., *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu Unirea (1700-1750)*, Caransebeș, 1913 (în continuare: Firu, N., *Biserica ortodoxă...*), 1913, p. 33.

E posibil ca acesta să fie un episcop ce se perinda în timpul vizitelor canonice în mai multe locații, unde-și stabilea reședința. Mult mai clar vorbește despre acest sediu episcopesc chiar un așa-numit Registru de casă (de socoteli), în care sunt înscrise veniturile și cheltuielile parohiei din Velența. Pentru anul 1691 sunt înregistrate următoarele cheltuieli la casa eparhială: 18 craițari pentru retezul de la poarta „residenței episcopicești”; 6 craițari pentru un car cu spini necesari la gardul „residenței”; 3 florini „pentru froșpantul Măriei Sale” (n.a. episcopului)⁶⁹. Fl. Dudaș crede că episcopul rezident din preajma anului 1690, deci încă din timpul stăpânirii otomane, ar fi Efrem Veniamin (Beniamin), un grec, care în ianuarie 1691 a primit de la teologul grec Nichifor Ieromonahul, mitropolit de Suceava, un Tipicon, imprimat în 1647 la Veneția⁷⁰.

Formarea unui Pașalâc la Oradea a însemnat dispariția puternicului centru protestant și ascensiunea treptată a românilor și a bisericii lor, devenind astfel o comunitate foarte greu de ignorat în comitatul Bihor⁷¹.

Izgonirea turcilor din jurul Vienei, în toamna anului 1683, aducea în centrul Europei o nouă configurație a granițelor. Ofensiva habsburgică a înregistrat însă un recul în anul 1690, determinându-l pe împăratul Leopold I să acorde anumite privilegii celor de credință răsăriteană care îl vor sprijini împotriva turcilor și se vor așeza la granița imperiului său. Astfel, în luna august 1690 a emis prima diplomă privilegială acordată „națiunii ilirice”⁷².

Datorită fluctuațiilor războiului, actul a fost reînnoit în 1695. De această dată diploma enumera eparhiile care intrau sub jurisdicția arhiepiscopului Arsenie al III-lea. Între ele se regăsea Oradea,

condusă de Efrem Beniamin⁷³. După acesta nu mai este amintit al episcop al Oradei decât, pasager, în timpul mișcării curuților, Petru Hristofor⁷⁴. Cert este că episcopia de Arad s-a extins la începutul secolului al XVIII-lea și asupra comitatului Bihor, titulatura episcopilor de pe Mureș integrând și Oradea-Mare⁷⁵. Astfel, până la reînființarea episcopiei, în anul 1920, ortodocșii bihoreni au fost vegheați doar de un vicar al episcopului arădean. Până la inaugurarea Consistoriului din Velența, între vicari s-au numărat: la 1724, „Arsenie, exarha de la Oradea Mare”, apoi protopopul Ioan, care între 1720-1721 a ridicat biserica de lemn din Velența, Ignatie, ieromonahul Metodie, ce semna ca „episcopesc namesnic” și protopopul Ioan Miatovici⁷⁶.

Hărțuită în permanență, comunitatea simțea lipsa unui episcop. Adunați la Oradea în anul 1727, protopopii bihoreni, de Lunca, de Criș, de Cefa, de Pomezee și Oradea, alături de ei mulți preoți, cereau autorităților instalarea unui episcop ortodox în Oradea: „După ce noi din grația Maiestății Sale Imperiale și a Încoronatului Crai al Ungariei, ne-am câștigat episcop fiind noi la o turmă ce nu are mamă dulce batjocorindu-ne pe noi un timp și unii și alții, streini de sfânta noastră biserică și de legea noastră, văzând noi și știind că fieștecăre națiune are episcop de legea ei, numai noi românii din Bihor suntem fără păstor sufletesc, drept aceea... știind că în timpurile fericite și noi am avut episcopi de legea noastră... am căzut înaintea Maiestății Voastre și O-am rugat să ne deie și nouă un episcop de legea noastră...”⁷⁷. Însuși episcopii de Arad vorbeau de *eparhia* Oradei: „întru păzita alui Dumnezeu eparhia noastră a Orăzii cei Mari”, scria Isaia Antonovici în anul 1732⁷⁸; sau: „din Oradea Mare în pravoslavnică

⁶⁹ Georgiță, M., *Confesiune, religie și societate în Pașalâcul de Oradea*, în vol. *Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc*, în curs de apariție; Butișcă, C., Dudaș, F., Pinte, C., *Vecheea catedrală ortodoxă a Bihorului – Biserica din Velența Orăzii*, Oradea, 2004, p. 33, 59, 159, 263.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 61.

⁷¹ Georgiță, M., *op.cit.*

⁷² Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 151-152; Cihand, Gh., *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 53; Jivi, A., *Relațiile Mitropoliei din Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII (1970), nr. 5-6, p. 587.

⁷³ Lupșa, Șt., *Efrem Banianin, episcop titular al Orăzii 1695-98*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LIV (1936), nr. 5-6, p. 756.; Fîru, N., *op. cit.*, p. 15; Cuc, I. S., *Episcopia Ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Oradea, 2005, p. 32.

⁷⁴ Lițiu, Gh., *Biserica Ortodoxă Română din Eparhia Oradei din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradei. Mărturii. Evocări*, Oradea, 1980, p. 166.

⁷⁵ Vesa, P., *Episcopii de Arad 1706-2006*, Arad, 2007, p. 23, 28, 31.

⁷⁶ Lupșa, Șt., *Istoria bisericească...*, p. 51-58.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 50; Fîru, N., *op. cit.*, p. 19-21.

⁷⁸ Iorga, N., *Studii...*, p. 84 (doc. 79).

episcopescă rezidenție⁷⁹.

Lăsată fără păstor, Biserica ortodoxă din Bihor a avut de suferit datorită nenumăratelor atacuri prozelite ale catolicismului angajat într-o adevărată bătălie de recuperare a numărului de credincioși pierduți în favoarea Reformei. În Crișana, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, până la punerea pe baze mai solide a reînființatei Episcopii romano-catolice de Oradea, Episcopia unită de Muncaci a avut un rol important în propagarea greco-catolicismului. Între 1690 și 1703, propaganda unirii era purtată în părțile Bihorului de către episcopul Iosif de Camillis și Isaia, fost călugăr la Athos, ajuns vicar al cel dintâi la Carei. Activitatea lui Iosif de Camillis s-a concretizat cu deosebire în sfințiri de preoți și înlăturarea unor lipsuri și atingeri ale cultului cauzate de calvinism, toate acestea având loc în partea nordică a comitatului⁸⁰. Un rol important în propagarea unirii în zona Beiușului l-a avut Paul Laszlo⁸¹. Mijloacele cele mai elegante de atragere la unire au fost beneficiile materiale.

Datorită tensiunilor apărute între cei care propagau unirea cu biserica Romei și adepții lor, pe de o parte, și credincioșii care nu doreau să abandoneze legea strămoșilor, pe de altă parte, în prima parte a secolului al XVIII-lea, în Bihor au fost instituite trei comisii de anchetă.

Prima comisie s-a întrunit în anul 1727, când episcopul de Arad, Vichentie Ioanovici, ales cu un an înainte, se afla în vizită canonică⁸². Comisia și-a început activitatea ca urmare a mai multor memorii adresate autorităților, ultimul fiind trimis comitatului de reprezentanții adunării ortodoxe întrunit la Oradea în prezența episcopului și a tuturor protopopilor bihoreni: Ioan protopopul Oradiei, Mihai de Lunca, Gavra de Beiuș, Ioan de Cefa, Gavrilă de Pomezueu, Giurge de Crișul Repede⁸³. Reproducem câteva rânduri din cel din urmă memoriu: „...toate le dăm după puterile noastre, pe domnii de pământ îi servim, și vedem că în lumea aceasta toate trebuie să le dăm, numai sufletul nostru nu voim să-l dăm,

drept aceea: după ce pe noi ne-a oprit de la episcopul nostru, după care am umblat și l-am cerut de la Maestatea Sa, și care numai cu confirmarea Maestății Sale a venit între noi, în contra acestei opreliște protestăm... numai între noi sărmanii locuitori români ai comitatului Bihor fac confuziuni și nu ne lasă în credința și legea noastră, căci noi afară de episcopul nostru, pe nime altul nu-l cunoaștem și nu-l cerem...”⁸⁴.

Comisia și-a desfășurat activitatea între 14 iulie și 24 august. Au fost investigați 28 de oameni, din care doar doi-trei laici, cărora li s-au pus câte 14 întrebări, șase dintre ele în legătură cu episcopul de Arad, una privind adunările secrete ținute pe sate, alta pe preoții foști calvini, trei pe preoții uniți, ultimele fiind intercalate printre celelalte și având același subiect - molestarea preoților uniți. Concluziile anchetei: majoritatea preoților bihoreni erau sfințiți de episcopul arădean, iar majoritatea credincioșilor și clericilor erau supuși episcopatului de la Arad⁸⁵. Cu ocazia prezenței lui Vichentie Ioanovici în Bihor și a comisiei din 1727, aproximativ 178 de preoți au fost „frânați” de la unire⁸⁶.

Frământările religioase nu au încetat. Datorită numeroaselor plângeri, împăratul Carol VI a ordonat în anul 1735 o nouă comisie de anchetă cu scopul de a lămuri „care dintre locuitorii comitatului Bihor și dintre preoții de ritul grec se mărturisesc a fi uniți cu biserica catolică, și cari dintre ei persistă în schismă? Maestatea sa a decis, ca fără amânare să să facă arătare, și față de cei din urmă vlădicului dela Arad, iară față de ceilalți să să conceapă competența jurisdicțiune în cele spirituale episcopului catolic”⁸⁷. Comisia numită a fost alcătuită din funcționari ai comitatului. Episcopul latin de Oradea ocupând și funcția laică de comite, comisia nu avea cum să fie imparțială. Rezultatul: toți cei interogați s-au declarat uniți, iar comisia a raportat Cancelariei aulice că toți românii din Bihor sunt uniți și nu recunosc pe episcopul de Arad ca superior al lor. Ortodocșii protestând, peste doi ani, în 1737 a fost trimisă în teren o altă comisie. Aceasta a declarat unite peste

⁷⁹ Lițiu, Gh., *op.cit.*, p.168

⁸⁰ Lupșa, Șt., *op.cit.*, p. 31

⁸¹ *Ibidem*, p. 32-33.

⁸² Vesa, P., *op. cit.*, p. 31-35.

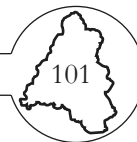
⁸³ Frențiu, V., *Situația bisericii ortodoxe române din Crișana în secolele XII-XVIII*, în *Mitropolia Banatului*, XXVIII (1978), nr. 1-3, p. 65.

⁸⁴ Fîru, N., *op. cit.*, p. 20-21.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 23-47.

⁸⁶ Anuichi, S., *Relațiile bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVII (1979), nr. 7-8, p. 936.

⁸⁷ Fîru, N., *op.cit.*, p. 51.

140 de sate și aproape 180 de preoți⁸⁸. Episcopului Isaia Antonovici i s-a interzis să viziteze Bihorul.

Cum liniștea comitatului era în continuare tulburată datorită religiei, Curtea de la Viena a decis, în anul 1754, să trimită în Bihor o comisie condusă în final de un militar, generalul De Ville. Investigația a durat 4 ani, din 1754 până în 1758, desfășurându-se în mai multe etape.

Prima sesiune a avut loc în perioada decembrie 1754 – martie 1755, satele fiind chemate la Oradea. Întrebările puse aveau caracter dogmatic și istoric. Cum credincioși nu aveau cunoștințe dogmatice, chiar și o parte dintre preoți fiind depășiți de întrebări, reprezentantul mitropolitului de Karlowitz în comisie, arhimandritul Moise Putnik, a cerut anchetatorilor să întrebe poporul direct, dacă vor să fie uniți sau nu, ceea ce comisia a respins. În acest interval au fost ascultate satele din ținutul Crișului Repede, al Luncii, parohia Oradea și perimetrul Tămașda-Petid-Tărian, în total 183 de sate, din care 3395 de familii cu 6618 copii au fost declarate ortodoxe, 250 de familii cu 485 copii au fost declarate unite, iar 204 familii cu 230 copii ridicau dubii.

În sesiunea a doua, mai – iulie 1756, comisia s-a deplasat în teren, investigând altă parte a ținutului Luncii, ținutul Eriului, iar în Oradea au fost anchetate ținuturile Beiuș și Vașcău. Rezultatul total a fost: din 8667 familii cu 14420 copii, doar 225 familii cu 431 copii s-au declarat unite⁸⁹. Anul următor era formată o nouă comisie, care declara ca unite și satele care nu s-au exprimat hotărât. Cu toate acestea numărul uniților nu a suferit modificări importante.

Biserica ortodoxă a reușit o consistentă recuperare a numărului de credincioși ca urmare a Edictului de toleranță. Acesta a reprezentat un moment de cotitură în politica statului habsburg față de Biserica ortodoxă din Imperiul. Pentru Ungaria, Edictul a fost emis la 25 octombrie 1781⁹⁰. Dacă actul în sine a avut însemnătate mai mult politică

decât religioasă, după cum afirma David Prodan⁹¹, deschizând națiunii române drumuri spre o altă etapă istorică, pentru marea masă a societății românești Edictul a reprezentat oportunitatea de a se întoarce la vechea lor confesiune. Intervalul cuprins între luna mai 1782 și luna octombrie 1784 a reprezentat perioada de abandon masiv al Unirii cu Roma în Bihor, Arad și Sătmăr⁹². Datorită amplorii pe care o căpătase fenomenul, conducerea statului a intervenit de nenumărate ori pentru a-l stopa. În pofida acestor eforturi, la nivelul credincioșilor a rămas impregnată ideea dreptului de a-și alege fiecare credință.

Apelul la însemnările epocii ne permite să vizualizăm episodul revenirii la credința răsăriteană a unor comunități întregi. Prezentăm aici fragmente dintr-o scurtă istorie a parohiei Coroi, protopopitul Beliu, rânduri marcate pe filele unui registru de socoteli: „Știut lucru iast[e] că sub Maria Th[e]rezia sau rădicat Unația cu care acești poporeni până într-una atâta au fost siliți ao primi, cât și din locurile lor întră hotară la [Ș]umuștemiu în Varamegea Aradului au fost scoși, până ce sau plecat sub unație; cu care apoi luând slobăzanie de ași dobândi locurile și casăle spre lăcuință loruși. Deci redicându-se de Dumnezeu însufleșitul Iosiv al II-lea, prin Decretul Toleranței, sau dat aceia slobozenii ca fiește care supus de sub schiptrul Austriicesc, după cum îl va trage inima ori sub care credință a rămânea să fie slobod. Întru acest chip și ei, din zi în zi de acest nome al unației a scăpa sau silit, cu care mainainte al primi părinți lor au fost siliți. Încă fiind sub aceia credință 32 ani și după aceia slobozăanii a mai sus lăudatului Craiu din zi în zi de amerge la besearică au încetat, așa cât 28 de ani au fost besearica pustie. Deci acum vrând norodul acesta ași face besearică neunită, însă neavând bun prilej ca să o facă noă au cumpărat aceasta unită, în anul 1808 cu 270 fl. și chiltuia 70 fl. și bani aceștea au mers în mâna *Preosfințitului Episcop Samuil Vulcan* [peste acesta este tras și scrie deasupra *Domniei loculuș*]. Însă neavând bani gata ca săi dea pentru besearică: Stanca Onuș și Vesa Tomă, pă interes ai lua au fost siliți, că întralt chip au fost rămânând fără de bisearică”⁹³.

⁸⁸ Idem, *Date și documente cu privire istoricul bisericii greco-ortodoxe din Oradea Mare*, Arad, 1909 (în continuare: Firu, N., *Date și documente...*), p. 7.

⁸⁹ Firu, N., *Biserica ortodoxă ...*, p. 64; Idem, *Date și documente...*, p. 10; Lupșa, Șt., *Istoria bisericească...*, p. 39.

⁹⁰ Horga, I., *Contribuții la cunoașterea jozeфинismului provincial*, Oradea, 2000, p. 158.

⁹¹ Prodan, D., *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 247.

⁹² Horga, I., *op. cit.*, p. 54.

⁹³ Apati, C., *Importanța Edictului de Toleranță pentru lumea rurală ortodoxă din Crișana. Cazul comunității din Coroiu*, în *Analele*

*Biserica ortodoxă
„Sfinții Arhangheli
Mihail și Gavril”
Velența (interior)*

Încercând să pună stavilă părăsirii Bisericii greco-catolice, în anul 1783, statul a impus catehizația de 6 săptămâni la preotul catolic⁹⁴, fapt consemnat și pe un protocol matricol al parohiei Oradea: „În anul 1783

au ieșit poruncă de la împăratul Romii, Iosif al doile, fiul Marii Therezii, cum că oricine ar vrea să se întoarcă de la unație sau de la rumłani, acela să fie slobod, numai să aibă catihizie în 6 săptămâni. Așa dară, în zioa de astăzi, cu acea rânduială au ieșit de la unație anume Vida Samoil și Popovici Pavel lăcuioriu în Oradea Mare și au adus cătră noi de la unieți [in]stanție de slobozenie și așa i-am împreunat în oile n[oa]stre în Varad Velențe, 9 ianuarie 1784, Ioan Clintoc”⁹⁵. Pe același protocol, în legătură cu catehizația s-au scris și următoarele rânduri: „1785 ian. 4 ... tatăl pruncului Rucaș Ieremie care au fost la catihizație și așe s-au născut gemine, un prunc și o fată, și fata oau botezat uniți că muma ei încă n-au fost plinit catehiza, 2 gemeni, 2 bisearici a se boteza”⁹⁶.

Următorul episod de importanță deosebită în istoria Bisericii ortodoxe bihorene în secolul al XVIII-lea a fost cel referitor la aprobarea construirii unei biserici în Oradea-Mare. Urmare a mai multor

cereri adresate puterii politice centrale și locale, la 27 septembrie 1784, din grație împărătescă, s-a acordat ortodocșilor orădeni dreptul de exercițiu religios liber și construirea unei biserici. Piatra de temelie a așezat-o episcopul Petru Petrovici al Aradului, la 9 noiembrie 1784: „zidirea bisericei acesteia temeiul cel din început s-a pus în anul 1784 în 9 zi noemvrie cu voea și slobozenia a Prea înălțatului Împărat al Romanilor Iosif al II-lea căruia fie pomenire vecinică, stăpânind cu eparhia Aradului Petru Petrovici, fiind protoprezviter Orăzii-mari George Ranisavlevici, iară Mihai Püspöki și Mihai Kristoff titori”⁹⁷. Dorința de a dota biserica cu turn, prevăzut cu clopote și orologiu, a atras protestul comunității catolice din oraș. La plângerea acestora, autoritățile laice centrale au răspuns negativ, permițând ridicarea turnului și dotarea acestuia cu clopote și orologiu. În timpul șantierului a avut loc o întâmplare nefericită, bolta s-a prăbușit, ucigând un lucrător și rănindu-i pe alții. Comisia de investigație a concluzionat că vinovat de cele petrecute se face arhitectul Iacob Eder. Biserica a fost finalizată în anul 1790. Din 17 noiembrie acel an, parohul Ioan Clintoc a început să slujească în noul lăcaș⁹⁸. Peste trei ani, în 1793, turnul era dotat cu ceas și un mecanism care arată fazele lunii⁹⁹. Datorită lipsei fondurilor, lucrările de pictură, sculptură și aurit au început abia în 1815. Meșteri au fost frații Alexandru și Arseniu Teodorovici din Neoplata (Ujvidék). Icoanele de pe strane, scaunul arhiereului, predicatorul și alte icoane mai mici le-a făcut Paul Murgu din Timișoara, iar pereții și corul Iacob Gölsz¹⁰⁰. Sfințirea a avut loc în ziua de 30 mai/11 iunie 1832 și a fost săvârșită de episcopul Maxim Manuilovici, asistat de protopopii de Caransebeș și Oravița: „... s-au sfințit biserica aceasta întru pomenire Adormirei Născătoarei de Dumnezeu, prin sfințita lucrare a Înalț Preasfințitului Domnului Maxim Manuilovici pravoslavnicului episcop al Vârșeșului, Lugojului, Caransebeșului și Orșova-Mehadiei, precum și a văduvitei de Dumnezeu scutitei Eparhii al Aradului, actualnicului administrator, în zilele fericitei împărății a Prealuminatului și atot stăpânitorului Împăratului și craiului Francisc I și a

Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie, tom XIII (2003), p. 59.

⁹⁴ Horga, I., *op. cit.*, p. 165.

⁹⁵ Apati, C., Giorba, I., *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor, în Cele Trei Crișuri, seria a III-a, 2006, nr. 7-8, p. 15.*

⁹⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁹⁷ Fîru, N., *Date și documente...*, p. 12-14.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 17-18.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 20-22.

încoronatului mai tinărului Crai Fredinand al V-lea, fiind Arhiepiscop și Metropolit sârbesc și românesc Escelența Sa Domnul Stefan Stratimirovici. În Orașul Oradea-mare în anul dela Cristos 1832 luna lui maiu 30 zile”¹⁰¹. Dintre ctitori și fondatori amintim: familiile Püspöki și Kristoff, Dimitrie Driva, soția lui Andrei Papp, Gavril Gavra, Ioan Püspöki senior, Vreta Popovici, Mihai Radovici și Ioan Pudera. Mari merite a avut și Nicoale Jiga, care în anul 1870 a donat banii necesari vopsirii și auririi turnului și a crucii¹⁰². Din comitetul parohial au făcut parte următoarele personalități: Mihai Kristoff, Emanuil Gojdu, Nicoale Jiga, Emanuil Beöthy, Ioan Dragoș, Nicolae Cosperda, Gavril Faur, Ignatie Stupa, Nicolae Zigre și alții¹⁰³.

După Edictul de toleranță, dar mai cu seamă după înființarea Consistoriului de Oradea-Velența, în afară de Biserica cu lună, în Bihor au fost ridicate sau renovate multe alte biserici. Spre exemplu, într-o scrisoare către Consistoriu, Ioan Clintoc afirma că în cei 10 ani cât a servit ca protopop al Peștișului, începând cu anul 1798, s-au zidit 17 biserici „din iznove, cu multă trudă”¹⁰⁴. Informații în acest sens se regăsesc și în însemnările de pe protocoalele matricole: „în 10 zile noemvrie 1835 s-au sfințit biserică Rezbane, puind patron Pogorârea Duhului Sfânt, slujind Domnul protoprezviter Theodor Balint, Ioan Coroiu, paroh în Bărăști și Nicolae Cojogeanu, parohu Rezbaniei, Ioan Creț, diacon și învățător în [...] S. Liturghie mai întâiu. Iar Domni au fost Ludvig Feer bergmaister, Ștefan [...], [...] Antoni [Braun], paroh Romano Rezbanii”¹⁰⁵; peste trei ani, „în 23 de zile oct. la anul 1838 s-ta biserică de Parhidă s-au sfințit prin săbornicească adunare! 1) Domnul administratorul Luncii, Georgie Haios, în orașul Diosig paroh; 2) D. Constantin Bălaș, la greci în Diosig paroh; 3) D. Ioan Drimbo consistorialnic asesor și în Brusturi de L.G.N.U. paroh. Deci la numita mai sus sfințire hramul Sfinților Mai Mari Voivozi, paroh Dimitrie Tonț, cântăreț [Forcași] Gavril, curatorii Fineș Gaboru, Nagy Todier, [...] Demeter. Craiu Ferdinandu V, cu binecuvântarea arhieru Gherasim Raț, prezeș

cinstiului Consistorium Athanasie Boțco”¹⁰⁶.

*Catedrala ortodoxă
“Adormirea Maicii
Domnului” -
Biserica cu Lună
din Oradea*

Primul pas major înspre restaurarea Episcopiei ortodoxe de Oradea l-a constituit înființarea Consistoriului de Oradea-Velența. La Congresul național bisericesc de la Timișoara, din anul 1790, reprezentanții credincioșilor ortodocși bihoreni au cerut activarea la Oradea a unui consistoriu dependent de Episcopia ortodoxă de Arad¹⁰⁷. Răspunsul favorabil a venit după doi ani „cu putere porunci curtești prin fostă înainte Cancelarie Ilirico-cortească supt 28 de zile lunii februarie anului 1792 nr. 736 dată”¹⁰⁸. Cu toate acestea, Consistoriul nu a fost inaugurat în acel an. În cele din urmă, prin intimatul nr. 2151, din 25 ianuarie 1793, Curtea și-a dat acordul¹⁰⁹.

Eparhia Aradului se afla într-o postură inedită, cuprindea două consistorii. Cu toate că era împotri-va canoanelor¹¹⁰, noul oficiu era însă în rezonanță cu

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 24-25.

¹⁰² *Ibidem*, p. 27.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 29-32.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 73.

¹⁰⁵ Apati, C., Ciorba, I., *op. cit.*, p. 19.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Lupșășt., *Istoria bisericească...*, p. 67; Lițiu, Gh., *op. cit.*, p. 171.

¹⁰⁸ *Biserica și Școala*, XXV (1901), nr. 12, p. 116.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ I. Mateiu, *Cercetări privitoare la constituția bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, p. 59.

politica statului habsburg care, în spiritul luminat al timpului și sub zodia toleranței religioase, dorea o administrare mai eficientă a mediului ortodox bihorean, astfel încât modernizarea societății românești din această regiune să-i fie mai facilă.

Modul de organizare și atribuțiile noului organ administrativ au avut la bază „constituția ecleziastică” a națiunii ilire, *Rescriptul declarator*, publicat în anul 1779, și *Sistemul consistorial și regulamentul lui de funcționare în eparhiile ortodoxe ale Imperiului Romano-German*¹¹¹, apărut în anul 1782. Pentru punerea pe picioare a Consistoriului trebuia avut în vedere și Rescriptul prea înalt din 28 februarie 1792. Funcțiile consistoriale erau următoarele: un președinte, trei asesori (numărul lor a crescut ulterior, fiind incluși toți protopopii), un notar și un tâlmaci. Toate persoanele care urmau a ocupa aceste slujbe trebuiau să corespundă din punct de vedere profesional și moral: „să împlinească locul de asesori cu o considerație bine chibzuită a capacității acelora și în altor bune calități morale... în considerarea paragrafului 2 al Sistemului consistorial, să se aducă numai decât dovezile necesare în această privință”¹¹². La instalarea în funcție asesorii depuneau un jurământ prin care se legau să judece imparțial toate cauzele, să păstreze confidențialitatea, iar împăratului și Bisericii le jurau credință. Redăm un asemenea jurământ din anul 1814: „Acest jurământ puind noi acești mai jos iscăliți [când] am primit slujba asesoriei consistorialnice, în Varod-Velențe, în 19 mai 1814, Simeon Popovici, paroh de Varod-Velențe, Theodor Drimbo, administratorul protoprezviteratului Luncii, Theodor Balint, administratorul protoprezviteratului Beiuș, Thoma Popovici, paroh în Bicaci și Melentie Stancovici, paroh Orășii Mari... Eu n.n. mă jor cu Dumnezeu cel atot puternic, precum eu tuturor și fiește căruia înaintea acestui cinstorium pârătoarelor părți, fie în ce pâră adevărată Proșes, sau încredințare mie ca unui ales asesor, acestui cinstorium vor căde înainte fără de toată deschilinirea fețelor, fie bogat sau sărac, necăutând spre rugămintele sau oarece cinstite, sau bunăvoință, dragoste, urăciune sau milă, precum eu înaintea lui Dumnezeu celui viu și celui adevărat dreptate a judeca datoriu sănt, dreaptă și adevărată sentinție, adevă-

judecată voi spune și într-o împlinire voi aduce și fără de lene lucru datorinței mele voi împlini, ne având osăbită pricină în toată sesia de față a fi și a veni mă voi nevoi, nici tainele cele din lăuntru și sfătuirile a cinstoriumului nimănui nu le voi vesti, nici descoperi și pre lângă aceste precum la atot prealuminat și mult biruitoriu Împărat și Craiul nostru Franțisc credincios voi fi, așa și în toate spre hasna și binele lui a lucra nevoindu-mă mă voi sili, biseareci mele și eparhialnicului episcop credincios voi fi, nu într-alt chip, nici într-un feliu de ascunse și tainice soșietăți sau înfrățietăți, precum în lontro în țară, așa și din afară cu aceiaș nu mă voi însoți. Așa Dumnezeu să-mi ajute, Amin”¹¹³. Din anul 1843, reproducem jurământul depus de traducătorul consistorial Ioan Popp, „tâlmăciutorul cinstului cinstorium de leagea g.n. unită a Orășii Mari”. Acest text este adaptat funcției semnatarului: „eu dregătoria tâlmăcii, care mă învrednicesc astăzi de la cinstitul cinstorium, într-o acest chip a o primi, cu cea mai mare sârguință și curățenie [a] cugetului o voi duce, acelea ce mi-s-or încredința mie spre tâlcuire, sau cuvântul sau în scris fără părtinire sau apăsarea înțeleșului, drept numai după starea lor cea adevărată le voi tâlmăci”¹¹⁴.

Competența Consistoriului era limitată la cauze pur spirituale și bisericești, conform secțiunii I, articolul 4, din Sistemul Consistorial. Un cinstorium ortodox putea judeca cauzele matrimoniale și cele ce priveau ritul și disciplina bisericească. Cauzele matrimoniale reprezintă cea mai mare parte dintre pricinile judecate. Toate conflictele maritale care nu puteau fi aplanate pe plan local, de paroh sau protopop, ajungeau a fi judecate la sediul Consistoriului, în Oradea-Velența. Persoanele în cauză erau citate pe filiera Consistoriu-protopop-paroh-credincios: „cucernicia ta pre numitul Moșoc Vasile pâră mîne dimineața la 9 ceasuri aici de față cinstului Cinstorium să-l trimiți nezmintit... M. Manuilovici [protoprezviterul Orășii Mari]”¹¹⁵. Abaterile preoților, reclamate în „instanțele” credincioșilor, erau investigate de către comisii numite în sesiile consistoriale: „fiindcă într-o aceste instanții grele

¹¹¹ Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare...*, p. 437-444.

¹¹² *Biserica și Școala*, XXV (1901), nr. 12, p. 117.

¹¹³ A.N.-D.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 7, f. 181.

¹¹⁴ A.E.O.R.O., pachetul anului 1843 (nr. consistoriului 107/1843).

¹¹⁵ A.N.-D.J.Bh., *fond cit.*, dos. 8, f. 97.

hibe ale preotului se dau înainte, pentru aceia să încredințeze binecucerniciile lor chir Ioan Clintoc administratorul protoprezviteratului Peșteșului și Ilie Popovici parohul M. Tileagdului și namesnicul aceluiș protoprezviterat, ca mergând amândoi în satul Peștere, despre aceste ponosluri din pont în pont să facă investigație cu amăruntul și în ce chip să va mărturisi arătare în scris sau investigație scrisă să să facă și pe sesia consistorialnică în 22 de zile lunii aceștia ianuarie să să trimită și preotul în lontru să să ștatuolească. Dat din sesia consistorialnică ... 1814¹¹⁶. O altă îndatorire a Consistoriului era aceea de a examina candidații la treapta preoției, având reglementată această chestiune în Rescriptul Declarator: „cel ce vrea să se facă preot ori diacon, sau cere o parohie, trebuie să aducă nu numai atestat de studii de la dascălul său, ci și voia consistoriului, care-l va cerceta în privința învățaturii trebuincioase pentru dobândirea cinului, cu mare băgare de seamă¹¹⁷. Punerea în practică a acestei sarcini este dovedită de o sumă de documente: „parohul din Chișlaca, protopopiatul Beluiului, anume Mihail Popovici, încă înainte praznicului Învierii lui Hristos au răposat, căruie mulți prunci fără de toată mângâiere rămăindu-i, cel mai mare de vârstă, anume Ioan Popovici, viind la Curte Episcopescă de Velențe până în ceasul acesta într-o învățatură ce cuvincioasă cătră preoție s-au deprins și eczamen înainte me și rânduitul spre aceia Ioan Irimovici, capelanul de Velențe, au dat¹¹⁸. De pregătirea de la consistoriu, care se finaliza cu un examen, știau și credincioșii din Lazuri de Beiuș. În cererea lor, semnată de namesnicul Beiușului și al Meziadului, Gherlan Mihail, se precizează că parohia „iaste vacantă, adecă fără preot”, din care cauză ei se roagă „pântru un diac al lor din neamul preoților lor... Cinstitul consistorium să-l primească la examen și să-l rânduiască cătră sfințirea diaconiei, de-ar fi cu puțință nu în târzie vreme și preot desăvârșit¹¹⁹. De asemenea, Consistoriul avea datoria de a elabora situații statistice privind clerul, credincioșii, bisericile și averile acestora, pe care le prezinta periodic forurilor superioare, atât celor bisericești

cât și celor laice. De-alungul anilor, au fost realizate multe centralizatoare¹²⁰. În același timp, Consistoriul primea diferite întimate și rezoluții imperiale, precum și hotărâri ale structurilor eclesiastice superioare. Toate acestea erau dezbătute în „sesiile” consistoriale, traduse dacă era necesar, copiate, iar apoi distribuite protoprezviterilor sau administratorilor pentru a fi aduse la cunoștința parohilor și a credincioșilor, prin citirea în biserică și „icuirea” lor pe ușile bisericilor. Consistoriul avea obligația nu doar de a distribui în teritoriu dorințele statului și a ale superiorilor ierarhici, ci și de a veghea la respectarea acestora.

Aria de competență a Consistoriului din Oradea-Velența se întindea asupra comunităților ortodoxe de pe cuprinsul comitatului Bihor. De multe ori în documente acest areal este numit „Districtul Orăzii Mari”¹²¹, iar reședința consistorială apare drept „Curtea Episcopescă de Velențe”¹²². Dintre cei care au condus acest oficiu administrativ-bisericesc amintim pe Teodor Arsici, primul președinte, Maxim Manuilovici, ajuns episcop al Vârșeșului, Atanasie Boțco, Miron Romanu, Ioan Mețianu, Iosif Goldiș, Vasile Mangra și Roman Ciorogariu. Cel puțin până la 1848, acest teritoriu imens a fost împărțit în șapte protopopiate: Oradea-Mare, Peștiș, Lunca, Pomezzeu, Beiuș, Meziad și Beliu.

¹²⁰ Cristian Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XV (2005), p. 55-93; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul IV (2006), nr. 6-7, p. 67-95; Idem, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 5-6, p. 33-59; Idem, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 7-8, p. 1-28; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 9-10, p. 23-47; Idem, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 11-12, p. 21-33; Idem, *Un fragment de conscriere privind Biserica ortodoxă din Bihor din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul V (2007), nr. 8-9, p. 23-32; Idem, *Contribuții documentare referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe din Bihor (anii 1773, 1800 și 1841)*, în *Societate, Istorie și Filologie. Omagiu conferențiarului universitar Corneliu Crăciun, la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Oradea, 2009, p. 35-65.

¹²¹ A.N.-D.J.Bh., *fond cit.*, dos. 3, f. 3.

¹²² *Ibidem.*, dos. 3 i, f. 91.

¹¹⁶ *Ibidem*, dos. 7, f. 151v.

¹¹⁷ Suciu, I. D., Constantinescu, R., *op. cit.*, p. 423.

¹¹⁸ A.N.-D.J.Bh., *fond cit.*, dos. 3 i, f. 91.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 169.

Sub aspect numeric tabloul de mai jos surprinde imaginea Bisericii ortodoxe bihorene înainte de înființarea Consistoriului și la câțiva ani după.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea și până la Dualism, printr-o sesie de acte normative, statul habsburg a încercat să asigure subzistența clerului

Protopopiatul	Anul	Parohii matcă	Filii	Case	Credincioși	Biserici	Preoți parohi	Posturi vacante pe lângă cele anterioare	Supranumerari	Capelani	Diaconi	Pământ parohial (lanțuri)	Pământ urbarial (lanțuri)
Oradea Mare	1769	82	9	3469	-	82	106	-	-	-	3	-	-
	1786	79	9	5937	-	77	83	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	80	7	-	-	-	83	2(+2)	11	8	6	-	-
	1811	82	13	8238	49792	-	85	2	-	14	8	-	-
	1819	83	7	8126	49111	-	89	-	-	-	-	617 lanț. + 3 sesii întregi	135
Lunca	1769	43	3	2243	-	43	44	-	-	-	2	-	-
	1786	43	9	2836	-	42	43	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	45	0	-	-	-	42	2(+1)	0	1	1	-	-
	1811	43	3	3543	18624	-	41	2	-	3	1	-	-
	1819	43	-	3454	18137	-	43	-	-	-	-	136,5	3
Peștiș	1769	45	11	2584	-	45	50	-	-	-	3	-	-
	1786	47	8	3535	-	46	51	-	-	-	-	-	-
	1791	47	7	-	-	-	55	0	0	2	0	-	-
	1811	55	4	4684	34410	-	56	1	-	14	2	-	-
	1819	55	-	4595	34024	-	57	-	-	-	-	120	30
Beliu	1769	18	6	800	-	18	26	-	-	-	1	-	-
	1786	20	7	1298	-	20	20	-	-	-	-	-	-
	1791	18	7	-	-	-	17	0(+1)	3	1	3	-	-
	1811	24	8	1783	10791	-	23	1	-	5	3	-	-
	1819	26	4	1738	10423	-	25	-	-	-	-	51	113
Meziad	1769	24	14	1069	-	24	36	-	-	-	1	-	-
	1786	25	12	2163	-	24	29	(+1)	-	-	-	-	-
	1791	25	10	-	-	-	30	1	3	2	0	-	-
	1811	27	7	2893	17473	-	27	1	-	10	2	-	-
	1819	27	7	2895	17469	-	29	-	-	-	-	108	65
Beiuș	1769	48	24	1975	-	51	69	-	-	-	3	-	-
	1786	45	15	3355	-	45	53	-	-	-	-	-	-
	1791	46	13	-	-	-	49	4	4	3	2	-	-
	1811	46	11	4171	25358	-	51	4	-	10	4	-	-
	1819	50	7	4151	25600	-	51	-	-	-	-	82	127
Pomezau	1769	22	11	975	-	25	39	-	-	-	4	-	-
	1786	23	9	1763	-	23	25	-	-	-	-	-	-
	1791	28	5	-	-	-	28	1	3	5	2	-	-
	1811	33	0	2368	15482	-	33	0	-	5	2	-	-
	1819	33	-	2368	15654	-	33	-	-	-	-	102	32

ortodox, intrând uneori în conflict cu nobilimea maghiară. Chiar dacă nu se prevedea o finanțare din partea statului, cel puțin s-a dorit reglementarea relațiilor dintre stăpânii de pământ și preoți ortodocși, precum și dintre preoți și credincioșii pe care îi păstoreau.

O importantă rezoluție imperială a fost emisă la 18 martie 1788, pentru „mai bun grecești neunite legii parohiilor traiului [sorguire]”. Aceasta prevedea ca averile preoților „nicăirea să nu se lase, ca acele de la cler să să tragă și împuțineze”, permițând totodată încheierea de contracte între parohi și comunități: „slobod parohialnice așăzământuri, slobod și contracturi cu oamenii a face pot”. Istoria acestor contracte este mai veche în Bihor. Amintim doar legătura dintre episcopul Aradului, Vichentie Ioanovici, și preoțimea bihoreană, act încheiat în anul 1728¹²³. Ca exemplu oferim un contract din anul 1794 încheiat între comunitatea din Căbești și preotul locului: „Contractă! Adecă carte de tocmeală între satul Căbești cu popa care în adecă ce plată or da popii: 1) birul toată casa o vică acar ce fel de sămănătură; 2) eclejie toată să fie în mâna popii; 3) pentru slujba [prohodului] de o[m] mare 2 fl.; 4) pentru slujba prohodului de prunc 30 hr.; 5) de cununie 1, 2, a 3 oară 1 fl.; 6) de botez cu [?] 17 hr.; 7) de o feștanie 7 hr.; 8) de m[o]l[i]tvea toată casa 3 hr.; 9) clacă toată casa până la amiază, au 6 hr.; 10) un stâlp de Evanghelie 51 hr.; 11) de maslu la tot popa 17 hr.”. Nerespectarea celor consemnate, de către oricare dintre părți, atrăgea după sine o amendă de 40 de florini, pe care o încasa consistoriul: „pe această tocmeală dăm acest contract de la mâna noastră cu iscălitura numelor și obicinuitul pecet. Iară care n-ar sta pă acest contract să deae gloabă la Cinstitul Consistoriul de V. Velențe 40 de zloți, au popa, au satul”. Documentul, datat 21 martie 1794, este semnat de 18 persoane din Căbești, în frunte cu Drula Ursan „fio biro”, care și întărește cu sigiliul satului, după el iscălește Blajă On, „perceptor”, și alții. La urmă, semnează și protoprezviterul Beiușului, Ianoș Ștef, care ne spune că el este autorul acestui act: „dat prin mine”¹²⁴.

Altă reglementare, din anul 1812, avea și ea ca scop „mai buna dotație sau traiul vieții a clerului nostru de lege grecească neunită...”, mai vârtos ce să atinge de sfetac, adecă de plata preoților și birul, adecă de bucate, care parohialnic la parohialnici săi să îndatorează a da”. Cea mai importantă problemă la care face referire este aceea a sesiilor parohiale, a eclejiilor. Cel puțin teoretic, bisericile fără pământ urmau să primească porții scutite, iar parohii care lucrau pământ supus urbariului, pentru echivalentul unei sesii, nu mai trebuiau să achite dările; parohii care nu aveau deloc pământ urmau să primească¹²⁵. Practic însă, situația nu s-a îmbunătățit nici peste 7 ani. O conscriere realizată în anul 1819 surprinde realitatea din teren. La nivel de sate, conscrierea consemnează variații de la un loc la altul. În satul Tulca, aflat în protoprezviteratul Oradea Mare, comunitatea era împărțită în două parohii, în total erau 280 de case și 1315 suflete, proprietarul fiind Episcopia latină de Oradea, biserica avea pământ parohial „împreună 4 lanțuri”, iar urbarial „18 lanțuri de pe care dau dări și dijmă”, parohul locului era cinstit de credincioși cu „o vică de grâu sau cucuruz de la o casă”. Într-o situație aparte se afla localitatea Apateu Român, unde biserica nu avea în posesie pământ și nici familia parohului nu muncea pământ urbarial, cu observația că „cumpără pământ la puste, unde ară și samănă”. La fel se întâmpla și cu preotul din Sârbi: „cumpără pământ de la oameni și ară și samănă, dar foarte puțin”. Erau multe localități în care parohii beneficiau doar de „darul” credincioșilor, o vică de grâu sau porumb. La nivel protoprezviteresc situația era la fel de diversă. Protoprezviteratul Oradea Mare însuma 75 de localități în care bisericile posedau pământ parohial și 8 fără astfel de pământ; pământ urbarial dețineau 12 preoți, iar fără nici un fel de pământ au fost înregistrate 4 localități. În protoprezviteratul Beiuș sunt amintite 24 de localități care aveau pământ parohial și 28 fără; urbarial aveau 31 de parohi, iar 10 preoți nu au beneficiat de nici un fel de pământ. În cazul protopopiatul Beliu, aflat în totalitate pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea, dintr-un total de 27 de localități enumerate, 16 nu aveau pământ parohial, din care una nu avea nici urbarial, este vorba de Bodi, filială

¹²³ Lupșa, Șt., *Istoria bisericească...*, p. 33.

¹²⁴ Apati, C., *Aspecte privind sursele de venit ale clerului parohial ortodox din Partium (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Analele Universității din Oradea*,

seria Istorie-Arheologie, tom XIV (2004), p. 90-91.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 92-93.

a Șiadului; parohul de acolo lucra doar trei lanțuri de pământ urbarial¹²⁶.

Unul dintre cele mai importante privilegii de care au beneficiat ortodocșii bihoreni în urma acordării privilegiilor ilirice la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost Congresul național bisericesc. Congreșele întrunite până în anul 1790 au vizat, în cea mai mare parte, apărarea libertăților religioase ale „națiunii ilirice”, o *națiune polietnică* al cărui numitor comun era religia și nu etnia. Ortodoxia îi reunea la un loc, în cadrul acesteia, pe sârbi, români, greci etc. O dată cu Congresul național bisericesc de la Timișoara, din anul 1790, în acest bloc ortodox apar fisuri cauzate de aspirațiile naționale ale grupurilor etnice componente. David Prodan, făcând o analiză asupra naționalității deputaților participanți, constata că nu se poate afirma că acest congres era doar al națiunii sârbe¹²⁷. Pentru românii ortodocși din Banat și Crișana, acest eveniment a deschis drumul spre națiunea română modernă, iar pentru cei din Ardeal, ortodocși și greco-catolici, a oferit un model. Bunăoară, prin *Supplex Libellus Valachorum*, actul fundamental al mișcării naționale românești din transilvane, s-a cerut un Congres național precum cel al ortodocșilor supuși Mitropoliei de la Karlowitz¹²⁸. Începând cu această întrunire, ideea de biserică națională devine preponderentă în gândirea românilor ortodocși în defavoarea solidarității ortodoxe a popoarelor din teritoriile care au beneficiat de efectele privilegiilor ilirice¹²⁹. La lucrările acestui Congres au participat din partea ortodoxiei bihorene Mihai Kristoff, reprezentantul laicilor, și Ioan Clintoc, reprezentantul clerului.

Primul pas înspre biserica națională a fost lupta pentru episcop român la Arad. Reprezentantul românilor la Viena în această chestiune a fost Moise Nicoară. Acesta a întreținut o relație strânsă cu bihorenii. Până la un punct, însuși episcopul greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, l-a susținut. Opiniile divergente au făcut ca legătura dintre cei doi să

se întrerupă¹³⁰. În delegația care l-a însoțit la Viena s-a aflat inițial și Ioan Püspoki, directorul școlilor ortodoxe din Districtul Oradea Mare. Memoriul deputatului român către împărat a fost susținut de azeziunile preoților din Câmpani, Hidiș, Vălani, Vărășeni, Copăceni, Albești, Dobrești, Hidișel etc. Melentie Stancovici, paroh în Oradea Mare și asesor consistorial, printr-o scrisoare își exprima sprijinul slujitorilor din Oradea în ducerea acestei acțiuni: „fiind cu totul încredințat despre cugetele cele pline de bunătate... mai vârtos de înainte mergerea a neamului rumânesc cel de tot ajutoriu lipsit... Iară pentru folosul cel de comun al neamului rumânesc, noi trei, eu Clintoc, și cu învățătorul Iosif, cu toată supunerea lucrăm” – februarie 1816. Peste câteva luni, la numirea lui Iosif Putnic în scaunul episcopal de Arad, preoții din protopopiatul Beliu și-au exprimat în scris protestul: „Cu mare cu mic, cu tânăr, cu bătrân, cerem din adâncul inimii noastre poftim ca să ni se dea episcop limpede născut și adevărat crescut de neam român... pre domnul Putnic, episcopul eparhiei Pacrațului nici odinioară nu-l voim, nici îl primim”¹³¹.

Șederea lui Nicoară la Viena a dus la acumularea unei datorii uriașe, care nu a putut fi plătită nici în 1833, când printr-o circulară credincioșii ortodocși din Bihor erau chemați să ajute la stingerrea acesteia. Răspunsurile din teritoriu exprimă recunoștința românilor simpli față de eforturile depuse de Moise Nicoară pentru dobândirea unui episcop român la Arad: „... Moisie Nicoară în numele a toată nația rumânească mult s-au străduit de au lucrat, ca cu învingerea proșesului ca la toată religia și nația noastră și spre fericirea neamului său la acel scop s-au ostănit ca să dobândim în eparhia Aradului moștenitoriu episcop de rumân, la care noi și urmașii noștri, cu așa feliu de stăpân și bărbat strălucit, după Dumnezeu, pre toată nația a o veseli”, scria Pavel Popovici din Beliu¹³². La Viena însă insistențele sale au provocat iritare. Într-un final Moise Nicoară a fost obligat să se refugieze în Țara Românească.

¹²⁶ Apati, C., *Conscrierea din anul 1819...*, p. 33-59.

¹²⁷ Prodan, D., *op. cit.*, p. 56-57.

¹²⁸ Bocșan, N., *Modelul ilir în mișcarea națională românească din Transilvania în epoca Supplexului*, în *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Historia*, XXXVI (1991), 1-2, p. 41.

¹²⁹ Idem, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. *Etnie, națiune și confesiune*, Oradea, 1994, p. 105.

¹³⁰ I. Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român-unit al Orăștii-Mari și Biserica ortodoxă-română*, Oradea-Mare, 1925, p. 99.

¹³¹ Bodea, C., *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, vol. I, Arad, f.a., *passim*.

¹³² A.E.O.R.O., pachet 1833.

Nestor Ioanovici, primul episcop român de Arad a fost înscăunat abia în anul 1829. Din păcate, peste un an a murit¹³³. Speranțele românilor ortodocși se năruiau pentru a renaște șase ani mai târziu. Următorul episcop de Arad a fost tot un român, Gherasim Raț, numit în anul 1835¹³⁴. Aceste succese ale luptei naționale nu au rămas fără ecou în parohiile bihorene: „Anul 1829 au fost anul acel așteptat întru care Neamul Rumânesc, după multă trudă, după multă cheltuială, goană de la neamul sârbesc, ură, pizmă, zavistie, după văduvire de patrusprăzece ani ai Eparhiei Ardului fu ales, din sânge Rumânesc Episcop Nestor Ioanovici, din mila împăratului cătră supușii săi prin recomandajă Mitropolitului, cu voie de frică. Această bucurie a Neamului Rumânesc nu fu îndelungată, cu începutul anului 1830 februarie 9 zile, iarăși bucurie întru scârbă, zilele cele seninoase întru nor greu sau întors. Răpousând în Domnul mai sus pomenitul Episcop. Acum altă nădejde nu-i numai să rugăm pre Atotputearnicul Dumnezeu ca să sloboadă mila sa preste noi și prin [...] vrednici să dobândim de la voitoriul de fericire și a Nației al Episcop din sângele și Neamul Rumânesc, prin care tinerime Rumânească din întunericul neștiinței la lumina adevărului a ajunge, cu tot deadânsul s-ar sili întru acest veac preluminat. Anul 1835 în luna februarie fu ales de preînălțatul împăratul nostru Franțisc I-iul Episcop Aradului Gherasim Raț, născut în satul Roit, de neam Rumân” – însemna parohul din Tășad pe protocolul celor botezați¹³⁵.

Cu trecerea anilor, dorința de separare față de ierarhia sârbă creștea în intensitate. O altă împrejurare favorabilă exprimării în public a acestui deziderat s-a ivit la Karlowitz, în anul 1837, cu prilejul unui nou Congres național bisericesc. Cu toată cu subiectul principal a fost alegerea unui nou mitropolit, delegații români au solicitat schimbarea denumirii de „națiune ilirică” în aceea de „popor ilir sârb și român” sau „ilirico-românească nație”. Desfășurarea lucrărilor ne este mijlocită de raportul redactat de președintele Consistoriului de Oradea-Velența, Atanasie Boțco, delegatul clerului din Bihor. Dintre mireni a participat Dimitrie Kristoff. Alegerea lor s-a făcut în ședință consistorială, pe baza voturilor

reprezențelor din protopopiate. Cei doi bihoreni s-au numărat între cei 20 de delegați români. Suma totală a deputaților s-a ridicat la 75 de persoane. Limba română o vorbeau însă și sârbii: „câți Deputați or fost din partea Românilor cu numărul 20 de or fost între ei și sârbi, nu sor fiit între sine a vorbi românește, ba și Arhimandriți și Episcopi încă nu numai în Sala Congresului, ci și în cea Mitropolicească, întratâta, ca dintri desfătare curgea limba românească între aceia încă carii numai câțva o știau, fie lui Dumnezeu mulțămită”, scria profund impresionat protopopul Oradiei¹³⁶.

După ce propunerea românilor a fost respinsă, justiția ei fiind însă recunoscută neoficial, „ce sârbii încă cea mai mare parte și însuși or recunoscut”¹³⁷, într-o atmosferă mai destinsă, la masa festivă, mitropolitul ales a toastat pentru „Nația Sârbească și Românească”, iar comisarul imperial pentru „Nația Iliricească, sub care au zis a să cuprindă Sârbu și Românii”. Fragmentul din discursul de mulțumire adresat de mitropolit deputaților este reprodus astfel în raport: „tot însul întorcându-să la ai săi, să-i încredințeze cum că tot ce va putea pentru binele Bisericii și a Neamului va face, zicând: de te voi uita eu Sârbe și Române uitat să fie sufletul și trupul meu, Amin”¹³⁸.

Mândria de a fi român răzbate din fiecare pagină a raportului, dar mai ales din descrierea „luminăției” făcută în cinstea mitropolitului și a împăratului: „a cincea au fost la sălașul Deputatului Temišorei, Nicoale Doctorovici, aceasta au fost din partea rumânească cu inscripției românească pentru Arhiepiscopul și cu nemțească pentru Comisari, în mijlocul ei luminat fiind chipul împăratului. Mai că această Illuminație au cuprins locul dintâiu, care și în seara Înștallației încă au strălucit”¹³⁹.

Dacă la Congresul din anul 1837 contextul nu a fost prielnic doleanțelor ortodocșilor români, ideea era readusă în prim plan cu ocazia Revoluției de la 1848. Planul de acțiune al românilor din comitatele vestice a fost diferit față de cel din Transilvania. Cel

¹³³ Vesa, P., *op. cit.*, p. 83-89.

¹³⁴ Idem., *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, *passim*.

¹³⁵ Apati, C., Ciorba, I., *op. cit.*, p. 17.

¹³⁶ Apati, C., *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul Bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2005, nr. 1-3, p. 8.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹³⁹ *Ibidem*.

mai fierbinte deziderat în aceste părți era acela de separare a episcopiiilor majoritar românești integrate sistemul mitropolitan de la Karlowitz și unirea lor cu episcopia din Sibiu, sub un mitropolit român¹⁴⁰. În luna mai 1848, la Pesta, românii dezbăteau, separat de sârbii adunați la Novi-Sad, problemele viitorului congres bisericesc al lor. Întrunită sub președinția lui Emanuil Gojdu, adunarea a redactat „Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat”, unde se cerea „ocârmuire bisericească cu totul neatârnată de la mitropolia Carlovițului”¹⁴¹. Din Bihor au participat Ioan Dragoș, George Formai și Nicoale Jiga. Ulterior, ultimul scria că „ministrul maghiar independent a primit cu bucurie vestea despre aderarea națiunii române la maghiari, ruperea de sârbi și exoperarea acestui fapt pe cale legală”¹⁴². Dorința separării de sârbi era atât de mare încât sprijinul guvernului revoluționar maghiar pentru acest scop era binevenit. Consistoriul întrunit în 4 iunie 1848, prezenți fiind Atanasie Boțco și Nicoale Jiga, a subliniat că „noi în față guvernului național ne-am legat să-l sprijinim și să rămânem alături de el, în speranța că prin legi și reforme vom dobândi drepturile și cerințele noastre legitime”¹⁴³. La scurt timp, Atanasie Boțco era suspendat, fiind numit interimar protopopul Beiușului, Ioan Papp.

Se pare că poziția clerului ortodox s-a schimbat după ce episcopul ardelean, Andrei Șaguna, a obținut de la împărat promisiunea unei legi menită a „liniști pe români cu privire la naționalitatea lor și școlile lor naționale”. În parohii au fost trimise circulare prin care preoților li se cerea să nu sprijine revoluționarii maghiari, ci să-și dovedească loialitatea față de împărat. Documentele vremii confirmă noua orientare: „după cuprinsul curentului episcopesc, ca să nu ascultăm de tulburătorii de pace cari voiesc a ne amăgi poporenilor mei, același sfat și îndemnul le-am dat, să nu se supuie poruncii stăpânitorilor de atunci, adică, să nu se răscoale în contra preabunului nostru împărat, ci să fie cătră el cu credință și inimă adevărată, așteptând porunca lui”¹⁴⁴. Orientarea pro

habsburgică a preoților și credincioșilor din plasele Beiuș și Vașcău a dus la arestarea parohilor din Câmp, Fânațe și Vașcău, chiar și la uciderea preotului Popa Petru, din Nimăiești, „pentru că a îndemnat poporul să nu țină cu răsculații unguri”¹⁴⁵.

În anul 1849, guvernul revoluționar maghiar a permis ortodocșilor organizarea unui Sinod diecezan. Convocat de episcopul Gherasim Raț, acesta s-a desfășurat la Chișineu-Criș. Prezidiul l-au format Iosif Popoviciu, protopop al Peștișului, și Dumitru Haica, primarul Aradului, notarul ședinței a fost Ioan Papp, protopop al Beiușului¹⁴⁶. Adunarea a acordat încredere guvernului revoluționar. Drept răsplată, clerul ortodox urma să fie remunerat de stat.

După înfrângerea revoluției maghiare, Atanasie Boțco a fost repus în funcția de președinte al Consistoriului și protopop al Oradei. Nici de această dată separația de ierahia sârbă nu s-a realizat.

În pofida unor strădanii uriașe depuse în anii care au urmat, ruptura nu a fost posibilă decât la 24 decembrie 1864¹⁴⁷. Printr-o circulară, credincioșii erau anunțați că s-a aprobat înființarea mitropoliei, în cuprinsul ei regăsindu-se din părțile vestice doar episcopiile de Caransebeș și de Arad, fără Timișoara și Vârșeț. Andrei Șaguna a fost numit mitropolit. Organizarea definitivă a mitropoliei s-a realizat doar în Congresul întrunit la 16 septembrie 1868. Baza organizării a fost *Statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania*, act votat cu această ocazie¹⁴⁸. În cadrul discuțiilor care au avut loc s-a propus și înființarea unei episcopii la Oradea¹⁴⁹. În final totul s-a limitat la recunoașterea consistoriului orădean, alături de cel din Arad.

De acum ortodocșii bihoreni, cler și mireni, și-au canalizat eforturile spre reînființarea Episcopiei de Oradea.

Congresul național bisericesc întrunit în anul 1900 la Sibiu a hotărât reînființarea Episcopiei

mentele revoluționare din anii 1848-1849, vol. I-II, Oradea, 2005-2006, *passim*.

¹⁴⁵ Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 52.

¹⁴⁶ Faur, V., *Documente inedite care se referă la participarea bihorenilor la lucrările sinodului ortodox de la Chișineu-Criș (1849)*, în *O viață printre documente: Ioan Aurel Popovici*, Oradea, 2005, p. 59-72.

¹⁴⁷ Bocșan, N., *op. cit.*, p. 180.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 186.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Bocșan, N., *op. cit.*, p. 145

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 146.

¹⁴² Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 47.

¹⁴³ *Ibidem*, 48.

¹⁴⁴ Faur, V., *Documente referitoare la evenimentele din anii 1848-1849. Mărturia preotului Ioan Horjia din Forău*, în *Crișana Plus*, 1996, nr. 10, p. 7. Vezi și Idem, *Românii din Crișana în eveni-*

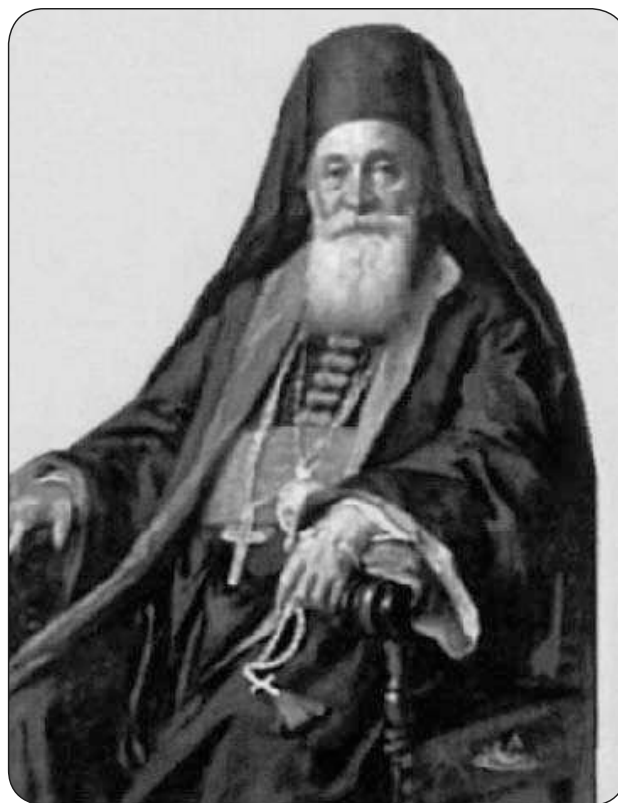
Oradei în vechile sale hotare. Ca urmare a acestei hotărâri, Consistoriul orădean, în frunte cu Vasile Mangra, decidea a se institui colecte permanente astfel încât să se adune fondurile necesare¹⁵⁰. După unificarea României, o dată cu vizita regelui Ferdinand I la Oradea, 10/23 mai 1919, conducătorii Bisericii ortodoxe au reafirmat această dorință. Cu acest prilej, regele îi promitea episcopului Ioan Papp al Aradului că „Episcopia ortodoxă a Orăzii se va înființa mai curând decât credeți”.

Formalitățile pentru reînființarea Episcopiei au început la 30 decembrie 1919/12 ianuarie 1920, dată la care Consistoriul a înaintat Consiliului Dirigent cererea de a lua în calcul la alcătuirea bugetului de stat suma necesară organizării Episcopiei. În data de 15/29 ianuarie 1920 Consistoriul a înaintat un memoriu regelui pentru reînființarea Episcopiei de Oradea, descriind și starea materială precară a Diecezei și necesitățile de ordin material. Instituțiile care trebuiau să susțină pe viitor demersurile de refacere a Episcopiei erau Congresul național bisericesc, ca for legislativ principal al Mitropoliei, și Ministerul Cultelor și Artelor din București. Prin ordinul numărul 72/1920, Congresul a aprobat arondarea teritoriului Consistoriului noii Episcopii și a împărțit acest teritoriu în 20 de cercuri electorale pentru alegerea deputaților sinodali, care urmau să desemneze episcopul, totodată convocând și primul Sinod epahial al Oradei pentru alegerea ierarhului. Sinodul însă nu se putea întruni decât după apariția legii care să stabilească în mod oficial situația Episcopiei de Oradea. Proiectul de lege pentru „Restatornicirea în Ardeal a vechii episcopii din Oradea Mare”, a fost depus în Senat în data de 23 iulie 1920 de către ministrul cultelor și artelor, Octavian Goga. Proiectul avea un singur articol: „Vechea Episcopie ortodoxă română din Oradea Mare, în ținutul Bihorului, se restatornicește în drepturile sale de odinioară”. După dezbateri, proiectul a fost adoptat cu unanimitate de voturi. În Camera Deputaților proiectul a fost votat în data de 13 august 1920. Prin decretul regal 3655 din 30 august 1920, publicat în Monitorul Oficial nr. 129 din 14 septembrie 1920, a fost sancționată legea reînființării Episcopiei Ortodoxe de Oradea¹⁵¹.

În baza acestora și a Statutului Organic, Sinodul s-a reunit la 1/14 octombrie 1920¹⁵². La 16 octombrie 1920 a fost ales primul episcop după reînființarea episcopiei, în persoana arhimandritului Roman Ciorogariu¹⁵³. Hirotonisirea și instalarea oficială au fost amânate datorită atentatului din Senat, în urma căruia Roman Ciorogariu a fost rănit la o mână. Ungerea ca episcop s-a petrecut la București, în 13/26 martie 1921, în capela mitropolitană. Investitura a avut loc trei zile mai târziu la Palatul Regal¹⁵⁴. În 19 septembrie/2 octombrie 1921, după liturghia oficiată în Biserica cu Lună, mitropolitul Ardealului, Nicoale Bălan l-a introdus în funcția arhierescă pe Roman R. Ciorogariu¹⁵⁵.

Episcopul Roman Ciorogariu s-a născut în anul 1852, în ziua Sf. Mare Ierarh Nicoale, în comuna Pecica Română, Arad. De tânăr, ajunge membru activ

*Vicarul episcopal
Roman Ciorogariu
(1852 - 1936)*

rale românești din Oradea și Bihor în perioada interbelică, Oradea, 2008, p. 367-368.

¹⁵² Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 146.

¹⁵³ Idem, *op. cit.*, p. 158-160; Roșu, E., *Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Repere istorice*, Oradea, 2007, *passim*.

¹⁵⁴ Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 162-163.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 166-169.

¹⁵⁰ Cristian Rus, *Reînființarea Episcopiei Oradei în memoria documentelor vremii*, în *Legea Românească*, XXI, serie nouă, nr. 2/2010, p. 18-21.

¹⁵¹ Cuc, I. S., *op. cit.*, p. 121-145; Românașu, R., *Asociații cultu-*

în toate structurile bisericești, în Consistoriul eparhial și Sinod, iar mai târziu în consistoriul Mitropolitan și Congresul Național Bisericesc. În anul 1900 este tuns călugăr la mănăstirea Hodoș-Bodrog primind numele de Roman. În scurt timp este numit egumen al acestei mănăstiri, păstrându-și postul de profesor și director al Institutului pedagogic-teologic din Arad până în anul 1916. Peste un an, în 1917, Adunarea eparhială îl alegea cu unanimitate vicar episcopesc la Oradea. Autoritățile maghiare îl recunosc abia peste câteva luni și atunci doar ca interimar. Astfel, în 3 octombrie 1917 și-a început activitatea la Oradea. Din noua sa postură de lider al ortodocșilor bihoreni, adică a celei mai mari părți a românilor din comitat, Roman Ciorogariu ajunge membru în Comitetul executiv al Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, organizat în luna noiembrie 1918. La data respectivă acumulasă o experiență deosebită în politica națională, reținem aici doar faptul că a participat la Congresul Naționalităților reunit la Budapesta, în anul 1895, fapt pentru care guvernul maghiar la suspendat din funcția de profesor. După înfăptuirea României Mari și-a canalizat eforturi în direcția reînființării Episcopiei Ortodoxe de Oradea¹⁵⁶.

Cât privește politica ecleziastică, Roman Ciorogariu a făcut parte din comitetul desemnat să realizeze proiectul legii de organizare a Bisericii ortodoxe, act normativ necesar după unirea provinciilor românești. În anul 1920 s-a numărat printre cei care au redactat proiectul de lege privitor la organizarea Bisericii Autocefale Ortodoxe Române¹⁵⁷. Cu prilejul dezbaterilor, dar și de multe alte ori, episcopul s-a exprimat pentru unificarea administrativă a Bisericii, căci „în cele spirituale canonice ea există”¹⁵⁸. Un alt subiect important în care s-a pronunțat a fost acela al înființării Patriarhiei Române, scriind mitropolitului primat că aceasta este o problemă strict bisericească, în care trebuie să se implice doar forurile bisericești¹⁵⁹. Față de Concordatul cu Vaticanul și de Acordul de la Roma (1927, 1932), a afirmat hotărârea

Bisericii ortodoxe de a apăra suveranitatea și autoritatea statului român și de a respinge Concordatul¹⁶⁰. Vis-a-vis de Legea generală a cultelor, episcopul Roman Ciorogariu a luat cuvântul în Senatul României exprimându-și nemulțumirea. Împotriva acestei legi ierarhii ortodocși au redactat o Declarație, citită în plen de mitropolitul Nicoale Bălan¹⁶¹.

Instalat la cârma Episcopie de Oradea, începe organizarea acesteia conform Statutului Organic șagunian și dotarea ei cu instituțiile bisericești, culturale, economice și financiare necesare funcționării. Opera sa, întreruptă în anul 1936, a fost continuată de către episcopul Nicolae Popovici. Până la 30 august 1940, au căpătat viață următoarele structuri ortodoxe: Academia teologică (1923), având rol în pregătirea preoților, Internatul Academiei teologice (1924), pentru cazarea studenților teologi, Corul Academiei teologice, pentru deservirea catedralei și pentru misiuni în parohii, Biblioteca Academiei teologice, pentru profesori și studenți, Societatea de lectură „Atanasie cel Mare” a studenților de la Academia Teologică (1927), Biblioteca episcopiei, pentru clerici și mireni, Muzeul episcopiei, menirea sa fiind aceea de a aduna și a păstra toate obiectele de cult vechi, Școala de cântăreți bisericești (1928), Internatul școlii de cântăreți, Corul școlii de cântăreți, Internatul eparhial de fete, inaugurat în anul școlar 1939-1940, pentru cazarea elevelor ortodoxe de la școala greco-catolică din Beiuș, Asociația „Andrei Șaguna” a clerului din eparhie (1919), pentru cultivarea clerului și propagarea culturii religioase în popor. În anul 1928 Sinodul a ratificat hotărârea de întemeiere a Mănăstirii de călugări de la Izbuc, singurul așezământ monahal de pe întinsul eparhiei. A început să funcționeze în această perioadă și o tipografie diecezană. Dintre publicațiile editate aici amintim: „Legea românească” – revistă de cultură și viață bisericească și buletin oficial al eparhiei, „Biblioteca bunului păstor” – broșuri periodice pentru popor, „Zile trăite” – autor episcopul Roman Ciorogariu, „Lespezi de altar” – autor episcopul Nicolae Popovici, Calendarul eparhial, diverse cărți de rugăciuni și alte lucrări pentru cultivarea clerului și credincioșilor. Totodată, au fost constituite o seamă

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 379-405 (subcapitolul *Din viața și activitatea Episcopului Roman R. Ciorogariu*).

¹⁵⁷ Cherescu, P., *O succintă expunere a istoriei Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei. Episcopia Oradiei în timpul arhipăstoririi episcopilor Roman Ciorogariu și Nicolae Popovici (1925-1948)*, în *Legea Românească*, XXI, serie nouă, nr. 2/2010, p. 22

¹⁵⁸ Cuc, I.S., *op. cit.*, p. 212.

¹⁵⁹ Roșu, E., *op. cit.*, p. 186.

¹⁶⁰ Idem, *Poziția episcopului Roman Ciorogariu față de Concordatul cu Vaticanul*, în *Revista biboreană de istorie*, III, nr. 4/2005, p. 33-41.

¹⁶¹ Cherescu, P., *op. cit.*, p. 22-23.

de asociații religioase: „Frăția Ortodoxă Română”, „Oastea Domnului” (1932), „Societatea Națională a Femeilor Ortodoxe” (1930), „Altarul”, „Sfântul Gheorghe” (1924) și „Cuvioasa Paraschiva”¹⁶².

Înființată în anul 1923, Academia Teologică din Oradea a adus un plus de valoare în pregătirea clerului ortodox din regiune. Începând cu anul 1923 și până în 1940, eparhia orădeană a dat Bisericii ortodoxe române doi episcopi, pe Dr. Vasile Lăzărescu, episcop la Timișoara, și pe Dr. Andrei Magieru, episcop la Arad, iar învățământului superior teologic patru profesori: Dr. Lazar Iacob și Mihai Bulacu, ambii la Facultatea de Teologie din București, Dr. Petre Procopoviciu, la Facultatea de Teologie din Cernăuți, și Dr. Eugen Speranța, fost profesor la Academia de Teologie din Oradea, mutat ulterior la catedra de filozofie a Facultății de Drept din Cluj-Sibiu¹⁶³.

Alături de instituții se impun a fi pomenite și unele persoanele care și-au adus aportul la consolidarea confesiunii ortodoxe în Bihor. Dintre preoții distinși pentru activitatea lor pastorală, culturală și literală amintim câteva nume: Zaharia Moga, protoiereu și iconom stravofoar, Ioan Cuieși, protoiereu, Gheorghe E. Serac, Dr. Sofronie Vlad, rectorul Academiei Teologice, Dr. Ștefan Munteanu, profesor la Academia Teologică, Dr. Ștefan Lupșa, profesor la Academia Teologică și istoric al Bisericii ortodoxe bihorene, Dr. Ioan Petreuța, profesor la Academia Teologică, Dr. Dimitrie Belu, profesor la Academia Teologică, Dr. Dimitrie Bodea, profesor la Academia Teologică, Pascu Bolcaș, profesor de religie, protopopul Petre E. Papp, iconom stravofoar, Miron Papp, Teodor Ciuhandu, Simion Leucuța și alții¹⁶⁴.

Pentru Episcopia Ortodoxă Română de Oradea, această perioadă s-a dovedit a fi una favorabilă și

din punct de vedere material. S-a reușit în acești ani sporirea patrimoniului imobiliar prin achiziționare sau prin donații făcute de terți. Prin cumpărare au intrat în posesia Bisericii ortodoxe bihorene următoarele edificii: „Reședința Episcopescă”, Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 3, în anul 1920; „Marmarosch Blank”, Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 9, în anul 1938; o clădire cumpărată de la Ordinul Ursulinelor, Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 8, în anul 1938; „Vila Goldiș” cu un intravilan de peste 1 jugher, în Rontău; peste 3 jughere de vie cu o casă în Oradea, în anul 1939; 11 locuri de casă, intravilan, în Oradea Vii; intravilan de peste un jugher în Beiuș pentru construirea Internatului de băieți; clădirea Tipografiei Diecezane din Oradea. Prin donații: clădirea Academiei Teologice din Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 40, de la Guvernul României, în anul 1920; „Casa Națională” împreună cu aproape tot parcul Traian, gândit ca loc al viitoareii catedrale – Biserica cu Soare, Oradea, bulevardul Regele Ferdinand nr. 11, de la Primăria Oradea, în anul 1937¹⁶⁵; „Cazarma Crișului”, un complex format din mai multe clădiri, ocupând o suprafață de peste 1 jugher, în Oradea, primit de la Prefectura Bihor; teren arabil cu o suprafață de peste 76 jughere situat în hotarul Salonta-Tulca, primit de la Primăria Salonta în anul 1938. S-a acordat apoi drept de uzufruct perpetuu asupra unor păduri și terenuri arabile, spre exemplu: o suprafață împădurită de 600 jughere în hotarul localităților Calea-Mare – Mierlău, de la Stat, în baza legii de organizare a Bisericii Ortodoxe Române; o sesie episcopescă, arabil și pășune, de 350 jughere în hotarul comunei Somoscheș, județul Arad; Academia teologică a primit 30 de jughere în hotarul Oradiei. Suma totală a suprafețelor pe care le-au primit parohiile ortodoxe bihorene, ca sesii bisericești, preoțești și cantonale, s-a ridicat la cifra de peste 4690 jughere cadastrale, din acestea, peste 1963 de jughere au rămas după 30 august 1940 în teritoriul cedat Ungariei¹⁶⁶. Au fost construite: clădirea casei de raport, cu două etaje, în Oradea, strada Episcop Roman Ciorogariu nr. 6, în anul 1934; Internatul diecezn de fete din Beiuș, în anul 1939; Internatul eparhial de băieți din Beiuș, în anul 1931¹⁶⁷. De asemenea, au fost construite

¹⁶² A.N.-D.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 36-38; Românașu, R., *op. cit.*, p. 369-423; Idem, *Manifestări culturale-artistice românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2009, p. 106-110, 122-134; Idem, *Activitatea cultural-religioasă și filantropică a Asociației “Oastea Domnului”- filiala Oradea în perioada interbelică*, în *Cele Trei Crișuri*, 2005, nr. 4-7, p. 19-30; Idem, *Aspecte din activitatea cultural-religioasă inițiată de filialele bihorene ale asociațiilor “Sfântul Gheorghe” și “Cuvioasa Parascheva” (1924-1940)*, în *Cele Trei Crișuri*, 2007, nr. 5-6, p. 89-92; Idem, *Activitatea filialelor bihorene ale Asociației “Andrei Șaguna” a clerului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș în perioada interbelică*, în *Cele Trei Crișuri*, 2008.

¹⁶³ A.N.-D.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 43.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 42.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 38.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 39.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 38.

66 de biserici noi, din care 29 au rămas după 30 august 1940 în teritoriul cedat; au fost renovate 35 de biserici, au rămas sub administrația maghiară 10; s-au construit 25 de case parohiale, 7 au rămas; s-au renovat 17 case parohiale, 4 au rămas¹⁶⁸; au mai fost renovate: Internatul diecezan din Beiuș, Internatul Academiei Teologice, Școala de cântăreți bisericești din Oradea și Reședința episcopescă. La mănăstirea Izbuc s-au ridicat mai multe clădiri: biserica, stăreția, chilii și dependințe. Mănăstirea a fost împroprietărită cu 150 de jughere de pădure, în hotarul comunei Sohodol-Izbuc, iar prin legea de înzestrare a mănăstirilor, din anul 1938, cu alte 600 de jughere de pădure în hotarul comunei Șoimi, județul Arad¹⁶⁹. Activitate economică au întreprins și fundațiile: Terentie Moga din Răbăgani, Fundația Jubiliară Episcop Roman Ciorogariu, Fundația Pomelnic Episcop Roman Ciorogariu și Fundația Dr. Petre Teglea.

Episcopul Roman Ciorogariu a trecut la cele veșnice la 21 ianuarie 1936. I-a urmat în scaun Nicușor Popovici. Noul episcop s-a născut în Biertan, județul Sibiu. Studiile clericale le-a început la Academia Teologică din Sibiu, între anii 1923-1927, a continuat apoi la Academia din Cernăuți, unde și obține titlul de doctor, în anul 1934. A audiat cursuri în Grecia și Germania. În perioada 1932-1936 a predat dogmatica și apologetica la Academia din Sibiu. În 28 aprilie 1936 vine la Oradea pentru a urca în fruntea Episcopiei ortodoxe de aici¹⁷⁰.

Păstorirea sa a fost marcată de impunerea cedării Ardealului de Nord în favoarea Ungariei. Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a adus mari prejudicii Episcopiei Ortodoxe de Oradea. În urma acestui act nedrept pentru națiunea română, mare parte din teritoriul și din bunurile eparhiei au rămas sub administrația maghiară: 108 parohii și 105512 suflete. Teritoriul rămas României însuma 208 parohii și 175771 suflete. Între 6 septembrie și 4 octombrie 1940, episcopul Nicolae Popovici împreună cu cei mai mulți dintre membrii Consistoriului, precum și un număr mare de credincioși au fost expulzați. Reședința eparhială și-a mutat sediul în Beiuș. Aici au fost transferate birourile, arhiva,

*Episcopul Nicolae
Popoviciu
(1903 - 1960)*

biblioteca, tipografia, Academia Teologică, Școala de cântăreți și Tipografia Diecezană. Un număr consistent de parohi din provincie au însoțit conducerea episcopiei la Beiuș¹⁷¹.

În teritoriul cedat, la data de 31 august 1940, a avut loc o ședință plenară a Consistoriului. Cu această ocazie s-a hotărât constituirea unui vicariat pentru administrarea parohiilor integrate Ungariei. Un consistor avea să conducă toate problemele bisericești, culturale, economice și fundamentale. În funcția de vicar și președinte al Consistoriului a fost numit protosinghelul Ioan Dinu, de afacerile bisericești urma să se ocupe protopopul Vasile Popoviciu, de cele școlare și culturale protopopul Ioan Evușianu, responsabil cu afacerile epitropești și juristconsult eparhial a fost desemnat avocatul Dr. Nicolae Mocanu. Alături de aceștia, mai intrau în componența consistoriului și asesorii consistoriali onorifici și supleanți rămași în teritoriul cedat. Din punct de vedere al dreptului canonic, preoțimea și credincioșii erau așezați sub

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 39.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 406-424 (subcapitolul *Repere ale vieții și activității Episcopului Nicolae Popoviciu*); Cherescu, P., *op. cit.*, p. 23-25.

¹⁷¹ A.N.-D.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 475, f. 3.

ocârmuirea episcopului ortodox român din Cluj, Nicoale Colan¹⁷².

După 4 octombrie, cei mai mulți dintre preoții rămași în parohiile lor au fost urmăriți, intimidați, amenințați cu moartea, închiși și eliberați doar cu condiția de a pleca în România. Astfel, din cei 87 de preoți care activau la intrarea armatei ungare în teritoriul cedat, 42 s-au refugiat, iar 12 au fost expulzați. Rămâneau așadar pentru cele 108 parohii doar 41 de preoți¹⁷³. Aceste parohii au fost repartizate următoarelor protopopiate: 1) Protopopiatul Oradea, cu 29 de parohii și 17919 suflete, avea sediul în Oradea, iar protopop era iconomul stravofo Vasile Popovici; 2) Protopopiatul Lunca, cu 25 de parohii și 20165 suflete, avea sediul în Ineu de Criș, iar administrator protopopesec era Ioan Gligor al Tileagdului; 3) Protopopiatul Peșteș, cu 29 de parohii și 27009 suflete, avea sediu provizoriu în Ineu de Criș, iar administrator era Ioan Gligor al Tileagdului; 4) Protopopiatul Salonta, cu 11 parohii și 13054 suflete, avea sediu provizoriu în Oradea, administrator fiind iconomul stravofo Vasile Popovici; 5) Protopopiatul Tileagd, cu 14 parohii și 12735 de suflete, avea sediu provizoriu în Ineu de Criș, iar protopop era Ioan Gligor¹⁷⁴. Așadar, practic erau doar doi protopopi.

Data fiind noua situație, se punea întrebarea dacă parohiile ortodoxe aflate încă înainte de 1940 în Ungaria intrau sau nu sub jurisdicția vicariatului ortodox român de Oradea, având în vedere faptul că între anii 1918-1940 o legătură canonică a existat, episcopul de Oradea hirotonind parohii acestora. Subiectul era în suspensie și în anul 1941, realitate subliniată de episcopul Nicoale Colan într-o adresă trimisă Consistoriului din Oradea. Cert este însă faptul că preoții ortodocși români din aceste parohii s-au declarat rând pe rând ca aparținând bisericii ortodoxe maghiare¹⁷⁵. În acest sens, au existat încercări și în parohiile Mădăras, Sânicolau și Sârbi¹⁷⁶. O reușită s-a înregistrat la Oradea, la biserica din curtea spitalului. După o perioadă în care biserica a

stat închisă, sigilată de noile autorități, a fost instalat un paroh român, venit din Ungaria, care recunoștea autoritatea bisericii ortodoxe maghiare¹⁷⁷.

Au avut de suferit în anii ocupației maghiare și unele lăcașurile sfinte, cu deosebire în localitățile cu populație mixtă. Asemenea cazuri s-au consemnat la Oradea, biserica din curtea spitalului, la Sălard biserica a fost demolată din temelie, iar odoarele au fost înstrăinate, la Marghita parohia fiind chemată în judecată pentru terenul pe care era zidită biserica, iar la Brusturi materialul de construcție pentru biserică a fost sechestrat¹⁷⁸.

O problemă importantă a reprezentat-o plata preoților rămași. La 1 septembrie 1940 caseria Consistoriului dispunea de o sumă insuficientă pentru plata salariilor. Până în februarie 1941 sumele acordate au fost modeste, provenind doar din încasările din chirii. Abia de la 1 martie 1941 statul maghiar a început să retribuiască clerul ortodox. Din luna august 1941, sumele se încadrau între 57 și 280 de pengo și erau trimise prin poștă preoților¹⁷⁹. Nu beneficiau de bani de la stat parohii din Gepiu, Bulz, Spurcani, Chiribiș, Lorău, Bucea, Cefa și Girișu de Criș. Dintre ceilalți, primeau salariu întreg, cel puțin teoretic, doar cei care aveau pregătirea completă, restul doar jumătate¹⁸⁰. În practică însă interveneau multe variabile: unele parohii nu erau recunoscute; veniturile bisericilor, bani care se scădeau din suma pe care statul maghiar s-a angajat să o plătească, erau calculate după o lege din 1896; salariile erau primite prin poștă nu prin intermediul Consistoriului, fapt care leza autoritatea acestuia; consilierii eparhiali primeau doar salariul de bază, fără gradații. Nu primeau nici un ban de la statul ungar preoții noi numiți, personalul de la centru, preoții-învățători, preoții administratori, preoții cateheți¹⁸¹.

Administrația maghiară a adus atingere și stării economice a eparhiei ortodoxe orădene. Au fost vizate în principal loturile de pământ primite de episcopie și parohii prin reforma agrară din anii

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ Numele preoților refugiați, expulzați, deportați, închiși sau insultați se pot vedea la: *Ibidem*, f. 4-5.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 6. Lista preoților care administrau cele 108 parohii, precum și repartizarea pe protopopiate poate fi văzută la: *Ibidem*, f. 6-8.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 33.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 27.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 22-24.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 5.

¹⁷⁹ Tabelul reprezentând salarizarea preoților ortodocși români din eparhia orădeană începând cu 1 august 1941 poate fi văzut la: *Ibidem*, f. 9.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*, f. 10.

20¹⁸², precum și imobilele donate de statul român, chiar și cele dobândite prin cumpărare. În baza unei ordonanțe, nr. 1440/1941, o serie de imobile ale Episcopiei ori au fost revendicate, ori vânzătorii au cerut sume suplimentare față de prețul inițial. Iată câteva exemple: Palatul Szécsényi din Oradea, primit prin donație de la Primăria Oradea; Cazarma Crișului din Oradea, primită prin donație de la Prefectura Bihor; Reședința episcopescă din Oradea, cumpărată de episcopie de la Dr. Emeric Grosz, în anul 1921; Casa de raport „Mármorosch Blanck” din Oradea, cumpărată în anul 1937 de la Deutsch Aladár; Cazarma „Markovics”, fosta Academiei Teologice, primită prin donație de la Ministerul Armatei; Casa cumpărată de la Mănăstirea călugărițelor ursuline din Oradea, în anul 1938¹⁸³. Prin aceste acte inechitabile, temelia vieții bisericești și culturale din parohii s-a zdruncinat puternic.

În pofida acestor greutăți activitatea culturală și duhovnicească a continuat să pulseze. Au fost organizate șezători culturale în tinda Bisericii cu Lună și în sala fostei școli confesionale din Oradea, de către profesorii de religie, remarcându-se preotul Andrei Lupșa. Cu aceste ocazii s-au citit 25 de dizertații religioase, s-au recitat poezii religioase, s-au interpretat dialoguri morale și scurte piese de teatru. În preajma Crăciunului din anul 1940, casa lui Nicoale Jiga a găzduit o serbare tradițională, prilej cu care s-au pus în scenă Viflaimul, Steaua, Plugușorul și o piesa morală, intitulată „Dumnezeu veghează”. Peste un an, de ziua marelui ierarh Nicolae, au fost aniversați cei 80 de ani de la înființarea Internatului „Nicolae Jiga”¹⁸⁴. Sala festivă a Școlii Normale Române Unite și-a deschis și ea porțile pentru organizarea unor manifestări românești ortodoxe. Aici s-a jucat piesa „Anastasia Romana”, dramă religioasă, autor părintele Andrei Lupșa, iar Corul bisericii ortodoxe române din Oradea a susținut un concert.

Pe tărâm duhovnicesc, merită a fi menționate vizitele canonice ale episcopului Nicoale Colan la Oradea, în a doua zi de Paști a anilor 1941 și 1942¹⁸⁵. De asemenea, episcopul ortodox al Clu-

jului a trimis credincioșilor bihoreni numeroase pastorale, calendare ortodoxe românești și o serie de tipărituri religioase apărute la Tipografia Diecezană a Clujului¹⁸⁶. Pentru parohiile Gepiu, Cefa, Girișu de Criș și Bulzi, episcopul Nicoale a hirotonit următorii preoți: Liviu Becan, Alexandru Domocoș, Ioan Câmpian și Florian Cucu. Cu aprobarea și binecuvântarea sa au fost sfințite bisericile din Aleșd și Seleuș. În anul 1942, protopopii au susținut mai multe conferințe preoțești: la Oradea, protopopiatele Oradea și Salonta, la Ineu de Criș, protopopiatele Tileagd și Peștiș, la Chiribiș, protopopiatul Lunca¹⁸⁷.

În teritoriul rămas României, la Beiuș, rolul de catedrală episcopală l-a preluat biserica parohială, biserică zidită în anul 1776. Personalul bisericii catedrale consta din 2 preoți, 2 diaconi și 2 cântăreți¹⁸⁸.

După mutarea la Beiuș activitatea s-a încadrat noilor condiții, fiind mult limitată față de perioada anterioară. Cu ajutorul financiar oferit de unele instituții ale Statului român și unele firme, cum ar fi Ministerul Cultelor și Artelor, Ministerul Finanțelor, Banca Națională București, Societatea „Reșița” etc.¹⁸⁹, s-a reușit construirea a 9 biserici, 6 case parohiale, s-au renovat 10 biserici și 5 case parohiale, s-au achiziționat imobilul Școlii Normale de conducătoare din Beiuș cu 3 jughere teren arabil, un intravilan în Beiuș pentru construirea orfelinatului eparhial din Beiuș și un teren arabil pentru Internatul de fete¹⁹⁰.

Singura mănăstire din eparhie, Mănăstirea Izbuș, a rămas din fericire pe teritoriu românesc. Starea materială a sa era însă slabă. Biserica construită în anul 1930 în mod provizoriu pentru trebuințele sufletești ale călugărilor, fiind din lemn de brad, se afla într-o stare rea impunându-se construirea uneia de zid. Mănăstirea deținea doar obiectele de cult strict necesare. Există o mică bibliotecă și o bucătărie modestă. Mănăstirea a fost împrăștiată cu 70 de hectare¹⁹¹.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 28-29.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 29.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 45.

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 43-44.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 43.

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 45.

¹⁸² O situație a parohiilor depozitate de sesii se poate vedea la: *Ibidem*, f. 11.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 13-17.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 27.

¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 28.

În plan educațional, s-a reușit, la stăruințele episcopului, ca Școala Normală de Conducătoare din Beiuș, prin decretul lege nr. 265 din 11 noiembrie 1940, să devină din școală de stat școală confesională ortodoxă română.

Pe tărâm misionar cea mai însemnată acțiune fost întreprinsă în Basarabia și Transnistria de către o delegație compusă din episcopul Nicolae Popovici, protopopii Aurel Terebenț, Constantin Mureșanu, Aurel Mușet și Miron Popoviciu, și preoții Eugen Racolța, Alexandru Nica, Alexandru Popa, Aurel Briscan, Florian Horgea, Vasile Stanciu și diaconul Cornel Moga. În anul 1941, aceștia au activat 3 săptămâni în Basarabia și Transnistria. Anul următor, episcopul împreună cu protopopul Aurel Mușet, preotul Cornel Sava și diaconul Aurel Dărăban au întreprins misiuni în Transnistria, Ucraina și Crimeea, până la Kerci, vizitând unități militare, spitale de campanie și cimitire de eroi¹⁹².

Revenirea la Oradea a avut loc în aprilie 1945.

Situația Episcopiei ortodoxe de Oradea de la reînființare și până la revenirea ei la Oradea, poate fi reprezentată și sub forma unei imagini cifrice precum cea de mai jos.

I. Personalul aflat în funcție la centru

Personalul la centru	Anul 1940-1941	Anul 1941-1942	Anul 1942-1943
Episcop	1	1	1
Vicar	1	1	1
Consilieri referenți	3	3	3
Șefi de serviciu	4	1	4
Șefi de secție	-	3	-
Șefi de birou	1	1	2
Sub-șefi de birou	3	3	3
Impegați	4	4	3
Om de serviciu	-	-	1
Catedrele	Anul 1940-1941	Anul 1941-1942	Anul 1942-1943
Preoți eclesi-arhi	1	1	1
Diaconi	2	2	2
Cântăreți	2	2	2
Canonarhi	2	2	2

Mănăstirea Izbuc	Anul 1940-1941	Anul 1941-1942	Anul 1942-1943
Preot	1	1	1
Diacon	1	1	1
Om de serviciu	1	1	1
Superior	1	1	1
Cântăreți	2	2	2

II. Numărul parohiilor

Anul 1920	292
Anul 1940, înainte de 30 august	322
Anul 1940, după 30 august	108
Anul 1941, în teritoriul necedat	214
Anul 1942, în teritoriul necedat	221

III. Numărul protopopiatelor

Anul 1920	15
Anul 1940	12
Anul 1941	8
Anul 1942	8

Cu numele, **în 1920** au existat următoarele protopopiate: Oradea, Lunca, Satu-Mare, Tileagd, Aleșd, Bratca, Ceica, Răbăgani, Beiuș, Rieni, Vășcău, Beliu, Ucuriș, Tinca și Salonta; **în 1940, înainte de cedarea Ardealului de Nord:** Beiuș, Beliu, Ceica, Lunca, Oradea, Răbăgani, Rieni, Peștiș-Aleșd, Salonta, Tileagd, Tinca și Vășcău; **în anul 1942:** Beiuș, Beliu, Ceica, Răbăgani, Rieni, Salonta-Ciumeghiu, Tinca și Vășcău.

IV. Numărul credincioșilor

Familii	Anul 1920	42945
	Anul 1940, înainte de cedare	66477
	Anul 1941, după cedare	39935
Suflete	Anul 1920	217195
	Anul 1940, înainte de cedare	281957
	Anul 1940, după cedare	86048
	Anul 1941	195909

V. Numărul bisericilor

Anul 1940, înainte de cedare	289
Anul 1942, după cedare	207

¹⁹² *Ibidem*, f. 45.

VI. Numărul și pregătirea preoților

Studii	Anul 1920	Anul 1940	Anul 1942
Cu bacalaureat și Institut teologic	59	-	-
Cu diplomă de școală normală	42	-	-
Cu Institut teologic fără bacalaureat	77	-	-
Cu pregătire extra-ordinară	7	-	-
Doctori în teologie	-	8	7
Licențiați în teologie	-	9	20
Cu bacalaureat și Academie teologică	-	92	89
Cu diplomă de școală normală și Academie teologică	-	54	17
Cu Academie teologică fără bacalaureat	-	66	51
Cu pregătire de seminar	-	2	1
Cu pregătire extra-ordinară	-	8	7
Total	185	239	192

După întoarcerea la Oradea, grija episcopului Nicoale s-a întreprins spre refacerea structurii teritoriale a fostelor protopopiate din nordul Bihorului. Primul pas a însemnat desființarea Episcopiei Ortodoxe Maghiare de Oradea. Recuperarea proprietăților bisericești care sub administrația maghiară au fost luate în baza unor legi injuste a reprezentat o altă preocupare a Episcopiei¹⁹³.

Din păcate, la puțin timp după reîntregirea episcopiei, instaurarea regimului comunist în România avea să aducă atingeri majore libertăților religioase oferite de sistemul democratic. Noua orientare a puterii comuniste în raporturile sale cu biserica a început să se facă simțită din anul 1948. Pe parcursul lunilor ianuarie-martie membrii clerului ortodox, alături de alți cetățeni, au făcut obiectul unor intense operațiuni de supraveghere. Compartimentul superior al Bisericii ortodoxe a atras atenția în primul rând. În luna decembrie 1948 se dorea deja înlocuirea unor preoți care activau în conducerea eparhiei. Era vizat însuși episcopul Nicoale Popovici, descris

*Preasfințitul Părinte
Sofronie Drincec,
Episcopul Ortodox
Român al Oradiei*

în notele informative ca fiind șiret, răutăcios, cu o atitudine potrivnică bolșevismului și ieșiri antidemocratice, sprijinitor al foștilor țăraniști. Discursurile și predicile sale, analizate cuvânt cu cuvânt de organele statului totalitar, aduceau atingere noii politici de stat, fapt pentru care s-a dispus pensionarea sa, impunându-i-se domiciliu forțat la mănăstirea Cheia. Ulterior s-a retras în satul său natal din județul Brașov. Nicolae Popovici a trecut la cele veșnice în 20 octombrie 1960¹⁹⁴.

Într-un interviu publicat în *Sfaturi Ortodoxe*, profesorul Dimitrie Bejan îl descrie astfel:

A fost episcop la Oradea. Dar a murit repede. Nu știu când a murit. Eram în pușcărie. A fost foarte demn. N-a cedat sub nici o formă. Din tot Sinodul nostru numai episcopul Nicoale Popoviciu n-a cedat. El s-a opus la scoaterea religiei din școli și a icoanelor. A fost depus din scaunul de episcop la Oradea și l-au dat de canon la Mănăstirea Cheia – Prahova. După mai mulți ani s-a retras în familie și a murit acolo.

¹⁹⁴ Ibidem, p. 420-424; Rusu, D.O., *Episcopul Valerian Zaharia al Oradiei și epoca sa*, în *Legea Românească*, XX, serie nouă, nr. 4/2009, p. 10-11 (subcapitolul *Un ierarh sub aureola martiriului: episcopul Nicoale Popoviciu al Oradiei*).

¹⁹³ Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 147-418.

*Era din județul Brașov. Era singurul episcop care a suferit pentru Ortodoxie și pentru Hristos de la comuniști*¹⁹⁵.

Următorii episcopi ortodocși ai Oradiei au fost: Valerian Zaharia (1951-1969), Vasile Coman (1970-1992), Ioan Mihălțan (1992-2006). Astăzi în fruntea Episcopiei Ortodoxe Române de Oradea se află Sofronie Drincec.

Bibliotecile parohiale românești din Bihor la pragul secolelor XIX-XX

Dacă preocuparea pentru înființarea unor biblioteci românești a fost până către sfârșitul sec. XIX plasată pe un plan secund pe lista priorităților, odată cu intrarea în vigoare a legii învățământului, „Legea Trefort”, la 22 mai 1879, clerul românesc superior s-a văzut confruntat cu pericolul deznaționalizării instituționalizate a populației pe care o păstorea¹⁹⁶. Pericolul era cu atât mai mare cu cât actul normativ în cauză se adresa elevilor din școlile elementare, cu alte cuvinte se încerca înstrăinarea copiilor tocmai în perioada de fundamentare a principalelor elemente definitorii ale identității lor. Ca atare, în ședința din 22 aprilie 1881, Sinodul Episcopiei Ortodoxe a Aradului a hotărât să cadă în sarcina Consistoriului sarcina de a interveni imediat pentru înființarea „cât mai multor reuniuni de cântări și biblioteci prin comune și pre învățători să-i constrângă a participa numeroși la reuniuni”¹⁹⁷. Un an mai târziu s-au și făcut primii pași către redactarea unor statute cadre, dar flexibile, în funcție de particularitățile locale ale fiecărei regiuni. Prin „circulariul eparchial greco-oriental orădan” nr. 471 din 15/27 iulie, era din nou adusă în discuție problema „reuniunilor de cântări” și a bibliotecilor¹⁹⁸. Sinodul eparhial întrunit la Arad hotărâse în cadrul ședinței a IV-a, desfășurată în același an, colaborarea cu Consistoriul din Oradea în vederea elaborării unui regulament referitor la înființarea celor două instituții „în uniformitate” pentru

întreaga dieceză¹⁹⁹. În acest sens, episcopul diecezan Iosif Goldiș recomanda forului arădean întocmirea proiectului de statut și supunerea lui „spre așteptare” forului din Oradea, urmând ca acesta să-l analizeze în termeni comparativi cu propriul proiect²⁰⁰. Lucrurile trebuiau urgentate deoarece administrația maghiară trecuse la aplicarea celei de a doua „Legi Trefort” care se adresa acum învățământului secundar și era pornită să întreprindă acțiuni directe pentru aplicarea strictă a legislației școlare. Așa de pildă, la 6 mai 1883, Nicolae Zigre, locțiitorul vicarului episcopal, aducea la cunoștință protopopiatelor că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a retras din circulație „nu numai edițiunea a doua, ci și edițiunea prima din «Legendariul» de I. Papiu” și că este hotărât să-i pedepsească pe învățătorii care nu se conformează²⁰¹. Corespondența era adresată protopopului din Peștiș, căruia i se subordona Tractul Aleșdului, zonă unde, după cum reiese din documentele administrației maghiare, aveau o mare circulație cărțile românești vizate de cenzură, aduse clandestin din România pe calea ferată. Pas cu pas, cărțile românești urmau să fie retrase din uzul școlar spre a fi înlocuite cu cele oficiale maghiare.

Un prim statut de organizare și funcționare a bibliotecilor rurale a fost inserat în conținutul unui act mai larg de înființare a „Reuniunii Învățătorilor de la Școalele Poporale” în 1883. Conform statutului, scopul „reuniunii” era acela de „promovare a educației și instrucțiunii populare și cultivarea științelor referitoare la educațiunea și instrucțiunea poporală”, printre mijloacele utile atingerii acestui deziderat fiind nominalizate „biblioteca centrală și bibliotecile din despărțăminte sale protopopești”²⁰². Discuțiile purtate la Sinodul eparhial ținut în 1882 nu au rămas fără ecou. Consistoriul a hotărât începerea demersurilor pentru înființarea unor „reuniuni de cantori și biblioteci”, ca organisme de propagare a culturii în mediul rural. În întâmpinarea acestei inițiative, pe parcursul anului, Protopopiatul Beiușului a organizat o serie de conferințe „învățătoresci” spre

¹⁹⁵ Apud Cuc, S.I., *op. cit.*, p. 406.

¹⁹⁶ Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 78

¹⁹⁷ Apud: Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana. 1830-1940*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 80

¹⁹⁸ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (AN-DJBh), fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 156/1882-1883, f. 5

¹⁹⁹ Idem, dos. 158/1882-1883, f. 1

²⁰⁰ *Ibidem*, f. 2

²⁰¹ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 27/1882, f. 76

²⁰² Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 162 a/1882-1883, f. 31 – în art. 3 din „Statutele Reuniunii învățătorilor de la școalele populare greco-ortodoxe române confessionale de sub jurisdicțiunea Consistoriului greco-ortodox român din Oradea Mare”

a-i consulta pe dascălii din satele plasei. Propunerea a fost primită cu entuziasm de întregul corp didactic, care – relatează protopopul – „sau angajat atâtu ca corporațiune, câtu și individualmente învețietorii, că din partea lor vor nisui și voru pune în lucrare, cu intervenirea directoriloru locali și a comiteteloru respective parohiale, ca reuniunile de cantori și de biblioteci să se înființeze”. Consistoriul a și transmis, în urma raportului, diferite proiecte de statut, lăsând liberul arbitru comunităților locale de a se orienta și a-și elabora propriile statute conform „împrejurărilor locale”²⁰³. După cum aminteam, spre a contracara influența asociațiilor și societăților culturale românești, aflate într-o continuă creștere, va fi înființată la 18 august 1885 societatea EMKE²⁰⁴ pentru promovarea culturii maghiare în Transilvania. Aceasta se voia a fi un rival pe măsură în fața „Astrei”. Guvernarea spera că în acest fel va obține o echilibrare a raportului de forțe pe tărâmul cultural din lumea satelor²⁰⁵. Inițiativa nu era lipsită de sprijinul autorităților care depuneau diligență maximă în direcția deznăționalizării prin intermediul școlii. Concomitent cu derularea procesului de luminare a maselor promovat de Biserica Ortodoxă, s-au înmulțit și acțiunile administrației maghiare de frânare a activităților întreprinse de preoțime pentru trezirea sentimentului național al românilor. Înaltul Minister Ungar al Cultelor și Instrucțiunii Publice făcea cunoscut vicarului episcopal al Oradiei, Heroteu Beleşiu, că în urma informațiilor primite din teritoriu a decis să interzică utilizarea în școli a unor manuale, cum ar fi: „1) Istoria universală, [mai] alesu Istoria națiunei românești și a Regatului Ungaria de Dr. Georgiu Popa, Aradu; 2) Geografia Ungariei și elemente din geografia generală de Dl Nicolau Pop Brătianu, 1881; 3) Introducerea în geografia de Ioanu Tuduceșcu, Aradu, 1881; 4) Magyarország, Szervajdaság és Temesibanság, Erdely²⁰⁶ de A.J.F. Tóth, Aradu, proprietatea Librăriei Bettelheim; 5) Schulwarandkarte von Europa²⁰⁷ de L. Holle Wolfenkatteln”. Toate aceste cărți conțineau informații

care contraveneau doctrinei oficiale cultivate de minister în școli. Dacă primele trei puteau fi bănuite de lipsă de obiectivitate în prezentarea temelor abordate, autorii lor fiind români, celelalte erau suspecte tocmai datorită obiectivității lor, chiar dacă erau semnate de autori străini. Erau vizate în principal acele manuale care pomeneau despre originea și continuitatea românilor în Transilvania, cum a fost de pildă istoria scrisă de Georgiu Pop ori cea a lui Tóth, sau geografiile, inclusiv cea nemțească. În schimb, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria recomanda școlilor „elementare populare” românești achiziționarea unor manuale editate de tipografia Universității din Budapesta: „Mapa montană și hidrografică a țărilor, Cartea manuală a Ungariei și Cartea Palestinei pentru școlari”²⁰⁸. Decizia ministrului maghiar era însoțită și de un capitol ce conținea sancțiuni care urmau să se aplice dascălilor și preoților ce nu se conformau, inclusiv licențierea din serviciu.

Într-o societate sărăcită, cum era cea a românilor ardeleni în epoca respectivă, pierderea locului de muncă nu era un lucru de neglijat, în cele mai multe cazuri acesta constituind singura sursă de subzistență a dascălilor de la sate. Nici perspectiva încasării unor amenzi nu era prea încântătoare, ca să nu mai pomenim de potențiala pedeapsă a închisorii care sancționa posibilele abateri de la linia trasată de minister. De aceea, corpul didactic și cel preoțesc a fost pus în situația de a găsi soluții alternative pentru a nu priva tineretul de contactul cu valorile naționale românești. Dacă manualele citate deveniseră indezirabile pentru uzul școlar, sentimentul național a continuat să fie cultivat prin intermediul literaturii beletristice, în speță poezii patriotice, doine și balade populare cu conținut istoric ce preamăreau faptele eroilor noștri etc. În cele din urmă și această formă de camuflare a fost sesizată de către serviciile de informații maghiare care au contactat ierarhia Bisericii Ortodoxe. O altă decizie, de natura celei dintâi, a fost emisă în iulie 1889. Erau acum interzise și cărți beletristice: „1) Dorulu românului, colecțiune de cântece adunate și coordonate de N.D. Popescu (București); 2) Arianu, sau culegere de cântece naționale alese, arangiate

²⁰³ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 27/1882, f. 72-72V

²⁰⁴ *Erdehyrészi magyar közművelődési egyesület* – n.n. A. Țărău

²⁰⁵ Gheorghe Buluță, *Op.cit.*, p. 712

²⁰⁶ *Ungaria, Voievodina sârbească și Bnatul Timișoarei, Ardealul* – n.n. A. Țărău

²⁰⁷ *Atlas școlar despre Europa* – n.n. A. Țărău

²⁰⁸ AN-DJBh, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 50/1893, f. 96

de Hanu Dariu (Brașiovu); 3) Cântece de irodi²⁰⁹ la Nascerea Domnului (Brașiovu); 4) Amoru și Patrie, poesie de Brutu Catore Horia (Turinu²¹⁰, 1889)". De data aceasta, nu numai că era prohibită citirea acestor cărți în școli, ci era pedepsită și păstrarea lor în bibliotecile școlare. Teodor Filip, protoprezbiterul Peștișului, îi ruga pe dascălii satelor românești să adune aceste volume și să le predea arhivei protopopiatului spre păstrare. O astfel de măsură avea darul de a le salva de la distrugere și de a înlătura suspiciunile autorităților în privința utilizării lor în școli²¹¹. Ca instrument pentru continuarea activității de promovare a spiritului național era recomandată revista „Biserica și școala”, cu scopul de a suplini lipsa lucrărilor interzise. În același sens, cu toată opoziția autorităților, paginile revistei „Familia” găzduiau la 28 august 1892 o scurtă prezentare a lucrării „Originea limbii române. Formarea națiunii” scrisă de profesorul Dionisiu Pășcuțiu din Făget. Autorul își lansase cartea în scopul de a oferi „un răspuns critic” istoricului Réthy László care întocmise la rândul său lucrarea „Formarea limbii și națiunii valahe”, în care afirma că „limba și naționalitatea română este o amestecătură albaneză, tracică și ilirică”²¹².

Un al doilea inamic al procesului de culturalizare a populației rurale a fost sărăcia. Lipsa fondurilor bănești a grevat în cel mai înalt grad efortul de dotare a bibliotecilor satești cu fondul livresc necesar. În urma Congresului bisericesc, mitropolitul Ioan Mețianu a cerut Consistoriului să înainteze un material cu propuneri formulate de preoții și învățătorii din subordine, în vederea identificării posibilelor surse de finanțare a bibliotecilor. După consultarea opiniilor formulate de către corpul învățătoresc român, Congresul a formulat un „conclus” referitor la identificarea surselor bănești utile înființării bibliotecilor. Alături de nominalizarea principalelor mijloace materiale, documentul puncta și acțiunile ce trebuiau întreprinse pentru buna reușită a acțiunilor. Se recomanda ca „pentru înființarea, sporirea și consemnarea bibliotecii școlare din fiecare școală elementară confesională, învețietorul să fie îndăto-

rat de la fiecare elev obligat la școală (...) a încasa la înscriere câte 50 de fileri (...) apoi, din sumele încasate, în coînțelegere cu Comitetul parochial, a procura cărți pentru biblioteca școlară”. Fondul de carte trebuia inventariat anual, iar evidențele erau expediate Consistoriului. Inspectorii școlari erau obligați ca cel puțin o dată pe an să se deplaseze la parohii spre a „censura” biblioteca, exercitând în acest sens un control permanent pe linia râvnei depuse de subalterni²¹³. Protopopul Vasiliu Papp a comunicat Consistoriului, în septembrie 1904, că la „conferința învățătorescă” din luna august s-a hotărât înființarea unei biblioteci centrale protopopești a „tractului Vașcăului”, pentru dotarea căreia să fie folosiți banii rezultați din „pedepsele pentru absenți”²¹⁴. La aceeași conferință, prezbiterul Toma Păcală a mai sugerat și alte surse de finanțare, printre care încasarea unor taxe pentru activitățile extrașcolare desfășurate de elevi. Astfel, de la școlarii „îmbărați la mort” câte 4 fileri, de la cei ce umblau cu „Steaua la Crăciun” ori cu crucea la „Apăbotează” câte 10 fileri. De asemenea, școlarii ai căror părinți „sunt în mai bună stare”, adică mai bogați, urma să fie încasată lunar suma de 4 fileri. La nivelul fiecărei comune, urmau să fie alocate din bugetul bisericesc câte 10 coroane, destinate să servească achiziției de cărți „folositoare și corespunzătoare pentru școlarii de toate zilele, pentru adulți și pentru poporeni, iar cărțile procurate să se pună la dispoziție (...) în Duminică și sărbători”²¹⁵. Protopopul din Mîcherechiu a avansat la rândul său propunerea ca fiecare comună să colecteze 50 de coroane anual, din care preotul local să cumpere cărțile recomandate de Consistoriu²¹⁶. Preotul Petru Șerb din Girișu Negru a solicitat la „conferința învățătorescă cercuală”, ținută la Miersig în iulie, repartizarea periodică a unor sume mai mici, pe întreg cursul anului, provenite din donații²¹⁷.

Chiar și după identificarea posibilelor surse materiale utile înzestrării bibliotecilor, rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura așteptărilor. Societatea românească se afla încă într-o perioadă a „copilă-

²⁰⁹ Irozi – n.n. A. Țărău

²¹⁰ Torino – n.n. A. Țărău

²¹¹ AN-DJBh, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 8/1885, f. 23-32

²¹² Revista „Familia”, anul XXVIII, nr 16 din 28 august 1892, p. 2

²¹³ AN-DJBh, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 8/1885, f. 8

²¹⁴ *Ibidem*, f. 10

²¹⁵ *Ibidem*, f. 11

²¹⁶ *Ibidem*, f. 12

²¹⁷ *Ibidem*, f. 13

riei” în ce privește perceperea eforturilor depuse de fruntașii în direcția luminării ei prin intermediul cărții. Așa după cum aminteam, la această stare de inerție se adăuga și mizeria cruntă în care se zbăteau majoritatea satelor noastre, ai căror locuitori erau interesați prioritar să-și asigure traiul familiilor lor. Nu puține au fost și cazurile în care cei chemați să întrețină și să cultive instituția bibliotecii s-au arătat neglijenți. Din aceste motive, ierarhia bisericească a revenit periodic cu instrucțiuni și norme menite să combată fenomenele negative înregistrate în teritoriu. Pe ordinea de zi a Congresului bisericesc desfășurat în 1906 a figurat și problema redactării unui nou „conclus” privitor la „înființarea, aranjarea, îngrijirea și conservarea bibliotecilor parohiale”²¹⁸. Odată elaborat, acest normativ urma să fie repartizat gratuit fiecărui oficiu protoprezbiterial și fiecărui oficiu parohial, fiind investit cu atributul de coordonare uniformă a activităților în domeniu. Fiecare „parohie organizată” era abilitată să organizeze câte o bibliotecă „pentru folosul școlarilor și a poporenilor din parohie, a ajusta și a îngriji bine biblioteca (...) cu deosebire a purta grijă ca biblioteca să fie întrebuințată cu folos din partea poporenilor și a tinerimei școlare”²¹⁹. Documentul venea în întâmpinarea proiectului „Legii Appóny”, votată în anul următor, pe 19 martie 1907, care prevedea desființarea tuturor școlilor confesionale ale românilor, sârbilor și slovacilor din imperiu. Măsurile antiromânești dictate de administrația maghiară s-au materializat și prin Legea XLVI din 1908, care prevedea sistarea acordării oricărui „didactru pentru școalele populare”, alături de sistarea colectării celor 30 de fileri destinați pentru „fondul regnicolar de pensie învățătorescă”. Încă o dată se încerca blocarea oricăror fonduri bănești ce puteau fi utilizate pentru înzestrarea bibliotecilor românești. Guvernării sperau ca prin aceste metode să orienteze școlărirea românească strict către izvoarele oficiale maghiare²²⁰. În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici²²¹, de modul în care a fost dus la

îndeplinire ordinul privitor la înființarea bibliotecilor parohiale în protopopiatele pe care le păstureau. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Micherechiu (azi în Ungaria – n.n. A. Țărău) se plânga de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog și Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace”. După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul” din comunele respective, care nu agreea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de repartizare și de a augmenta acestu scopu din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi”²²².

Rezultate frumoase s-au obținut totuși într-o serie de parohii din Tractul Beiușului, care i-au atras protopopului cuvinte de laudă din partea Vicariatului Oradiei. Acesta era felicitat pentru sânguinta depusă și în același timp era încurajat să depună aceeași râvnă și pe mai departe pentru a evita îndepărtarea de carte a absolvenților școlii după terminarea instrucției lor. Tocmai sub acest aspect era subliniată importanța bibliotecii în viața culturală a satelor: „Pentru a nu se reîntoarce la ignoranță acele elemente dintre credincioșii noștri, cari au trecut prin școala satească și cu scopul de a dezvolta cunoștința de carte, s-a dat privilegii desfășurării unei acțiuni culturale prin întemeierea bibliotecilor parohiale, ordonată prin circularul nostru cu nr. 400/45-1907, comunicându-se cu același ordin și conducerea altor biblioteci. Rezultatele obținute prin aceste biblioteci, după cum se constată din rapoartele intrate la acest Conzistoriu, sunt foarte neînsemnate, ceea ce însă nu ar justifica lăsarea în părăsire, ci din contră impune căutarea mijloacelor care au să conducă la rezultate mai însemnate, la rezultate reale. În vederea marelui interes și atât de multei simțitei trebuințe a luminării poporului nostru, acest Conzistor dispune a se desvolta în cadrele bibliotecilor parohiale, prin prevederea cu cărți de specialitate pentru învățător și cărți de popularizare a învățăturii și cunoștințelor folosite pentru elevi, despre ce vei aviza comitetele parohiale și pe învățători, ca să se îngrijească

²¹⁸ *Ibidem*, f. 3

²¹⁹ *Ibidem*, f. 3

²²⁰ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, dos. 1/1908-1910, f.n.

²²¹ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dos.

287/1882-1883, f. 1 – „*Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907*”

²²² *Ibidem*, f. 2

de prevederea și dezvoltarea bibliotecii parohiale în sensul arătat și în conziderarea normativului citat; iar despre dele efectuate vei raporta în cadrele dispozițiilor aceluiași normativ”²²³. Pentru a impulsiona înființarea bibliotecilor parohiale în cât mai multe localități, vicarul episcopal Roman Ciorogariu a redactat la 2 iulie 1908 o circulară adresată tuturor oficiilor parohiale. În nota de fundamentare a actului, acesta ținea să sublinieze că „Manualele singure nu sunt suficiente la instrucțiunea religioasă-morală, fără cărți auxiliare de lectură religioasă-morală, cum sunt biblia și bibliotecile de popularizare. Catihetul se va îngriji să se procure aceste cărți auxiliare pentru biblioteca școlară și să supravegheze lectura religioasă-morală a elevilor. Deolaltă cu lista manualelor vi se recomandă și cărțile auxiliare. N-ar fi însă complet sistemul de educație religioasă-morală a tinerimei dacă ne-am opri numai la instrucția în școala de toate zilele (...) drept aceea se insistă la înființarea bibliotecilor parohiale, în jurul cărora să se formeze cercul de lectură a adulților și conferințele”²²⁴.

O altă principală piedică apărută în calea dezvoltării bibliotecilor parohiale a fost nivelul ridicat de analfabetism ce afecta întreaga lume a satelor. Aspectul a fost în repetate rânduri subliniat în rapoartele venite de la parohii, în care era reiterată în permanență inutilitatea înființării acestor instituții într-o mare de neștiutori de carte. Așa se face că în urma analizării observațiilor de această natură, Consistoriul să elaboreze în anul 1911 un program de alfabetizare a populației adulte și ulterior antrenarea acestei categorii în șezători literare²²⁵. Pentru atragerea unui număr cât mai mare de participanți s-a propus recompensarea cu premii a celor mai silitori, „de pildă abonament la «Biblioteca poporală» a Asociațiunii” – se sugerează în regulament²²⁶. Întrucât rapoartele din parohiile Beiușului indicau o slabă dezvoltare a bibliotecilor tocmai din acest motiv, Consistoriul a trecut la studierea motivelor care au frânat procesul. O serie de preoți reclamau diverse priorități care susțineau amânarea achiziției de cărți, alții motivau cu sărăcia credincioșilor, iar

alții indicau pur și simplu refuzul credincioșilor de a oferi bani pentru înzestrarea bibliotecilor. Pe un ton cât se poate de ferm, Toma Păcală, protopop-asesor al vicarului cerea în 1912 administratorului protopopesc al Beiușului, Dr. Victor Fildan, să introducă din oficiu în bugetul fiecărei parohii suma de 10 coroane necesare bibliotecilor, pentru a evita în felul acesta orice fel de deviere în situații penibile²²⁷.

După parcurgerea materialelor ilustrative pentru activitatea desfășurată de forurile ecleziastice pe parcursul celor trei decenii analizate aici, pot fi conturate o serie de trăsături care au caracterizat implicarea acestora în procesul de emancipare culturală a populației ortodoxe din Bihor. Esențială rămâne consecvența cu care ele s-au bătut pentru cauza națională. Dacă la început acțiunile demarate au fost mai stângace și nu s-au bucurat întotdeauna de cea mai largă audiență în sânul poporului de la sate, cu timpul acestea s-au perfecționat și au câștigat în consistență, reușind ca în pragul secolului al XX-lea să înregistreze și o serie de rezultate pozitive. Meritul este cu atât mai mare, cu cât, subliniem încă o dată, între nivelul de culturalizare a fruntașilor români și oamenii pe care erau chemați să-i instruiască se deschidea o prăpastie marcată în primul rând de înaltul grad de analfabetism atins de societatea rurală, alimentat și de sărăcia cruntă în care se zbăteau majoritatea românilor. Sugestiv ni s-a părut pentru zugrăvirea epocii și a efortului clerului nostru, „Apelul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” lansat în anul 1912²²⁸. Modul în care a fost percepută prezența bibliotecilor de către populația satelor românești, poate fi analizat în funcție de reacțiile acestora în raport cu inițiativele de înființare și organizare a lor, promovate de preoții din parohiile ortodoxe cuprinse în zona de studiu. Rapoartele înaintate de către aceștia ierarhiei Vicariatul Oradiei, pentru întreaga perioadă supusă discuției, scot în evidență o gamă largă de reacții manifestate de către credincioși, mergând de la cele de respingere a ideii de constituire a unor astfel de așezăminte și până la atitudini de larg entuziasm. Așa de pildă, însuși debutul activității de organizare instituționalizată și sistematică a organismelor de emancipare culturală a țărănimii a cunoscut dificultăți. Transpunerea în viață a programului de înființare a „reuniunilor de

²²³ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 98/1909, f. 9

²²⁴ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, dos. 26/1908, f.n.

²²⁵ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, dos. 150/1911-1912, f. 400

²²⁶ *Ibidem*, f. 399

²²⁷ Idem, dos. 130/1912, f. 415

²²⁸ *Ibidem*, f. 394-396

cântări” și a bibliotecilor a demarat anevoios. Printre piedicile ivite numărându-se, după cum spuneam, și ignoranța de care au dat dovadă o serie de preoți. Raportul întocmit în iunie 1883 de către inspectorul Cercului Meziad, Elia Moga este edificator în acest sens. Acesta constata că „reuniuni de cântări și biblioteci, ca să fie înființate în cutare parohie din acest inspectoratu, nici vorbă. Apoi cine le-ar fi înființat pe aici, că nici singuri preoții și învețietorii, cu puține excepțiune, nu știu cântările, apoi bibliotecile, dacă li s-ar ținea prelegeri mai multe dzile, apoi vomu pricepe că ce suntem”²²⁹. De vină era în acest caz, nu atât lipsa de cultură a poporului, cât slaba pregătire a celor chemați să-l păstorească. Nu trebuie să ometem însă din calcul faptul că acțiunea se găsea într-o fază de pionierat. Totuși, raportul este punctat și de o notă de optimism, enunțată în finalul corespondenței, unde inspectorul își exprima convingerea că printr-o activitate consecventă de lămurire a populației ar putea aduce și rezultatele scontate.

O primă testare a modului în care au fost aplicate în teritoriu hotărârile Sinodului a fost pusă în mișcare prin Ordinul 539. ea s-a desfășurat sub forma unei anchete în vederea cunoașterii dotării bibliotecilor școlare. În martie 1883, învățătorul Popovici Gașpar din Tulca raporta că școala din localitate nu are bibliotecă, însă nu motiva cauza neînființării ei²³⁰. Aceeași situație era semnalată și de parohul din Gurbediu. Acesta suplinea și postul învățătorului, de unde se putea trage concluzia că era depășit de sarcinile ce-i reveneau prin cumulul de funcții îndeplinite²³¹. Nici la școala din Tăut nu exista bibliotecă²³². Școala din Căuașd avea în inventar numai șapte cărți, toate sub forma manualelor, compoziție ce nu argumenta ideea unui început de formare a bibliotecii: „Istorie biblice, unu catichismu, o gramatică română, una istorie naturală, Istoria patriei, Geografia și drepturile civile”²³³. Școlile din Berechiu și Bicaciu erau dotate cu manuale, dar nu aveau bibliotecă, iar cea din Bătar avea 40 de „cărți școlare” care serveau

tot ca manuale²³⁴. În zonă, numai școala din Jaca (azi în Ungaria) avea bibliotecă. Cele mai multe dintre parohii invocau lipsa mijloacelor bănești necesare înzestrării bibliotecilor. Nu știm cât de veridică era o asemenea scuză, dacă luăm în calcul plasamentul tuturor acestor localități în câmpie, unde locuitorii beneficiau de surse de venit superioare altor zone ale județului. Comparativ cu Tractul Salontei, o stare de lucruri mai bună era înregistrată în zona Beiușului, în ciuda faptului că întregul areal se întindea peste o morfologie colinară, săracă în arabil, și ca atare vitregită de mijloace materiale. Aici existau biblioteci în Beiușele, Vașcău, Bărești²³⁵, Criștior²³⁶ și Hidiș²³⁷. Este posibil ca la succesul înregistrat în Tractul Beiușului să fi contribuit și prezența instituțiilor similare gestionate de Biserica Greco-Catolică, atât ca model cât și din spirit de concurență pozitivă. Chiar dacă în anii care au urmat situația s-a mai ameliorat, numărul bibliotecilor crescând încetul cu încetul, amenințările venite din partea politicii de deznaționalizare dusă de guvernanți au condus la luarea unor măsuri de accelerare a ritmului de proliferare a bibliotecilor în mediul sătesc.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici²³⁸, de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea unor noi biblioteci parohiale. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Micherechiu (azi în Ungaria) se plânga de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog și Micherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace”. După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul” din comunele respective, care nu agreea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de repartiere și de a augmenta acestu scopu

²²⁹ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 158/1882-1883, f. 61V

²³⁰ Idem, dos. 162/1882-1883, f. 98

²³¹ *Ibidem*, f. 100

²³² *Ibidem*, f. 102

²³³ *Ibidem*, f. 101

²³⁴ *Ibidem*, f. 204

²³⁵ *Ibidem*, f. 217

²³⁶ *Ibidem*, f. 218

²³⁷ *Ibidem*, f. 213

²³⁸ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 287/1882-1883, f. 1 – „Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907”

din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi”²³⁹. Situația pare paradoxală, parohiile din Tractul Mi-cherechiului fiind printre cele mai bogate din județ. Aici avem de a face însă cu un alt fenomen, care își va face simțită prezența și mai târziu, anume tendința de apropiere a românilor din câteva sate de cultura maghiară. Este lesne de observat că s-au constituit biblioteci aproape exclusiv în satele care gravitau în jurul comunei Cefa, important centru economic românesc al protopopiatului, în vreme ce satele din jurul reședinței protopopiale, și am nominaliza aici Jaca, Apateul, Ugra, Săcal etc. (toate astăzi în Ungaria – n.n. A. Țărău) erau racordate la rețeaua economică ungurească, mai apropiată. Grație acestui *staus-quo*, locuitorii lor nu vedeau necesară perpetuarea expresă a identității lor prin cultura livrescă. Vom vedea mai târziu că nici întrebuintarea limbii române nu li se va mai părea utilă. Din aceeași zonă, protopopul Andrei Horvath informa Consistoriul în 1912 că întâmpină dificultăți în acțiunea de înființare a unor biblioteci, întrucât – subliniază acesta – „afacerea bibliotecilor fiind un lucru nou, numai cu greu înaintează”²⁴⁰. Mai dificilă era situația în comuna Săcal, unde preotul sesiza că tineretul era „copleșit de duhul maghiarizării [și] n-are voie să citească în românește”, după care adăuga că „nici în ungurește”. Din aceste motive el susținea ideea extinderii bibliotecii, care până la acel moment servise numai trebuințelor parohiei²⁴¹. Preotul Georgiu Pinte din parohia Peterd (Mezőpeterd, azi în Ungaria) comunica Consistoriului că în localitate sunt numeroși știutorii de carte, iar tineretul este chiar pasionat de citit. Cu toate că erau români, nu știau citi în limba maternă datorită lipsei de interes manifestat de învățători, care „nu propune nici scriere, nici cetirea română”. Din această pricină n-a fost posibilă constituirea bibliotecii²⁴². Nici preotul din comuna Darvaș (azi în Ungaria) nu izbutise înființarea bibliotecii, în ciuda numărului mare de știutori de carte, din pricina nivelului ridicat de maghiarizare a populației românești. „Tineretul – spunea acesta – cetește gazete și novele ungurești din biblioteca comunală și din biblioteca Casinei țărănești”²⁴³. Din păcate nu se putea prognoza o îndreptare a stării de

lucruri, deoarece, se spune în raport, „tineretul, care limba maicei sale n-o pricepe, n-are lipsă de bibliotecă românească, astfel bibliotecă școlară cu cărți în românește scrise, a se înființa e superfluă”.

Fenomenul maghiarizării nu era prezent însă numai în flancul vestic al județului, ci își făcuse simțită prezența și spre interior. În comuna Hidișel populația se afla foarte aproape de maghiarizarea completă. „Întreg poporul este nesciutor de carte – relatea preotul Florian Hajoleu – afară de o câțiva copii care știu ceti, dar numai unguresce, pentru că învață în școala de stat, unde nu le este permis a învăța limba română, afară de istoria biblică și catechism, dar numai [și acelea] în două ore pe septemână. În ultimii șase ani numai – se plângea preotul – abia am în școală 5-7 copii cari cetesc și în limba română (...) ceea ce merge foarte greu”, după care accentua asupra faptului că „biblioteca școlară este dar tote [cărțile] sunt unguresci de cetit [dar] nu le cetește nimenea”²⁴⁴. Ioan Beșan, preotul din comuna Sârbi, pe lângă faptul că „pruncii știu numai unguresce”, semnală și atitudinea negativă a episcopului, care refuza să aloce suma de 10 coroane de la buget, chiar dacă aceasta era destinată expres pentru procurarea cărților²⁴⁵. Cele mai penibile situații au fost generate de atitudinile negative afișate tocmai de cei care trebuiau să aducă cultura în casele țăranilor. În Suiug nu s-a putut înființa biblioteca din cauza nepăsării învățătorilor care s-au perindat pe la școala din sat. Preotul Mihai Caba sublinia faptul că toți aceștia aveau „închinări spre patima beției”, cu toate că „șapte dintre copiii cari știu ceti mai bine, au mare plăcere de a ceti cărți românești”²⁴⁶. Preotul din Fâncica, Gheorghe Petroviciu, a raportat Consistoriului în ianuarie 1913 că nu a reușit achiziționarea cărților necesare bibliotecii în ciuda faptului că învățătorul a încasat câte 50 de fileri de la fiecare elev, acesta neputând justifica scopul în care a cheltuit banii²⁴⁷. Protoprezbiterul Tractului Tileagd, Alexandru Munteanu, descoperise că în parohiile păstorite de el banii alocați bibliotecilor fuseseră utilizați în alte scopuri. „Mă voi convinge și pe mai departe – spunea el în raportul transmis Consistoriului – câte și ce fel de cărți s-au procurat. Aceasta se

²³⁹ *Ibidem*, f. 2

²⁴⁰ *Ibidem*, f. 24

²⁴¹ *Ibidem*, f. 25

²⁴² *Ibidem*, f. 70

²⁴³ *Ibidem*, f. 72

²⁴⁴ *Ibidem*, f. 51

²⁴⁵ *Ibidem*, f. 79

²⁴⁶ *Ibidem*, f. 80

²⁴⁷ *Ibidem*, f. 29

va putea urma temeinic cu prilejul vizităților școlare și a examenului din anul curent”²⁴⁸. În Săldăbagiu, preotul Anton Bica era certat cu învățătorul Cosma în așa măsură încât nu mai comunicau între dânsii. Situația trena negativ asupra inițiativei de îmbogățire a bibliotecii locale²⁴⁹. Preotul din Criștior a reproșat eșecul învățătorilor care nu și-au dat interesul pentru organizarea bibliotecii. Cu sprijinul sătenilor adunase 10 coroane pentru dotarea bibliotecii, însă fără nici un rezultat²⁵⁰. În Lelești au fost adunați banii, dar nu exista școală²⁵¹.

Știrile din Tractul Beliului scoteau la lumină faptul că bibliotecile figurau într-un plan secund al listelor de priorități ale parohiilor, sau reaua-voință a mirenilor. Protopopul Petru Sârb din Giriș a întocmit o dare de seamă asupra situației bibliotecilor din jurisdicția sa, care cuprindea 15 „comune bisericești”. Se reușise organizarea bibliotecilor numai în satele Cheșa, Chișlaca, Girișu Negru și Petid. În celelalte localități populația nu-și achita contribuția, fie din cauza sărăciei, fie din nepăsare și tot mai des „constrânsă numai de execuție”. Și așa, odată colectați, banii erau dirijați către asigurarea salariilor învățătorilor²⁵². Parohia din Agriș reușise să cumpere numai trei cărți în cursul anului²⁵³. Parohia din Archiș avusese norocul să primească 22 de cărți de la „asociațiune”²⁵⁴. Preotul Georgiu Molnariu din

Beliu motiva neputința înființării biblioteci pe seama cheltuielilor mari ocazionate de edificarea școlii confesionale, lucrare care absorbise toate fondurile bănești²⁵⁵. Satele Botfeiu și Socaciu nu beneficiaseră de cele 10 coroane destinate bibliotecilor²⁵⁶. O situație similară raporta și preotul Ivan Cosman, care alocase toți banii în reparația școlii din Cărăsău²⁵⁷ și cel din Rohani, Zaharie Moga, cu ridicarea bisericii²⁵⁸. Eforturile Mitropoliei de a introduce metode noi de organizare a bibliotecilor au început să dea roade în anul 1913. Către sfârșitul anului Consistoriul orădean a cerut întocmirea unor dări de seamă, pentru a analiza modul în care au fost transpuse în viață recomandările sale. Parohia din Mizieș, satul natal al episcopului Miron Romanul, nici nu utilizase fondul bănesc alocat, deoarece biblioteca fusese înzestrată prin donațiile făcute de către „Asociațiune”. Aceasta număra 143 de volume²⁵⁹. Trebuie să remarcăm că prezența unui mitropolit născut în părțile Beiușului a influențat benefic toate comunele vecine cu satul său de baștină, nu numai în privința dezvoltării școlilor și bibliotecilor de aici, ci și în mobilizarea populației în vederea edificării unor noi lăcașuri de cult în satele respective. Majoritatea bisericilor de aici sunt construite în perioada în care mitropolitul a păstorit destinele ortodocșilor transilvăneni.

²⁴⁸ *Ibidem*, f. 287

²⁴⁹ *Ibidem*, f. 30

²⁵⁰ *Ibidem*, f. 112

²⁵¹ *Ibidem*, f. 120

²⁵² *Ibidem*, f. 84

²⁵³ *Ibidem*, f. 85 – „Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul de Nicolae Bălcescu, Povestiri din copilărie de Boureanu și Trimful crucii – povestiri creștine de Caion”

²⁵⁴ *Ibidem*, f. 86

²⁵⁵ *Ibidem*, f. 87

²⁵⁶ *Ibidem*, f. 88

²⁵⁷ *Ibidem*, f. 90

²⁵⁸ *Ibidem*, f. 97

²⁵⁹ *Ibidem*, f. 163

ISTORIA BISERICII GRECO-CATOLICE

BLAGA MIHOC

Românii uniți cu biserica Romei din nord-vestul Transilvaniei au fost, la început, păstoriți de vicarul Mihai Kebeș, apoi de către protopopul român unit Vasile Hatoș. Din 1748 pentru aceștia s-a întemeiat un vicariat aflat în subordinea episcopilor romano-catolici de Oradea și condus de către episcopul Meletie Kovács (1709-1775).

Meletie Kovács s-a născut în 1707, la Nagusta, în Macedonia, într-o familie de macedo-români, sosiți acolo în 1690, ca refugiați din teritoriile ocupate de turci. Tatăl lui a rămas văduv de tânăr, cu doi fii, Meletie și Gheorghe. Meletie a absolvit teologia și a fost hirotonit preot la 29 iunie 1734, de către episcopul sârb ortodox de Arad, Isaia Antonoevici. A funcționat la Bocsig vreme de doi ani, după care, în 1736 a trecut la *Unire*, mutându-se în Diosig, ca paroh și apoi protopop al românilor uniți din Bihor. În preajma numirii sale ca episcop Meletie se afla, după unii dintre istorici, în Fughiu, unde activa ca preot, iar după alții, la mănăstirea Hodoș-Bodrog, ca arhimandrit. A avut, de la început, o comportare exemplară, apreciată de autoritățile laice și de către episcopul romano-catolic Forgách Paul, care-l caracteriza ca fiind „om cu râvnă în cele bisericești, iubit de ai săi, însă cu puțină învățătură”. La propunerea acestuia, în 20 aprilie 1748, nunțul apostolic l-a invitat pe Meletie Kovács la Viena, pentru a-l cunoaște și a-i anunța investitura. Decretul de numire a lui Meletie Kovács a fost dat de papa Benedict al XVI-lea, la 12 iulie 1748. În el se arăta că va fi episcop sufragane sau vicar de ritul grecesc al diecezei romano-catolice orădene, urmând să primească, din veniturile Domeniului acesteia 1500 de florini anual și să dispună, în orașul Oradea, de o *catedrală*, în care să officieze sub supravegherea atentă a *patronului*.

În *bullă* de întărire în funcție a lui Meletie, emisă la 16 septembrie același an, se preciza că, după o consfătuire cu cardinalii, Sfântul Părinte l-a

numit episcop al Teganiei și că el va fi subordonat episcopului romano-catolic de Oradea, sub îndrumarea căruia se va îngriji de păstoria celor 90.000 de *suflete* de uniți, „care așteaptă mângâiere și păstorie”. Subordonarea lui Meletie Kovács față de Paul Forgách a fost consfințită printr-o *bullă* sau diplomă a acestuia din urmă, emisă la 30 noiembrie 1748, prin care i se reduceau competențele până aproape de cele ale unui preot de mir, întrucât nu avea voie să hirotonisească. Din fericire, însă, dispozițiile acestei diplome au rămas doar *pe hârtie*, deoarece documentele demonstrează că Meletie a *sfințit*, în decursul arhipăstoriei sale, care a durat de la 1748 până la 1775, o mulțime de preoți. De asemenea a depus eforturi să se emancipeze de sub tutela apăsătoare a episcopului romano-catolic de Oradea, și mai ales să se îngrijit de întemeierea unor școli pentru conaționali săi.

Prin *bullă* „Indefensorum”, din 17 iunie 1777, papa Pius al VI-lea (1775-1799) a întemeiat *Episcopia greco-catolică română de Oradea*, numind în fruntea ei pe Moise Dragoș (1725-1787), consacrat la 11 noiembrie același an, de către episcopul blăjean Grigore Maior (1715-1785), în vechea *catedrală* greco-catolică.

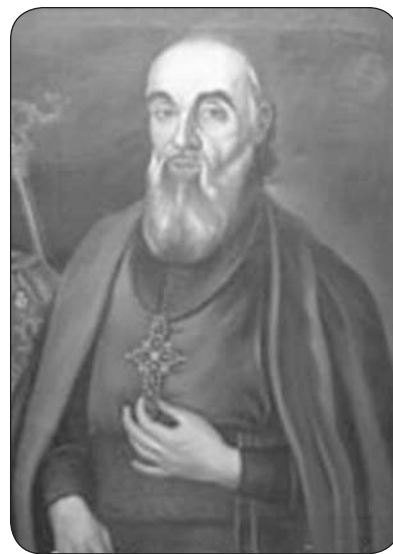
Moise Dragoș s-a bucurat din partea contemporanilor, între care și de cea a *corifeului* Școlii Ardelene Samuil Micu Klein ne îndreptățesc să credem că a avut o pregătire teologică completă și temeinică. A sosit în Oradea în 1751, împreună cu episcopul de la Munkács, Mihail Olsavszki, ca *interpret* sau *tălmaci* pentru relațiile cu populația românească din nord-vestul Transilvaniei, pe care acesta o *vizitase*. Știm, apoi, despre el că a fost apreciat pentru atașamentul față de cauza unirii românilor cu biserica Romei, de către membrii Comisiei pentru probleme religioase, prezente în Bihor în perioada 1754-1756. Cu unii dintre aceștia, între care și Adam Kollar, șeful bibliotecii imperiale din Viena, un iubitor al românilor și vorbitor al limbii lor, a avut relații de prietenie,

întreținând cu el, în anii arhipăstoririi, o interesantă corespondență. Primit de multe ori în audiență de către împărăteasa Maria Terezia, Adam Kollar i-a vorbit despre Moise Dragoș, recomandându-l spre a fi designat ca urmaș al lui Meletie Kovács, pe scaunul episcopesc.

În 17 iunie 1777, prin *bullă* papală *Indefensum* s-a întemeiat Episcopia greco-catolică de Oradea, ca sufragana a arhiepiscopiei de Esztergom (Strigoniu), iar la 23 iunie același an, printr-o nouă *bullă*, intitulată *Apostolatus officium*, în fruntea acesteia a fost numit Moise Dragoș. Consacrarea sa a avut loc la Oradea, în 11 noiembrie același an, prin episcopul Grigore Maior de la Blaj. În timpul arhipăstoririi sale *Unirea* s-a extins foarte mult, așa încât, dacă la începutul ei în comitatul Bihorului, de exemplu, existau 33 de parohii unite, cu 36 de preoți și 6381 enoriași, către sfârșitul acesteia numărul lor era de 54, cu 103 filii și un total de 20.465 de *suflete*. Moise Dragoș a depus eforturi pentru edificarea unor biserici noi (în Copăcel, Finiș, Macău, Sântandrei, Șilindru, Tarcea, Vad și Zăbrani) sau repararea altora mai vechi (Aciad, Aușeu, Bănlaca, Beliu, Cărpenești, Cordău, Coruia, Petrani). În 10 august 1780 Papa Pius al VI-lea și Maria Tereza au hotărât ca Episcopiei greco-catolice de Oradea să i se atribuie *Domeniul de la Beiuș*, respectiv o suprafață de pământ de circa 136.000 de iugăre (un iugăr fiind egal cu aproximativ 5756 m²) constând mai ales din păduri alpine, iar în 16 februarie 1781 împăratul Iosif al II-lea a întărit, printr-o diplomă specială, această hotărâre. Din veniturile obținute din exploatarea acestuia Moise Dragoș trebuia să-și întrețină Curtea episcopescă, canonicii și școlile, orice cheltuială urmând a fi aprobată de Consiliul locumtenențial de la Buda. La 11 decembrie 1778, episcopul a cerut Consiliului locumtenențial să-i aprobe construirea unei biserici mai mari. Lucrurile s-au târăgănat și edificarea noului locaș de cult îi va reveni urmașului său în scaunul episcopal, Ignatie Darabant.

În 1780 episcopia a fost dotată cu *Domeniul de la Beiuș*, alcătuit, în majoritate, din vaste păduri și pășuni alpine, din veniturile căruia episcopii de la Oradea au întemeiat numeroase instituții școlare pentru enoriașii lor, contribuind, astfel, la educația poporului român, la păstrarea limbii și conștiinței sale naționale.

Episcopul Ignatie
Darabant
(1730-1805)

După Moise Dragoș a urmat, în scaunul episcopal **Ignatie Darabant** (1788-1805), născut în anul 1730, la Vicea, în județul Sălaj. Între 1765-1768 a ocupat

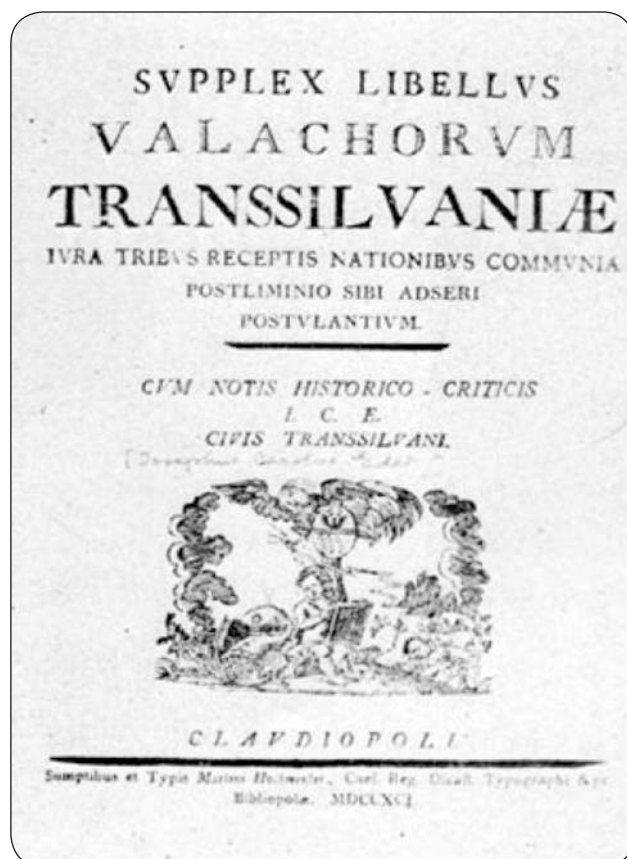
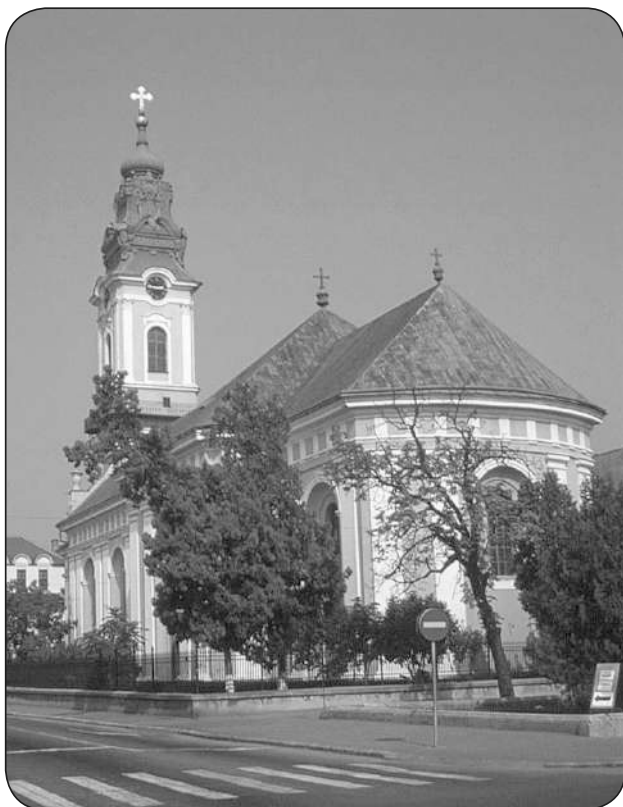
funcția de vicar general al episcopului Athanasie Rednic, iar în 1772, după moartea acestuia, a candidat pentru ocuparea Scaunului episcopal de la Blaj. Între anii 1773-1776 a fost prepozit al mănăstirii Sfânta Treime din orașul amintit, iar din 1777 profesor la „școala preoțească” de acolo. În 1782, după retragerea din scaunul episcopal a lui Grigorie Maior, a candidat din nou, de astă dată alături de Ioan Bob, pentru funcția de episcop al Blajului; a obținut atunci 63 de voturi, dar scaunul episcopal a fost ocupat de Ioan Bob, care avusese numai 37. Între 1782 și 1787 a îndeplinit iarăși funcția de vicar general, de astă dată al lui Ioan Bob. În acea perioadă i-a cunoscut și sprijinit pe corifeii Școlii Ardelene, Samuil Micu Klein și Gheorghe Șincai, bucurându-se de stima și *dragostea* acestora. De altfel pe cel din urmă, în timpul păstoririi lui Rednic, îl trimisese la studii în Roma, tratându-l mai târziu, cu multă bunăvoință. Pe o lucrare a sa, intitulată *Teologia morală*, Samuil Micu Klein i-a făcut o dedicație, care a stârnit mânia lui Ioan Bob („Stăpânului și făcătorului de bine, ocrotitorului oamenilor învățați, iubitorului de oameni și iubitorului de înțelepciune și știință, milostivului patron al celor ce se nevoiesc întru învățătură”) În 1788 a fost numit episcop greco-catolic de Oradea, însă *preconizărea* sa din partea Sfântului Părinte de la Roma a avut loc abia la 3 februarie 1789, iar consacrarea, sau *sfințirea*, în 13 martie 1790, la Blaj, prin episcopul Ioan Bob. De la începutul arhipăstoririi sale a depus eforturi să se întărească donația, cu Domeniul Beiuș, făcută Episcopiei de Oradea și să se mărească la 6 numărul clericilor de pe lângă

Scaunul său episcopal, asigurându-se sporirea salariului acestora și al preoților din eparhie, precum și constituirea așa-numitului *Fond viduo-orfanal*, din care să fie ajutate văduvele și orfanii de preoți.

În toamna anului 1791 a solicitat împăratului Leopold al II-lea întemeierea unui seminar în orașul de reședință al diecezei sale. La 30 ianuarie 1792 cererea sa a fost aprobată, emițându-se, în acest sens, o *diplomă de întemeiere*, prin care s-a hotărât ca, în fața mănăstirii iezuiților, care astăzi, modificată și extinsă, găzduiește *Institutul teologic greco-catolic din Oradea*, să se înființeze un *seminar* de pregătire a preoților și învățătorilor (*cantor-docenților*), dar și de selectare a celor mai buni tineri pentru a urma studii înalte la Viena și Roma. În perioada 1799-1801 a încercat, fără succes, să deschidă „o școală națională preotească” la Beiuș, și o mănăstire de călugări bazilitani la Oradea, care să asigure suplinirea preoților în parohiile vacante, precum și profesori bine pregătiți pentru seminar. A întreprins mai multe vizitații canonice în satele de pe Valea Erului, în zona Aradului, Timișoarei și

Catedrala greco-catolică „Sfântul Nicolae” din Oradea

Lipovei, unde a ținut predici pe diferite teme religioase și morale, reușind să atragă la *Unire* localitățile Abram, Dijir, Gepiș, Fiziș, Mociar, Negru, Poceiu, Rogoz, Vintere și Vad.

Una dintre cele mai de seamă fapte ale sale a fost cea de sprijinire a celebrei petiții „*Supplex Libellus Valachorum*”, din 1791, un adevărat monument de demonstrație a conștiinței naționale a poporului român din Transilvania, resuscitate de ideile iluminismului, promovate în epocă de marii scriitori și chiar de anumite capete încoronate. El a mijlocit expedierea *Supplexului* la Curtea împărătească de la Viena, multe dintre documentele privind această mișcare petiționară rămânând în arhivele Episcopiei greco-catolice de Oradea, de unde o parte au ajuns, în perioada 1948-1952, la Cluj, iar alta s-a risipit sau a fost distrusă. Ignatie Darabant s-a confruntat și cu diferite anchete, efectuate în dieceză de către *primatul* de Strigoniu (Esztergom), ca urmare a unor reclamații împotriva sa, făcute pe de o parte de către prepozitul greco-catolic Gheorghe Fărcaș, iar pe de alta de episcopul sârb ortodox Pavel (Pavle) Avacumovici de la Arad, care l-au acuzat de diferite abuzuri. Bolnav și în vârstă, în 1804 a călătorit la Viena și s-a prezentat în audiență la împărat, după care s-a întors la Oradea, și la 31 octombrie 1805 a încetat din viață.

Samuil Vulcan (1806-1839) l-a urmat pe Ignatie Darabant. El s-a născut la 1 august 1758, în

localitatea Veza, de lângă Blaj. Din 1784 până în 1788, după efectuarea studiilor la Blaj, Oradea și Viena, a funcționat ca prefect de studii și *vicerector* la *Seminarul Sfânta Barbara* în orașele Agria (Eger) și Lemberg (Lvov), unde și-a aprofundat studiile, învățând mai multe limbi vechi (ebraică, greacă, latină) și moderne (germană, franceză și italiană). La 30 aprilie 1788 este numit canonic la Oradea, dar rămâne la Lemberg până în 1792. Din 1795 până la 1805 a îndeplinit, pe lângă Ignatie Darabant, funcția de vicar general al Episcopiei greco-catolice de Oradea.

La 25 octombrie 1806 a fost numit episcop al diecezei amintite, consacrarea sa făcându-se abia la 7 iulie 1807, în Catedrala de la Blaj, prin episcopul Ioan Bob. În timpul îndelungatei sale arhipăstoriri numărul enoriașilor greco-catolici din dieceza sa a sporit foarte mult, prin trecerea la *Unire* a 15 comune bihorene (Borod, Borozel, Chioag, Cristur, Derna, Drăgoteni, Dumbrăvița, Fegernic, Feneriș, Pocola, Sărsig, Sarcău, Sânlazăr, Suplac și Tria), a 16 bănațene (între care Chizdia, Izvin, Lugoj și Reșița), a 19 arădene, dar și prin încorporarea, în perioada 1811-1823, a unui număr de 72 de parohii, desprinse din Episcopia Munkács-ului. Astfel, dacă la începutul arhipăstoririi sale, în Episcopia de Oradea intrau un număr de 63 parohii și 85 filii, cu 26.232 enoriași, la sfârșitul ei, numărul lor era de 169, cu 395 filii și 106.153 de *suflete*.

A finanțat terminarea construirii Catedralei Sfântul Nicolae, care, către sfârșitul arhipăstoririi sale, adică în 1836, a fost distrusă de un mare incendiu. El era conștient că pe atunci cel mai folositor lucru pentru conașionalii săi era acela de a se instrui, de a avea acces la învățătură, și de aceea a întemeiat numeroase școli, cea mai însemnată fiind renumitul *Gimnaziu de la Beiuș*, deschis în toamna anului 1828. A sprijinit intelectualii români ortodocși din Timișoara și Arad, între care pot fi amintiți Moise Nicoară și Dimitrie Țichindeal, în lupta pentru emanciparea bisericii lor de sub tutela Mitropoliei sârbești de la Carlovitz și alegerea în fruntea ei a unor episcopi români. Între cei ajutați de el se numără și corifeii Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior.

A murit în 25 decembrie 1839, la vârsta de 82 de ani.

L-a urmat **Vasile Erdelyi (Ardeleanu)** (episcop între anii 1843-1862), născut în localitatea Macău (azi în Ungaria), la 1 august 1794. Acesta a

frecventat, vreme de un an, cursurile Academiei de drept din Oradea, iar din 1816 a început să studieze teologia. Primul an, 1816-1817, l-a făcut în Seminarul teologic romano-catolic din Oradea, iar al doilea la cel din Buda, în Ungaria. În 1818 s-a mutat la Viena, unde a urmat teologia încă doi ani, absolvind-o la 1828, cu calificare eminentă. Reîntors la Oradea, la 20 noiembrie 1820 s-a hirotonit ca preot celib, după care a fost numit paroh la Beiuș, unde a rămas până în 1829. Aici s-a dovedit plin de vrednicie, făcând să *sporească* foarte mult numărul enoriașilor din parohia pe care o păstorea. Din 1829 până în 1835 a funcționat ca preot în *Olosig* (Oradea), contribuind, totodată, la atragerea românilor din Arad și Banat la *Unire*, ca delegat misionar al episcopului Samuil Vulcan.

S-a arătat, de la început, a fi un teolog profund și un ierarh sever, dar nepărtinitor, pretinzând ca preoții din dieceza sa să fie adevărate modele de profil intelectual și moral pentru enoriașii din parohiile lor, ducând o viață de familie exemplară și îmbrăcându-se adecvat profesiei lor. A dat o mare atenție învățământului, așa cum rezultă dintr-o mulțime de circulare ale sale, preocupându-se în special de gimnaziul de la Beiuș, pe care l-a extins la 8 clase și unde, în martie 1849, a dispus să se introducă *româna*, ca limbă de predare în locul latinei, precum și de administrarea bunurilor materiale ale instituției ecclesiale.

A sprijinit încercările intelectualilor români din 1852, de a întemeia, la Universitatea din Budapesta, o facultate de drept, cu limba de predare română, și pe cele din 1855, de a înființa, tot acolo, o catedră de limba română, fapt realizat, însă, abia în anul academic 1862/1863. În timpul revoluției de la 1848-1849, sedus de mirajul unor lozinci frumoase, a salutat cu bucurie, prin circulara din 11 mai 1848, reformele promovate de guvernul maghiar, cum ar fi „ștergerea iobăgiei” și egalitatea cetățenilor în fața legii, declarând că între maghiari și români trebuie să existe relații frățești, bazate pe destinul lor comun. De altfel, se spune că în august 1849 episcopul Vasile Erdelyi l-ar fi primit pe guvernatorul Lajos Kossuth în palatul episcopal de la Oradea, găzduindu-l și la reședința din Beiuș, în drumul său spre Turcia, după capitularea revoluționarilor maghiari de la Șiria, din 13 august 1849, gest care era cât pe ce să-i aducă, din partea austrieșilor, condamnarea la pedeapsa

capitală, de care a reușit să scape datorită referințelor bune, obținute de la subalternii săi, protecției unor demnitari suspuși (Ioan Scitovsky, primatul Ungariei, Erivan Pașkievici, general rus) și în fond iscusinței și diplomației sale.

Episcopul Vasile Erdeyi a murit la 27 martie 1862, lăsând, prin testament, Episcopiei, suma de 522.182 florini, din care s-a constituit așa-numitul *Fond al Casei Dieceșane*, întrebuințat pentru întreținerea instituțiilor culturale și școlare ale Episcopiei greco-catolice de Oradea.

De numele episcopului **Iosif Papp-Szilágyi** (Sălăjanul), (aflat pe scaunul episcopal între 1863-1873), născut la 13 aprilie 1813 în comuna Tarcea din județul Bihor, se leagă activitatea în parlamentul maghiar kossutist pentru drepturile locuitorilor români din Transilvania.

În perioada 1852-1856 a îndeplinit funcția de *rector* al Seminarului greco-catolic de la Oradea, asigurând buna funcționare a acestuia, prin întemeierea unei *fundațiuni* pentru ajutarea *învățăcelilor* săraci. Din 1848 până în 1861 a ocupat funcția de inspector școlar pentru școlile confesionale greco-catolice din dieceza de Oradea, implicându-se în demersurile pentru transformarea, din 1851, a gimnaziului de la Beiuș, în liceu, cu drept de bacalaureat. A participat activ la Sinodul ecumenic, ținut la Vatican în decembrie 1869, ca membru în *Comisia pentru misiuni și rituri orientale*, unde s-a afirmat prin erudiția și talentul său oratoric. De la el ne-au rămas mai multe scrieri (inclusiv poezii), cele mai cunoscute fiind: *Scurtă istorie a credinței Românilor*, *Catehismul unirii tuturor Românilor*, *Codex Canonum Ecclesiae Orientalis* și celebra lucrare de drept canonic, intitulată *Enchiridion juris Ecclesiae orientalis catholicae*.

A încetat din viață la 5 august 1873, lăsând prin testament, pentru nevoile diecezei, suma de 39.494 de florini.

Șirul episcopilor continuă cu **Ioan Olteanu** (1873-1877), născut la 25 decembrie 1839, în localitatea Sântești, din județul Caraș. Studiile liceale le-a urmat la Lugoj și Blaj, iar teologia la Viena.

În anul 1875 a reușit să rezidească Reședința episcopală din Beiuș, care data încă din vremea lui Ignatie Darabant, aflată într-o stare accentuată de ruină datorită unui incendiu devastator, din vara lui 1862. Tot atunci s-a îngrijit de restaurarea Palatului

episcopal de la Oradea, căruia i-a adăugat o aripă nouă, impunătoare.

Datorită meritelor sale a fost decorat cu *Marea Cruce a Ordinului Francisc Iosif*, fiind numit *Comandor al strălucitului Ordin leopoldin*, *prelat*, *conte roman* și *asistent la Tronul Pontificiu*.

A murit la reședința sa din Beiuș, la 29 noiembrie 1877.

Mihail Pavel (1879-1902) S-a născut la 6 septembrie 1877, în localitatea Recea, județul Satu Mare (azi Maramureș).

A sprijinit intelectualii maramureșeni să întemeieze, încă din 1860, *Asociația pentru literatură și cultura poporului român din Maramureș*, precum și o *preparatorie* sau școală normală de învățători, care să pregătească dascăli pentru școlile românești confesionale. Ca vicar al Maramureșului, s-a făcut cunoscut până și în cele mai înalte cercuri politice, remarcându-se prin stăruința de a contribui la ridicarea nivelului cultural și moral al conaționalilor săi, agreată, pe atunci, de *Curtea imperială*. Din acest motiv, la 14 martie 1870, împăratul i-a atribuit distincția de Cavaler *al ordinului Francisc I*, iar în anul următor, 1871, a fost ales deputat în parlamentul maghiar de la Budapesta.

În 29 ianuarie 1879 a fost numit episcop la Oradea, instalarea sa având loc abia la 8 iunie, același an. Arhipăstoria lui a durat aici vreme de 23 de ani, adică până în 1902. Ea s-a bazat pe câteva principii, după cum urmează: transformarea preoților în modele de conduită morală și profil intelectual pentru enoriașii lor, buna administrare a edificiilor de cult și a insti-

Școala de fete din Beiuș

tuțiilor școlare din subordinea bisericii, concretizată prin întemeierea, la 1899, a *Oficiului administrativ al fondurilor și fundațiunilor diecețane*, colaborarea strânsă cu mitropolitul de la Blaj, prin participarea la două concilii provinciale, din anii 1882 și 1900.

În anul 1887, sub arhipăstorirea sa s-a deschis internatul de băieți din Beiuș, pentru care a construit o clădire trainică, pe un intravilan situat pe malul Văii Nimăeștilor, iar în anul 1896, în același oraș, s-a inaugurat o Școală civilă de fete, cu internat și dotări moderne. A sprijinit, prin acordarea unor mari sume de bani, Școala normală din orașul de reședință și a finanțat repararea bisericilor catedrale Sfântul Nicolae din Oradea și Sfântul Dumitru din Beiuș. Un bilanț al activității sale în acest domeniu ne arată că în cei 23 de ani cât s-a aflat în fruntea diecezei, s-au restaurat și reparat 34 de biserici, 32 de case parohiale și 41 de școli. El este întemeietorul Stațiunii balneo-climaterice Stâna de Vale, devenită locul de recreere al episcopilor greco-catolici de Oradea și al tuturor celor care doreau să *poposească* acolo. A donat o mare sumă de bani pentru construirea *Ușinei de apă* din Oradea, și acest gest a fost răsplătit de oficialități prin atribuirea numelui său uneia dintre străzile din oraș, cea care și astăzi se numește Mihail Pavel.

A murit pe neașteptate, la 1 iunie 1902.

Demetrie Radu (1903-1920) s-a născut la 7 noiembrie 1861, în comuna Uifalău Săsesc (Rădești), județul Alba.

Din 1879 până în 1885 a studiat la Roma, cu rezultate strălucite, și și-a luat doctoratul în teologie, primind de la papa Leon al XIII-lea o medalie de aur. S-a hirotonit ca preot celib în Roma, la 26 iulie 1885, după care a revenit la Blaj, de unde în mai 1886 a fost trimis la București, ca paroh pentru românii greco-catolici de acolo, și în același timp ca profesor la Seminarul catolic de rit latin din Cioplea, pe atunci o comună la marginea Bucureștilor, locuită de bulgari de religie romano-catolică. A oficiat la catedrala Sfântul Iosif, unde obișnuia să predice pe rând în limbile română, franceză, germană și italiană, câștigându-și faima unui mare orator. Împreună cu un preot italian misionar, pe nume Basilio Laureri, a publicat un *Catehism pentru școlile primare* în limba română, foarte apreciat pe atunci pentru felul atractiv al prezentării conținutului. Regele Carol I, de comun acord cu Ion. C. Brătianu (vizirul) l-au

*Episcopul
Demetrie Radu
(1862 - 1920)*

trimis la Vatican în două rânduri, cu misiuni diplomatice, care urmăreau să *stingă* un diferend între cele două *părți*, Scaunul Papal și *Curtea Regală* de la București.

În 1903 a fost numit episcop de Oradea. Înainte de a pleca din Lugoj a întemeiat o fundație, din care să se acorde burse pentru elevii și studenții români săraci. Instalat la Oradea, în 16 august 1903, s-a îngrijit de construirea unui palat episcopal nou, încredințând această *lucrare* renumitului arhitect Rimanoczi Kálmán junior. Sfințirea acestui edificiu s-a făcut la 11 iunie 1905 și la

*Casa domeniială
de la Holod*

ea a participat mitropolitul Victor Mihali de Apșa, episcopul Vasile Hossu și Dr. Augustin Bunea. Tot el a refăcut, în perioada 1910-1912, *palatul episcopal de la Beiuș*, distrus în 1910, în urma unui incendiu; a construit o casă domenială nouă la Holod, extinzând vechea vie și livada episcopescă de aici, cu mai multe hectare. A început să construiască, în 1914, o nouă clădire în curtea Seminarului teologic din Oradea, pentru a găzdui, pe lângă teologi, și câțiva studenți români săraci de la Academia de drept.

În perioada 1913-1914 s-a remarcat prin conducerea activităților de protest față de includerea a 46 de parohii greco-catolice românești în Episcopia de Hajdudorog, deplasându-se, în prima parte a lui 1912, la Roma, unde a prezentat, pe această temă, Sfântului Scaun un memoriu de 32 de pagini.

După *formarea* României Mari a activat ca membru „de iure” în parlament, unde a depus eforturi pentru începerea tratatelor dintre guvernul român și Vatican, în vederea încheierii unui concordat, și a propus un proiect de înfăptuire a reformei agrare, rămas până acum inedit. La 23 mai 1919 a primit, în palatul său de reședință din Oradea, pe regele Ferdinand și regina Maria, împreună cu suita lor, salutând, la banchetul dat cu acea ocazie, eliberarea Transilvaniei de către armata română, iar în 17-18 octombrie, anul următor, a patronat Adunarea generală a *Astrei*, ținută tot în aceeași *locație*.

A fost distins de papa Pius al X-lea cu titlul de *Conte roman* și asistent la *Tronul pontificiu* și cu *Marea distincție a palinului arhiepiscopal*. A murit în 8 decembrie 1920, în urma unui atentat cu o *bombă*, care a explodat în clădi-

Regele Ferdinand
și regina Maria la
Oradea

rea senatului de la București, tocmai când ținea o cuvântare.

Valeriu Traian Frentiu (1922-1948) s-a născut în Reșița, la 25 aprilie 1875. A urmat liceul la Blaj, iar teologia la Budapesta, hirotonindu-se ca preot celib la 20 septembrie 1898. Îndată după hirotonire a obținut o bursă pentru a studia la Viena, la Institutul Sfântul Augustin, unde a rămas până în 1902, când și-a susținut doctoratul în teologie.

La 25 februarie 1922 a fost numit episcop de Oradea. Programul său, anunțat cu acea ocazie, urmărea să restaureze profilul moral religios al enoriașilor din dieceză, zdruncinat de avatarele

Hotelul
“Excelsior” de pe
Domeniul episcopal
de la Stâna de Vale

războiului și ale urmărilor sale. El era convins că acest lucru se putea face cu ajutorul *Reuniunilor religioase*, dintre care mai însemnate erau cele *Mariane*, alcătuite din femei, și *Pauliene*, compuse din bărbați. Prin grija sa s-a reorganizat așa-numita *Reuniune de misiuni*, precum și *Asociația de adoratori*, menite a ajuta opera de reformare a clerului, *obligat* periodic să participe la exerciții spirituale. Sub păstoria sa, marcată de împușinarea, până aproape de *desființare*, a proprietății funciare a diecezei, s-au construit sau reparat o mulțime de biserici și case parohiale, s-a modernizat stațiunea climaterică Stâna de Vale (prin construirea, în 1925, a hotelului *Excelsior*, astăzi dispărut, dotat cu încălzire centrală, sală de proiecție cinematografică și popicărie, a unor cabane pentru armată, a unei grădini botanice *in nuce*, amenajată de către profesorul Alexandru Borza, a căii ferate înguste pe Valea Iadului, dată în exploatare în 1936, și în fine, în 1939, a unei frumoase biserici din piatră, demolată în anii 1961-1962 de regimul comunist ateu și criminal). În 1923 a efectuat o călătorie sau vizită *ad-limina* la Roma - unde i s-a acordat titlul

de *Asistent la Tronul Papal* - pe care o va repeta în luna mai 1925, împreună cu episcopii Iuliu Hosu și Alexandru Niculescu, de astădată în fruntea unui numeros grup de enoriași pelerini.

*Biserica
greco-catolică
"Adormirea Maicii
Domnului" Oradea*

În 1928 a organizat și patronat aniversarea centenară a întemeierii Liceului Samuil Vulcan din Beiuș, un adevărat eveniment cultural prin amploarea sa și prin notorietatea participanților, între care s-a numărat și generalul Berthelot. Cu sprijinul material al lui Valeriu Traian Frențiu s-au tipărit mai multe periodice (*Vestitorul* care a apărut la Oradea, din 1925 cu nicio întrerupere până în 1948 și *Observatorul* la Beiuș, între 1928 și 1934). În vederea unei mai temeinice pregătiri a preoșimii, a mijlocit *ridicarea*, din 1922 a Seminarului greco-catolic din Oradea la rangul de Academie teologică, dotată cu profesori foarte instruiți, de pe

*Compozitorul
Francisc Hubic*

băncile căreia au ieșit, până la desființarea sa în 1948, absolvenți cu solide cunoștințe de specialitate. În fruntea corului de la Catedrala Sfântul Nicolae

l-a adus pe distinsul profesor și compozitor Francisc Hubic, care a introdus acolo muzica bisericească cu acompaniament de orchestră. A dispus introducerea iluminatului electric în câteva biserici, precum și în clădirile domeniului; a comandat și finanțat *lucrarea* unui iconostas artistic, pentru capela din incinta Palatului episcopal din Oradea, pe care a dispus s-o picteze reputatul artist Pall, a lărgit și modernizat *corul* bisericii catedrale Sfântul Nicolae, a terminat

construcția aripii noi, începute sub arhipăstorirea episcopului martir Demetrie Radu, a complexului de clădiri ale Seminarului teologic, devenit Academie, și a dispus ca edificiului de la stradă al acesteia să i se adauge încă un etaj, în stil neobrâncovenesc.

A murit la închisoare, în 11 iulie 1952..

Fiecare dintre episcopi s-au dovedit a fi, în același timp, fideli cultului religios pe care-l reprezentau, cel catolic, și intereselor poporului din care proveneau. Aceștia au încurajat dezvoltarea învățământului, socotind că luminarea poporului, în contextul „raționalismului post-iosefinist”, va contribui, prin efectele sale, la ridicarea nivelului său de viață. Ei socoteau că, pentru poporul român, unirea cu biserica Romei a însemnat o revenire la matcă, la origini, și prin aceasta o modalitate eficientă de racordare la sistemul de valori culturale ale Occidentului. De aceea, au depus eforturi pentru „lățirea” Unirii, pentru sporirea numărului de parohii, respectiv de enoriași, îngrijindu-se de starea lor materială, de chestiuni legate de igienă, de morală, de justiție etc. Pentru pregătirea preoților era necesar să se întemeieze o instituție proprie de învățământ teologic. Demersuri în acest scop s-au făcut încă de pe vremea episcopilor Meletie Kovács, Moise Dragoș și continuată cu grijă și dragoste de actualul episcop PSS Virgil Bercea.

În 1948 biserica greco-catolică a fost desființată de către regimul comunist, ea continuând, totuși, să existe în ilegalitate, sub arhipăstorirea episcopului Iuliu Hirț (1912-1978), iar mai apoi a canonicului

Virgil Bercea, episcopul greco-catolic de Oradea împreună cu Papa Ioan Paul al II-lea și cardinalul Alexandru Todea (1992)

Coriolan Tămâian (1904-1990). După înlăturarea regimului comunist în fruntea Episcopiei române unite cu Roma de Oradea, acum resuscitate, a fost numit episcopul Vasile Hossu (1919-

1997), care a păstorit-o până în 1997.

În prezent pe scaunul arhieresc al ei se află Preasfinția Sa episcopul dr. **Virgil Bercea**, un ierarh ferm și priceput, sub arhipăstorirea căruia s-au reînființat a mulțime de parohii, s-a dezvoltat

foarte mult *Institutul de învățământ teologic greco-catolic superior din Oradea*, dotat în prezent cu o bază materială ultramodernă.

După 1948, cea mai mare parte din cărți și documente au fost duse la Cluj, la Biblioteca Academiei. Nu puține dintre ele au fost, însă, distruse sau sustrase de către diverse persoane particulare.

Bibliografie

Blaga, Mihoc, *Biserica și societate în nord-vestul României*, Editura Logos 94, Oradea 2003

Idem, *Caritate și prigoană*, Editura Logos 94, Oradea 1999

Idem, *Biserica și secularul sau despre oficierea binelui*, Editura Treira, Oradea, 2007

Zenovie, Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Galaxia Gutenberg, 2006

Iacob, Radu, *Șematismul istoric al Diecezei Române Unite a Orăzii Mari tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Tipografia „Ateneu” Societate Anonimă, Oradea, 1932

ISTORIA BISERICII ROMANO - CATOLICE

EMŐDI ANDRÁS

Întemeierea episcopiei de Oradea se leagă de activitatea a doi regi ai Ungariei, ambii fiind sfinți ai bisericii catolice. Sfântul Ștefan (I.), regele Ungariei, a înființat în jurul anului 1010 o episcopie în apropierea Orăzii, la Biharea. El a așezat acest teritoriu – care aparținuseră inițial episcopiei de Eger – sub jurisdicția arhiepiscopiei de Kalocsa, unde a și rămas până la al treilea deceniu al secolului al XX-lea. În anul 1091 un atac al cumanilor a distrus cetatea Bihariei și centrul ecleziastic, motiv pentru care regele Sfântul Ladislau (I.) a transferat episcopia într-un loc mai adăpostit, mai bine plasat din punct de vedere strategic și anume pe malul Crișului Repede, la Oradea. Aici a construit o catedrală, care ulterior a devenit unul dintre cele mai cunoscute și faimoase locuri de pelerinaj, datorită faptului că pe lângă trupul Sfântului Ladislau – canonizat în anul 1192 – aici au fost înmormântați mai mulți membrii ai familiei regale maghiare, printre care îl amintim doar pe cel mai cunoscut dintre

Sediul episcopal și catedrala romano-catolică în evul mediu

aceștia, Sigismund de Luxemburg.

Din punct de vedere teritorial, dieceza se compunea din comitatele Bihor și Békés, respectiv din unele părți ale comitatelor Zărand și Cluj. În Oradea și pe teritoriul diecezei s-au așezat începând cu secolul al 12-lea mai multe ordine monastice, benedictinii, premonstratensii, augustinienii, iar începând cu secolul al XIII-lea franciscanii, dominicanii și paulinii. În urma devastatoarei năvăliri a tătarilor din anii 1241/1242 – arhicunoscută din amintirile canonicului orădean Rogerius, intitulată *Carmen Miserabile* – a început o reconstrucție și o perioadă de înflorire a diecezei de Oradea. Orașul a devenit

Episcopul Vitéz János (1408-1472)

un important centru meșteșugăresc și comercial. În cetatea episcopală (cetatea Oradiei de astăzi) a luat ființă printre altele și o școală capitulară renumită. Oradea a devenit un centru regional al umanismului, format în anturajul canonicilor cu studii superioare teologice și umaniste dobândite în Italia. S-au format aici biblioteci personale ale înaltului cler, de importanță națională și este bine cunoscut faptul că începuturile bibliotecii *Bibliotheca Corviniana* – colecția de renume mondială a lui Matia Corvin – s-au suprapus cu formarea bibliotecii personale a episcopului orădean Vitéz János (1445-1465). Capitlul totodată era cel mai important loc de adevărită – astăzi am spune notariat – din părțile estice ale regatului maghiar. Un produs de excepție a activității acestuia s-a păstrat prin intermediul unei tipărituri din secolul al XVI-lea, intitulat *Regestrum Varadiense*, care reprezintă colecția protocoalelor proceselor derulate în fața Capitlului între anii 1208-1235.

*Catedrala
romano-catolică
din Oradea*

Dieceza orădeană a fost compusă de-a lungul evului mediu din șase arhidiaconate (Bihor, Békés, Călata, Homorog, Kölesér și Szeghalom). La sfârșitul secolului al 15-lea pe

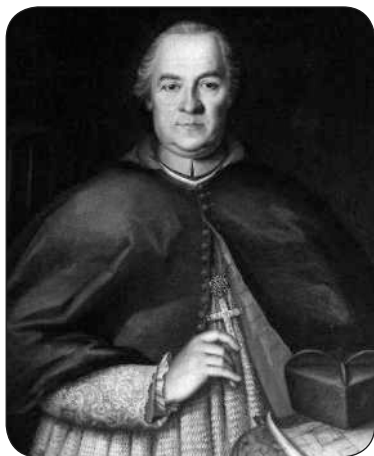
teritoriul său funcționau 300 de parohii în care au slujit 400 de preoți. Structura vastei arii episcopale și capitulare este bine cunoscută, nu în ultimul rând prin intermediul Statutelor Capitulare, întocmite în jurul anului 1375. Începând din perioada stăpânirii lui Matia Corvin și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea episcopii de Oradea dețineau și funcția de comite suprem al Comitatului Bihor.

Ca urmare a înfrângerii militare de la Mohács (1526), respectiv în urma schimbării radicale a realităților politice și nu în ultimul rând datorită întăririi bisericii protestante, toate instituțiile episcopiei (diecezei) catolice au fost nevoite să părăsească teritoriul. Începând din anul 1566, până la eliberarea de sub stăpânirea otomană din anul 1692, episcopii orădeni nu au avut posibilitatea nici măcar de a păși pe teritoriul străvechii dieceze. În această perioadă existența catolică s-a redus la scurta activitate a iezuiților de la sfârșitul secolului al XVI-lea, însă datorită activității școlii din Oradea conduse de acest ordin și-a început cariera arhiepiscopul Pázmány Péter, cel mai important personaj din istoria contrareformei din Ungaria.

Din perioada dintre întemeierea episcopiei și 1566 cunoaștem numele – și în parte activitatea – a 46 de episcopi și a mai mult de 600 de canonici. În perioada amintită (1566-1692) 13 clerici au posedat titlul formal de episcop al Oradiei, marea lor majoritate dobândind efectiv scaune episcopale sau canonice (reale) din teritoriile adăpostite – vestice și nordice – ale regatului maghiar. În sfârșit călugărul paulin Benkovich Ágoston a fost primul care și-a putut exercita dreptul de episcop cu reședința în Oradea, însă tot ceea ce s-a acumulat de-a lungul secolelor anterioare a dispărut între timp: catedrala monumentală ce adăpostea mormintele regilor, bisericile, parohiile, clădirile, bunurile materiale, domeniile și în primul rând enoriașii. În anul 1692 pe teritoriul fostei dieceze practic nu au trăit suflete catolice.

Secolul al 18-lea a fost o perioadă de mare importanță, una determinantă în viața diecezei. Activități episcopilor Benkovich Ágoston (1681-1702), Csáky Imre (1702-1732), Csáky Miklós (1737-1747) și Forgách Pál (1747-1757) se datorează restaurarea, reconstrucția tuturor instituțiilor existente anterior: a Episcopiei, Capitlului, Seminarului teologic, a școlilor, mănăstirilor, locurilor de refugiu pentru

*Episcopul
Forgách Pál
(1747-1757)*

bolnavi și cerșetori etc. Totodată s-a reorganizat marele domeniu al Episcopiei și în paralel al Capitlului, acestea însemnând baza materială sigură pentru susținerea activităților de pastorație, educație și de caritate. Episcopul

Patachich Ádám (1759-1776) a fost cel care a transformat acest centru ecleziastic într-unul renumit, grandios, baroc. Teritoriul diecezei a suferit câteva transformări, a pierdut zona Huedinului (Călata) însă

a anexat Sălajul (comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc). Baza sigură au rămas în continuare comitatele Bihor și Békés. Numărul arhidiaconatelor s-a redus la patru (cel al Catedralei, Békés, Crasna, Solnocul de Mijloc). Treptat s-au reîntors ordinele monahale, iezuiții, franciscanii, capucinii, paulinii, premonstratensii, misericordienii și ursulinele.

După anul 1692 – timp de jumătate de secol – viitorii clerici au fost instruiți la seminarul *Kisdianum* din Kassa (astăzi Košice), iar după întemeierea propriului Seminar diecezan (1741) treptat aceștia au fost readuși la Oradea. În decursul secolului aici au fost întreținuți anual de către dieceză 10-12 clerici. Episcopul Csáky Miklós a înființat în cadrul instituției seminarului și o tipografie, acesta având ulterior o mare însemnătate în viața eparhiei.

Menționăm că în organizarea bisericii greco-catolice (parohii, diaconate, vicariat) din Bihor, un rol foarte important l-a avut eparhia latină. Baza instituțională și nu în ultimul rând materială a reprezentat-o acesta din urmă. La momentul înființării episcopiei orădene de sine stătătoare de rit oriental (1778) domeniul cel mai bogat al episcopiei de rit latin, regiunea Beiușului, a trecut în proprietatea noii episcopii, formând baza materială pentru devenirea și funcționarea ei.

La începutul secolului al XVIII-lea Dieceza a avut foarte puțini enoriași, zona fiind locuită

predominant de protestanți și ortodocși. Creșterea numărului credincioșilor catolici a luat însă un avânt semnificativ spre mijlocul secolului, cu toate că nu putem vorbi de o colonizare masivă a populației catolice ca și în cazul Banatului sau a zonei Sătmăruului. În timpul episcopului Benkovich pe teritoriul Diecezei au existat doar două parohii, în 1732 numărul acestora a crescut la 11, în 1747 la 25, în 1776 la 35, în 1785 la 43, iar până în anul 1813 la un număr de 52. Pe lângă câteva parohii mai importante din provincie (Belfir, Carastelec, Sâniob, Săcueni) numărul enoriașilor a crescut semnificativ în primul rând în mediul urban sau în centre rurale cu o concentrație mare a populației (Oradea, Beiuș, Marghita în Bihor; Békéscsaba, Békésszentandrás, Gyula, Endrőd în comitatul Békés; Șimleul Silvaniei în Sălaj).

Secolul al 19-lea a însemnat o perioadă de creștere, prosperare pentru Dieceza de Oradea. Între anii 1692-1902 au activat 18 episcopi, dintre aceștia 9 în decursul secolului al XIX-lea. Au luat ființă numeroase instituții de învățământ și de caritate, majoritatea fiind inițiate, ulterior și susținute, de către biserică. Acestea – în număr de sute – deserveșc bunul comun până în zilele noastre, dar majoritatea naționalizate după anul 1948.

Episcopia de Oradea a avut un rol foarte important și în viața științifică, în primul rând în domeniul istoriografiei. În cadrul Capitlului au luat ființă (în anul 1807) șase stalumuri canonice în vederea sprijinirii activităților de cercetare a membrilor clerului, cu orientări științifice. Printre aceștia s-au numărat Rómer Flóris, Fraknói Vilmos, Bunyitay Vince și Karácsonyi János, urmași demni ai canonicilor Gánóczy Antal, Pray György și Schönwisner István, care au activat în diferite domenii ale științei istoriei. Majoritatea acestora erau

*Episcopul
Tempfli József*

profesori universitari, academicieni. În această ordine de idei amintim și de episcopul Ipolyi Arnold (1886) care a întemeiat primul muzeu de artă creștină (astăzi această instituție funcționează la Esztergom) din regiune.

Pe baza datelor și statisticilor enumerate de șematismul istoric al diecezei editat în anul 1896, numărul parohiilor era de 66 și practic și-a atins punctul culminant. Numărul enoriașilor era de 121.000. Dintre aceștia 52.000 locuiau în Bihor, 58.000 în Comitatul (județul) Békés, iar 11.000 de suflete în zonele Sălajului. Numărul total a crescut foarte puțin până la sfârșitul anilor 1910. Vizând perioada modernă, în mod tradițional romano - catolicii erau minoritari pe teritoriul Diecezei, deoarece pe lângă cei 121.000 de enoriași amintiți mai trăiau și 390.000 de protestanți calvini, 180.000 de ortodocși, 140.000 de greco - catolici, 90.000 de protestanți luterani și 30.000 de israeliți.

În urma modificărilor teritoriale de după primul război mondial și în urma concordatului dintre Regatul României și Sfântul Scaun din anul 1929, s-a modificat semnificativ teritoriul Diecezei. A pierdut părțile ajunse pe teritoriul Ungariei (acestea funcționând încă un timp ca administrație apostolică) și totodată a pierdut aproape jumătate din numărul enoriașilor săi.

Până în anul 1923, legea agrară a depozat Episcopia și Capitlul de majoritatea averilor imobiliare (în primul rând păduri și arături). În anul 1929 episcopiile din Oradea și Satu Mare au fost desființate, urmând a fi contopite și formând o nouă instituție cu denumirea de *Episcopia de Satu Mare și Oradea*. Această situație a persistat (cu o mică întrerupere dintre anii 1941-1948) până în anul 1982.

În anul 1947 a început o lungă perioadă de descendență în viața eparhiei, practic putem vorbi de un calvar al fostei Episcopii de Oradea. S-au etatizat aproape toate averile imobiliare, ale

*Böcskei László,
episcopul romano-
catolic de Oradea
împreună cu Papa
Benedict al
XVI-lea*

Episcopiei, Capitlului, ordinelor monahale și ale parohiilor. Și nu numai. S-au preluat de către statul comunist nenumărate obiecte de artă, arhivele aproape în întregime, bibliotecile în bună parte. S-au închis școlile confesionale, bine dotate și cu un trecut secular de funcționare, instituții de bază în susținerea moralei creștine. S-au naționalizat spitalele și celelalte instituții de caritate susținute de episcopie. Efectul distrugător a persistat până în anul 1989, atât sub ordin moral cât și material.

Episcopia reîntemeiată în anul 1990 se află actualmente într-o perioadă de reînnoire și reorganizare administrativă. Prioritățile sunt întărirea structurilor, instituțiilor de caritate și de învățământ, deschiderea spre generațiile tinere, asigurarea continuității personalului cleric, utilizarea rațională a imobilelor existente, totodată accentuarea eforturilor în vederea redobândirii unor bunuri imobile și mobile naționalizate.

Eparhia în momentul de față are 60 de parohii și cca. 64.000 de suflete romano -catolice. Pe lângă enoriașii majoritari de limbă maghiară, în preajma Munților Plopiș (Șes) în cadrul a cinci parohii trăiește o comunitate însemnată de limbă slovacă. În Oradea, fosta mănăstire a capucinilor găzduiește o parohie pentru pastorația enoriașilor de limbă română.

ISTORIA BISERICII REFORMATE

PÁLFI JÓZSEF

La formularea în scris a istoriei de aproape jumătate de mileniu a Protopopiatului Reformat de Bihor trebuie să accentuăm două aspecte: Protopopiatul de Bihor este doar în parte o formațiune de sine stătătoare, dat fiind faptul că aceasta este *pe de o parte* „unitatea fraternă a mai multor parohii, organizate în vederea conducerii, administrării și menținerii ordinii bisericești” (Canonul)¹, fiind astfel autoritatea superioară directă a parohiilor, iar pe de altă parte, este una dintre cele nouă protopopiate aparținând Eparhiei (Episcopiei) Reformate de pe Lângă Piatra Craiului. Deși în corespondentul maghiar al cuvântului *protopopiat* figurează denumirea de *județ*, unitatea administrativă bisericească nu este identică cu formațiunea administrativă și teritorială care poartă această denumire și care deține o autonomie relativă din punct de vedere politic, economic și administrativ.

Unitatea administrativă a statului, care astăzi poartă denumirea de județ, este mult mai recentă decât instituția protopopiatelor. Pe teritoriul Comitatului Bihor de odinioară erau situate mai multe Protopopiate (de Bihor, de Valea Ierului, de Debrecen, sau de Zărand). Protopopiatele, sau pe numele lor de atunci, *tracturile* și în acest Comitat, la fel ca și în celelalte în care Reforma a avut loc devreme, au luat ființă încă de la mijlocul secolului al 16-lea. La Sinodul ținut de către predicatorii Superintendenței de Debrecen - Regiunea Oradiei și Regiunea Sătmăruului, în anul 1557, aceștia s-au declarat aparținând aripii helvetice a Reformei și au înființat Superintendența de dincolo de Tisa², care ținea din Maramureș până la Orșova și era constituită din paisprezece Protopopiate, patru dintre acestea, enumerate mai înainte fiind situate pe teritoriul Comitatului Bihor. În decursul secolelor,

aceste protopopiate au suferit anumite modificări, minore sau majore, dar și-au păstrat denumirea dată la înființare. Aici trebuie să accentuăm faptul, că protopopiatele la care facem referire aici au aparținut secole de-a rândul Eparhiei Reformate de dincolo de Tisa, iar astăzi, o parte dintre acestea sunt situate în Ungaria (cel de Debrecen și o parte a celui de Bihor) și cealaltă parte, situată azi în România, aparține Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului (Protopopiatele de Valea Ierului și de Bihor, iar cel al Bihorului de Sud sau Zărandului mai târziu s-au afiliat celor de Salonta și de Arad, azi toate aparținând Protopopiatului de Bihor. Vom reveni asupra acestora în cursul prezentei lucrări.

Pe teritoriul județului Bihor de astăzi sunt situate de fapt două protopopiate: Protopopiatul de Bihor și cel de Valea Ierului. La prezentarea acestor două protopopiate nu putem să nu trasăm o scurtă schiță istorică a acestora, cu amintirea punctelor cardinale și a momentelor istorice majore ale trecutului nostru și prezentarea personajelor importante. În cele ce urmează, vom discuta istoria protopopiatelor situate pe teritoriul județului Bihor, împărțită pe trei perioade. Bineînțeles, cele două protopopiate au fost întotdeauna în aria spirituală de influență a Oradiei. Așa a fost asta și în perioada dinaintea Reformei, deoarece orașul era centru episcopal, capitular și educațional-științific.

Perioada de la mijlocul secolului XVI până în anii 1821-1822

Reforma nu a avut loc nici în această zonă de la o zi la alta ci a fost rezultatul unui proces îndelungat. Parohiile, iar mai târziu protopopiatele, nu au apărut din nimic, nu a fost un „creatio ex nihilo”, ci au luat ființă prin înnoirea pe baze biblice a bisericii romano-catolice a vremii, sprijinindu-se pe moștenirea complexă a acesteia.

¹ *A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statutuma)*. Kolozsvár, 2006, 26.

² Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Debrecen, 1945. 332

*Biserica reformată
"Olosig" din
Oradea*

Pregătitorii, organizatorii și prevestitorii reformei au fost clasificați de către istoricul bisericesc bihorean Major Huba³ în trei grupe. În prima grupă îi încadrează pe *busiți*, ca și prereformatori bine cunoscuți. În grupa a

doua îi clasifică pe reprezentanții umanismului, care au avut o prezență masivă în Oradea începutului de secol XV (Janus Pannonius, Vitéz János, Farkas Bálint, Kálmáncsehi Domokos) cultivatori activi ai acestui curent cultural european al vremii. În cea de a treia grupă îi numește pe *călugării franciscani*, care cu modul lor de viață apropiat poporului și cu predicile lor au împlinit rolul unei adevărate curele de transmisie între trecutul ce tocmai apunea și reforma care răsare. Cei mai mulți reformatori sunt de asemenea foști călugări franciscani. Iar în cele din urmă, îi amintește pe *latifundiari* și *mica burghezie a orașelor-târg*. În urma restructurării vieții economice s-au strămutat și accentele acesteia. Micii burghezi care erau meșteșugari sau negustori, desfășurau un schimb de mărfuri tot mai important și în paralel cu aceasta, participau activ la transmiterea noilor idei.

Începând cu sfârșitul primei treimi a secolului al XVI-lea, pe teritoriul Comitatului apar primii reprezentanți ai Reformei, care asemeni lui Martin Luther, nu aveau de gând înființarea unei noi biserici, ci doar doreau ca vechea biserică să fie înnoită și asanată pe baze biblice. Printre aceștia îi amintim pe Ozorai Imre, Dévai Bíró Mátyás, Szkhárosi Horváth András. Aceștia doi din urmă au scris în anul 1554 renumitele *23 de Teze Orádene*, care sunt considerate ca fiind unul dintre primele documente importante, act de confesiune reformatorică a Bihorului.

Ca urmare a faptului, că Varkoch Tamás a fost căpitan al cetății Oradea, chiar dacă pentru scurtă vreme și în urma asasinării episcopului Martinuzzi Fráter György în anul 1551, procesul Reformei a devenit pe de o parte ireversibil, iar pe de altă parte, s-a accelerat simțitor. Își face apariția în Bihor Szegedi Kis István, care a fost alungat din Banat și care a fost unul dintre cei mai importanți reformatori fundamentatori ai secolului. După moartea episcopului romano-catolic Zabárdy Mátyás în anul 1556, scaunul episcopal nici nu a mai fost ocupat la Oradea și, în același an, Kálmáncsehi a înființat Superintendența Zonei Oradiei, adeptă a ramurii helvetice a Reformei.⁴ Reformatorii bihoreni cei mai influenți din perioada anilor cincizeci-șaptezeci ai aceluși secol au fost Méliusz Juhász Péter, Czeglédi György, Károli Péter, Sásvári Gergely. Ei au fost reprezentanții ramurii helvetice a Reformei în Oradea și Bihor, atât în polemicile purtate cu romano-catolicii, cât și în cele purtate cu antitrinitarieni (unitarieni).

Reformatorii știau foarte bine, că în ducerea la îndeplinire a reformei, un rol cheie îl au școlile. De aceea, în școala din Oradea se începe pregătirea preoților și a învățătorilor, iar această instituție ajunge să fie în secolul al XVII-lea o școală superioară marcantă, renumită în toată țara. Din păcate, *Schola illustrae* din Oradea a fost nevoită să își închidă porțile după ocuparea de către turci a Cetății Oradea în 1660, respectiv, s-a mutat împreună cu valorile sale intelectuale la Debrecen. Odată cu împlinirea

³ Major Huba, dr. : *A Bihari Református Egyházmegye története*. Kézirat, 12 old.

⁴ Szabadi István: Adalékok a református egyház kezdeteihez a Tiszántúlon és Debrecenben. In Baráth Béla *Levente: A Tiszántúli református centúriák. Adatok és írások a tiszántúli református egyháztörténehez és egyházi művelődéstörténehez*. Debrecen, 2010. 20-21.

Reformei ce se consolida tot mai mult și era sprijinită de către principii reformați ai Transilvaniei, Oradea și Bihorul ajungeau să fie tot mai mult un centru intelectual și spiritual al vremii. Puritanismul teologic apărut în secolului al XVII-lea s-a desăvârșit tot aici. În acest fapt, un rol determinant i-a revenit lui Szenczi Kertész Ábrahám, care între anii 1640 și 1660 și-a desfășurat activitatea în Oradea și care era capabil, cu ajutorul tipografiei sale, să satisfacă cererile calitative și cantitative deopotrivă. În parte este și meritul său că „documentul de bază” al creștinismului, Biblia de la Oradea a fost tipărită în parte aici, fiind terminată la Cluj.⁵ După căderea Cetății Oradiei, viața spirituală părea paralizată o vreme, dar până atunci, parohiile reformate din județ au ajuns să se consolideze într-o asemenea măsură, încât erau capabile să ducă mai departe, să organizeze și să conducă viața ecleziastică a zonei. După aceasta, centrul spiritual s-a mutat la Debrecen.

Numărul parohiilor reformate din Protopopiatul de Bihor a crescut în secolele următoare în pofida recatolicizării sistematice. În secolul al XVIII-lea, în care convertirile nu se făceau tocmai cu delicatețe⁶, iar apoi, la începutul secolului al XIX-lea, protopopiatul număra 60-70 de parohii. În Oradea, după anul 1660 nu a mai rămas nici o biserică reformată ci doar după Edictul iozefin de toleranță, emis de regele Iosif al II-lea, s-a putut construi din nou prima biserică în anul 1784, pe timpul preoției lui Keresztes József. Școlarizarea reformată a reînceput tot în această perioadă în Oradea.

Protopopiatul de Valea Ierului a rămas cu mici modificări (turcii au exterminat câte un sat, pe alocuri s-au produs recatolicizări) până la Conventul din 1821-22 având în componență circa 52 de parohii de limba maghiară, și 7 parohii de limba română.

Protopopiatele de Zărand sau Bihorul de Sud au dispărut cu timpul, în anul 1702 s-a desființat complet, iar acele parohii care au mai rămas s-au afiliat Protopopiatului de Békés – Banat și celui de Bihor.

Protopopiatul de Debrecen, care a rămas tot timpul pe teritoriul Ungariei, nu va fi discutat în prezenta lucrare, deși aparținea Comitatului Bihor de odinioară.

*Biserica Reformată
Orașul - Nou din
Oradea*

În cele ce urmează, ar trebui să prezentăm activitatea protopopilor din aceste protopopiate, însă din cauza lipsei de spațiu, vom enumera doar numele acestora, statuând și prin aceasta amintire celor ce au luptat și au contribuit la construirea sfintei biserici. *Protopopiatul de Bihor*: Czeglédi György până în 1570, Károlyi Péter 1570-1573, Beregszászi L. Péter până în 1587, Derecskei Ambrus până în 1603, Alvinczi Péter 1604-1606, Szilvásújfalvi Anderkó Imre 1607-1610, Decsi N. István 1610-1631, Pathai István 1631-32, Diószegi Végh Mihály până în 1649, Albensis Mihály până în 1652, Debreczeni István până în 1653, Váradi Szikra István până în 1655, Komáromi Szvertán István până în 1660, Kissfalvi Tamás până în 1674, Zoványi János până în 1684, Hunyadi András până în 1693, Nadányi István până în 1702, Kerestély Szilágyi Márton până în 1710, Ónodi István până în 1711, Püspöki Saja Péter până în 1715,

⁵ Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2009. 173.

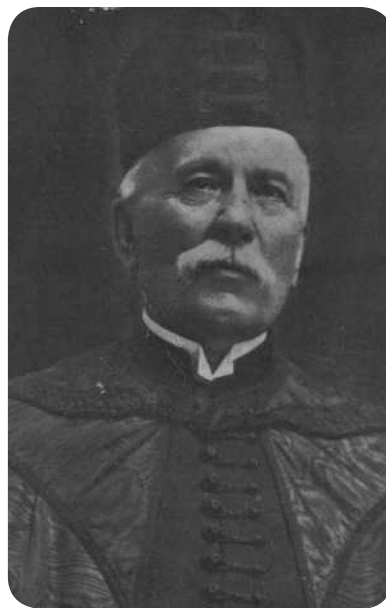
⁶ Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1660-1885*. Kiadja a KRE, Nagyvárad, 1997. 9.

Diószei Sámuel până în 1726, Jenei Péter până în 1737, Solymosi P. György până în 1741, Kápolnási Mihály până în 1768, Lovasi Péter până în 1774, Töltési Ferenc până în 1786, Bartók Sámuel până în 1790, Ercsei Sámuel până în 1793, Mata Sándor până în 1801, Debreceni P. János până în 1802, Szaklányi Zsigmond până în 1807, Fazekas András până în 1821. *Protopopiatul de Valea Ierului*: Csorba István 1598, Börvelyi Mihály 1601, Diószei Mihály 1605, Diószei N. Márton 1605-1631, Debreceni Gergely până în 1646, Mislei Mihály până în 1649, Diószei Kis István 1682-1698, Czeglédi Pál până în 1710, Lévai Ferenc până în 1715, Bessenyei István până în 1728, Gyöngyösi Árva István până în 1732, Némethi Ferenc până în 1738, Oroszi Nagy István până în 1743, Enyedi N. Mihály până în 1754, Marosi Izrael până în 1761, Derecskei András până în 1771, Túri Mihály până în 1788, Hunyadi Sámuel până în 1796, Fazekas István până în 1812, Szántó János până în 1826. *Protopopiatul de Zărand*: Zágrábi Mihály 1606- 1613, Ilovai Gáspár până în 1634, Pécsváradi B. Péter până în 1637, Medgyesi István până în 1639, Debreceni S. István până în 1646, Nagyari Benedek până în 1652, Hercegszőlősi Joó János până în 1657, Tölcéki János până în 1658, Érsekújvári András până în 1664, Sarkadi András 1665, Gulácsi György până în 1680, Kolozsvári István până în 1690, protopop cu nume necunoscut până în 1694.

Bineînțeles, descrierea protopopiatelor ar fi completă numai dacă am enumera pe lângă numele protopopilor și parohiile ce le constituiau, școlile ce funcționau pe lângă biserici în mod firesc, într-o simbioză de la sine înțeleasă în biserica reformată.

De la Conventul General din 1881- 82 până în 1920

Cu ocazia ședințelor Conventului General convocat în multiple rânduri în perioada 1881-82 s-au luat hotărâri cu privire la faptul că încadrarea parohiilor în protopopiate care a fost făcută în 1818 trebuie reanalizată, efectuându-se mici modificări iar aceste decizii au fost aprobate de către rege. Protopopiatul de Bihor a fost divizat în două: unul rămânând cu denumirea de Bihor, iar celălalt fiind Protopopiatul de Salonta.

*Protopopul și
episcopul Sulyok
István (1859-1944)*

Noul *Protopopiat de Salonta* avea 30 de parohii, la care au mai fost anexate 10 parohii din Tractul de Békés.⁷ Enumerăm numele protopopilor din acest protopopiat: Bor István 1822-1836, Balogh Péter 1837-1860, Osváth Imre 1861-1879, Nagy

Dániel 1880-1884, Széll Kálmán 1884-1907, Balogh Ambrus 1908-1915, Böszörményi Lajos 1915-1926. Protopopiatul de Bihor a rămas cu 41- 42 parohii până în anul 1920, când mâna invizibilă a istoriei a retrasat granițele. Numele protopopilor: Illyés János 1821, Zilahi József până în 1848, Nagy István până în 1849, Zilahi József 1855, Makó József până în 1860, Nagy István până în 1871, Pap Károly până în 1881, Gaál Imre până în 1884, Szabó Károly până în 1902, Sulyok István până în 1922. Protopopiatul de Valea Ierului a rămas, în baza deciziei Conventului, cu 35 de parohii, care ulterior au crescut la 39. Numele protopopilor: Lengyel József 1819-1822, Récei János până în 1836, Csécsi Nagy János până în 1849, Kúthy Sándor până în 1851, Ungi Márton până în 1862, Szűcs Károly până în 1869, Simon Benjámín până în 1871, Pap Gábor până în 1880, Szőke János până în 1893, Nagy István până în 1906, Marjai Péter până în 1912, Végh József până în 1934.

Din 1920 până în zilele noastre

În ultima lună a anului 1920, unitatea teritorială existentă de secole a fost ruptă și granița nou trasată a fost închisă. După aceasta a apărut

⁷ *Emlékkönyv a Nagyszalontai Református Egyházmegye százéves fennállásának emlékére*, szerk. Debreceni István, 1923. 21

o situație nouă nu doar din punct de vedere administrativ, dar și bisericesc. Protopopiatele rămase în România, ciuntite, printre care cele de Bihor, de Valea Ierului și de Salonta au ales în locul afilierii la Eparhia Reformată a Ardealului calea autoorganizării și astfel au început demersurile în vederea înființării Eparhiei Reformate de pe lângă Piatra Craiului. Personajul principal călăuzitor pe acest drum a fost Sulyok István, preot paroh din Oradea - Orașul Nou, în același timp protopop de Bihor, care a fost conducătorul protopopiatului timp de 19 ani, prin munca sa conștiincioasă cârmuind cu succes soarta parohiilor ce i-au fost rânduite.

Această perioadă a fost întreruptă pentru câțiva ani (între 1940 și 1945), când în urma Dictatului de la Viena, lucrurile s-au reorganizat în starea de dinainte de 1920. Protopopiatele tradiționale au fost reunificate. Apoi, în urma Tratatului de pace de la Paris (1946), protopopiatele au revenit în situația juridico-administrativă din perioada interbelică. Protopopiatul de Salonta s-a desființat după 1948, fiind afiliat celui de Bihor. Ultimii doi protopopi ai acestui protopopiat au fost Kassay Béla 1926-1934 și Arday Aladár 1934-1948.

După afilierea Protopopiatului de Salonta, pe teritoriul administrativ de azi a județului

Bihor au rămas două protopopiate reformate: cel de Bihor și cel de Valea Ierului. Acesta din urmă doar pentru o anumită vreme, deoarece cu ocazia reorganizării administrative efectuate în urma presiunilor politice comuniste, la data de 1 martie 1968, Protopopiatul de Valea Ierului a fost integrat în cel de Bihor. Cunoaștem doar cu aproximație protopopii de pe Valea Ierului care au slujit în perioada interbelică: Szabó Zoltán din anul 1935, Boruzs Lajos ?- până în 1953, Szablyár Kornél până în 1960, Higyed István până în 1963, Mihályi Zoltán până în 1967?. După aceasta, pe Valea Ierului se înființează din nou protopopiatul independent în anul 1990, protopopi fiind între 1990-1994 Gavrucza Tibor, iar între 1994-2010 Gellért Gyula. Astăzi, acest protopopiat include 37 *parohii mamă*.

Protopopiatul de Bihor, asemeni celui de Valea Ierului, s-a reorganizat în perioada de după cel de al doilea război mondial în starea interbelică. Putem să enumerăm protopopii acestei perioade tot cu aproximație: Dr. Szabó Lajos 1951- (?), Molnár Zoltán 1952 – (?), Pap László din 1955, Bárdi Imre (?), Dr. Eszenyei Béla până în 1985, Némethi Imre până în 1987, Borsi Zsigmond până în 2004, Mikló Ferenc din 2004 până în zilele noastre. Astăzi, acest protopopiat este cel mai mare din Eparhia Reformată de pe lângă Piatra Craiului, având 59 de *parohii mamă*.

Consider că această scurtă istorie a protopopiatelor situate pe teritoriul județului Bihor de astăzi nu ar fi completă, dacă nu am stăruii puțin și asupra episcopilor, respectiv asupra acelor laici, care au slujit biserica cu un angajament și devotament deosebit, unii dintre ei din rândul nobilimii, care au rămas fideli bisericii și în cele mai grele perioade istorice. Aceștia au împlinit un rol deosebit de important în parohii, dar și în forurile de conducere ale bisericii. Pe lângă protopopi, ar trebui să enumerăm și numele lor. Iar în încheiere ar trebui să amintim cu aceeași insistență multitudinea școlilor care funcționau pe lângă biserici și dascălii care desfășurau o activitate educativă responsabilă și conștientă. Biserica reformată a fost și este atașată, trăiește în simbioză cu învățământul și cu educația.

*Csűry István,
actualul episcop
reformat al Eparhiei
de pe lângă Piatra
Craiului*

Bibliografie:

1. *A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statutuma)*. Kolozsvár, 2006
2. Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1660-1885*. Kiadja a KRE, Nagyvárad, 1997
3. *Emlékkönyv a Nagyszalontai Református Egyház-megye százéves fennállásának emlékére*, szerk Debreczeni István, 1923
4. Major Huba, dr. : *A Bihari Református Egyház-megye története*. (manuscris)
5. Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2009
6. Szabadi István: Adalékok a református egyház kezdeteihez a Tiszántúlon és Debrecenben. In Baráth Béla Levente: *A Tiszántúli református centúriák. Adatok és írások a tiszántúli református egyháztörténethez és egyházi művelődéstörténethez*. Debrecen, 2010
7. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Debrecen, 1945

ISTORIA COMUNITĂȚII EVANGHELICE LUTHERANE

MÁTYÁS ATTILA

Istoria parohiei evanghelice (lutherane) datează încă din anul 1751, atunci când generalul Draveczy László a chemat în Valea Ierului (Olosig) coloniști germani din zona Renaniei. Aceștia fiind evangheli-lutherani au înființat comunitatea evanghelică, cu permisiunea comitatului, alegându-și preot în persoana lui Zsolnay András.

Preotul din Olosig venea periodic și la Oradea, pentru a consilia spiritual pe evanghelicii de aici. La început, țineau întruniri la case particulare, iar din anul 1784, la intervenția soției lui Róth György, căpitan al cetății Oradea (baronesa Podmaniczky Johanna), lutheranii se adunau în Pavilionul I. al cetății pentru a-și oficia slujbele religioase. Mai târziu, magistratul orașenesc Hoffmann János și maestrul căldărar Urbányi Sámuel, lutherani devotați și-au pus la dispoziție propria casă pentru întruniri și slujbe lutherane.

Fidy István, moștenitor al ardorii predecesorilor săi, a fost cel care a făcut primele demersuri pentru reînființarea comunității evanghelice în oraș. În anul 1806, din donații provenite de la mai multe persoane, s-a cumpărat un teren corespunzător construirii bisericii. Capitlul însă, în calitatea sa de latifundiar, și-a folosit întreaga influență pentru a obține anularea contractului de vânzare-cumpărare și pentru a împiedica înființarea parohiei evanghelice-lutherane în Oradea. Fidy István însă a luptat cu perseverență și după un șir îndelungat de procese, în decursul cărora a făcut chiar două drumuri la Viena, orașul și Comitatul le-a dat dreptate evanghelicilor. Contractul de vânzare-cumpărare a fost declarat definitiv la data de 29 ianuarie 1811, când cei 340 de enoriași au început construirea bisericii.

Consolidarea comunității - 1812-1920

Autorizația de înființare a parohiei de sine stătătoare a fost emisă de către Comitat la data de 6 august 1812. În același timp cu înființarea paro-

hiei, lutheranii au înființat și o școală primară la Oradea.

Primul preot al comunității a fost Greskovits József (1813-1826), născut la Kassa și care funcționa la Turda, ținându-și cuvântarea de instalare în funcție la data de 13 iunie 1813. Învățătorul ales de comunitate a fost Palánszky György care își desfășura activitatea în oraș. În timpul slujirii lor, sub curatoria lui Fidy István, comunitatea s-a dezvoltat frumos, parohia și congregația începând să ia amploare. Însă după moartea lui Greskovits (1826), în timpul următorilor doi preoți Lányi Sámuel (1826-1836) și dr. Glatz Sámuel (1837-1860) dezvoltarea a stagnat, datorită conflictelor și ostilităților interne.

Schimbarea majoră în viața parohiei s-a petrecut prin venirea tânărului și neobositului Rimler Károly (1861-1898), care a fost chemat din Békéscsaba de către lutheranii orădeni, fiind investit la data de 1 mai 1861. Rimler ținea predici în trei limbi (maghiară, germană și slovacă). A chemat învățător în școala lutherană tocmai din Institutul pedagogic de la Sopron, în persoana tânărului de numai 17 ani, Vinkler Lajos, care era deosebit de înzestrat și perseverent.

Parohia a reușit să se consolideze financiar și numărul enoriașilor creștea. „*La sfârșitul anilor optzeci s-a vândut o parte din terenul deținut, și anume partea care avea ieșire spre strada Nagyteleki, iar din suma astfel obținută s-a construit în anul 1889 clădirea noii parohii, vechea parohie fiind transformată în școală.*”

Preotul Rimler nu a mai avut mult timp să se bucure de noua locuință, deoarece în anul 1900 a fost chemat la Domnul. A trebuit să își ia rămas bun de la enoriași, de la parohia sa, fără ca noua biserică pentru care luptase și muncise atâta timp, să devină realitate. În semn de recunoștință pentru activitatea lui, orașul i-a acordat familiei Rimler un loc de veci. Exemplul hărniciei neobosite, a onestității, a erudiției preotului încetat din viață, loialitatea sa față de Dumnezeu și față de națiunea sa, poate fi un exemplu pentru toți aceia care sunt și vor fi slujitori

ai lui Cristos. Al doilea dintre cei cinci copii ai săi, Rimler Károly, a fost Comandantul de Jandarmi al orașului, între 1897-1903, iar între 1903-1919 apreciat primar al Oradei.

*Biserica
comunității
evangelice din
Oradea*

Gloria construirii noii biserici și a noii școli i-a revenit preotului următor, Marteny Imre (1898-1942). Slujirea sa în comunitatea din Oradea, 45 de ani, a împlinit toate speranțele frumoase pe care le trezise Rimler Károly în sufletele enoriașilor.

Planul prezentat de către arhitectul Petz Samu din Budapesta a fost acceptat de către Adunarea Generală la data de 13 aprilie 1902 și lucrarea de construire a noii biserici i-a fost încredințată lui Rimanóczy Kálmán Jr., vestit antreprenor local de construcții. După demolarea micuței case de rugăciune, lucrările de construcții s-au derulat într-un ritm amețitor. Proiectarea orgii gotice pentru noua biserică i-a fost încredințată lui Jánosházi László, inginer ministerial, iar cu execuția lucrării a fost mandatat orădeanul Ország Antal, fabricant de orgi. Lustrele din fier forjat au fost executate, de asemenea, la Oradea, în atelierul meșterului Tátray Sándor. Pictura de pe altar a fost executată gratuit de către avocatul romano-catolic, orădean Böszörményi Géza. Celelalte piese de mobilier din biserică au fost executate în fabrica lui Rimanóczy.

Biserica construită în stil neogotic a fost sfințită la data de 5 iulie 1903 de către episcopul Zelenka Pál, în prezența unui mare număr de enoriași și invitați.

În tot acest timp, parohia creștea și în cele spirituale. Acest fapt este confirmat de înființarea Asociației Tutelare a Femeilor Evanghelice (1903-1904), care a funcționat până la data lichidării sale forțate (1943), organizând nenumărate evenimente de binefacere în favoarea nevoiașilor și contribuind la îmbogățirea vieții comunității lutherane. În perioada dintre 1904-1943 nu există nici o realizare a parohiei lutherane în Oradea la care Asociația Tutelară a Femeilor să nu fi participat cu ajutor și donații importante.

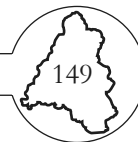
Twerdon Istvánné Brezányi Borbála, enoriașă văduvă, decedată la data de 3 februarie 1902 și-a lăsat, prin testament, casa din strada Körös și întreaga avere Bisericii Evanghelice Lutherane din Oradea.

Această donație generoasă a făcut posibilă construirea unei noi școli. Planurile au fost elaborate de către cunoscutul arhitect orădean Sztarill Ferenc, tot el fiind angajat și pentru efectuarea lucrărilor. Pe terenul cumpărat de la moștenitorii familiei Brüll, pe locul vechii școli a fost inaugurată noua școală, în anul 1906, la data de 9 septembrie.

Organizarea într-o nouă Episcopie

Ca urmare a Dictatului de pace de la Trianon, care a pus capăt primului război mondial, evanghelicii orădeni s-au rupt din sânul Eparhiei Evanghelice de Tisa, precum și din Protopopiatul Evanghelic de Hegyalja, căruia îi aparțineau și împreună cu celelalte comunități de limbă maghiară din Ardeal, s-au alăturat Superintendenței Sindo-Presbiteriale de Confesiune Augustană înființată în 1921. Din cauza repatrierilor dureroase, parohia a rămas cu un număr redus de mebrii, cu aripile frânte, din punct de vedere material, reușind cu greu să iasă din impasul în care a fost împinsă de istorie.

Nici în perioada interbelică viața comunității nu s-a oprit, deși s-a desfășurat într-un cadru și condiții restrânse, cu enoriași puțini, dar cu încredere în Dumnezeu, încercând să facă față multiplelor greutăți. În anul 1927, au fost strânse fondurile necesare pentru completarea fluierelor de orgă ce lipseau și pentru reconstrucția instrumentului. Sfințirea festivă a avut loc la 17 iulie 1927, în prezența superintendentului Frint Lajos. În anii 1933-34 comunitatea, cu sprijinul Asociației Tutelare a Femeilor, în semn de recunoștință, construiește o locuință pentru preotul ce ajunsese la vârsta pensionării. Aceasta a fost construită după planurile și în execuția lui Pintér István.

În anul 1940 a fost terminată casa cu etaj, care avea să servească comunității ca sursă de venit din chirii. În această clădire este situat astăzi oficiul parohial, locul de adunare și biroul central al asociației Gustav-Adolf România, înființată în anul 2001.

După 45 de ani de slujire dovotată, Materny Imre s-a pensionat la data de 19 iulie 1942. Ștafeta a fost preluată de către Túrmezei Sándor (1942-1948) fratele mai mare al cunoscutei poete Túrmezei Erzsébet, care a sosit la Oradea la 22 noiembrie 1942. Cei șase ani petrecuți aici au adus multe și grele încercări atât preotului cât și comunității. Túrmezei s-a străduit să-l urmeze pe Mântuitorul său, într-un spirit de rugăciune, în lumina Evangheliei, îndemnându-și confracții să facă același lucru. Datorită faptului, că era cetățean maghiar, deși ceruse autorităților comuniste să i se acorde dreptul de ședere, a fost expulzată la data de 1 aprilie 1948.

După plecarea sa, în perioada 1 aprilie 1948 – 1 mai 1949, parohia a fost preluată de către Lányi Pál, în calitate de preot suplinitor.

În anul 1949, după 137 de ani de funcționare, Școala Evanghelică a fost naționalizată.

Serviciul preoțesc al lui Deák Ödön la Oradea (1949-1988) a putut începe doar cu condiția renunțării la cele 40 de iugăre de teren agricol pe care parohia le-a primit în anul 1924. În deceniile comunismului, în imobilele bisericii au fost instalați chiriași din partea orașului, iar din chiriile încasate, parohia primea o sumă din care nu își putea plăti nici măcar obligațiile anuale de impozit. Astfel, dintr-odată, propriile surse de venituri nu numai că au fost desființate de la o zi la alta, dar au devenit

chiar obligații de cheltuială. Enoriașii parohiei au fost opriți de la participarea la slujbe, prin șantajare și amenințări. Cei ce îndrăzneau să își asume funcții în biserică erau amenințați în permanență cu pierderea locului de muncă. Viața ecleziastică a fost restrânsă între pereții bisericii, membrii comuniunii s-au împușinat, doar cei mai fideli și mai curajoși aveau forța necesară pentru a înota contra curentului. Cu trecerea anilor, situația s-a înrăutățit tot mai mult. În anul 1962 am fost deposezați de imobilul de pe strada Kossuth (azi Independenței), care era în proprietatea parohiei din anul 1888-89. După doar câțiva ani, acest imobil a fost demolat. Pe o parte a grădinii noastre s-a construit, în mod abuziv, iar o altă parte a fost dată vecinilor. Puterea s-a străduit să confişte toate sursele de supraviețuire ale parohiei și ale angajaților acesteia, să aducă biserica în imposibilitate de funcționare. În această perioadă deosebit de dificilă, Deák Ödön a fost cu adevărat un om de suflet, un ajutor, un preot fidel al evanghelicilor orădeni. Își vizita deseori enoriașii, fiind în relație personală cu cei care i-au fost încredințați. Slujirea sa nu a putut prezenta rezultate atât de spectaculoase, precum cea a predecesorilor săi, dar el a fost folosit de Domnul pentru a conduce pe malul celălalt și a salva această comunitate în perioada grea.

Máthé Csaba a fost preotul paroh al comunității în perioada 1988-1997. În acești ani, mulți tineri fugeau de tirania comunismului, trecând peste graniță. Acest fenomen a fost accelerat de lovitura de stat cu aspect de revoluție din anul 1989. Aproape că nu avem nici o familie în comunitate, din rândul căreia să nu fie tineri plecați undeva în străinătate. Biserica evanghelică a început să își redobândească imobilele confiscate pe nedrept și să își reconstruiască infrastructura distrusă. Începând din anul 1990, frații noștri occidentali ne-au fost de ajutor și în aceste demersuri.

Începând cu 1 august 1998, parohia primește un nou preot în persoana lui Mátyás Attila, care a preluat postul cu un dinamism tineresc, și cu sprijinul presbiteriului, respectiv a enoriașilor, lucrează la reînnoirea celor distruse în deceniile comunismului. Cu sprijinul curatorilor noștri devotați: Lerchner Oszkár și Major Jolán, am reușit să redobândim clădirea vechii școli, în anul 1999 și în 2002, să recăștigăm în instanță, terenul pe care era construit imobilul ce a fost naționalizat în anul 1962. Din

anul 2000, în clădirea fostei școli naționalizate în 1949 funcționează Grădinița bisericii, cu 75-80 de copii anual. Csabay Árpád a sosit în parohia noastră în anul 2003, în calitate de preot vicar, pentru a-și asuma o parte din slujbele tot mai extinse.

Între anii 2002-2005, comunitatea a reușit să renoveze complet biserica. Avem slujbe în limba maghiară și germană, pentru cei 650 de enoriași ai comunității. Copii primesc educație religioasă în sistem de școală duminicală, avem confirmații

anual, iar enoriașii pot participa la evenimente și manifestări religioase diverse.

Biserica Evanghelică-Lutherană trăiește și vrea să trăiască. Dorim să trăim o viață creștină demnă, cinstită, aici, unde au trăit și au muncit strămoșii noștri, păstrându-și credința și identitatea, slujind prin talentul și aptitudinile ce le-am primit de la Dumnezeu, în favoarea întregii societăți, ca ucenici credincioși, până când solia noastră pe acest pământ se va termina.

Așa să ne ajute Dumnezeu!

ISTORIA BISERICII UNITARIANE

BUZOGÁNY-CSOMA ISTVÁN

*Dávid Ferenc
(1510-1579)*

Unitarianismul a luat ființă în secolul XVI ca o ideologie radicală a Reformei. Biserica Unitariană este singura confesiune fondată de unguri, în Transilvania. Fondatorul și reformatorul confesiunii a fost Dávid Ferenc, care a fost primul episcop al unitarienilor.

Dávid Ferenc, care și-a semnat operele în spiritul umanismului drept Franciscus Davidis¹, s-a născut la Cluj, în jurul

anilor 1520. După studiile din Transilvania s-a înscris la universitatea din Wittenberg (1545-1550). Întrerupându-și studiile de aici, timp de un an a frecventat cursurile universității din Frankfurt-Oder. Revenind în țară, a devenit rectorul școlii din Bistrița, după care a lucrat ca predicator la Petriș și probabil și la Sibiu. În 1566 a fost invitat ca predicator la Cluj. Aici devine unul din liderii disputațiilor între diferitele curente ale Reformei: în perioada 1555-1559 predicile și tezele în limba latină susțin teoremele teologiei luterane față de ideile susținute de Ulrich Zwingli. În 1557 a fost ales superintendent al episcopiei maghiare din Transilvania cu centrul la Cluj², la urmă fiind nevoit

să renunțe la această funcție, fiindcă a luat poziție de partea doctrinei împărtășaniei de rit helvetic. În 1564 confesiunea reformată a fost recunoscută de Dieta Transilvaniei, iar Dávid Ferenc și-a recăștigat funcția de superintendent. Începând din 1562, împreună cu Giorgio Blandrata (soset din Polonia și devenit medic privat și consilier al principelui János Zsigmond - Ioan Sigismund - de Szapolyai) depune eforturi consistente pentru propagarea confesiunii reformate, iar din 1566, în spiritul motoului „sola scriptura” militează împotriva dogmei sfintei treimi.

Activitatea de reformator, critic de teologie și dogmatică s-a desfășurat sub semnul principiului „semper reformanda”, adică a reforma permanent, condus pentru cauza creștinismului pur iisusian, bazându-se doar pe Sfânta Scriptură. Studiind și criticând sistemul dogmatic al religiei creștine pe baza Bibliei și sub semnul rațiunii, a considerat Reforma ca nefiind finalizată. Pentru el au devenit acceptabile doar teoremele care puteau fi dovedite doar pe baza Sfintei Scripturi. Astfel s-a ajuns la problema teoriei sfintei treimi a cărei baze, nefiind prezente în Sfânta Scriptură, pot fi acceptate doar pe baza documentelor emise de teologii și sinodurile

ungurească cu centrul la Cluj.

*Biserica și casa
parohială Unitariană
din Oradea*

¹ Tatăl lui de origine săsească s-a numit Hertel Dávid, de aici provine numele latinizat: Dávid, fiul lui Ferenc, adică Dávid Ferenc.

² În anii 1550 pe teritoriul episcopiei romano-catolice din Alba Iulia au existat două superintendenții organizate pe criterii etnice și teritoriale: cea săsească cu centrul în Sibiu și cea

secolelor IV-VI. Această stare a faptelor a contravenit principiilor sale de reformator. În loc de sfânta treime, Dávid Ferenc susține teorema biblică a unui Dumnezeu unic: „În întreaga Biblie nu există cunoaștere mai lucidă și mai evidentă decât cunoașterea despre un singur Dumnezeu”³, care este unic atât în esență, cât și în persoana Sa. Această teorie radicală a fost enunțată public prima dată la data de 20 ianuarie 1566, în biserica din Cluj.

Această teorie nouă și radicală a stârnit o contrareacție puternică, Dávid fiind acuzat de erezie de toți cei care, susținând dogma sfintei treimi, au considerat Reforma ca fiind finalizată; aceștia au făcut totul ca acest nou curent să fie înăbușit complet. Cu aceasta debutează perioada disputațiilor teologice publice între trinitarieni pe de o parte și antitrinitarieni sau unitarieni de cealaltă parte. Astfel de dispute publice⁴ au avut loc între anii 1566-1571 cu permisiunea și susținerea principelui János Zsigmond de Szapolyai (el însuși devenit adept al unitarianismului la sfârșitul anilor 1560) la Turda, Alba Iulia, Târgu-Mureș și Oradea.

Disputele, în loc de împăcare, s-au soldat cu agravarea controverselor dintre trinitarieni și antitrinitarieni. În loc de toleranță, au avut loc manifestări de intoleranță și agresivitate până la edictul de la Turda⁵ din 1568, care enunță legea libertății religiilor și interzice agresarea oricărei persoane din motive religioase. Principele a susținut până la moartea sa legea libertății religiilor, reconfirmat prin decizia Dietei din 1571. Cu ocazia disputei de la Oradea principele declară, în spiritul acestei legi: „În imperiul nostru, conform deciziei națiunii, vrem ca să fie libertate. Știm că, credința este darul lui Dumnezeu și conștiința nu ne poate fi luată cu forță.” (vezi Kénosi p.190). Cu enunțarea acestei legi ia naștere Biserica Unitariană care ia rapid proporții în Transilvania: ecclesiile unitariene s-au reprezentat prin 322 preoți la sinodul din Turda⁶ din 1578.

Unitarianismul s-a extins dincolo de hotarele Transilvaniei: s-au format ecclesiile pe teritoriul Regatului Ungariei. Unitarianismul din Partium (aproximativ județele de astăzi Arad, Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș) a luat ființă cu ocazia disputației de la Oradea (20-25 octombrie 1569), a cărei proces-verbal în limba maghiară s-a păstrat până în zilele noastre. Pe lângă textul procesului-verbal, alte informații utile sunt furnizate de scrisoarea din 31 octombrie 1569 a lui Biandrata prin care îi anunță pe unitarienii din Polonia despre marea victorie a confrăților lor din Transilvania. Din partea unitarienilor procesul-verbal a disputației de la Oradea a fost compilat și editat de Dávid Ferenc, „sluga bisericii lui Iisus Hristos cel răstignit”⁷, iar din partea reformaților, au participat preoții grupați în jurul lui Méliusz Péter. Conform procesului-verbal, la disputație au fost prezenți preoții reformați de dincolo de Tisa, în număr de 80 de persoane. Principele a participat personal la discuții, totuși prezidiul i l-a încredințat consilierului său unitarian, Bekes Gáspár. În privința condițiilor, cele două părți au fost de opinii contrare. Disputa a luat sfârșit după șase zile prin cuvântarea principelui care a detaliat cauzele disputei. După cum era de așteptat, nu s-a ajuns la înțelegere nici de această dată, dar evenimentul în sine „a stârnit și mai mult atenția asupra religiei; oamenii au realizat că religia are forță și valoare doar dacă e a noastră și crezul nu ni-l subordonăm crezului altora, iar religia unitariană și-a ocupat poziții mai ferme.”⁸ Obligat de circumstanțele disputației, ambele părți au adoptat câte-un crez din partea lor.

După cum s-a mai amintit, disputația de la Oradea a devenit un pas important în propagarea unitarianismului în Partium. Prin Basilius István, Karádi Pál, Óvári Benedek, Jászberényi István, Mezőgyáni Ambrus, Tóth Miklós, din toamna anu-

³ Vezi lucrarea „Rövid magyarázat” (Scurtă explicație)

⁴ Aceste dispute au avut loc cu participarea principelui, nobilimii, clerului, dar și a populației de rând.

⁵ Edictul Dietei de la Turda a fost un fenomen unic în Europa secolului XVI: în nici o țară europeană nu s-a ajuns la o asemenea libertate a religiilor.

⁶ Biserica unitariană a preluat structura bisericii protestante transilvănene. Constituția ei este sinodo-consisto-

rială. Organul principal legislativ și de conducere este sinodul care, împreună cu episcopul ales, stă la fruntea ierarhiei bisericești. Biserica s-a compus din 13 protopopiate, în frunte cu câte un protopop ales. Protopopiatele se compun din ecclesiile conduse de preoți. Ecclesia orădeană aparținea de protopopiatul Timișoarei și funcționa sub îndrumarea episcopului Karádi Pál.

⁷ Astfel semnează invitația pentru sinod.

⁸ Ferencz, p.50.

lui 1569 se lansează misiunea unitariană în direcția Câmpiei Panone și Partium, având drept consecințe înființarea ecclesiilor la Beiuș, Gyula, Békés, Makó, Hódmezővásárhely, Simánd, Timișoara, Tășnad, Huszt, Cehu Silvaniei, Baia Mare, Târgu Lăpuș, Satu Mare.

La Oradea, conform tradiției, în urma disputației circa 3000 persoane s-au convertit la unitarianism⁹, dar obiectivitatea istorică pretinde ca această cifră să fie scăzută la 300. Fehér Dezső scrie: „fapt este că în 1566 s-au convertit la unitarianism guvernatorul orașului Hagymássy Kristóf, monsiniorul Rhédey Ferenc, moșierul Csáki Mihály, și mulți alți moșieri și cetățeni ai orașului.”¹⁰ Totodată consemnează faptul că Ecclesia Orădeană a mai existat în 1598, în acest an ei dispunând și de o școală. Primul pastor al ecclesiei a fost Basilius István care încă în anul disputației a plecat la Beiuș, unde a fondat ecclesia unitariană.¹¹ În legătură cu istoria Ecclesiei din Oradea, prima dată sigură se datează din 1924. Acesta apare în raportul diasporal din 1924 ca o diasporă a ecclesiei din Cluj.¹²

⁹ Această cifră figurează în tratatul de istoria Bisericii Unitariene al lui Kénosi Tózsér János, probabil prin analogia primei Rusalii.

¹⁰ Fehér, p. 1933-1937

¹¹ După unele surse bibliografice, pastorul reformat a fost gonit, astfel ecclesia a devenit unitariană in corpore.

¹² Din 1934 ecclesie-filie, din 1940 ecclesie autonomă, din anii 1960 centru diasporal.

Bibliografie

1. Aranyosrákosi Székely Sándor: *Unitária vallás története Erdélyben*. (Istoria Bisericii Unitariene din Transilvania) Kolozsvár. 1839.
2. *Az Unitárius Egyház története a mai Magyarországon területén*. (Istoria Bisericii Unitariene de pe teritoriul actual al Ungariei) www.unitarius.hu
3. Boros György, dr.: *Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután*. (Religia Unitariană în și după vremea lui Dávid Ferenc) Kolozsvár. 1910.
4. Erdő János, dr.: *Az Unitárius Egyház történetének rövid áttekintése*. (Scurtă trecere în revistă a istoriei Bisericii Unitariene) <http://www.unitarius.com/magyar.html>
5. Fehér Dezső: Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve, Nagyvárad. (Istoria culturală a orașului Oradea) 1933-1937
6. Ferencz József: *Az unitárius egyház története főbb vonásokban*. (Istoria Bisericii Unitariene) Manuscris
7. Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története. Kolozsvár*. (Istoria Bisericii Unitariene din Transilvania) 2005.
8. Kovács Sándor, dr.: *Adalékok a partiumi unitárius misszió 16. századi történetéhez. Kitekintés Nyugat-Európára*. (Adendă la istoria misiunii unitariene din Partium în secolul XVI. Panoramic asupra Europei Occidentale) Előadás-tanulmány. 2002.
9. Pap Gy. László-Kerekes Árpád: *Unitárius Örökségünk Biharban és Nagyváradon*. (Testimoniul Unitarian din Oradea și Biharia) Nagyvárad. 2005.

ISTORIA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI

ANDREI SEIDLER

Din cauza distrugerii arhivelor reconstituirea trecutului evreilor din orașul Oradea în epoca medievală este aproape imposibilă. Prima mențiune privind prezența evreilor în oraș datează din anul 1715.

În 1850 în Oradea trăiau 1.438 de evrei. În 1851, când s-a format Asociația comercianților și a meseriașilor din Oradea Mare, din cei 28 membri aleși, 6 au fost evrei.

În această perioadă au fost construite două sinagogi mari. În 1851 s-a construit încă o sinagogă cu 1.000 de locuri, ambele fiind construcții impunătoare ca volum și ca stil arhitectonic, fiind situate pe locul actualei aripi noi a maternității.

Prima școală publică evreiască din Oradea și-a deschis porțile în anul 1786. În anul 1867, anul emancipării evreilor, numărul lor în Oradea era de 6.438, reprezentând 22.4% din populația orașului.

*Sinagoga ortodoxă
din Oradea*

Evrei au luat parte, în mare măsură, la realizarea unei rețele comerciale moderne, care a avut legături trainice cu toate orașele

din Transilvania și cu numeroase case comerciale din Austria, Germania, Anglia și țările Orientului Apropiat. Modernizarea vieții bancare din Oradea se leagă de evreii localnici. În 1910 la Oradea erau 48 de medici, 10 ingineri, 6 farmaciști, 8 jurnaliști și 29 de învățători evrei. Dintre intelectualii de seamă ai orașului menționăm pe primul medic șef, director al Spitalului de copii, inițiatorul uzinei de apă din Oradea, precum și fostul comandant al poliției din Oradea.

În 1878 Comunitatea neologă a construit o sinagogă monumentală în centrul orașului (str. Independenței), cu o capacitate de peste 1.000 de locuri. Impozantă cu o cupolă centrală uriașă, care domină și azi imaginea centrului orașului, este construită în stil neomaoric, fiind proiectată de arhitectul orașului Busch David și construită de Rimanóczy Kálmán (tatăl). Fresca contemporană a sinagogii a fost executată de Horovitz Mór, pictor din Kosice.

În anul 1890 s-a construit, după proiectul lui Knapp Ferencz și sub conducerea arhitectului Bach Sándor, o nouă sinagogă ortodoxă, tot în stil neomaoric în cartierul Orașul Nou. În anul 1908, în curtea sinagogii s-a construit o a doua sinagogă (Sas Chevra) după proiectul lui Incze Lajos.

Până în anul 1905 spitalul a fost reconstituit și extins la 80 de paturi. Confreria Sacra, împreună cu cele două comunități evreiești, nu au rămas străine nici de asistența medicală destinată locuitorilor de altă credință din oraș. Astfel, la construcția primului spital de copii (pe actuala str. Gen. Magheru), acestea au contribuit cu 2.000 de coroane.

În campaniile militare din primul război mondial evreii din Oradea au

participat în număr proporțional cu numărul lor. Localurile școlilor, precum și spitalul evreiesc au fost puse la dispoziția armatei. Comunitățile evreiești, împreună cu organele lor caritate au organizat ajutorarea familiilor rămase fără sprijin. Comunitatea neologă a înființat un orfelinat pentru copiii celor căzuți în lupte, în care, spre sfârșitul războiului au fost plasați și copiii care au supraviețuit pogromurilor sângeroase din Galiția din anul 1918 și care au fost aduși la Oradea. În timpul războiului a funcționat cantina populară rituală a Comunității ortodoxe, unde a fost primit orice nevoiaș fără deosebire de religie sau naționalitate.

Noul guvern Károlyi Mihály al Republicii ungare a numit, la sfârșitul lui 1918, în fruntea județului Bihor pe prof. univ. Ágoston Péter, cunoscut antisemit. În perioada dezmembrării monarhiei austro-ungare și a constituirii statelor naționale central-europene, evreimea din fosta monarhie și-a pus și ea problema identității sale naționale. În Oradea, evreii ortodocși – cuprinși în mai mică măsură în procesul de asimilare din perioada liberală a Ungariei – s-au orientat în special spre organizația Mizrachi, constituită la Oradea, imediat după instaurarea administrației române. Sub același nume începând din anul 1921, aceștia au editat un săptămânal care se axa pe apărarea intereselor minorităților naționale evreiești și construirea noului cămin pe baze religioase. Ideile propovăduite de această organizație s-au extins repede printre credincioșii, care sub numele de Partidul Național Evreiesc, un partid comunitar, au obținut majoritatea absolută în alegerile comunitare din anul 1920 și a rămas în fruntea comunității până în 1932.

Alături de școlile comunității ortodoxe, în anul 1920, la intervenția Asociației Naționale a Evreilor din Transilvania, s-a aprobat înființarea Liceului Evreiesc. Școala a instruit 24 generații de absolvenți. Absolvenții acestuia, supraviețuitori ai Holocaustului, se întâlnesc și azi, din doi în doi ani, în Israel.

Munca creatoare și strădania evreilor, pre-

*Sinagoga neologă
din Oradea*

cum și caracterul liberal al noii administrații românești, a dus la dispariția neîncrederilor reciproce, dispariție care a avut drept urmare înviorarea economică a orașului, la care au contribuit în bună măsură și evreii.

Pe măsură ce fascismul câștiga teren în Europa, dar mai ales după apariția legilor antievreiești din Ungaria, cele două comunități și-au strâns rândurile, lăsând la o parte diferențele ideologice. Numărul evreilor în această perioadă era de circa 25.000 de suflete.

În urma Dictatului de la Viena evreii din Oradea au fost loviți pe neașteptate de legi Kamanet-Podolsk.

Bărbații între 18-45 de ani au fost concentrați pentru muncă forțată. Detașamentele formate au fost trimise în Ucraina, în zona operațiunilor militare, fără arme. În detașamentele de muncă forțată pentru evrei s-a instaurat de la început un regim de o sălbăcie extremă. Mii de oameni îmbrăcați în haine civile, slab hrăniți, au fost supuși la munci grele, sub un tratament inuman din partea unor ofițeri, subofițeri și soldați, special instruiți pentru torturarea celor din detașamentele de muncă forțată.

Odată cu ocuparea Ungariei de către armata germană, la 19 martie 1944 încă din prima zi evreilor li s-a interzis să părăsească localitatea de domiciliu. Toți cei care au fost găsiți în drum spre casă, în trenuri, în gări, au fost arestați și internați

fără să mai poată lua legătura cu familia. Dispozițiile antievreiești au fost înăsprite, urmărind înlăturarea totală a evreilor din viața economică și socială. La 31 martie 1944, Gestapoul a rechiziționat Spitalul Evreiesc, precum și o serie de locuințe evreiești cu tot inventarul lor.

La 5 aprilie 1944 s-a dispus obligativitatea purtării semnului distinctiv al stelei galbene de către evrei. O zi mai târziu au avut loc arestări masive, care au continuat și în zilele următoare sub acuzația că evreii „au sabotat eforturile de război”. Printre cei închiși au fost dr. Adorjan Emil, președintele societății anonime Vulturul Negru, Leitner Nándor, fratele președintelui comunității ortodoxe, dr. Váli Péter, erou al primului război mondial, numeroși funcționari, ziariști etc. La 16 aprilie 1944 s-a dispus prin hotărâre guvernamentală sechestrarea tuturor averilor evreiești. Nimeni nu putea reține mai mult de 3.000 de pengö. În ziua de 17 aprilie 1944 au fost închise și sigilate toate magazinele evreiești, mărfurile fiind confiscate. La 21 aprilie Sinagoga veche din Subcetate a fost rechiziționată și transformată în cazarmă pentru trupele germane. Ziarele ațâtau spiritele împotriva evreilor.

În ziua de 26 aprilie 1944, Consiliul de Miniștri al Ungariei a adoptat ordonanța privind rechiziționarea locuințelor evreilor și desemnarea unui nou domiciliu pentru ei. Tot atunci Consiliul de Miniștri a hotărât trimiterea în Germania, la cererea germanilor, a 50.000 de muncitori evrei, împreună cu familiile lor. Aceste ordonanțe prevesteau înființarea Ghetoului și deportarea evreilor, în vederea soluționării finale a „problemei evreiești”.

Evenimentele își urmau cursul cu rapiditate. La 3 mai 1944 sute de afișe – semnate de adjunctul primarului – anunța populația evreiască a orașului despre înființarea Ghetoului și limitarea ieșirii pe străzi la o oră pe zi, între orele 9 și 10 a.m. O sută de comisii, repartizate pe cartiere și străzi, au împânzit orașul, au pătruns în casele locuite de evrei și au somat locatarii să-și părăsească căminele, putând să ia cu ei un bagaj de maximum 50 kg de persoană. Bani, ceasurile de mână, stilourile, până și ultima verighetă au fost confiscate pe loc. Ziarul Estilap, din 4 mai 1944 a anunțat că: „Ghetoul din Oradea

va avea 30.000 de locuitori...” și „Mutarea evreilor se va face probabil în patru zile.”

Ghetoul desemnat evreilor orădeni avea o suprafață de 130 iugăre cadastrale, teritoriu extrem de redus față de numărul populației închise aici, aceasta însemnând concentrarea a 15-16 persoane într-o cameră. Aceasta a inclus străzile din jurul Sinagogii mari ortodoxe, zona cel mai dens locuită de evreii cei mai săraci. Împrejmuit cu un gard de scânduri de doi metri înălțime, Ghetoul a fost închis și păzit cu strictețe. În afară de acesta, la Oradea a mai funcționat încă un ghetou, în Cazarma Crișului, cel al măturătorilor de stradă, precum și în jurul acestuia, unde, sub cerul liber, a fost amplasată populația evreiască din provincie, în jur de 8.000 de oameni.

La data de 10 mai 1944 comanda Ghetoului a fost preluată de jandarmerie. Regulamentul de ordine interioară al Ghetoului, un adevărat regulament de lagăr, a sporit și mai mult suferințele și umilințele obștii evreiești, lovind din plin în demnitatea ei umană. Perioada cea mai dramatică din viața celor închiși în Ghetou a început odată cu înființarea oficiului de anchetă al jandarmilor, numit pe scurt „Dréher” (fiind instalat în birourile fabricii de bere Dréher-Haggenmacher). Anchetarea evreilor în scopul de a stoarce eventuale declarații sau mărturisiri privind numele unor cetățeni creștini la care ar fi lăsat valori pentru păstrare, au fost făcute de către anchetatori care au folosit metode de torturare rafinate și bestiale. Oamenii au fost schilodiți, mulți omorâți și numeroși s-au sinucis în timpul anchetei de teama unor noi torturări. Anchetatorii nu au ținut cont de prestață socială, vârsta sau sexul victimelor, printre mulți alții fiind „anchetați” și părinții președintelui Comunității ortodoxe, în vârstă de peste 80 de ani.

Înghesuiala din Ghetou, degradarea condițiilor de igienă, și așa minime, întreruperea curentului electric, teama permanentă de a ajunge pe mâna călăilor din camerele de tortură, au dus la o stare de decepție extremă în rândurile evreilor. În aceste condiții, autoritățile au lansat un zvon: evreii din Ghetou vor fi concentrați într-un oraș-ghetou undeva în Ungaria, dincolo de Dunăre, unde vor fi asigurate condiții de lucru și un trai mai acceptabil. Induși în

Rabinul de
Vizhnitz - Eliezer
Hager
(1890 - 1945)

eroare în felul acesta, oamenii au fost liniștiți, preocupați fiind de pregătirile de drum. Înșelați în repetate rânduri, ei nu și-au dat seama că închiderea în Ghetou nu a avut un scop în sine. Aceasta constituia doar un mijloc de

a-i concentra fără panică, de a-i liniști, de a limita încercările de evadare și de a-i ține, până la deportare sub supravegherea jandarmeriei.

La 25 mai 1944 a început evacuarea Ghetoului. Între 25 mai și 3 iunie 1944, au fost ridicați în mod planificat, zilnic câte 2.500-3.000 de evrei și depozitați de toate bunurile lor. După o călătorie de 4 zile în vagoane ferecate, nemâncați, fără apă, lipsiți de minimele condiții de igienă evreii au fost predați germanilor din Kosice, și duși mai departe în lagărele de exterminare de la Auschwitz-Birkenau. Ajunși aici, doar aproximativ 10% din cei sosiți au fost selecționați – temporar – pentru muncă, restul au fost imediat gazați și arși. Evreii din Oradea au fost nimiciți spre sfârșitul perioadei de funcționare a Auschwitz-ului. Nu s-a păstrat nici o statistică cu privire la numărul evreilor care au pierit în camerele de gazare și a celor morți în diverse lagăre de muncă, dispersate pe teritoriul

Europei ocupate de germani. Cert este că din evreimea de altădată, după război s-au întors în Oradea aproximativ 2.000 de supraviețuitori ai lagărelor și ai detașamentelor de muncă, trimise încă în anii anteriori în Ucraina.

La data eliberării orașului, la Oradea s-au găsit foarte puțini evrei. Alături de cele 16 familii exceptate de legile rasiale s-a mai găsit un efectiv de 450 de bărbați, care făceau parte din două detașamente de muncă aduși la Oradea pentru deservirea unităților de apărare antiaeriană, precum și acei câțiva care s-au ascuns sub diverse forme. Apoi, încetul cu încetul au apărut cei întorși din refugiu, din nordul Ardealului, precum și supraviețuitorii lagărelor de exterminare și ai detașamentelor de muncă. Evreii, slab îmbrăcați erau sleiți de putere, fără locuință, fără mijloace de existență lovindu-se de acute griji materiale, spirituale și morale. Necesitatea rezolvării neîntârziată a problemelor de înțajutorare a dus la crearea unei instituții denumită Gruparea Democratică Evreiască. Aceasta s-a îngrijit, în afară de primirea și înzestrarea cu strictul necesar a celor întorși, și de reintegrarea lor în viața normală, în recăștigarea demnității umane. Din această instituție s-a desprins o organizație specială denumită DEFAB (Depor-táltak Felkutatására Alakult Bizottság – Comitetul pentru Depistarea Deportărilor), care și-a propus depistarea și aducerea acasă a supraviețuitorilor lagărelor. În condițiile în care mersul trenurilor nu era încă restabilit, cu sprijinul guvernului, au fost organizate șase curse cu trenul în Polonia. Ruta trenului a fost Oradea – Cracovia, de unde, cu camionul, au fost cercetate lagărele de concentrare din împrejurimi, inclusiv Auschwitz-ul. Pe această cale s-au întors 4.500 de supraviețuitori ai lagărelor, originari din Ardealul de Nord.

Azi, la Oradea, mai funcționează trei sinagogi și două cimitire. Comunitatea din Oradea depune eforturi pentru a asigura supraviețuitorilor Holocaustului (bătrâni, bolnavi sau persoane fără familie) o viață liniștită, demnă, fără griji.

Comunitatea din Oradea – care cu câteva decenii în urmă reprezenta aproape o treime din populația orașului – azi, nu depășește 700 de suflete, cu mulți varstnici, chiar octogenari, dar și de varsta

medie. În ultimul an, în Oradea, s-au născut 6 copii evrei. Amintirea fostei comunități evreiești – cea mai mare comunitate evreiască din Transilvania – este păstrată de monumentul comemorativ al celor pieriți în Holocaust, realizat în marmură neagră, aflat în apropierea Sinagogii mari ortodoxe.

Din această comunitate provine ANSAMBLUL ARTISTIC compus din corul „GYURI VILAN”, care desfășoară pe scenă trei generații, bunicii cântând alături de nepoți, echipa de dansuri israeliene „OR NEURIM” compusă din tinerii comunității precum formația de muzică klezmer „HAKESHET KLEZMER BAND”, care în anul

2008 a avut deosebită onoare să fie invitată și să participe la festivalul de muzică klezmer din TSFAT – ISRAEL, în 2009 la festivalul KLEZFIESTA din Buenos Aires – Argentina și JAZZ MEETS KLEZMER din București.

Corul, care poartă numele regretatului GYURI VILAN z.l., cel care timp de peste 30 de ani a condus acest cor, și care a fost și fondatorul formației de muzică klezmer, precum coordonatorul întregului ansamblu artistic, care dealungul timpurilor a prezentat spectacole în diverse localități din România, precum și în Ungaria vecină, unde relațiile cu comunitățile de acolo sunt foarte bune.

COMUNITĂȚILOR CREȘTINE NEOPROTESTANTE

DUMITRU NOANE

Județul Bihor, prin poziția sa geografică de tranziție de la spațiul central-european la cel sud-est și est-european, de contact între Occident și Orient, a fost în permanență o zonă de întrepătrundere și de confluență a ideilor și curentelor, un loc de interferență și de efervescență culturală și religioasă. De asemenea, mozaicul etnic creat de-a lungul istoriei acestor meleaguri, cu un grad relativ ridicat al toleranței etnico-religioase care s-a manifestat în general, cu mici episoade mai violente, au creat condițiile ca astăzi să se constituie în importante repere de spiritualitate și cultură, patru episcopii – romano-catolică, ortodoxă, reformată și greco-catolică – și Alianța Evanghelică, care grupează câteva din principalele culte neoprotestante care activează în România.

În secolul al XIX-lea s-a resimțit o decădere generală a spiritului religios, și, atunci, s-a declanșat un nou val de Reformă în Europa și America de Nord (SUA, Canada). Această mișcare a fost denumită generic ca neoprotestantă, pentru a putea fi

deosebită de cea din secolul al XVI-lea, dar deosebirea constă mai mult în terminologie și mai puțin în problemele legate de cult. În acest context, nici Bihorul nu putea fi ocolit de acest amplu proces de emulație spirituală, fapt ce explică actualul mozaic religios ce caracterizează viața sa spirituală.

În altă ordine de idei, trebuie remarcat faptul că aceste Biserici neoprotestante, în special curente reprezentative pe plan mondial, și-au adus un aport considerabil la revigorarea vieții morale și sociale a comunităților în care își desfășoară existența. De asemenea, de-a lungul existenței lor aceste biserici au creat și o cultură specifică, o literatură de factură religioasă, o artă muzicală proprie, lucrări în domeniul eticii și moralei, medicinei naturiste, istoriei și arheologiei, explicării unor probleme ale științei pornind de la învățăturile Bibliei.

Pornind de la aceste considerente, ne propunem prezentarea câtorva dintre comunitățile creștine neoprotestante, și anume: baptistă, pentecostală, creștină după Evanghelie și adventistă.

BISERICA CREȘTINĂ BAPTISTĂ

Bihorul a fost poarta prin care au intrat baptiștii în Transilvania. Prima biserică baptistă, de limbă maghiară, a fost înființată în anul 1875 la Salonta, care a fost leagănul credinței baptiste din Transilvania, oferind bisericilor din județ pastori și predicatori de seamă.

În primul grup de opt persoane (de limbă maghiară) care s-au botezat atunci, se afla și românul Mihai Cornea (Kornya Mihai). După câțiva ani de instruire în preceptele noii sale credințe, Mihai Cornea a devenit unul dintre cei mai destoinici predicatori ai credinței baptiste pe care a început să o răspândească atât între maghiari, cât mai ales între români, pentru care a înființat 15 biserici.

*Biserica Creștină
Baptistă maghiară
din Oradea*

Principalii factori favorizanți ai răspândirii credinței baptiste în localitățile din județ au fost:

- Mutarea în localitatea respectivă a unui credincios baptist;
- Botezarea unor localnici în biserici baptiste din alte localități;
- Botezarea unor localnici în timpul primului război mondial, pe front sau în prizonierat;
- Revenirea unor localnici acasă de la muncă din SUA, unde au fost convertiți;
- Activitatea misionară a unui predicator sau a unor credincioși din alte localități.

Cele mai vechi biserici baptiste din județ sunt întemeiate înainte de 1900 la Alparea, Aușeu, Batăr, Cheșa (1885, prima Biserică Baptistă Română din Transilvania), Ciumeghiu, Fonău, Girișul Negru, Gurbediu, Râpa, Sârbi, Suplacu de Tinca, Stracoș, Talpoș, Tăut, Tulca, Ucuriș, Vintere.

Până la sfârșitul primului război mondial au mai apărut biserici în Cărăsău, Călacea, Codru, Cociuba Mare, Chistag, Bălaia, Bălnaca, Beiușele, Beznea, Birtin, Bogei, Botean, Borod, Borozel, Bratca, Burzuc, Făncica, Dobrești, Dușești, Gruilung, Homorog, Husasău de Criș, Lugașu de Jos, Mierlău, Oșand, Ortiteag, Orvișele, Petid, Peștera, Petreu, Săbolciu, Sărsig, Sânnicolau Român, Tinca, Tinăud, Topa de Criș, Țigănești, Vadu Crișului, Valea Crișului.

În perioada interbelică, în ciuda unor opreliști sau șicane administrative au fost inaugurate biserici în Abrămuț, Avram Iancu, Bistra, Cacuciu Vechi, Căuașd, Cefa, Ciulești, Cornșești, Cusuiș, Cuzap, Gepiu, Ghiorac, Gurani, Gurbești, Hinchiriș, Hidișelul de Sus, Hodiș, Iteu, Izbuc, Josani, Lăzăreni, Peștiș, Salonta (biserica română), Sititelec, Sudrigiu, Șauaieu, Șumugiu, Tărcăița, Tileagd, Topa de Sus, Ursad.

După instalarea regimului comunist, în ciuda tuturor greutăților provocate de către autorități, au fost deschise biserici în Aleșd, Beiuș și Marghita (bisericele românești), Meziad, Popești, Sânmartin, Șuncuiuș, Totoreni.

În perioada de după decembrie 1989 a continuat lucrarea de plantare de noi biserici în Băile Felix, Fâșca,

*Biserica Baptistă
"Betel" din Petreu*

Leș, Marginea, Pădurea Neagră, Pocola, Sălard (biserica română), Sântandrei, Seliștea de Vașcău și Vașcău.

Înființarea bisericilor baptiste din județ s-a realizat prin:

- Punerea la dispoziție de către credincioși a unui teren sau a unei case pentru construire/amenajare
- Finanțarea de către credincioși mai înstăriți (cazul nobilului Palladi Victor din Topa de Criș)
- Colectă de la membrii noii bisericii și/sau de la membrii unor biserici din satele vecine, care au tutelat înființarea noii biserici

*Giorgiov Adrian
și Simon Joșef
- pastori de la
Biserica Baptistă
maghiară din
Oradea*

*Biserica Baptistă
nr. 2 din Oradea*

• Sprijin din partea unor credincioși din alte țări (în special SUA) sau plecați de aici în alte țări

Trebuie remarcat faptul că, la începuturi, comunitățile baptiste au fost alcătuite împreună, din români și maghiari, fără deosebire, cu ținerea serviciului divin alternativ, și într-o limbă și într-alta, separarea făcându-se doar pe măsură ce comunitățile creșteau și lăcașurile de cult deveneau neîncăpătoare. Abia din 1990, odată cu înființarea Convenției Bisericilor Baptiste Maghiare din România, s-a produs o separare distinctivă, pe criterii etnice.

De la începuturi comunitățile baptiste au fost, mai ales la sate, în conflict cu preoții și enoriașii bisericilor romano-catolice, ortodoxe sau greco-catolice existente în localitate și, mai puțin cu cei reformați, cu care de cele mai multe ori s-a ajuns la colaborare interconfesională. În perioada comunistă, regimul a căutat să țină sub control fenomenul religios, în general, și cel neoprotestant, în special, sub pretextul că legăturile acestor comunități cu structuri similare din străinătate ar aduce prejudicii noii democrații populare și procesului de făurire a unei noi societăți multilateral dezvoltate

Dar comunitățile baptiste s-au confruntat și cu probleme interne, în special de natură doctrinară, care s-au manifestat mai ales după apariția în România a cultului penticostal (1922) și, mai exact

a mișcării neopenticostale charismatice (după 1956) care s-a „cuiibărit” și în sânul unor comunități baptiste din Bihor provocând derută în rândul credincioșilor (de ex. cei din Aleșd).

În peisajul religios al Oradei baptistii constituie o prezență remarcabilă. Mihai Cornea a înființat prima biserică baptisă din Oradea (de limbă maghiară) prin botezul pe care l-a ținut în apele Crișului Repede în anul 1885. În municipiul nostru există, în prezent, 10 biserici baptiste – 8

românești și 2 maghiare-, cu un total de circa 6.000 de membri adulți botezați plus copiii lor.

Cea mai mare dintre ele este Biserica Emanuel, care are peste 3.000 de membri botezați adulți plus un număr de 1.500 de copii, fiind cea mai mare biserică baptistă, atât din România cât și din întreaga Europă. Monumentala clădire a bisericii, situată la intersecția B-dului Decebal cu Calea Aradului, are o sală de închinăciune cu o capacitate de 2.700 de locuri și un corp de clădire pentru birouri. Alăturat funcționează Liceul Baptist Emanuel, inițial cu un singur corp de clădire, căruia, în scurt timp, i s-a mai adăugat încă unul, deoarece, pe măsura afirmării sale în peisajul școlar orădean, a devenit o unitate școlară tot mai căutată de părinți și copii orădeni pentru performanțele sale educaționale și pentru

baza sa instructiv-educativă.

Biserica Baptistă nr.1 își are sediul vis-a-vis de hotelul Dacia Continental, într-o clădire ce datează din anul

Pastorul Liviu Olab

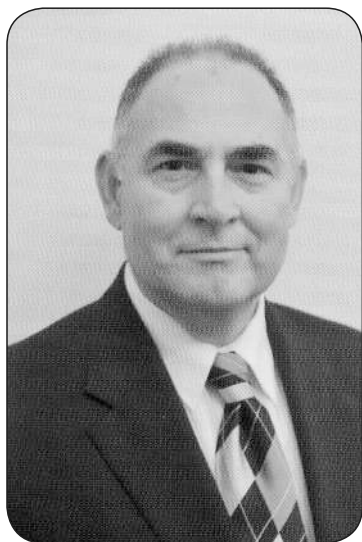
*Pastorul Paul
Negruț, rector
al Universității
"Emanuel" Oradea*

1912. Numără peste 1.100 de membrii botezați, plus 300 de copii, păstoriți de către predicatorii Veres Ernő și Simon Ioszeif, primul președinte al Convenției

Bisericilor Baptiste Maghiare din România. În anul 1930, un grup de credincioși maghiari au întemeiat Biserica Baptistă Bethel, pe strada Beiușului nr.12, care este păstorită tot de păstori Bisericii nr.1. În anul 1990, credincioșii bapțiști maghiari s-au desprins din comunitatea baptistă orădeană, care includea credincioși români și maghiari la un loc, și și-au constituit o comunitate separată pe strada G-ral Henri Berthelot nr.5, lângă Biserica baptistă nr.1, unde este sediul central al Convenției Bisericilor Baptiste Maghiare din România, care numără numără 12.567 membri și aparținători, în cele 244 biserici din 16 județe ale țării și are centre de misiune în Oradea, Zalău și Brașov.

Prima biserică baptistă română din Oradea a fost întemeiată în anul 1912 sub numele de Biserica Baptistă nr. 2. În primii ani de existență a acesteia, credincioșii s-au adunat la închinăciune în case parti-

culare. În anul 1923 aceștia au cumpărat o casă pe strada Simion Bărnuțiu nr.31 și au transformat-o în casă de rugăciune și închinăciune. De-a lungul anilor, casa a fost mărită de mai

*Pastorul Petru
Vidu - președintele
Comunității Baptiste
de Oradea*

multe ori, ultima adăugire făcându-se în anul 1979, când s-a ajuns la 900 de locuri, plus 5 săli anexe, folosite pentru școala duminicală a copiilor. Pastorul Nicolae Covaci deține recordul de longevitate în păstoria unei biserici, îndeplinind această slujbă în Biserica nr.2 timp de 42 de ani. Sub păstoria sa biserica a ajuns la 500 de membri. La începutul anului 1974, lui Nicolae Covaci i s-a alăturat pastorul Liviu Olah. Prin predicile sale inspirate s-au convertit și au fost botezați în doi ani și jumătate un număr de 650 de noi credincioși.

În perioada 1977-1981, sub păstoria predicatorului Iosif Țon biserica a crescut la 1.700 de membri, iar sub păstoria predicatorilor Nicolae Gheorghiu și Paul Negruț, Biserica nr.2 a continuat să crească în același ritm, în tot timpul anilor de atunci încoace. În anul 1989 echipei de pastori ai bisericii li s-au adăugat Cornel Iova și Petre Vidu, iar din 1990 a revenit la păstoria bisericii și Iosif Țon.

Biserica a ajuns la peste 3.000 de membri în anul 1993, când se întalase în noul lăcaș al Bisericii Baptiste Emanuel. Vechiul lăcaș de cult de pe strada Simion Bărnuțiu nr.31 funcționează în prezent ca Biserica Baptistă Decapole.

În anul 1948 un grup de redincioși din Biserica nr.2 au decis să întemeieze o nouă biserică pe strada Clujului nr. 8, aceasta devenind Biserica Baptistă nr.3. Sub conducerea pastorului Teodor Vereș, biserica a ajuns la un număr de 400 de membri. În anul 1993, pentru că localul din strada Clujului devenise neîncăpător, credincioșii au decis să construiască

*Biserica Baptistă
"Credința" din
Dernașoara*

*Biserica Baptistă
"Emanuel" Oradea
- interior*

o frumoasă clădire de cult pe strada Olteniei, la nr.12. Cea mai mare parte a credincioșilor din biserica de pe strada Clujului s-au mutat în noua biserică, denumită Biserica Baptistă Golgota. Cealalți credincioși au rămas în biserica

din strada Clujului, devenită Biserica Baptistă Elim, în prezent ei lucrând la ridicarea unui nou lăcaș de cult câteva case mai încolo.

În anul 1976, un alt grup de credincioși de la Biserica nr.2, a întemeiat Biserica Baptistă nr.4, în cartierul Ioșia pe strada Piteștilor nr.18, actualmente Biserica Baptistă Sion. La începutul anilor '90 biserica avea 150 de membri și era păstorită de către pastorul Gheorghe Pădure.

După 1990 credincioșii din partea de est a orașului, pentru a avea un lăcaș de cult mai aproape, mai accesibil, au întemeiat Biserica Baptistă Salem pe Calea Clujului nr.213. Tot la începutul anilor '90 în cartierul Rogerius, lângă magazinul Artima a fost ridicat un frumos lăcaș de cult unde funcționează Biserica Baptistă Harul. De asemenea, credincioșii din zona B-dului Ștefan cel Mare – cartierul Oncea și-au întemeiat, după 1990, un lăcaș de cult al lor pe strada Lăcrămioarelor nr.7 cu denumirea Biserica Baptistă Sf. Treime.

*Biserica Baptistă
din Topa de Criș*

În data de 19 decembrie 2004, a avut loc consacrarea noii clădiri a Bisericii Baptiste "Providența" din Oradea, de pe strada Ciheiului. Biserica s-a înființat în anul 1996 de către un grup de credincioși din cartierul Nufărul, purtând inițial numele "Credinta". Din partea oficialităților orașului

*Biserica Baptistă
din Călăcea*

au participat viceprimarul Mihai Dan Groza, deputatul Cornel Popa și senatorul Radu Țârle.

Bisericile baptiste sunt conduse de pastori care sunt ordinați(hirotonisiți) pe viață. Pe

lângă aceștia sunt aleși, pe o perioadă de 2 ani, din rândul membrilor bisericii, presbiteri și diaconi, care îndeplinesc o serie de atribuțiuni atât pentru bunul mers al activității de cult cât și al celei administrative. Bisericile se unesc în asociații zonale, denumite comunități de biserici, iar pe plan național, toate aceste sunt cuprinse în Uniunea Bisericilor Baptiste din România. Pe aceste trepte organizatorice bisericile își aleg, pentru un mandat de 4 ani, conducători, pentru un mandat de 4 ani, care însă nu reprezintă grade ierarhice.

Baptiștii consideră că trebuie să fie cetățeni corecți, cinstiți și harnici, care să se implice în viața politică, socială și culturală a țării. Din acest motiv, începând din anul 1923, Biserica Baptistă nr.2 a avut o tipografie proprie care a fost, ulterior, intezisă și confiscată de regimul comunist. Din anul 1925 până în 1929, baptiștii au avut un azil de bătrâni și orfelinat pe strada George Enescu. În anul 1929 și-au construit un azil de bătrâni și orfelinat pe strada G-ral Henri Berthelot. Aceste așezăminte de caritate creștină au fost interzise și închise de către regimul comunist.

După revoluția din decembrie 1989, baptiștii din Oradea și-au reluat misiunea de implicare activă în viața socială prin construirea orfelinatului din Sânmartin, proprietate a Bisericii Baptiste Emanuel,

cunoscut sub numele de Căminul Felix. Reușita acestui prim proiect a condus, după câțiva ani, la înființarea unui al doilea obiectiv de acest tip în zona Sântandrei.

În anul 1990, Biserica Baptistă nr.2, în paralel cu demararea proiectului viitorului lăcaș de cult, s-a lansat activ și în domeniul educațional prin înființarea Liceului Baptist și a Institutului Biblic Baptist. Liceul Teologic Baptist «Emanuel» a fost înființat pe același amplasament cu Biserica Baptistă Emanuel. În anul 1992 școala a devenit membru al Asociației Internaționale a Școlilor Creștine. Din anul 1998 în cadrul școlii funcționează învățământul gimnazial, iar din anul 2002 și cel primar. Specializări: Teologie baptistă, Matematică-Informatică. Oferta specifică a școlii: Muzică, Studiul Bibliei, Cor, Capelă, Consiliere spirituală.

Denumit inițial Institutul Biblic Baptist, acesta a fost înființat prin hotărârea Adunării generale extraordinare din 13 septembrie 1990 și a fost aprobat prin Hotărârea Guvernului României din 10 ianuarie 1991. Până în ianuarie 1998 s-a numit Institutul Biblic Emanuel din Oradea ca urmare a aprobării Secretariatului de Stat pentru Culte nr. 1008 din 11 octombrie 1993. Universitatea funcționează în sistem non-profit, fiind proprietate a Bisericii Creștine Baptiste Emanuel din Oradea. După ce înființarea Universității Emanuel din Oradea a fost aprobată de către Guvernul României, a fost încheiat „Protocolul între Ministerul Învățământului și Științei, Secretariatul de Stat pentru Culte și Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste, privind cooperarea în probleme de învățământ...”. Prin adeverința nr.152 din 1 martie 1995 „Conducerea Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România adevărește că Institutul Biblic Emanuel din Oradea (actualmente Universitatea Emanuel din Oradea) funcționează de la înființare (1990). Înființarea acestei universități a fost avizată de conducerea Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România prin Consiliul Uniunii”. Din același document reiese că Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din România sprijină atât moral cât și financiar Universitatea Emanuel din Oradea. Actualmente universitatea funcționează sub autoritatea spirituală a Bisericii Baptiste Emanuel din Oradea și sub autoritatea academică a Ministerului Educației Naționale, prin acordarea acreditării instituționale. Începând cu ianuarie 1998, datorită

proiectelor de dezvoltare a școlii, prin înființarea unei noi facultăți, pe lângă facultatea de teologie, facultatea de management, s-a propus schimbarea numelui în Universitatea Emanuel pentru a reflecta mai clar prin denumire, aria de interes a specializărilor care sunt cuprinse în cadrul școlii. Universitatea dispune de un campus modern la ieșirea din Oradea spre Băile Felix, construit în anii '90.

Societatea Misionară Română a construit la începutul anilor '90 pe strada Cuza Vodă, o impresionantă Casă de Editură pentru producția de carte creștină. Alături de aceasta, un grup de bapțiști orădeni au construit o mare și modernă tipografie de carte creștină *Romflair Press*.

Împreună cu alte culte neoprotestante membre ale Alianței Evanghelice, bapțiștii au creat și postul de radio creștin "Vocea Evangheliei", post ce emite pe unde ultracurte (FM), dar poate fi în prezent accesat și prin internet. Studioul de radio era instalat inițial în clădirea Casei de Editură de pe strada Cuza Vodă și emitea pentru municipiu și zona învecinată. În prezent dispune de un frumos sediu pe strada Zlatnei nr.13, unde activează o echipă tânără și plină de entuziasm condusă de pastoral Daniel Burtic. De asemenea, Radio "Vocea Evangheliei" mai are deschise studiouri la București, Timișoara, Cluj-Napoca, Sibiu și Suceava.

ISTORIA BISERICII LUI DUMNEZEU APOSTOLICĂ PENTICOSTALĂ

Penticostalii reprezintă un cult religios puternic în întregul județ și în municipiul Oradea, potrivit ultimelor statistici numărând circa 30.000 de credincioși. Bine organizați, ei își aduc un aport substanțial la dezvoltarea orașului nostru, alături de ceilalți credincioși neoprotestanți.

În România, prima Biserică penticostală s-a deschis la 10 septembrie 1922 în localitatea Păuliș, județul Arad, ca urmare a vindecării miraculoase a unei credincioase baptiste, pe nume Persida Bradin. În urma acestui eveniment, soții Bradin au îmbrățișat credința penticostală, iar Gheorghe Bradin a devenit unul dintre principalii conducători penticostali din țară. Până în 1927 erau șase biserici penticostale românești în județul Arad – Păuliș, Cuvin, Pâncota, Maderat, Micălaca și Toimoș – patru săsești în jurul Mediașului și una maghiară la Timișoara.

În județul Bihor, prima biserică penticostală s-a înființat în anul 1927, în localitatea Picleu. Păstorul acestei biserici a fost Pavel Ciuciu, care în urma evenimentului de la Păuliș se hotărăște să ia legătura cu Gheorghe Bradin și să se inițieze în noua credință. În jurul Aleșdului s-au deschis, aproape concomitent cu aceasta, mai multe biserici penticostale – la Peștiș, Lugașul de Jos, Groși, Peștera, Bratca și Vadu Crișului -, păstorite de Mihai Șorhenț, Mihai

Urs, Ioan Urs și Ilie Platona. Începând cu anul 1936 încep să ia ființă biserici penticostale în zona dintre Oradea și Beiuș, la Orvișele, Tășad, Incești, Ceișoara și Codru. În prezent, în județul Bihor există peste 140 de biserici

*Biserica penticostală
"Efrata"
din Oradea*

*Biserica Penticostală
"Philadelfia" din
Oradea*

penticostale, practic în toate orașele și în aproape toate satele județului, dovadă a spiritului foarte activ al comunității penticostale bihorene de punere în aplicare a conceptului de trezire spirituală.

În Oradea, prima biserică a fost întemeiată de un grup de credincioși români și maghiari condus de Lerr János, anul probabil al acestui eveniment fiind 1928. La început, credincioșii penti-costali nu au avut un lăcaș de cult propriu, serviciile religioase ținându-se în casele acestora.

În anul 1932 românii s-au separat și au deschis prima *Biserică Penticostală Română* din Oradea – actuala Biserică Penticostală nr.1 – pe strada Fluierașilor, responsabilul acestei biserici fiind, la început, pastorul Balogh József. Între anii 1937-1938 biserica a funcționat în locuința lui Ioan Abrudan. Până în anul 1938, când a fost ordonat ca pastor Petru Tivadar, pastorația și actele de cult în această biserică au fost oficiate de către Pavel Ciuciu. În anul 1939, Biserica Penticostală s-a mutat pe strada Decebal. Perioada 1939-1944 a fost perioada cu cele mai multe persecuții. Aproape pretutindeni în județ, pastorii și conducătorii bisericilor penticostale au fost arestați și aduși la Oradea pentru interogatoriu. Între anii 1946-1954, Biserica Penticostală a funcționat pe strada Iacobinilor nr.28, în cartierul Ioșia. În anul 1954 s-a cumpărat o clădire ce aparținea Întreprinderii PLAFAR Oradea, pe strada Ion Ghica nr.13 și, în vara aceluiași an, clădirea respectivă a fost

*Biserica Penticostală
"Speranța" din Ștei*

amenajată, devenind lăcaș de cult al Bisericii Penticostale nr.1 Oradea. În această perioadă au fost ordinați ca și pastori Mihai Chișe și Ioan Abrudan, care au colaborat în pastorația bisericii cu Petru Tivadar până în 1965, când acesta a emigrat în SUA. În perioada 1965-1975 în pastorația bisericii s-au succedat pastorii Florea Iuliu și Constantin Creangă, iar între anii 1975-1990 pastorul bisericii a fost Traian Ștrengaru. În anul 1979 clădirea a fost demolată și s-a început construirea unui lăcaș de cult spațios și corespunzător, finalizat în anul 1981. La acea dată Biserica Penticostală nr.1 din Oradea era una dintre cele mai mari biserici penticostale din țară. În anul 1990 pastorația bisericii a fost preluată de către Florian Mudura, unul din absolvanții primei promoții a Seminarului Teologic Penticostal din București, împreună cu Florian Damian. După plecarea acestuia din urmă în SUA, pastorului Florian Mudura i s-au alăturat, la conducerea bisericii, pastorii: Traian Ștrengaru, Ioan Marinău, Gheorghe Băbălaie și Liviu Apolzan.

Biserica Penticostală nr.2 maghiară, și-a început activitatea în anul 1931 într-o casă pe Dealul Viilor, sub conducerea lui Ler István. În anul 1946 această biserică s-a mutat pe strada Constanței nr.10, avându-i ca pastori pe Kosma István și Káloy Alexandru, până în anul 1976 când pastorația a fost preluată de Boros István. În anul 1980, Nacsadi Mihai a oferit, din proprietatea sa, un teren, pe strada Nistrului nr.43, pentru construirea unei clădiri ca sediu pentru biserică, construcția fiind terminată în anul 1982. De la această dată, pastorația bisericii a fost asigurată și de pastorul Ioan Berar,

*Biserica Penticostală
din Tileagd*

pastorul Bisericii Penticostale nr.3 din cartierul Oncea. În prezent, pastorul Bisericii Penticostale nr.2 este Lucza Imre, absolvent al Seminarului Teologic Penticostal.

Biserica Penticostală nr.3 s-a deschis în anul 1978, datorită faptului că localul Bisericii Penticostale nr.1 devenise neîncăpător pentru numărul mare de credincioși pe care ajunsese să îl aibă aceasta. În anul respectiv s-a cumpărat, pe strada Bihorului nr.53, o casă mare și spațioasă, pe care credincioșii penticostali din Oncea au transformat-o și reamenajat-o, reușind să realizeze un frumos lăcaș de cult. De la fondare și până în martie 1993, pastorul acestei biserici a fost Ioan Berar, de la această dată, pentru circa un an de zile, pastorația a fost preluată de Ilie Jolța, după care la conducerea bisericii revine Ioan Berar, asistat de Ilie Jolța.

Ca urmare a libertății religioase de după 1989, credincioșii penticostali din Oradea folosesc oportunitatea de a pune în aplicație o viziune mai veche a Bisericii Penticostale nr.1, și anume, ca în fiecare cartier să existe o biserică penticostală. Astfel, între anii 1990-1994 în Oradea au fost fondate 7 noi biserici penticostale.

Biserica Penticostală nr.4 a funcționat inițial pe strada D.Cantemir nr.36, în casa pastorului Gabor Iancu, fiind alcătuită din credincioși români și rromi. Pastorația acestei biserici a fost asigurată de pastorul Mudura Florian de la Biserica Penticostală nr.1, asistat de Gabor Iancu. De câțiva ani Biserica Penticostală nr.4, supranumită HOREB, dispune de un lăcaș de cult nou și frumos pe aceeași stradă la nr.38.

Biserica Penticostală nr.5, supranumită TABOR, este amplasată în cartierul Nufărul, pe strada Meiului nr.5, primul pastor al acestei biserici fiind Teodor Ciuciui. Ulterior pastorația a fost asigurată de pastorii Ioan Bogdan și Gheorghe Popa. Credincioșii acestei biserici au construit un lăcaș de rugăciune modern și impunător, care adăpostește și Colegiul Biblic Est-European care pregătește tineri pentru lucrare, în cursuri la zi de trei ani, constituit prin transformarea Departamentului de educație și învățământ al S.P.M.C.R.. Biserica are ca obiective de viitor deschiderea unei grădinițe creștine și a unui azil de bătrâni.

Biserica Penticostală nr.6, supranumită MARANATA, funcționează în cartierul Ioșia, pe strada Greierului nr.17, în clădirea fostului Cinematograf Ioșia, avându-l ca pastor pe Teodor Ivan. Clădirea a fost foarte deteriorată, practic scoasă din uz. La începutul anului 1991 credincioșii penticostali au început lucrările de reparații și reamenajare a clădirii și, în ultima duminică din luna iulie 1991, s-a oficiat slujba de deschidere (de sfințire) a bisericii.

Biserica Penticostală nr.7, supranumită PHILADELFIA, este situată în apropiere de Gara centrală Oradea, pe strada Ana Ipătescu nr.11, avându-l ca pastor pe Ilie Jolța. Această biserică și-a construit un frumos edificiu, probabil cel mai impunător din zona respectivă. Între obiectivele sale de viitor pot fi menționate deschiderea, în cooperare cu Primăria și cu celelalte biserici, a unei cantine pentru săraci și a unui cabinet medical.

Biserica Penticostală nr.8 a fost deschisă în anul 1992 în cartierul Eminescu, pe strada Recoltei nr.5, și funcționează sub pastorația lui Ioan Marinău. Și credincioșii de aici și-au construit un lăcaș nou de închinăciune.

Biserica Penticostală nr.9, supranumită EFRATA, este situată pe strada Dobrogei nr.1/A. Prin efortul financiar al credincioșilor ce alcătuiesc biserica, s-a cumpărat o casă care a fost transformată în lăcaș de închinăciune. Inaugurarea acestuia a avut loc în data de 11 decembrie 1994, biserica fiind păstorită de pastorii Gheorghe Pașca și Grigore Bănoiu.

În anul 1994 s-au finalizat lucrările unei frumoase clădiri cu 4 etaje, unde au fost acordate și 10 săli de clasă pentru a se asigura funcționarea

*Pastorul Ilie
Jolța - secretarul
Comunității
Penticostale de
Oradea*

Seminarului Liceal Penticostal Oradea, proaspăt înființat. **Liceul Teologic Penticostal "Betel"** a fost fondat în anul 1994 de către Biserica Penticostală nr.1 »BETEL» din Oradea, str. Ion Ghica nr.13, fiind proprietatea acesteia și funcționează sub călăuzirea Bisericii și a Inspectoratului Școlar al Județului Bihor. Liceul Teologic Penticostal "Betel" este o instituție școlară finanțată de către stat, fiind cuprinsă în rețeaua școlilor subordonate Ministerului Educației și Cercetării și Inspectoratului

Școlar Județean Bihor. Acesta funcționează din anul 1994 pe baza Dispoziției cu nr.73 din 23.06.1994, inițial sub denumirea de Seminarul Teologic Penticostal, denumire care a fost schimbată în anul 2001 prin Dispoziția cu nr. 3093 din 18.05.2001 de către ISJ Bihor, în Liceul Teologic Penticostal Oradea, iar din anul școlar 2005-2006, cu numele de Liceul Teologic Penticostal "Betel", Oradea, prin Decizia 5419/17.10.2005. Din 1994 și până în anul școlar 2004-2005 liceul a funcționat în clădirea din Ion Ghica nr.13, în cele 10 săli puse la dispoziție de către Biserica Penticostală Betel. Anual școala s-a dezvoltat numeric și prin introducerea ciclului gimnazial începând cu anul școlar 2000-2001, fapt ce a dus la demararea unui proiect de construcție a unei noi clădiri. Începând cu anul școlar 2005-2006, Liceul Teologic Penticostal "Betel" își desfășoară activitatea într-o clădire nouă în Cartierul Nufărul II, pe strada Nicolae Șova nr.6, clădire inaugurată la începerea anului școlar din 12 septembrie 2005.

Bisericile penticostale din județele Bihor, Satu Mare și Maramureș funcționează sub conducerea **Comunității Penticostale regionale Oradea**. Sediul acesteia a fost până la începutul anilor 90 pe strada Horea nr.12 și era condusă de pastorii Florian Mudura-președinte și Teodor Ivan- secretar. Conducerea comunității regionale este asigurată de un comitet format din 11 pastori din județele

respective. În prezent, comunitatea dispune de un nou și modern sediu pe strada Eftimie Murgu, nr. 2A. Biroul permanent al comunității este alcătuit din: Jolța Ilie - președinte, Bogdan Ioan - vicepreședinte, Bodog Ionel – secretar și membrii Moldovan Ioan, Apolzan Liviu, Băbălaie Gheorghe, Blaga Florian, Haidău Ionel, Pustan Ioan, Jula Vasile, Berce Iosif.

Originile **Centrului Creștin Betania**, situat în cartierul Rogerius, pe strada Doina nr.19, datează din 8 septembrie 1991, când a avut loc deschiderea Bisericii Penticostale BETANIA, într-o baracă-pavilion, de către un grup însemnat de credincioși penticostali care locuiesc în acest cartier, dar care până la data respectivă făceau parte din alte biserici penticostale din Oradea. În luna martie 1992 aceștia au început construirea clădirii principale a unui viitor complex social, respectiv clădirea care va adăposti Sala de conferințe, cu 1.000 de locuri capacitate, împreună cu corpul sălilor anexe, cu patru nivele, pentru clasele de Școală duminicală și birourile administrative. În ziua de 22 decembrie 1996 a avut loc dedicarea actualei clădiri a bisericii, care are o capacitate de 1100 de locuri, sală de mese, bucătărie, studio audio, bibliotecă, 6 birouri, 2 săli de consiliere, 5 săli de clasă pentru școala duminicală, 2 camere de oaspeți, spații de depozitare. Alături de impunătoarea clădire a Sălii de conferințe urmau a se construi alte două obiective de interes social: o școală și un dispensar policlinic. În martie 1993, sub conducerea

*Pastorul Ion
Moldovan -
președintele
Comunității
Penticostale de
Oradea*

pastorului Teodor Bulzan, credincioșii acestei biserici fondează **Centrul Creștin Betania-Oradea**, denumire sub care sunt înregistrați ca persoană juridică autonomă. Obiectivele prioritare ale Centrului Creștin Betania sunt:

a) *părtășia credincioșilor în închinare, proclamarea Evangheliei și instruirea biblică a acestora;*

b) *implicarea socială în activități de caritate, învățământ, asistență medicală etc.*

În paralel cu activitățile aferente

*Biserica
Penticostală "Odaia
de Sus" din Sârbi*

Centrului, pastorul Teodor Bulzan, președintele acestuia, în asociere cu dl. Lars Hornberg, pastor suedez stabilit în Oradea, a întemeiat în anul 1993, **Fundația Speranța**, cu sediul pe strada Mehedinți. Aici, pe un teren atribuit de către Primăria Oradea, în martie 1994, au început lucrările de construcție la primul obiectiv al fundației: Clinica-centru de zi pentru recuperarea copiilor handicapați, instituție socială cu o capacitate de 75 de locuri, dată în folosință la 17 octombrie 1994. Aici beneficiază de asistență medicală și pedagogică competentă și gratuită copii handicapați din Oradea și din județul Bihor, rod al colaborării dintre Fundația Speranța și organizația suedeză a **Lion's Club**. De asemenea, cu sprijinul **Dorcas Aid International**, Centrul Creștin Betania a derulat un alt demers pentru realizarea proiectului social CASA DE TRANZIȚIE PENTRU FETE-ORADEA. Scopul este asigurarea integrării sociale a adolescentelor provenite din centre de plasament prin: oferirea unui spațiu rezidențial; asigurarea necesarului alimentar, igienic; integrarea profesională a tinerelor; pregătirea acestora pentru viața independentă; asistență spirituală pe baza moralei creștine.

Societatea Penticostală de Misiune Creștină din România

În perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989, odată cu dobândirea deplinei libertăți religioase în țara noastră, independent de Filiala Bihor a Cultului Penticostal, dar nu din dorința de separare de aceasta ci din rațiuni practice, s-a constituit **Societatea Penticostală de Misiune Creștină din România** (SPMCR), organizație juridică, non profit, cu în sediul Oradea, Piața 1 Decembrie 1918 nr.11. Activitatea SPMCR este coordonată de Consiliul de Conducere, format din 13 pastori din toate zonele țării, conducerea executivă fiind asigurată de Biroul executiv, format din 5 directori de departamente, avându-i în frunte pe pastorii Teodor Bulzan-președinte și Ioan Bogdan-vicepreședinte. Scopul SPMCR este: de a răspândi Evanghelia în România prin tipărirea de cărți, reviste, tratate și alte materiale cu conținut creștin; pregătirea misionarilor și evangheliștilor și trimiterea lor în zonele neevangelizate ale țării; asistența spirituală pentru problemele specifice tinerilor și familiilor; ajutorarea săracilor prin asistență materială; înființarea și susținerea de orfelinate și azile de bătrâni. Activitatea societății este susținută prin donații benevole din partea membrilor, susținătorilor și a simpatizanților.

Câteva dintre realizările *Societății Penticostale de Misiune Creștină din România*: editarea periodică a revistei **Mesaj evanghelic**, revistă ce se adresează colaboratorilor, tinerilor și tuturor celor care doresc să se implice în lucrarea de misiune; inițierea PROIECTULUI 2000, care vizează plantarea de noi biserici în localitățile țării unde nu există biserici neoprotestante; inițierea unor programe de instruire, cursuri de studiere a Bibliei prin corespondență; tipărirea de literatură creștină. S.P.M.C.R a fost prima organizație care a inițiat conferințe de pregătire de lideri în cadrul Conferințelor Naționale de Tineret de la Oradea - Băile Felix. Unii dintre ei au devenit pastori, alții evangheliști, plantatori de biserici, lideri de tineret, lideri muzicali, învățători de școală duminicală, iar alții s-au implicat în diferite activități sociale. La primele conferințe au participat în jur de 300 de tineri din numeroase localități din țară și din străinătate, iar la ultimele conferințe,

*Biserica Penticostală
din Aleșd*

numărul participanților a crescut la peste 2.000. Conferințele au continuat cu un proiect de pregătire intensivă a liderilor, prin conferințe bianuale și prin cursuri prin corespondență, proiect numit Program de Conducere Activă.

De asemenea, Departamentul de educație și învățământ al S.P.M.C.R. s-a transformat în ceea ce este astăzi **Colegiul Biblic Est-European**, care pregătește tineri pentru lucrare, în cursuri la zi de trei ani. Colegiul Biblic Est European (CBEE) a fost fondat în anul 1994 ca răspuns la nevoia de echipare a sfinților pentru lucrarea lui Dumnezeu din România și Europa de Est. CBEE a fost fondat la inițiativa a 5 persoane, pastori și lideri de biserici -Lars Hornberg din Suedia, Ron Robertson din SUA și Bulzan Teodor, Bogdan Ioan, Florian Ghiurău din Oradea-, ultimii trei făcând parte din bordul de conducere a Societății Penticostale de Misiune Creștină din România, având funcțiile de președinte, director departament misiune evanghelist, respectiv director de departament educație-învățământ. De la înființare s-a căutat obținerea autonomiei juridice a Colegiului în limitele legislației în vigoare. În acest

sens, CBEE ființează începând din februarie 1999 prin Fundația E.E.B.C. (Eastern European Bible College). Statutul Fundației a fost reactualizat în octombrie 2000, când s-a trecut la o structură de organizare și conducere formată dintr-un Consiliu Reprezentativ și un Birou Executiv. CBEE a devenit membru al organizației European Pentecostal Theological Association (EPTA) începând din 1996, iar din toamna anului 2004, CBEE a primit acreditarea Europeană, la nivel de Bachelor, prin European Evangelical Accrediting Association (EEAA).

Adunarea Generală Penticostală, care a avut loc la Băile Felix, între 23-25 Mai 1996, a aprobat Statutul de Organizare și Funcționare al Uniunii Penticostale - Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România, publicat în 1997, act care nu a mai fost înregistrat în mod oficial. În Octombrie 1997, s-a aniversat cel de-al 75-lea an de existență a Bisericii Penticostale din România. La acea dată Uniunea Penticostală dispunea de 354 slujitori ordinați, (1 la 6 biserici) 800 de diaconi și 70 de misionari.

ISTORIA BISERICII CREȘTINE DUPĂ EVANGHELIE

Creștinii după Evanghelie se consideră urmașii primilor creștini din secolul întâi după Hristos, rămânând la învățătura Apostolilor și bazându-se pe întreaga Scriptură – Vechiul și Noul Testament. Cultul evanghelist apare în Elveția, în sec. XIX, purtând numele de Chrétien. Neavând un întemeietor, ei susțin că "inițiatorul" mișcării din care fac parte este Hristos, a cărui învățătură, cuprinsă în Sfânta Scriptură, constituie "doctrina cultului Creștin după Evanghelie". Au un amestec din doctrina zwingliană, calvină, baptistă.

Mișcarea Evanghelică a fost semnalată în Oradea și în cursul secolului al XIX-lea, dar nu dispunem de date și informații exacte despre perioada respectivă. Trezirile spirituale din sec.19, care au avut loc în diferite țări creștine, au ajuns și în România, mai exact în Transilvania, atunci parte a Imperiului Austro-Ungar, primele adunări fiind semnalate în orașele Brașov, Vulcan, Codlea, Cisnădie și Sibiu. Mișcarea Evanghelică debutează în România în anul 1899, odată cu vizita lui E.H.

Broadbent de la "Free Christians Congregations in England" (Congregațiunile Creștine Libere din Anglia) la Constanța și București, și cu debutul la București a activității misionarilor elvețieni Francis Berney și Charles Aubert, profesori la Școala Biblică din Tunisia. La începutul secolului 20 Mișcarea Frățească a început să prindă rădăcini și în alte regiuni din România: Constanța, Craiova, Ploiești, Iași. După Primul Război Mondial, a început o reformă în interiorul Bisericii Ortodoxe Române. Tudor Popescu, un preot cu influență de la Biserica "Cuibul cu Barză" din București și Dumitru Cornilescu, care a tradus Biblia (traducerea folosită de Bisericile Evanghelice de azi) au promovat această reformă. Datorită unei opoziții puternice, ei au fost nevoiți să părăsească Biserica Ortodoxă. Cei care i-au urmat au fost cunoscuți sub denumirea de "Creștini după Scripturi". Aveau învățătura Noului Testament și chiar practicau botezul celor mici. Pentru a consolida statutul lor oficial, "Creștinii după Scripturi" s-au unit cu Bisericile Frățești în anul 1939. Cele două grupări și-au păstrat autonomia, concepțiile și particularitățile culturale, prin urmare unificarea nu a fost completă.

Aceasta unire s-a menținut 50 de ani până în 1989, când "Creștinii după Scripturi" s-au retras din uniunea cu "Creștinii după Evanghelie" și au început să funcționeze separat, având denumirea de Biserica Evanghelică Română, având 221 de biserici, concentrate pe zona Muntenia, Dobrogea și jumătatea sudică a Moldovei.

Biserica din România a primit numele de Creștini după Evanghelie în anul 1948, nume ce i-a fost acordat la depunerea Statutului de organizare și funcționare a cultului. În anii 1960-1961 Secretariatul de Stat pentru Culte a decis să reducă la jumătate numărul de Biserici. Din 668 de Adunări Frățești înregistrate în 1958 au rămas doar 360. Această schimbare a creat multe dificultăți pentru credincioși. După căderea sângeroasă a regimului comunist din decembrie 1989, evanghelicii au avut parte de un nou început. În 1989, erau 265 de Adunări Frățești, azi sunt 665, cu o creștere de aproape 400 de Adunări. În alte țări, bisericile

similare se numesc Biserici Frățești sau Biserici Creștine Libere. Bisericile sunt conduse de bătrâni (presbiteri), care sunt și vestitori Evangheliei, și de diaconi, care coordonează problemele administrative, fără a fi plătiți pentru aceste slujbe. Bisericile locale nu au salariați, ci numai Uniunea Cultului din București, unde bisericile locale sunt reprezentate de 3 delegați aleși pentru 4 ani.

Cea mai veche Biserică Ceștină după Evanghelie din județul Bihor a fost construită în anul 1910 în comuna Târcaia, localitate situată lângă Beiuș având o populație preponderent maghiară.

În Oradea, Biserica Ceștină după Evanghelie a luat ființă în anul 1947, cu un număr de opt persoane, având primul local al adunării în casa particulară a lui Horváth David. După anul 1947 biserica a reușit să amenajeze o sală de adunare pe strada Lukács György care, după 2 ani, a fost închisă de regimul comunist, urmând ca biserica să se mute din loc în loc, în chirie, de la o familie la alta. În anul 1962 a primit localul de pe strada Beiușului nr.2A, proprietate a Bisericii Baptiste, unde a funcționat până în anul 1988 când, după multe greutăți, s-a reușit să se cumpere și să se adopte localul de pe strada Eliade Rădulescu nr.5, unde biserica, numărând circa 100 de membri, plus copii, funcționează și în prezent.

În anul 2010 se derulează lucrările de înălțare a unui lăcaș de închinare al unei prime Biserici Ceștine după Evanghelie românești din Oradea, în zona Piața Țăranilor din cartierul D. Cantemir.

Biserica Ceștină după Evanghelie din Oradea

Alianța Evanghelică din România

În anul 1990, odată cu libertatea de manifestare religioasă acordată bisericilor și cultelor din România, Biserica Creștină Baptistă, Cultul Penticostal, Biserica Creștină după Evanghelie, o ramură a Oastei Domnului și alte câteva mici comunități, au constituit, la nivel național, *Alianța Evanghelică din România*. Se poate spune că istoria Alianței Evanghelice din România a fost destul de frământată. Precursora acesteia a fost Federația Cultelor Evanghelice, care a fost înființată prin 1950, când Statul Comunist a legalizat cultele neoprotestante și din această federație făceau parte și adventiștii. După revoluție, adventiștii nu au mai intrat în Alianța Evanghelică, în schimb a intrat ramura evanghelică a Oastei Domnului. Primul președinte al Alianței, pe perioada 1990-1994, a fost ales pastorul Iosif Țon. În Oradea, Alianța își desfășoară activitatea în clădirea sediului Comunității Creștine Baptiste de pe Alea Emanoil Gojdu.

Alianța își propune coordonarea, într-o mișcare ecumenică, a bisericilor neoprotestante amintite, în lucrarea lor de cult și în desfășurarea unor activități misionare și evanghelice. În mod concret, Alianța se preocupă de activitatea de editare și tipărire a literaturii de factură neoprotestantă, de cordonarea activității postului de radio creștin, de primirea misionarilor străini aflați în vizită în România. În etapa actuală, Alianța Evanghelică funcționează doar la nivelor comunităților, în vederea coordonării acestora, în așa fel ca Alianța să nu se interpună cu atribuțiunile cultelor componente ci activitatea ei să se reducă doar la asistență spirituală.

Conform recensământului din 2002, Alianța Evanghelică din România se apropie de 500 de mii de membrii, din care 330.000, cu tot cu aparținători, sunt penticostali. Trebuie însă să ținem seama că mulți creștini evanghelici muncesc acum în Occident. Dacă îi adunăm și pe ei, Alianța numără până la un milion de membrii, după Noul Dicționar al Mișcării Penticostale și Harismatice, material documentar care folosește această cifră.

Conducerea actuală a Alianței Evanghelice: președinte - Moise Ardelean (vicepreședinte al Cultului Penticostal); vicepreședinte - Mircea Cioată (președintele Cultului Creștin după Evanghelie); secretar general - Paul Negruț (președintele Cultului

Baptist); secretar general adjunct - Constantin Tudosa (din partea Oastei Domnului); membru - Virgil Achihaș (secretar general al Cultului Creștin după Evanghelie); membru - Ioan Gurău (secretar general al Cultului Penticostal); membru - Onisim Mladin (secretar general al Cultului Baptist).

Alianța a avut o implicare foarte importantă în primii ani după 1990, în prezent însă nu mai este atât de activă. Alianța a apărut dintr-o nevoie reală, de unitate a evanghelicilor, dar modelul de conducere prin rotație, între cele trei culte, este unul care mai mult duce la fragmentare decât ajută. Un model mai bun ar putea fi cel din Anglia, unde conducerea e aleasă prin vot pe baza unui proiect. Cum Alianța nu este viabilă în teren, soluția ar putea fi crearea unor structuri alternative care să poată mobiliza resursele locale pentru unitate în ducerea la împlinire a unor inițiative.

ISTORIA BISERICII CREȘTINE ADVENTISTE DE ZIUA A ȘAPTEA

Biserica Adventiștilor de Ziua a Șaptea este definită ca fiind biserica ce așteaptă revenirea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Începând de la apariția lui de la jumătatea secolului al XIX-lea (1844) și până în zilele noastre, Adventismul de Ziua a Șaptea a rămas cea mai controversată mișcare din sânul Creștinismului evanghelic. Adventismul de Ziua a Șaptea nu este un cult anti-creștin, ci doar o mișcare creștină oarecum heterodoxă (adică, ce se depărtează de la doctrinele fundamentale ale Creștinismului). Structura teologică a adventismului este totuși ortodoxă, adică, acceptă trinitatea, dumnezeirea lui Hristos, nașterea Lui din fecioară, învierea Sa trupească, etc.

În jurul anilor 1869-1870, preotul iezuit Czechowschi Mihail Belina, polonez de origine, trece prin Budapesta spre Cluj și Bistrița, prin Bihor și Sălaj. Acest preot misionar a avut contacte cu adventiști de ziua a șaptea, cât și cu cei de ziua întâia din SUA, fiind sprijinit material și de unii și de ceilalți. Czechowschi Mihail Belina a fost printre primii vestitori ai adventismului în Europa, îndeosebi în Ungaria și Transilvania. Au urmat Conradi și Hunengard, misionari care au contribuit la organizarea grupelor și Bisericilor adventiste din Ungaria și Transilvania,

*Biserica creștină
adventistă
„Maranata” din
Oradea*

între care și grupa de la Oradea. În acei ani, orădenii aparțineau de Uniunea Dunăreană a Adventiștilor de Ziua a Șaptea. În rapoartele Uniunii Dunărene din 31 decembrie 1912, Conferința Ungaria Centrală, între cele 22

de biserici organizate, cu un număr de 515 membri botezați, cuprindea și Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din Oradea, cu un număr de 14 membri.

Din cele relatate de cei mai vechi dintre adventiștii din Oradea –familia Nicolae Gui-, reiese că fratele acestuia, Dumitru Gui, fiind rănit în război, a fost internat în spitalul din Budapesta, unde îl vizitează misionarul Hunengard. Este botezat de acesta și revine acasă ca adventist. La revenirea sa în Oradea, familia Nicoale Gui găsește aici o grupă de 7 persoane, care se adunau în locuința Mariei Papp, de pe strada Eftimie Murgu nr.31. Unele persoane au avut contacte cu adventiștii încă din anul 1909. Între anii 1909-1916 grupa se înmulțește, se organizează și este vizitată de conducerea Bisericii din partea Conferinței. După 1918, odată cu alipirea Transilvaniei la Patria-mamă, Oradea a făcut parte din Conferința Banat-Crișana, cu un număr de aproximativ 70 de membri botezați, fără copii și simpatizanți. Pastorii deservenți ai Bisericii Adventiste din Oradea au fost: între anii 1909-1918 Conradi, Hunengard și alții din Ungaria; între 1918-1940 Kelemen, Pastor I., Rad Z., Gaspar I., Rădulescu R., Hermann Truppel și Manchen; între 1940-1992 Moldovan, Gyeresi, Gálfi, Cedula, Kelemen, Fodor, Csongvai D., Csongvai K., Soo, Sajtós, Pápp, Rosca D., Kiss, Faluvegi, Rosca B., Dănăiță și Iordache.

Între anii 1920-1922 se închiriază o casă pe strada Cuza Vodă, unde credincioșii se vor aduna

o vreme, sala devenind cu timpul neîncăpătoare. La propunerea unor credincioși se achiziționează, cu suma de 250.000 lei, clădirea de pe Calea Clujului nr.32, fostă casă de rugăciune baptistă. Din anul 1926 serviciile de cult ale Bisericii Adventiste se desfășoară în noua clădire, devenită lăcaș de cult. În acea vreme, biserica se compunea din 120 de membri, având deja o orchestră și un cor atât de limbă română, cât și maghiară.

În anii 1946-1948 apare nevoia înființării unei noi case de rugăciune. Astfel, familiile Simoc, Beganyi și alții, organizează Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea *Eden*, Comunitatea „B”, pe strada Academiei nr.9, cu un număr de 25-30 de membri, clădirea achiziționată fiind transformată și devenind proprietate a cultului. Pe strada Academiei nr.9, în curte, este situată clădirea casei de rugăciune a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, Comunitatea „B”, de limbă maghiară, cu aproape 200 de membri botezați și circa 60-70 de copii și simpatizanți. În caz de nevoie serviciile divine sunt traduse și în limba română. Corul, compus din 40 de persoane, învață cântări atât în limba maghiară, cât și în limba română. La începutul anilor 90, biserica, devenită deja neîncăpătoare, era deservită de pastorul asistent Kovacs Arpad și girată, din punct de vedere organizatoric și pastoral, de pastorul Dumitru Roșca.

În prezent, casa de rugăciune a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea *Maranatha*, Comunitatea „A”, de limbă română, este situată pe Calea Clujului nr.32. În ultimii 2 ani, prin efortul membrilor bisericii s-au desfășurat ample lucrări de modernizare și reamenajare a lăcașului de cult. Comunitatea „A” are un număr de circa 150 de membri botezați și circa 60 de copii și simpatizanți. Biserica și-a format un cor propriu, prin strădania membrilor familiei Roșca.

În ambele biserici adventiste din Oradea, sâmbăta, înainte de masă, se organizează Școala de Sabat, pe secțiuni compuse din 10 persoane, începând de la vârsta preșcolară. Starea spirituală a bisericii este în creștere, ponderea membrilor cât și a simpatizanților având-o tinerii. În general, biserica se ocupă de educația morală și intelectuală a credincioșilor. Bătrânii, bolnavii și cei lipsiți de mijloace din biserică sunt ajutați sistematic prin organizația TABITA, subvenționată atât de către credincioși individual, cât și prin colecte lunare ale bisericii.

În județ există biserici adventiste în 11 localități, și anume Batăr, Beiuș, Biharia, Diosig, Fughiu, Marghita, Pietroasa, Tinca, Salonta, Valea lui Mihai, Vașcău, majoritatea ridicate după 1989

Bisericile sunt împărțite pe grupe conduse de diaconi, care îi vizitează periodic pe credincioși. Serviciile religioase se desfășoară în zilele de vinerea seara, după asfințit, și sâmbătă, înainte și după masă, iar Școala de Sabat se compune din grupe de mai multe naționalități. Biserica este deservită de un pastor, care este angajat al Cultului, *Conferința Banat*, cu sediul în Timișoara.

ISTORIA BISERICII CREȘTINE ADVENTISTE DE ZIUAA ȘAPTEA – MIȘCAREA DE REFORMĂ (AZSMR)

Biserica AZSMR a apărut pe scena istoriei la începutul primului război mondial prin desprindere din Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea. În timpul primului război mondial, o mare parte din Adventiștii de Ziua a Șaptea s-au dezis faptic de credința lor, acceptând să participe la război. Desprinderea s-a produs ca reacție față de încălcarea celor 10 porunci (Decalogul Biblic), în special a poruncilor a IV-a (respectarea zilei a șaptea sau a Sabatului) și a VI-a (Să nu uciți), adică a poziției lor istorice de necombatanță. Acei credincioși care au protestat împotriva participării la război au fost în cele din urmă excluși din biserică în țările implicate în război și după mai multe încercări zadarnice de reconciliere au constituit în anul 1925 organizația ce avea să se numească Mișcarea de Reformă a Adventiștilor de Ziua a Șaptea. În anul 1922 au fost redactate principiile de credință ale Bisericii AZSMR, care a primit forma definitivă în anul 1925, fiind recunoscute ca „*Principiile de la Gotha*”.

În Oradea, prima comunitate Adventist-reformistă a fost întemeiată între anii 1922-1925 de către pionierii reformați ai acestei mișcări: Ștefan Pop, Petre Vanț, Vasile Năsui, Alexandru Freiburger, Vasile Fabriczi. În anul 1945, comunitatea este reorganizată de către Mihai Streza din Dridif, jud. Brașov, care a fost și redactorul revistei Bisericii AZSMR, *Păzitorul Adevărului*.

Comunitatea, care în anul 1946, număra 20-24 de membri, închiriează un local pentru desfășurarea programelor religioase pe strada Sucevei nr.61 la etajul 1.

În anul 1947, Cultul AZSMR este recunoscut oficial în România, bucurându-se, o scurtă perioadă, de libertate religioasă. În august 1951, Biserica AZSMR din România, neacceptând schimbarea principiilor de credință -în special în punctele referitoare la poruncile a IV-a și a VI-a-, a fost considerată organizație ilegală și tratată ca atare. Comunitatea din Oradea a intrat sub incidența aceluiași rigori ale dictaturii comuniste, fiindu-i confiscat patrimoniul, care a fost preluat de Școala Populară de Artă, Secția de Muzică.

Din 1956, după revoluția din Ungaria, situația Bisericii AZSMR se înrăutățește, asupra membrilor săi exercitându-se, de către autoritățile regimului comunist, abuzuri grosolane: percheziții; confiscări de bunuri personale, de literatură religioasă; amenzi aplicate membrilor pentru faptul că s-au adunat în casele lor pentru a studia Biblia; condamnări la închisoare pe perioade lungi pe motivul participării la adunări cu caracter religios în casele proprii ale membrilor bisericii sau, în cazul tinerilor, pentru refuzul de a depune jurământul militar.

Această situație a durat până la revoluția din decembrie 1989, după care biserica s-a bucurat iarăși de libertate religioasă, dar nu și de bunurile pe care le-a avut anterior. Comunitatea, care, în primii ani de după decembrie 1989, își desfășura serviciile religioase în localul Bisericii Baptiste ELIM de pe Calea Clujului nr.8, număra 35 de membri adulți plus copiii acestora.

Sediul central al Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea-Mișcarea de Reformă din România este în Făgăraș, str. Negoiu nr.24, jud. Brașov. Nu se cunosc alte biserici ale acestui cult în județul Bihor pentru că nu sunt înregistrate oficial nici pe site-ul cultului.

Comunitatea din Oradea a sprijinit efectiv activitatea de editare a unor lucrări valoroase în probleme de educație sanitară – *Dietă și hrană, Pe urmele marelui Medic, Sfaturi pentru sănătate* -, ca și în probleme de etică și morală – *Hristos Lumina Lumii, Sfaturi pentru Tineret, Marea Luptă, Patriarhii și Profeții*.

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

RADU MILIAN

I. ÎNVĂȚĂMÂNTUL DIN BIHOR ÎN EVUL MEDIU

În secolul al XIV-lea, tot mai mulți tineri din Transilvania încep să studieze la universități de prestigiu din Viena, Praga, Roma sau Berlin. Izvoarele istorice menționează 250 de tineri studenți la aceste universități, dintre care 48 sunt din Oradea. Mulți dintre aceștia devin intelectuali de prestigiu, cum ar fi Waradi Peter, care întors acasă a devenit un profesor renumit sau Sylvester Janos (1504-1551), devenit canonic de Oradea¹. Ei contribuie la dezvoltarea învățământului orășenesc. Școlile orășenești se vor îndrepta treptat spre un proces de laicizare prin studierea unor materii care depășesc sfera religiei; de asemenea vor fi imboldul spre dezvoltarea școlilor sătești prin aportul de cadre calificate. Tot mai mulți tineri, chiar și de condiție modestă vor avea acces la școală, putând vorbi astfel de un proces timid de democratizare a învățământului².

Prima școală din Bihor este consemnată în anul 1374, când Capitulul Episcopiei Remano-Catolice reglementa activitatea acestei școli, unde se predă în limba latină. Conform acestor reglementări, cunoștințele predate trebuiau să fie adaptate la capacitatea de asimilare și înțelegere a elevilor³. Materiile predate erau: gramatica, logica, declamația, poetica și filosofia⁴. În timp programa școlară a fost împărțită pe cele două cicluri tradiționale: *trivium* (gramatica, retorica și dialectica) și *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia și muzica).

Școala capitulară din Oradea pregătea cu predilecție tineri pentru cariera ecleziastică sau administrativă. Cu toate acestea, după cum am arătat și mai

sus, ea devenise un important centru de propagare a spiritului și ideilor umaniste, fiind în strânsă legătură cu importante școli din apus. Erau chemați să predea profesori renumiți de la Padova, Leipzig, Viena. La această școală își desăvârșește educația și umanistul român Nicolae Olahus (1493-1568), descendent al Basarabilor din Țara Remânească, care a ajuns consilier și secretar al regelui Ludovic al II-lea și a Reginei Maria, sora lui Carol Quintul împăratul Germaniei și care a ținut legătura prin corespondență cu marele umanist Erasmus de Rotterdam⁵.

Școala latină sau școala capitulară a funcționat la Oradea până în anul 1566, când clădirea mănăstirii este cedată școlii protestante de limbă maghiară. Dintre profesorii acestei școli îi putem aminti pe Gergely Sasvari și Peter Karolyi, care au studiat la universitatea din Wittenberg. Primul s-a făcut remarcat prin buna cunoaștere a limbii grecești și studiul autorilor antici. El a lăsat prin testament suma de 120 de florini pentru ajutorarea elevilor săraci. Școala, susținută material de orașul Oradea, a dat numeroase valori pentru cultura maghiară din epocă⁶.

În anul 1557, odată cu desființarea Episcopiei Romano - Catolice de Oradea, se desființează și școala capitulară. Locul ei este luat de o școală reformată. În anul 1560 este amintit profesorul de gramatică elină și poetică Sasvári Gergely, urmat în 1569 de Károlyi Péter, care a îndeplinit și funcția de director. Începând cu secolul al XVI-lea, învățământul orădean are o mare deschidere spre știință și recrutează colaboratori de la universitățile protestante din Germania, Olanda sau Anglia. La sfârșitul secolului va preda la Oradea profesorul Kassai Zigmond, care a studiat la Wittenberg. Principele Gheorghe Rákóczi I, a plănuisit să ridice la Oradea o instituție de învățământ de rang superior, un *Accademicum Collegium*, motiv pentru care a adus la Oradea în anul 1634 un renumit profesor de

¹ *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821)*, București, 1983, p. 96

² *Ibidem*, p. 96

³ *Ibidem*, p. 117

⁴ Balogh János, *Varadinum Várad Vára*, Budapesta, 1982, vol. II, p. 39

⁵ *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821)*, București, 1983, p. 126

⁶ *Ibidem*, p. 118

teologie, pe Marcus Antonius Venetus. Colegiul de la Oradea își încheie ascensiunea în jurul anului 1639, când soția principelui, Susana Lorántffy aduce la școala de pe pe domeniul ei de la Sárospatak, pe profesorul Tolnai Dali János și mai apoi între anii 1650-1654 pe marele pedagog ceh Comenius (Jan Amos Komensky). Astfel, colegiul de la Oradea trece pe locul secund în ierarhia școlilor principatului⁷. Totuși, școala va fi susținută în continuare de către oraș, dispunând, după cele scrise de cronicarul Szalárdi, de *veniturile unui sat și a unei mori foarte mari*. Școala avea trei clase primare: *vestibulas, iannualis și atrialis*. Urmău apoi clasele de *filosofică, logică, politică și teologică*. În primele clase se predă în limba latină, sau combinat latină-maghiară, în timp ce la clasele superioare, studiul se făcea în limba maghiară⁸. După cucerirea Oradiei de către turci, școala își mai continuă o vreme activitatea cu studenți tot mai puțini, după 1661 ultimi studenți mutându-se la Colegiul de la Debrecin⁹. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, mai precis în anul 1658, avem și primele informații despre centre ale scrisului românesc în Bihor. Spre sfârșitul secolului ele se înmulțesc. Aceste centre reprezintă dovada indirectă a existenței unor școli bisericești, unde copiii amintiți de documente își desfășurau activitatea¹⁰.

În anul 1699, la inițiativa episcopului romano-catolic Benkovich Agoston a fost înființat la Oradea Gimnaziul Premonstratens¹¹, singura școală medie din Oradea, până la înființarea Liceului Arhiepiscop¹².

La începutul secolului al XVIII –lea apar și primele școli românești la orașe. În anul 1713, ca urmare a unei învoielii dintre locuitorii orașului, încheiată la Viena, românii primesc dreptul de a-și înființa o școală românească. Școala va fi înființată abia în anul 1743. Înființarea școlii a creat disensiuni între comunitatea ortodoxă, din oraș, căreia îi aparținea școala pe de o parte și episcopii unit și catolic pe de altă parte. Primii trimit în anul 1743 o delegație la primarul și judele orașului, cerând *să se accepte pentru totdeauna existența bisericii*

*și școlii românești*¹³. În anul 1754, preoții uniți se plâng episcopului unit P. Forgach de faptul că „... fără știrea judei și a senatului în piața orașului numită Peța, nu așa de mult s-a înființat o școală schismatică destinată pentru instrucția copiilor lor, ceea ce s-au ferit s-o facă în public”. Cu toate că politica școlară a guvernului nu admitea deschiderea de școli pentru români, această școală s-a menținut, o dovedește scrisoarea episcopului unit Meletie Covaci, care cerea închiderea sau mutarea școlii ortodoxe din Oradea în Velența¹⁴. În anul 1733 si-a deschis porțile la Oradea școala normală unită, pentru pregătirea învățătorilor greco-catolici¹⁵.

II. DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BIHOREAN ÎN CONTEXTUL POLITICII ILUMINISTE A CURȚII DE LA VIENA

Odată cu pătrunderea iluminismului în Imperiul Habsburgic, Curtea de la Viena a preluat de la acesta ideea de dezvoltare a învățământului de masă.

Puterea centrală avea interesul să dezvolte și să controleze învățământul, pentru ca prin învățământ să creeze un nou tip de cetățean, cu un minim de cultură, capabil să devină bun producător, contribuabil, dar și supus fidel. Pentru aceasta, a încercat să scoată parțial învățământul de sub controlul exclusiv¹⁶ al bisericii, dându-i o structură unitară, care să poată fi controlată și administrată mai ușor.

Reformarea învățământului din Imperiul habsburgic începe în anul 1760, prin înființarea unei Comisii aulice de învățământ (Studienhofkommission). Pentru școlile maghiare propune un proiect de reformă arhiepiscopul Barkóczy¹⁷ iar pentru reorganizarea școlilor ortodoxe, bănățeanul Daniel Lazzarini¹⁸. Sârbii din Imperiu, prin intermediul deputăției ilirice,

⁷ Istoria orașului Oradea, ed. Arca, 2008, p. 141

⁸ Ibidem, p. 142

⁹ Ibidem, p. 143

¹⁰ Radu Milian, Școala ortodoxă și greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX, Crisia, Oradea, nr. XXX/2000, p. 229

¹¹ Revai Nagy Lexicon, Budapest, 1922, p. 685

¹² Liviu Borcea, Memoria caselor, ed. Arca, Oradea, 2003, p. 15

¹³ Aurel Tripon, Monografia Almanah a Crișanei, ed. Diecezană, Oradea, 1936p. 62

¹⁴ Ibidem, p. 62

¹⁵ Ibidem, p. 62

¹⁶ Lucia Protopopescu, Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805, București, 1966, p. 24

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Victor Țărcovnicu, Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780 - 1918), București, 1970, p. 43

au lansat și ei un proiect de reformă pentru sârbi și români, în anul 1773. În urma acestor demersuri, a fost adoptat un regulament școlar provincial, *Regulile directive*, adoptat de guvernul imperial la data de 14 aprilie 1774¹⁹.

În anul 1774 a fost adus din Prusia un pedagog cu multă experiență, Johann Ignaz von Felbigel, care a început organizarea învățământului elementar în Imperiul Habsburgic²⁰. Pe baza recomandărilor sale, la 6 decembrie 1774, împărăteasa Maria Tereza a sancționat legea școlară *Plan general pentru școlile germane normale, principale și triviale din țările ereditare împărătești și regești*. Prin lege, în fiecare provincie se înființa o comisie școlară care să rezolve toate problemele pe linie de învățământ. Școlile înființate erau de trei feluri: *normale, capitale sau principale și triviale sau comunale*. Școlile normale, câte una pentru fiecare provincie aveau menirea de a pregăti învățătorii, cele capitale erau înființate în orașele mai mari sau pe lângă mănăstiri, iar cele triviale în orașele mai mici, târguri sau parohii. Școlile normale și capitale erau întreținute de stat, pe când cele triviale trebuiau să fie construite și întreținute de comune. La primele două categorii de școli, materiile predate erau: citirea, scrierea, caligrafia, gramatica, religia, istoria, desen, aritmetica, geometrie, geografie, limba latină, arhitectură iar pentru școlile normale se adăugau și elemente de pedagogie. În școlile triviale se predă doar religie, cunoașterea literelor, silabisirea, citirea, scrierea și aritmetica (cele patru operații și regula de trei simplă)²¹. Pentru Ungaria și provinciile anexate acesteia, a fost adoptat un regulament separat în anul 1777, *Ratio Educationis totisque rei litterariae regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, care cuprindea organizarea învățământului de toate gradele.

Ratio Educationes, a devenit pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, baza sistemului școlar din Ungaria și Transilvania²². Principiile care au stat la baza legii au fost ideile iluministe, potrivit cărora *fericirea cetățeanului* se putea realiza în primul rând prin educație. Mergând mai departe pe linia acestui raționament, autoritățile imperiale doreau să ofere

fiecărui segment social educația corespunzătoare pentru a corespunde cerințelor statului.²³ Astfel, școlile elementare organizate la sate, târguri și orașe ofereau o educație în limba maternă dar și în limba ceea mai folosită în regat, cu un conținut practic. Gimnaziile erau organizate pe două cicluri: Ciclul inferior cu o durată de patru ani, unde se studia religia, limba latină și germană, aritmetică, științele naturii, geografie, istorie și caligrafie; Ciclul superior cu o durată de doi ani, unde se studia retorica, poetica și limba latină. Fiecare provincie avea câte un gimnaziu superior, care servea ca model pentru celelalte, la fel ca și școlile normale. Învățământul superior era organizat în academii și universități. Academii o singură facultate (drept sau teologie), plus încă doi ani de filosofie. Universitățile aveau patru facultăți: filosofie, drept, teologie și medicină²⁴.

Legea prevedea înființarea a nouă districte școlare, puse în subordinea unei Comisii școlare, înființate în anul 1764 în subordinea Consiliului Locumtenențial al Ungariei²⁵.

Școlile *naționale, elementare și gimnaziale* din comitatele Bihor, Arad, Cenad, Békes și Csongrad făceau parte din districtul școlar Oradea. Întruât la Oradea exista Academie regală, districtul Oradea, conform art. 11 din *Ratio Educationes*²⁶, urma să ia sub autoritatea sa și comitatele Satu Mare, Maramureș, Ugocsa, Bereg și Ungvar. În fruntea Comisiei de studii era numit un *Director suprem de studii (director supremus studiorum per regnum Hungariae)*. Districtele școlare erau conduse de un *Director districtual (director regius provincialis* iar din 1806 *director provincialis*). Problemele administrative rămăneau în sarcina comunității. Sistemul a rămas în vigoare până la sfârșitul anului 1849, când s-a desființat districtele școlare. Pentru un control cât mai riguros al activității didactice din cadrul unui district, legea din 1777 a prevăzut înființarea pe lângă funcția de director districtual și pe aceea de *inspector regal al școlilor naționale*. Inspectorii aveau obligația de a verifica fiecare școală o dată la trei ani, urmăreau respectarea programelor școlare, relațiile dintre școli și susținătorii lor materiali, dar și relațiile dintre învățători și directorii școlilor.

¹⁹ *Ibidem*, p. 43-45

²⁰ *Istoria învățământului din România*, ed. Șt. și Encicl., București, 1974, vol. I, p. 236-238

²¹ *Ibidem*, p. 238

²² Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 73

²³ *Istoria învățământului din România*, vol. I (de la origini până în anul 1821), București, 1983, p. 235-242

²⁴ *Ibidem*, p. 238

²⁵ *Ibidem*, op. cit., p. 178-179

²⁶ *Ibidem*

În spiritul acestei legislații iluministe, împăratul Iosif al II-lea dă dispoziții să se înființeze școli la sate și iobagii să-și dea copii la școală. În raportul inspectorului școlar Iacob Werner se arată că în aceea perioadă în Bihor au fost înființate 74 de școli, după cum urmează: 30 în cercul Oradea, 20 în cercul Salonta și 14 în cercul Beiuș. Într-un raport redactat câțiva ani mai târziu, același inspector arată că s-au mai înființat 19 școli în cercul Oradea, 12 în cercul Eriu (Valea lui Mihai) și 3 în cercul Beiuș²⁷.

În data de 20 februarie 1792 a fost înființat Consistoriul ortodox de la Oradea. Președintele Consistoriului, Manuil Manuilovici (1805-1829), având la bază o pregătire de învățător, acesta a acordat o deosebită atenție înființării de școli. La 12 noiembrie 1814 a cerut deschiderea la Oradea a unei școli confesionale pentru instruirea viitorilor preoți. Episcopul arădean Avacumovici a apreciat ideea, dar școala a fost deschisă în anul 1822 la Arad²⁸. În anul 1793, director superior de studii pentru școlile românești ortodoxe este numit Gh. Tokody. Sub coordonarea sa se înființează un număr de 19 școli în 74 de comune în cercul școlar Oradea; 12 pentru 32 de comune în cercul Eriu; 30 pentru 62 de comune în cercul Salonta și 3 pentru 13 comune în cercul Beiuș²⁹. În anul 1799, sub coordonarea protoinspectorului Teodor Abramovici existau 119 școli românești ortodoxe cu aproximativ 3720 de elevi. Școlile românești unite s-au dezvoltat sub coordonarea directorilor regionali Ioan Ciontaș (1799), Simion Maghiar (1780-1792) și Ioan Corneli (1792-1848). În anul 1782 școala trivială unită din Oradea devine școală capitală națională cu limba de predare română, iar în anul 1784 este ridicată la rangul de *Schola Vallachorum Preparandorum*, sub conducerea lui Simion Maghiar, un mare pedagog, organizator de școli, traducător și autor de manuale școlare (ex: *Metodul* sau *Modrul învățaturii*, Oradea, 1791; o metodică a citirii în limba română, rămasă în manuscris). Sub coordonarea lui Ioan Corneli, în anul 1793 au fost înființate sau reorganizate un număr de 55 de școli triviale sătești³⁰. În anul 1811, a fost numit ca inspector al școlilor naționale românești Ioan Püspö-

ky. Acesta a încercat să mute școala normală de la Arad la Oradea sau să deschidă o școală normală la Oradea, însă fără succes³¹.

În ceea ce privește școlile maghiare, avem următoarea situație: În anul 1800 existau 29 de școli parohiale romano-catolice, încadrate cu 56 de învățători (pentru 52 de parohii) și 112 școli reformatate încadrate cu 211 învățători (pentru 119 localități)³². În anul 1786, comunitatea evreiască din Oradea, ca urmare a politicii liberale a împăratului Iosif al II-lea, a putut să-și înființeze o școală primară evreiască³³. În anul 1759 se deschide și prima școală ortodoxă din Beiuș, care va funcționa neîntrerupt până în anul 1920, când va deveni școală primară de stat³⁴. În anul 1804 a fost înființată prima școală evanghelică luterană din Oradea, ca școală mixtă având 4 clase. Numărul elevilor a variat între 40-50 de băieți și fete. Între anii 1950-1960 școala a fost închisă pentru reparații. După redeschidere a funcționat cu două săli de clasă. Școala aparținea se Superintendența evanghelică a Episcopiei de Arad, programele școlare fiind fixate prin legea învățământului particular din anul 1936. Școala a fost desființată în anul 1948.

III. DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BIHOREAN DE LA ÎNCEPUTUL SECOLUL AL XIX-LEA PÂNĂ LA MAREA UNIRE

a. Legislația

În anul 1806, guvernul maghiar face o revizuire a legii, numită *Ratio Educationis Publicae*. Se face o reîmpărțire a școlilor în școli vernaculare sau naționale, școli de gramatică, gimnazii, licee, academii și universități. Apar școli separate pentru fete și băieți. În școlile vernaculare se predă în limba maternă. Ele erau prevăzute pentru sate, orașe și târguri mici. Se studia religia, cunoașterea literelor, silabisirea, citirea,

²⁷ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 62

²⁸ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 189

²⁹ *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821)*, București, 1983, p. 282

³⁰ *Ibidem*, p. 281-282

³¹ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 63

³² Sipos Orbán, *Biharvármegye a népesedési nemtetiségi és közoktatási sztatistikája szempontjából*, Nagyvárad, 1903, p. 177-201

³³ *Anuarul școlii medii civile evreiești pe anul școlar 1906-1907*

³⁴ Gavril Hădăreanu, *Torțe arzând în Țara Beiușului*, ed. Buna vestire, Beiuș, 1996, p. 280

caligrafia, aritmetica. Cartea de citire trebuia să cuprindă noțiuni de fizică, istorie naturală și economie. Ca manual se recomanda folosirea catehismului și abecedarului cu o pagină în limba maternă și una în limba maghiară. În orașele și târgurile mai mari se predă și elemente de geometrie, desen, limba latină iar în orașele mari geografie, comerț, limba maghiară și germană, geometrie, mecanică, istoria Ungariei. Școlile gramaticale erau considerate ca fiind primul ciclu gimnazial și durau patru ani. Dacă li se adăugau încă doi ani de studiu (umanioarele), deveneau gimnazii. În școlile gramaticale, gimnazii și licee, limba de predare era latină. Liceele și academiile erau o treaptă superioară de învățământ. Aici se studia filosofia și dreptul. Ceea mai înaltă instituție de învățământ era Universitatea, cu patru facultăți: filosofie, drept, medicină și teologie. Legea impunea învățarea limbii maghiare încă din școlile primare, vernaculare. Ea a mai fost modificată în anul 1828, după care a rămas în vigoare până în anul 1849³⁵.

Școlile bihorene vor suferi ca urmare a revoluției din anul 1848. Marea lor majoritate vor fi închise iar numeroși învățători se vor afla în vâltoarea evenimentelor. Mulți învățători români au plătit cu viața implicarea în evenimentele revoluționare³⁶. Foarte mulți au crezut într-o evoluție favorabilă în ceea ce privește învățământul în limba română. Însă nici dieta Ungariei, nici constituția imperială din primăvara anului 1849, nu doreau în mod real rezolvarea problemei românilor³⁷. În anul 1848, guvernul revoluționar maghiar a încercat să modifice legislația școlară, dar nu a reușit. Încercarea de a da autonomie școlară românilor și renunțarea la intenția de maghiarizare forțată a românilor a venit prea târziu, când revoluția maghiară era deja înfrântă³⁸.

Modificarea legii a fost făcută de autoritățile imperiale în anul 1849, când au emis un nou regulament de organizare numit *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oestereich*. Potrivit acestui regulament, autoritățile administrative civile asigurau organizarea și controlul școlilor. În fiecare comitat exista un comisar școlar, care avea în subordine mai mulți inspectori școlari. Regulamentul, care avea 30 de articole, explica în amănunt modul în care puteau fi ocupate posturile la școlile populare, școlile triviale, școlile fundamentale și mănăstirești³⁹. Opoziția puternică a cadrelor didactice de la arhigimnaziul și școala reală din Oradea, a făcut ca planul să nu poată fi aplicat. Datorită disensiunilor apărute, călugărul premonstratens Kraus László, și-a dat demisia în anul 1853 din funcția de director al școlilor primare din Oradea. În anul 1855 a fost creată funcția de inspector școlar neretribuit, pe confesiuni. Astfel, în funcția de inspector al școlii romano-catolice din Orașul Nou a fost numit Czabán József; la școala greco-catolică Ioan Farcaș; la școala ortodoxă Gheorghe Scutari; la școala romano-catolică din Olosig Knorr Mihály; la școala rusească (ruteană) Enik Mihály iar la cea romano-catolică din Velența, Somlyai Mihály. Salariul unui profesor urcă ca urmare a cererilor acestora, de la 225 la 400 florini pe an⁴⁰.

Totuși, școlile bihorene încep să-și adapteze organizarea conform acestora. Noile reglementări nu vor produce multe efecte pe plan școlar, deoarece în anul 1860 se instaurează un regim politic liberal în Imperiul Habsburgic. Conform noii constituții liberale, se revine la vechea organizare administrativă, regiunea cunoscută sub numele de Parțium, revenind din nou Ungariei. Dieta Ungariei, aleasă în anul 1861 ia în discuție și problemele școlare ale naționalităților. Nu s-a putut ajunge însă la un consens iar această dietă a fost dizolvată. Pentru mulți (români și moderații maghiari) odată cu dizolvarea dietei s-a dus șansa reglementării raporturilor Ungariei cu naționalitățile⁴¹.

³⁵ *Istoria învățământului din România, vol. I (de la origini până în anul 1821)*, București, 1983, p. 241-243

³⁶ Viorel Faur, *Românii din Crișana în evenimentele revoluționare din anii 1848-1849, Studii și documente, vol. I (1848)*, ed. Universității din Oradea, Oradea, 2005, passim; mai vezi Augustin Țărău, *Contribuții documentare privind revoluția din anii 1848-1849 în Bihor*, în *Revista bihoreană de istorie*, Oradea, an II, nr. 3, 2004, p. 13-25

³⁷ Teodor Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, I, Sibiu, Tipografia „Iosif Marchall”, 1904, p.343; mai vezi: Cornelia Bodea, 1848 la români. O istorie în date și mărturii, Ed. Științifică și Pedagogică, București, 1982, p.459

³⁸ Ioan Lupaș, *Din istoria Transilvaniei*, Ed. Eminescu, București, 1988, p.258; mai vezi: Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din*

Transilvania între 1800-1867, București, 1971, p. 67-70; idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1857*, București, 1971, 83-90; Radu Milian, *Învățământul confesional în Transilvania dualistă, în Crisia*, nr. XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 179

³⁹ Radu Milian, *Aspecte privind organizarea procesului didactic în școlile confesionale greco-catolice din Bihor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Învățământul românesc pe meleaguri bihorene*, ed. Episcop Vasile Aftenie, Oradea, 2007, p. 170-179

⁴⁰ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 277

⁴¹ Radu Milian, *Învățământul confesional în Transilvania dualistă*,

Legile dualismului (1868) dau o grea lovitură românilor din Ardeal și „Țara Ungurească” [Bihor, Satu-Mare, Arad, n.n.]. Prin legea naționalităților din anul 1868 se asigură formal drepturi și libertăți egale tuturor naționalităților din Ungaria (art. 2-12). Totuși, art. 44 menționează că „toată făptura omenească ce există în Ungaria, fie român, german, slav etc, face parte din națiunea maghiară”. Astfel, printr-un articol sunt anulate toate concesiile făcute naționalităților. Același traseu îl urmează și Legea învățământului adoptată în același an. Dreptul de a înființa școli revine atât statului, cât și confesiunilor, asociațiilor publice sau private. Limba de predare va fi cea preferată de cei care înființează și susțin școala. Confesiunile au nu numai dreptul, dar și obligația de a întreține școli populare. Într-o oarecare măsură, se remarcă intenția legiuitorului de a ține cont de revendicările românilor. Inserarea în lege a articolelor mai sus citate s-au datorat președintelui Academiei Ungare – Széchenyi și baronului Iosif Eötvös – ministrul instrucțiunii. Contra acestor prevederi a luptat Tisza, propunând prin altă lege (art.18) obligativitatea limbii maghiare în școlile de orice nivel⁴².

Legea de organizare a învățământului din anul 1868, a transferat sarcina organizării și administrării învățământului pe seama administrațiilor locale. Se pune astfel bazele învățământului comunal iar ajutoarele date de stat școlilor confesionale se sistează. Întreținerea acestora din urma cădea în seama parohiilor, a donațiilor unor bănci sau fundațiilor de sprijin. Se organizează senatul școlar cu rol de supraveghere a procesului educațional și de numire a învățătorilor. De asemenea se instituie o taxă de școlarizare de 2 florini pe an. La școlile primare salariul învățătorului este satbilit la 600 florini pe an iar salariul unui profesor de la gimnaziu la 700 florini pe an. Legea introduce o nouă organizare școlară: învățământul preșcolar, primar (patru sau șase clase); gimnazial sau civic (patru clase). Ele erau întreținute de primărie sau stat și erau numite școli populare. În Oradea existau două școli medii: școala reală și arhigimnaziul⁴³.

Eforturile de modernizare a învățământului românesc din Transilvania au fost împiedicate de politica de maghiarizare forțată prin învățământ, pro-

movată de toate guvernele Ungariei dualiste. Pentru a rezista în noile condiții, biserica ortodoxă a trecut la reorganizarea întregului învățământ confesional. Așa apare „*Regulamentul Provizariu pentru administrarea învățământului național ortodox în districtul Oradei*,” elaborat la data de 12 august 1870 de către Consistoriul greco-ortodox de Oradea⁴⁴, după ce, în cadrul „*Congresului Național*” desfășurat în toamna anului 1868, odată cu statutul organic al bisericii ortodoxe a fost votat și regulamentul cadru de organizare a învățământului confesional românesc din Transilvania. În ceea ce privește biserica greco-catolică, cel mai bine structurat și cel mai complet regulament de acest fel, a fost cel aprobat de Consistoriul greco-catolic de la Blaj, în ședința din 11 noiembrie 1876. Regulamentul intitulat: *Legi pentru școlile populare elementare și de repetițiune din Arhidieceasa greco-catolică de Alba-Iulia*⁴⁵, cuprinde norme privind „comportamentul școlarilor înainte de prelegere, altele de purtarea lor în școală, iar altele de purtarea lor în Sf. Biserică, și în urmă altele de purtarea școlarilor afară de școală și de Sf. Biserică”⁴⁶.

Potrivit acestor reglementări, parohiile trebuiau să se îngrijească de întreținerea școlilor, plata învățătorilor, frecvența elevilor și respectarea programei didactice. Problemele care trebuiau depășite erau următoarele: părinții erau prea săraci să-și trimită copii la școală, preferând să-i trimită cu animalele sau să-i folosească la alte munci casnice; școlile, acolo unde existau erau într-o stare foarte proastă, construite de regulă din lemn, cu o singură încăpere. Materialele didactice lipseau, dascălii folosind cel mai des cărțile bisericești iar copii tăblițe pe care scriau cu cretă. Pentru a nu pune prea mare presiune financiară pe comunitățile românești, învățătorii dețineau și funcția de cantor în biserică. Salariul lor se ridica abia la 90-100 florini anual, jumătate în bani, jumătate în produse⁴⁷. Totuși, comunitățile românești fac eforturi considerabile pentru a - și menține și spori școlile.

După anul 1868 legislația școlară devine tot mai dură pentru naționalitățile din Ungaria, datorită *legilor*

⁴⁴ Radu Milian, *art. cit.*, p. 183-192.

⁴⁵ Idem, *Aspecte privind organizarea procesului didactic în școlile confesionale greco-catolice din Bihor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Învățământul românesc pe meleaguri biborene*, ed. Episcop Vasile Aftenie, Oradea, 2007, p. 179-187

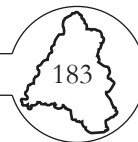
⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX*, *Crisia*, Oradea, nr. XXX/2000, p. 229-254

în *Crisia*, XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 181-194

⁴² *Ibidem*, p. 181

⁴³ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 277-278

de maghiarizare. La o simplă enumerare, constatăm că numărul legilor restrictive la adresa învățământului românesc este destul de mare: 1876 – autorizarea introducerii școlilor de stat maghiare în locul celor românești considerate necorespunzătoare; 1879 – obligativitatea predării limbii maghiare în școlile confesionale, 1881 – obligativitatea predării limbii maghiare în grădinițe; 1882 – obligativitatea cunoașterii limbii maghiare în preparandii. Nici un învățător nu mai putea primi diplomă dacă nu cunoștea limba maghiară; 1886 – introducerea obligativității limbii maghiare în școlile medii; 1891 – legea azilelor de copii, prin care se introduce obligativitatea înscrierii copiilor la grădinițe, la vârsta de 3 ani, unde instrucția se făcea exclusiv în limba maghiară, însă legea nu s-a mai aplicat datorită neînțelegerilor dintre culte; 1893 – legea salarizării. Potrivit legii, școlile confesionale și comunale trebuiau să întreprindă salariul învățătorilor, ridicându-l la 600 fl. anual pentru un învățător “ordinar” (definitiv) și la 400 fl. pentru un învățător ajutor. Comunele care nu puteau întregi salariul, puteau face apel la stat. În schimbul ajutorului, școala era transformată în școală comună sau de stat, cu limba de predare maghiară; 1904 – crearea noțiunii de “școală ilicită”; 1907 legea Apony; 1913 – legea electorală; 1917 – zona culturală. În anul 1876, începe acțiunea de înființare a școlilor comunale. Statul maghiar înființează astfel de școli atât în zonele unde nu existau școli confesionale, dar și unde existau, mai ales în satele mixte, pentru a-i atrage pe copiii români. Toate fondurile disponibile erau dirijate spre acest scop. Prima mare lovitură la adresa românilor este *legea Trefort* (articolul de lege XVIII/1879, elaborate de ministrul cu același nume. Proiectul prezentat parlamentului maghiar prevedea printre altele ca în termen de 6 ani, limba maghiară trebuie să fie introdusă în toate școlile elementare urmând ca toți învățătorii să-și însușească această limbă. Proiectul a fost votat cu toată opoziția deputaților români și în ciuda tuturor protestelor. Paralel se încearcă maghiarizarea numelor, trimițându-se circulare prin protopopiate și școli, îndemnând elevii și profesorii să-și schimbe numele, pentru a da dovadă de “patriotism, curaj și fuziune cu patria maghiară”. În anul 1904, sub guvernul Tisza, se introduce în discuția camerei *proiectul de lege Berzevicz*, propus de Ministrul cultelor și instrucțiunii cu același nume. Potrivit acestuia, în învățământul primar urmau să se introducă 17 ore de Limba maghiară săptămânal, rămânând doar

15 pentru celelalte obiecte. Conducătorii bisericilor din Ungaria, au fost invitați în mai 1904 la o consfătuire la Budapesta. Episcopii români au respins categoric proiectul. Oricum, guvernul Tisza a căzut și odată cu el și proiectul. În schimb, crește exigența la examenele de atestat (în ceea ce privește însușirea limbii maghiare)⁴⁸. Ofensiva împotriva școlii românești este criticată nu numai în adunări populare, ci și în programele politice naționale, dar și în manifestații politice de amploare, cum ar fi mișcarea Memorandum-ului.

Apogeul politicii de maghiarizare forțată prin școală a fost atins de *legile lui Appony*, ministrul al învățământului în anul 1907. Legile doreau desființarea școlilor confesionale românești, sârbești și slovace; înlocuirea lor cu școli de stat în limba maghiară. El aduce în parlament două proiecte de legi. Unul pentru *salarizarea învățătorilor*, iar celălalt stabilește *raportul de drept și salariile învățătorilor de la școlile comunale și confesionale*. Potrivit acestora, învățătorul era declarat *oficiant public*, fiind obligat să jure credință statului maghiar. Edificiile școlare, fundațiile de sprijin, tot venitul școlii, trebuie predat statului. În schimbul acestora, statul se obliga să pună, *pe cât e cu putință* în posturi, învățători de religia majorității locuitorilor. Salariul unui învățător era fixat la 1000 coroane. Comunitățile puteau cere ajutor de la stat, dar în acest caz pierdeau școala, care devenea școală de stat, cu limba de predare maghiară. De asemenea, se cerea predarea unor materii în limba maghiară (Maghiara, Istoria, Aritmetica, Geografia și Constituția), după planul de învățământ și numărul de ore elaborat de stat. Registrele școlii trebuiau redactate în ungurește. Statul putea interveni în numirea învățătorilor și în cazul abaterilor politice. Românii au făcut eforturi uriașe pentru a-și menține și dezvolta învățământul în limba națională împotriva centralismului școlar excesiv⁴⁹.

b. Școlile primare și confesionale

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, învățământul primar se dezvoltă lent, mai ales cel rural și în mediul românesc, unde situația economică a comunităților nu permitea întreținerea școlii⁵⁰. Astfel, după mai bine de jumătate de secol de la *Ratio*

⁴⁸ Idem, *Învățământul confesional în Transilvania dualistă*, în *Crisia*, nr. XXXII-XXXIII/2002-2003, Oradea, p. 192-196

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ *Ibidem* p. 195-197

Educației, în anul 1850 romano-catolicii dispuneau de 40 de școli și reformatii de 114 școli parohiale. În același timp, greco-catolicii dispuneau de 52 de școli iar ortodocșii de doar 25⁵¹.

În jurul anului 1850 frecventau regulat școala între 3000-5000 de elevi ortodocși. Ei aveau la dispoziție aproximativ 40-50 de școli dotate modest. Din păcate, statisticile înregistrează situația mai exactă a școlilor de abia către sfârșitul secolului. Frecvența la cursuri înregistrează în funcție de regiune și sezon cifre situate între 35 și 85%. Spre sfârșitul secolului, când putem opera cu date ceva mai exacte, aceasta se situează undeva înspre 60%. Un adversar serios al învățământului sătesc era sărăcia, și nu arareori munca câmpului sau păstoritul. Cu toate greutățile întâmpinate, biserica ortodoxă, prin slujitorii ei, ținea treaz interesul pentru carte. Preotul și învățătorul s-au implicat tot mai mult în viața satului românesc, deoarece, statul nu va susține în toată perioada amintită nici o școală românească. Eforturile bisericilor românești, ortodoxă și greco-catolică, au făcut ca, într-o perioadă de jumătate de secol numărul școlilor confesionale românești să crească cu mai bine de 100%⁵².

Pe la mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, situația școlară a românilor din Bihor nu era deloc una mulțumitoare. De exemplu, între anii 1860-1870, în comunitățile ortodoxe doar în 75,79% dintre parohii aveau școli. Doar un sfert dintre aceste școli funcționau în condiții normale, restul fiind într-o stare materială destul de proastă. Aceste cifre ne arată situația gravă în care se afla învățământul românesc din Bihor în a II-a jumătate a secolului trecut. Copii din satele unde nu exista școală, frecventau școala din satele vecine. Arondarea la școli pentru parohiile unde aceasta ne exista, se făcea în funcție de distanță. În cele mai multe cazuri, copii trebuiau să meargă pe jos în jur de jumătate de oră până la școala din satul vecin. În cazul satelor mai izolate, distanța putea fi și de o oră. Au existat școli în care învățau copii din două sau trei sate. În astfel de situații, cele două sau trei parohii care aveau o singură școală, erau solidare la plata obligațiilor față de învățător și întreținerea școlii. În ceea ce privește numărul elevilor, acesta varia de la o parohie la alta și de la o școală la alta. Existau școli care funcționau cu un număr de 7-8 elevi, iar altele, în special cele care adunau copii din două-trei

sate, cu peste 100 de copii. În comunitățile cu putere economică mai mare și unde exista un interes mai mare din partea preoților și învățătorilor, numărul elevilor care frecventau școala era mai mare. Pe sexe, doar un sfert din numărul copiilor care frecventează școala sunt fete. Și aici economicul își spune cuvântul. Media frecvenței școlare era de 28 elevi, dintre care trei sferturi erau băieți. Situația se va menține aproximativ la fel, cu variații de două sau trei procente în plus sau în minus, până la sfârșitul secolului. Situația era asemănătoare și în comunitățile greco-catolice⁵³.

Efectele măsurilor luate pentru dezvoltarea învățământului confesional ortodox le putem observa analizând statisticile școlare ale ultimilor ani ai secolului XIX. La cele 219 școli elementare exista un număr de 201 învățători. Un sfert dintre aceștia erau titulari, iar aproximativ jumătate aveau studii de specialitate. Situația era identică și la școlile greco-catolice. În anul 1900 existau școli în toate cele 72 de parohii Greco-catolice. Numărul învățătorilor era de 74, dintre care 56 erau calificați și 16 necalificați. În total trebuiau să urmeze școala 28458 de elevi greco-catolici⁵⁴. Frecvența era asemănătoare cu aceea a elevilor ortodocși. Datorită măsurilor luate de autorități, în unele localități școlile confesionale românești au fost înlocuite cu școli comunale sau de stat în limba maghiară.

Către sfârșitul secolului, statisticile semnalează o îmbunătățire a pregătirii profesionale a învățătorilor. Mediocritatea scade sub 50%, indicând o profesionalizare a corpului didactic. Cu alte cuvinte, dascălii devin și ei preocupați de a dobândi o pregătire cât mai solidă sub presiunea dinamicii societății, imprimată de evoluția fundațiilor culturale românești⁵⁵.

Datorită susținerii de care s-au bucurat din partea statului și bisericii, școlile maghiare au avut o evoluție mai bună decât a celor românești. Astfel, în anul 1900 existau școli în toate cele 52 de parohii romano-catolice. Numărul învățătorilor era de 56, din care 48 erau calificați. Exista potrivit statisticii întocmite de inspectoratul școlar 112 posturi de învățător aferente acestor școli. În ceea ce privește parohiile reformate, și aici existau 119 școli la 119 parohii. Numărul învățătorilor era de 263, din care

⁵³ *Ibidem*

⁵⁴ Sipos Orban, *op. cit.*

⁵⁵ Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică ..., passim*

⁵¹ Sipos Orban, *op. cit.*, p.177-201

⁵² Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică ..., passim*

237 calificați. Existau de asemenea 77 de școli elementare de stat cu 110 posturi didactice și 68 de învățători. La acestea se adăugau 5 școli elementare comunale, cu șapte posturi didactice și un învățător. De asemenea, au fost înfiinșate și 11 școli evreiești, cu 115 posturi didactice și 19 învățători. În ceea ce privește numărul elevilor, în anul 1900 existau în jur de 18523 elevi romano-catolici; 34925 reformați; 11637 greco-catolici; 28458 ortodocși și 9861 izraeliți⁵⁶.

În anul 1900, în Oradea existau 62 de instituții școlare (de la grădinițe la învățământul superior), cu un număr total de 10785 de elevi. Dintre acestea 2 sunt școli medii, 2 instituții de învățământ superior și 3 școli profesionale⁵⁷.

În anul 1914 existau un număr de 88 de școli confesionale ortodoxe, cu un număr de 114 învățători. Greco-catolicii dispuneau și ei de 45 de școli cu 65 de învățători: deci românii aveau un număr de 133 de școli, cu 179 de învățători. Statul maghiar susținea un număr de 154 de școli de stat maghiare, cu 421 de învățători. La acestea se adăugau 188 de școli reformate și catolice, cu un număr de 572 de învățători. În total existau 342 de școli ungurești cu un număr total de 999 de învățători. Discrepanța este foarte mare atât ca număr de școli cât și ca posturi didactice, mai ales dacă ne gândim că peste 60% din totalul populației Bihorului erau români. Evreii dispuneau și ei de 9 școli încadrate cu 27 de învățători⁵⁸.

c. Școlile secundare

Arhigimnaziul (Liceul premonstratens)

A funcționat ca liceu de băieți, dezvoltat din gimnaziul înființat în anul 1699. În anul 1850 secția de filosofie de la Academia de Drept a fost contopită cu arhigimnaziul orădean, care a devenit astfel gimnaziu cu 8 clase, având 12 profesori, șapte dintre ei fiind plătiți de ordinul premonstratens, restul din fondul de învățământ. În anul școlar 1858/1859, la gimnaziul premonstratens erau înscriși 438 de elevi, dintre care 303 maghiari, 95 români, 28 germani și 6 slavi⁵⁹. A funcționat într-o clădire construită pe locul actualei

primăriei, până în anul 1874 s-au mutat pe str. Roman Giorogariu, împreună cu Academia de Drept, pe locul unde astăzi se află liceul Mihai Eminescu.

*Clădirea fostului
liceu premonstratens*

Gimnaziul din Salonta

Anul precis al înființării nu se cunoaște, comuna Salonta având atestată o *schola* încă din secolul al XVII-lea. Prima mențiune scrisă a liceului este o condică din anul 1711, unde apare numele directorului școlii, *rectores*. În anul 1715, funcționa cu 5 clase. Între anii 1732-1876 a funcționat cu 6 clase. Gimnaziul și-a suspendat cursurile pe timpul revoluției de la 1848. Școala a suferit mai multe reorganizări până în anul 1907, când este preluată de stat și se decide trecerea la 8 clase. Abia din anul 1910 școala începe să funcționeze cu 8 clase. În anul 1909 se mută într-un sediu nou, construit în acest scop. Funcționează ca liceu maghiar până în anul 1919, când este preluat de statul român și ia ființă o secție română⁶⁰.

Liceul Samuil Vulcan din Beiuș

Cel mai important eveniment pentru românii beiușeni a fost însă înființarea de către episcopul Samuil Vulcan în anul 1828 a Liceului din Beiuș. Liceul, înființat la 6 oct. 1828, pe cheltuiala sa, ca *Gimnazium minus*, s-a făcut prin transformarea școlii triviale cu două clase, în școala gramaticală, cu patru clase, menținând însă și școala primară de două clase.

⁵⁶ Sipos Orban, *op. cit.*

⁵⁷ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 279

⁵⁸ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 62

⁵⁹ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 278

⁶⁰ Aurel Tripon, *op. cit.*, 66

*Liceul Samuil
Vulcan din Beiuș*

În anul școlar 1828/1829, liceul avea 25 de elevi⁶¹. Liceul s-a dezvoltat continuu. În anul 1837 s-au mai adaugă două clase: clasa a V-a *humanioră* și clasa a VI-a *poetică*. Pe lângă obiectele de studiu amintite mai înainte, se studiau în clasele

superioare Retorica și Poetica Latină, Arheologia elină, Istoria, de la Aritmetică se trece la Matematică, Logică; în total 24 ore săptămânal⁶². Suma totală virată de Vulcan în folosul liceului a fost de 75.000 florini în aur. În anul 1841 autoritățile școlare au dat ordin ca istoria și geografia să fie predată în limba maghiară. După multe insistențe, s-a păstrat limba de predare, maghiara fiind introdusă doar în actele oficiale și corespondența cu autoritățile. Liceul a fost subordonat Direcției superioare a învățământului secundar din Oradea, sub coordonarea episcopului maghiar. După înfrângerea revoluției, Curtea de la Viena scoate liceul de sub conducerea maghiară, încredințându-l bisericii unite. În anul 1853, printr-o nouă lege de organizare a școlilor, s-a desființează învățământul de cinci ani, liceul fiind nevoit să revină la patru ani sau să se ridice la opt. La 15 septembrie 1853 guvernul a recunoscut noua formă de organizare a liceului, oferind un ajutor de 3.550 florini. În anul 1860 conducerea liceului este obligată să introducă limba germană ca limbă de predare. În anul 1867 liceul a fost încadrat între liceele controlate de Ministerul Instrucțiunii și încep presiunile pentru maghiarizarea liceului. După anul 1870, dificultățile materiale sporesc, guvernul se oferă să ajute liceul, dar conducerea liceului refuză, deoarece nu voiau ca acesta să fie preluat de statul maghiar. În anul 1875 era impusă

*Episcopul Samuil
Vulcan*

predarea geografiei și istoriei în limba maghiară, iar în anul 1877 s-a tăiat ajutorul de 3.550 florini.

Pentru a limita influența maghiară în liceu, lângă acesta s-a construit în anul 1891 un internat pentru elevii români uniți (Internatul Paulean de băieți), mărit în anul 1895 (capacitate 150 de locuri. În anul 1889 s-a deschide și un internat pentru elevii ortodocși din liceu, cu o capacitate de 60 de locuri. Clădirea internatului a fost construită între anii 1887-1891 și avea o capacitate de 100 de locuri. Jumătate din elevii interni erau cazați gratis. În anul 1895 internatul este mărit la 150 de locuri iar în anul 1913, este construită încă o clădire în curtea internatului, astfel încât capacitatea totală de cazare se ridică la 200 de locuri⁶³.

Școala normală unită din Oradea

Episcopul greco-catolic Meletie Covaci (1748-1775), a înființată la Oradea, în anul 1733 o școală, pentru românii greco-catolici⁶⁴, care pregătea și învățători pentru satele românești. Urmașul său, Moise Dragoș (1775-1787) reușește să obțină acordul de a iniția un curs preparandial, ținut de profesorul Simeon Maghiar, prefect al școlilor greco-catolice. Școala și-a deschis porțile în noiembrie 1784, când Simion Maghiar începea cursurile având un număr de 46 preparanzi, uniți și neuniți⁶⁵. Acestuia i-au urmat Ioan Corneli, Ioan Molnar, Ioan Benei și Nicolae Borbola. Între anii 1817-1847, revine în fruntea școlii și ca director interimar al școlilor naționale greco-catolice, canonicul Ioan Corneli⁶⁶. De la înființare până la finele secolului al XIX-lea, această școală a dat națiunii române din Bihor și comitatele învecinate, în jur de 1500 elevi. Între anii 1794-1785,

⁶³ Constantin Pavel, *op.cit.*, p.27

⁶⁴ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 66

⁶⁵ *Ibidem*

⁶⁶ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 42

⁶¹ Constantin Pavel, *Școlile din Beiuș*, Ed. Buna Vestire, Oradea 1928 p.103

⁶² *Ibidem*

la cursurile de metod de la preparandie au fost înscriși 11 elevi. Între anii 1895-1840, au frecventat cursurile școlii 37 de elevi. Între anii 1848-1870, au frecventat școala 403 elevi, dintre care 128 din Bihor, restul din Transilvania și Ungaria. Între anii 1870-1905 avem un total de 996 elevi din același areal geografic⁶⁷.

Seminarul greco-catolic Oradea

Seminarul greco-catolic

Imediat după numirea în funcția de episcop, Ignatie Darabant a început demersurile pentru înființarea unui Seminar, care să asigure cadrele necesare (preoți și învățători), pentru dieceza orădeană⁶⁸. În data de 30 Ianuarie 1792a primit aprobarea pentru deschiderea seminarului. Acesta a avut la deschidere 24 de seminariști⁶⁹. Între anii 1946-1948 este construit localul seminarului, unde se mută în anul 1854. Clădirea s-a dovedit neîncăpătoare, deoarece aici își avea sediul și școala normală. Situația se menține până în primii ani ai secolului XX, când s-a construit o clădire pentru Școala Normală (1908)⁷⁰ și o aripă nouă a Seminarului (1914)⁷¹. Seminarul a dat peste 12.000 de absolvenți, dintre care mulți au ajuns personalități ale culturii, bisericii ardeleni, dar și înflăcărați luptători naționali. Numeroase probleme au pus Seminarului legile de maghiarizare, când, profesorii împreună cu ierarhii bisericii greco-catolice au trebuit să facă o serie de concesii în favoarea limbii maghiare și a catehizării elevilor care urmau și Academia de Drept din Oradea, de către preoții catolici. Problemele au fost depășite, datorită abilității directorilor și profesorilor seminarului. În anul 1792 episcopia greco-catolică primește clădirea internatului, în care funcționează și în perioada interbelică. Inițial putea caza 16 tineri, ajungând în timp la o capacitate e cazare de 300 de locuri. Elevii proveneau de la diferite școli din oraș⁷².

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

În anul 1786, comunitatea evreiască din Oradea, ca urmare a politicii liberale a împăratului Iosif al II-lea, a putut să-și înființeze o școală primară evreiască. Între anii 1815-1830 își întrerupe activitatea din lipsa învățătorului. A doua întrerupere de activitate o are în timpul revoluției de la 1848. În anul 1855, școala funcționa cu 8 clase: patru pentru băieți și patru pentru fete. În anul 1870, școala a fost transformată în școală particulară subvenționată de comunitatea ortodoxă. Școala primară este reînființată în anul 1882. În anul 1888 se mai înființează o școală medie civilă de băieți iar în anul 1897 o școală medie civilă de fete⁷³. Limba de predare în cele două școli a fost limba maghiară, până în anul 1922/1923⁷⁴, când s-a introdus limba română.

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

⁶⁷ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

⁶⁸ Jacob Radu, *Istoria Diecezei Române – Unite a Orăzșii Mari, 1777-1927*, tip. *Ateneul*, Societate Anonimă, Oradea, 1930, p. 80-83

⁶⁹ *Ibidem*, p. 100

⁷⁰ Vasile Bolca, *Școala Normală Română Unită din Oradea, 1784 – 1934*, tip. *Scrișul Românesc*, Oradea, 1934, p. 129-132

⁷¹ *Ibidem*

⁷² A. Tripon, *op. cit.*, p. 83

⁷³ *Anuarul Școlii medii civile evreiești pe anul școlar 1906-1907*

⁷⁴ *Ibidem* 1933-1934; 1937-1938

Institutul Imaculata. Școala primară romano-catolică de fete Oradea

Institutul Imaculata a fost susținut de congregația surorilor misericordiene ale Sf. Vincențiu. A luat ființă în anul 1855 în parohia Sf. Ladislau din Oradea. Creșa și grădinița au fost înființate în anul 1858; Școala primară pentru fete în anul 1860; Școala pedagogică pentru educatoare în anul 1851 iar Școala civilă pentru fete în anul 1894. Școala și mănăstirea sunt ctitoria episcopului Szanislo Ferenc, pe strada Primăriei, fostă Teleki. Școala avea și un internat de fete întreținut de călugărițele misericordiene. Școala civilă de fete a funcționat cu 4 săli de clasă la fel ca și Școala pedagogică. Școala civilă a fost înființată de episcopul Schlauch Lörinc. Institutul a avut aproximativ 200 de eleve.⁷⁵ Școala a fost naționalizată în anul 1848. A funcționat între anii 1872-1948 în actuala clădire a Grupului școlar sanitar *Vasile Voiculescu*.

După naționalizare clădirea revine Școlii Medii Sanitare iar gimnaziul se transformă în Școala elementară de fete nr. 9, cu 7 clase⁷⁶.

Gimnaziul de băieți

A luat ființă în anul 1869 ca școală civilă cu două secții: băieți și fete, până în anul 1877, când secția de fete devine școală separată. A fost frecventat de elevi din mica burghezie maghiară, până în anul 1910, când începe să admită și câte un român. În anul 1928 este transformat în gimnaziu de tip B cu 6 clase, iar în anul 1932 în gimnaziu de tip A, cu 4 clase. Limba de predare era maghiara, până în anul 1921, când se trece la predarea în limba română⁷⁷.

Gimnaziul de fete

A fost înființat în anul 1872 ca școală civilă comunală. În anul 1920 a fost preluată de stat și renovată în anul 1933. A fost frecventată anual de un număr de 180-200 de eleve și avea șase profesoare⁷⁸.

Liceul de băieți Emanuil Gojdu

În anul școlar 1873/1874 ia ființă școala reală superioară de stat. În primul an de funcționare avea sălile de clasă la parterul Curții de Apel, pentru ca în anul următor să se mute în clădire primăriei, unde

Liceul "Emanoil Gojdu" Oradea

mai fuseseră găzduite Academia de Drept și Liceul Premonstratens; care în 1875 s-au mutat în clădirea construită în acest scop. În anul 1876 este finalizată actuala clădire a liceului. Programul de studiu era

Emanoil Gojdu"

⁷⁵ *Annarul Institutului Imaculata din anii 1940-1941 și 1941-1942, Matricolele pe anii 1925-1930*

⁷⁶ *Ibidem*

⁷⁷ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 66

⁷⁸ *Ibidem*

identică cu aceea a liceelor de profil din Ungaria. Începând din anul 1875, liceul va funcționa cu 8 clase. Elevii români beneficiau de un internat ortodox construit de marele mecenat Nicolae Jiga, care oferea 25 de burse anual⁷⁹.

Școala primară și civilă confesională romano-catolică Sf. Vincențiu din Oradea. A fost înființată în anul 1868 de către canonicul Nogall Ioan, care a construit și localul școlii între anii 1867-1868. Alături de școală s-a deschis o creșă și o grădiniță pentru îngrijirea copiilor proveniți din familiile sărace. Școala a fost condusă și administrată de călugărițele din Satu Mare. Inițial a funcționat cu o școală primară, care avea două săli de clasă. În anul 1872 instituția a fost preluată spre administrare de societatea *Les Filles de Charite* și a primit denumirea de Institutul Sf. Vincențiu. În anul 1882 s-a înființat Școala primară de băieți iar în anul următor un internat. În timp se vor adăuga clasele V – VI și se va construi un internat de fete. În anul 1892 Nogall a deschis și Școala civilă romano-catolică de fete, condusă de călugărița Galatz Edina⁸⁰. Școala a funcționat cu creșă, grădiniță și școală primară, având aproximativ 2-300 de elevi până la naționalizare⁸¹.

Școala Greco-catolică de fete din Beiuș

A fost inaugurată în data de 21 septembrie 1896, fondator fiind episcopul greco-catolic Mihai Pavel. Școala s-a numit *Școala civilă greco-catolică de fete*. A fost înființată cu limba de predare română. Nu a primit nici un ajutor de la statul maghiar. În componența acesteia intra și un internat cu o capacitate de 100 de locuri, *Internatul de fete*, deschis pentru fetele orfane din familiile de preoți de ambele confesiuni românești; precum și școala propriu – zisă, pentru care se percepea o taxă de 150 florini anual, plătită în rate. Școala era administrată de un senat format din 13 fruntași beiușeni, în frunte cu profesorul Ioan Butean. Pentru funcția de director a fost desemnată d-șoara Octavia Stolojanu⁸². Re-

gulamentul de funcționare al școlii era cel *regnicolar*, aprobat de minister pentru școlile de acest gen din Ungaria. Materiile de predare erau următoarele: religie, limba română, limba maghiară, limba germană, geografie, istorie, aritmetică, geometrie, istorie naturală, chimie, mineralogie, geologie, economie de casă, muzica vocală și instrumentală, caligrafie, desen, lucru de mână și gimnastică. Regulamentul prevedea în mod expres că limba de predare pentru toate materiile, dar și limba oficială în școală este limba română. În primul an, școala a început modest, cu doar două clase și 32 de eleve; din care 23 greco-catolice și opt ortodoxe, aparținând unor medii sociale diverse. În anul următor, prin apariția clasei a treia numărul elevelor ajunge la 47, iar în anul școlar 1898/1899, școala se întregeste cu clasa a IV-a, având un număr de 63 de eleve. În anii următori, prin grija bisericii școala s-a dezvoltat continuu, ajungându-se ca după Marea Unire să fie transformată în *Liceu de fete*⁸³.

d. Învățământul profesional

În anul 1888 se dechide prima școală profesională în Oradea, Școala Medie de Comerț, care în anul 1895 își schimbă denumirea în Școala Comercială Superioară, având sediul în cadrul Halei Comerciale. Inițial școala este susținută de o asociație iar din 1898 este finanțată și patronată de Hala Comercială. Se vor implica în sprijinirea școlii și Comitatul, Camera de Comerț și Industrie a orașului precum și primăria. În anii următori s-au deschis și alte școli profesionale: Școala de Ucenici Meseriași în anul 1884; Școala de Ucenici Comerciali în anul 1887; un Curs comercial pentru femei în anul 1891; Școala de Muzică în anul 1896, precum și Școala profesională lemn și metal, în anul 1913⁸⁴.

Școala de ucenici

S-a înființat în anul 1796 ca școală de duminică, ca un curs de repetiție pentru ucenicii adulți, ținut de învățătorul claselor primare superioare în localul școlii naționale din Oradea. Frecvența era opțională. La cursuri participau între 20 și 250 de ucenici, în funcție de sezon. În anul 1884, școala

⁷⁹ *Ibidem*, p. 81-82

⁸⁰ Anuarul Institutului Sf. Vincențiu din Oradea, an școlar 1940-1941, *Biografia lui Nogall Ioan și scurtă istorie a instituției sale*

⁸¹ A.N. S. J. Bh., fond Școala primară și civilă confesională romano-catolică Sf. Vincențiu din Oradea, dos. 113/1941-1943

⁸² Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 73-74

⁸³ Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 300 - 318

⁸⁴ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 280-281

devine obligatorie pentru toți ucenicii. După anul 1918, numărul elevilor se ridică la 600, școala având 12 profesori și 12 săli de clasă. Numărul maxim de elevi în perioada interbelică a fost de 2280⁸⁵. Școala a fost susținută de primărie, care i-a cumpărat un sediu în strada ep. Demetriu Radu, nr. 7⁸⁶. În anul 1925 din această școală s-a desprins o secție de fete, devenită **Școala profesională de fete**, apoi **Școala profesională de fete Domnița Ileana**⁸⁷.

Școala Industrială din Beiuș a fost înființată ca urmare a necesităților crescânde ale unui centru industrial în devenire. După ce Beiușul primește dreptul de a ține târg săptămânal, viața comercială se intensifică. Există o paletă de largă de meserii: măcelari, cizmari, jocari, dulgheri, brutari, croitori, etc. Si era deci nevoie de forță de muncă calificată. Inițiativa deschiderii școlii este luată în anul 1884, dar Școala Industrială din Beiuș și-a deschis portile în anul 1886. Elevii învățau aici o serie de meserii dintre care: zidarie, pantofărie, cizmărie, jocărie, croitorie, brutărie, măcelărie, strungărie, lăcătușerie, etc. Până în anul 1918 au fost școlarizați 473 *ucenici de stat* în meseria comerț. Inițial școala nu a avut un local propriu. Începând cu anul școlar 1950 școala dispune de cămin, săli de clasă, cantină și ateliere proprii. În anul 1962 se construiește o clădire având la parter 4 încăperi, iar la etaj 2 săli de clasă. Cu timpul s-au mai construit 3 ateliere, centrala termică, magazine pentru materiale⁸⁸.

Școala de arte și meserii:

A fost înființată în anul 1913 la inițiativa primăriei orădene, care și-a luat angajamentul de a-i ridica un sediu. Inițial avea două secții: Lemnărie și metalurgie. Până în anul 1919 nu au fost primiți în școală decât doi români⁸⁹. După preluarea de către statul român, școala se dezvoltă, apare o nouă secție, de sculptură⁹⁰. Organizează expoziții cu produsele realizate de elevi la fiecare sfârșit de an. În anul 1929, cu prilejul expoziției camerei de agricultură, ținută cu ocazia Congresului Interna-

țional de la Cluj, a obținut medalia de aur. Școala a mai morganizat și cursuri de mănuitori de cazane și fochiști pentru motoarele cu explozie, montaj și dinam⁹¹. A mai existat de asemenea o școală de ucenici comerciali administrată de camera de comerț și o școală de menaj. Elevii din alte localități puteau fi cazați la Căminul de Stat pentru Ucenici sau Căminul Evreiesc de Ucenici⁹².

e. Învățământul superior

Academia regală din Oradea

Directorul circumscripției școlare orădene, contele Károly Antal, a propus la 25 decembrie 1776 înființarea unei instituții școlare de grad superior la Oradea. Academia de la Oradea și-a deschis porțile la data de 1 ianuarie 1780, cu o facultate de filosofie la care s-a adăugat în anul 1788 cursul de drept. Numărul studenților a crescut treptat, de la 97 în anul 1780, la 299 în anul 1840. Numărul studenților greco-catolici și ortodocși a ajuns în unele perioade până la 40%. Diploma emisă la Oradea avea o valoare situată undeva între licență și bacalaureat. Ea dădea absolventului dreptul de a se înscrie la orice universitate din Imperiu, dar și acela de a ocupa o funcție în administrația locală sau comitatensă⁹³. În anul 1850 a fost introdusă limba germană ca limbă de predare, menținută până în anul 1861, când s-a reintrodus limba maghiară. În anul 1874 dobândește același statut cu celelalte facultăți de drept. Potrivit noului regulament, cursurile aveau o durată de 4 ani. Se studiau următoarele discipline: drept roman, drept penal și filosofia dreptului; economie politică, finanțe și drept financiar maghiar; drept civil austriac și maghiar; procedură civilă, drept comercial și cambial; statistica și dreptul administrativ maghiar; istoria dreptului și dreptul canonic; politică, drept public maghiar și introducere în drept și științe de stat; filosofie și medicină legală. Pentru echivalarea cu universitatea, studenții academiei trebuiau să mai urmeze doi ani, după care primeau certificatul de absolvire. În anul 1874 se mută în noul sediu. Academia avea în jur de 160 de studenți, dintre care mulți români. De exemplu, în anul 1900 existau 164 de studenți, dintre care 124 de maghiari, 38 români, un german și un slovac.⁹⁴

⁸⁵ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 63

⁸⁶ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

⁸⁷ *Ibidem*

⁸⁸ Hădăreanu, *op. cit.*

⁸⁹ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 64

⁹⁰ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

⁹¹ Aurel Tripon, *op. cit.* p. 64

⁹² *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 359

⁹³ *Ibidem*, p. 186

⁹⁴ *Ibidem*, 2008, p. 282-283

IV. ȘCOALA BIHOREANĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

a. Învățământul primar și elementar

După unire, numărul de școli românești a crescut⁹⁵. Statul român a preluat școlile primare de stat austro – ungare, pe care le-a transformat în școli cu limba de predare română. Au fost înființate și școli noi. Consiliul dirigent l-a numit pe Alexandru Pteancu director regional al școlilor din *părțile ungurești*, deci și al școlilor din Bihor⁹⁶. Restul școlilor confesionale romano-catolice au funcționat în continuare⁹⁷. Statul român susținea un număr de 426 de școli românești la care predau 854 de învățători români și 27 din rândul minorităților naționale, deci un total de 926 de învățători. Aceste școli sunt frecvențate de un număr de 97823 de elevi, dintre care 21,46% de alternaționalități (unguri, evrei ș.a.). Pe lângă școlile susținute de statul român mai existau 102 școli confesiomnale maghiare, cu un număr de 208 învățători unguri și 2 învățători români, susținute de episcopia romano-catolică. Aceste școli aveau un număr de aproximativ 32169 de elevi. Învățământul preșcolar era reprezentat de 51 de grădinițe (46 de grădinițe românești, frecventate de un număr de 2709 copii și un număr de 5 grădinițe ungurești, cu un număr de 162 copii)⁹⁸. Procentul știutorilor de carte era în perioada interbelică de aproximativ 60% din numărul total al populației, la bărbați fiind cu 4% mai mare ca la femei. În mediul urban, aproximativ 90% din totalul populației erau știutori de carte, diferența în favoarea bărbaților fiind de doar 1%. În mediul rural însă, doar 52% din totalul populației erau știutori de carte. Diferența dintre bărbați și femei era de 145 în favoarea primei categorii. Ca urmare a dezvoltării învățământului, în anul 1930, procentul știutorilor de carte crește cu 10%. Se generalizează în special instrucția primară, de cea superioară beneficiind doar 2% din totalul populației școlare a județului⁹⁹. În anul 1938 numărul școlilor primare crește la 432. Existau de asemenea și 64 grădinițe de stat¹⁰⁰. Problema școlară va fi gestionată

de Revizoratul Școlar al Județului Bihor, care în urma Dictatului de la Viena s-a mutat la Beiuș. O parte din școlile românești au supraviețuit, dar românii au fost nevoiți să învețe din nou în limba maghiară¹⁰¹.

În ceea ce privește învățământul secundar, majoritatea gimnaziilor și liceelor înființate în secolul al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX, își mențin existența. Unele dintre acestea vor avea o evoluție aparte.

b. Învățământul secundar

Gimnaziul din Salonta

Funcționează ca liceu maghiar până în anul 1919, când este preluat de statul român și ia ființă o secție română¹⁰². În anii 1927-1928 secția maghiară se transformă în gimnaziu cu 4 clase iar pentru secția română ia ființă un gimnaziu pe lângă liceul agricol. Liceul agricol și gimnaziul au funcționat în actuala clădire a liceului Arany Janos. În anul 1931 liceul este desființat și a mai funcționat un an ca liceu extrabugetar. Din anul 1932 devine gimnaziu¹⁰³.

În timpul războiului clădirea liceului a fost folosită ca spital, redevenind liceu în anul 1945. În anul 1948 a fost transformat în Școală Medie Tehnică Agricolă

Liceul Samuil Vulcan din Beiuș

În anul 1918 episcopul Radu reintroduce limba română în liceu, după o absență de 30 de ani. Între anii 1924-1925, administrarea internatului este încredințată călugărilor Asomționiști iar gospodăria călugărițelor din ordinul Oblates l'Asomption¹⁰⁴. Începând cu anul 1927, corpul profesoral este plătit de stat. Între anii 1919-1933 a avut aproximativ 350-500 de elevi, care au primit o educație religioasă. Elevii făceau parte din două asociații religioase. Elevii greco-catolici erau grupați în asociația *Sf. Maria* iar cei ortodocși în asociația *Sf. Pavel*. Biblioteca liceului avea în perioada interbelică 15000 volume, plus alte 6500 de volume de literatură didactică. De asemenea, a fost dotat cu laboratoare moderne de științe fizice și biologice¹⁰⁵.

⁹⁵ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 63

⁹⁶ Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor. De la Marea Unire până la dictatul de la Viena*, Ed. Arca, Oradea, 2007, p. 216

⁹⁷ *Istoria orașului Oradea*, p. 358

⁹⁸ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 63

⁹⁹ Ion Zainea, *op. cit.*, p. 216-217

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 217

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 220

¹⁰² Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 66

¹⁰³ *Ibidem*, p. 67-68

¹⁰⁴ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 76

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 676

Gimnaziul de băieți Alexandru Roman

Este continuatorul Gimnaziului de băieți. În anul 1928 este transformat în gimnaziu de tip B cu 6 clase, iar în anul 1932 în gimnaziu de tip A, cu 4 clase. Limba de predare era maghiara, până în anul 1921, când se trece la predarea în limba română¹⁰⁶.

Școala normală unită din Oradea

În perioada interbelică avea 10 profesori și 3 institutori la școala de aplicație. În anul 1926 și-a deschis un cinematograf iar în anul 1930 și-a înființat o fanfară¹⁰⁷. Elevii aveau de asemenea o orchestră simfonică. În anul 1934, cu ocazia sărbătoririi a 150 de ani de existență ai școlii, a fost inaugurat noul sediu, unde astăzi funcționează Liceul greco-catolic. În anul 1936 școala avea încadrați 16 profesori și 3 învățători la școala se aplicație¹⁰⁸.

Gimnaziul izraelit ortodox din Oradea

În anul școlar 1922/1923 limba de predare devine limba română¹⁰⁹. După dictatul de la Viena școala este desființată iar între anii 1943-1944, localul școlii de băieți devine ghetou¹¹⁰. Școala își reia activitatea în octombrie 1945, împreună cu o grădiniță de copii. Începând cu anul școlar 1948/1949, devine școală de stat, cu două cicluri¹¹¹.

Liceul de băieți Emanuil Gojdu

În anul 1919, liceul real este preluat de statul român. În anul 1920 cele 4 clase reale ale liceului fuzionează cu liceul clasic-modern *Emanuil Gojdu*, înființat în anul 1919 și care funcționa în localul școlii greco-catolice de fete. În anul 1923 ia ființă secția maghiară, care preia elevii de la liceul Premonstratens, ce fusese desființat. În perioada interbelică, numărul liceenilor varia între 350-750 de elevi, dintre care în jur de 60% erau români, 30% maghiari și 10% evrei¹¹². Liceul a devenit una dintre cele mai prestigioase școli secundare orădene, fiind dotat de asemenea cu sală de gimnastică, de muzică, desen și două biblioteci¹¹³.

Școala greco-catolică de fete din Beiuș

În anul 1919, la insistențele episcopului D. Radu, corpul profesoral este încadrat la stat și plătit de la buget iar școala primește ajutor financiar. Gimnaziul este completat cu clasele superioare de liceu și primește dreptul de a organiza examen de bacalaureat. Internatul liceului va fi administrat începând cu anul 1923 de către călugărițele greco-catolice ale ordinului Notre - Dame de Sion, iar din anul 1929 de către cele din ordinul francez Asumptionist. Întrucât școala primea și fete ortodoxe, Societatea Femeilor Ortodoxe din Beiuș au înființat un internat pentru elevele ortodoxe¹¹⁴. Pe lângă acestea, iau ființă, ca urmare a necesităților de educație, noi școli secundare și superioare.

Școala normală pentru fete Doamna Stanca din Oradea

A lut ființă în anul 1920, având și internat. La reforma agrară a primit 45 de iugăre de pământ, lucrat în regie proprie, pentru a se putea întreține¹¹⁵. În anul 1923 primește numele de *Doamna Stanca*. A început cu 6 clase și 25 de eleve¹¹⁶. Între anii 1920-1940 a fost frecventată de 4592 de eleve. În timpul crizei economice este în pragul desființării, dar este salvată prin intervenția la guvern a episcopului Roman Ciorogariu și a protopopului Ștefan Munteanu, președintele comitetului școlar. Pentru practica pedagogică a fetelor a avut și o școală de aplicație, cu trei învățătoare¹¹⁷. În perioada stăpânirii hortiste a fost evacuată la Arad, de unde revine în anul 1945, fiind transformată în Școală Pedagogică de Fete. A început cu 19 cadre didactice, ajungând la 22. În perioada interbelică a avut 4592 de eleve¹¹⁸.

Școala normală de stat pentru băieți Iosif Vulcan

A fost înființată la 1 septembrie 1920, primul ei director fiind C. Sudețeanu. Sediul a fost pus la dispoziție de către primărie, în localul școlii civile comunale de dinainte de unire¹¹⁹. A funcționat în regim de internat, cu 5 clase. Pentru întreținere i s-au alocat 54 iugăre de pământ arabil, pe care l-a lucrat în regie proprie. Toți

¹⁰⁶ *Ibidem*, , p. 66

¹⁰⁷ A. Tripon, *op. cit.*, p. 70-71

¹⁰⁸ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008p. 362

¹⁰⁹ *Ibidem* 1933-1934; 1937-1938

¹¹⁰ *Ibidem* 1942-1943

¹¹¹ *Matricole pe anii școlari* 1940-1946; 1947-1948

¹¹² Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 76-80

¹¹³ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 360-361

¹¹⁴ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 73-74

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 70

¹¹⁶ Ion Zănea, *op. cit.*, p. 220

¹¹⁷ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

¹¹⁸ Ion Zănea, *op. cit.*, p. 228-233

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 361

elevii erau bursieri. În anul 1932 devine extrabugetară și traversează o perioadă dificilă. Este salvată de ministrul instrucțiunii publice G. Angelescu, care o reintegrează la buget. De asemenea, primește sprijin și de la Camera Agricolă și Prefectură, care fac donații în bani și alimente¹²⁰. Școala a fost încadrată cu 18-20 de profesori. Până în anul 1935 a dat peste 500 de absolvenți¹²¹. Și aceasta s-a mutat la Arad pe perioada stăpânirii hortiste, de unde revine în anul 1945¹²².

Școala normală de învățătoare din Beiuș

Este deschisă de statul român în anul 1922, din inițiativa dr. G. Cosma, avocatului T. N. Cosma și a protopopului P. E. Pap. Școala avea șase clase, după tipul celorlalte școli normale din România. În anul 1926 se deschide și o secție pentru conducătoare de grădinițe de copii, care este desființată însă în anul 1930. Elevele acestei școli au înființat societatea *Sf. Gheorghe*¹²³. La înființare a avut 18 profesoare și aproximativ 4114 eleve în perioada interbelică¹²⁴.

Data fiind importanța școlilor pedagogice pentru ridicarea culturală a locuitorilor județului, statul român a asigurat elevilor de la aceste școli, în funcție de situația economică numeroase burse de studiu, destul de consistente, ajungând uneori până la 50% din numărul total al elevilor¹²⁵. Școlile erau frecventate de copii de toate condițiile sociale și naționalitățile, accesul la burse fiind nediscriminatoriu¹²⁶.

Liceul evreiesc pentru băieți dr. Kecskeméti Lipót

A fost înființat în anul 1920, cu limba de predare maghiară, apoi cu limba de predare română. În anul școlar 1933/1934, liceul avea un număr de 246 de elevi¹²⁷. De asemenea, între anii 1925-1931, a funcționat și un liceu particular evreiesc.

Liceul de fete Oltea Doamna

Corpurile clădirii în care a funcționat acest liceu au fost construite de primăria orașului

Oradea în anul 1820 pentru folosință proprie. La puțin timp, localul a fost cedat Școlii Civile de Stat care a funcționat cu patru clase. Între anii 1897 – 1901 s-a construit încă un corp de clădire. În timpul primului război mondial școala a funcționat ca spital. După război devine liceu, funcționând cu trei clase. Din 23 iulie 1919, liceul a funcționat cu opt clase, 12 profesori și 332 de elevi. În anul 1921 primește denumirea de *Liceul de fete „Oltea Doamna”* având un număr de 303 eleve. După Dictatul de la Viena (1940), funcționează ca liceu maghiar. În anul următor o mare parte a liceului este cedată bisericii reformate, iar alta devine spital. Eliberarea orașului (12 octombrie 1944), duce la redeschiderea liceului. În anul 1948 i se schimbă denumirea în *Liceul de fete nr. 1*, iar în anul 1959 se unifică cu liceul nr. 4 (actualul liceu „Mihai Eminescu”). Clasele superioare trec la noul liceu, iar clasele gimnaziale rămân în sediul vechiului liceu, sub denumirea de *Școala generală nr. 4*, situată în Parcul Traian nr. 4.

Institutul Notre Dame de Sion

A fost înființat în anul 1930 în clădire cumpărată de guvern de la Școala Superioară de Comerț de Băieți. A fost deschisă prin strădania episcopului unit Traian Frențiu. Avea o grădiniță, șase clase primare și liceu. Predarea se făcea în limba franceză¹²⁸. Alături de aceasta, funcționau în Oradea, două gimnazii evreiești și un gimnaziu calvin pentru fete¹²⁹.

În perioada interbelică, au funcționat la Oradea și o serie de școli militare: Școala de Jandarmi(1918-1940); Școala Superioară de Cavalerie (1919-1920); Școala Militară de Ofițeri de Administrație (1921-1923) și Școala Militară de Subofițeri de Infanterie (1923-1930).

În perioada stăpânirii hortiste au fost înființate o serie de școli, printre care **Școala comercială Zrinyi Irina** care a funcționat între anii 1940-1944; **Liceul Industrial Romano-Catolic de fete Oradea** sau **Școala Medie Tehnico-Profesională Maghiară nr. 2** a funcționat între anii 1940-1949; **Liceul Arany Ianos din Salonta** și **Liceul Szent Iaszlo din Oradea**.

¹²⁰ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 71-72

¹²¹ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 362

¹²² Ion Zainea, *op. cit.*, p. 225

¹²³ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 69

¹²⁴ Ion Zainea, *op. cit.*, p. 231

¹²⁵ *Ibidem*, p. 234-236

¹²⁶ *Ibidem*, p. 237-238

¹²⁷ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 361

¹²⁸ *Ibidem*, p. 65-66

¹²⁹ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 360

c. Învățământul profesional

În ceea ce privește **învățământul profesional**, se mențin școlile existente și apar unele noi. **Școala Superioară de Comerț pentru Fete** a fost înființată la 1 septembrie 1920, primul director fiind Paul Voștinariu. Până în anul 1925 a funcționat în localul liceului de fete *Oltea Doamna*, după care funcționează în localul camerei de Comerț și Industrie, de pe strada V. Alecsandri, azi str. Primăriei (sediul regiei de apă-canal)¹³⁰. A fost singura școală superioară comercială de fete din vestul României. A avut în jur de 60-70 elevi¹³¹. **Școala Superioară de Comerț pentru Băieți** a fost înființată în anul 1927, cu 2 cursuri: elementar și superior. Avea 10 profesori și între 150-200 de elevi. În anul 1933 cursul elementar a fost desființat. Primul director al școlii a fost Gh. Spălățelu¹³².

În afară de școlile comerciale finanțate de stat, au existat și două **Școli Superioare Comerciale Societare**, care aparțineau Asociației Comercianților. Erau sprijinite de Hala de Comerț și Camera de Comerț și Industrie¹³³.

d. Învățământul superior

Academia de teologie greco-catolică

A fost înființată în anul 1922. Construcția sediului școlii începe în anul 1914 și se termină în anul 1924, fiind inaugurată de episcopul Frențiu¹³⁴.

Academia de teologie ortodoxă română

A fost deschisă la 1 octombrie 1923, ca urmare a demersurilor făcute pe lângă ministerul cultelor și instrucțiunii publice de către episcopul Roman Ciorogariu Neavând un sediu propriu, în primul an a funcționat în vechea reședință vicarială, iar în anul 1924 s-a mutat la etajul al treilea al Facultății de Drept. Tot în acel an a primit cazarma Markovitz, pentru a amenaja un internat pentru cazarea studenților, internatul fiind inaugurat la data de 6 decembrie 1924¹³⁵. Cursurile aveau o durată de patru ani, fiind

organizată administrativ după modelul Facultății de Teologie din Cernăuți iar educațional după cel al Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Academia avea o bibliotecă de peste 2500 de volume. Studenții erau organizați în societatea de lectură *Sf. Atanasie cel Mare*. Studenții au înființat și un cor, condus de profesorul Cornel Givulescu. Primul rector a fost Andrei Magier Crișanu, care a fost ales în anul 1925 episcop de Arad. Dintre cadrele didactice mai amintim pe Lazăr Iacob (profesor de drept bisericesc și civil la Academia de drept), Teodor Savu și Nicolae Fîru. În toamna anului 1940 s-a refugiat la Timișoara¹³⁶. Biserica catolică a susținut și ea un **Seminar Teologic Romano-Catolic**.

Facultatea de drept *Carol al II-lea*

Este continuatoarea Academiei Regale înființate în anul 1740 de Maria Tereza. În anul 1920 a fost preluată de statul român. La începutul erei românești avea 70 de studenți¹³⁷. Treptat numărul studenților a ajuns la aproximativ 800, din tot vestul țării. Printre profesorii academiei s-au născut juriști de excepție cum ar fi: C. Petrescu-Ercea (drept comercial și cambial); Hoványi Gyula (drept penal și procedură penală); Eugeniu Speranția (sociologia și filosofia dreptului); Tiberiu Moșoiu (drept roman); Gheorghe Sofronie (drept internațional public) ș. a. Pentru cazarea studenților a fost cedat internatul liceului de fete *Oltea Doamna*. În anul 1932, prin noua lege a învățământului universitar, Academia de Drept din Oradea a primit denumirea de **Facultatea de Drept Regele Carol al II-lea** și a fost afiliată Universității din București¹³⁸. În anul 1934, din rațiuni financiare a fost mutată la Cluj-Napoca, contopindu-se cu Facultatea de Drept de acolo¹³⁹.

V. ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

Preluarea puterii de către comuniști, în martie 1945, a produs ample mutații în societatea românească. Cum era de așteptat, nici învățământul nu a scăpat de aceste mutații. În perioada 1945-1948 au avut loc desființări, comasări și înființări de

¹³⁰ *Ibidem*, p. 363

¹³¹ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 73

¹³² *Ibidem*, p. 72

¹³³ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 363

¹³⁴ *Ibidem*, p. 83

¹³⁵ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 83-85

¹³⁶ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 365

¹³⁷ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, p. 85

¹³⁸ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 363-364

¹³⁹ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, p. 85

școli. Momentul de cotitură pentru învățământ îl reprezintă *reforma învățământului* adoptată în august 1848. Prin această lege, învățământul este pus în slujba intereselor comuniste de sovietizare a țării. Se schimbă structura anului școlar, sistemul de notare, ortografia, se introduce obligativitatea studierii limbii ruse. Legea învățământului a fost însoțită de 106 dispoziții și decrete prin care se urmărea reorganizarea totală a învățământului. Toate școlile au fost naționalizate și reorganizate conform noilor principii¹⁴⁰. Între anii 1950-1955 în localul Liceului de băieți va funcționa **Academia Muncitorească**. Aceasta a funcționat ca învățământ superior, cu 7 apoi 12 seminarii. Diplomele eliberate erau echivalente cu certificatul de absolvire al liceului. Începând cu anul 1953 și până la căderea comunismului, este înlocuită cu **Școala Interjudețeană de partid**, care furnizaa activiști în toate domeniile. Revenind la prevederile legii din 1948, toate programele școlare se schimbă, astfel încât să fie studiate doar acele tematici care se încadrează în directivele partidului. Se introduc manualele unice, un loc important în cadrul acestei politici revenind manualelor de istorie, rescrise aproape în întregime ("celebrul" manual al lui Roller). Învățământul devine puternic ideologizat. Principiile marxist-leniniste devin dogmă pentru învățământul românesc. Cadrele didactice care nu se conformau noii politici educaționale, erau epurate din învățământ. Moartea lui Stalin nu a adus schimbări în România. Din contră, Constituția adoptată în anul 1952 era copia fidelă a constituției staliniste. Cu prilejul congresului al II-lea al P.M.R., în decembrie 1955, se insistă asupra sporirii rolului ideologic al învățământului și eliminării influențelor burgheze din formarea dascălilor. Ca urmare, trebuia făcută o selecție a cadrelor din învățământ, pentru a fi depistate *elementele retrograde din învățământ și cultură*. Pe baza acestor fundamente teoretice, partidul a promovat un vast program de epurare pe criterii politice a cadrelor didactice. Baza legală este dată de legea și regulamentul adoptate în anul 1956: *Legea privind calificarea, perfecționarea și stabilizarea cadrelor didactice din învățământ*

și regulamentul *privind Numirea, transferarea și eliberarea din funcție a cadrelor didactice*¹⁴¹. Potrivit acestora, învățătorii și profesorii erau scutiți de la o serie de munci obștești, cu condiția de a acorda o atenție deosebită muncii de propagandă. De asemenea, nu puteau intra în învățământ decât cei care aveau origine sănătoasă, adică erau comuniști convinși, nu au făcut altă politică înainte de 1948, să nu aibă studii teologice, să fie din categoria țăranilor săraci sau muncitorilor. Verificările cadrelor intrau în atribuția secțiilor de învățământ raionale și regionale. În cursul anului 1954, secția de cadre a Sfatului Popular al Regiunii Crișana a primit spre verificare 131 de dosare. Au fost verificați chiar și cei 34 de responsabili regionali cu propaganda. În această primă etapă nu se fac epurări masive. Doar 7 responsabili își pierd postul, iar în rândul celor de la catedră epurările sunt izolate. După o perioadă de acalmie relativă, între anii 1957-1960, începe al II-lea val de epurări politice în învățământ, chiar și cu prețul fabricării probelor împotriva unor profesori. Astfel, în această perioadă sunt epurate 162 de cadre didactice, pe baza recomandărilor organizațiilor locale de partid: 11 din orașul Oradea; 19 din Beiuș; 46 din regiunea Oradea; 11 din raionul Șimleu; 24 din raionul Vașcău și 51 din regiunea Aleșd¹⁴². Toți erau buni specialiști, dar nu se încadrau în criteriile stabilite de partid. Din caracterizările lor spicuim: ...nu s-a străduit să facă un învățământ realist - științific; ...este slab pregătit ideologic, ...a făcut politică dușmănoasă; ...este chiabur; ...în discuțiile cu colegii a declarat că nu are nevoie de partid și că tov. Prim-secretar al raionului Marghita să plece în Patagonia, că azi el este la putere, iar mâine vor fi alții; ...împiedică dezvoltarea sectorului socialist, etc¹⁴³.

Paralel se desfășoară un proces de alfabetizare a populației¹⁴⁴. Procesul a început în anul 1946 și se va termina în anul 1953¹⁴⁵. În ceea ce privește numărul de grădinițe și școli, acesta a crescut, chiar dacă din punct de vedere calitativ, procesul educativ a fost viciat de directivele politicii comuniste. De asemenea, în anul 1964 s-a generalizat învățământul de 8 ani.

¹⁴⁰ Radu Miliian, *Contribuții privind sovietizarea învățământului în Bihor între anii 1948-1959*, p. 593, în *Începuturile epocii staliniste în Nord – Vestul României. Recupărări istorice*, Biblioteca Crisia, nr. XVIII, Oradea, 2000; mai vezi: Idem, *Epurări politice în învățământul bihorean între anii 1954-1960*, în *Analele Sighet 8. Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, Fundația Academia Civică, 2000, p. 836-857

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 594

¹⁴² *Ibidem*, p. 595-596

¹⁴³ Idem, *Epurări politice...*, p. 842-457

¹⁴⁴ AN SJ. Bh, *Regiunea Crișana, secția învățământ, cultură*, dos. 7,8/1950-1951

¹⁴⁵ *Monografia județului Bihor*, ed. Sport-Turism, București, 1979, p. 166

Astfel, în anul școlar 1967/1968, în regiunea Crișana existau 440 de grădinițe, cu 853 de cadre didactice. Erau înscriși la grădiniță un număr de 19547 de copii. Dintre aceștia 18856 erau români, 4336 maghiari, 321 germani și 35 slovaci. În mediul urban existau 83 de grădinițe, cu un număr de 317 cadre didactice. Numărul copiilor înscriși era de 5214, dintre care 4267 de români și 947 de maghiari. În mediul rural existau 357 de grădinițe, cu 317 cadre didactice. Numărul copiilor înscriși era de 14333, dintre care 10558 de români, 3389 maghiari, 321 germani și 35 de slovaci¹⁴⁶.

În ceea ce privește școlile, situația se prezenta astfel: Existau 294 de școli cu clasele I-IV, având un număr de 45827 de elevi; 282 de școli cu clasele V-VIII, cu un număr de 46086 de elevi și 25 de licee, cu un număr total de 9464 de elevi. Cele mai multe licee erau industriale, dar funcționau și licee de cultură generală, pedagogice, cu profil sportiv și de artă¹⁴⁷.

În anul școlar 1969-1970 s-a decis generalizarea învățământului de 10 ani. În anul 1973 s-a decis ca toți copiii preșcolari să fie înscriși la grădinițe. În anul școlar 1977/1978 existau 478 de grădinițe, cu un număr de 26259 de copii și 1216 educatoare. Dintre acestea, 148 erau grupe de limba maghiară, cu 4179 de copii și 7 grupe cu limba de predare slovacă, cu 195 de copii. Pentru învățământul primar funcționau 313 școli cu 47549 de elevi și 1916 învățători; învățământul gimnazial era reprezentat de 235 de școli cu 33740 de elevi și 37 de școli generale cu treapta I de liceu. Dintre acestea, 109 erau școli și secții maghiare, cu 22004 elevi și 8 școli generale slovace, cu 102 elevi. Existau de asemenea 22 de licee, dintre care 13 industriale, 2 agro-industriale, unul economic; unul sanitar, unul pedagogic, 3 de matematică-fizică și unul de filologie-istorie. Dintre aceste licee, 10 sunt licee sau secții cu limba de predare maghiară. Din totalul de aproximativ 8000 de liceeni, 2231 sunt

la secția maghiară, având 1815 cadre didactice. Existau de asemenea și 23 de școli profesionale și 3 licee fără frecvență¹⁴⁸.

Începând cu deceniul opt al secolului trecut, s-a terecut la generalizarea și obligativitatea învățământului de cultură generală de 12 ani, sau 10 clase plus școală profesională¹⁴⁹. Dacă din punct de vedere al numărului de școli și licee se constată un real progres, ideologizarea conținutului învățământului și introducerea cultului personalității conducătorului reprezentau tarele învățământului românesc în perioada comunistă. O problemă o constituia și teoretizarea excesivă a învățământului, chiar dacă în mediile educaționale se vorbea des de îmbinarea învățământului cu practica. Totuși, și în atare condiții, școala bihoreană a dat numeroși olimpici, precum și specialiști de top în diverse domenii.

Începând cu anul 1963 este înființat la Oradea un Institut Pedagogic de trei ani, care să pregătească cadrele didactice necesare în această parte de țară. Institutul a fost înființat în baza ordinului nr. 83/15 septembrie 1963, cu două facultăți: Filologie și Matematică-Fizică. În anul următor se mai înființează două facultăți: Facultatea de Educație Fizică și de Istorie-Geografie. În anul școlar 1972/73, Institutul intră în declin, iar în anul 1983 este desființat, fiind înlocuit cu un institut de subingineri¹⁵⁰.

*Școala generală
nr. 14, actuală
"Dacia"*

¹⁴⁶ AN SJ. Bh, *Regiunea Crișana, secția învățământ, cultură*, dos. 587/1967-1968, f. 23

¹⁴⁷ *Ibidem*, dos. 587/1967-1968, f. 39

¹⁴⁸ *Monografia județului Bihor*, ed. Sport-Turism, București, 1979, p. 165-167

¹⁴⁹ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, 2008, p. 414

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 415 - 416

VI. ÎNVĂȚĂMÂNTUL DUPĂ CĂDEREA COMUNISMULUI

a. Învățământul preuniversitar

După anul 1990 s-a revenit asupra obligativității învățământului de 12 ani, în prezent obligativitatea învățământului se rezumă la 8 clase¹⁵¹. De asemenea au fost construite o serie de școli și laboratoare, s-a încercat modernizarea bazei materiale a școlilor. Fondurile insuficiente au trenat însă în multe locuri lucrurile. Prin legi succesive s-a trecut la democratizarea procesului de învățământ. Programele au fost adaptate la noile realități. Au re-apărut manualele alternative. S-a reintrodus religia în școli. În municipiul Oradea de exemplu, au fost extinse o serie de școli, cum ar fi școala nr. 3 din cartierul Nufărul, devenită în anul 1995 Liceul *Onisifor Ghibu*. În anul 1990 apare liceul Aurel Lazăr, cu sediul în localul fostei Școli Interjudețene de Partid. Noul liceu a luat ființă din secția română a liceului Ady Endre (fost Alexandru Moghioroș), secție eliminată din liceul maghiar. În anul 1992, apare Liceul Teoretic Lucian Blaga, prin transformarea Școlii nr. 15. În anul 1995, după cum am arătat mai sus, apare Liceul Teoretic Onisifor Ghibu. De asemenea, sunt reînființate școlile confesionale¹⁵².

În anul 2010, rețeaua școlară a județului Bihor arată astfel: În municipiul Oradea există 15 școli generale cu clasele I - VIII; 21 de licee și colegii, precum și 6 licee teologice; 2 școli de arte și meserii și trei școli speciale. În Oradea și în județ mai există 6 palate și cluburi ale copiilor. În mediul rural există de asemenea 92 de școli cu personalitate juridică, la care sunt arondate și cele din satele aparținătoare centrului de comună. În mediul urban sunt 41 de grădinițe¹⁵³. Dintre liceele bihorene câteva se detașează prin tradiție și calitate. Este vorba de Colegiile Naționale: *Mihai Eminescu* (științe umaniste); *Emanuil Gojdu* (profil real); *Iosif Vulcan* (pedagogic), Colegiul Economic *Partenie Cosma* din Oradea și *Samuil Vulcan* din Beiuș. Un rol important pentru formarea cadrelor medii sanitare îl are și Grupul școlar cu profil sanitar *Vasile Voiculescu* din Oradea. Ca urmare a calității actului didactic și a rezultatelor, și alte trei licee din județ au primit titlatura de Colegii Naționale: este

Grupul școlar Sanitar Vasile Voiculescu din Oradea

vorba de liceele *Octavian Goga* din Marghita; *Avram Iancu* din Ștei și *Arany Ianos* din Salonta. Alături de aceste Colegii Naționale, un rol important în actul educațional îl au și celelalte colegii și licee teoretice din Oradea și județ. În Oradea funcționează următoarele licee teoretice: *Liceul de artă*, *Liceul cu program sportiv Biborul*, *Liceul Ady Endre* (liceu maghiar, fost *Moghioroș*), *Liceul Lucian Blaga*, *Liceul Octavian Ghibu*, *Liceul German Friedrich Schiller*, precum și Liceele particulare *Georgiana* și *Henri Coandă*. Ca licee teoretice în județ mai funcționează *Liceul Pedagogic N. Bolcaș* din Beiuș, *Jozef Kozáček* din Budoii (liceu slovac), *Liceul Petofi Sándor* din Săcuieni (maghiar), *Liceul Nicolae Jiga* din Tinca și *Liceul din Bratca*. Pregătirea tehnică este efectuată în cele șase Colegii Tehnice din Oradea (*Traian Vuia*, *Mihai Viteazul*, *Dimitrie Leonida*, *Constantin Brâncuși*, *Andrei Șaguna*, *Transilvania*), precum și cele patru din județ: *Alexandru Roman* din Aleșd, *Ioan Ciordaș* din Beiuș; *Unirea* din Ștei și *C.T. din Vadu Crișului*. În Oradea și județ mai există 4 școli de arte și

Liceul Lucian Blaga din Oradea

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 414

¹⁵² *Ibidem*, p. 415

¹⁵³ ISJ Bh., rețeaua școlară 2010

meserii. Nu lipsite de importanță sunt și Grupurile școlare Agricole de la Marghita, Salonta și Sălărd, precum și Grupurile școlare Industriale de la Suplacu de Barcău și Popești. În ceea ce privește învățământul confesional, este bine reprezentat de următoarele licee confesionale din Oradea: Liceul ortodox *Roman Cio-rogaru*; Liceul Greco-Catolic, romano-catolic *Don Orione* și *Szent László* (maghiar); baptist *Emanuel*; penticostal *Betel* și reformat *Lorantffy Zsuzsana*.

b. Învățământul universitar

Oradea redevine oraș universitar după 1990, când prin H.G. nr. 460/2 mai 1990, Institutul de

Universitatea
Oradea

Subingineri se transformă în *Universitatea Tehnică din Oradea*. Între anii 1990-1992 sunt înființate și specializări umaniste, astfel încât în anul școlar 1992/1993 Univer-

sitatea Tehnică se transformă în Universitatea din Oradea, primul rector fiind profesorul Teodor Maghiar. Universitatea s-a extins rapid, în prezent având următoarele facultăți și colegii universitare: *Facultatea de Științe Socio-Umane*; *Facultatea de Istorie – Geografie*; *Facultatea de Științe*; *Facultatea de Litere*; *Facultatea de Științe Economice*; *Facultatea de Științe Juridice*; *Facultatea de Științe Politice și Științele Comunicării*; *Facultatea de Medicină și Farmacie*; *Facultatea de Protecția Mediului*; *Facultatea de Teologie Ortodoxă*; *Facultatea de Muzică*; *Facultatea de Arte Vizuale*; *Facultatea de Educație*

Universitatea
Agora din Oradea

Fizică și Sport; *Facultatea de Electrotehnică și Informatică*; *Facultatea de Energetică*; *Facultatea de Inginerie Managerială și Tehnologică*; *Facultatea de Arhitectură și Construcții*; *Colegiul de Institutori din Oradea*; *Colegiul de Institutori din Beiuș*; *Colegiul Universitar Tehnic, Economic și de Administrație*; *Colegiul Universitar Medical*. Toate facultățile au programe de masterat, multe dintre ele chiar și programe de doctorat¹⁵⁴. În Oradea au fost înființate după 1990 și trei universități particulare: *Universitatea Agora*; *Universitatea Emanuel* și *Universitatea Parțium*. Universitatea *Agora* a luat ființă prin decizia din 17 martie 2000 a Comitetului director al Fundației *Agora*. Universitatea are patru specializări acreditate: *Drept*, *Management*, *Contabilitate și Informatică de Gestiune*, *Informatică Economică*. Universitatea *Emanuel* funcționează din anul 2002, în

Biblioteca
Universității din
Oradea

¹⁵⁴ *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca. 2008, p. 417

Universitatea
Emanuel Oradea

tea de Management. Universitatea Creștină Parțium a fost înființată în anul 2000, prin restructurarea Școlii Superioare Reformate *Sulyok István*,

anul următor primind acreditare provizorie pentru toate specializările. Are două facultăți: *Facultatea de Teologie Baptistă (didactică, pastorală, muzicală și asistență*

Universitatea
Partium

socială, precum și în colaborare cu Facultatea de Litere din cadrul Universității Oradea, ca secție a facultății de Litere, specializarea *Teologie Baptistă-Litere*) și Faculta-

înființată în anul 1990 și a primit acreditare definitivă în anul 2004. Are următoarele specializări: *Teologie Didactică-Asistență Socială; Management; Turism, Grafică Publicitară; Literatură Engleză; Engleză-Română; Sociologie; Limba și Literatura Germană; Pedagogie Muzicală; Instituți-Limbă străină*¹⁵⁵.

De asemenea în Oradea mai funcționează și un departament al *Facultății de Teologie Greco - Catolică* a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Învățământul superior greco-catolic a reapărut la Oradea în anul 1991, în baza H.G. 1221/1990. Inițial s-a înființat un *Institut Teologic Greco - Catolic* cu o singură specializare: *Teologie pastorală*. Ulterior au apărut și specializările : *Teologie - Istorie; Teologie - Didactică și Teologie -Filozofie*. Institutul s-a afiliat în anul școlar 1998/1999 Universității Babeș – Bolyai, devenind departament al Facultății de Teologie Greco – Catolică din cadrul acestei Universități. Începând cu anul școlar 2006/2007 se revine la o singură specializare, aceea de *Teologie Greco-catolică – Didactică*¹⁵⁶.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 415 - 417

¹⁵⁶ www.Seminaruoradea.ro/index.php/ro.facultatea

DIN ISTORIA INSTITUȚIILOR CULTURALE

RADU ROMÎNAȘU, GABRIEL MOISA

ASPECTE ALE EVOLUȚIEI VIEȚII CULTURALE BIHORENE ÎN EPOCA MODERNĂ

Societăți culturale românești

Până la Unirea din 1918 cultura a reprezentat unul dintre cele mai puternice mijloace de afirmare națională. Românii din monarhia bicefală au desfășurat o activitate susținută în sensul dinamizării vieții spirituale prin constituirea de societăți de lectură și asociații culturale, cu scopul de a conserva „tradițiile și limba română...”, de a contribui la progresul culturii și pentru a rezista tendințelor de deznaționalizare. De la Oradea și Satu Mare până în Brașov și Sibiu, din Timișoara în Maramureș și peste munți în Suceava și Siret, românii din teritoriile de sub stăpânirea habsburgică și apoi austro-ungară își crează astfel de așezăminte național-culturale care devin, treptat, focare de cultură și mici fortărețe ale renașterii românești”¹.

Primele încercări ale tineretului român studios din Oradea de a se asocia într-o grupare literară s-au concretizat în anul 1843. Autoritățile habsburgice s-au alarmat în fața unor asemenea inițiative, acțiunea culturală de la Oradea nefiind materializată datorită obstacolelor impuse de autorități. După îndelungate tergiversări, tineretul studios de pe lângă Academia de Drept din Oradea s-a organizat într-o societate de lectură, a cărei statute au fost aprobate abia la 21 martie 1852. Scopul acesteia a fost

învățarea limbii române prin intermediul lucrărilor poetice, gramaticale, filosofice etc. Societatea a fost condusă de personalități remarcabile ale culturii românești locale, precum Iosif Roman și Iustin Popfiu.

Principalele forme de activitate, concretizate în societatea românească locală și regională, au fost: susținerea de disertații și a altor lucrări originale, declamări de versuri în ședințele publice, editarea de creații literare (culegeri de versuri: *Viorele* - 1852, *Sentimente filiale* - 1853, *Sentimente de bucurie* - 1854; redactarea unei antologii de versuri intitulată *Versuinții români*, care grupa poezia din perioada 1838-1854; proză și versuri: volumul *Diorile Bihorului*, cu nuvelele *Cămâr-*

Pagină din prima serie a revistei "Familia"

zana – I. Brendușian, *Cursorul lui Horea și Cloșca* – D. Sfura, almanahul *Fenice*, cu nuvelele *Fata pădurii* și *Fica lui Menumorut*), colaborări la presa timpului (*Gazeta Transilvaniei* și suplimentul ei literar *Foaie pentru inimă, minte și literatură*, *Aurora Română*, *Concordia*, *Federațiunea*, *Albina*, *Familia*), preocupări folclorice și etnografice, constituirea de biblioteci etc².

Activitatea culturală a Societății de lectură a fost continuată de corul "Hilaria" a cărui apariție,

¹ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Editura Științifică, București, p. 23

² Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852-1875* (studiu monografic), Oradea, 1978, p. 110-161

Corul "Hilaria"
la Lăzăreni
(1904)

În anul 1875, s-a datorat unui grup de tineri români cursanți ai Arhigimnaziului și Academiei de Drept din Oradea, dornici de a promova o viață cultural-națională autentică în rândurile românilor din Crișana³.

Societatea corală, încă de la începuturile sale, a fost o mică reședință culturală și națională care s-a străduit să promoveze, prin intermediul cântecului, în condiții neprielnice, dragostea de limbă românească în rândurile populației din acest colț de țară.

Până în anul 1900 nu există documente care să ne permită o analiză temeinică a activității sale, nepăstrându-se nici un proces-verbal din care să surprindem primele acțiuni culturale desfășurate de "Hilaria". După acest an, s-a evidențiat o activitate culturală notabilă, concretizată mai ales prin organizarea unor numeroase concerte. Este momentul în care se afirmă Nicolae Fîru, noul dirijor al corului, care a condus destinele Reuniunii timp de 40 de ani (1900-1940). De numele său sunt legate cele mai semnificative succese ale corului.

Din activitatea desfășurată de Reuniune până la Marea Unire din 1918, spicuim doar aspectele cele mai semnificative.

În anul 1905, cu ocazia sărbătoririi a patru decenii de apariție neîntreruptă a revistei *Familia*, au fost organizate festivități cultural-artistice jubiliare.

poezie scrisă de Iosif Vulcan. După o serie de declamări și compoziții muzicale interpretate la pian,

Iosif Vulcan
(1841-1907),
redactorul revistei de
cultură „Familia”

Reuniunea de cântări "Hilaria" s-a angajat, cu acest prilej, să pregătească un program cultural-artistice corespunzător momentului. Membrii corului au dorit să-și exprime, cu această ocazie, stima față de Iosif Vulcan, personalitate marcantă a vieții spirituale transilvănene.

Programul a fost alcătuit din două părți distincte și s-a desfășurat în sala mare a hotelului "Arborele Verde". El a fost inaugurat de corul "Hilaria", care a interpretat o melodie de T. Lugojan, având ca și text o

reuniunea corală s-a evidențiat în comedia populară *Ruga de la Chiseten*, scrisă de Vulcan, în care a susținut partea muzicală prevăzută în textul acesteia.

Peste doi ani, în vara anului 1906, Societatea corală "Carmen" condusă de compozitorul D. G. Kiriak a organizat, în „Arenale Romane” din capitală, un mare festival coral la care

³ Prefață, în *Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea (1875-1975)*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1975, p. 5

au participat 25 de coruri din Transilvania, Banat, Bucovina și România. A fost un eveniment muzical cu rezonanță în istoria culturală românească, care a contribuit la consolidarea ideii de unitate culturală românească.

Reuniunea de cântări orădeană a fost invitată la acest festival, desfășurat în intervalul 18-26 august, prin intermediul "Reuniunii de cânt și muzică din Lugoj".

În cadrul programului muzical, "Hilaria" a executat melodiile *Doină, doiniță* și *Dorul înstrăinării*, iar împreună cu celelalte ansambluri corale, a interpretat *Imnul regal*, *Pui de lei* și *Pe-al nostru steag*. Aceste bucăți muzicale au fost cântate și la Sinaia în fața perechii regale. Bihorul a fost reprezentat și de Reuniunea de cântări "Lira" din Beiuș, sub conducerea profesorului I. Bușița, ceea ce a dovedit dorința fermă a românilor din această parte de țară de a stabili o legătură firească cu frații lor de peste Carpați. Pentru întreaga sa prestație, juriul special a acordat corului diploma de onoare cu medalie de aur, fapt care a consolidat prestigiul și încrederea de sine a membrilor săi.

Un concert memorabil s-a desfășurat la 25 februarie/10 martie 1910 în sala hotelului "Vulturul Negru", cea mai mare din Oradea, care dispunea și de o scenă adecvată pentru organizarea unui asemenea eveniment cultural. La reușita acestuia și-au dat concursul coriștii din Sibiu și Oradea. A urmat Viora Ciordaș, soția luptătorului național Ioan Ciordaș din Beiuș, care a citit poemul *Deșteptarea Bihorului*, o creație proprie. În continuare, Tiberiu Brediceanu a dirijat compoziția sa *La șezătoare*, partea finală aparținând corului "Hilaria", care a interpretat cântecul *Pui de lei* de Ion Vidu. Manifestarea muzicală a fost cea mai reușită dintre cele organizate de membrii "Hilariei". Ea s-a bucurat de aprecierea auditorului, ceea ce venea să demonstreze evoluția sub raport calitativ a Reuniunii.

Schimbări importante în activitatea corului bărbătesc orădean s-a produs în iarna anului 1913/1914, când conducerea societății a adresat un apel populației feminine a orașului pentru a se înscrie ca membre, urmărindu-se constituirea unui cor mixt.

Conducerea Reuniunii și-a propus să organizeze un concert în data 26 februarie 1914, în Hala de comerț din localitate, cu concursul artistelor Lucreția Pășcuțiu, Lucia Zigre, Nora Hossu și Delia Plopu. La

manifestare au fost invitați toți intelectualii români din Bihor și zonele limitrofe.

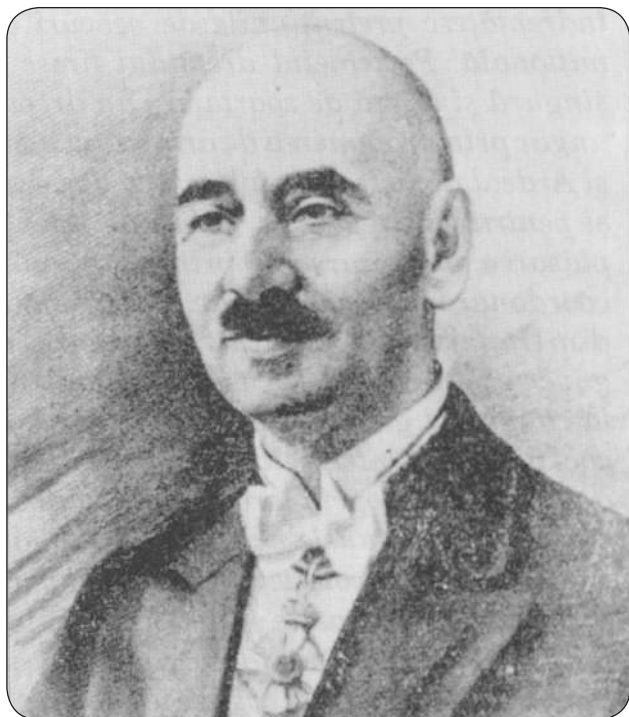
Orchestra militară din oraș a deschis programul muzical, ea fiind urmată de corul mixt "Hilaria" care a cântat *Pui de lei*, *Fântână cu trei izvoare* (de G. Dima), *Sfânt, Sfânt... Heruvicul* (de G. Musicescu), *Negruța* (de Ion Vidu) și *Mama lui Ștefan cel Mare* (de G. Dima, cu solo de sopran și de bariton). Nora Hossu a executat la pian *Grand vals* (de Chopin), o arie din *Rigoletto* (de Verdi) și *Jocuri românești* (de Tiberiu Brediceanu).

Reliefând cele mai reprezentative momente din vasta activitate a Reuniunii de cântări "Hilaria" care s-au concretizat până la izbucnirea primului război mondial, se poate observa dorința clară și conștientă a acestei societăți corale de a-și îndeplini misiunea pentru care a fost înființată și anume aceea de a consolida prin cânt și vers sentimentul național al românilor bihoreni, acest deziderat fiind dublat și de o dorință de culturalizare a maselor românești, în condiții nu întotdeauna firești și favorabile dezvoltării unei vieți culturale proprii⁴.

Din punct de vedere organizatoric, în anul 1905, s-a produs o reorganizare a corului. Președinte al Reuniunii a fost ales Florian Duma, iar vicepreședinte devine Aurel Lazăr care a văzut în acest cor "sinteza naționalismului nostru până la 1914". Funcțiile de secretar și dirijor au rămas sub coordonarea personalității lui Nicolae Firu. Promovarea limbii și literaturii române prin intermediul „Hilariei” s-au materializat odată cu venirea la conducere a lui Aurel Lazăr, în urma decesului lui Florian Duma, în noiembrie 1907. Noul președinte s-a arătat preocupat de cerințele culturale ale românilor bihoreni, sub președinția sa Reuniunea reușind să dezvolte o activitate literară intensă.

"Hilaria" a fost, în decursul timpului, și o societate de binefacere, ea acordând din veniturile concertelor sale sume însemnate pentru "masa aca-

⁴ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea*, dos. 13, f. 5-12; Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1992 (în continuare: *Cultura...*), p. 72; Idem, *Pagini din viața muzicală a Bihorului între anii 1849-1918*, în *Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea (1875-1975)*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1975, p. 124-127, 134-135, 141, 152-154, 160-163; Florin Iatan, *Reuniunea de cântări "Hilaria". Istoric*, în *Familia*, 1970, nr. 8, p. 14; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1927, p. 423

*Avocatul și omul
politic
dr. Aurel Lazăr
(1872-1930)*

demică” înființată în octombrie 1905 la inițiativa lui Coriolan Pop și Aurel Lazăr, pentru studenții de la Academia de Drept din Oradea.

Izbucnirea primului război mondial a stopat aceste frumoase inițiative, paralizând activitatea Reuniunii, ai cărei membrii au fost mobilizați și trimiși pe front, inclusiv dirijorul Nicolae Fîru.

Animați de aceleași idealuri culturale ca și confrății din Oradea, intelectualitatea beiușeană a acționat în vederea organizării unei societăți cultural-literare a elevilor de la gimnaziul românesc înființat aici de episcopul greco-catolic Samuil Vulcan, în anul 1828. Depășind toate obstacolele impuse de autorități în calea acestei năzuințe spirituale, directorul gimnaziului Teodor Chioresanul a reușit să obțină, după a doua solicitare, validarea statutelor, la 31 mai 1862. Scopul noii înjghebări culturale din orașul de pe Crișul Negru a fost formulat în următorii termeni: „dezvoltarea mai amplă în limba și literatura română”. Activitatea societății beiușene până la Marea Unire din 1918 a cunoscut momente de efervescență, secundate și de perioade mai puțin faste, care se circumscriu unor factori, cel mai adesea de natură exterioară.

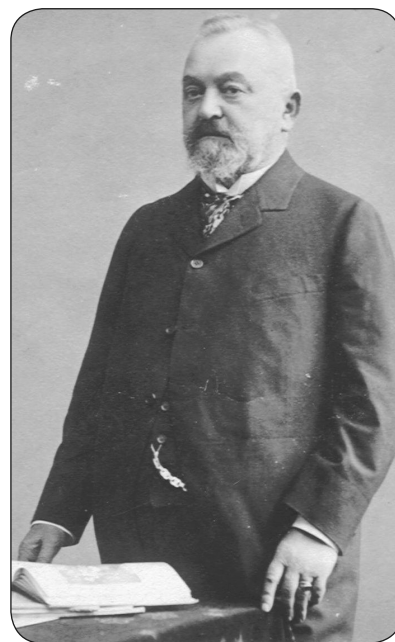
Principalele forme de acțiune au vizat discuțiile angajate pe marginea unor creații originale ale mem-

brilor (poezii, schițe, nuvele, fragmente de roman, dizertații, lucrări istoriografice și etnografice etc.), elevi ai gimnaziului din clasele superioare (a VII-a și a VIII-a). Cele mai reușite lucrări erau prezentate în cadrul ședințelor publice, la care participau, de regulă, un numeros public. De asemenea, au fost susținute numeroase dizertații cu o tematică diversă, ponderea având-o folclorul și literatura românească, problemele de limbă și de istorie națională, toate dublate de declamarea a sute de poezii, cele mai multe cu un mesaj patriotic. Alte forme de activitate au vizat organizarea de spectacole teatrale și muzicale, organizarea unei biblioteci proprii, care deținea în anul 1917 peste 1000 de volume⁵.

Tot în Beiuș s-a evidențiat, cu rezultate notabile, și Casina română înființată în anul 1871, prin străduințele unui grup de intelectuali locali, în frunte cu Partenie Cosma. Scopul asociației a fost „dezvoltarea intelectuală prin citire și conversare modestă și susținerea conțelegerii frățești”⁶.

De altfel, Beiușul epocii moderne a devenit un loc cu valoare referențială pentru mișcarea națională a românilor din Crișana. Edificarea unei casine care să grupeze pe toți românii din localitate și din areale mai largi, a conferit locului și regiunii vestice un statut aparte în lupta pentru concretizarea procesului de constituire a statului național unitar român.

Ea a reprezentat un vector de modernizare, iar intelectualii grupați în astfel de așezăminte au fost socotiți veritabili agenți ai

*Avocatul și omul
politic Partenie
Cosma
(1837-1924)*

⁵ Viorel Faur, *Cultura...*, p. 44-56

⁶ Gavril Hădăreanu, *Afirmarea Beiușului în plan cultural, în Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Editura Primus, Oradea, 2008, p. 525

*Clădirea din
Beiuș ce găzduia
întâlnirile
„Casinei”*

„noului”, cei care au asigurat difuzarea în spațiul public a modelelor europene, și în egală măsură, a actelor de rezistență în fața numeroaselor acțiuni de deznaționalizare inițiate de monarhia bicefală.

În localul Casinei se discutau afaceri și politică, îndeosebi pe tema dezideratelor naționale, se servea cafea, se lecturau pasaje din periodicele epocii etc.

Scopul declarat a fost crearea unui cadru cultural adecvat desfășurării unor activități educaționale, artistice și sociale. Membrii asociației s-au implicat în organizarea unor veritabile manifestări culturale, destinate atât locuitorilor din mediul urban, cât și celor de la sate. Memoria acestor activități (organizarea de conferințe, prelegeri și dizertații cu tematică diversă, de la educație și cultură generală la pedagogie, ședințe social-literare, baluri de socializare și conveniri sociale prin care tinerii aveau posibilitatea să se manifeste public, spectacole cultural-artistice, acțiuni filantropice etc.) este păstrată de numeroasele documente ale vremii.

Instituția a devenit în scurt timp un club democratic, care a respins de la început xenofobia. Ca membri s-au înscris numeroși intelectuali: preoți, avocați, notari, învățători, funcționari de bancă, judecători etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, la nivelul Transilvaniei se pot identifica preocupări mai intense în vederea constituirii de reuniuni ale învățătorilor români. Această realitate a fost sesizabilă și în Bihor, unde, începând din anul 1875, a funcționat o reuniune a învățătorilor români din districtul protopopes

Leta-Mare, care aparținea de Dieceza greco-catolică de Oradea.

Încă din debutul activității sale, sub președinția protopopului Nicolae Vulcan, Reuniunea și-a propus să atragă în rândurile sale și pe învățătorii din districtele învecinate. Activitatea propriu-zisă a acesteia s-a desfășurat în perioada 1875-1880 și s-a concentrat, în special, în adunările generale care s-au susținut de două ori pe an. Problemele abordate în cadrul acestora au fost chestiuni profesionale și metodice, la care s-au adăugat discuții legate de educația elevilor, rolul școlii în formarea caracterelor umane, dotarea bibliotecilor școlare etc.

Deși și-a încetat activitatea în anul 1881, odată cu plecarea din localitate a președintelui Reuniunii, acțiunile ei au influențat modul de gândire și acțiune a intelectualității din zonă. Relevantă în acest sens a fost inițiativa învățătorului Alexandru Mureșian din același district protopopes care, în anul 1891, a publicat în coloanele revistei *Unirea* din Blaj un apel adresat tuturor învățătorilor greco-catolici din Bihor în scopul înființării unei mari reuniuni.

Datorită disputelor confesionale nu s-a putut ajunge la constituirea unei reuniuni unice a cadrelor didactice. Această problemă a fost reluată de mai multe ori pe parcursul anilor 1893 și 1895⁷.

Și învățătorii de confesiune ortodoxă au acționat pentru organizarea unei reuniuni a dascălilor români din districtul școlar orădean. În acest sens, a fost întrunită o conferință în anul 1888, însă demersurile de înființare s-au prelungit până în toamna anului 1889, când s-a reușit finalizarea prevederilor statutare.

La 30 septembrie 1889 au început lucrările conferinței învățătorilor din districtul școlar Oradea prezidate de inspectorul școlar Toma Păcală. În urma dezbaterilor au fost aprobate statutele cu mici modificări. Scopul Reuniunii era clar formulat: “înaintarea învățământului, promovarea culturii populare, lărgirea cunoașterii pe teren științific, pedagogic, îmbunătățirea stării materiale a învățătorilor, înființarea unui fond învățătoresc...”⁸.

⁷ Iudita Călușer, Ana Ilea, *Repere privind asociațiile și reuniunile profesionale ale cadrelor didactice greco-catolice din comitatul Bihor (1875-1923)*, în *Crisia*, 1993, p. 215-218

⁸ Rafila Faur, Viorel Faur, *Demersurile pentru constituirea Reuniunii învățătorilor români din Bihor (1888-1891)*, în *Acta Musei Napocensis*, 1981, p. 545

Aceste obiective au avut drept scop dinamizarea vieții și activității învățătorilor români, care trebuiau să devină adevărați animatori ai vieții naționale și culturale din satele românești. Astfel, aceste reuniuni își propuneau să devină - într-un timp cât mai scurt - adevărate instrumente de propagare a progresului atât în viața școlară, cât și în cea cultural-socială⁹.

Au urmat noi acțiuni îndreptate în direcția constituirii unei reuniuni a învățătorilor români ortodocși de la școlile ortodoxe din districtul orădean. În acest sens s-au derulat o serie de conferințe ale dascălilor români din Cefa, tractul Peșteșului, Beliu, Vașcău și Tinca. Astfel, pregătirile din anii 1888-1889, înființarea în anul 1889 de filiale ale Reuniunii, în urma conferințelor amintite, s-au finalizat prin adunarea de constituire a reuniunii, desfășurată în ziua de 6 mai 1891 la Oradea. Președinte a fost ales Nicolae Zigre, personalitate a vieții politice și culturale a românilor bihoreni¹⁰.

Avocatul
Nicolae Zigre
(1844-1918)

Reuniunea a funcționat fără statute până în anul 1906, când, după îndelungate eforturi, acestea au fost aprobate de autoritățile austro-ungare. Activitatea sa a fost orientată cu prioritate spre problemele metodico-pedagogice și de educație socială¹¹.

Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) a reprezentat, încă de la constituirea ei, în anul 1861, o adevărată falangă culturală, care a militat pentru unitatea tuturor românilor prin intermediul culturii, instrumentul viabil

ce a rămas la îndemâna intelectualității românești transilvănene pentru câștigarea de drepturi naționale. „Astra” a reprezentat dintotdeauna focarul preocupărilor culturale, fiind o pepinieră a oamenilor de cultură care s-a grupat sub steagurile *Asociației* pentru „lățirea culturii și literaturii românești” în toate segmentele societății.

La masa verde a „Astrei” au fost invitați toți aceia care, indiferent de confesiune sau viziune politică, erau conștienți că trebuie să strângă rândurile pentru o acțiune comună pusă în slujba românilor de pretutindeni.

Organizarea unui despărțământ cultural al „Astrei” în Bihor s-a reușit după aproape patru decenii de la înființarea societății din Sibiu¹².

După ce procesul de constituire de noi despărțăminte ale „Astrei” la nivelul întregii Transilvanii a luat un avânt considerabil, Bihorul a reclamat necesitatea existenței unui asemenea așezământ, care urma să dețină un rol important în procesul de promovare a culturii pe plan local. Soluția cea mai potrivită era organizarea unei viitoare adunări generale a „Astrei” la Oradea sau Beiuș, mai ales că *Asociația* avea deja o experiență în sensul răspândirii programului său în cât mai multe centre românești din Transilvania, care încorporau o populație majoritar românească¹³.

În cele din urmă, Beiușul a avut câștig de cauză, preconizata adunare urmând să se desfășoare în zilele de 27 și 28 august 1898.

Paul Papp, în cuvântul de deschidere a adunării, a informat auditoriul că a fost delegat să acționeze pentru constituirea unui despărțământ al „Astrei” la Beiuș. S-a procedat, apoi, la înscrierea de membri. La închiderea listei s-au numărat 61 de persoane, din care 59 erau membri ordinari, unul fondator și unul pe viață. Din Bihor erau 60 de membri, iar unul era din Maramureș. Președinte al așezământului a fost ales protopopul Augustin Antal.

Acesta și-a desfășurat activitatea în localul *Casinei Române* din Beiuș, care a fost sediul unor numeroase acțiuni culturale organizate atât până la Marea Unire, cât și în anii interbelici¹⁴.

⁹ *Ibidem*, p. 546

¹⁰ *Ibidem*, p. 546-554

¹¹ Viorel Faur, *Cultura...*, p. 78-81

¹² Ion Bradu, *Începuturile și activitatea „Astrei” în Bihor*, în *Contribuții culturale bihorene*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1974, p. 107

¹³ *Ibidem*, p. 110-111

¹⁴ Viorel Faur, *Istoricul constituirii despărțământului beiușean al*

Primul despărțământ bihorean al „Astrei” a reușit să înființeze, în anul 1905, Reuniunea română de cântări și muzică din localitate, „Lyra”, care a participat la festivalul corurilor românești de la București, desfășurat în anul 1906, alături de sora sa mai mare „Hilaria” din Oradea¹⁵.

Pe listele de membri ai despărțământului beiușean al „Astrei” s-au înscris și orădeni, care și-au propus să organizeze un organism cultural similar cu sediul în orașul de pe Crișul Repede. Avocatul Nicolae Zigre a fost împuternicit de conducerea centrală să organizeze despărțământul orădean al *Astrei*, fapt concretizat la 26 februarie 1900, când s-a desfășurat adunarea constituantă a acestuia. Președinte a fost ales același Nicolae Zigre în ședința din 26 aprilie.

Un bun prilej de prezentare a scopurilor urmărite de *Astra* a fost organizarea adunărilor generale ale despărțământului în comune ale județului, precum Bratca (8 septembrie 1901), Nojorid (6 august 1905), Sânicolaul Român (16 septembrie 1906), Săcădat (8 septembrie 1907) și Ortiteag (16 ianuarie 1910)¹⁶.

Anul 1907 a adus o serie de modificări la nivelul conducerii despărțământului, fiind ales ca director dr. Aurel Lazăr „într-un moment în care populația românească din Transilvania a trecut prin șocul provocat de aplicarea unei legislații școlare deosebit de aspre și discriminatorii”¹⁷.

Preocupările culturale ale despărțământului orădean au vizat multiple direcții, care s-au finalizat în urma unor considerabile eforturi. În ședința din 17 iunie 1900 s-a luat decizia organizării unei biblioteci centrale a despărțământului. Aceasta a început să funcționeze în luna martie a anului 1904, reprezentând un episod notabil din activitatea culturală a despărțământului orădean.

Pentru locuitorii satelor s-au organizat biblioteci ambulante care cuprindeau sute de exemplare din tipăriturile *Astrei*, donate cu multă generozitate. Potrivit unor surse documentare, în anul 1908, funcționau la nivelul despărțământului 20 de biblioteci populare (ambulante), fiecare având câte 25 de volume. Unele dintre acestea s-au abonat la o serie de

publicații ale timpului: *Foaia poporului*, *Tribuna*, *Bunul econom*, *Gazeta de Duminică* etc.

Prelegerile populare au fost, de asemenea, în atenția membrilor despărțământului. Subiectele abordate au fost diverse, însă s-au distins cele cu tematică istorică, literară și economică.

La 9 iunie 1904 despărțământul a organizat un festival prin intermediul căruia a fost sărbătorit Iosif Vulcan, redactorul revistei *Familia*. Cu același prilej s-a oferit un banchet participanților, în final audiindu-se un concert, completat de un spectacol teatral în care s-a jucat piesa *Ruga de la Chișărtan*¹⁸.

Dincolo de aceste acțiuni culturale, activitatea despărțământului până la izbucnirea primei conflagrații mondiale nu a cunoscut prea multe momente semnificative¹⁹.

Ceica, următorul despărțământ organizat în Bihor sub auspiciile *Astrei*, a făcut parte, inițial, din filiala beiușeană care avea sub coordonarea sa și cercurile administrative Vașcău și Beiuș.

Evenimentul s-a petrecut la 28 martie 1910 sub președinția lui Vasile Papp din Topa de Sus. Tot atunci s-a decis ca organismul ceican al *Astrei* să-și desfășoare activitatea în cele 49 de sate ale cercului pretorial.

La 12 iulie 1911 despărțământul a organizat prima sa adunare generală în localitatea Tășad. Aici s-a înființat o agentură a *Astrei* și au fost susținute două prelegeri populare: *Astra jubiliară* (de Victor Andrei) și *Fragmente din igiena poporală* (de dr. I. Comșa).

La începutul anului 1912 s-a produs un salt calitativ în activitatea filialei. În primul rând a fost conceput un plan al prelegerilor pe întregul an. S-a hotărât, de asemenea, înființarea unui fond cultural din contribuții voluntare. Printr-o acțiune energică au fost înființate alte patru agenturi care au deținut, fiecare, câte o bibliotecă proprie: Vintere (cu 29 de cărți), Lazuri (cu 29 de cărți), Drăgești (cu 30 de cărți) și Sâmbăta (cu 35 de cărți). Accentul a căzut însă pe promovarea prelegerilor populare al căror număr a fost de 22.

Izbucnirea primului război mondial a determinat ca activitatea filialei din Ceica să se reducă într-un mod considerabil, fenomen care s-a manifestat într-un mod asenănător și în cazul celorlalte despărțăminte bihorene²⁰.

„Astrei”(1897-1898), în *Crisia*, 1977, p. 394-401

¹⁵ Idem, *Cultura...*, p. 96

¹⁶ Idem, *Despărțământul orădean al „Astrei”(1900-1918)* (în continuare: *Despărțământul orădean...*), în *Crisia*, 1975, p. 280-281

¹⁷ Ion Zăinea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 331

¹⁸ Viorel Faur, *Despărțământul orădean...*, p. 281-285

¹⁹ Ion Zăinea, *op.cit.*, p. 333-334

²⁰ Viorel Faur, *Înființarea și activitatea despărțământului din Ceica*

În ordine cronologică, despărțământul din Marghita al *Astrei* a fost următorul despărțământ bihorean al *Astrei*. Constituirea acestuia poate fi analizată și din perspectiva desfășurării unei adunări generale din 14 iulie 1910, în urma căreia s-a inaugurat institutul financiar “Luncana” din localitate. La această manifestare au participat intelectuali și țărani români din Marghita și împrejurimi care au cerut constituirea unui nou despărțământ al *Astrei* în localitate. Dionisie Stoica a fost cel care a primit aprobarea din partea Centralei din Sibiu pentru ținerea adunării de constituire, fapt concretizat la 16 octombrie 1910. După alegerea comitetului de conducere, despărțământul și-a început activitatea propriu-zisă la 25 aprilie 1911, când a organizat o serbare culturală în școala confesională din Cheț.

O interesantă adunare populară a avut loc în școala din Popești la 12 iunie 1911. Cu acest prilej D. Stoica a citit un raport care conținea principalele acțiuni culturale desfășurate de despărțământ: propagandă activă în vederea susținerii intelectualității și a țăranimii, mai ales din punct de vedere moral și material, înființarea de coruri sătești, măsuri pentru combaterea alcoolismului, abonarea agenturilor la ziarele și revistele românești, stimularea procesului de învățământ prin împărțirea de broșuri și participarea la examenele populare, acordarea de premii pentru stimularea țăranilor români, organizarea în comune a agenturilor culturale etc.

La a doua adunare generală care s-a desfășurat la 28 august 1912 la Cheț, a fost deschisă o listă de subscriere pentru Aeroplanul Vlaicu III, directorul despărțământului insistând asupra succesului inginerului român la Aspern. În finalul manifestărilor s-a reușit strângerea sumei de 100 de coroane²¹.

La începutul secolului al XX-lea s-au adăugat noi despărțăminte, în paralel continuându-se acțiunea de înființare a unor asemenea organisme culturale, care aveau posibilitatea să stabilească un contact strâns cu pătura populației rurale românești.

Astfel, în intervalul de timp menționat, se pot identifica eforturile de constituire a despărțământului Tinca, dar și primele demersuri pentru înființarea unor instituții identice la Salonta și Vașcău.

La Tinca, despărțământul a fost înființat la 28 februarie 1912, prin strădania avocatului Andrei Ille. Acesta a inclus 59 de așezări din împrejurimile Beliului, Salontei și Tincăi. Noua filială bihoreană a *Astrei* a început să activeze din primăvara anului 1912 prin organizarea a 7 agenturi (la Batăr, Căpâlna, Cociuba, Giriș, Husasău, Tăut și Tulca) și a unor biblioteci populare. O manifestare artistică demnă de menționat a fost serata de la Husasău unde a fost pusă în scenă, de tinerii satului, o piesă de teatru. În program a figurat și corul de țărani instruit de dr. Teodor Ristin. Acestei acțiuni i se adaugă, în mod firesc, susținerea de prelegeri populare în șase așezări din apropierea Tincăi.

În preajma primului război mondial, pe teritoriul despărțământului, au funcționat 14 biblioteci populare care dispuneau de 611 volume și broșuri, majoritatea provenite de la Sibiu.

Până în 1914 s-au mai înregistrat o serie de inițiative în direcția constituirii de noi despărțăminte bihorene ale *Astrei*. Menționăm eforturile comitetului astral tincan de a organiza un despărțământ la Salonta, care urma să înglobeze așezările din cercurile Salonta și Cefa. Avocatul Moise Coș a fost însărcinat cu înființarea noii filiale, însă interesele locale mărunte, dublate de o mentalitate îngustă, au zădărnicit concretizarea acestei cerințe imperative de emancipare spirituală a populației din satele celor două cercuri amintite. La același rezultat s-a ajuns, din păcate, și în cazul tentativelor de organizare a despărțământului din Vașcău. Împrejurările tulburi ale primei conflagrații mondiale au stopat toate demersurile în această direcție, deși s-au făcut eforturi stăruitoare în acest sens²².

Presa românească

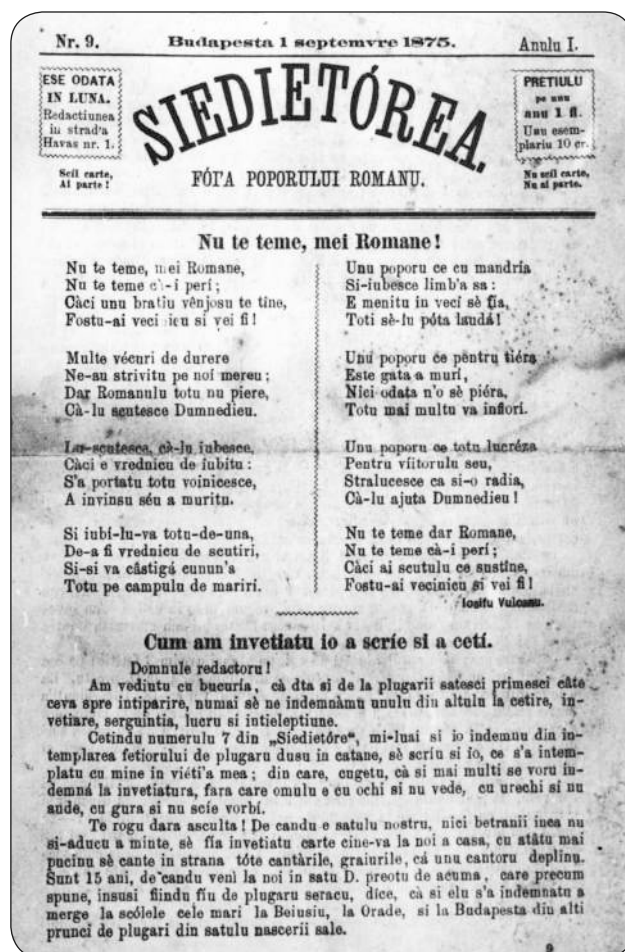
Și în Bihor progresele înregistrate de românii crișeni vor fi popularizate, în epoca la care ne referim, prin periodicele proprii care încep să apară. Ele se circumscriu strădaniilor populației românești din Transilvania de a-și manifesta disponibilitățile spirituale, în ciuda unor împrejurări deloc nefavorabile. Cu atât mai laudabil și demn de interes este ceea ce

al “*Astrei*” între anii 1910-1914, în *Crisia*, 1976, p. 266-271

²¹ Idem, *Activitatea despărțământului din Marghita al “Astrei” (1910-1914)*, în *Crisia*, 1977, p. 481-490

²² Idem, *Contribuții la cunoașterea acțiunii de constituire a despărțământului din Tinca al “Astrei” și a primelor demersuri pentru înființarea celor din Salonta și Vașcău (1912-1914)*, în *Crisia*, 1978, p. 613-624

s-a întâmplat în Crișana unde condițiile social-politice erau grele și nu permiteau desfășurarea unor activități culturale intense. De la începuturile timide, reprezentate prin intermediul „foilor” manuscrite, precum *Deșteaptă-te române* (scrisă de Iosif Vulcan aproximativ între anii 1857-1859), *Muza Crișanei* (română) editată de membrii Societății „Samuil Vulcan” din Beiuș, în urma hotărârii din 15 mai 1867 schimbându-și denumirea în *Aurora* din anul 1883, se ajunge la tipărirea unor reviste. Astfel, apare revista *Amvonul* (1868-1871), cu un caracter eclesiastic, *Familia* (apărută la Pesta la 1/13 iunie 1865, fiind subintitulată „Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”, proprietarul, redactorul și editorul ei va fi timp de 42 de ani Iosif Vulcan, care din aprilie 1880 îi va transfera redacția la Oradea). Ea a fost una dintre cele mai citite publicații românești, având un număr apreciabil de abonați. Odată cu mutarea la Oradea, *Familia* se transformă într-o autentică tribună de luptă și de propagare a sentimentului național și patriotic românesc. Începând cu data de 1 mai 1880 a fost tipărită la Oradea și revista *Șezătoarea*, al cărei redactor responsabil, editor și proprietar a fost tot publicistul și scriitorul bihorean Iosif Vulcan.

Subintitulată „foaia poporului român”, revista a apărut mai întâi la Budapesta, începând cu 1 ianuarie 1875. *Siedietorea*, conform scrierii etimologizante a epocii, a militat pentru ridicarea nivelului cultural al lumii rurale cu orice mijloace, făcând chiar rabat față de valoarea estetică.

Interesul manifestat de publicul bihorean pentru presa culturală a stimulat inițiativa pentru diversificarea și specializarea acesteia. Astfel, la 10 ani după ce *Șezătoarea* lui Vulcan își încetează apariția, apare la Oradea o publicație de factură umoristico-satirică, intitulată sugestiv *Vulturul*. Redactor responsabil a fost Iustin Ardelean, student la Academia de Drept din Oradea. Primul număr a văzut lumina tiparului la 13 ianuarie 1892, continuându-și tipărirea în orașul de pe Crișul Repede până la 1 septembrie 1905. Revista va face, în Crișana, un serviciu de pionierat, pus în slujba cauzei naționale și a justiției sociale.

Revista „Familia”.
Primul număr
apărut la Oradea

Peisajul presei culturale bihorene se întregeste, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu *Foia literară* apărută la 18 aprilie 1897. A

avut ca intenție programatică emanciparea culturală a populației din Crișana și Transilvania, difuzarea culturii în cercuri cât mai largi și stimularea creației originale²³.

În ultimul său pătrar, secolul al XIX-lea românesc a cunoscut o eferescență spirituală și gazetărească considerabilă, politica devinind, treptat, o cale „regală” de realizare a idealurilor naționale. Timpul era în cumpănă, Europa se mișca, de aceea românii au fost conștienți de vectorul nou vehiculat în direcția libertății, independenței, progresului social-politic și, în consecință, au acționat în cunoștință de cauză.

Din asemenea considerente apare la Oradea, la 25 decembrie 1918, primul număr al periodicului românesc intitulat *Tribuna Bihorului*. Ziarul a apărut ca Organ popular al Consiliului Național Românesc din Oradea-mare. Editor și responsabil al acestuia a fost Gheorghe Tulbure, un cărturar sibian venit în Oradea la începutul secolului XX. Principala menire a ziarului a fost de a informa cititorii români despre evenimentul major consumat la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, care i-a transformat pe cetățenii bihoreni în cetățeni ai României întregite²⁴.

Presa maghiară

Perioada care a urmat compromisului austro-ungar de la 1867 este caracterizată de un avânt considerabil al presei maghiare din Transilvania.

Primul ziar apărut în perioada luată în discuție a fost *Bihar* (Bihor), care a văzut lumina tiparului la 2 octombrie 1862 și își va înceta activitatea la 30 octombrie 1863²⁵ datorită presiunii și tracasărilor permanente ale administrației austriece²⁶. Anul 1867 aduce cu sine relansarea acestui ziar (15 iunie), la început păstrându-și orientarea pașoptistă (Partidul Pașoptist), pentru ca din anul 1875 să devină de orientare liberală²⁷. A apărut de două ori pe săptămână, iar în cele din urmă a devenit cotidian²⁸. În prima perioadă a existenței sale i-a avut ca și redactori pe Györffy Gyula, iar ulterior pe Gyalókey Lajos. În cea de a doua perioadă a fost condus de Sólyom Fekete Ferenc, Juhász Gyula, Hollós Lajos, Riskó Sándor și Gyalókey Lajos. Își va înceta activitatea în iunie 1884. Întrucât acest ziar a avut o poziție partizană față de aspectele vieții politice și sociale, s-a decis înființarea unui nou ziar care să-l contrabalanseze.

După unii istorici, apariția ziarului *Nagyvárad* *Lapok* (Gazeta de Oradea Mare) a reprezentat începutul jurnalismului maghiar profesionist orădean²⁹. Acesta a apărut la 2 mai 1868 ca oficios al Partidului Petiției condus de Deák Ferenc³⁰, intitulându-se „organ politic, social, comercial și economic”³¹, având o frecvență de două numere pe săptămână³². Editorii acestuia au fost Gyalókai Lajos și tipograful Hügel Ottó, iar ca redactor îl amintim pe dr. Sipos Árpád. A avut o existență scurtă, încetându-și apariția în 30 decembrie

²⁵ Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad (Comitatul Bihor și Oradea)*, Budapesta, 1901, p. 386

²⁶ *Istoria Orașului Oradea* (coordonatori: Liviu Borcea, Gheorghe Gorun) (în continuare: *Istoria Orașului Oradea...*), Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 296

²⁷ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 386

²⁸ *Istoria Orașului Oradea...*, p. 296

²⁹ Fleisz János, *Város kinek nem látni mását (Orașul fără de pereche)* (în continuare: *Város kinek...*), Editura Bihari Napló, Oradea, 1996, p. 158

³⁰ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 386

³¹ Indig Ottó, *Presa literară maghiară din Oradea la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Oradea, 1975 rezumatul tezei de doctorat

³² Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve (Cei 250 de ani ai presei maghiare)*, I kötet, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapesta, 1954, p. 177

²³ Viorel Faur, *Cultura...*, p. 146-184; *Foaia literară*, 1897, nr. 1, p. 6

²⁴ Viorel Faur, *Tribuna Bihorului – important periodic al Unirii*, în *Cele trei Crișuri*, 1993, nr. 9-10, p. 6

1870. Cauza principală a fost tipărirea, începând din 3 iulie 1870, a unui nou ziar de orientare independentă, la inițiativa aceluiași Hügel Ottó. Întemeietor este considerat Rácz Mihály (1845-1909), notarul șef al orașului, și Rádl Ödön (1848-1916), președintele Societății „Szigligeti”, împreună cu dr. Bodor Károly, dr. Bozóky Alajos, Dus László, Ritoók Zsigmond, Bercsényi Béla, Nogely István și Rimler Károly³³.

Primul redactor al ziarului *Nagyvárad* (Oradea Mare), avocatul Báttaszéki Lajos, împreună cu editorul Hügel Ottó au declarat, încă de la apariția primului număr, că ziarul „dorește să servească interesele spirituale și materiale ale comitatului Bihor și orașului Oradea, prin excluderea hotărâtă și totală a politici”³⁴. Lui Báttaszéki Lajos i-au urmat ca și redactori, Rácz Mihály (1871-1873), Hügel Ottó (1873-1890), Iványi Ödön (1891-1893), Sass Ede (1893-1895, 1898-1907), Láng József (1895-1898), Márton Manó (1907-1912)³⁵. Ziarul informa populația, printre altele, despre ședințele orașenești și comitatense, despre evenimentele din țară și din Budapesta, dar conținea și articole culturale (cronici teatrale, publicarea unor dări de seamă a Societății de arheologie și istorie, povestiri originale sau în traducere), noutăți zilnice, relatări despre târgurile săptămânale, cursul zilnic de la bursă și de la Hala Comercială orădeană etc.³⁶. O schimbare importantă s-a petrecut în anul 1879 când,

după nouă ani, timp în care ziarul s-a declarat apolitic și independent, devine cotidian politic, intrând în slujba Partidului Liberal³⁷. Această stare de fapt a durat opt ani când cu toate că își păstrează orientarea politică, locul său, ca și oficios al partidului amintit, este ocupat de ziarul *Szabadság* (Libertatea)³⁸ apărut la 1 iunie 1875. Editorul

noului ziar a fost Laszky Ármin, iar printre redactori îi găsim pe Dus László, Szunyogh Szabolcs și Hegyesi Márton. A avut și câteva suplimente dintre care amintim: *Szünóra* (Vacanța) (1876-1877), *Csarnok* (Galeria) (1879-1881)³⁹. Va sfârși prin a se contopi cu ziarul *Nagyvárad* la 11 septembrie 1921⁴⁰.

Revenind la ziarul *Nagyvárad*, acesta va fi nevoit, conform unor dispoziții, să-și modifice numele în anul 1934, purtând din acel an, până la desființarea sa, în anul 1940, numele de *Szabadság*⁴¹.

La cumpăna dintre secole apar alte trei ziare: *Nagyváradai Napló* (Jurnalul de Oradea Mare) (1898), *Tiszántúl* (1895) și *Nagyváradai Friss Ujság* (Ziarul proaspăt de Oradea Mare) (1902). Primul a avut la început o orientare independentă, având în concepția lui Fehér Dezső, întemeietorul ziarului, intenția de a fi o „gazetă a gazetărilor”⁴². Dintre redactori îi amintim pe: Fehér Dezső, Lovassy Andor, Hegedüs Nándor și Ligeti Ernő⁴³. În paginile ziarului și-au dovedit măiestria în arta scrisului oameni de cultură precum: Bródy Sándor, Kenedy Géza, Heltay Jenő, dr. Nagy Mihály, Juhász Gyula, Gárdonyi Géza, Benedek Elek, Miklós Jutka și nu în ultimul rând poetul Ady Endre care s-a stabilit în Oradea în anul

³³ *Istoria Orașului Oradea...*, p. 296

³⁴ Dezsényi Béla, Nemes György, *op.cit.*, p. 178

³⁵ *A „Nagyvárad” hatvanéves jubileumi albuma 1870-1930 (Albumul jubilar de 60 de ani al ziarului „Nagyvárad”)*, Oradea, 1930, p. 5-18

³⁶ Fehér Dezső, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és őregdiákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1933-1937; Ioan Tóth, *Începuturile activității muzeografice din Bihor oglindite în ziarul Nagyvárad*, în *Centenar Muzeul Orădean*, Oradea, 1972, p. 77-82

³⁷ Láng József, *A „Nagyvárad” politikai napilap buszjonhat éve (Cei 26 de ani ai cotidianului politic „Nagyvárad”)*, Oradea, 1896, p. 6

³⁸ *Ibidem*

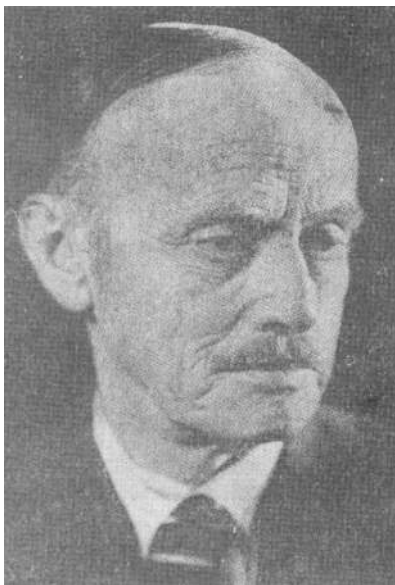
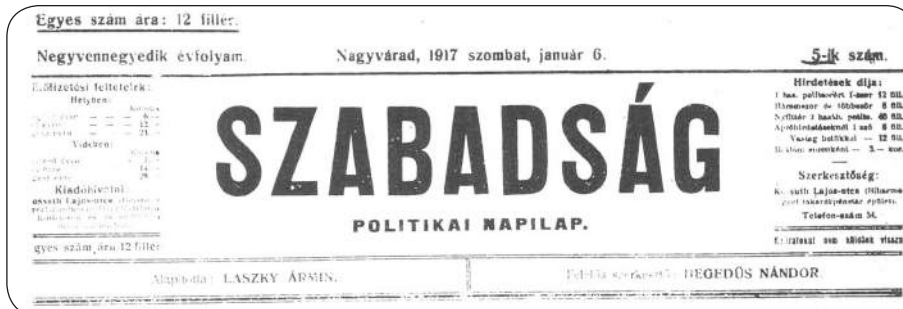
³⁹ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 386

⁴⁰ Fleisz János, *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919-1940 (Metamorfoza unui oraș. Oradea în perioada interbelică 1919-1940)* (în continuare: *Egy város átalakulása...*) Editura Literator, Oradea, 2005, p. 190

⁴¹ *Ibidem*, p. 193

⁴² *Istoria Orașului Oradea...*, p. 297

⁴³ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 165-166

*Scriitorul și
jurnalistul maghiar
Fehér Dezső
(1869-1935)*

1900, fiind inițial colaborator la ziarele *Szabadság* și *Nagyváradai Napló*⁴⁴. Începând cu anul 1934, acest ziar a apărut sub numele de *Napló* (Jurnal)⁴⁵.

Tiszántúl a

fost un cotidian

de factură politică care a aparținut clerului catolic. A apărut în 1894 sub redacția lui Persz Adolf, iar mai apoi s-a aflat sub conducerea lui Vucskovics Gyula. Si-a încetat activitatea în anul 1920⁴⁶.

Nagyvárad *Friss Ujság* (Ziarul proaspăt de Oradea Mare) a fost primul ziar politic numit „cu

crăițari”, adică foarte ieftin, fiind înființat de Boros Jenő. Primul său redactor a fost dr. Halász Lajos, iar redactorul adjunct Pásztor Ede⁴⁷.

Dintre ziarele de orientare socialistă și social-democrată amintim: A Jövő (Viitorul), *Munkás* (Muncitorul), *Nagyvárad* *Munkás Ujság* (Gazeta muncitorului din Oradea Mare) și *Előre* (Înainte).

Foi cu o existență efemeră au fost următoarele: *Magyar Szó* (Cuvânt maghiar) redactat de Váradi Zsigmond, *Független Újság* (Ziar Independent) și *Nagyváradí Hírlap*, redactor Paksy Gusztáv, iar mai târziu K. Nagy Benő, Keledy József și Persz Adolf; ziarul *Polgár*

(Cetățeanul) a fost înființat la 22 aprilie 1874 de către Holnapi Ákos⁴⁸; ziarul *Érmellék*, mai târziu *Érmellék és Vidéke* apărute la Valea lui Mihai, precum și foaia *Nagy-Szálonta és Vidéke*, devenită ulterior *Szálontai Lapok*⁴⁹.

Au apărut și ziare umoristice, așa cum au fost *Darújs* (Viespele) apărut în anul 1891 sub redacția lui Fehér Dezső și *Bagoly* (Bufnița), condus de Lovassy Andor. Mai târziu, cele două ziare au fuzionat, dar după doi ani și jumătate ele au dispărut din peisajul gazetăresc bihorean⁵⁰.

Societăți și asociații culturale maghiare

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, viața culturală din Ungaria a intrat într-o nouă etapă a existenței sale, în care s-au realizat mutații radicale în structura peisajului spiritual și științific. Faptul se datorează atât instituțiilor statale de specialitate, care în urma dualismului austro-ungar din vara anului 1867 au beneficiat la maximum de noul context politic, cât și societății civile, care prin activități particulare și colective, a urmărit înființarea unor noi organisme culturale în concordanță cu spiritul epocii.

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ Fleisz János, *Egy város átalakulása...*, p. 198

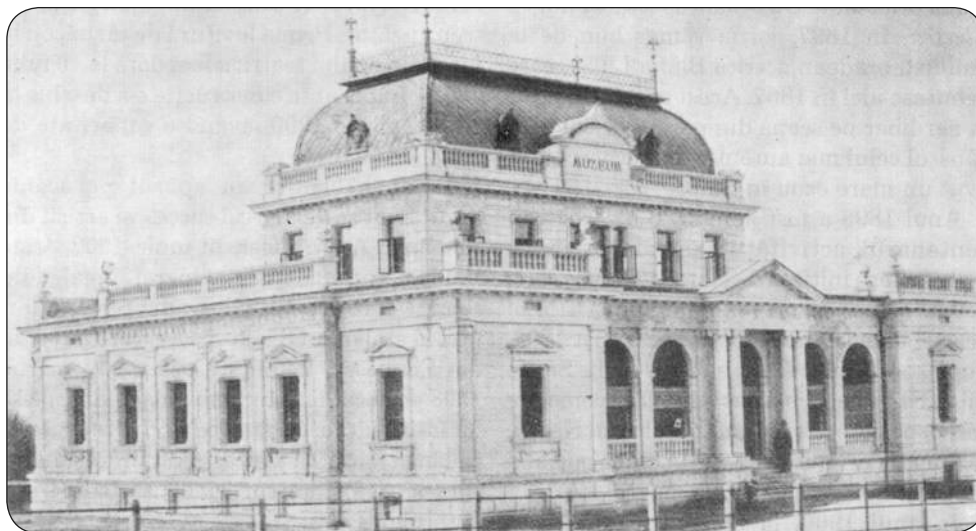
⁴⁶ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 167

⁴⁷ *Ibidem*

⁴⁸ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 386

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 167

*Clădirea Societății
de arheologie și
istorie a comitatului
Bibor*

Se poate vorbi de realizarea unei adevărate infrastructuri culturale care a cuprins instituții și organizații culturale, academii, școli, muzee, biblioteci, arhive, asociații culturale, literare, științifice, artistice, cercuri culturale, teatre și trupe de actori, orchestre permanente, edituri, tipografii etc.⁵¹.

Această eferescență culturală este vizibilă și în Bihorul epocii la care facem referire. Populația maghiară a fostului comitat a acționat energic pentru concretizarea unei veritabile vieți culturale.

Astfel, o activitatea intensă a desfășurat, în epocă, *Casina Națională Maghiară din Bihor* (Bihari Nemzeti Kaszinó), societate înființată în anul 1833, avându-l ca președinte pe Fényes Károly și ca vicepreședinte pe Reviczky Frigyes. Între anii 1858-1890 funcția de președinte al societății este deținută de către baronul Gerliczy Felix, după care a fost ales în fruntea ei deputatul de Oradea Tisza Kálman⁵². Încă din anul 1849 *Casina Maghiară din Bihor* a avut o bibliotecă bine înzestrată, care însă a fost distrusă sau înstrăinată, dar în 1863 a fost refăcută, în jurul anului 1900 având 3200 de volume, dintre care 2300 de literatură. Asociația a alocat anual circa 1200 de coroane pentru tipărirea ziarelor maghiare, fiind abonată la 48 de ziare germane, engleze și franceze⁵³.

Societatea *Cercul civic* (Polgári Kör) a fost înființată în anul 1868 și a reunit meseriași care și-au propus scopuri cultural-distractive desfășurând și activități de popularizare a informațiilor din sfera vieții

politice. În 1875 avea 570 de membri și dispunea de o bibliotecă cu 1439 volume⁵⁴. Președinte al societății a fost multă vreme Mezey Mihály, notar public regal⁵⁵.

Cercul popular din Oradea-Velența și Oradea-Subcetate (Váradvelence - és váralyai népkör) s-a constituit la 28 februarie 1870 la inițiativa localnicilor din Oradea-Velența și Oradea-Subcetate⁵⁶. El a fost condus de avocatul dr. Dési Géza⁵⁷.

Înființarea și organizarea *Societății de arheologie și istorie a comitatului Bihor* (Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egyesület) este legată de numele unor personalități ca Rómer Flóris, Bölönyi Sándor și Gyalókey Lajos. Ședința de constituire a avut loc la data de 28 august 1872, în cadrul căreia a fost ales președinte Dóry József iar ca vicepreședinte Gyalókey Lajos⁵⁸. Societatea a mai avut în fruntea sa pe Rómer Flóris (din 1885), Bunyitai Vince (din 1891), Beöthy László și Karácsonyi János. Din anul 1890 aceasta își schimbă denumirea în *Societatea de arheologie și istorie a comitatului Bihor și a orașului Oradea*⁵⁹. Conform prevederilor statutare, avea drept scop descoperirea și colectarea obiectelor arheologice și a măturilor istorice de pe teritoriul județului sau din alte areale limitrofe, precum și înființarea unui muzeu de antichități la Oradea⁶⁰.

⁵¹ Katus László, *A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a XIX. Században* (Realizarea infrastructurii instituționale a culturii burgheze pe teritoriul Ungariei în secolul al XIX-lea), în *Társadalom és kultúra Magyarországon a XVII-XIX században*, Pécs, 2003, p. 12

⁵² Fehér Dezső, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1933-1937, p. 200

⁵³ Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad (Comitatul Bihor și Oradea)*, Budapesta, 1901, p. 348

⁵⁴ *Istoria Orașului Oradea...*, p. 264

⁵⁵ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 200

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ *Istoria Orașului Oradea...*, p. 349

⁵⁸ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 204

⁵⁹ Fleisz János, *Város kinek...*, p. 144

⁶⁰ Letiția Roșu, *Istoricul primului edificiu stabil al muzeului orădean, în Centenar Muzeul Orădean*, 1972, Oradea, p. 83

Acest ultim deziderat a fost atins în anul 1896, când s-a dat în folosință clădirea proiectată și executată de către Rimanóczy Kálmán⁶¹. În trei din cele nouă săli au fost expuse materialele de istorie și arheologie, iar în celelalte colecția episcopului Ipolyi Arnold (521 picturi în ulei, 26 goblenuri, 83 de covoare orientale, 77 mobile vechi, 219 obiecte de aur, 518 vase antice) lăsată prin testament orașului de pe malul Crișului Repede⁶².

La 2 octombrie 1892 s-a înființat *Societatea „Szigligeti”* (Szigligeti Társaság), avându-l ca președinte pe avocatul Rádl Ödön și ca vicepreședinte pe inspectorul școlar Sípos Orbán. În această societate au activat poeți și scriitori de talia lui Biró Lajos, Nagy Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos precum și scriitori tineri orădeni. Printre membri remarcanți ai societății îi găsim și pe Iosif Vulcan, iar din 1900 pe poetul Ady Endre. Asociația n-a fost gândită cu rosturi exclusiv literare ci s-a preocupat și de artele plastice, în rândurile ei fiind primiți și artiști plastici sau critici de artă⁶³. De numele societății se leagă și implicarea în acțiunea de construire a teatrului orădean, ridicarea statuii lui Szigligeti Ede, organizarea unor expoziții de artă plastică, înființarea de „biblioteci populare” publice. Timp de douăzeci de ani, pe teritoriul orașului au funcționat patru asemenea biblioteci. Nu lipsită de importanță este și activitatea editorială a societății. Numai în primii zece ani de existență, pentru editarea anualelor societății și a altor publicații, s-au cheltuit 1604,46 de coroane, la care s-au adăugat ajutoarele bănești acordate pentru tipărirea unor studii și opere ale membrilor⁶⁴. În anul 1919, societatea și-a încetat activitatea, dar în 1922 a fost reînființată, fiind ales președinte episcopul dr. Karácsonyi János.

Măine (Holnap) a fost o societate literară de elită, creată la Oradea, în 1908, de un grup de tineri gazetari care se întruneau în cafeneaua „Emke” (azi „Astoria”)⁶⁵. Localul era frecventat și de Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Babits Mihály, Balázs Béla, Miklós Jutka. Discuțiile angajate în acest cadru au vizat revigorarea liricii maghiare

Poetul Ady Endre
(1877-1919)

pe baze moderne, mai apropiată de pulsul societății contemporane⁶⁶.

Ideea înființării Societății „Ady Endre” s-a cristalizat în zilele imediat următoare morții poetului (27 ianuarie 1919). Ședința de constituire a avut loc la 19 februarie 1919, fiind ales președinte Antal Sándor, unul dintre promotorii mișcării literare moderne de la Oradea din cadrul Societății literare „Holnap”. Societatea și-a propus organizarea unor seminarii științifice pe diverse teme, a unei serbări Ady, planificată să aibă loc la teatrul orădean, pornind cu acest prilej și o campanie susținută în vederea ridicării unei statui a poetului. Datorită unor divergențe personale, precum și a evenimentelor istorice din primăvara anului 1919, când Oradea ajunge în zona operațiunilor militare, pe teritoriul orașului decretându-se stare de urgență, activitatea societății a fost suspendată. Ea nu a mai reușit să se reorganizeze, obiectivele ei culturale fiind preluate de Societatea „Szigligeti”⁶⁷.

Loja francmasonică „Regele Ladislav” a fost înființată în 1876 la inițiativa dr. Berkovits Zsigmond și a avut drept scop încurajarea culturii și artei⁶⁸. La începutul

⁶¹ Fleisz János, *Város kinek...*, p. 144

⁶² *Ibidem*, p. 144 -145

⁶³ Tóth János, *Contribuții la cunoașterea activității societăților culturale orădene în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*, în *Crisia*, 1981, p. 185

⁶⁴ *Ibidem*, p. 188

⁶⁵ *Istoria Orașului Oradea...*, p. 268

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ Tóth János, *Societatea „Ady Endre” din Oradea*, în *Crisia*, 1994, p. 431-433

⁶⁸ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 201

Poetul Ady Endre
la "Emke"

secolului al XX-lea în fruntea organizației s-a aflat dr. Várady Zsigmond⁶⁹.

Asociația pentru cultivarea frumosului (Szépítési egyesület) a fost înființată în anul 1883, primul președinte al acesteia fiind

Jereniczky Ferencz, acesta fiind urmat de baronul Dőry József și de dr. Beőthy László⁷⁰. A depus eforturi considerabile pentru revitalizarea vieții spirituale orădene.

În fine, amintim *Asociația prietenilor muzicii din Oradea* (Nagyváradi Zenekedvelők Egyesülete) care a fost înființată în anul 1890 la inițiativa notarului public regal Mezey Mihály. Societatea a avut drept scop organizarea de concerte, spectacole, serate muzicale, dar mai ales înființarea unei școli de muzică. Aceasta a fost deschisă în anul 1896 și a funcționat zece ani⁷¹.

VIAȚA SPIRITUALĂ ÎN BIHORUL INTERBELIC

Asociaționismul cultural românesc

Unirea din 1918 a inaugurat o etapă distinctă în istoria românilor, în care s-au deschis noi orizonturi vieții culturale. Prin înlăturarea barierelor politico-naționale, România întregită a beneficiat de contribuția tuturor provinciilor istorice românești, care au alcătuit un singur corp politic, economic și cultural. În noile condiții create, statul român uni-

tar a fost preocupat de realizarea unei solidarități a provinciilor sale, precum și de o participare activă la viața economico-culturală a tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, limbă și confesiune⁷².

În această "nouă epocă de cultură", pe care o preconiza istoricul Nicolae Iorga⁷³ încă de la începutul secolului al XX-lea, spațiul bihorean a căutat să se integreze eficient, încercând să reliefeze componentele sale socio-culturale specifice, prin intermediul cărora să contribuie nemijlocit la procesul de culturalizare inițiat de statul național unitar român.

Racordarea Bihorului la obiectivele culturale naționale s-a realizat printr-o colaborare strânsă a asociațiilor locale cu capitala țării, dar și cu alte orașe importante ale țării, precum Iași, Timișoara, Cluj-Napoca, Brașov, Constanța, Galați, Cernăuți și Chișinău.

Au fost organizate numeroase momente cultural-artistice, conferințe, expoziții, manifestări muzicale și teatrale, cu mare impact în societatea civilă, care au determinat omogenizarea culturală.

Imediat după Marea Unire, acest spațiu a beneficiat și de prezența constantă a turneelor de propagandă național-culturală inițiate de Teatrele Naționale din țară, mai ales cele din București și Cluj. Asemenea acțiuni au fost înregistrate și anterior momentului 1918, astfel că reluarea acestora, în condiții mult mai favorabile, a fost salutăată cu speranță și bucurie de intelectualitatea și societatea locală. Turneele teatrale au adus pe scenele bihorene valorile dramaturgiei românești, dar și pe cele consacrate în patrimoniul universal. Prezența acestora a reprezentat un câștig cultural indiscutabil pentru locuitorii județului Bihor.

Toate aceste realități interbelice au reclamat dinamizarea vieții culturale, care a intrat într-o nouă etapă a existenței sale, cu intenția declarată de a moderniza și culturaliza întreaga societate bihoreană. Treptat, acest deziderat a fost îmbrățișat și amplificat de grupările intelectuale locale, care s-au străduit,

⁶⁹ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 353

⁷⁰ *Ibidem*, p. 350

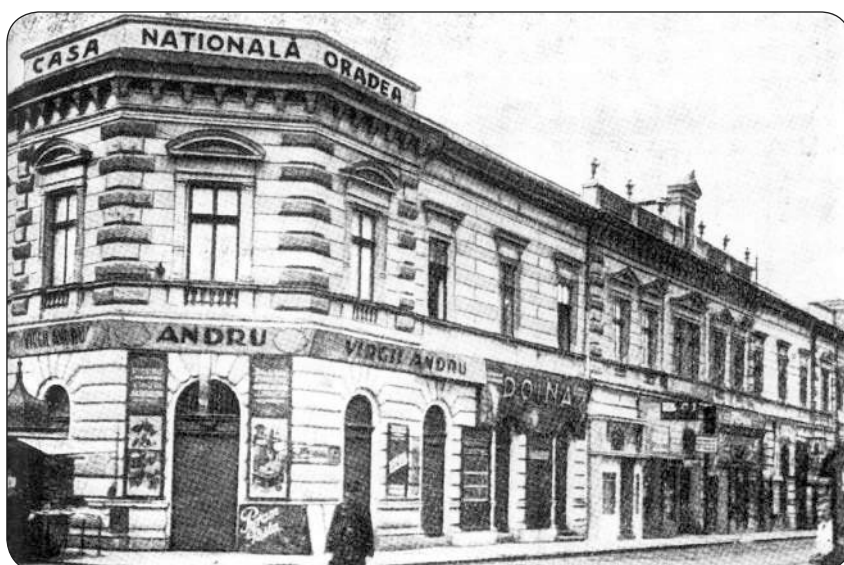
⁷¹ *Ibidem*

⁷² *Istoria românilor*, coordonator Ioan Scurtu, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2003, vol. VIII, p. 639-641; I. Găvănescu, *La o răspântie a istoriei naționale. Orientare asupra politicii culturale a României întregite*, Tipografia „Junimea Moldovei”, Iași, 1923, p. 19

⁷³ Nicolae Iorga, *O nouă epocă de cultură*, Editura Fundației "România de Măine", București, 2000, p. 21-24

pe tot parcursul perioadei dintre cele două conflagrații mondiale, printr-o legătură neîntreruptă cu organisme culturale naționale, să practice o deschidere largă spre toți locuitorii, indiferent de statutul lor social, acest fenomen reprezentând o cale sigură spre difuzarea generalizată a actului de cultură atât în mediul rural, cât și în cel urban.

Printre cele mai importante asociații culturale românești care și-au desfășurat activitatea în Bihorul interbelic amintim pe Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crișuri”, *Casa Națională a Județului Bihor*, despărțămintele bihorene ale „Astrei”, Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea, susținută din 1922 în activitatea muzicală de Societatea corală „Unirea” (condusă de Francisc Hubic din 1924), *Societatea Filarmonică din Oradea*, *Reuniunea Femeilor Române din Oradea și împrejurimi*, *Reuniunea Femeilor Române din Beiuș și jur*, *Reuniunea Meseriașilor români*

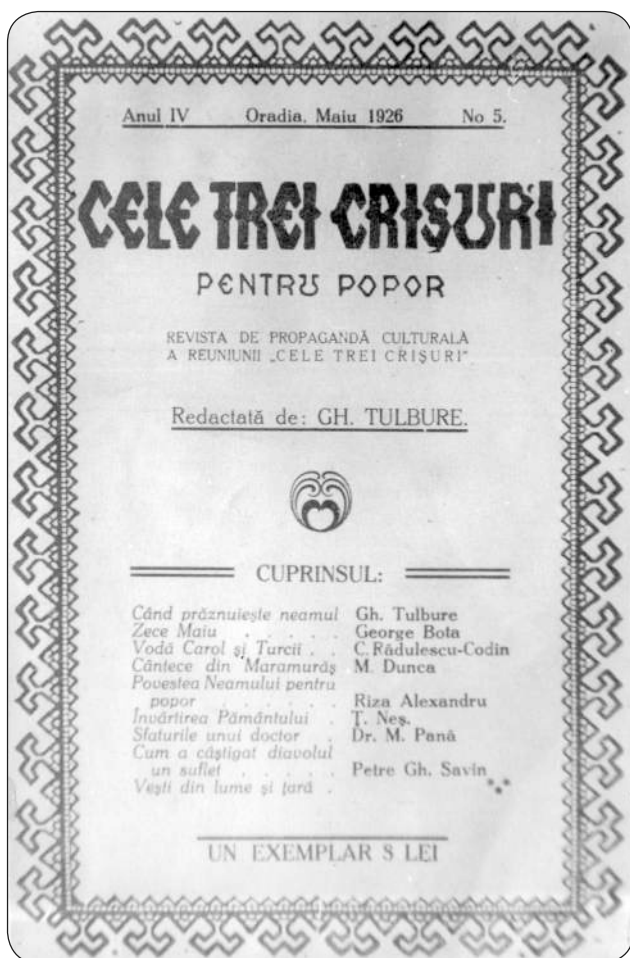

Sediul „Casei Naționale” din Oradea

etc. Alături de acestea, au activat și alte reuniuni similare, precum *Reuniunea învățătorilor români din Bihor*, asociațiile cultural-religioase și filantropice organizate în biserica ortodoxă („Oastea Domnului”, „Sfântul Gheorghe”, Frăția Ortodoxă Română, Asociația clerului, „Andrei Șaguna” - filialele locale ș.a.) și cea greco-catolică (Asociația Generală a Românilor Uniți, Reuniunile Mariane, „Preasfânta inimă a lui Iisus” ș.a.) etc.

Din punct de vedere organizatoric, Marea Reuniune și-a desfășurat activitatea începând din anul 1919, prin intermediul a trei secțiuni. Prima dintre acestea a fost Salonul de artă permanent „Crișul Alb”, la care s-a asociat și sucursala „Amicii Muzicii” din București. Aceasta a fost, de fapt, o expoziție permanentă de pictură, sculptură, caricatură, cusături și costume naționale, broderii și artă decorativă⁷⁴. Este evident faptul că Reuniunea a încercat - prin intermediul secțiunii - să contribuie la apropierea culturală a tuturor artiștilor, indiferent de naționalitate, pentru o colaborare unitară în cadrul culturii naționale⁷⁵.

Secțiunea de propagandă „Crișul Negru”, cea de-a doua componentă a Reuniunii, a acționat în domeniul publicațiilor, bibliotecilor, conferințelor, șezătorilor, reprezentațiilor teatrale, cinematogra-

⁷⁴ Marea Reuniune „Cele Trei Crișuri” din Județul Bihor și Oradea Mare. *Statute* (în continuare: *Marea Reuniune...*), Tipografia Societății pe acțiuni A. Sommenfeld, Oradea-Mare, 1919, p. 4

⁷⁵ *Cele trei Crișuri*, 1928, nr. 11-12, p. 183

fului etc⁷⁶.

Casele Naționale “Crișul Repede”, ca secție a Reuniunii, cu sucursale în diferite localități rurale și urbane ale județului, au corespuns propagandei culturale la sate. Aceasta urma să se concretizeze prin răspândirea unor publicații destinate lumii rurale, construirea unor așezăminte proprii, în care să se organizeze momente culturale diverse: serbări și dansuri naționale, concursuri pe diferite teme, spectacole teatrale și cinematografice, expoziții agricole și etnografice etc. În acest mod, s-a urmărit asigurarea unei legături între populația rurală și cea urbană, încurajarea muncii, dezvoltarea artei tradiționale românești etc⁷⁷.

Totuși spectrul larg al mijloacelor culturale utilizate (șezători artistico-culturale, prelegeri, conferințe, expoziții, spectacole muzicale, organizarea de biblioteci, cursuri pentru adulți, ridicarea unor monumente etc.)⁷⁸ au reușit să pătrundă în medii sociale din ce în ce mai largi, atât în pătura urbană, cât și în cea rurală. În ambele cazuri s-au obținut rezultate notabile din perspectiva culturalizării și consolidării contactului între cele două medii de locuire.

Toate formele de activitate s-au manifestat unitar, încercându-se propagarea culturii în toate straturile sociale ale populației.

Au fost solicitate pentru edificarea acestei vaste acțiuni de culturalizare toate personalitățile vremii, indiferent de naționalitate. Exclusivismul, provincialismul și xenofobia nu și-au găsit rostul în cadrul unei asociații culturale, care dorea să grupeze într-o singură forță toate energiile creatoare de cultură.

Casa Națională a Județului Bihor, organizată în anul 1929 la Oradea, a fost o societate care a înțeles cerințele timpului său. Ea nu s-a baricadat într-un provincialism obtuz, ci a fost receptivă la fenomenul de deschidere, de comunicare, de dialog intercultural. Saloanele sale au devenit, într-un scurt timp, spațiul de coeziune a tuturor bihorenilor și a tuturor cetățenilor României sosiți din orice colț de țară, pentru a organiza diverse manifestări socio-culturale aflate sub înaltul patronaj al instituției bihorene. Ceaiurile dansante, seratele muzical-artistice, concertele, con-

ferințele, audițiile radiofonice și șezătorile culturale au reprezentat prilejuri de manifestare unitară a sufletului românesc la granița apuseană a țării.

Promotoare a dezideratelor culturale la granița de vest, *Casa Națională a Județului Bihor* și-a desfășurat activitatea pe secțiuni distincte, fiecare dintre ele funcționând pe o anumită coordonată culturală.

Prima secțiune înscrisă în planul de activitate a fost cea pentru cultură și propagandă națională, condusă de Gheorghe Tulbure. Aceasta, la rândul ei, a încorporat trei subsecții: de propagandă externă, care și-a propus să editeze cărți și broșuri pentru persoanele străine care vizitează România, elaborarea unor monografii, elaborarea unui album de fotografii al bisericilor de lemn, promovarea industriei casnice, a portului popular românesc, a muzicii și poeziei populare peste granițele țării; una de propagandă internă, care a militat pentru informarea opiniei publice cu privire la unele chestiuni de interes național, în același timp acționând pentru editarea de broșuri și ziare, cercetarea ziarelor europene; cea de cultură a activat pentru înființarea unei biblioteci a *Casei Naționale*, coordonarea celorlalte societăți culturale din județ și acordarea de sprijin moral și material, patronarea diferitelor expoziții de artă, definitivarea procesului de federalizare a societăților culturale românești din județ.

A doua secție, cea pentru etnografie, a fost condusă de Teodor Neș, ea concentrându-și activitatea în jurul acțiunii de organizare a muzeului etnografic județean. *Casa Națională* s-a preocupat și de muzica națională, organizând o secțiune specială pentru coordonarea acesteia în tot județul. Scopurile propuse au vizat înființarea de coruri și fanfare românești, a școlilor de muzică (conservator) pentru prelucrarea arilor populare, invitarea societăților corale din țară, în vederea susținerii unor concerte la Oradea și în județ.

Colonelul Atanasie Negulescu a condus secția economică a *Casei Naționale*, care a sprijinit inițiativa particulară, acționând pentru răspândirea în mediul rural a cărților și broșurilor cu conținut divers din domeniul economic, agricol, bancar etc.

La inițiativa lui Andrei Crișanul s-a format secția medico-sanitară, care a desfășurat o energetică propagandă împotriva bolilor sociale, pentru prevenirea epidemiilor, acordarea de sfaturi privind problemele igienice și de creștere a nou-născuților,

⁷⁶ *Marea Reuniune...*, p. 5

⁷⁷ *Ibidem*, p. 5-6

⁷⁸ AN-DJBh, *fond Reuniunea Culturală “Cele Trei Crișuri”*, dos. 7, f. 15; *Cele trei Crișuri*, 1920, nr. 8, p. 29; *Ibidem*, 1921, nr. 7, p. 224-225; *Ibidem*, 1924, nr. 11-12, p. 182

atât în mediul urban, cât și în cel rural.

A șasea secțiune, cea industrial-comercială, a urmărit ajutorarea și susținerea elementului românesc în viața comercială și industrială a județului. Președintele Iuliu Muth și-a fixat drept obiectiv procurarea de localuri pentru organizarea de ateliere și prăvălii, în care să fie angajați muncitori români.

Ultima secțiune și-a extins acțiunea asupra educației fizice și a sportului în general, președintele Camil Manoila susținând, alături de alți factori locali, organizarea unor cluburi sportive românești în toate centrele importante ale județului⁷⁹.

S-a urmărit cu consecvență concretizarea unei veritabile emulații spirituale, care să conducă cu necesitate la consolidarea sentimentului național și la promovarea valorilor culturii românești.

Realizarea statului național unitar român a reprezentat și pentru despărțămintele bihorene ale *Astrei*, începutul unei noi etape din istoria culturală locală. De aceea, despărțămintele bihorene au fost nevoite să răspundă adecvat noilor necesități printr-o permanentă readaptare la provocările solicitate de realitățile timpului. Inovația a câștigat din ce în ce mai mult teren, ajungându-se la o situație care a reclamat o restructurare din mers a programelor tradiționale⁸⁰.

Programul cultural inițiat a vizat mai ales mediul rural, țărănimea română fiind angajată și ea în procesul de transformare a societății, mai ales în urma introducerii votului universal și a reformei agrare. Prin organizarea școlilor țărănești (22 de cursuri desfășurate între anii 1934-1940)⁸¹ s-a dorit o reșezare a țăranului român pe alte coordonate culturale și mentale, care să fie în concordanță cu noile realități ale timpului. Nu a fost ignorată nici noua gândire economică, în rândurile populației rurale avansându-se ideea cooperăției, mai ales prin intermediul conferințelor populare. Eforturi s-au înregistrat și în sensul apropierii săteanului de cuvântul tipărit al gazetelor sau al cărților, încercân-

du-se promovarea "gustului de carte" prin înființarea bibliotecilor populare în cât mai multe sate bihorene. Acestea aveau menirea de a informa țăranul, de a lărgi universul spiritual al acestuia și nu în ultimul rând de a-l transforma într-un factor activ al noii societăți românești. Un bun prilej pentru concretizarea acestui fapt a fost prezența țăranului în corurile satești, ceea ce a condus spre o coeziune socială și națională, detectabilă mai ales din repertoriul bogat în cântece de factură patriotică.

Demersurile pentru constituirea unui muzeu etnografic al Bihorului (organizat, în cele din urmă, în anul 1934, sub egida *Căsei Naționale a Județului Bihor*), precum și cele cu privire la redactarea unui organ de presă al despărțământului central bihorean, s-au înscris într-un program tradițional, care de multe ori a fost nevoit să se adapteze neconținut inovației.

În noul context, vechile forme tradiționale nu s-au cramponat de eficacitatea lor dovedită practic, ci au lăsat loc și altor elemente culturalizatoare novatoare cum ar fi radioul, diafilmul, cinematograful etc. Toate acestea au fost avansate mai ales după constituirea căminelor culturale, care au încercat să coordoneze întreaga viață a satelor.

Reuniunea de cântări „Hilaria”, activă încă din anul 1875, a intrat și ea într-o nouă etapă a istoriei și activității sale în perioada interbelică. Scopul său a rămas același și anume de a întări conștiința națională, de a milita pentru interesele românilor din acest spațiu, la acestea adăugându-se dorința de a participa cu întregul său fond de acumulări spirituale la vasta acțiune de culturalizare a satelor românești inițiată de tânărul stat unitar român⁸².

Această acțiune de îmbogățire a repertoriului reiese și din colaborarea constantă inițiată de „Hilaria” cu alte organisme similare, detașându-se legăturile artistice cu corurile bănățene și bucureștene, conduse de mari oameni de muzică, compozitori de marcă precum Ion Vidu, Sabin V. Drăgoi, D. G. Kiriace etc⁸³.

Activitatea interbelică a *Reuniunii învățătorilor români din Bihor* s-a înscris și ea pe aceeași coordonată de dezvoltare a vieții spirituale din Crișana care a fost

⁷⁹ AN-DJBh, *fond Casa Națională a Județului Bihor*, dos. 1, f. 74-81

⁸⁰ Lucia Cornea, *Principalele direcții de activitate ale Astrei bihorene în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1994, p. 189-190; *Raportul dintre Astra și stat, în Transilvania*, 1930, nr. 1-6, p. 113

⁸¹ Lucia Cornea, Barbu Ștefănescu, *Școlile țărănești organizate de Astra bihoreană în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1982, p. 202-203

⁸² AN-DJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. 13, f. 5

⁸³ *Ibidem*, dos. 4, f. 97, 102, 103; Avram Florea, *Creația corală românească din Banat în perioada interbelică*, Editura Mirton, Timișoara, 2004, p. 46

urmărită de toate reuniunile și societățile culturale locale ale timpului. În paralel cu acest demers comun, Reuniunea a promovat și o serie de acțiuni specifice care au ținut de latura educațională și metodologico-pedagogică. Astfel, s-a urmărit adoptarea și aplicarea unor metode pedagogice moderne cât mai eficiente în cadrul procesului educativ, promovarea limbii și literaturii române în procesul de învățământ, dobândirea unei vaste culturi pentru învățătorii români prin intermediul cursurilor de perfecționare și de pregătire profesională, reorganizarea școlii și înzestrarea acestora cu bibliotecă și material didactic adecvat, sprijinirea acțiunilor care au vizat construirea unor noi clădiri destinate învățământului⁸⁴.

La rândul lor, toate reuniunile și asociațiile feministe bihorene au încercat prin activitatea lor să susțină procesul de culturalizare inițiat de instituțiile statului și organisme culturale ale timpului. Ele și-au dovedit eficacitatea mai ales în planul vieții

sociale, unde au dezvoltat, în funcție de posibilități, o însemnată activitate filantropică și caritabilă. Balurile, serbările, satele, șezătorile artistico-culturale, au captat atenția societății civile bihorene, oferind un teren propice

Teatrul din Oradea, vedere din perioada interbelică

de receptare și consolidare a ideilor care promovau sentimentul sociabil și caritabil, valorile culturii și literaturii române, maghiare și evreiești, într-o zonă de graniță în care viața socială, culturală și economică pulsa într-un ritm fecund pentru recuperarea decalajului față de mediul occidental⁸⁵.

Fiind expresia particulară a fenomenului general de evoluție spirituală românească declanșată după 1918, manifestările teatrale au continuat direcțiile anterioare, impunându-se totodată prin caracterul lor ofensiv la granița de vest a țării. Spectacolul teatral și-a adus contribuția la vasta și complexa operă de educație națională prin intermediul promovării limbii române și a principalelor produse literare autohtone pe scenele teatrale din țară.

Demersurile culturale au vizat, în final, obiective identice cu cele ale altor societăți și instituții locale și naționale, permanentele raporturi de colaborare reprezentând dovada unei nealterate confraternități.

Asociația Vestul Românesc (înființată la începutul anului 1928) care a îmbrățișat ideea constituirii unui *Teatru de Vest*, a înțeles noua realitate interbelică și de aceea, alături de celelalte societăți culturale, a inițiat de-a lungul graniței de vest o muncă de formare a conștiințelor în spiritul noilor idei, segmentul social

⁸⁴ Ioan Roșu, *Cercurile culturale*, în *Beiușul*, 1924, nr. 5, p. 3; *Școala nouă*, 1923, nr. 3-4, p. 1; *Nona Gazetă de Vest*, 1939, nr. 920, p. 3

⁸⁵ Ghizela Cosma, *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 140

ce s-a dorit a fi modelat fiind larg (de la tineretul studios și până la locuitorii satelor)⁸⁶.

Fiind confruntat cu lipsuri materiale, care au fost neîndurătoare în perioada crizei economice din anii 1929–1933, *Teatrul de Vest* a continuat opera de propagandă națională, conștient fiind de faptul că acest obiectiv trebuie purtat ca un adevărat stindard național⁸⁷.

Turneele teatrelor Naționale din Cluj și București veneau să compenseze, în momentele de criză ale *Teatrului de Vest*, lipsa reprezentațiilor teatrale în limba română. Din păcate, oficialitățile vremii nu au susținut financiar în mod corespunzător eforturile proprii ale intelectualității pentru realizarea unui teatru românesc stabil⁸⁸.

Semnificațiile *Teatrului de Vest* au fost multiple. Pentru localnici, el a reprezentat o cale eficientă de acces spre valorile dramaturgiei românești, dar și un focar dinamic de cultură capabil să culturalizeze.

Societățile culturale din Bihorul interbelic s-au lovit pe tot parcursul epocii de un adevărat obstacol, cel financiar, care a condus uneori la stoparea unor inițiative socio-culturale și la diminuarea ritmului de concretizare a actului cultural.

Totuși presa locală a avertizat în repetate rânduri că dincolo de greutățile vieții cotidiene o parte a societății românești manifestă o nepăsare vădită față de actul de cultură, element care a condus la diminuarea sau nefinalizarea unor activități culturale.

Dincolo de aceste limite și neajunsuri, putem conchide că toate instituțiile și reuniunile culturale bihorene din Crișana interbelică, deși s-au confruntat cu diverse probleme, au reușit să fie utile societății integrându-se cu rezultate notabile în peisajul cultural zonal transilvănean, dar și în contextul general al spiritualității naționale. Ele au contribuit în mod direct la difuzarea fenomenului cultural în toate seg-

mentele vieții sociale modelând și mentalul colectiv al acesteia. Românii din Bihor, alături de maghiari, evrei, slovaci și alte etnii conlocuitoare, au reușit în perioada interbelică să dezvolte o viață culturală proprie ale cărei realizări s-au integrat într-un mod organic în circuitul valorilor naționale, care au dat consistență statului român angajat într-o dezvoltare social-politică, economică și culturală atât pe plan intern, cât și în cadrul relațiilor internaționale.

Presa românească și maghiară

Aceasta a urmărit, printr-un efor exemplar, îmbogățirea și lărgirea orizontului cultural al tuturor păturilor sociale, fiind vorba, de fapt, de conceptul de „educație permanentă” care, în secolul al XIX-lea, a reușit să mobilizeze generații de intelectuali, sub deviza generoasă de *luminare a poporului*.

Parcurgând revistele culturale ale vremii, observăm că transpare concepția potrivit căreia culturalizarea societății trebuie să primeze în fața oricărei alte preocupări deoarece, potrivit opticii de atunci, „cultura trebuie să fie avuție obștească și nu concentrată și izolată în câteva capete”⁸⁹.

Potrivit acestui deziderat, în Bihor, activitatea editorială a cunoscut o dezvoltare fără precedent, îndeosebi în domeniul presei. Motivațiile stringente au avut în vedere, dincolo de conștiința aportului intelectualilor, nevoia de a așeza România întregită în concertul statelor europene. În acest sens, Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crișuri” și *Casa Națională a Județului Bihor*, au devenit cei mai importanți editori care au acționat în vederea tipăririi unor reviste, broșuri și ziare pentru societatea bihoreană interbelică.

Pentru perioada analizată cele mai importante periodice culturale românești rămân următoarele reviste: *Cele trei Crișuri* (Oradea, 1920-1944), cu variantele sale pentru lumea satelor *Cele trei Crișuri pentru popor* (tipărită începând din 18 martie 1923 sub conducerea lui George Bacaloglu, avînd ca director general pe Gheorghe Tulbure) și *Revista satelor* (apărută în anul 1927 cu o structură identică), *Familia*, seriile a doua (1926-1929) și a treia (1934-1940), *Rînduri* (Beiuș, apărută între anii 1934-1936, editată de Revizoratul școlar din localitate, fiind o revistă literară și cultural-pedagogică) continuată prin revista

⁸⁶ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 1, f. 7; *Cum a luat ființă Teatrul de Vest*, în *Frontiera de Vest*, 1928, nr. 34, p. 2-3; Viorel Faur, Ioan Popovici, *Momente din istoria teatrului românesc în perioada interbelică. Preocupări bihorene pentru organizarea unei trupe stabile la Oradea*, în *Centenarul societății pentru crearea unui fond de teatru român*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1972, p. 173-193

⁸⁷ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 3, f. 265; *Tri-buna*, 1928, nr. 21, p. 2; Lucian Drimba, *Teatrul de Vest din Oradea*, în *Lucrări științifice*, Seria Literatură, 1973, p. 16

⁸⁸ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 4, f. 145; Idem, *fond Primăria orașului Beiuș*, dos. 80, f. 83-84

⁸⁹ Teodor Neș, *Propaganda culturală*, în *Familia*, 1926, nr. 3, p. 1

Crișul Negru (primul număr tipărit în 1936 sub egida Revizoratului școlar Beiuș; a fost elaborată cu efortul și susținerea exemplară a dascălimii din zonă). Și cele două biserici românești și-au constituit propriile publicații: *Legea românească* (1920-1948) editată de Episcopia Ortodoxă Română de Oradea, respectiv *Vestitorul* a Episcopiei greco-catolice.

Presa culturală a înregistrat și o serie de apariții de scurtă respirație, cum au fost *Aurora* (tipărită la Oradea, în intervalul decembrie 1922-iunie 1923, cu un conținut literar, artistic, teatral și social, într-o redactare bilingvă româno-maghiară; își propunea să publice cât mai multe traduceri din ambele literaturi; de asemenea, revista a urmărit publicarea de articole, cronici și recenzii despre arta și teatrul român și maghiar), *Muguri Noi* (1932), *Flori de Crâng* (1933-1934), *Astra Bihariei* (editată sub egida despărțământului central-județean al „Astrei” în intervalul 6 martie -15 mai 1932), *Foaia Școlară* (a surprins preocupările educaționale și culturale ale cadrelor didactice bihorene; începând din luna mai a anului 1937 publicația, care avea o apariție lunară, și-a schimbat denumirea în *Școala Biborului*, revistă pedagogico-culturală a corpului didactic primar din județ, susținută și editată de Reuniunea învățătorilor, Revizoratul școlar și Comitetul școlar județean) etc.⁹⁰.

În coloanele revistei *Cele trei Crișuri* s-au abordat subiecte dintre cele mai variate. Au fost publicate numeroase articole istorice și literare, întregite cu ilustrații desprinse din viața cotidiană interbelică și din peisajul românesc. De asemenea, nu au fost neglijate evenimentele politice, sociale și culturale consumate în țară și străinătate, apariția diverselor reviste culturale din România, cărțile tipărite de unele edituri românești și internaționale, toate informațiile

fiind analizate și comentate într-un spirit echilibrat și profesionist⁹¹.

Fiecare număr al revistei cuprindea o anumită temă, desfășurată și susținută prin articole semnate de scriitori din întreaga țară. Astfel, s-a prefigurat o emulație spirituală, de care a beneficiat nu numai populația din zona graniței de vest, ci și cea din restul țării⁹².

În cele două decenii de existență a acesteia, se pot evidenția două perioade: una este cuprinsă între anii 1920 și 1933, iar cealaltă se desfășoară între 1933 și 1940. Revista a apărut sporadic la București și în intervalul ianuarie-februarie 1941 - martie-aprilie 1944. Începând din anul 1933, revista a fost marcată de transformarea profilului ei în *Anale culturale*, deoarece rubricile sale s-au specializat în probleme care necesitau numai intervenții docte⁹³.

La rândul ei, revista *Familia*, ajunsă la seria a doua, a căutat să promoveze unitatea spirituală a tuturor românilor. Reapărută în peisajul orădean cultural în martie 1926, revista a rămas una de cultură, tipărită din inițiativa unor intelectuali „dornici de a lupta pentru cultura românească”⁹⁴. S-a avut în vedere „luminarea poporului” și „culturalizarea poporului”, concepte care au stat la temelia activităților culturale interbelice, potrivit cărora deținătorii de cunoștințe aveau datoria de a le răspândi în societate. Din această perspectivă, accentul a căzut pe ideea națională, redactorii noii serii fiind interesați de viața spirituală a orașului Oradea. Paginile publicației sunt ample pledoarii pentru înființarea unui teatru românesc la Oradea, în vreme ce trupa de teatru maghiară se confrunta și ea cu serioase dificultăți materiale⁹⁵. De altfel, emanciparea culturală a societății orădene a fost o preocupare permanentă a *Familiei*. Redactorul responsabil M.G. Samarineanu a depus eforturi semnificative pentru a obține colaborările lui Victor Eftimiu, Cezar Petrescu și Tabéry Géza. Tot el a

⁹⁰ *Cele trei Crișuri*, 1923, nr. 3, p. 48 ; *Revista satelor “Cele trei Crișuri”*, 1928, nr. 10, p. 1-16 ; Lucia Cornea, *Activitatea editorială românească în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1986, p. 97-115; Mircea, Gh., Popa, *“Cele trei Crișuri” și apropierea româno-maghiară*, în *Cele trei Crișuri*, 1991, nr. 6, p. 11 ; Idem, *Revista “Cele Trei Crișuri”*, în *Cele trei Crișuri*, 2004, nr. 4-6, p. 21-27 ; Gavril Hădăreanu, *Înflorirea culturii în perioada interbelică* (în continuare: *Înflorirea culturii...*), în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Editura Primus, Oradea, 2008, p. 673; *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 1; G. Bacaloglu, *Programul nostru*, în *Aurora*, 1922, nr. 1, p. 1; Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania*, Biblioteca revistei „Familia”, Oradea, 2001, p. 291-292; *Crișul Negru*, 1936, nr. 1, p. 1, 17-40; nr. 2, p. 3-9; *Școala Biborului*, 1938, nr. 1, p. 1, 5-9, 16-46

⁹¹ *Cele trei Crișuri*, nr. 9-10, p. 155

⁹² *Ibidem*, 1931, nr. 5-6, p. 75

⁹³ Viorel Horj, *Semicentenarul revistei “Cele trei Crișuri”*, în *Crișana*, 1970, nr. 80, p. 2; I. Hangiu, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 74; Nae Antonescu, *Scriitori și reviste din perioada interbelică*, Editura revistei „Convorbiri literare”, Iași, 2001, p. 42

⁹⁴ *Familia*, 1926, nr. 1, p. 16

⁹⁵ Tiron Albani, *Crișa teatrului maghiar din Oradea*, în *Familia*, 1926, nr. 2, p. 14-15

organizat numeroase șezători literare cu scriitorii din București și a găzduit în paginile revistei dările de seamă ale Universității „Emanoil Gojdu”. O preocupare importantă a revistei a fost legată și de ideea constituirii unei organizații profesionale a ziariștilor. Astfel, s-a înființat cercul ziariștilor din Oradea, cu reprezentanți români și unguri: Gheorghe Tulbure, Tabéry Géza, George A. Petre, M.G. Samarinenanu, Katona Béla, Hegedus Sandor etc.

După trei ani de strădanii, a doua serie a revistei *Familia* își încetează apariția, urmând ca experiența dobândită anterior să rodească într-o nouă serie, cea de-a treia, sub coordonarea lui M.G. Samarineanu. Perioada cuprinsă între martie 1934 și august-septembrie 1940 a fost una de excepție pentru revista lui Vulcan atât din punct de vedere al modernității, al contactului direct cu literatura momentului, cât și al apropierii fecunde față de ideile culturii românești și europene interbelice.

Dintre revistele maghiare de cultură amintim *Magyar Szó* (Cuvânt maghiar) redactată de scriitorul și ziaristul Tabéry Géza și *Tavasx* (Primăvara), care au apărut între anii 1919-1920.

Cea mai semnificativă publicație apărută în Beișul interbelic a fost fără îndoială săptămânalul *Beișul* (seria I – în perioada anilor 1921-1930, seria a II-a – 1942-1945), un ziar de propagandă națională condus de Nerva Traian Cosma. El a tratat în paginile sale probleme diverse de viață culturală, economică, socială, politică și chestiuni de știință, literatură, istorie și etnografie. *Observatorul* a fost o revistă culturală, socială și religioasă având o orientare greco-catolică. A debutat în peisajul revuistic local în martie 1928, având în frunte pe profesorii Ioan Teiușean și Louis Barral și Iréné Merloz. *Cuvântul Bihorului*, cu o existență efemeră (10 martie – 12 mai 1929), a fost o gazetă săptămânală condusă de Iosif Maiorescu⁹⁶.

Între anii 1923-1925 a apărut la Oradea ziarul *Vestul Românesc*, condus de Ștefan Mărcuș, care se declara apolitic. Singurul cotidian românesc care s-a menținut o perioadă mai lungă a fost *Gazeta de Vest* (1929-1936), intitulat „ziar politic independent”, sub redacția unui grup de intelectuali condus de George

A. Petre, continuat de *Noua Gazetă de Vest* (1936-1940). Mai amintim și o serie de publicații cu apariții de scurtă durată: *Santinela de Vest* (1924-1925), *Deșteptarea poporului* (1926-1928), *Timpul* (1931), *Steagul nostru* (1929-1938), *Străjerul* (1934), *Nădejdea poporului* (1932-1933) și altele.

Presa cotidiană de limbă maghiară și-a continuat existența prolifică și după momentul 1918. La Oradea erau tipărite opt cotidiane maghiare de diverse orientări. *Nagyvárad Napló* (Jurnal Orădean) a fost un important cotidian politic maghiar care, alături de *Nagyvárad* (Oradea), intitulat, din 27 ianuarie 1934, *Szabadság* (Libertatea) și *Nagyvárad Friss Újság* (Știri proaspete orădene), se încadra în jurnalele de dimineață. După-amiaza era tipărit *Nagyvárad Estilap* (Foaia de seară orădeană), sub redacția lui Katona Béla⁹⁷.

În domeniul presei politice remarcăm apariția, la Salonta, a ziarului *Szalonta és Vidéke* (Salonta și împrejurimile), cu o existență scurtă în presa locală, vechiul cotidian politic *Szalontai Lapok* (Foaia de Salonta), tipărit cu întreruperi până în anul 1929 și *Az Újság* (Ziarul) – ziar politic independent, devenit mai târziu *Nagyszalontai Újság* (Ziarul de Salonta). Amintim și publicația oficială a primăriei salontane intitulată *Buletinul orașului Salonta*, alături de alte ziare cu o apariție vremelnică, precum *Szemle*, *Futár*, *Kék Madár* și *România*⁹⁸.

Societăți culturale maghiare

Alături de asociațiile culturale românești, în Bihorul interbelic, și-au continuat existența o serie de reuniuni culturale maghiare care au fost amintite mai sus. În Oradea, în anul 1920, s-a încercat reorganizarea Societății literare *Ady Andre*, fapt care a eșuat. În consecință, scopul acesteia a fost preluat, pe la mijlocul deceniului al treilea, de Societatea *Szigligeti*, o mai veche asociație culturală maghiară care își reîncepuse activitatea în anul 1922

Societățile culturale maghiare au avut un rol important și în dezvoltarea vieții spirituale a orașu-

⁹⁶ Gavril Hădăreanu, *Înflorirea culturii...*, p. 665-668, 671, 672; Gabriel Moisa, *Oradea anilor '20 ai secolului trecut. Repere demografice, politice, economice și spirituale*, în vol. *Aurel Lazăr și epoca sa*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2007, p. 83-84

⁹⁷ Gabriel Moisa, *op.cit.*, p. 83; Lucia Cornea, *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1987, p. 71-72

⁹⁸ Lucia Cornea, *Contribuții la o istorie a orașului Salonta în perioada interbelică. 1919-1945* (în continuare: *Contribuții...*), Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Oradea, 2005, p. 141-143

lui Salonta, care a rămas și după 1919 pregnant de expresie maghiară. Cele mai multe, în noua ordine politică și culturală inaugurată în cadrele României întregite, au găsit un sprijin substanțial în biserica reformată și romano-catolică, cele două fiind principalele instituții ecleziastice care au contribuit la conservarea vieții spirituale a populației maghiare din localitate.

La Salonta și-au continuat existența *Corporația industrială*, *Cercul Comercianților* sau *Clubul Comercianților* reînființat în iunie 1923, Reuniunea „*Cultul lui Aranny*”, *Casina Maghiară*, care în 1921 s-a unificat cu *Casina Română*, *Căminul Industriașilor* - o asociație profesională, culturală și filantropică care avea organizat și un cor, încă din 1884, sub denumirea de „corul industriașilor”, *Clubul Proprietarilor* - o mai veche asociație reactivată în perioada interbelică⁹⁹.

Toate instituțiile și reuniunile culturale (românești, maghiare etc.) din Crișana interbelică, deși s-au confruntat cu diverse probleme, au reușit să fie utile societății, integrându-se cu rezultate notabile în peisajul cultural zonal transilvănean, dar și în contextul general al spiritualității naționale. Ele au contribuit în mod direct la difuzarea fenomenului cultural în toate segmentele vieții sociale, modelând și mentalul colectiv al acesteia.

REPERE PRIVIND VIAȚA CULTURALĂ POSTBELICĂ

Viața culturală a orașului și județului Bihor s-a înscris în trendul general românesc al perioadei postbelice, purtând desigur, amprenta specifică a locului. După o perioadă neagră, în care actul veritabil de cultură își făcea loc cu greu în peisajul cultural orădean, începând cu anii '60 lucrurile au început să se schimbe, într-un context politic intern ceva mai relaxat. Însă, abia după 1989, eliberată de orice constrângere ideologică, cultura orădeană s-a putut manifesta cu adevărat liber.

După război, viața culturală orădeană a încercat să revină la normalitate. Acest lucru nu s-a putut, evident. Vechile instituții culturale interbelice au fost șterse. Totul era subsumat noilor realități. Cultura trebuia să devină una de masă. De fapt,

imediat după instaurarea administrației civile s-au luat măsuri în vederea masificării culturii și de ținere a acesteia sub control. Este vorba, în primul rând, despre crearea „*Ateneului Muncitoresc*”, sub egida căruia trebuia să se desfășoare întreaga viață culturală a orașului¹⁰⁰. Sub îndrumarea sa, în 1945 și-a reluat activitatea Teatrul Maghiar și, vreme de doi ani, între 1946-1948, până ce actorii români au fost transferați la Arad, și Teatrul de Vest în limba română. Inclusiv activitatea muzeistică orădeană în primii săi ani a stat sub semnul „*Ateneului Muncitoresc*”.

Cu toate acestea Oradea și Bihorul au beneficiat de o viață culturală activă, exceptând poate deceniul șase al secolului trecut. Aceasta s-a manifestat mai ales prin intermediul unor instituții culturale de prestigiu precum: Muzeul Regional Crișana, anterior (1947-1950) Muzeul Petöfi-Bălcescu, ulterior (din 1971), Muzeul Țării Crișurilor, cu Muzeele memoriale Iosif Vulcan, Ady Endre și Aurel Lazăr, dar și Muzeul orașenesc Beiuș, Muzeul Arany Janos din Salonta, Teatrul de Stat din Oradea cu cele două secții, română și maghiară, precum și cel de păpuși și Filarmonica de Stat din Oradea.

Muzeul Țării Crișurilor

În Oradea au existat antecedente de organizare a unui muzeu încă din secolul al XIX-lea. Între 1872 și 1896, aici a funcționat Muzeul Societății de Istorie și Arheologie a Județului Bihor. În 1896 a avut loc deschiderea Muzeului în local propriu, iar în 1921 a fost redeschis, după ce, pe perioada primului război mondial, fusese închis. Anul 1948 a însemnat și pentru instituția orădeană intrarea în proprietatea statului. Între 1950-1970 muzeul a funcționat sub mai multe denumiri: Muzeul Regional Crișana și Muzeul Județean Bihor. În 17 ianuarie 1971, sub numele de Muzeul Țării Crișurilor, instituția și-a mutat sediul în clădirea Palatului Baroc, construit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, clădire în care mai funcționează și în prezent¹⁰¹. Alături de acesta și-au mai deschis porțile în Oradea și două muzee memoriale: Muzeul memorial *Iosif Vulcan*, în 1964, și Muzeul memorial *Ady Endre*, în 1955, ambele făcând parte din Complexul Muzeal Orădean.

⁹⁹ Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 80-81; Lucia Cornea, *Contribuții...*, p. 127-134

¹⁰⁰ L. Drimba, 1969, p. 90

¹⁰¹ *Ghidul*, 2000, p. 52-53

În perioada postbelică, la conducerea instituției muzeale s-au aflat următorii directori: S. Știrban (1947-1948), Vlad Spoială (1948-1961), L. Galamb și T. Jurcsak (1961-1965), Virgil Giurcă (1965-1974), Sever Dumitrașcu (1974-1990), Barbu Ștefănescu (1990-1994), Aurel Chiriac din 1994 până în prezent, ultimul cu realizări remarcabile într-un context în care destinul instituției nu a fost unul foarte lin. De numele său se leagă, între altele, obținerea și realizarea noului sediu al Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

Prestigioasă instituție locală de cultură, muzeul orădean a beneficiat în această perioadă de specialiști de excepție, pasionați de cunoașterea istoriei locului. Paleta științifică abordată a fost una foarte largă, orientată în mai multe direcții, acoperind toate epocile istorice, de la antichitate la contemporaneitate. După 1990, muzeul orădean și-a dezvoltat constant o nouă dimensiune, aceea a dialogului cu alte instituții de profil din lume, îndeosebi din centrul Europei, precum Debrecin, Kosice, Lublin, St. Gallen, Trento, Vîrșet etc.

În domeniul arheologiei și istoriei vechi au ieșit în evidență prin cercetările efectuate și materialele publicate de Ivan Ordentlich, Nicolae Chidioșan și Sever Dumitrașcu. În zona evului mediu semnalăm contribuțiile semnate de Liviu Borcea și Gheorghe Gorun, iar în cel al epocilor modernă și contemporană pe cele ale istoricilor Lucia Cornea, Viorel Faur și Blaga Mihoc. O nouă generație de tineri muzeografi se afirmă cu tărie după 1990. Între aceștia îi pomenim pe Doru Marta, Ga-

Expoziție Muzeu

briel Moisa, Gruia Fazecaș, Călin Ghemiș, Florina Ciure, Corina Toma.

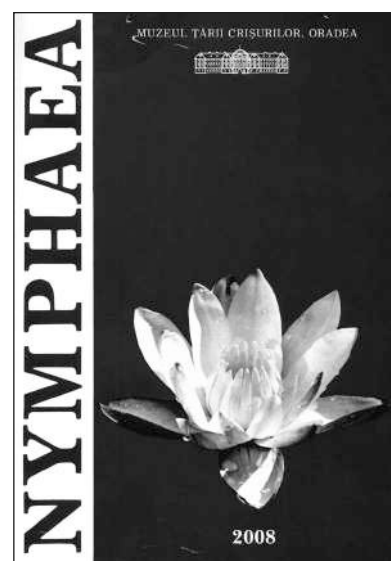
În câmpul etnografiei și etnologiei s-au remarcat specialiști de prestigiu, între care îi amintim pe: Tereza Mozeș, Aurel Chiriac, Barbu Ștefănescu și Ioan Godea. Toți și-au lăsat serios amprenta asupra cunoașterii istoriei Bihorului și nu numai, datorită contribuțiilor de substanță consacrate istoriei artei, cazul lui Aurel Chiriac, și etnografiei, datorate lui Barbu Ștefănescu. Ioan Godea s-a aplecat îndeosebi asupra istoriei artei bisericești și etnologiei.

În domeniul artei s-au remarcat Coriolan Hora și Aurel Roșu, iar în cel al științelor naturale Tiberiu Jurcsak, Mircea Paina sau Márton Venczel. Cu toții și-au adus un aport serios la creșterea prestigiului instituției culturale orădene.

Muzeul Țării Crișurilor din Oradea are o veche tradiție publicistică. Cea mai cunoscută tipăritură este, desigur, anuarul *Crisia*, apărut în 1971. Înainte de aceasta au mai existat însă o serie de publicații, în primul rând ale ale Secției de Istorie și, mai înainte, ale Societății de Arheologie și Istorie a Oradiei și Comitatului Bihor. Chiar dacă nu au avut ritmicitatea aparițională a *Crisiei*, acestea merită pomenite. Astfel, la finele secolului al XIX-lea au apărut, sub egida Societății de Arheologie și Istorie a Oradiei și Comitatului Bihor, mai multe publicații, între care amintim: *A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Jelentése az 1888/92 évekről*, *A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet 1896/97-iki évkönyve*.

În perioada interbelică, slujitorii muzeului orădean nu au reușit să reînvie tradiția publicistică antebelică. Cu toate acestea, ei făceau cunoscute rezultatele cercetărilor lor în principalele reviste culturale orădene: *Familia* și *Cele Trei Crișuri*.

După cel de-al doilea război mondial, preocuparea pentru cercetarea științifică a fost tot mai prezentă, începând mai ales cu mijlocul anilor '60, într-un context politic intern favorabil. Acest lucru s-a concretizat prin apariția primelor publicații ale muzeului orădean, începând cu anul 1966. Este vorba despre cunoscutele *Caiete* unde muzeografi orădeni puteau aduce la cunoștința comunității științifice și nu numai rezultatele propriilor cercetări. *Caietele* și-au încetat apariția la cel de-al nouălea număr, în 1971. Cauza a fost una fericită pentru breasla muze-

“Crisia”,
“Biharia” și
“Nymphaea”,
periodicele editate
de Muzeul Țării
Crișurilor

ografilor istorici orădeni: apariția anuarului *Crisia*.

Crisia este publicația Muzeului Țării Crișurilor din Oradea. Inițial aceasta nu a fost revista muzeului orădean, ci a Facultății de istorie-geografie din cadrul

Institutului pedagogic din Oradea și l-a avut ca fondator pe istoricul Sever Dumitrașcu.

Cum facultatea orădeană avea deja un un periodic cu oarecare tradiție, *Lucrări științifice*, odată cu numirea profesorului Sever Dumitrașcu în funcția de director al Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, *Crisia* a devenit publicația științifică a colectivului de istorie de la această instituție de cultură.

Din 1973 apar încă două publicații aferente Secțiilor de Etnografie și Artă, *Biharia*, și Științe Naturale, *Nymphaea*. Ele au fost, alături de *Crisia*, volumele în care muzeografi orădeni au putut să-și publice cele mai noi rezultate ale cercetării științifice. Fondatorii acestora au fost: Sever Dumitrașcu, pentru *Nymphaea*, și Ioan Godea și Sever Dumitrașcu, pentru *Biharia*.

1984 a fost un an important în evoluția tipăriturilor patronate de instituție. Atunci au avut loc modificări substanțiale în regimul anualelor muzeului, prin reorganizarea întregii activități publicistice. Ca urmare a constrângerilor epocii, *Nymphaea* și *Biharia* au fost nevoite să-și înceteze apariția, singurul anuar care a rămas pe mai departe a fost *Crisia*, revista colectivului de la Secția de Istorie. Cu toate acestea s-au făcut eforturi serioase pentru permanentizarea apariției celor două publicații. Astfel, în paginile

Crisiei au continuat să apară studii și articole de artă, etnografie și științe naturale. Acestea au apărut apoi sub formă de extrase copertate, care continuau, de fapt seriile care și-au încetat apariția.

Practic, anualele orădene au cunoscut trei etape distincte în evoluția lor: 1971 (1973)-1983, 1984-1989 și 1990 până astăzi. În prima perioadă, *Crisia* a fost exclusiv o publicație a colectivului Secției de istorie, cu excepția primelor două numere. Între 1984 și 1989, prin desființarea celorlalte reviste ale muzeului, *Biharea*, a Secțiilor de Etnografie și Artă, *Nymphaea*, a Secției de Științele naturii, *Crisia* a devenit singurul anuar al instituției în care publicau specialiștii tuturor secțiilor. După 1990, lucrurile au revenit la situația de dinainte de 1983.

Scopul declarat al revistelor a fost acela de a publica rezultatele cercetărilor de istorie și arheologie, artă, etnografie și științele naturii, prin studii și materiale referitoare, în principal, la județul Bihor. Toate cele trei anuare au fost prin excelență publicații locale. Acest lucru nu a împietat cu nimic asupra importanței acestora. Prin valorificarea unor informații inedite și interesante, acestea și-au adus o contribuție importantă la dezvoltarea istoriografiei transilvănene.

Anii '90 au însemnat o creștere a valorii științifice a revistelor, nemaexistând nici o reticență vizavi de abordarea subiectelor științifice. *Crisia* a revenit la situația de anuar separat, la fel ca și de celelalte două, *Biharea* și *Nymphaea*. Colectivele redacționale ale celor trei reviste s-au schimbat fundamental datorită infuziei de tineri muzeografi din primul deceniu postdecembrist.

*Clădirea Muzeului
Militar din Oradea*

din acest areal. Muzeul Memorial „Iosif Vulcan” a fost inaugurat în anul 1965, cu prilejul organizării festivităților de aniversare

a unui secol de la apariția revistei *Familiă*, în Oradea, și funcționează în casa marelui om de cultură Iosif Vulcan, reprezentant de seamă al românilor din Oradea la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acesta adăpostește obiecte și efecte personale aparținând lui Iosif Vulcan, fiind un loc vizitat de mulți orădeni și bihoreni.

Statistic, între 1971 și 2010 există un număr impresionant de anuare tipărite, în toate cele trei cazuri: *Crisia* - 40 de volume, *Biharia* - 25 de volume, *Nimphaea* - 24 de volume

În paralel cu tipărirea anuarelor, între 1971 și 2010, în Editura Muzeului Țării Crișurilor din Oradea au mai fost publicate numeroase cărți de autor aparținând muzeografilor și cercetătorilor științifici de la cele patru secții ale instituției muzeale.

În Oradea mai funcționează într-un edificiu construit în 1895, Muzeul Militar Național. Filiala Oradea. Deschiderea acestuia a avut loc la 26 decembrie 1971. Patrimoniul muzeului este alcătuit din documente și obiecte donate de veterani ai Diviziei 11 Infanterie (fosta Divizie 11 Mecanizată din Oradea) și de familiile acestora, precum și din exponate aduse de la Muzeul Militar Național din București.

Muzeele memoriale din Oradea și județul Bihor,

*Muzeul
memorial
„Iosif Vulcan”
Oradea*

parte componentă a Complexului „Muzeul Țării Crișurilor”, joacă un rol important în viața culturală a comunităților. Acestea sunt relevante pentru trecutul și prezentul locuitorilor

Muzeul Memorial „Ady Endre”, a fost inaugurat în anul 1955, în locul unei cafenele unde poetul Ady Endre obișnuia să se întâlnească cu elita maghiară și românească a orașului Oradea. Muzeul este dedicat acestei personalități care și-a lăsat o amprentă serioasă asupra orașului.

*Muzeul
memorial
„Ady Endre”
Oradea*

Muzeul Memorial „Aurel Lazăr” este cel mai nou din salba de instituții de acest gen. Inaugurat la 1 Decembrie 2008, la 90 de ani de la momentul semnării în casa lui Aurel Lazăr a Declarației de autodeterminare a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Muzeul este organizat pe două dimensiuni istorice: una prezintă viața și activitatea lui Aurel Lazăr, iar a doua vizează unele valori ale artei romanesti interbelice, din colecția Muzeului Țării Crișurilor, valori care au ptruns în spațiul transilvan după anul 1918. O noutate muzeala va fi sala de proiecții cu filme

*Muzeul
memorial
"Aurel Lazăr"
Oradea*

documentare privind evenimintele din preajma datei de 1 Decembrie 1918.

Muzeul "Arany Janos" din Salonta și Muzeul orașenesc Beiuș sunt alte două instituții care reprezintă importante focare de cultură în cele două orașe ale județului Bihor.

Teatrele

Teatrul de Stat din Oradea Secția română

Viața culturală a Oradei în primii ani postbelici a fost marcată de urmările războiului. La finele anului

1944, în cel mai pur spirit al epocii, lua ființă la Oradea un "*Ateneu muncitoresc*", care a preluat întreaga activitate culturală a orașului. În acest context, în noiembrie 1945, se înființează o asociație numită *Prietenii teatrului*, în frunte cu generalul Paul Alexiu. Scopul

principal al asociației era acela de a conlucra la crearea unui teatru în limba română¹⁰². O lună mai târziu, în 15 decembrie 1945, lua ființă teatrul românesc la Oradea sub conducerea actorului Ștefan Iordănescu,

societar la Teatrul Național din Craiova¹⁰³, sub numele de Teatrul de Vest, nume purtat o un timp și în perioada interbelică.

Pornit cu entuziasm la drum la începutul anului 1946, treptat, teatrul românesc din Oradea și-a pierdut din avânt, astfel că, în 1948, ca urmare a neasigurării bazei materiale și a lipsei publicului românesc lipsit de solidaritate culturală, Teatrul de Vest s-a mutat la Arad¹⁰⁴. Vreme de șapte ani, până în 1955, când a luat ființă Teatrul de Stat din Oradea cu două secții, română și maghiară, publicul românesc din Oradea nu a mai avut un teatru al său¹⁰⁵. Atmosfera proletcultistă a epocii a adus în fruntea teatrului orădean pentru șapte ani

*Aspect din
expoziția
permanentă
a Muzeului
memorial
"Aurel Lazăr"*

*Muzeul
"Arany Janos"
Salonta*

¹⁰² T. Călugăru, 1949, p. 1

¹⁰³ *Teatrul românesc*, 2001, p. 72.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 80

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 81

Teatrul de Stat din Oradea - detaliu de interior

devenind unul dintre cele mai bine cotate la nivel național și nu numai. Nume mari ale scenei românești au jucat în piese montate la Oradea. Între ace-

tea amintim doar câteva: Radu Beligan, Marin Moraru, Dina Cocea, Mihai Fotino, Ion Marinescu, Octavian Cotescu, Ștefan Iordache, Mircea Diaconu, Tamara Buciuceanu, Dorel Vișan, Olga Tudorache, Adrian Pinte, Maia Morgenstern și mulți alții.

Teatrul orădean a organizat, începând din 1976, un festival de teatru intitulat "Săptămâna teatrului scurt". În momentul debutului festivalului acesta era singular în România. După un început mai timid, manifestarea s-a impus în peisajul teatral românesc și internațional, tot mai mult de la o ediție la alta¹⁰⁹. După 1990, festivalul s-a dezvoltat, păstrându-și și caracterul internațional.

Teatrul de Stat din Oradea - detaliu de interior

Secția maghiară

de zile un muncitor pantofar, Molnár János¹⁰⁶. În septembrie 1955, pe scena teatrului orădean reîncepeau repetițiile pentru spectacolele în limba română. Primul colectiv a fost format din actori cu vechi state de activitate, dar și din proaspeți absolvenți din promoția 1955, nouă la număr, ai Institutului de Teatru și Artă Cinematografică "I.L. Caragiale" din București între care și Eugen Țugulea, viitor director al teatrului orădean¹⁰⁷.

După o perioadă de glorie a teatrului românesc, la Oradea, vreme de 10 ani, până în 1965, la înființarea revistei "*Familia*", această instituție a fost nucleul dur al culturii orădene. Ulterior a urmat o perioadă de oarecare criză în activitatea teatrului¹⁰⁸. Plecarea din Oradea a unor regi-zori bine cotați la nivel național, precum Radu Penciulescu și Valeriu Moisescu și-a lăsat serios amprenta asupra valorii reprezentațiilor.

Situația s-a schimbat însă de la un an la altul și, mai ales în perioada directoratului lui Mircea Bradu, între 1977-1992 secția română a teatrului orădean a cunoscut mari succese,

Teatrul maghiar a fost mai prezent în viața

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 222

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 86

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 124

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 258

*Imagine din
spectacolul
"Tango", de
Slawomir Mrojek
(secția maghiară)*

culturală a orașului în primii ani de după război. Sub egida "Ate-neului Muncitoresc", în cursul anului 1945, Teatrul Maghiar și-a reluat activitatea sub conducerea directorului Farkas Sándor¹¹⁰.

După reforma teatrelor din România din 1948, teatrul în limba maghiară a rămas să funcționeze mai departe, cel românesc dispărând din peisajul cultural pentru o vreme. Colectivul teatrului maghiar din Oradea a fost unul valoros, ceea ce, combinat cu susținerea din partea publicului prin prezența în număr mare la spectacolele puse în scenă, a făcut ca secția maghiară să nu dispară în 1948. Acest specific al teatrului maghiar orădean se menține și astăzi.

Colectivul de actori și regizori a oferit publicului iubitor de teatru de-a lungul timpului piese de teatru remarcabile. Și în viața acestei secții au fost plusuri și minusuri, însă, în general, trupa maghiară a fost una care și-a mulțumit publicul¹¹¹. După 1990, secția maghiară a Teatrului de Stat, denumită și trupa Szigligeti Ede, a devenit foarte activă.

Începând cu anul 2011 lucrurile s-au schimbat în ceea ce privește funcționarea Teatrului de Stat din Oradea. Ca urmare a unor decizii ale legislativului bihorean, din februarie 2011, se prevedeau înființarea a două instituții de spectacole, cea română, denumită Iosif Vulcan, și cea maghiară, Szigligeti Szinház. Din prima urma să facă parte secția română de teatru, Teatrul pentru Copii și Tineret Arcadia și Ansamblul Folcloric Crișana, în timp ce cea de-a doua ar urma să preia secția maghiară a Teatrului de Stat și Ansamblul

Folcloric Nagyvarad. Ulterior lucrurile s-au nuanțat în sensul că urma să se înființeze Teatrul Maghiar, iar Teatrul Arcadia urma să fie absorbit de Teatrul de Stat.

Noua formulă viza de fapt constituirea a două instituții separate, una românească (Teatrul Oradea) și una maghiară. În fruntea instituției românești a fost numit, cu titlu interimar Daniel Vulcu, iar în cea maghiară Zvikker Katalin¹¹².

Teatrul de Stat pentru copii și tineret "Arcadia" Oradea

La 1 februarie 1950, Comitetului Provizoriu al Comunei Urbane Oradea decidea înființarea la Oradea a unui Teatru de păpuși¹¹³. Inițiativa înființării acestei instituții i-a revenit conducerii Teatrului maghiar din Oradea¹¹⁴, iar spectacolele se țineau atât în limba română, cât și în maghiară. De-a lungul timpului, trupa de actori, regizori și scenografi și-a câștigat un bun renume printre micuții spectatori. Începând cu 1 iunie 1955, printr-o decizie a Sfatului popular al orașului Oradea, secția de păpuși a Teatrului maghiar din Oradea a devenit unitate independentă, dată la care Teatrul de Păpuși, ca denumire oficială, s-a mutat în lăcașul actual din cadrul Complexului "Vulturul Negru" din str. Vasile Alecsandri¹¹⁵.

Odată cu trecerea anilor, prin consolidarea an de an a repertoriului prezentat, actorii de la teatrul de păpuși orădean au format o echipă cotate ca fiind printre cele mai bune din țară¹¹⁶. În același timp, atelierele de pictură, grafică, tâmplărie etc. în ciuda unor greutăți cauzate de lipsurile tot mai acute în ceea ce privește dotarea cu cele necesare recuzitei spectacolelor, au realizat lucruri la înălțime.

După 1990, evoluția ascendentă a instituției a fost remarcată de tinerii spectatori. La aniversarea a 50 de ani de păpușerie în Oradea, începând cu anul 1999, teatrul orădean și-a schimbat numele din Teatrul de Stat de Păpuși din Oradea în Teatrul de Stat pentru Copii și Tineret "Arcadia" Oradea,

¹¹² <http://www.citynews.ro/bihor/eveniment-29/cj-bihor-a-reinfiintat-teatrele-din-oradea-121193/>

¹¹³ *Teatrul Arcadia*, 2000, p. 2

¹¹⁴ *Fáklya*, 15 februarie, 1950, p. 2

¹¹⁵ *Teatrul Arcadia*, 2000, p. 3

¹¹⁶ R. Boureanu, 1961, p. 3

¹¹⁰ *Istoria*, 1995, p. 426

¹¹¹ Nagy B., 1998, *passim*

*Intrarea la Teatrul
"Arcadia"*

*Intrarea la Teatrul
"Arcadia"*

pentru a reflecta, se spunea în argumentație, genul de spectacole ce se prezintă cât și categoriile de spectatori care le urmăresc.

Filarmonica de Stat din Oradea

Preocupările muzicale orădene sunt reluate după cel de-al doilea război mondial sub egida aceluiași "*Ateneu Muncitoresc*". Orchestra filarmonică și-a reluat activitatea în 1945, întrunind un colectiv de instrumentiști conduși de dirijorul Romulus I. Botto¹¹⁷. În 1949, Societatea filarmonică devine instituție de stat, funcționând sub numele de Filarmonica de Stat din Oradea. Din acest moment, devenind instituție de stat, se supunea rigorilor culturale ale vremii. Tocmai din această cauză, în primii ani de după 1949 programele concertelor erau destul de eterogene ca și compoziție reflectând ingerințele politicului. Nu de puține ori, Filarmonica era nevoită să execute o serie de programe de promenadă, care se adresau de fapt clasei muncitoare, mai puțin familiarizată cu concertele simfonice¹¹⁸.

Începând cu anul 1953 s-a observat o revigoare a vieții muzicale orădene. Din acel an au sosit la Oradea o serie de absolvenți de specialitate și dirijori, care au ridicat treptat nivelul reprezentațiilor. Cel mai cunoscut nume sosit la Oradea în 1953 a fost cel al dirijorului Aurel Popa. El a fost urmat patru ani mai târziu de alte nume devenite celebre

¹¹⁷ Al. Firez, I. Bradu, 1973, p. 61

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 62

precum: Miron Rațiu și Remus Georgescu, iar din anii '60 de Ervin Acél¹¹⁹.

Conducerea Filarmonicii s-a preocupat constant de lărgirea repertoriului. Începând cu stagiunea 1956-1957, în fiecare seară de luni erau prezentate cu regularitate concerte. Încet, încet s-a format și un public iubitor de muzică de acest gen, care frecventa cu regularitate concertele de luna seara. Rigorile epocii au făcut ca instrumentiștii să fie nevoiți să participe la acțiuni de culturalizare a maselor. Astfel, erau organizate concerte în unități militare, cămine culturale, case de cultură, școli și chiar fabrici, unde erau aduși, desigur că fără prea mare entuziasm, elevi, militari și „oameni ai muncii”. Pentru diversificarea ofertei de programe a Filarmonicii au fost organizate cvartetul orchestrei și mai multe formații camerale. În organizarea acestora a jucat un rol important maestrul de concert Lori István¹²⁰.

Filarmonica de Stat din Oradea a avut colaborări cu nume importante ale vieții muzicale românești și internaționale. Pe scena orădeană au fost prezenți de-a lungul timpului artiști și dirijori de prestigiu. Anul 1989 a adus o deschidere importantă din acest punct de vedere. Instrumentiștii și dirijorii orădeni au fost tot mai mult prezenți pe marile scene internaționale. Din Europa până în Asia și America Centrală și de Sud, Filarmonica de Stat din Oradea și-a făcut auzit „glasul”.

În cadrul Filarmonicii de Stat din Oradea funcționează încă din 1950 Orchestra de muzică populară „Crișana”¹²¹. Aceasta a fost de-a lungul timpului unul dintre cei mai redevabili ambasadori ai Orădiei și Bihorului, ai folclorului bihorean, atât în țară, cât și peste hotare. Au fost organizate spectacole pe scenele orădene, turnee în țară și străinătate, iar prezențele la radio și televiziune erau un lucru absolut obișnuit.

Tot în cadrul acestei instituții funcționează corul Camerata Felix, condus de dirijorul Avram Geoldeș până în 2005, la trecerea acestuia în ne-ființă. Acesta a avut o prestigioasă activitate de-a lungul timpului. În anul 1997, pornind de la nucleul oferit de Camerata Felix, caruia i s-au adăugat studenți ai Facultății de Muzică de la Universitatea din Oradea, artiști lirici cu pregătire profesională

superioară, a luat naștere Corul Filarmonicii din Oradea. Din toamna anului 2006 până în prezent la cârma Corului Filarmonicii îl regăsim pe dirijorul Laszloffy Zsolt.

Alte aspecte culturale

În toată această perioadă în Județul Bihor, în speță Oradea, a funcționat și Școala Populară de Artă. Încă din 1925-1926, un grup de artiști muzicieni, în frunte cu compozitorul și dirijorul Francisc Hubic, a încercat să înființeze un Conservator de muzică după modelul celor din București, Cluj și Timișoara. După cel de-al doilea război mondial acesta a primit titulatura de Conservator de Muzică și Artă Dramatică. Tot în anul 1945, la inițiativa unor artiști plastici orădeni, în frunte cu pictorul Roman Mottl senior, a luat naștere Școala de Arte Frumoase.

Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică s-a unificat cu Școala de Arte Frumoase la data de 7 Noiembrie 1954 sub denumirea de Școala Populară de Artă. Până în anul 1947, la conducerea Conservatorului s-a aflat chiar Francisc Hubic, apoi până în 1952, va fi director, dirijorul Romulus Botto. Din anul 1952, destinele Școlii Populare de Artă vor fi preluate până în 1982, cu o întrerupere de doi ani, 1959-1961, când a fost directoare Ecaterina Mihaly, de către Rea Silvia Pop D. Popa, de numele căreia se leagă deosebite succese în activitatea profesorilor și elevilor școlii și multe împliniri artistice. În toată această perioadă s-au remarcat câteva nume de rezonanță ale unor absolvenți ai școlii: Aurel Mirișan, decan al Conservatorului „Gh. Dima” – Cluj Napoca, violoncelistul Radu Aldulescu, violonistul Gheorghe Hamza, solist și concert maistru al operei din București, Domnița Munteanu, regizor și redactor la Televiziunea Română, actorii Ana Szeles și Adrian pinte, solistele de muzică populară Florica Ungur, Florica Duma, Florica Zaha, Maria Haiduc și mulți alții. Între anii 1982 și 1988 au fost directori ai școlii Ersilia Geoldeș și Crăciun parasca, iar din 1988 până în prezent Marian Boboia. Din 1990, Școala Populară de Artă a primit numele celui care a creat-o, Francisc Hubic¹²².

Alături de aceste instituții culturale orădene și bihorene, viața culturală a pulsant și prin prestigioase

¹¹⁹ *Istoria*, 1995, p. 428

¹²⁰ Al. Firez, I. Bradu, 1973, p. 75

¹²¹ *Ibidem*, p. 99

¹²² *Școala de arte*, 2005

reviste de cultură. Este vorba, în primul rând, de revista *Familia*. Începând cu 1 septembrie 1965, după o întrerupere de câteva decenii, reapărea așadar, la Oradea, revista *Familia*, seria a V-a, redactor șef fiind poetul Alexandru Andrițoiu.

Publicație de o incontestabilă respirație culturală, dar și de mare tradiție, aceasta a acordat o atenție deosebită culturii locale și nu numai¹²³. Revista a construit în Oradea un spațiu spiritual excepțional.

Apare la Oradea

Nucleul dur al revistei, constituit de redactorul șef Al. Andrițoiu, format din Ovidiu Cotruș, Nicolae Balotă și Radu Enescu, alături de alți membri de prim rang, dar mai tineri, avea un orizont cultural extraordinar. Cei trei pomeniți mai sus veniseră din Cercul Literar de la Sibiu și trăiseră alături de mari personalități ale culturii românești: Lucian Blaga și D.D. Roșca¹²⁴. *Familia* era, tocmai din această cauză, altceva în peisajul publicistic românesc al vremii, iar apariția ei a fost în sine un fapt excepțional.

Din noua redacție a *Familiei* mai făceau parte: S. Vasilescu, F. Pamfil, D. Chirilă, M. Bradu, C. Bejan și Ghe. Grigurcu¹²⁵.

Altă revistă cu rădăcini în perioada interbelică, reapărută însă după 1989, a fost *Cele Trei Crișuri*. De apariția acesteia și-a legat numele istoricul orădean Viorel Faur. Publicație culturală de prestigiu, ea s-a ancorat temeinic în peisajul cultural orădean.

În perioada postbelică, în peisajul cultural bihorean un loc distinct l-a ocupat Biblioteca orășenească. Înființată încă din 1911, după ce a avut mai multe locații, din 1951 ea este găzduită de fostul sediu al Episcopiei greco-catolice de Oradea¹²⁶, sediu pierdut în 2005 în favoarea proprietarului, noul sediu al instituției fiind în Piața Independenței. În decursul timpului aceasta a avut mai multe denumiri, în funcție și de organizarea administrativ-teritorială a țării. Astfel, în 1950, aceasta a fost Bibliotecă regională, ea devenind din acel moment cu adevărat publică prin desființarea taxelor. După reorganizarea administrativ teritorială din 1968, biblioteca a devenit municipală, iar din 1974 – județeană¹²⁷. Din 15 noiembrie 1991, prin decizia Prefecturii județului Bihor, Bibliotecii Județene Bihor i s-a atribuit denumirea “Gheorghe Șincai”.

Dacă până în 1989 principală funcție a bibliotecii a fost, în primul rând, aceea de a-i deservi pe cititorii săi, după această dată instituția s-a implicat mai activ în viața culturală a cetății, grație mai ales directorului său, Constantin Mălinaș, inclusiv prin publicarea unei reviste de cultură intitulată “*Familia română*”, unde în prim plan sunt prezentate aspecte din viața românilor din afara granițelor țării.

Creația literară orădeană a continuat tradițiile orașului și sub acest aspect. Mai multe nume s-au impus în circuitul literar național în perioada postbelică. Între acestea le amintim pe cele ale lui Titus Popovici, Ana Blandiana, Horvath Imre, Alexandru Andrițoiu, Dumitru Radu Popescu, Gheorghe Grigurcu, Mircea Bradu.

Arta plastică orădeană a fost, de asemenea, prezentă într-o anumită măsură în întreaga perioadă. Încă în 1945 s-a deschis, așa cum am mai spus, la Oradea Școala de Belle-Arte, devenită apoi Școala Populară de Artă. În 1946 s-a înființat secția locală

¹²³ L. Cornea, 1978, p. 204-212 ; *Idem*, 1980, p. 703-732; *Idem*, 1978, b, p. 667-703; *Idem*, 1979, p. 847-865

¹²⁴ *Ziaristul*, 2005, p. 11

¹²⁵ E. Engel, 2005, p. 125-140

¹²⁶ Gh. Suciuc, 1992, p. 4

¹²⁷ *Ibidem*

*Biblioteca Județeană
"Gheorghe Șincai"
din Oradea*

1990, prin Hotărârea Guvernului României nr. 605/24.05.1990.

După o prima etapă de organizare, din 1992, printr-un nou statut, instituția este recunoscută ca așezământ de specialitate.

Printre atribuțiile cele mai importante ale C.J.C.P.C.T.Bihor, sunt: coordonează și îndrumă din punct de vedere metodologic în plan județean activitatea așezămintelor culturale, sprijină activitatea așezămintelor culturale în domeniul formării formațiilor și al perfecționării personalului de specialitate, editează și difuzează publicații în domeniul culturii, realizează programe de educație permanentă în parteneriat cu instituțiile de specialitate din țară și străinătate, inițiază și aplică programe pentru conservarea și protejarea obiceiurilor tradițiilor populare, asigură asistență de specialitate, formațiilor artistice, cercetează stadiul actual al tradițiilor și al creațiilor populare, specifice fiecărei zone etno-folclorice, dezvoltarea schimburilor culturale pe plan județean, național și internațional, organizează manifestări culturale-artistice specifice instituțiilor de cultură ca de exemplu: festivaluri, concursuri, gale, serbări câmpenești, târguri, expoziții, concerte, etc. cu scopul stimulării tinerelor talente și a creativității în toate genurile artei, muzică, literatură, arte plastice folclor etc.

După 1989 a luat ființă în România Ordinul Arhitecților. Acesta a fost înființat în iunie 2001, în baza legii nr. 184 privind organizarea și exercitarea profesiei de arhitect. Filiala Bihor a Ordinului Arhitecților din România s-a înființat în 27 septembrie 2001 ca urmare a Conferinței de constituire, filiala având până în prezent în componența sa 68 de membri dintre care arhitecți, conducători arhitecți și arhitecți stagiați.

a Sindicatului Mixt al Artiștilor, Scriitorilor și Ziariștilor¹²⁸, din care s-a desprins în 1947 Cenaclul Artiștilor Plastici, viitoarea Filială a Uniunii Artiștilor Plastici. În 1948, de asemenea, a fost organizat Fondul Plastic, în fruntea sa regăsindu-l pe cunoscutul sculptor orădean Iosif Fekete¹²⁹.

Oradea a beneficiat de artiști de valoare care au participat la numeroase saloane naționale și internaționale, câștigând numeroase premii. Între cele mai reprezentative nume amintim aici pe: Makalik Alfred, Iosif Fekete, Coriolan Hora, Traian Goga, Mottl Roman, Aurel Pop, Kristofi Janos, Jakobovits Marta, Nistor Coita, Gheorghe Gherman, Aurel Roșu, Ioan Augustin Mureșan, Nicolae Perjovschi, Gheorghe Praja și mulți alții.

Alături de arta profesionistă a mai existat și o mișcare artistică de amatori, desigur fără pretenții majore, dar activând în marele concert național proletcultist intitulat "*Cântarea României*".

În Bihor a funcționat încă din primii ani postbelici Casa de Creație a regiunii Crișana, ulterior casa de Creație a județului Bihor, o instituție responsabilă cu activitatea culturală din arealul județului. În prezent, această poartă denumirea de Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale (C.N.C.P.C.T.) și este urmașul direct al Casei de Creație a județului Bihor, și, din 2003, al Centrului Național de Conservare și Valorificare a Tradiției și Creației Populare, instituție înființată în anul

¹²⁸ *Crișana*, 10 decembrie 1946, p. 2

¹²⁹ M. Țoca, 1983, p. 8

REPERE ISTORICE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA AȘEZĂMINTELOR DE SĂNĂTATE PUBLICĂ

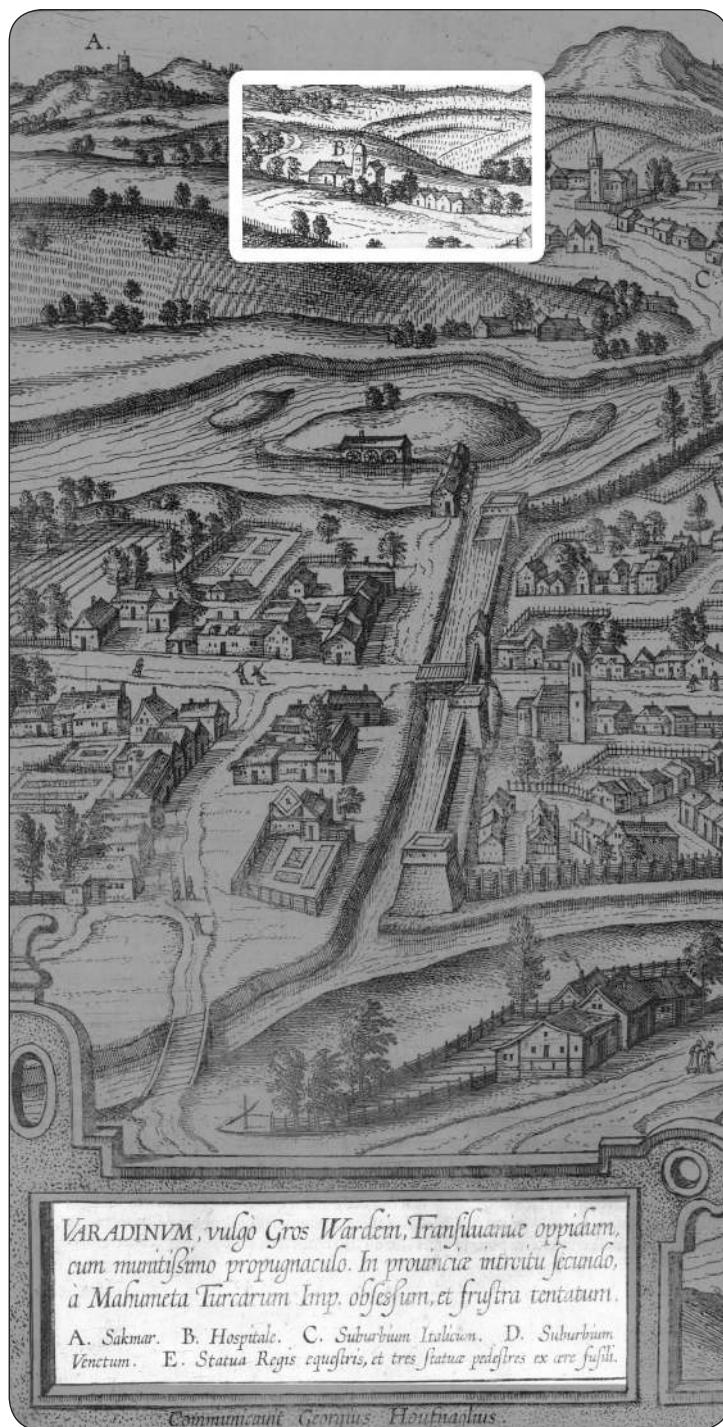
PETRU AUREL BABEȘ, AUGUSTIN ȚĂRĂU

În introducerea monografiei închinată învățământului sanitar din Oradea, regretatul medic, și profesor, dr. Carol Mozes afirmă că primele dovezi legate de practica medicală din această parte a țării sunt plasate temporal în Epoca bronzului. „Dintre documentele scoase la suprafață, piesa cea mai importantă este un craniu trepanat găsit la Sălacea și păstrat în secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor – subliniază dascălul – Însuși trepanația constituie o intervenție chirurgicală serioasă, dar osteogeneza din jurul orificiului de trepanare atestă că bolnavul a supraviețuit intervenției și, după toate probabilitățile, a necesitat o oarecare îngrijire până la vindecare sau moarte”¹.

Alte săpături arheologice au scos la iveală diferite obiecte aparținând instrumentarului chirurgical roman care, deși zona Crișanei a rămas în perimetrul dacilor liberi, au ajuns pe acest teritoriu prin intermediul medicilor latini itineranți. Mărturii ale unor practici medicale antice sunt furnizate și de inventarul câtorva necropole în care au fost descoperite schelete ce prezentau semne de sutură ale unor fracturi asupra cărora s-a intervenit medical.

În Evul mediu serviciile medicale au constituit monopolul instituțiilor eclesiastice. Diverse ordine călugărești au întemeiat pe lângă mănăstirile și bisericile lor așezăminte specializate în îngrijirea bolnavilor nevoiași, a neputincioșilor și pentru găzduirea pelerinilor. În secolul al XII-lea este menționată prezența călugărilor iogași la Sântion, cu

Detaliu din gravura lui Georg Hufnagel, (1598), cu mențiunea „B. Hospitale”

¹ Carol Mózes, *Istoria învățământului mediu sanitar din Oradea*, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 13

sarcina de a se îngriji de soarta bolnavilor din împrejurimi, în 1339 este pomenit vechiul „spital” al călugărilor benedictini din Tileagd, iar istoricul Bunytai Vincze vorbește în lucrarea dedicată istoriei Episcopiei Romano-Catolice de Oradea despre leprozeria (*leprosorium*) edificată în 1340 de catolici în podgoriile de lângă Oradea.

Pe la 1374, statutele Capitlului Romano-Catolic fac și ele referire la existența unui așezământ spitalicesc pe raza orașului, pe care-l asociază cu băile de lângă Oradea, iar conținutul unei diplome din 1407 localizează acest așezământ undeva pe malul stâng al Crișului Repede. Coroborate cu alte surse documentare, informațiile izvorâte din sursele ecleziastice ne întăresc convingerea că este vorba despre două așezăminte spitalicești diferite. Așa de pildă, în 1351 un anume Artandi Balázs a lăsat moștenire o vie în folosul bolnavilor spitalului din Băile Oradiei (*thermes varadiensis*), apoi în 1405 Papa Inocențiu al VII-lea a emis scrisori de iertăciune pentru toți credincioșii care au participat regulat la slujbele oficiate în capela spitalului din Băile „Sfântul Ladislau” (azi Băile 1 Mai). Celălalt așezământ este menționat din nou în 1516, sub numele Spitalul „Sfânta Elisabeta”, de data aceasta fiind indicată mai precis locația acestuia, „în fața Cetății”, probabil dincolo de al doilea brâu de fortificații al cetății².

Pe gravura ce înfățișează orașul, executată în jurul anului 1598 de către geograful Georg Hufnagel, este reprezentată și o clădire cu destinație spitalicească pe malul drept al Crișului, în extrema vestică a Orașului Latin (Olosig), notată în legenda gravurii sub numele (*Hospitale*)³.

Documentele de arhivă mai atestă și prezența unor persoane specializate în medicină la Oradea încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea. Sunt amintiți astfel medicul regal Eugubioi András, în 1345, și medicul regal Demendi László, în 1378, care în anii următori va ocupa funcția de episcop romano-catolic al Oradiei. După cum arată însăși titulaturile purtate, de serviciile acestora se bucurau numai reprezentanții claselor înstărite⁴. Populația de

rând era, în marea ei majoritate, exclusă de la beneficiul practicilor medicale ale vremii, cu excepția celor care locuiau prin preajma unor lăcașuri monahale specializate în îngrijirea bolnavilor. În rest, mai ales țărâtimea, făcea apel la serviciile moașelor și vrăjitoarelor de prin sate care, în ciuda interdicțiilor și a pedepselor draconice care le însoțeau, continuau să se îndeletnicească cu diferite practici oculte în cadrul cărora cunoștințele de medicină naturistă erau însoțite de invocații, descântece și incantații de factură păgână.

În acest context, în competența scaunul de judecată al Capitlului Romano-Catolic din Oradea au fost înscrise de-a lungul timpului mai multe procese de vrăjitorie, toate îndreptate împotriva unor femei, măsura dovedirii vinovăției celor acuzate fiind proba ordalică. Aceasta însemna că în cadrul procesului învinuitul trebuia să poarte în mână, pe o distanță de opt pași, o bucată de fier înroșit în foc, după care i se bandaja palma vreme de o săptămână, termen la care rana vindecată avea darul de a indica nevinovăția celui reclamat.

Procese de vrăjitorie apar consemnate în „Registrul de la Oradea” începând cu anul 1213. În primul caz de acest fel, un sătean i-a pârât pe doi vecini ai săi la comitele curial de Dobâca

pentru furt. La rândul lor, cei doi au denunțat-o pe mama reclamantului la arhidiaconul Ioan. Învinuiții și-au dovedit însă nevinovăția purtând fierul roșu, după care reclamantii au recunoscut că au învinuit-o

Judecata ordalică a fierului înroșit

² *Ibidem*, p. 14-15

³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare AN-DJBh), fond *Colecția de planșe și hărți*, planșa 153

⁴ V. Munteanu, A. Bălint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *Istoricul Spitalului de stat și a Societății Medicale Științifice din Oradea*, în *** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea, 1956, p. 3

în chip mincinos pe femeie. În același an avem însă și prima condamnare la pedeapsa capitală. Un sătean Birtin a învinuit-o pe consăteana sa Benedicta de vrăjitorie. A fost judecată de vice-arhidiaconul Beniamin, fiind arsă – consemnează documentul⁵.

Așezămintele moderne destinate îngrijirii bolnavilor au apărut mult mai târziu și au fost orientate către îngrijirea bolnavilor proveniți din pătura săracă a societății, pentru că bogătașii, în virtutea tradiției, se tratau la propriile domiciliu. „*În ce privește starea sanitară a orașului* – avea să sublinieze în acest sens arhivarul Lakos Lajos – *magistratura a rămas complet insensibilă*”. Primele semne ale unei activități medicale organizate se vor face simțite de abia în 1745, când împărăteasa Maria Terezia confirmă funcționarea „*Societății Nobile a Bărbierilor*”, știut fiind că la acea vreme în sfera de competență a acestor meseriași se înscriau și o serie de practici medico-sanitare. În fruntea breslei se situau măștri Felix János, Ștef Papp, Ioan Öresko, Michael Turkovici, Casparus Obersderffer și Gerhardus Dassas⁶.

Din motive ce ținau de rațiuni profilactice, atunci când au fost înființate, toate instituțiile spitalicești au fost amplasate în marginimile ariilor intravilane ce vor alcătui după 1850 orașul Oradea Mare. Spitalul Ordinului Călugăresc al Mizericordienilor, fondat în 1760, va fi ridicat la ex-

Spitalul
Mizericordienilor

tremitatea vestică a Orașului Latin (Olosig), încadrat de unghiul format de „Ulița Țării” (*Ország Ut*), astăzi strada Republicii, cu vadul pâraul Paris, pe atunci necanalizat (astăzi strada Pasteur). Nașterea așezământului spitalicesc este legată de măsurile dictate de Curtea de la Viena în direcția eficientizării activității ordinelor călugărești din imperiu, normative prin care acestea aveau obligația să susțină material instituții școlare, cantine, aziluri, spitale și alte stabilimente cu destinație socială⁷. Cei dintâi medici care și-au desfășurat activitatea aici au fost Gyöngyösi György, Gașpar Pavel și Löfler Ioan.

Comunitatea evreiască a orașului își va ridica în 1786 un staționar la marginea Orașului Subcetate (*Váralja*), astăzi Velența, în apropierea malului Crișului. În jurul acestui așezământ se va dezvolta în anii următori Spitalul Evreiesc, cel care sub regimul comunist va deveni Spital de Obstetrică și Ginecologie, cunoscut populației sub numele generic „Maternitatea”⁸. În 1944, sub regimul fascist Szállasy-Imredi, odată cu deportarea în lagărele de exterminare a populației evreiești din oraș a fost devastat și spitalul construit și gestionat de această comunitate. El va fi repus în funcțiune după 1945 de un grup de muncitori sanitari comuniști condus de dr. Deutsch Elemér⁹.

Medicul oftalmolog Grosz Frigyes înființează în 1830 „Institutul Orbilor Săraci”, care va deveni apoi „Institutul Curativ de Oftalmologie”. Odată cu extinderea Spitalului județean, institutul va fi înglobat în structura acestuia ca secție de oftalmologie¹⁰.

Spitalul „Sfântul Iosif” a fost edificat în 1931 în extremitatea sudică a parcului dendrologic din jurul

⁷ Ordinele călugărești admise să dețină proprietăți au fost: Ordinul monahal Kalmadul și Ordinul Trinitar, în scopul răscumpărării prizonierilor (cruciați) – conform art. CII/1715; Ordinul Ospitalierilor Cruciați ai Stelei Roșii, Capucinii, Frații Mizericordieni, Servitorii Sfintei Fecioare Maria, Carmeliții încălțați și desculți, Ordinul Paulian și Corporația Ursulinelor Virgine; Ordinul monahal mic provincial al Franciscanilor Serafini închinați Sfintei Elisabeta – conform art. II/1765; Ordinul monahal al Virginelor Ursuline organizate după regulamentul Sfântului Augustin, dar fără capacitatea de posesiune, conform art. XLIII/1765. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, Tomul I, Tipografia „Ateneul” Societatea Anonimă, Oradea-Mare, 1929, p. 336

⁸ V. Munteanu, A. Bălint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 4

⁹ *Ibidem*, p. 12

¹⁰ *Ibidem*, p. 5

⁵ *** *Documente privind Istoria României*, Veacul XI, XII și XIII, Seria C. Transilvania, vol. I 1075-1250, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1951

⁶ V. Munteanu, A. Bălint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 3

palatului Episcopiei Romano-Catolice (azi Muzeul Țării Crișurilor), la capătul „Uliței Pietrarilor” (*Kömiives Ut*), azi Parcul Creangă, ce marca la acea vreme limita orașului. Acesta a funcționat în regim de sanatoriu, fiind destinat clasei avute de confesiune catolică din oraș¹¹.

În ce privește accesul larg al populației la serviciile de sănătate, indiferent de confesiunea acesteia, administrația locală a județului a început să-și manifeste interesul pentru edificarea unui stabiliment spitalicesc public de prin 1783, când au început să fie strânse fonduri prin colectă publică. În 1806 primarul Orașului Subcetate, Szábo Ioan, donează 600 de florini, bani necesari achiziționării unui teren, de la proprietarul Boronkai Gaspár, situat la marginea Orașului Latin (Olosig), încadrat de „Ulița Țării” (*Ország Ut*), astăzi strada Republicii, și malul drept al pârâului Paris, astăzi strada Pasteur.

Precizările în legătură cu destinația așezământului și categoriile sociale beneficiare se regăsesc în conținutul protocolului ședinței Consiliului comitatens, întrunit în acest scop, în care se subliniază că „*spitalul trebuie să servească drept adăpost celor care se zbat în lungă mișerie, dezorientați, neajutorați, nebuni și turbați*” – și că – „*întrucât acest spital a fost înființat prin contribuția benevolă a persoanelor de toate condițiile, faptul acesta, ca și dragostea creștinească și cea față de aproapele, pretinde ca în acest spital, tot fără deosebire de credință să fie îngrijiți nenorociții și bolnavii, ca ei să-și găsească adăpost și îngrijire acum și în timpurile viitoare*”. Administrarea instituției urma să fie asigurată de o comisie alcătuită din al doilea comite al județului, în calitate de președinte, casierul județului, avocatul județului, directorul spitalului, și medicii care formau corpul profesional al spitalului. Primul director a fost dr. Sándorfi Iosif, apoi dr. Sztárovecky Carol.

Spitalul, cu numele „*Lazaretum*”, își va deschide porțile la 18 iunie 1806, la data respectivă cu o capacitate de 12 paturi, dotare ce în anul următor va spori la 24 de paturi. Pe parcursul deceniilor care au urmat donațiile bănești au sporit constant, încât se poate vorbi despre o adevărată emulație printre donatori.

Spitalul
„Lazaretum”

Episcopul greco-catolic Samuil Vulcan s-a numărat printre mecenaii de frunte ai vremii. În 1850, guvernatorul districtual Zichy Herman numește pe lângă consiliul de administrație și un comisar al guvernului, demers necesar pentru obținerea statutului de instituție publică cu finanțare de la bugetul stat, privilegiu de care se va bucura începând cu anul 1853.

Aporturile bănești s-au regăsit în noile corpuri de clădire care au îmbogățit zestrea materială a așezământului. Între anii 1853-1860 a fost supraedificată vechea clădire, în 1873 a fost ridicat pavilionul cu etaj din curte, parterul fiind destinat bolnavilor mintali, iar etajul celor atinși de boli venerice, în 1895 a fost clădită morga și aripa dreaptă a pavilionului principal, apoi, tot în curte, compartimentul economic, care din 1897 va găzdui și surorile de caritate venite din Bavaria. În 1899 a fost zidită aripa stângă a pavilionului principal, la etajul căreia va fi amenajat blocul operator. Spitalul dispune acum de patru secții: Interne, Chirurgie, Boli mintale și Boli venerice.

În curând însă el se va degreva de o serie dintre aceste servicii. Bolnavii contagioși vor fi mutați în nou înființatul Spital Epidemic, construit în spatele Tribunalului, iar bolnavii mintal în noul așezământ de specialitate ridicat în 1903 în amonte pe malul drept al pârâului Paris (astăzi strada Pasteur). În 1913 sunt construite două barăci de lemn la marginea curții spitalului, una destinată bolnavilor venerici, cealaltă bolnavilor cu afecțiuni oftalmologice, în 1919 este adăugat pavilionului central o anexă în care au fost organizate biroul de primire al bolnavilor și baia serviciului de primire. În 1923 dr. Alexandru

¹¹ *Ibidem*, p. 12

Pop, medicul primar chirurg al spitalului, amenajează terasa de la etaj pentru cura de soare necesară tratamentului tuberculozei osoase, în 1924 este achiziționat imobilul vecin, al Episcopiei Romano-Catolice, cu scopul de a construi aici noua bucătărie și magazii¹². O parte a produselor alimentare necesare erau furnizate de gospodăria proprie a spitalului, adică de cele 12 jugăre de livadă de pe Dealul Orășii și cele 15 jugăre de arabil din Sântandrei.

Oradea a fost dintotdeauna receptivă la nou, inclusiv la achizițiile mai puțin benefice furnizate Europei de către conchistadorii spanioli în urma călătoriilor efectuate în „Lumea nouă”. În acest context, în 1568 tiparnița orașului va imprima una dintre primele lucrări medicale dedicate descrieri și tratării sifilisului sub semnătura medicului Juhász Meliusz.

Numărul îmbolnăvirilor a crescut simțitor în secolele XVII-XVIII, pe măsură ce zonele de interes economic ale Transilvaniei au început să fie racordate tot mai intens polului de putere de la Viena. În Banat, cumplita boală va pătrunde prin intermediul prostituatelor care au însoțit corpul ofițeresc austriac adus aici în vederea organizării Regimentului Grăniceresc Banatic. Intervalul anilor 1762-1769 a rămas cunoscut în analele medicinei locale ca reprezentând vârful atins de epidemie, perioada coinzând cu maximul activității navale ale *Wasserschub*-urilor care asigurau legătura între capitala imperiului și regiunea timișană. În Crișana vectorul ascendent al infecțiilor va fi întreținut de soldații francezi, căzuți prizonieri în urma războaielor napoleoniene, internați în 1809 în pușcăria Cetății Oradea.

O structură menită să aibă preocupări specifice tratamentului sifilisului va fi organizată însă destul de târziu în oraș din pricina penuriei de spații spitalicești. De abia în 1853 începe supraedificarea clădirii Spitalului județean, iar în 1873 zidirea corpului din curtea

acestuia, cel care va găzdui la parter Secția de boli nervoase iar la etaj secția „femeilor atinse de boli venere”.¹³

În 1913 bolnavii secției vor fi mutați într-o baracă de lemn alăturată Spitalului, pentru că în 1918 să capete o identitate aparte de restul așezământului sub numele „*Bőr és Bujakoros osztály*” (Secția de Dermatologie și Ușuratici), cu o capacitate de 80 de paturi pentru femei și 40 pentru bărbați. Edificiul a fost distrus de bombardamentele din toamna anului 1944 așa încât serviciul a funcționat provizoriu pentru o vreme într-unul dintre pavilioanele Spitalului de boli nervoase situat în amonte pe strada Louis Pasteur¹³.

În ce privește sporul demografic, pe la începutul secolului al XIX-lea se înregistrau în Oradea în jur de 1.000 de nașteri pe an. Dinamica demografică va înregistra un curs sinuos de-a lungul vremii, perioadele de minimă natalitate suprapunându-se peste anii crizelor sociale sau politice care au marcat istoria recentă, așa după cum s-a întâmplat pe parcursul celor două războaie mondiale ori pe vreme marii crize economice de la jumătatea epocii interbelice.

Asistența medicală a femeilor însărcinate a fost asigurată până către sfârșitul veacului la domiciliul acestora de către moașe și de către medicii cu pregătire universală, în ciuda faptului că din 18 iunie 1806 orașul beneficia de serviciile secției de chirurgie a Spitalului județean. Primii specialiști în materie au fost dr. Dudek, dr. Sándorfi, dr. Lukáts Iosif și asistentul acestuia, dr. Fuchs Iosif. De numele primului se leagă înființarea în 1823

*Spitalul Clinic
de Neurologie și
Psihiatrie Oradea*

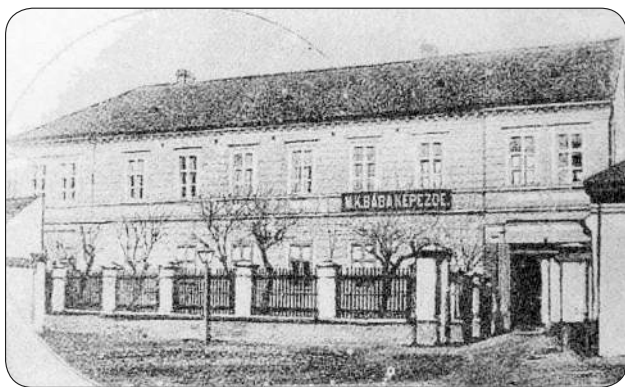
¹² *Ibidem*, p. 4-5

a „Căminului femeilor pățite”, instituție finanțată de fundația inimosului orădean. În jurul așezământului se vor dezvolta mai târziu „Casa de nașteri” și viitoare „Școală de moașe”¹⁴.

Începând cu 7 ianuarie 1873, pregătirea personalului specializat în îngrijirea gravidelor și asistența nașterilor a îmbrăcat forme instituționalizate. Grație dăruirii de care a dat dovadă dr. Konrad Mark și sprijinului material oferit de Fundația „Dudek” și de Primăria Oradea, la această dată își va deschide porțile prima școală de moașe din oraș, dotată și cu o secție de nașteri, amplasate în două camere și un șopron din incinta actualului Spital de Boli Infecțioase. De la două saloane cu 12 paturi, secția se va extinde la șapte saloane cu 80 de paturi până în 1943, prin grija directorilor dr. Alexandru Nemeș (1920-1940) și Vajna Gábor (1940-1944)¹⁵.

Sub directoratul doctorului Alexandru Nemeș este introdusă și este aplicată știința obstetricii moderne, sunt edificate acum bazele cercetării științifice în instituție și sunt publicate rezultatele acestei munci într-un

*Vechea Maternitate
și Școală de moașe*

număr de 60 de lucrări de specialitate¹⁶.

În ce privește componenta pregătirii profesionale, în primul an au ieșit de pe băncile școlii un număr de 37 de moașe pentru ca în 1897 să obțină diploma de absolvire 127 de tinere. Până în 1944 media școlarizării s-a cifrat la 80 de specialiste pe an. Ele au acoperit necesarul de cadre de specialitate în

judetele Bihor, Békés, Hajdu, Sălaj, Szabolcs, Satu Mare și Timiș. Până în 1902 limba de predare în școală a fost numai cea maghiară, după care autoritățile au încuviințat predarea și în limba maternă pentru elevele românce sub îndrumarea dr. Nicolae Popovici, cel care a și tradus în românește manualele și cursurile necesare instruirii¹⁷.

Sub patronajul doctorului Molnár Vilmos, directorul Spitalului Evreiesc „Chevra Kadisa”, la 18 iunie 1929 va fi inaugurată secția de obstetrică a spitalului în cauză, condusă la început de dr. Schwartz Ilyés iar mai târziu de dr. Markovits Paul¹⁸.

Într-o analiză asupra evoluției științei medicale românești, profesorul V. Bologa surprinde mai multe etape definitorii pentru conturarea profilului serviciilor de sănătate publică de astăzi. Ca importanță, perioada „Davila” va constitui epoca în care o adevărată pleiadă de medici români, de pe ambele versante ale Carpaților, se vor coaliza în jurul idealului de a contribui la desăvârșirea procesului de modernizare a tânărului Regat al României până către finele veacului al XIX-lea. Din părțile noastre sunt demne de amintit numele unor specialiști, precum cel al bănățeanului Constantin Pomuțiu, întemeietorul învățământului psihiatric din Ungaria, și al bihoreanului Dimitrie Nedelcu, primul profesor de stomatologie din Budapesta, amândoi consecvenți colaboratori ai profesorului Carol Davila, pionier al învățământului medical românesc¹⁹. Pilda lor va fi urmată de alți corifei, cum au fost cei din triumviratul Piuariu, Vasile Papp și Vicor Babeș, despre acesta din urmă afirmându-se fără tăgadă că întruchipat geniul care a „îndrumat medicina românească spre faza de creațiune și de afirmare universală”²⁰.

Revenind la evoluția Spitalului județean, la cedarea Ardealului de Nord în favoarea Ungariei, în 30 august 1940, acesta dispunea 340 de paturi, un personal ce număra 21 medici și două farmaciste și era structurat pe opt secții: chirurgia, condusă de dr. Mircea Halița, ginecologia (înființată în 1932), condusă de dr. Romulus Costa, dermato-venerice,

¹⁷ *Ibidem*, p. 133

¹⁸ *Ibidem*, p. 134

¹⁹ V. Bologa, *Ajutorul Ardealului și Banatului la începuturile medicinei românești*, în *** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea, 1956, p. 46

²⁰ *Ibidem*, p. 47

¹⁴ Gheorghe Purje, *Asistența nașterilor în Oradea pe perioada de 150 ani (1806-1956)*, în *** 150 de ani de existență a Spitalului Județean Oradea, 1956, p. 130

¹⁵ *Ibidem*, p. 132

¹⁶ *Ibidem*, p. 137

Victor Babeș

condusă de dr. Dionisie Szábo, oftalmologia, condusă de dr. Valer Munteanu, otorinolaringologia, condusă de dr. Gheorghe Chidioșan, radiologia (înființată în 1928), condusă de dr. Dumitru Găldău, și urologia, condusă

de dr. Iosif Bulboacă.

La 11 octombrie 1940, generalul Petrovicescu, noul ministru al internelor, a cerut Prefecturii mutate la Beiuș să întocmească o dare de seamă asupra situației rețelei sanitare din județ, și să înainteze eventualele propuneri menite să reabiliteze sistemul sanitar. Din păcate, rețeaua sanitară bihoreană era deficitară. Principalele instituții de gen, spitale, clinici, laboratoare și dispensare, se găseau la Oradea, căzută acum în teritoriul cedat Ungariei, și așa după cum relatează medicul-șef în raportul său – „*evacuarea acestui serviciu de la Oradea a fost împiedicată de către gărzile maghiare înarmate deja din ziua a doua de evacuare*”.

Spitalul din Beiuș nu dispunea decât de 80 de paturi, iar în localitățile rurale existau prea puține dispensare. În această situație, medicul șef al județului a propus suplimentarea sumelor din bugetul de stat al anului 1941, pentru a putea construi încă trei corpuri de clădire în cadrul spitalului și pentru a clădi dispensare la sate și locuințe pentru medicii din mediul rural. De asemenea, el a mai solicitat și o autosalvare, legăturile pe calea ferată fiind anevoioase, mai ales pentru că un număr 13 comune, cu sediul medical Șerghiș, au rămas fără putință de comunicare cu centrul de la Beiuș. Oricum, pentru racordarea acestor localități trebuiau demarate

urgent lucrările de construcție a șoselei înspre Tășad sau Bucuroaia-Ceica-Beiuș²¹.

Administrația legionară beiușană s-a ocupat și de organizarea unor cantine și a unui cămin pentru refugiați și expulzați, în regim de tranzit, județul neavând capacitatea economică de a asigura subzistența celor peste 30.000 de astfel de nenorociți care au tranzitat Beiușul în cei patru ani de ocupație horthystă a Ardealului de Nord. Până în luna octombrie 1940 au intrat pe porțile căminului un număr de 3.026 de refugiați. Au fost încartiruite și hrănite 2.024 de persoane și o sumă de 145.182 lei a fost distribuită sub formă de ajutoare bănești. S-a acordat asistență medicală pentru 839 de bolnavi, iar nouă dintre ei au fost spitalizați²².

Către sfârșitul războiului, în iunie 1944 aripa dinspre strada Pasteur a spitalului orădean a fost distrusă aproape în întregime de bombardamentele aliate, situație ce a perturbat grav funcționarea instituției, dificultățile sporind și datorită aflului de soldați răniți care au fost internați în toamna aceluiași an. Reconstrucția clădirii s-a întins pe parcursul anilor 1945-1946 sub îndrumarea comunistului Csordas János, președintele Casei de Asigurări Sociale, în bună parte prin muncă patriotică²³.

Războiul, ocupația sovietică care urmat și aflulul forței de muncă înspre exploatarea de uraniu ale Sovrom-Kvarțit de la

Spitalul "Episcop Nicolae Popoviciu" din Beiuș

²¹ AN-DJBh, fond *Prefectura județului Bihor-Beiuș*, dosar 3/19312/1940, f. 32-42

²² Idem, dosar 59/17502/1942-1943

²³ V. Munteanu, A. Bălint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 12

Ștei și Băița și-au adus contribuția la înmulțirea cazurilor de infecție cu sifilis în primii ani ai regimului comunist. În 1946 au fost spitalizate 340 de cazuri de sifilis florid, în condițiile în care secția era deservită de un medic primar, un medic consultant, o infirmieră, un îngrijitor și 2 angajați auxiliari.

Pentru a putea face față dinamicii epidemiei, în 1951 secția fuzionează cu Dispensarul dermatoveneric al orașului, împreună alcătuind un spital de profil cu sediul în sediul în clădirea vechii „Policlinici Mari” de pe strada Republicii²⁴. Rezultatele pozitive au început să se facă vizibile în primii ani de la reorganizarea pe baze moderne a serviciului, încât de la 1283 de cazuri cât fuseseră depistate în 1952 în Oradea, numărul bolnavilor să scadă la 216 în 1956²⁵.

Dosarul
naționalizării
unităților sanitare

Arhiva Comitetului Regional P. M. R. Oradea

Arhiva de partid

Dos. nr. **255**

FONDUL Nr. 3

Comitetul Județean PMR

Secția Sanitară

Sectorul _____

CONTINUTUL

Dispoziții materiale cu privire la naționalizarea
spitalului și a ambulatoriilor din cadrul jude-
tului Bihor

Inceput la 10.01.1948

Terminat la 02.11.1948

Total file 62

La 1 noiembrie 1948 regimul comunist a decretat naționalizarea tuturor instituțiilor de sănătate din țară. În acest scop, în zilele care au premers actului naționalizării conducerile organizațiilor județene ale partidului comunist au întocmit liste ale viitorilor directori care urmau să preia șefia instituțiilor spitalicești. Totodată, au fost constituite echipe înarmate de preluare a așezămintelor, însărcinate cu inventarierea bunurilor naționalizate și cu asigurarea pazei edificiilor. Pentru facilitarea operațiunilor, noii directori trebuiau să stabilească imediat legătura cu oamenii de legătură, membri de partid, infiltrați deja în colectivele spitalelor vizate. „*Imediat ce ați primit instrucțiunile și materialul de la Comisiunea Județeană de Naționalizare, vă veți prezenta la instituția unde ați fost numit director sau administrator, stabilind în prealabil cu colaboratorii dumneavoastră (secretarul organizației PMR și președintele comitetului de instituție) detaliile acțiunii ce urmează s-o efectuați*” – se preciza în broșura cu instrucțiuni, atrăgându-se atenția asupra vigilenței ce trebuia manifestată față de ocupanții posturilor cheie din fiecare unitate – „*medici primari, secundari, administratori, infirmieri, casieri, contabili, magazioneri, portari etc.*” – care trebuiau înlocuiți cu oameni de încredere²⁶.

Dealtfel, fondul documentar informativ al comuniștilor conținea date despre fiecare dintre specialiștii cu funcții de conducere din vechiul sistem, care au fost puse la dispoziția noilor directori sub forma unor scurte caracterizări. „*Are activitate politică democratică, serviciul și-l îndeplinește bine, în munca sindicală ia parte activă*” – se relatea despre dr. Tiberiu Cipău, prim-medec al Policlinicii, însă nu toate notele au fost întocmite într-un limbaj la fel de pozitiv. „*Șovinist, șeful medicilor reacționari, caută mereu să înlăture pe subalternii săi democrați sau minoritari*” – sună caracterizarea făcută medicului Valer Petrovici, șeful Policlinicii CFR²⁷.

Au trecut în proprietatea statului 50 de dispensare rurale, 59 de cabinete medicale rurale, dispensarul Fabricii de Ghete „Carmen”, al Fabricii de Blănuri, al Fabricii de Bere „Dreher-Hagenmacker”, al Fabricii de Ghete „Topanka”, al Fabricii de Spirt „Moskovits”, al uzinelor „Melloco”, al morii „Lesko”, al fabricii „Ortex”, Spitalul Evreiesc, Spi-

²⁴ I. Dejenariu, *op. cit.*, p. 172-173

²⁵ *Ibidem*, p. 175

²⁶ *Instrucțiuni pentru directorii și administratorii instituțiilor sanitare naționalizate*, în AN-DJBh, fond Comitetul Județean Bihor al PCR, dosar 255/1948, f. 68

²⁷ *Ibidem*, f. 19

talul Mizericordienilor și Spitalul Sf. Iosif²⁸

Serviciile de sănătate publică urmau acum să fie reorganizate conform modelului sovietic, un prim pas pe această cale fiind procesul de unificare a unităților spitalicești. Sarcina a revenit doctorului Zoltán Șerbu, numit director general, care a reușit să-și îndeplinească sarcinile până în noiembrie 1950 când a pierit într-un accident. Procesul a continuat sub conducerea adjunctului acestuia, dr. Augustin Pop, și a șefului secției sanitare orașenești, dr. Vasile Spineanu, și a fost desăvârșit la 1 iulie 1951. noul sistem era alcătuit din șase rețele de specialitate. Până în 1957 numărul paturilor a crescut cu un procent de 53%, iar cel al personalului mediu-sanitar calificat cu 55%, la acest din urmă aspect aducându-și contribuția o serie de medici consacrați ai orașului, precum dr. Kurt Wolgemut, dr. Iosif Kende, dr. Deutsch Elmer, dr. Valer Munteanu, dr. Paul Meer, dr. Filofteia Diaconu, dr. Paul Solomon, dr. Aurel Codrea, dr. Leonida Dragomir etc²⁹.

Sub regimul comunist Spitalul „Maternitate” își sporește capacitatea de internare ajungând în 1951 la 110 paturi, iar în 1956 la 300 de paturi. Numărul angajaților crește și el, de la 30 în 1944 la 178 în 1956, dintre care 22 erau medici specialiști. În afara asistenței pe care personalul calificat o acorda în regim spitalicesc, echipa putea acoperi un procent de 40% din nevoile zonei rurale a județului³⁰.

Staționarul specializat în pneumoftiziologie își va mări și el capacitatea de internare, își va lărgi raza de acoperire teritorială prin înființarea unor subunități subordonate, precum Dispensarul TBC din Oradea³¹

(Aleea Strandului)³² și Sanatoriul de la Gheghie, comuna Aușeu, dar și gama procedurilor de diagnosticare și tratament a bolilor aparatului respirator³³.

Regimul comunist este criticabil pentru un larg evantai de motive, majoritatea ținând de nerespectarea drepturilor și libertăților omului. Cu toate acestea el a devansat sistemul capitalist, cel puțin formal sau cantitativ, în anumite domenii ale vieții sociale, printre care și cel al sănătății. Atât sub guvernarea Gheorghiu-Dej, cât și sub cea a lui Ceaușescu, rețeaua instituțiilor de sănătate s-a îmbogățit constant cu noi unități spitalicești și de ocrotire, fie prin adaptarea unor imobile naționalizate, fie prin clădirea din temelii a unor unități moderne, proces resimțit și în județul nostru.

Spitalul de Copii din Oradea, acum Spitalul Clinic Municipal „Dr. Gavril Curteanu” Oradea, a fost ridicat între anii 1965-1969, fiind dat în folosință în mai 1969. Clădirea, în forma literei T, este alcătuită dintr-un pavilion cu 10 etaje și un altul cu 5 etaje care găzduiesc Secția de antestezie-terapie intensivă, Blocul operator, serviciile de radiologie, explorări funcționale, fiziokinetoterapie și gimnastică medicală

*Spitalul Clinic
„Dr. Gavril Curteanu” din Oradea*

și laboratorul. La extremitatea blocului turn se găsesc cabinetele de specialitate ale ambulatoriului. Unitatea deservește medical în jur de 600 mii de locuitori din Bihor și județele învecinate prin cele 25 de secții ale

²⁸ *Ibidem*, f. 4, 5-6, 30, 33, 36, 41

²⁹ V. Munteanu, A. Bălint, I. Kende, A. Pop, C. Mózes, *op. cit.*, p. 14

³⁰ Gheorghe Purje, *op. cit.*, p. 138-139

³¹ Pneumoftiziologie-Oradea/Sectia-Pneumoftiziologie-

Gheghie.html

³² http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-de-pneumoftiziologie-oradea_193

³³ http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-de-pneumoftiziologie-oradea_193

sale, după cum urmează: Secția anestezie-terapie intensivă, Secția clinică hematologie, Secția clinică de

*Spitalul Județean
din Oradea*

chirurgie și ortopedie pediatrică, Secția clinică medicină internă, Secția clinică nefrologie, Secții clinice pediatrie, Secții clinice psihiatrie, Secția clinică neurologie, Secția clinică recuperare neurologică, Secția clinică pneumologie-TBC, Compartimentul neurologie pediatrică, Compartimentul psihiatrie pediatrică, Compartimentul îngrijiri paleative, Secția clinică boli infecțioase, Spitalizare de zi și Însotitori. În 1994 instituția a fost ridicată la rangul de spital clinic, în 20 noiembrie 2007 a primit numele profesorului bihorean dr. Gavril Curteanu, iar în martie 2008 și-a început funcționarea Centrul de Dializă și Centrul de Primire Urgențe Pediatrică. Începând cu 1 ianuarie 2011 Spitalul Clinic Municipal s-a unit cu secțiile fostelor spitale de Neuropsihiatrie și de Pneumoftiziologie., ajungând la o capacitate apreciabilă. Merită menționată activitatea de înaltă performanță a dr. G. Curteanu, Prof. dr. R. Spineanu, Prof. dr. M. Bembea (membru al Academiei de Științe Medicale din România), Conf. dr. L. Ritli (director de Direcție Sanitară).

Spitalul Județean Bihor, acum Spitalul Clinic Județean de Urgență Oradea, a fost inaugurat în anul 1985. A fost clădit după planurile arhitecților Magdalena Teraik și Mihai Sirescu, și proiectele structurale ale unei pleiade de ingineri și tehnicieni angajați ai Centrului de Proiectare Bihor și ai Trustului de Construcții Bihor. Inițiativa înființării unei unități spitalicești cu o capacitate de 700 de paturi datează de prin 1968, în condițiile revenirii țării, din punct de vedere administrativ-teritorial, la vechea împărțire pe județe³⁴. De-a lungul anilor și-au adus închinat activitatea în slujba salvării vieților semenilor lor și a alinării suferinței acestora, o adevărată galerie de cadre sanitare, medici, asistente și angajați auxiliari, dedicate nobilei slujiri a celor

doborâți de boli

În structura actuală, spitalul are în componență Staționarul I (Str. Gheorghe Doja), Staționarul II (Str. Republicii nr. 37) și Staționarul III (fost Capitalul Clinic de obstetrică și ginecologie din Calea Clujului) care dispune de un centru de hemodializă, laboratoare, ambulatoriu de spital, medicina muncii, policlinica pentru sportivi, dispensare medicale școlare, dispensar medical studentesc, servicii tehnico-administrative, serviciu de primire și triaj urgențe medicale, chirurgicale și stomatologice și serviciu de medicină legală, este compartimentat pe secții de specialitate, precum secții clinice de medicină internă, neurologie, diabet, boli de nutriție și metabolice, endocrinologie, reumatologie și recuperare, medicină fizică și balneologie, gastroenterologie, compartimentul cardiologie, terapie intensivă coronarieni, chirurgie generală, chirurgie plastică și microchirurgie reparatorie arși, chirurgie orală și maxilofacială, neurochirurgie, ortopedie și traumatologie, urologie, ATI, ORL, oftalmologie, oncologie, radioterapie, chirurgie toracică, dermato-venerologie, boli infecțioase, boli infecțioase II - HIV/SIDA și dispune de laboratoare de specialitate, laborator de analize medicale, laborator de radiology și imagistică, laborator de anatomie patologică, laborator de explorări funcționale, laborator de radioterapie, laborator de medicină nucleară, laborator de recuperare, medicină fizică și balneologică, compartiment de endoscopie digestivă, compartiment de endoscopie bronșică și compartiment de explorări funcționale invazive,

³⁴ *** *Spitalul Clinic Județean Oradea. Decenal 1985-1995, Oradea, 1995, p. 9*

angiografie și cateterismie cardiacă³⁵.

În ultimii 50 de ani s-au remarcat medicii dr. Popa Ioan și dr. Pop Eugen, directori ai Direcției Sanitare Județene Bihor prin progresele realizate. Spitalele au fost încadrate cu medici și personal medical sanitar de înaltă calificare, generând o dezvoltare calitativă în multe specialități: medicină internă (dr. Cornel Cutuș, dr. Traian Micle), chirurgie (dr. Zoltan Krisar, dr. Iosif Coș), ortopedie-traumatologie (dr. Traian Micle, dr. Ioan Micle, Prof. dr. I. Mateuță), cardiologie (dr. Lucia Roman, Prof. dr. Aurel Lazăr), anestezie terapie intensivă (dr. A. Dobjanschi, Prof. dr. Ladislau Szegedi), oftalmologie (dr. N. Segal, dr. Liana Spineanu), radiologie (dr. A. Georgescu), oncologie (dr. C. Mihailov), O.R.L. (dr. Sirban, Prof. dr. E. Mărgineanu), laborator clinic (dr. Paula Mircea, Chim. D. Bolcaș), dermato-venerice (dr. E. Bălaș, Conf. dr. F. Benedek), boli infecțioase (dr. Carol Mozes), pediatrie (dr. G. Curteanu), pneumologie-ftiziologie (dr. T. Cipău), obstetrica-ginecologie (dr. E. Petca, dr. M. Erdei, dr. T. Nemeș, dr. Novak), neurologie (dr. Traian Mircea), anatomie patologică (dr. A. Codrea). În deceniile 70-80 se înființează primul centru antidiabetic județean și secția de diabet, nutriție, boli metabolice (Prof. dr. Aurel Babeș), iar în anii '80 dr. Florin Mircea înființează primul laborator de ecografie generală.

În 1991 se înființează Facultatea de Medicină și Farmacie în cadrul Universității din Oradea (la acea dată Rector Prof. dr. ing. T. Maghiar și Decan Prof. dr. M. Ifrim). Apariția învățământului superior medical schimbă din temelii conceptele asistenței medicale în județul Bihor. Sediul Facultății își are sediul într-o clădire impozantă (P-ța 1 Decembrie, nr.10), iar activitățile clinice și paraclinice se desfășoară în spitalele din Oradea, care pe rând, cresc în rangul de „clinică universitară”, cu activitate integrată de învățământ, cercetare, asistență medicală. Universitățile medicale tradiționale (București, Cluj, Timișoara) vin în ajutorul noii Facultăți de Medicină și Farmacie. În prezent toți profesorii și conferențiarii sunt titulari ai Universității din Oradea. De remarcat este faptul că activitatea de conducere a doctoratelor are o pondere mare în școala doctorală a Universității din Oradea, din totalul de 18 profesori conducători de doctorate, 12 profesori sunt cadre autohtone

proveniți din medicii spitalelor din Oradea.

La Spitalul Clinic Județean de Urgență Oradea a luat ființă primul laborator de tomografie computerizată, din fondurile Universității Oradea (dr. Liana Toc, Conf. dr. O. Straciuc), s-au pus la punct noi tehnologii și metode de diagnostic și tratament în urologie (Prof. Dr. G. Bumbu), chirurgie (Prof. dr. A. Maghiar, Conf. dr. M. Pop), a luat ființă Serviciul S.M.U.R.D., al doilea în România (dr. Hadrian Borcea). În 2009 ia ființă – din fondurile Ministerului Sănătății - un compartiment modern de terapie intensiva-coronarieni (Conf. dr. Katalin Babeș), conform normelor europene și în 2010 compartimentul de angiografie și cateterism cardiac (dr. Virgil Popa, dr. Vlad Babeș, Prof. dr. A. Lenghel, Conf. dr. O. Frățilă), gastroenterologie (Prof. dr. V. Porumb, Conf. dr. C. Brisc), neurochirurgie (Conf. dr. D. Mohan și C. Miron), medicina internă (Conf. dr. I. Vancsik, Conf. dr. O. Burtă), cardiologie (Prof. dr. M. Popescu, Conf. dr. Adriana Sălăjan), chirurgie plastică și reparatorie (dr. I. Urda, Conf. dr. F. Bodog), chirurgie bucomaxilofacială (Prof. dr. C. Romanul), nefrologie (Conf. dr. G. Bako), ATI (prof. dr. Szegedi Ladislau și dr. Marcel Negrău).

În procesul de modernizare și restructurare în sănătate, Spitalul Clinic Județean de Urgență Oradea, este clasificat și evaluat de către Ministerul Sănătății în gradul 2 de competență, în imediata apropiere a celor mai performante unități sanitare din țară.

Spitalul din Beiuș este amintit documentar în anul 1903 când, printr-un act de donație, este înzestrat cu o clădire și terenul aferent ce va găzdui mai târziu Staționarul II. În 1938 dispunea de 92 de paturi, capacitate ce va spori la 100 de paturi în 1944. Sub regimul comunist, în 1952, va îmbrăca forma de organizare de tip sovietic, sub numele Spitalul Unificat Beiuș, care va avea 425 de paturi. Vor funcționa Secția de medicină internă încadrată cu 5 medici, 12 asistente și personal de serviciu, Secția chirurgie, deservită de 4 medici, 12 asistente și personal auxiliar, Secția pediatrie, cu 2 medici, 10 asistente și personal de serviciu, Secția obstetrică-ginecologie, cu 1 medic, 13 asistente și personal auxiliar, Secția boli infecțioase, cu 1 medic, 10 asistente și personal de serviciu, Secția ORL, cu 1 medic și 4 asistente, Secția TBC, cu 1 medic și 8 asistente și Secția dermato-venerice, cu 1 medic și 3 asistente. Ca și capacitate și încadrare cu personal de specialitate, la vremea respectivă

³⁵ http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-clinic-de-urgenta-judetean-oradea_189

instituția se situa pe al doilea loc în regiune, loc pe care și-l va păstra și în anii următori. În 1952 se dă în folosință pavilionul Secției de boli infecțioase, în 1954 se înființează Serviciul de salvare, dotat cu 3 autospeciale deservite de 4 asistente, în 1959 este inaugurată clădirea Staționarului I, care va găzdui secțiile de interne, chirurgie, ORL, serviciul administrativ, blocul alimentar și spălătoria, iar în 1960 este finalizată clădirea Policlinicii în care vor funcționa cabinetele de interne, chirurgie, pediatrie, obstetrică-ginecologie, ORL, radiologie, dermatologie, stomatologie, neurologie, psihiatrie, laborator, tratamente și fișier. Tot acum este pusă în funcțiune centrala termică. Prin Decizia nr. 1593 din 10 decembrie 1967, Sfatul Popular al Regiunii Crișana hotărăște ridicarea spitalului la nivelul de ordonator de credite și intrarea în subordinea acestuia a 4 dispensare din oraș, 25 dispensare satești, 5 dispensare de întreprindere, 2 policlinici, 4 creșe, 14 case de naștere, 4 staționare de copii și 12 cabinete stomatologice, sfera sa de competență materială și teritorială acoperind nevoile a peste 111 mii de locuitori din zonă.

Între anii 1968-1975 unitatea a funcționat cu 8 secții, 3 laboratoare, Stația de salvare, cu 15 autosanitare și 12 asistenți, Staționarul din orașul Dr. Petru Groza, cu 1 medic și 3 asistente, 4 creșe, cu 150 de locuri în Beiuș, 100 în orașul Dr. Petru Groza, 40 în Nucet și 20 în Dobrești, 14 case de naștere și 4 staționare de copii, toate deservite de 92 medici, 381 asistente și 373 angajați auxiliari. După înființarea Spitalului Unificat Teritorial Dr. Petru Groza, unitatea din Beiuș va fi restructurată în sensul restrângerii ariei sale de competență teritorială la nevoile medicale a 88 de mii de locuitori și îndrumarea activității din 21 de dispensare satești, 1 dispensar urban, 1 dispensar școlar, 3 dispensare de întreprindere, 2 creșe, 10 case de naștere și 3 staționare de copii, având o încadrare de 88 medici, 315 asistente și 236 angajați auxiliari. Sunt deschise acum noi dispensare la Căbești, Remetea, Finiș, Târcaia, Răbăgani, Drăgănești și Lazuri. În mai 1953 unitatea va primi numele de Spitalul Orășenesc „Episcop Nicolae Popovici” Beiuș, în cinstea episcopului ortodox al Oradiei care în perioada ocupației horthyste a Ardealului de Nord și-a stabilit reședința la Beiuș și a contribuit financiar

la dezvoltarea așezământului³⁶.

Spitalul din Nucet s-a născut în 1952, odată cu înființarea coloniei muncitorești a exploatarei de uraniu „Sovrom Kvarțit” Băița, din necesitatea

Spitalul din Nucet

autorităților comuniste de a asigura asistența medicală necesară celor 11 mii de persoane stabilite aici pentru a-și pune la dispoziție forța de muncă. La început, sub numele „Serviciul Sanitar 16”, așezământul a funcționat în barăcile Ministerului Minelor-Direcția Metale Rare, cu o structură alcătuită din 5 secții, chirurgie, obstetrică-ginecologie, pediatrie și boli contagioase, laborator clinic, farmacie, radiologie, policlinică și stație de salvare. În 1957 unitatea se mută într-o locație nouă, cu patru pavilioane, și primește numele Spitalul Unificat Nucet, cu Secție de interne, Secție chirurgie, Secție de obstetrică-ginecologie, Secție de pediatrie, Secție de boli contagioase, Secție dermato-venerice, Secție de ftiziologie și Secție ORL, compartimente încadrate cu 23 medici, 74 surori medicale și 207 angajați auxiliari, ce urmau să se ocupe de sănătatea populației fostului raion Lunca Vașcăului.

Începând cu 1 martie 1963 instituția se reprofilează, își va diminua structura până la 3 secții, interne, chirurgie și ftiziologie, proces care se va repeta în 1967, când organigrama va mai cuprinde doar două secții, ftiziologie și interne și în 1968, când se va specializa în ftiziologie. În 1974, după ce Spitalul de Psihiatrie din Ștei (Petrileni) va fi încadrat ca unitate cu regim special, 200 de bolnavi de aici vor fi transferați la Nucet. La 1 octombrie 1977, spitalul va primi specializare unică în psihiatrie, deservind încă nouă județe ardelenene, ocazie cu care bolnavii ftizici vor fi transferați la Sanatoriul de Nevroze din Balc. În 1991

³⁶ <http://www.spitalulbeius.ro/>

structura unității va cuprinde 3 secții de psihiatrie, una dintre ele destinate copiilor aduși de la centrele din Cighid și Cadea, în 1994 ea va spori la 5 secții de psihiatrie. În 1997, grație finan-

*Spitalul din
Marghita*

țării întreținute de familia Max din Germania, sunt renovate și unite pavilioanele 3 și 4³⁷.

Spitalul de Neuropsihiatrie din Ștei (Petrileni) a fost înființat, ca unitate de sine stătătoare, în 1975, odată cu desprinderea secției omonime din structura Spitalului Unificat Teritorial Beiuș. Așezământul a existat însă și înainte de acest moment, de prin 1957, și a avut o destinație specială. Aici erau internați bolnavii psihiici periculoși pentru care justiția hotărâra măsuri speciale de siguranță judiciară. Din păcate regimul comunist s-a folosit uneori de acest statut special conferit de lege instituției pentru a scoate din viața publică diverși opozanți ai sistemului, disidenți și alte persoane devenite indezirabile în optica puterii. La Ștei și în alte trei astfel de spitale, au fost internați și și-au găsit sfârșitul o serie de oameni care nu s-au făcut vinovați de altceva decât de culpa de a fi criticat regimul totalitar. Așezământul oferă servicii medicale preventive, curative și de psihiatrie judiciară, dispune de specialiști în evaluarea, diagnosticarea și tratamentul afecțiunilor psihice la adulți, linie de gardă pentru urgențe psihiatrice, cabinet de psihiatrie, ambulatoriu integrat, cabinet de psihologie, psihoterapie, consiliere și testare psihologică și atelier de terapie ocupațională și recuperare³⁸.

Spitalul din Marghita, situat la 45 km de Oradea,

a fost înființat prin Decizia nr. 1592 din 30 decembrie 1967, la scurtă vreme după ce comuna Marghita a fost ridicată la rangul de oraș, prin unificarea, cu data de 1 ianuarie 1968, a Spitalului Unificat Teritorial Marghita cu Policlinica Marghita, Stația de Salvare Marghita, Comisia de Expertiză Medicală Marghita, Policlinica Derna, Clinica Sanatorială pentru Copii Pădurea Neagră, dispensarele de întreprindere din Tătăruși și Voivozi, circumscripțiile sanitare urbane din Marghita și cu cele rurale din fostul raion Marghita³⁹. În anul 1970 capacitatea spitalului se mărește prin construirea clădirii care adăpostește Ambulatorul de specialitate și Secția chirurgie și ATI. Tot acum este organizată Colonia de la Pădurea Neagră, având destinație de tabără pentru copii și loc de agrement pentru angajații unității⁴⁰.

În octombrie 1995 Ministerul Sănătății atribuie unității numele „Dr. Pop Mircea”, în memoria ilustrului medic bihorean, fondatorul așezământului, cel care a condus destinele instituției vreme de 30 de ani. Prin dispoziția 321 din 25 iunie 2004, în urma ridicării orașului la rang de municipiu, unitatea își va schimba numele în Spitalul Municipal Marghita „Dr. Pop Mircea”, se va reorganiza pe 10 secții, pentru a deservi nevoile medicale pentru 100 de mi de locuitori cu domiciliu în sfera sa de competență teritorială, după cum urmează: Secția medicină internă, Secția psihiatrie, Secția oftalmologie, Secția ATI, Secția chirurgie, Secția ginecologie, Secția ORL, Secția pediatrie, Secția obstetrică și Secția reumatologie. Sunt subordonate spitalului Secția de pneumoftiziologie de la Popești și secțiile externe de la Popești și Valea lui Mihai⁴¹.

Spitalul Orășenesc Ștei, a devenit unitate de sănătate cu personalitate juridică în 1975 în urma descentralizării serviciilor spitalicești din fostul raion Beiuș, ocazie cu care a ieșit din subordinea Spitalului Unificat Teritorial Beiuș, împreună cu dispensarele muncitorești, școlare și sătești din amonte de localitatea Sudrigiu. Instituția a dispus de servicii de spitalizare continuă în specializările medicină internă, pediatrie, recuperare și medicină fizică, specializare de zi în specializările medicină internă și pediatrie, laboratoare de analize medicale, radiologie și imagistică, iar Ambulatoriul de specialitate

³⁷ <http://www.spitalnucet.ro/>

³⁸ <http://www.hpsihiatriestei.ro/>

³⁹ <http://www.spitalulmarghita.ro/>

⁴⁰ <http://www.spitalmrdslink.ro>

⁴¹ <http://www.spitalulmarghita.ro/>

de cabinete specializate în chirurgie generală, ORL, medicină internă, oftalmologie, dermato-venerice și pediatrie⁴².

Spitalul din Salonta, situat la 40 km de Oradea, a fost înființat prin Decizia nr. 359 din 7 iulie 1973, sub numele „Spitalul Unificat Teritorial Salonta”, pentru a deservi nevoile medicale a unui segment de populație cifrat la 60.000 locuitori din oraș și localitățile sudului județului. În ianuarie 2002 își va schimba numele în „Spitalul Municipal Salonta”, ca urmare a ridicării urbei la rangul de municipiu.

În 2008, Ministerul Sănătății a dispus reorganizarea structurii instituției, alcătuită din Secția medicină internă, compartimentul diabet, nutriție și boli metabolice, compartimentul obstetrică-ginecologie, compartimentul neonatologie; Secția chirurgie, compartimentul ATI, compartimentul pediatrie, compartimentul dermato-venerologie; camera de gardă și spitalizare de zi, farmacie, laborator de analize, laborator de radiologie și imagistică, compartiment de recuperare, medicină fizică și balneologie, cabinet de planificare familială, cabinet de diabet, nutriție și boli metabolice, dispensar TBC și cabinet medical școlar. Ambulatorul integrat are cabinete de medicină interne, chirurgie generală, ortopedie și traumatologie, ORL, obstetrică-ginecologie și oftalmologie⁴³.

Spitalul Orășenesc Aleșd, situat la 40 km de Oradea este destinat necesităților medicale ale celor 60.000 de locuitori domiciliați în raza sa de competență teritorială. După ce în anii 2003-2004 unitatea era pe punctul de a fi desființată, datorită performanțelor slabe, în 2007 s-a reușit dotarea instituției cu aparatură modernă, încadrarea unor specialiști cu o bună pregătire și contractarea a 5 cabinete ambulatorii cu Casa de Asigurări și Sănătate. Secția de medicină internă, compartimentului de neurologie, Secția chirurgie generală, compartimentul ATI, Secția obstetrică, compartimentul neonatologie, Secția pediatrie, Secția de pneumologie TBC, aceasta având locația în localitatea Gheghie, Secția de îngrijiri paleative.. În structura unității

Spitalul din Aleșd

mai sunt incluse: farmacia, laboratorul de analize, laboratorul de radiologie și imagistică, cabinetul de planificare familială, cabinetul de diabet zaharat, boli nutritive și metabolice, dispensarul TBC, cabinetul medical școlar Aleșd, cabinetul medical școlar Vadu Crișului și camera de gardă⁴⁴.

Spitalul din Bratca a fost înființat la începutul anilor '70 pe fondul dezvoltării exploatărilor miniere din zonă și a afluelului de populație care a însoțit procesul. Portofoliul unității a

Spitalul din Bratca

⁴² http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spital-orasenesc-stein_199

⁴³ <http://www.spitalulsalonta.ro/despre-spital/istoric.html>

⁴⁴ <http://www.spitalalesd.ro/index.html>

*Spitalul de
recuperare din Băile
Felix*

avut în conținutul său servicii de spitalizare continuă în specializările medicină internă, pentru bolnavi cu afecțiuni acute și cronice, psihiatrie, pentru bolnavi irecuperabili și obstetrică-ginecologie. Ambulatoriul de specialitate dispunea de cabinete specializate în medicină internă, pediatrie, obstetrică-ginecologie, laborator de analize medicale și farmacie⁴⁵.

Centrul de Permanență, din aceeași localitate, dispune de o cameră de urgență, dotată cu defibrilator, resuscitator, pulsoximetru, trusă de intubație și aparat EKG, două farmacii, la Bratca și Beznea, un centru de recuperare pentru persoanele cu handicap, un centru, de tip familial, pentru copii și 4 case de copii, care funcționează în cadrul programului „White Cross”, deservite de 4 medici care asigură asistență medicală de urgență. În noiembrie 2004, în colaborare cu fundația germană „Alsterdorf”, Centrul a pus în funcțiune două ateliere de ergoterapie și de kinetoterapie pentru uzul pacienților cronici ai Secției de psihiatrie⁴⁶.

Spitalul de Recuperare din Băile Felix a fost inaugurat la 28 octombrie 1988, cu toate că ideea și proiectul edificării unui atare așezământ a prins contur în 1976. La vremea aceea Direcția Sanitară a Județului Bihor dispunea atât de fondurile bănești necesare, cât și de sprijinul Institutului de Medicină Fizică, Balneologie și Recuperare Medicală din București, pentru a demara construcția unei unități cu o capacitate de 150 de paturi. În ciuda acestor facilități, și a faptului că proiectul a fost avizat încă din 1976, lucrările au fost amânate până în 1982 și s-au întins pe o perioadă de șase ani. După 1989 structura spitalului a suferit mai multe modificări. În 1992 instituția a luat în subordine cele două secții

de copii ale Sanatoriului din Băile 1 Mai, din vecinătate, iar în iulie 1998 a fost ridicat la rangul de spital clinic al Universității din Oradea. Profilul cazuistic al tratamentelor este alcătuit din boli ale aparatului locomotor, etiologie reumatică (inflamator sau degenerativ), boli ale sistemului nervos central și periferic (în principal hemiplegii de diverse cauze, paraplegii, tetraplegii de etiologie posttraumatică, sau boli erododegenerative ale măduvei spinării), sechele posttraumatice și patologia asociată acestora. Este structurat pe 3 secții, Secția clinică recuperare, medicină fizică și balneologie I compartiment de recuperare neurologică, Secția clinică recuperare, medicină fizică și balneologie II compartiment de recuperare neurologică și compartiment de recuperare cardiovasculară, Secția recuperare, medicină fizică și balneologie copii Băile 1 Mai, dispune de 4 laboratoare, laborator recuperare, medicină fizică și balneologie, laborator de analize medicale, laborator radiologie și imagistică medicală și laborator explorări funcționale, Ambulatoriu, cabinete de specialitate în hotelurile Crișana și Ceres și în Băile Tinca⁴⁷.

Căminul de Bătrâni din Ciutelec este poate cea mai veche instituție specializată din județ, în îngrijirea vârstnicilor. Instalată după 1949 în castelul baronului Werthemstein unitatea a asigurat de-a lungul timpului cazarea, subzistența și tratamentul celor pe care i-a găzduit. În 2006, în urma colaborării cu administrația comunei Bech-Luxemburg, căminul a beneficiat de un proiect caritativ, negociat de Antanta Societăților, în urma căruia a fost înființat un cabinet medical, au fost îmbunătățite

⁴⁵ http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/centrul-de-sanata-te-bratca_203

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ http://www.sfatulmedicului.ro/spitale/spitalul-clinic-de-recuperare-medicala-felix_201

*Căminul de bătrâni
din Ciumelec*

condițiile de trai și tratament ale așezământului și a fost renovată școala din sat⁴⁸. În 2010 instituția găzduia 112 persoane adulte cu dizabilități⁴⁹.

Printre proiectele pilot ale județului se numără Căminul

de Bătrâni din Sălard, amplasat în castelul Barcsay, așezământ înființat în 1992 de către Fundația „Filadelfia Noom” a comunităților baptiste din România. El adăpostește 24 de vârstnici, dar din 2013

capacitatea sa va spori la 49 de persoane grație proiectului european de reabilitare și extindere a unității⁵⁰.

Centrul de Îngrijire și Asistență a Persoanelor cu Dizabili-

*Centrul de
Recuperare din
Tinca*

tăți din Tinca a fost înființat în martie 2007, valoarea investiției fiind suportată de către Consiliul Județean Bihor. El se adresează îngrijirii și tratării pacienților cu dizabilități foarte grave, prin servicii de terapie educațională, fiziokinetoterapie, meloterapie, activități de socializare și asistență medicală permanentă, primii beneficiari fiind bolnavii transferați de la Centrul din Cighid ca urmare a restructurării

*Centrul de Recuperare
și Reabilitare
pentru Persoanele cu
Handicap din Râpa*

acestui așezământ. El va avea în subordine o unitate similară la Râpa, pentru 43 de persoane cu handicap, ce urmează să fie dată în folosință în curând⁵¹.

Centrul de recuperare și reabilitare pentru persoanele cu handicap din Râpa și-a deschis porțile în mai 2007, investiție realizată cu fonduri PHARE, în proporție de 90%, iar restul cu finanțare de la Consiliul Județean Bihor. Proiectul urmărește înlocuirea condițiilor „de tip vechi” specifice fostelor așezăminte de gen. Va găzdui 40 de persoane, care se vor bucura de asistență medicală curentă și de specialitate, recuperare, îngrijire și supraveghere permanentă, servicii de ergoterapie, activități psihosociale și culturale⁵².

În martie 2010 a luat ființă Centrul de îngrijire la domiciliu din Săcueni, așezământ destinat ajuto-rării și îngrijirii persoanelor vârstnice și nevoiașе, indiferent de etnie, sex sau religie. Sub patronajul Asociației „Caritas Catolica” mai funcționează în județ, începând cu 1997, alte șase asemenea centre, la Oradea, Salonta, Oșorhei, Aleșd, Valea lui Mihai și Marghita, toate în parteneriat și cu sprijinul auto-

⁴⁸ <http://puschabecker.blogspot.com/p/cabinet-medical-ciutelec.html>

⁴⁹ http://www.oron.ro/stiri/anterioare/stiri_Un_nou_centru_de_reabilitare_pentru_persoanele_cu_handicap_-_DGASPC_Bihor_317804.html

⁵⁰ Bogdan Onița, *Proiect de modernizare a azilului din Sălard*, în *Crișana* din 24 iulie 2011

⁵¹ <http://www.romedic.ro/centru-de-ingrijire-si-asistenta-a-persoanelor-cu-dizabilitati-la-tinca-0N3257>

⁵² *** *Un nou centru de reabilitare pentru persoane cu handicap*, în *Crișana* din 18 mai 2007

rităților locale din localitățile respective⁵³. Serviciile prestate de voluntarii asociației constau în vizite efectuate zilnic sau după necesități, săptămânal, lunar, după nevoile pacienților. Activitatea centrelor se desfășoară la domiciliul pacienților și constau din efectuări de pansamente, injecții, perfuzii, măsurări de tensiune și a glicemiei, mobilizări, gimnastică medicală, igienizarea bolnavului, în funcție de indicația medicului și de starea bolnavului și în același timp ajutor gospodăresc, precum curățenie generală, cumpărături, plata facturilor etc. Centrul are la dispoziție toate materialele necesare îngrijirii, material consumabil și instrumente ajutoare⁵⁴.

Centrul de îngrijire pentru persoane vârstnice de la Băița a fost inaugurat în aprilie 2010, în urma demersurilor demarate în 2007 de Asociația de Asistență Socială „Episcop Nicolae Popovici”. În 2008 asociația a obținut finanțarea proiectului și, printr-un parteneriat cu DGASPC Bihor, acesta a prins viață. Centrul se adresează îngrijirii și tratării unui număr de 40 de persoane vârstnice rămase fără familie sau ale căror rude nu le pot asigura subzistența. Pe lângă hrană și cazare, beneficiarii se bucură de asistență medicală permanentă, servicii de recuperare și readaptare, activități de ergoterapie, asistență socială și psihologică⁵⁵.

Asociația „Caritas Catolica” a mai deschis în octombrie 2010 Căminul de Bătrâni „Sf. Martin” din Săcueni, destinat vârstnicilor care necesită o atenție sporită. Aceștia sunt antrenați în programe organizate de personalul căminului sau de diferite cluburi și asociații din oraș, cum ar fi activități de lucru de mână, lectură, cusut, jocuri de societate, sau frecventarea teatrului și a altor spectacole⁵⁶.

Asistența medicală și socială a copiilor nu a fost nici ea neglijată, autoritatea de profil din Bihor, în colaborare cu diverse fundații și asociații, îngrijindu-se de dezvoltarea rețelei acestor așezăminte, care astăzi este alcătuită din: Centrul de Plasament Nr. 2 Oradea (str. Feldioarei), Centrul de

Plasament Popești, Subunitatea 1 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Fluturașilor” Oradea (str. Piscului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Mugurași” Oradea (str. Pădurii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Licuricii” Oradea (str. Șanțului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Miracolelor” Oradea (str. Șanțului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Steaua Norocoasă” Oradea (str. Thomas Morus), Centrul de plasament de tip familial „Casa Albinușelor” Oradea (str. Albinelor), Centrul de plasament de tip familial „Casa Pasărea Măiastră” Oradea (str. Gh. Pop de Băsești), Centrul de plasament de tip familial „Casa Trinitata” Oradea (str. Înfrățirii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Noastră” Oradea (str. Ion Bușiția), Centrul de plasament de tip familial „Casa Inimioarelor” Oradea (str. Bihorului), Subunitatea 2 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Ciupercuțelor” Oradea (str. Făcliei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Piticii” Oradea (str. Cornului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Albăstrelelor” Oradea (str. Cornului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Ghiociei” Oradea (str. Nojoridului), Centrul de plasament de tip familial „Casa Iepurașii” Oradea (str. Biruinței), Centrul de plasament de tip familial „Casa Hamburg” Oradea (str. Sucevei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Buburuzelor” Oradea (str. Filatov), Centrul de plasament de tip familial „Casa Curcubeul” Oradea (str. Partenie Cosma), Centrul de plasament de tip familial „Casa Peștișorul Auriu” Oradea (str. Averescu), Centrul de plasament de tip familial „Casa Bratca”, Centrul de plasament de tip familial „Casa Primăvara” Valea Crișului, Subunitatea 3 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Iulia” Tinca (str. Victoriei), Centrul de plasament de tip familial „Casa Dalia” Tinca (str. M. Viteazu), Centrul de plasament de tip familial „Casa Sf. Nicolae” Tinca (str. Armatei Române), Centrul de plasament de tip familial „Casa Micul Prinț” Tinca (str. A. Șaguna), Subunitatea 4 Oradea, Centrul de plasament de tip familial „Casa Speranța” Tinca (str. Republicii), Centrul de plasament de tip familial „Casa Haiducii” Husasău de Tinca, Centrul de plasament de tip familial „CPTF Casa Cireșarii” Tinca (str. Traian), Centrul de plasament de tip familial „Casa Arc” Beiuș (str. Burgundia Mare), Centrul de primire în

⁵³ Crina Dobocan, *Un nou Centru de Îngrijiri la Domiciliu*, în *Biboreanul* din 21 martie 2010

⁵⁴ http://www.caritascatolica-raeda.ro/ro/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=73

⁵⁵ Claudia Bonchiș, *Primul cămin pentru persoane vârstnice din mediul rural*, în *Crișana* din 27 aprilie 2010

⁵⁶ http://www.caritascatolica-raeda.ro/ro/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=73

regim de urgență pentru copiii străzii, Centrul de recuperare pentru copii cu dizabilități Oradea (str. Traian Lalescu), Centrul de recuperare pentru copii cu dizabilități Tinca (str. Armatei Române), Complex de servicii comunitare „Plopii fără soț” Oradea (str. Ion Alexi), Centrul maternal „Phoenix” Oradea (str. Traian Lalescu), Centrul de consiliere părinți și copii Oradea (str. Ion Alexi), Centrul de primire în regim de urgență pentru copilul abuzat,

neglijat, exploatat Oradea și Centrul de Educație Timpurie (str. Ion Alexi)⁵⁷.

În ultimii 21 de ani au fost înființate câteva sute de cabinete medicale, policlinici și unități spitalicești private.

⁵⁷ http://www.dgaspbihor.ro/contact_copii.html

ISTORIA ARTELOR PLASTICE

MARIA ZINTZ

Oradea nu se compară în plan artistic cu orașe ca Baia Mare sau Cluj, a existat aici încă de la pe la 1850 o bogată viață culturală și artistică despre care am scris pe larg într-o carte apărută în 2009¹. Unii dintre artiștii plastici activi la Oradea s-au născut aici, alții au venit din alte locuri încă din tinerețe și au lucrat în orașul de pe Crișul Repede în cea mai mare parte a vieții lor. Pot fi enumerați, printre alții, Jancsó Jenő, Mikes Odön, Tibor Ernő, Barát Moric, Balogh István, Udvardy Ignac, Macalik Alfréd, Váradi Albert, Leon Alex, Grünbaum Ernő, Mottl Paul Román, Fleischer Miklos, Nicolae Irimie, Zsigmond Bella, Pozsonyi Jenő. Unii – după o perioadă de timp petrecută la Oradea – deși au plecat, s-au întors aici, ca Ruzicskay György, Kara Mihaly, Zsigmond Bella. Alții au trăit la Oradea doar o existență pasageră, ca Mund Hugó, Dömötör Gizella, Szenes Fülöp, Karácsonyi Geza, Földes Imre, Coriolan Munteanu.

Trebuie menționat că încă în secolul al XIX-lea se născuseră în Bihor artiști care s-au remarcat sub aspect creator. Îi numesc pe Mezey Lajos, Böhm Pall, Bihari Sándor, Endrey Sandor. Cu excepția lui Mezey Lajos, toți s-au născut, aproximativ, după 1850 și au studiat la Budapesta, München, Viena. Călătoriile la Paris, contactul cu arta modernă le-a influențat opera – deși unii erau încă apropiați de academism – și o tratare cu accent pe naționalism și plein-airism, se făcea simțită în opera lor. Între artiștii care au lucrat în secolul al XIX-lea, primul pe care-l numesc este **Mezey Lajos** (1820 Oradea, -1880), care este considerat în materialele de specialitate un pictor academist, deși el nu s-a format în academii de artă, neavând această posibilitate din cauza situației sale precare sub aspect pecuniar. Bazele meseriei sale au fost puse în atelierele unor fotografi și pictori care se bucurau de apreciere în epocă. A primit în 1841, la cei 21 de ani ai săi, o

comandă importantă, pictura de altar *Mater dolorosa* din Biserica Premonstratens. În 1862 a devenit profesorul cunoscutului pictor maghiar Szinyei Merse Pál (1844-1920). Tablourile lui Mezey Lajos ne dezvăluie calitățile sale de colorist.

Mai cunoscut și apreciat a fost **Böhm Pál** (1839-1905). Provenea dintr-o familie de mici industriași din Oradea, probabil germani. A început prin a fi ucenic la un pictor de firme, familiarizându-se cu pensulele, culorile, învățând aici primele secrete ale picturii. La un moment dat s-a stabilit la Pesta, unde lucra pentru a-și strânge banii necesari plecării la München. Reușește în 1871 să ajungă la München și să-și aprofundeze studiile artistice. Istoricul de artă Lika Karoly (1869-1965)² aprecia că Böhm Pál era cel mai valoros dintre pictorii maghiari care s-au stabilit la München.

Chiar dacă nu s-a născut la Oradea, ci la Băița, în județul Bihor, **Bihari Sándor** (1856-1906) aparține acestor locuri³. A fost atras de mic de arta plastică, dar familia nu avea posibilități materiale, la început fiind nevoit să intre într-un atelier de fotografie ca retușier. Cu banii câștigați, tânărul Bihari a plecat la Viena, pentru a studia arta. Nu a reușit să-și termine studiile din motive pecuniare, fiind nevoit să se întoarcă la Oradea, unde și-a deschis un atelier de portrete cu scopul de a câștiga suficienți bani pentru a călători în străinătate. A ajuns la Paris, unde a studiat la Școala liberă a lui Jean Paul Laurens. Peisajele sale pun în evidență și dorința artistului de a-și aerisi paleta, pictând în aer liber, într-o pensulație densă, dar și cu tușe mai libere, ușoare în unele zone ale pânzei.

Endrey Sandor (1867-1940) s-a născut la Oradea dar s-a stabilit la Budapesta. A fost cunoscut mai ales ca portretist, având comenzi importante și în orașul natal. A pictat portrete de episcopi

¹ Maria Zintz, *Artiști plastici la Oradea 1850-1950*, Editura Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2009

² Lika Karoly, *Magyar Művész ételel Münchenben, (Viața artiștilor maghiari din München) 1867-1896*, Budapesta, 1953, p 15

³ Feher Dezső, *op. cit.*, p 185.

catolici, dar și portretul episcopului greco-catolic Valer Frențiu, sau pe cele ale unor oameni de vază al orașului. Endrey a lucrat și la București, iar între 1926-1927 a călătorit în America.

Szenes Fülöp (1863-1944) nu a fost orădean (a locuit la Budapesta), dar a lucrat la Oradea și chiar s-a stabilit aici pentru perioade scurte. Szenes era faimos mai ales pentru portretele sale, fiind invitat în toate orașele mai importante să-i picteze pe unii dintre oamenii marcanți ai vremii⁴. În 1918 s-a întors la Oradea, după o absență de cinci ani, pentru a pregăti în toamna aceluia an o expoziție personală⁵. La Oradea revenea mereu, așa cum s-a întâmplat și în vara anului 1920, când Szenes s-a întors pentru a-și amenaja și un atelier⁶. Notorietatea lui Szenes depășea cadrul strict al artei maghiare, creațiile sale fiind văzute în multe dintre centrele culturale ale Europei. La Paris a câștigat patru medalii de aur, a fost premiat la Veneția, a fost sărbătorit la Londra, împreună cu Laszlo Fülöp. Szenes Fülöp a călătorit de altfel și la București, dorind să contribuie la stabilirea unor bune raporturi între români și maghiari.

Un pictor care a apărut meteoric în arta orădeană de la începutul secolului al XX-lea, a fost **Jancsó Jenő** (1870-?). Începuse să picteze sub influența lui Réti István și Ferenczy Karoly, a primilor profesori de la Școala de Baia Mare, dar călătoriile de studii la Paris i-au schimbat viziunea artistică, renunțând la formulele academiste și naturaliste în favoarea unei palete cromatice mai intense. După terminarea studiilor, s-a întors la Oradea, fiind numit profesor de desen la un Liceu industrial, la fel ca un alt pictor orădean, Mikes Ödön. A dorit ca Oradea să devină un centru artistic, având ca model Școala de la Baia Mare. În acest scop, a făcut parte din grupul organizatoric care a avut inițiativa de a întemeia o școală de pictură în jurul Oradiei, eventual la Băile Felix sau Băile Episcopale ori chiar la Vadul Crișului, în zona Bihorului. Proiectul nu s-a finalizat, dar Jancsó a deschis, totuși, în anul 1906 împreună cu Mikes Ödön, o Școală de artă⁷. Jancsó

a fost sensibil la înnoirile apărute în arta maghiară, sub influența curentelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Culorile se intensifică sub influența impresionismului, a fovismului, câștigă în intensitate⁸. Jancsó, datorită sejururilor sale pariziene era în contact mai îndelung cu pictura impresionistă și postimpresionistă, iar arta sa era marcată de influențe postimpresioniste.

Tibor Ernő (1884-1945) – pe numele adevărat, Fischer Tibor – a fost un artist interesant fără a abuza de modernitate. Creația bogată a lui Tibor Ernő s-a bucurat de aprecierea comentatorilor de artă care i-au subliniat trăsăturile distincte în paginile multor ziare, consemnându-i nota originală, modernitatea, începând chiar cu prima sa expoziție personală la Oradea, din anul 1907⁹ și până în primii ani ai deceniului cinci, când discriminarea rasistă și războiul, cu tragicele sale orori, au pus capăt întâi manifestărilor sale artistice în public și apoi vieții, până atunci atât de intense.

Evoluția sa marcată de contactul cu marii maeștri ai artei, prilejuit de numeroasele călătorii de studii în Franța, Italia și la Marea Neagră (la Balçik), în

*Tibor Ernő, Țărani
prășind*

multe alte locuri, nu s-a desfășurat sub semnul unor contradicții fundamentale, chiar dacă se pot distinge câteva etape în creația sa. Tibor Ernő a primit în anul

⁴ *Nagyvárad*, 1911, octombrie 8, p. 5.

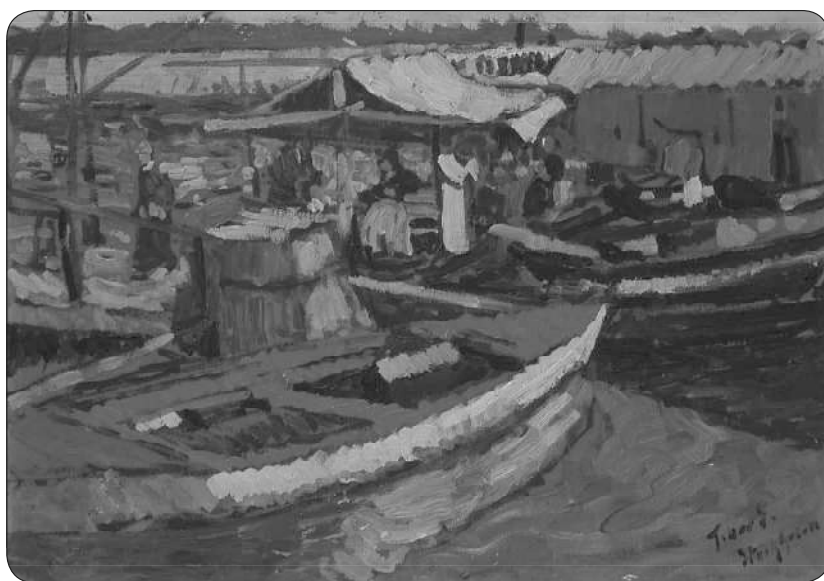
⁵ *Nagyvárad*, 1915, martie 2, nr. 67, p. 8.

⁶ *Nagyvárad Napló*, 1920, septembrie 22, an XXIII, nr. 197, p. 3.

⁷ *Nagyvárad Napló*, 1906, noiembrie 3, an IX, nr. 214, p. 5; În pavilionul parcului orașenesc, unde și-a amenajat și un atelier.

⁸ *Nagyvárad Napló*, 1906, august 22, an IX, nr. 194, p. 3.

⁹ Antal Sándor, *Expoziția lui Tibor Ernő*, în *Nagyvárad Napló*, 1907 octombrie 2, p. 3.

Tibor Ernő, *Malul
Mării Negre*

1906 o bursă din partea orașului Oradea pentru a studia la Paris. Perioada petrecută la Paris, între anii 1906-1907, îi facilitează contactul direct cu pictura impresionistă, cu efervescența artistică din cel mai important centru

cultural al Europei acelor ani.

A lucrat mult, a pictat într-un ritm incredibil, iar modalitățile impresioniste și apoi cele postimpresioniste îi conveneau, se potriveau cu structura sa temperamentală, prietenoasă, mereu surâzătoare, într-un contact direct și permanent cu lumea. A făcut dese călătorii la Paris pe vremea când marile curente ale începutului de secol XX, se manifestau plenar – cubism, fovism, futurism. A fost marcat de albastrul azuriu și de verdele în atâtea tonalități, culori prezente în pictura băimăreană datorate peisajului cu specific maramureșean. Prin călătoriile la București, a avut ocazia să cunoască pictura românească, iar contactul cu aerul marin de la Marea Neagră după 1928 și cu colonia de pictură de la Balcic a însemnat o îmbogățire și o luminare mai pronunțată a picturii sale. A fost un liric, dar un liric care s-a ferit de excese. A iubit culorile așternute rapid pe pânze, dar când îi înfățișa pe oameni, le fixa contururile prin linii datorate unui desen ferm, sintetic, ce avea ceva și din spiritul creației cèzanniene, știind să descopere poezia în spații organizate riguros.

Anii fascismului i-au îngreunat tot mai mult activitatea creatoare, deși la sfârșitul anului 1941 a fost

numit membru al Uniunii Naționale a Pictorilor Maghiari. Confrații de breaslă au dorit să-l ajute, să-l protejeze, astfel, de prigoana fascistă. Dar abia mai poate să participe, la insistențele prietenilor săi, în anul 1942, la o expoziție organizată la Oradea, alături de Balogh István și Macalik Alfréd și la Cluj, într-o expoziție de grup. Aceasta a fost și ultima manifestare publică a lui Tibor Ernő. La 30 mai 1944, Tibor Ernő, la fel ca zeci și zeci de mii de oameni nevinovați, a fost deportat la Auschwitz, apoi la Kauferingen, o filială a lagărului de la Dachau, unde

a murit cu 12 zile înainte de eliberare, în primăvara anului 1945. Din cartea semnată de Rónai Ernő am putut afla că Tibor Ernő a încercat să lucreze, să deseneze și să facă schițe din lagăr, în cele mai cumplite condiții.¹⁰

Nicolae Irimie (1890-1971) a lucrat la Oradea în perioada dintre cele două Războaie Mondiale și s-a bucurat de aprecierea publicului. În anul 1911 s-a înscris la Școala Superioară pentru pregătirea profesorilor de desen din Budapesta, unde a obținut în 1918 diploma de profesor de desen artistic și geometric. Și-a început activitatea de pedagog și dascăl la Școala Normală de băieți din Arad, continuată la Școala de Arte și Meserii din Satu Mare, iar din anul 1920 la Liceul Emanoil Gojdu din Oradea, unde va rămâne până în anul 1940¹¹.

Irimie este cunoscut mai ales ca pictor de peisaje și naturi moarte cu flori și fructe, deși a pictat și portrete. L-a atras apa Crișului Repede, cu malurile sale, în toate anotimpurile, dar mai ales la începutul toamnei. Multe dintre tablourile lui sunt și documente ale epocii, pentru că nici podul ce-și arcuia balustradele în elegantul *stil 1900*, traversând Crișul și nici căsuțele pitorești de pe celălalt mal nu mai există, fiind înlocuite de alte construcții, mai înalte și cu blocurile uniforme și monotone de pe strada Magheru.

¹⁰ E. Rónai, *Örök szűgyen regény* (Rușine veșnică), Budapesta, 1947, p. 268-270.

¹¹ Teodor Neș, Iosif Sălăjan, Emil I. Roșescu, *Monografia Liceului Emanoil Gojdu la 50 de ani*, Oradea, 1971, p. 51

Coriolan Munteanu (1905-1991) nu a fost artist orădean, dar în perioada în care a lucrat aici, între anii 1935-1940, a creat lucrări valoroase, admirate cu prilejul expozițiilor personale și de grup. La Oradea viața artistică era animată, lucrând aici artiști apreciați. Expozițiile erau numeroase, comentate în presa vremii, existau iubitori de artă care cumpărau tablouri și nu odată erau achiziționate toate lucrările chiar din expoziție. Coriolan Munteanu a manifestat interes pentru o tematică diversă: portrete, compoziții, peisaje de gen, pictură murală.

Mikes (Münich) Ödön (1878-?) este un artist orădean despre care de la sfârșitul deceniului patru nu mai avem informații, deși activitatea sa în prima parte a secolului al XX-lea a fost apreciată. A urmat studii de artă la Școala Superioară de Desen din Budapesta. Nu era însă mulțumit cu ceea ce i se oferea acolo, de aceea a hotărât să-și continue studiile la Școala Liberă de Artă a lui Simon Hollósy, mult mai permisivă noului în artă. Hollósy înființase Școala în 1886 și era frecventată anual de zeci de cursanți din întreaga Europă.

La Oradea s-a dedicat picturii de șevalet dar, din considerente materiale, a fost și profesor la Liceul industrial. În 1931, Mikes (după încercări făcute cu Jancsó Jenő și apoi cu Tibor Ernő) a deschis din nou o Școală de Artă, împreună cu Mottl Roman Paul, Nicolae Irimie, Pozsonyi Jenő, iar evenimentul a fost consemnat în presă¹². Tot din presă aflăm că Mikes a fost și autorul unor lucrări cu teme biblice și al unor miniaturi fantastice, inspirate din *Quattrocento*, unele expuse la Salonul de primăvară a Asociației Artelor Frumoase, în anul 1934, când 16 artiști au expus aproximativ 200 de tablouri în Sala festivă a Prefecturii¹³. Era apreciat și pentru interioarele sale intime și naturile statice cu flori și obiecte evocatoare.

Printre artiștii care au lucrat la Oradea de-a lungul multor ani, s-a numărat și **Udvardy Ignác Ödön** (1877-1961), creația desfășurând-o de-a lungul a peste 60 de ani, la Oradea, Baia Mare, Budapesta și în localitatea natală Zalaegerszeg. Chiar dacă nu este considerat de talia unor artiști ca Tibor Ernő, Mund Hugó sau a celor din Baia Mare, Udvardy Ignác a fost apreciat la Oradea, cel puțin în perioada de până la cel de-al doilea război mondial.

După absolvirea Școlii din Budapesta, în anul 1901, a fost numit profesor de desen la Gimnaziul Premonstrantens din Oradea. Devenise o personalitate marcantă a vieții culturale și artistice a orașului Oradea, făcând parte din cercul de prieteni al poetului Ady Endre. S-a mutat la Baia Mare, unde a fost impresionat de peisaj, dar și de viața artistică a Coloniei de pictură, de atmosfera locului, de tradiția ei creatoare. Din păcate, datorită situației materiale precare, în anul 1940 Udvardy s-a mutat la Budapesta, nu înainte de a organiza o expoziție de adio în atelierul din Gimnaziul Premonstratens, unde activase aproape 20 de ani¹⁴. În timpul războiului, majoritatea tablourilor sale au fost distruse. După război a continuat să lucreze, stabilindu-se în localitatea Zalaegerszeg.

Barát Móric (1880-1945) a fost respectat ca pictor, ca profesor de pictură, dar și ca proprietar al unei importante librării din Oradea. A studiat pictura la Budapesta, la Academia de Arte Frumoase, terminându-și studiile între 1906-1907. A continuat la Academia de Artă din München, apoi la Baia Mare, dar a lucrat ca grafician și la Berlin. O vreme a locuit la Târgu Mureș unde a fost profesor, apoi în 1918 s-a stabilit la Oradea, ca profesor la Școala profesională de metalurgie și prelucrarea lemnului¹⁵ și a trăit aici până în ziua deportării, în mai 1944. A pictat, deopotrivă, peisaje, interioare, naturi moarte, în ulei, acuarelă, pastel și putem afirma că imaginile create de Barát Mór ic dezvăluie asimilarea unor influențe ale diverselor mișcări artistice ale timpului, uneori fiind mai pregnante potențările cromatice expresioniste, alteori influențe fove ori ale unor artiști băimăreni, studiile întreprinse la Paris familiarizându-l și cu pictura impresionistă și postimpresionistă.

În iulie 1932 s-a înființat Asociația Artiștilor Plastici din Oradea. Președinte –administrativ a fost ales Barát Mór ic, iar vicepreședinți Tibor Ernő și Nicolae Irimie, ceea ce însemna că pictorul se bucura de respect în rândul artiștilor orădeni¹⁶. La sfârșitul

¹⁴ Tabéry Géza, Despre *Udvardy Ignác*, în *Nagyváradi*, 1940, octombrie 23, p. 2.

¹⁵ Fehér Dezső, op.cit., p. 187. Murádin Jenő, Erdélyi művészek (*Artiști ardeleni*), Editura Kriterion, București

¹⁶ *Erdélyi Lapok*, 1932, iulie 26, an I, nr. 164, p. 4; *Nagyváradi Napló*, 1924, aprilie 13, p. 9, alături de Tibor Ernő, Mikes Ödön, Udvardy Ignác; *Nagyváradi Napló*, 1920, octombrie, an XXIII, nr. 215, p. 3; *Nagyváradi Napló*, 1920, mai 17, an XXIII, nr. 107, p. 5; Idem, 1925, decembrie 20, an XXVIII,

¹² *Nagyváradi*, 1931, august 30, an LXI, nr. 200, p. 30.

¹³ *Szabadság*, 1934, aprilie q, p. 16.

anului Barát Móric a răspuns invitației de a participa la o amplă expoziție de pictură sub coordonarea *Asociației Artelor Frumoase*, în sala mare a Prefecturii¹⁷, iar în anul 1933 a deschis o expoziție personală la Târgu Mureș, unde fusese profesor¹⁸. În 1939, la sfârșitul anului, s-a organizat o mare expoziție personală la edificiul „Bazar” din Oradea, care a putut fi vizionată și la începutul anului 1940, an când artistul a împlinit 60 de ani¹⁹. Din păcate, aceasta a fost și ultima manifestare expozițională importantă a lui Barát Móric, care cu experiența acumulată, cu talentul său, cu meșteșugul bine stăpânit ar fi putut să ofere încă multe lucrări dacă ura și furia oarbă, absurdă, nu i-ar fi curmat avântul creator și până la urmă, atât de brutal și viața.

Macalik Alfréd (1888-1979) a avut șansa unei vieți lungi și bine gestionate. A creat mult, a desenat și pictat cu convingerea că timpul este bunul cel mai de preț, iar aprofundarea meșteșugului nu este niciodată finalizată, a avut un cult al muncii și o mare dragoste pentru artă. Fascinat de avatarurile liniei, a abordat posibilitățile ei, dar și ale culorilor, mai curând atent să nu depășească măsura, o măsură ce ținea de temperamentul său, de modul său de a reflecta și a comunica cu lumea.

În anul 1930, în 10 septembrie, redeschide Școala de artă, în Palatul Ullman, la etajul IV²⁰, care va funcționa alături de cele ale lui Tibor Ernő, Barát Móric și Roman Paul Mottl. În decembrie 1930, participă la o expoziție colectivă de Crăciun, alături de Tibor Ernő, Fleicher Miklos și Pásztor Ágnes²¹. A ajuns la maturitatea sa creatoare, iar coloritul a devenit mai bogat, mai intens, degajând o mai caldă respirație armonică, limbajul mai diversificat, la fel și tematica. Artistul continuă să picteze în sânul naturii, la poalele unor dealuri, în câmpiile întinse ale pustiilor, de asemenea, peisaje rurale băimărene, cu munții cu coamele molcome la orizont. Luminozitatea unor accente solare ce scăldau colinele transilvane, provocând o ardență a tonurilor, se interfera cu sobra materialitate a unor registre dense, saturate de culoare. Dar niciodată nu depășea măsura, nu

*Macalik Alfréd,
Natură statică*

depășea limita ce l-ar fi transformat într-un pictor al post-modernismului care să privească spre avangardă. Culorile sale sunt cele locale, iar construcția mai tranșantă a imaginii (în

*Macalik Alfréd,
Circ*

multe lucrări), dezinvoltura și siguranța pensulației continuă în respectul pentru motiv, fără nici o violentare ori transfigurare a realului, pentru a sugera stări intense, neliniștitoare ori raționalist obiectuale.

Printre artiștii reconsiderați în ultima vreme, căruia i-a fost dedicată o carte, în cadrul proiect-

nr 275, p 7.

¹⁷ *Idem*, 1932, decembrie 8, nr. 277, p 3

¹⁸ *Erdélyi Lapok*, 1933, decembrie 21, p 8.

¹⁹ *Gazeta de Vest*, 1939, decembrie 10, p 7.

²⁰ *Nagyvárad*, 1930, septembrie 2, p 4.

²¹ *Nagyvárad*, 1930, decembrie 19, p 10.

tului *Nagy Bányá Könyvek*, atât de binevenit pentru a cunoaște creația unor artiști care au reprezentat avangarda în arta maghiară, inițiat de *Mission Art Galeria* din Miskolc în colaborare cu Magyar Nemzeti Galeria (Galeria Națională Maghiară) din Budapesta, se numără **Mund Hugo**²² (1892-1961). Pentru o perioadă scurtă de timp, între 1921-1924, a locuit la Oradea, dar prezența sa aici, prin organizarea unor expoziții personale sau prin participarea la expoziții de grup²³, s-a făcut simțită pe tot parcursul activității creatoare, până la plecarea sa în Argentina, împreună cu soția, Dörmötör Gizella, pictoriță și graficiană.

În lucrările lui Mund Hugo sunt topite influențe cézanniene, nabiste, simboliste, ale noului clasicism, datorat Noii Obiectivității și doar uneori expresioniste, pentru că în bună măsură, în creația sa predomină viziunea raționalistă, un desen cu linia adesea accentuată, puternică, iar culoarea a fost așternută în pete compacte, într-o pensulație fără împăstări senzualiste.

Numele lui **Biró József** (1907-1945) este unul de referință când e vorba despre istoria arhitecturii din Transilvania. Toți istoricii de artă care au cercetat monumentele transilvănene au avut la îndemână studiile aprofundate ale lui Biró József. Când urmărești impresionanta activitate de cercetare ai impresia că este vorba de un om care ajunsese la o vârstă venerabilă. De fapt, el a avut în momentul în care a fost ucis doar 37 de ani! Este cu atât mai regretabil sfârșitul tragic și atât de nedrept al acestui istoric de artă cu o personalitate de excepție care ar fi putut oferi lumii încă lucrări de referință. Lumea științifică a pierdut un om și un cercetător de excepție, atunci, în 6 ianuarie 1945, când a fost împușcat împreună cu tatăl său, Biró Marc, la Budapesta, pe malul Dunării în fața clădirii Academiei de Științe,

de către fasciștii maghiari fideli Germaniei.

Chiar dacă nu au avut prestanța lui Tibor Ernő sau a lui Macalik Alfréd, în a doua jumătate a secolului al XX-lea au fost activi și pictori peste care a căzut apoi cortina uitării, deși valoarea artistică a puținelor lucrări prezente încă în colecții este evidentă. Este și cazul lui **Pozsonyi Jenő** (1885-1936), autor de picturi în ulei, pasteluri și acuarele, care s-a dovedit un colorist sensibil, elev a lui Tibor Ernő în anul 1908 și 1910. A avut șansa de a expune în 1911, alături de pictorii patronați de Societatea MIÉNK, împreună cu Tibor Ernő și Balogh István, ceea ce a însemnat o recunoaștere a talentului său.²⁴ În presa interbelică s-au făcut referiri la creația lui Pozsonyi Jenő, mai ales cu ocazia expozițiilor personale ori a celor de grup unde adeseori era prezent și el cu lucrări.

Zsigmond Béla (?-?) este un pictor despre care s-a scris doar în presa orădeană din prima jumătate a secolului al XX-lea. Nu-i cunoaștem etapele vieții, nici cele creatoare, decât din cele relatate în cotidienele orădene cu prilejul expozițiilor sale și pe baza puținelor lucrări văzute de noi, iar acum nu mai există nici cei care l-au cunoscut și ar fi putut să ne spună câte ceva despre el, dar știm că

Zsigmond Béla,
Iarna, spre casă

s-a format ca artist la Baia Mare și că și-a început ucenicia ca pictor în școala lui Tibor Ernő. Subiectele tablourilor sale, ca și informațiile din presa orădeană din primele decenii ale secolului

²² Bajkay Éva – Murádin Jenő, *Dörmötör Gizella, Mund Hugo, Nagybanatol Buenos Aireszig, Nagybaná könyvek* 6., (*Dörmötör Gizella, Mund Hugo, De la Baia Mare la Buenos Aires, în Baia Mare*), Mission Art Galleria, Miskolc, 1996.

²³ *Artă, Művészet*, Mund Hugo și Dörmötör Gizella, în *Auro-ra...* I, nr. 1, 24 decembrie 1922, p 9-11

²⁴ E.T.(Emőd Tamas), *Vernisage a Megyebázan*, în *Nagyváradi Napló*, 1910, august 23, p 3

trecut ne dezvăluie faptul că a călătorit mult în Italia, Germania, Olanda, Orientul Apropiat (Turcia), în nordul Europei, iar peisajele și oamenii din acele locuri l-au inspirat, pictând și expunând tablouri create acolo.

Balogh István (1890-1956) este unul dintre cei mai valoroși reprezentanți ai creației orădene din prima jumătate a secolului al XX –lea. La moartea sa, în 1956, Taberi Géza, prietenul său de-o viață, pe atunci custode al Muzeului *Ady Endre* din Oradea, a organizat o expoziție, atrăgând atenția asupra valorii și frumuseții deosebite a creației lui Balogh István, fascinantă, uimitor de diversă. Tabery Géza aprecia,

pe baza celor spuse de însuși autorul, că Balogh István a creat aproximativ 2000 de lucrări, dar cele mai multe s-au risipit, s-au pierdut²⁵. Balogh István a fost admirat pentru lucrările

*Balogh István,
Apus de soare*

sale încă pe când avea doar 19 ani. Imediat după ce a dat examenul de bacalaureat, în 1909 s-a înscris la Facultatea de Drept din Cluj, când a devenit și membru al Societății literare *A Holnap*.

Tânărul Balogh a avut chiar la Oradea modele la care a putut să adere structural, deși la formarea sa artistică au contribuit și prietenii săi din Asociația *Holnap*, atmosfera îmbibată de poezie, trăirea intensă a discuțiilor purtate, a dezbaterilor despre creație, despre literatură. Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula erau cei care scriau în presa orădeană despre curentele artistice din marile capitale europene. Faptul că era atât de tânăr când ilustra poeme de Ady Endre, când executa ex-librisuri, când lucra pentru

o mare tipografie europeană, cum era tipografia „Sonnenfeld”, că se regăsea în acea lume de poeți și literați, că își găsisse modele în plan artistic pe care nu le va repudia niciodată a însemnat pentru Balogh totul, mai ales că trăia într-un oraș în care se înălțaseră aproape dintr-odată atâtea clădiri proiectate în stil secesion de către unii dintre cei mai mari arhitecți recunoscuți în Europa.

Eliberat de orice intenție de imitație, Balogh, în singurătatea atelierului său, combina mereu semnele sale, petele de culoare pentru a obține emoții poetice pure și pentru a da formă gândurilor sale, întrebărilor legate de drumul omului, peregrin prin lumea terestră.

În panorama artistică orădeană din perioada interbelică un loc important l-au avut Mund Hugo și **Dömötör Gizella** (1894-1984), chiar dacă ei au locuit aici doar câțiva ani. Dömötör Gizella și-a aflat drumul propriu ceva mai devreme decât Mund și nu

l-a abandonat niciodată în cei peste 60 de ani de creație, chiar dacă, după plecarea la Baia Mare, în 1924, apar unele schimbări prin prezența unor forme de peisaj local și, apoi, în Argentina, după anul 1930, influențe ale peisajului din America Latină, ale luminii, ale locului, ale oamenilor și, desigur, ale evoluției artei în lume. Este vorba de o viziune care ne arată cu câtă plăcere răspundea artista provocărilor, pe măsura forței propriului său subconștient, nelipsind tensiunea, fiind

vorba de o libertate a imaginației, de reminiscențe simboliste, cu

*Balogh István,
Singur*

²⁵ *Ibidem*, p 32

anticiparea suprarealismului.

Ruzicskay György (1896-1993) a avut șansa unei vieți lungi și a lucrat până aproape la capătul ei, încât și creația sa este bogată și mai ales diversă.

Pentru el totul însemna schimbare, transformare, în căutarea unor alte și alte forme prin care voia să exprime dorința de adevăr, având în centrul atenției omul, fiind convins de efemeritatea și în același timp de nesfârșita valoare a existenței,

*Ruzicskay György,
Compoziție*

conștient că binele și răul – pe care ar fi vrut să-l înlătore – sunt nume schimbătoare ale acelorași realități, că umbra, inevitabil, va întuneca lumina, că existența nu poate fi lipsită de suferință.

Ruzicskay a început prin a picta figurativ, inspirându-se de la motive din natură, atent să învețe de la Barát Móric, admirându-i și pe reprezentanții Școlii de la

Baia Mare. Călătoria de studiu la München a schimbat definitiv modul de exprimare a lui Ruzicskay care nu va mai reveni la agreabilele modalități figurativ-na-

*Ruzicskay György,
Interior de fabrică*

turaliste și astfel nici la pictura după motiv. Lucrările sale au imagini încifrate parțial, încercând să propună un statut iconic propriu, pentru a realiza cicluri tematice. Chiar dacă el nu a aderat la suprarealism, era la curent cu noile libertăți creatoare care se propuneau la Paris.

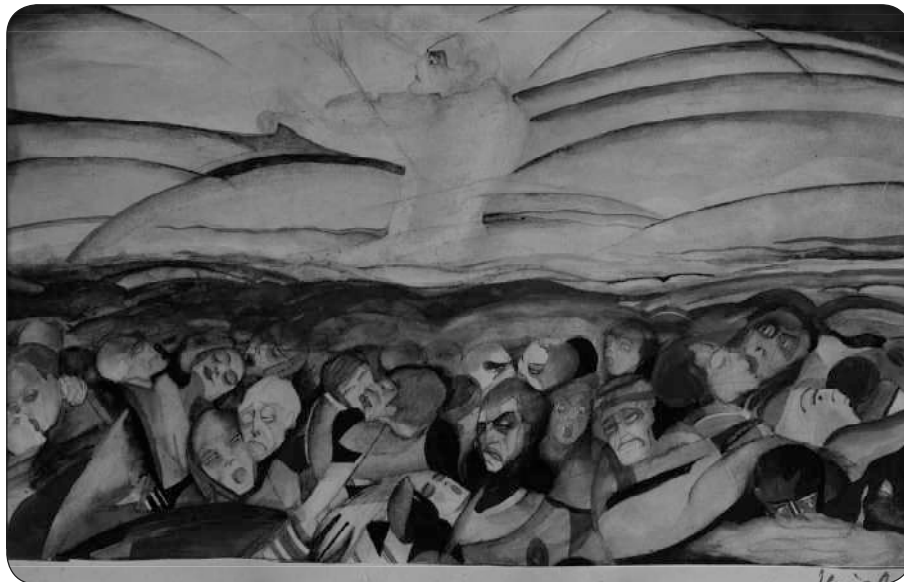
Leon Alex (1907-1944), chiar dacă nu s-a născut la Oradea, s-a format ca artist în orașul de pe Crișul Repede. S-a întors mereu la Oradea, unde a trăit până în momentul când a fost obligat să meargă în tabere de muncă forțată, până în anul de tragică amintire pentru milioanele de evrei, anul 1944.

Față de Tibor Ernő și Barát Móric, pictori și profesori de artă, ce nu duceau lipsă de comenzi și aveau un public constant și numeros, Leon Alex a învățat și și-a perfecționat mijloacele de creație – desen și gravură, în special și mai apoi acuarela și guașă – în cele mai modeste și grele condiții materiale. De la început și-a ales fără ezitare modalitățile de exprimare într-o viziune expresionistă. Lucrările sale, în tehnici grafice pe suprafețe de mici dimensiuni, cu teme aflate la antipodul concepției despre frumos a acelor ce-și permiteau să cumpere artă, erau expuse mai ales în cluburile unor ziare.

Leon Alex, Sărăcie

Leon Alex era conștient că pentru a se face mai bine cunoscut trebuia să-și litografieze o parte din lucrări, realizând în acest scop o mapă, pusă în circulație

*Fleischer Miklós,
Judecata*

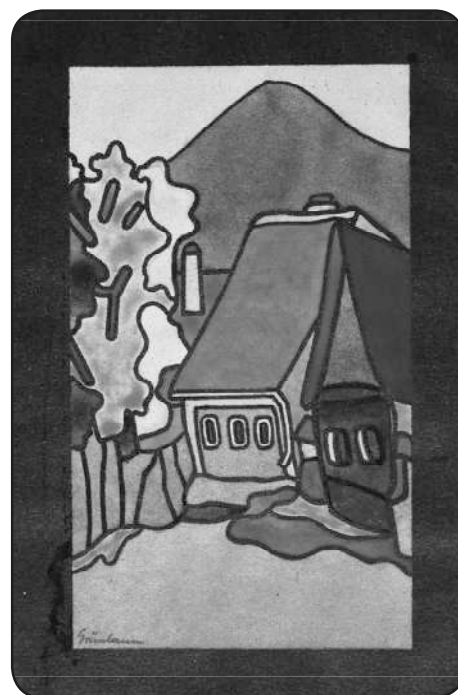
pentru vânzare. Va proceda la fel în 1936 cu lucrările expuse în anul 1934, iar din vânzarea celor două mape a reușit să-și adune o sumă de bani cu care va pleca la Paris în același an (1936). Studiază la École Ranson, are fericitul prilej de a-i cunoaște pe André Lhote (1885-1952) și pe sculptorul Aristide Maillol (1861-1944). Inginerul Vámos Dezső, primul care l-a ajutat să plece, l-a vizitat și la Paris²⁶. Aici Leon Alex are șansa să-l cunoască și pe Marc Chagall (1887-1985), să-i arate lucrări, între ei stabilindu-se o legătură sufletească. Leon Alex era apreciat pentru sinceritatea și autenticitatea lucrărilor sale și a primit invitația de a expune în Scandinavia și America Latină. Dar un om cu simțul responsabilității atât de puternic trebuia să se întoarcă acasă, la Oradea. Vremurile erau tulburi, deja marcate de evenimente tragice, de acțiuni îndreptate împotriva evreilor. Imagini ale foamei, ale prigoanei, ale războiului, cărora le-a dat expresie în viziuni ale catastrofelor, ale morții, ale înfrângerilor, ale lagărelor, imagini cu îndrăgostiți, atâtea imagini au pierit în acea vreme care a transpus în realitate viziunea cumplită a lucrărilor lui Leon Alex.

În prima jumătate a secolului al XX-lea au creat la Oradea artiști plastici care s-au bucurat de apreciere în timpul vieții lor. Cel de-al doilea război mondial a perturbat viața artistică, iar marile schimbări de după război au încetinit pe moment viața artistică la Oradea. Tibor Ernő, Barát Móric, Leon Alex, Grünbaum Ernő, au pierit, victime ale Holocaustului necruțător. Unii artiști au plecat din Oradea, ca Udvardy Ignác și Ruzicskay György în Ungaria sau Irimie la Deva. Alții au reușit să supraviețuiască deportărilor, printre ei, **Fleischer Miklós** (1894-1958), care s-a întors la Oradea, devenind profesor la noua înființată Școala Populară

de Artă, încercând să-și refacă viața, să continue să picteze.

Grünbaum Ernő (1908-1945) s-a născut la Oradea, într-o familie de evrei care, mai ales după moartea tatălui, se zbătea în mari greutăți materiale. Acest fapt a însemnat pentru Grünbaum Ernő, înzestrat cu talent pentru desen și culoare, ca studiul în școli de formare intelectuală și artistică să nu fie posibil. A lucrat la început într-un atelier de pielărie, apoi ca tâmplar, pentru ca în cele din urmă, să aibă ocazia de a se angaja la Tipografia „Sonnenfeld” și să învețe

*Grünbaum Ernő,
Peisaj*

²⁶ *Szabadság*, 1937 mai 4, p 14; *Nagyváradi Napló*, 1937 noiembrie 4, p 4.

meseria de tipograf²⁷. La Tipografia „Sonnenfeld” a fost prieten și coleg de muncă cu Leon Alex, dar nu s-a lăsat influențat de personalitatea puternică și viziunea expresionistă a acestuia. Se cunosc prea puține lucrări de Grünbaum, deși a desenat mereu pentru a-și perfecționa mijloacele de exprimare, dar și pentru a da viață trăirilor sale, uneori deosebit de intense, în imagini expuse constant la Clubul Ziariștilor din Oradea. În vara lui 1932 era prezent și el la întemeierea *Asociației Artelor Frumoase*²⁸ și a participat la expozițiile sale²⁹. Perioada războiului nu avea cum să-i fie favorabilă, iar la vârsta de 38 de ani, drumul, ascensiunea îi sunt retezate prin deportarea din mai 1944. Nu s-a mai întors.

Printre artiștii apreciați încă de la începutul carierei lor artistice a fost și **Váradi Albert** (1896-

Váradi Albert,
Dansatori

1925), marcat de influențele simboliste și ale curentului Art Nouveau, grafician și gravor delicat, un poet al liniei expresive. A studiat la Budapesta și până în 1918 a ilustrat deja câteva cărți. A dorit să participe la viața artistică a Oradei,

să ajute la înființarea unei școli de artă. În 3 februarie 1919 a fost inaugurată Școala de pictură fondată de Barát Móric, Mottl Paul Roman și Váradi Albert.

Váradi Albert a fost și autor de ex-librisuri foarte apreciate, fiind solicitat adesea să execute asemenea mici lucrări de artă nu numai la Oradea, ci și la Budapesta, Viena, Paris și Berlin.

Un rol important în viața artistică din Oradea, prin grafica sa, dar și ca pedagog, l-a avut **Mottl**

Román Paul (1892-1979), mai ales prin eleganța, prin calitatea artistică a gravurilor și a desenelor, a lucrărilor de ex-libris, fiind deosebit de solicitat de iubitorii de carte. Mottl Román Paul i-a îndrumat cu aceeași competență, răbdare și seriozitate pe toți elevii săi, consacându-se carierei didactice. Cu toate că se implica zilnic în activitatea didactică, care-i acapara mult timp, Mottl a continuat să creeze, participând la prima expoziție de artă importantă din Oradea, după război, în septembrie 1919, alături de Tibor Ernő, Balogh István, Macalik Alfréd, Pozsonyi Jenő, etc. Expoziția a beneficiat de un catalog, iar afișul a fost executat chiar de Mottl Román Paul³⁰.

Mottl Román Paul, conștient de calitățile sale de dascăl, cu entuziasmul tinereții, pe lângă cursurile la școala industrială, a întemeiat în 1920 împreună cu Barát Moric și Váradi Albert o școală de artă de vară. considerată o „piatră de temelie pentru o colonie de pictură”. În anul 1932, devine membru al *Asociației Artelor Frumoase*, participând la întemeierea ei³¹, fiind prezent cu lucrări în expozițiile *Asociației Artelor Frumoase*, organizate anual. În 1931, participă din nou la înființarea unei Școli de Artă, condusă de Mikes Ödön, Pozsonyi Jenő³². Lucrările sale au fost prezente și în Expoziția tinerilor artiști, organizată în 1933³³. mai târziu, după război, a fost ales președinte al Sindicatului artiștilor plastici³⁴. În același an, 1945 s-a înființat la Oradea Școala Populară de Artă, la organizarea căreia a participat și Mottl Román Paul, numit director al acestei prestigioase instituții de artă. Mottl Román se va implica în această activitatea vreme de 20 de ani, cu răbdarea și rigoarea sa binecunoscută. În tot acest timp a continuat să creeze, să expună, iar în anul 1964, anul pensionării,

³⁰ *Azi se deschide expoziția pictorilor orădeni*, în *Nagyvárad Napló*, 1919, septembrie 7, p. 2, Mottl a realizat afișul expoziției.

³¹ *S-a înființat Asociația Artelor Frumoase*, *Nagyvárad Napló*, 1932 iulie 26, nr. 168, p. 2; *Erdélyi Lapok*, 1932, an I, nr. 275, p. 4.

³² *Nagyvárad*, 1931, octombrie 18, p. 9: Școala de artă de la Oradea condusă de Mikes Ödön, Pozsonyi Jenő, Mottl Paul Román.

³³ *Expoziția Artiștilor tineri din Oradea*, în *Gazeta de Vest*, 1933, noiembrie 5, p. 5. „Roman Mottl a fost remarcat acum câteva luni de *Asociația internațională de grafică mică și ex-libris*. A participat cu 30 de lucrări linogravuri și xilogravuri). Dl. Roman Mottl a fost premiat și a reprezentat România la expoziția internațională din America”; *Erdélyi Lapok*, 1933, octombrie 19, an II, nr. 236, p. 9; *Nagyvárad Napló*, 1933, noiembrie 5, p. 5.

³⁴ Gabor Dénes, în *Könyvtár*, 1977, Művelődés 1977.

²⁷ Fehér Dezső, *op.cit.*, p. 193

²⁸ *S-a înființat Asociația Artelor Frumoase*, în *Nagyvárad*, 1932 iulie 26, p. 2.

²⁹ *Erdélyi Lapok*, 1932, decembrie 6, an I, nr. 275, p. 4; *Nagyvárad*, 1934, aprilie 15, p. 4; *Erdélyi Lapok*, 1934 martie 31, p. 4.

a reluat și executarea de ex-librisuri.

Földes Imre (1881-?) s-a născut la Budapesta, unde și-a făcut și studiile, continuând la Școala Superioară de Desen, apoi la Berlin. Preocupat de adâncirea profesionalismului în realizarea de afișe, a făcut călătorii de studii, la început în Italia. A fost, de altfel, cunoscut mai ales ca grafician, autor de afișe, dar a pictat și în ulei. A venit la Oradea și a lucrat ca proiectant în atelierul grafic al Tipografiei Sonnenfeld. Pentru puțină vreme, a condus tipografia *Helikon* din Timișoara, dar s-a întors la Budapesta, fiind apreciat pentru afișele sale de valoare europeană³⁵.

Karácsony Géza (?-?) este considerat primul sculptor care a lucrat la Oradea. A venit de la Budapesta, atras de interesul locuitorilor orașului pentru artă.

Expoziția sa de debut la Oradea, a avut loc în anul 1909, în restaurantul Bazar³⁶ și de atunci și până la plecarea sa în Ungaria, în 1920, Karácsony a avut aici intensă activitate expozițională. Karácsony Géza a fost solicitat să realizeze și lucrări de monumente funerare, primind comenzi de la familiile cele mai de vază din Oradea.

Kara (Kronn) Mihály (1892-1961) a studiat sculptura la Academia de Arte din Budapesta, apoi la Academia din Florența. Sculptorul Kara Mihály a fost un om activ și s-a implicat în viața culturală a orașului Oradea, prima semnalare a prezenței sale la Oradea datând din 1911, când participa la o expoziție de grup³⁷. Regăsim numele său în presă abia în noiembrie 1920, când face parte din grupul de artiști care au propus deschiderea unei Școli de artă decorativă cu ateliere de pictură decorativă, decorațiuni interioare, ceramică, grafică, plastică mică, aliaje³⁸. Kara Mihály a devenit sculptorul oficial al Casei regale de la București și a creat două monumente la Oradea, al regelui Ferdinand și al reginei Maria.

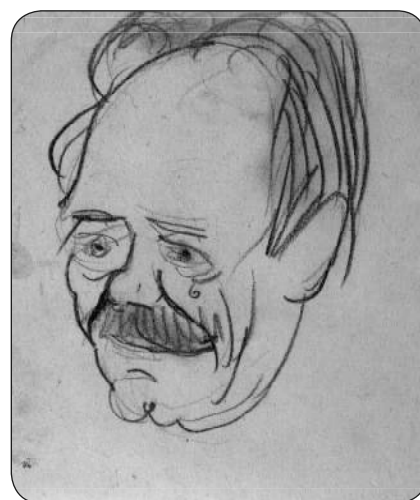
După 1930 pleacă în Serbia unde va lucra cu sculptorul Mestrovici, stabilindu-se apoi în Palestina. Se stinge din viață la Haifa.

După sfârșitul celui de-al doilea război mondial are loc o reanimare a artelor plastice la Oradea, atât de variată, de interesantă, de intensă, până la

începutul deceniului al V-lea. Își continuă activitatea Macalik Alfred (1888-1979), una dintre cele mai prezente personalități artistice în perioada interbelică. A preferat în continuare un limbaj ancorat

în figurativ, o pictură după motiv, fără tensiuni și contraste, dar filtrată prin viziunea sa panoramică. Mottl Paul Roman (1892-1979) desenator de mare rafinament, cu vocație de profesor, a avut un rol important în întemeierea Școlii Populare de Artă în anul 1947, invitându-l să-i fie alături pe Balogh István (1890-1956), despre care intelectualii interbelici afirmă că era cel mai mare miniaturist al Ardealului. De altfel, la Școala Populară de Artă activau și alți creatori valoroși din Oradea: Macalik Alfred, Fleischer Miklos (1894-1958), pictor care a avut șansa să se întoarcă din lagărele de exterminare naziste, dar și tineri artiști care au sosit rând pe rând la Oradea după absolvirea institutelor de artă din România. Numărul lor devenea tot mai mare, se alăturau celor care participaseră la expozițiile colective și personale înainte de război: Macalik Alfred, Balogh István, Fleischer Miklos, Mottl Paul Roman, Vanyai Imré, Mathé Iosif, Szabó József. A venit la Oradea Iosif Fekete (1903-1979) al cărui nume era deja cunoscut. Elev al lui Paciurea la Școala de arte Frumoase din București, în perioada interbelică și-a legat numele de făurirea unor însemnate opere de artă monumentale între care, în primul rând, *Monumentul aviatorilor*, *Monumentul Horia*, *Cloșca și Crișan* din Alba Iulia (1937), *Monumentul Alexandru Sabia* din comuna Mănăstirea (1939).

În jurul anului 1950 și imediat după această dată au venit la Oradea tineri absolvenți care se vor afirma ca artiști consacrați, de mare valoare de-a lungul timpului. **Traian Goga** (1917-1989), absolvent al Academiei de Artă din București, a sosit la

Kara Mihály,
Mikes Ödön

³⁵ Fehér Dezső, *op. cit.*, p 193

³⁶ Fehér Dezső, *op. cit.*, p 191

³⁷ *Nagyvárad Napló*, 1911, decembrie 13, an XIV, nr. 284, p 7.

³⁸ *Szabadság*, 1920, noiembrie 20, an XXXVII, nr. 249, p 4.

Oradea în 1945. Spirit activ, a avut un rol important în viața artistică orădeană, nu numai ca profesor la Liceul de Artă, fiind președintele U.A.P. Bihor vreme de mulți ani. Pânzele de atunci rețineau imaginea unor ample întinderi, cu îndepărtate și evocatoare orizonturi. Sobră, chiar gravă, gama cromatică era dominată de brunuri calde, învăluind tandru toate elementele cadrului, coerent și cu frapări echilibrate, discursul plastic releva virtuțile unui limbaj făurit cu discernământ, în anii petrecuți sub îndrumarea lui Camil Ressu la academia bucureșteană de arte frumoase absolvită în 1945.

Coriolan Hora (1917-1992) și-a câștigat repede un loc însemnat în arta plastică românească. A studiat pictura la Institutul „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca (1948-1950) și a avut șansa aprofundării meșteșugului la Institutul „I. E. Repin” din Leningrad.

*Traian Goga,
Câmpenească*

Viziunea sa creatoare era dominată pe atunci de eposul monumental, tablourile sale – unele de mari dimensiuni – emanau forță, o tensiune deosebită, exprimând un omagiu adus muncii, omului surprins în timpul unor activități, aveau un sens viguros constructiv. În 1966 Hora a venit în fața publicului cu o expoziție personală. Simțea că se încheiase o etapă, că venise timpul decantărilor, al sintezelor, al simplificării formale. Hora le conferea peisajelor sale, solid construite și un aspect decorativ datorită jocului de porțiuni diferite valorate, liniilor șerpuitoare, alternării de variate forme și vibrații lirice.

În 1978 Hora a făcut o călătorie de studii în

Cuba și Spania. Întâlnirea cu gravitatea artei vechilor indieni, cu cultura sud-americană, dar mai ales cu creația marilor artiști spanioli și cu orașul Toledo, văzut și prin pictura lui El Greco, a avut un impact deosebit asupra creației lui Hora.

Mottl Roman (1921-1991), fiul lui Mottl

Roman Paul, a fost un artist ce a dat o importanță deosebită compoziției în ansamblu, fiind însă atent și la toate detaliile ei, la toate amănuntele regiei, chiar și în ultima etapă a creației sale, când totul părea că se ivește ușor și spontan. El și-a început studiile într-o manieră riguroasă, avându-i ca profesori în anii adolescenței pe Macalik Alffred și Barat Moricz. Grafician de mare valoare, folosindu-se de posibilitățile oferite de monotipie, linogravură, litogravură, va realiza și lucrări remarcabile în tempera și acuarelă. Peisaje, naturi moarte și flori, portrete, dar și icoane pe lemn ori pe sticlă – au fost temele pe care Mottl Roman le-a dezvoltat folosindu-se, după cum spunea chiar el, de „izvorul nesecat” al spiritualității populare.

Aurel Pop (1921-2004), a absolvit Academia de Arte Frumoase din București în 1947 avându-i profesori pe pictorii Jean Al. Steriadi și Nicolae Dărăteu, dar a fost și bursier la Academia de Artă din Budapesta unde a studiat cu pictorul Szönyi

*Aurel Pop, Case
vechi*

István. În 1950 a revenit la Oradea, fiind profesor între 1951-1957 la Școala Populară de Artă. Într-un interviu în ziarul *Crișana* din 1980³⁹, Aurel Pop afirma că „(...) Mi-am dat definitiv seama că în pictură

eboșa nu are valoare. Un tablou trebuie construit, elaborat cu trudă și întotdeauna terminat (...). Iubesc îndeosebi peisajul, natura statică, portretul, greu de realizat și prefer culorile reci neomițând tonurile calde. Un tablou trebuie imaginat muzical, ca o simfonie armonios concepută și într-o anumită tonalitate (...)”.

Mihai Tompa (1936-1983): Deși născut la Turda, după absolvirea Institutului „Ion Andreescu” din Cluj în 1956 s-a stabilit la Oradea, la început fiind instructor la Casa Creației Populare, apoi din 1960 profesor la Liceul de Muzică și Arte Plastice, până la sfârșitul vieții. Privind retrospectiv creația lui Mihai Tompa se poate observa că, indiferent de perioadă, un accent expresionist, mai puțin sau mai mult voalat, marchează constant opera sa, iar agresivitatea ori tensiunea angulară a liniilor și asociațiilor cromatice, uneori gata să explodeze, apar frecvent după momente și soluții de aplanare ori de aparente înăbușiri ale conflictelor

*Kristóffi Janos,
Peisaj orădean*

*Mihai Tompa,
Peisaj*

interioare. Astfel, tablourile se vor supune, în mod egal, naturii exigențelor motivului ales, real, dar și exigențelor „motivării” de a crea, deci stărilor sufletești în aflarea aceluia „peisaj interior”, ochiul său fiind deschis asupra propriei sale vieți, iar urechea sa aplecată spre vocea cerințelor interioare.

Ioan Kristófi (n.1925) a venit la Oradea după absolvirea Institutului de Artă „Ion Andreescu” din Cluj, în 1959. Privindu-i lucrările retrospectiv, putem spune că lumea din afară, realitatea obiectivă a rămas pentru Kristófi o certitudine, un punct de pornire în realizarea imaginii care a trecut, apoi, prin diferite faze, senzațiile din fața motivului fiind supuse, cu timpul, unui proces de decantare. De la o pictură în tonuri mai închise, sobre uneori aproape monocrome, a trecut la un colorit mai cald, fără să renunțe la tonalitățile potolite și la lumina blândă,

³⁹ Teodor Crișan, *Convorbire cu pictorul orădean Aurel Pop*, în *Crișana*, 15 octombrie 1980, p. 2

de cele mai multe ori difuză. Așa cum nu cred să fi ridicat vreodată tonul într-o conversație, nu a folosit niciodată culori prea intense, încercând în numeroase tablouri o valoare a tonurilor mai crude prin griuri fine. A preferat legătura sigură cu tradiția, modalitățile figurative de transfigurare a realului, a concretului.

Lucrările lui **József Bartovics (-)** s-au remarcat în expozițiile județene prin decantarea formelor, prin deformări expresive, prin sonoritățile puternice ale culorilor. Nu a părăsit contactul cu realul dar evoluția sa evocă preocupările pentru obținerea unor efecte picturale puternice, prin ritmul sincopat al formelor. Bartovics a fost preocupat de arhitecturarea energetică a imaginilor, construcțiile sale plastice punând în evidență soliditatea desenului, ce relevă un temperament voluntar, viziunea sa sintetizatoare, vizibilul nefiind restrictiv, dar culorile au sonorități adânci.

Kiss Alexe (1938-2005) a sosit la Oradea în 1965, la un an de la absolvirea Institutului „Ioan Andreescu” din Cluj, fiind considerat un înnoitor al picturii orădene. Expoziția personală din 1975 deschisă la Oradea confirma necesitatea acestui artist de a investiga, de a găsi noi forme plastice și noi tehnici, în acord cu fantezia sa creatoare, cu nevoia sa de construcție, de acțiune. Compozițiile sunt eliberate de atributele descrierii sau ale enunțului anecdotic, interpretarea datelor vieții având loc printr-un limbaj pur plastic. Pentru aflarea unor forme expresive, artistul investighează natura, mai curând viața, dar cel mai adesea tabloul devine locul rezolvărilor unor contradicții lăuntrice, formele născându-se din dezlănțuirea energetică (gestuală) căreia, însă, i se asociază voința de organizare rațională, de elaborare, caracteristică și necesară unui explorator în lumea formelor plastice.

Creațiile lui **Fux Pál (n.1922)** s-au bucurat încă de la începuturile sale artistice de aprecierea cunoscătorilor de artă aducând în expoziții un timbru personal, datorat imaginației sale fertilizatoare. Până la plecarea sa în Israel, în 1972, Fux a fost și scenograf la Teatrul de păpuși din Oradea, unde a adus un suflu proaspăt, o viziune modernă în spectacolele pentru copii, având succese în Europa la expoziția teatrelor de păpuși de la Dresda în Germania. A semnat și scenografii, dar a ilustrat de-a lungul timpului cărți de literatură, mai ales de

Fux Paul, După masă

poezie, fiind cunoscut și ca autor a unor reclame și lucrări de artă aplicată, unde se observă amprenta unui vizionar. Multe din lucrările sale se înscriau într-o notă expresionistă, erau străbătute de o tensiune care avea darul de a-l smulge pe privitor din comoditățile în care omul are tendința de a se feri de bântuirile neliniștitoare, de întrebări incomode.

Kádár Zoltan (n.1935) În expozițiile județene din Oradea puteau fi văzute și lucrările graficianului Kádár Zoltan. A absolvit Institutul de Artă „Ion Andreescu” din Cluj, secția grafică, în anul 1962, lucrând apoi la Teatrul de Păpuși din Oradea. Dacă la început era surprinsă o notă de lirism, iar cu timpul și-a făcut apariția neliniștea, tensiuni care se înscriu apoi în raporturile formale, au apărut schimbări de optică, de tematică, mai ales după 1970.

Lucrările **Anei Maria Barbonța (n. 1935)** au fost create sub aripa învăluitoare a lirismului, a libertății visării, a dorului de ceva fără de care existența noastră nu este împlinită.

Din 1958 a expus ani de-a rândul la expozițiile județene din Oradea. Lucrările din ciclul *Arlechin pe plajă*, au însemnat un moment important în creația sa, prin nota optimistă, prin echilibrul compozițional, deși ele sugerau spații ample, deschise. Privindu-le, ai impresia că acolo, pe malul mării, au loc ritualuri consacrate soarelui, includ o poezie ce ține de mitologia greacă, de începuturile lumii, de Arcadia imaginată, dorită de Ana Maria Barbonța.

Francois Pamfil (n.1940) și-a desfășurat o mare parte a activității creatoare la Oradea. Personalitate complexă, a avut un drum distinct în

*François Pamfil,
Omăgiu memoriei
lui Garcia Lorca*

arta orădeană. Suportul conceptual a lucrărilor sale era acela al instituirii unei realități cu încărcătură semantică și emoțională mai densă decât cea a scenei stop-cadru (cum apare adesea, dar numai aparent) dintr-un proces în curs, pornind totdeauna de la realitatea concretă și valorificând experiența personală și culturală. Mijloacele de expresie tindeau către o nouă picturalitate, mizând pe eleganța caligrafiei lapidare și pe concentrarea câmpurilor cromatice în două sau trei dominante.

Înzestrat cu o inteligență și o cultură care-l definea ca pe un artist intelectual, s-a impus și ca un critic de artă ce avea condei cu temeinice cunoștințe de istoria și teoria artei. Nici o temă nu era abordată fără să fie trecută prin filtrul experimentatorului, al cunoscătorului de artă, fără să o îmbibe de intelectualitate.

Szabo Barna (n.1935) a fost un grafician sensibil, prezent constant pe simezele expozițiilor oradeane. A fost scenograf la Teatrul de păpuși din Oradea, care după cum considera chiar el i-a influențat și creația grafică, în special în tehnica linogravurii, în modalități figurative, remarcate în cronicile expozițiilor anuale. Dorea să imprime în lucrările sale tensiuni, o dinamică compozițională, să sugereze o atmosferă prin raporturile formale.

Jakobovits Miklós (n.1936). În 1959, după absolvirea Institutului de Artă „Ion Andreescu”, a venit la Oradea și vreme de 2 ani a lucrat ca scenograf la Teatrul de Stat. A urmat apoi o perioadă de care își amintește cu plăcere și mândria celui care știe că a realizat ceva valoros, nu numai ca artist. Se organiza atunci Muzeul Țării Crișurilor în noul sediu, Palatul Baroc, și era nevoie de cunoscători de artă, care să îmbogățească colecțiile muzeului cu valori de artă universală și românească.

Semnificativă pentru demersul său a fost exprimarea tot mai laconică, ajungând cu timpul la esențializare, dominată de preocuparea de a epura conținutul de tot ce i se părea inutil. Jakobovits a ales să subordoneze

inteligenței și rațiunii elanurile sensibilității, valurile emoției, dar să nu o rupă cu rădăcinile ancestrale, să nu întrerupă acel șuvoi care vine din adâncurile ființei noastre, ceea ce înseamnă concentrare, dar și deschidere spre valoare. De aceea consideră el că nu este un pictor abstract și se referă la *meta-realitate*, ordonarea emoției nefiind decât o modalitate de a o face mai perceptibilă, mai frumoasă din punct de

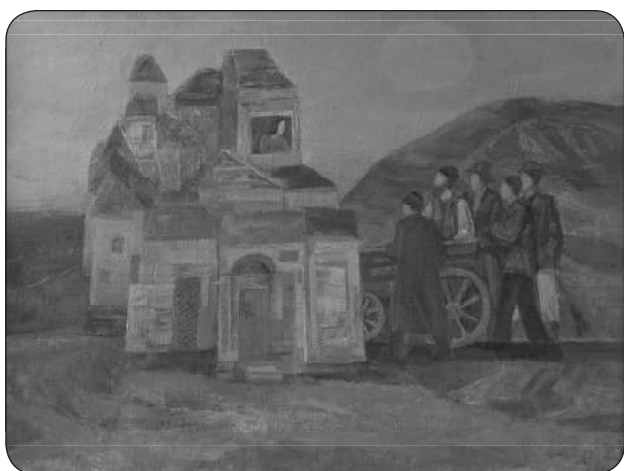
*Jakobovits Miklós,
Materie magică*

vedere plastic.

Farkas József (n.1936) a avut o activitate artistică multilaterală, fiind sculptor, grafician, dar și autorul unor lucrări decorative. Într-un interviu din 1973 el mărturisea că se consideră în primul rând sculptor, dar pentru a-și crea lucrările de sculptură avea nevoie de numeroase desene, schițe, detalii. Dintre materialele lemnului îi era cel mai aproape⁴⁰.

Încă din anii de studiu **Bölönyi Vilmos** (n.), era cunoscut ca un pasionat adept și priceput mănuiitor al tehnicilor gravurii în metal. Dar, la câțiva ani după

⁴⁰ Köteles Pál, *Farkas József*, în *Faklya*, 25 noiembrie 1973, p. 3

Gheorghe Gherman, Întâmpinare

tului de a recrea lumea interioară din elementele ei disperate. De fiecare dată aceste elemente sunt subordonate întregului. În unele lucrări renunță aproape total la anecdotic, punând în discuție o iconografie a semnelor tradusă

în structuri abstracte, unele de extracție temperat expresionistă, cu neliniști existențiale, altele ascunse într-o undă de umor, disimulate sau făcând aluzie la o luare în posesiune a realității pentru a-i descifra intimitatea structurii logice, la sublimarea operată asupra imaginii, până la valoarea de semn.

absolvirea institutului, o expoziție personală îl înfățișa având o pasiune nouă, culoarea. O organizare logică a câmpurilor dedusă din marea lecție a artei lui Klee, o respirație discret lirică, precum și buna întrebuințare a desenului, atât a celui de sugestie figurativă cât și a grafismului în sine, recomandă canoanele tânărului artist.

Gheorghe Gherman (n. 1948), absolvent al Institutului de Artă „Ion Andreescu” din Cluj, în 1973, a fost remarcat încă de la debut pentru calitățile sale de constructor al formelor plastice investite cu inteligență și multă sensibilitate, desenul său fiind proces mental dar și gest expresiv. Imaginile au avut întotdeauna un corespondent în realitatea familiară artistului, numai că interpretarea realului este depășită de sensibilă stăpânire a liniei, de prezența unei mitologii personale, ceea ce a făcut ca atmosfera, poezia, sugestia psihologică, lumina, culorile să ajungă dincolo de tema obiectivă propriu-zisă. Întâlnim de-a lungul timpului, aproape aceleași teme în creația sa, compoziții în peisaj, natură statică dar mai ales peisaje create printr-un funciar atașament față de natură, într-o generoasă desfășurare panoramică, cu un aer rural, dar în care nu se insinuează nici un atribut pitoresc al realității.

Pe **Aurel Roșu** (n.1948) tocmai ambiția de se fi smuls din mrejele până la un moment dat tentante ale modelelor din atelier, unele chiar la îndemână, dorința de a-și afirma timbrul propriu, l-a ajutat să-și afe un drum al său. Această dorință de a-și afla un anume specific al demersului plastic i-a permis o detașare de maeștrii săi de până atunci. Forța evocatoare rezidă în primul rând în capacitatea artis-

Aurel Roșu, Iarna

Ovidiu Budurean (n.1952), discret ca prezență, fără manifestări zgomotoase, deloc preocupat să teoretizeze în jurul artei sale, a absolvit Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu” din Cluj, secția pictură, în 1976. Îmi amintesc lucrările expuse de el în primii ani după absolvirea institutului, în culori puternice, predominând cele primare, îndeosebi albastrul și roșul, alburi luminoase preferând figurativul sintetic, cu formele conturate perfect, pensulația nervoasă subliniind energic liniile ferme, chiar dacă erau ascunse în pasta densă.

După dialogul fructuos cu profesorul său clujean, Paul Sima, în universul picturii, plăcerea de a pătrunde în lumea mirifică a culorilor a devenit tot mai puternică, exprimându-se fără inhibiții, fascinat de posibilitățile nelimitate de a transmite stări, sen-

timente, momente de meditație.

Maria Urszinyi (n.1949), absolventă în 1976 a Institutului „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca, a fost remarcată încă din anii studenției ca o pictoriță care iubește culoarea, făcând din actul de creație un mod de a exista. A creat o sinteză personală între formă și culoare, încărcată de vitalitate, respectând „motivul” pictural, animat de pulsația vieții, pentru că, pentru ea el înseamnă și eveniment existențial. Dar este în egală măsură și o desenatoare care fascinează, linia fiind marcată energic, adesea convertită în culoare – prin intuiția expresivității dorite de ea. Picturile sale se apropie adesea de arta naivă prin sinceritatea lor – deși e departe de aceasta prin stăpânirea meșteșugului – picturalitatea fiind identificată în spațiul cotidianului.

Elena Kruch (n), absolventă a Institutului de Artă „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca în 1977, soția sculptorului Nicolae Kruch și-a deschis prima sa expoziție personală încă în anul următor. Expunea atunci peisaje și naturi moarte, afirmând primatul culorii în exprimarea plastică. Deși lucrările se înscriau în figurativul lizibil, păstrând contactul direct cu realul, spațiul lor plastic era re-organizat în vederea unei expresivități picturale autonome.

Hortensia Mottl (1920-?), era o prezență constantă în expozițiile județului cu lucrări de grafică, apreciate în special pentru decorativismul lor. Atrasă de desen, a lucrat ca desenator tehnic la Budapesta, apoi la Oradea, unde a venit după ce s-a căsătorit cu Mottl Roman, în 1948. La Oradea, contribuie la înființarea Cooperativei de artă decorativă, unde a și fost vreme de 8 ani director tehnic. Nu a abandonat însă prima sa pasiune, participând din 1952, an de an, la expozițiile artiștilor plastici orădeni, cu lucrări de grafică.

În lucrările de grafică ale lui **Nistor Coita** (n -), adeseori echivalențele plastice iau forme ciudate prin detaliile anatomice umane și animaliere ce par niște ființe ambigue fabuloase, într-o mișcare plină de vervă și metamorfozate continuu, printr-o acțiune concomitentă a mai multor „cîmpuri de tensiune”, ce se vor eliberate, pornite dintr-o simultaneitate de stări, prin dramatice juxtapuneri, prin dezmembrare și recombinație, surprinse, ca într-un film de animație, cu uimire și cu o curiozitate uneori amuzată de însuși creatorul lor. Scrutarea necunoscutelor universului interior,

contemplarea misterelelor naturii și ale creației presupune o libertate fără complexe a gestului de creație, „totul fiind posibil, atâta vreme cât creația este posibilă”.

Iosif Fekete (1903-1979) a devenit repede cunoscut în lumea culturii și a artei din România, în primul rând prin *Monumentul aviatorilor* din București, realizat în 1928-1929 împreună cu Lydia Kotzebue, apoi *Monumentul Horia, Cloșca și Crișan* din Alba Iulia (1937), prin colaborarea cu arhitectul Octavian Mihălțianu, *Monumentul Sabia* (1939) din comuna Mănăstirea. Este autorul și a altor monumente: *Bustul lui Mark Twain* (parcul Herăstrău, București), *Bustul Dr. Petru Groza* (în orașul Ștei, județul Bihor), *Bustul lui Iosif Vulcan* (1964) și *Monumentul Nicolae Bălcescu* (1968) din Oradea. Iosif Fekete a donat un număr mare de lucrări Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, unde s-a stabilit după 1950, având un rol important în coagularea unei vieți artistice active, de calitate, fiind un timp președintele U.A.P. din Oradea. A stăpânit cu o mare siguranță tehnicile sculpturii, expoziția retrospectivă din 1979 punând în lumină disponibilitățile sale artistice, de la realismul viguros, prezent mai ales în lucrările de tinerețe, până la forme gravi-abstractă din ultima perioadă, la care a ajuns prin stilizări succesive.

Printre artiștii care s-au impus, nu numai în creația orădeană, a fost **Rodica Stanca Pamfil** (1936-2005) ale cărei sculpturi au atras atenția criticii încă din 1955, când a terminat Facultatea de Geologie-Geografie din Cluj. Ea a absolvit apoi în 1963 și Institutul de Artă „Ion Andreescu”, secția sculptură, dar era deja un artist matur, stăpân pe o gamă largă de mijloace de expresie. A avut vocația monumentalului, realizând compoziții și portrete de mari dimensiuni, la început modul de a trata materialul amintind de structuri geologice. După 1967, Rodica Stanca Pamfil va pune accent în lucrările sale pe o logică a structurilor primare, pe perenitatea formelor naturale ale materiei, pe ritmul volumelor care condensează mișcarea generată de dezvoltarea în spații diverse, în timp ce suprafața dobândește efecte de remarcabilă mobilitate (*Avânt*, aluminiu inoxidabil, 1971, amplasat în zona de vest a Oradiei)⁴¹.

⁴¹ Idem, *Rodica Stanca Pamfil*, în *Familia*, nr. 3, martie 1977, p. 13

Rodica Ungureanu (n.1940) și-a aflat repede propriul drum, fiind autoarea unor admirabile compoziții monumentale – multe pe tema *Maternității*, a exploatat ingenios raportul dintre plin și gol⁴², cele mai izbutite soluții derivând din armonioasa îmbinare a elementelor formale și tensiunea de ansamblu, într-un sens al verticalității, cu tandrețea gestului ce conține eleganță, rafinament (*Maternitate, Înger*)⁴³. Este și autoarea unor apreciate basoreliefuri (maternități, cupluri, totemuri), tot mai stilizate, până la sugerarea unor tensiuni, întrepătrunderi, tendințe contrare. A preferat lemnul pentru a-l transforma în opere de artă, cu o particulară știință a îmbinării planurilor curbe cu acelea în unghiuri drepte, a punerii în valoare a vieții materialului.

Îi amintesc de asemenea pe: **Mathe Jozsef** (1907-?) care s-a manifestat creator încă în perioada interbelică, expunând pentru prima oară în 1932, la Salonul de artă a tinerilor din Oradea. A învățat să sculpeze vreme de cinci ani cu sculptorul Kara Mihaly. A expus și la București, în 1942 la Szeget, la Budapesta. După cel de-al doilea război mondial a continuat să lucreze la Oradea, fiind prezent în expozițiile județene; **Szabó Jozsef** (1907-?), ca și confratele său de breaslă Mathe Jozsef a fost (între 1925-1927) elevul lui Kara Mihaly. În 1927 a fost admis la Academia de Arte Frumoase din Budapesta, fără să poată începe studii academice de artă. A aprofundat totuși studiul desenului, făcând numeroase lucrări având ca temă corpul uman la Școala de pictură a lui Vaszary János, la Budapesta; **Lechner Iulia** (-) a cărei sculptură pornind de la figurativ a ajuns să aibă calități decorative, cu forme stilizate elegant, incluzând în îmbinările lor căldura feminină.

Printre cei care s-au impus în cadrul artei românești se află **Marta Jakobovits** (n.1944). După absolvirea Școlii Tehnice de Arhitectură din Oradea (1961-1964), pentru că marea sa pasiune era arta a studiat între 1965-1971 la Institutul „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca, secția ceramică. A urmat apoi sute de participări la expoziții colective, a organizat expoziții personale, dintr-o dorință imensă de a comunica ceva semenilor săi. De la început

preocupările Martei Jakobovits s-au îndreptat spre două direcții, ale căutărilor expresiv formale și cele ale artei decorative și utilitare. A renunțat la reprezentarea figurativă în favoarea formelor tot mai apropiate de cele din natură, impregnate de semnele, de semnalele datorate credinței sale în ceea ce este sacru în noi, în natură. A continuat să lucreze pe cicluri, pe familii de forme ce sugerează diversitatea și continuitatea, eternitatea. Tocmai pentru că privește natura ca pe o criptogramă plină de semne, artista începe demersul creator de la regulat la inform și expresiv, sau de la abstracțiune la informal.

Josefina Fekete Orban (-) a lucrat la Oradea până la plecarea sa în Belgia. Atât sculpturile cât și plăcile de ceramică sau compozițiile în alb-negru, demonstau disponibilitățile artistei pentru diferite genuri și însemnau mai mult decât niște prestigioase și elegante exerciții la diferite instrumente, dacă remarcăm că există aici un numitor comun al plăcerii unor stilizări grațioase, al pasiunii unor forme simple epurate, atât în sculpturi cât și în lucrările de grafică, de cele ce le-ar putea scoate din ecuația echilibrului lor oarecum impersonal și esențial decorativ.

Cornel Durgheu (n.1945) este cunoscut mai ales prin monumentele sale din Oradea și din județul Bihor, despre care Viorel Horj, poet și comentator sensibil al vieții cultural artistice din Bihor scria: „consecvent sieși, deschis spre o tematică predilectă inspirată din istoria noastră națională n-a traversat experiențe artistice radicale, nu și-a destructurat imaginea din dorința de a fi modern cu orice preț, ci și-a adăugat pe temelia unei formule artistice constante, ușor recognoscibile, noi nuanțe expresive”⁴⁴. Revenind la lucrările monumentale, observăm că este vorba de portrete, *Avram Iancu* (Oradea, 1995 și în Salonta, 2002), *Horea, Marghita* (1996), *Monumentul Martirilor Ciordaș și Bolcaș*, Beiuș (1994), compoziția *Monumentul eroilor pompieri*, Oradea (1996), dar și alte busturi, *Alexandru Roman*, Aușeu, județul Bihor (1998), *Teodor Neș*, Salonta (2001), *Bustul Mitropolitului Nicolae Bălan*, Sibiu (2002) etc.

În jurul anului 1980, a apărut la Oradea o nouă generație de artiști – mulți absolvenți ai Institutelor de artă din Cluj-Napoca și București, după ce fuseseră elevii Liceului de Artă din Oradea, unde

⁴² Idem, *Artiști orădeni*, Ed. Meridiane, 1983, p. 23

⁴³ Maria Zintz, *Catalog Expoziția personală Rodica Ungureanu*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1981

⁴⁴ Viorel Horj, Oradea, martie 1996

ii avuseseră profesori pe pictorii de mare forță creatoare Traian Goga și Mihai Tompa. Perioada anilor '80 devenea tot mai critică sub aspectul libertății creatoare. Dar căutările plastice atât de fervente datorate unor legături mai permissive cu Occidentul, cu marea artă europeană, nu mai puteau fi eliminate. Tinerii artiști, numeroși la Oradea, au adus cu ei un spirit de frondă. Ei își afirmau direct dorința de a exprima ceea ce simțeau și ceea ce gândeau în fața zăgazuri impuse prin directivele partidului. Unii au ales să plece în acei ani în Vest și acolo s-au afirmat creator, cei mai mulți au format o grupare numită atunci Atelier 35, hotărâtă să reziste și să creeze, exprimându-și fără rezerve opțiunile artistice.

Dintre cei care s-au lansat și apoi s-au împlinit în gruparea „optzeciștilor” îi numesc pe Ioan Aurel Mureșan, Maria Mureșan, Dorel Găină Gerendi, Aniko Găină Gerendi, Laszlo Ujvarossy, Egyed Judith, Rudolf Bone, Nicolae Onucsan, Ioan Augustin Pop, Vioara Bara, Ioan Bunus, Zoltan Zsaka, Gina Hora, Dana Perjovschi, Iulian Anghel, Aursulesei, Cornel Abrudan, Maria Abrudan etc. Multe manifestări artistice aveau (la prima vedere) aerul unui joc, formele de exprimare se întrepătrundeau cu poezia, cu muzica, se metamorfozau, tranzitau efemerul.

Atelier 35 Oradea a fost întemeiat în 1981, când s-au înființat Cenacluri Atelier 35 în întreaga țară. Au fost organizate expoziții tematice. Prima chiar în 1981, apoi în 1983 expoziția *Desen (I)*. În 1984 Atelier 35 Oradea a organizat prima expoziție de anvergură națională: *Mobilul: fotografie*. Din 38 de participanți 22 erau orădeni, și tot în același an orădenii s-au remarcat la Expoziția Tineretului organizată de Atelier 35 Cluj la Alba-Iulia. „Oglină”, „Expresia corpului uman” au constituit teme cu care s-au confruntat artiștii tineri orădeni într-o expoziție organizată la Baia Mare în 1985. Grupul orădean era tot mai puternic, mai numeros, încât artiștii Atelier 35 Oradea s-au impus firesc și în 1986, când ei au fost prezenți în la Timișoara.

Trebuie menționat că a existat o deschidere spre arta tinerilor din partea Muzeului Țării Crișurilor care a sprijinit ori chiar a inițiat organizarea unor expoziții care să pună în valoare noile modalități creatoare. În 1987 a fost organizată expoziția *Pro natura*, cu participare națională și tot atunci e prima expoziție, cu caracter național: *Designul în lumea copiilor*, într-o

vreme în care în România designul încă nu-și aflate locul în lumea industrială și de consum. Expoziția *Tinerii și pacea în lume*, a concentrat lucrări de mare diversitate din România, grupul Atelier 35 din Oradea impunându-se binemeritat. De altfel, prezența lui în marea expoziție *Tineretul și contemporaneitatea* de la Timișoara a impresionat prin calitatea lucrărilor. Apogeul a avut loc în 1989 la *Expoziția tineretului* de la Baia Mare, unde Atelier '35 Oradea a fost considerat „atelier etalon”. Așa cum observa Ramona Novicov, la Expoziția Tineretului s-a văzut limpede preferința manifestată de majoritatea artiștilor orădeni pentru limbajul intermedia, ce permite traversarea limitelor picturii, sculpturii, artelor decorative și orientarea lor predilectă spre poezia vizuală⁴⁵. În același an a fost organizată a treia ediție a *Mobilului: fotografie* (97 de participanți – 29 orădeni, 68 din țară).

Entuziasmul era mobilizator iar tinerii artiști orădeni, având ca „motor” al grupului pe Dorel și Aniko Gerendi Găină, pe Vioara Bara, Dan Perjovschi, Ramona Novicov (critic), Ladislau Ujvarossy, Rudolf Bone, Ioan Bunus (până la plecarea sa în Germania), constituiau revelația expozițiilor naționale. În decembrie 1988 și în ianuarie 1989 a avut loc marea expoziție Atelier 35 Oradea la București, în trei galerii – Căminul Artei, Orizont, Hanul cu Tei, valoarea grupului fiind recunoscută în lumea artei. De la București a fost itinerată la Cluj, unde a avut loc și un simpozion cu tema *Arta tânără*, unde s-a subliniat valoarea grupului orădean. Ca urmare, cinci tineri orădeni, Rudolf Bone, Gina Hora, Lia Perjovschi, Dan Perjovschi, Sorin Vreme au inaugurat Galeria experimentală, cu o expoziție-eveniment.

Grupul Atelier 35 a participat și la alte manifestări expoziționale, la Bacău, Bistrița etc, la care trebuie menționate expozițiile personale Vioara Bara, Ioan Aurel Mureșan, Ioan Augustin Pop, Rudolf Bone, Dorel Gerendi Găină, Aniko Gerendi Găină, Dan Perjovschi.

În expozițiile lor erau prezente materiale perisabile, așa cum nota Dorel Găină Gerendi în catalogul din 1995. „A renunța la bronz și marmură pentru a folosi hârtie, nisip, sfoară, lucruri abandonate (...)”. Aniko Gerendi Găină era apropiată de filosofia orientală, rotundul fiind formă ideală a unui etern

⁴⁵ Ramona Novicov, *Atelier 35, Experiment Oradea-Cluj*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2007, p. 51

început, a armoniei, a lumii perfecte. Folosea hârtia ca material principal pentru a-și exprima trăirile într-un spațiu artistic prin înscrisuri personale prin care ideea de un continuu nesfârșit și de precaritate se află într-un echilibru care trebuie mereu susținut, mereu apărat. Vioara Bara a apărut în lumea artistică orădeană plină de forță, de feminitate, vitală, afirmând: „Vreau a lucrările mele să trăiască, nu să fie frumoase”. Lumea tablourilor sale cuprinde forme ce vorbesc despre așteptări, visări, carnalitate, erotism, un univers feminin care-și cere drepturile, creându-și propriul imaginar cu o simbolică care șochează prin dimensiuni, prin trimiterile erotice, prin cromatica plină de vitalitate, agresivă chiar, dar sinceră, ea primind în anul 1989 premiul pentru cea mai bună expoziție de tineret.

Ioan Aurel Mureșan a fost un colorist valoros chiar de la început. Imediat după absolvire picta în culori ce sugerau frământările pământului, unele apărând ca înaintea dezlănțuirii unui vulcan, pentru ca apoi ele să devină mai „colorate”, mai vii, la un moment dat dramatice, pentru a ne aminti de Apocalipsa lui Ioan din Patmos, aflând momente de liniștire pentru a porni în călătoriile contelui d'Ivry, călătorie magică, în care culorile, formele, suportă avatarurile prea-plinului fanteziei artistului „nebun” după culoare. Astăzi Ioan Aurel Mureșan și Dorel Găină Gerendi sunt la rândul lor profesori la Universitatea de artă din Cluj. În pictura Ioan Augustin Pop, profesor la Universitatea de Artă din Timișoara, surprindeam accente expresioniste, neliniști, frământări, solicitând culoarea să devină calea de a transfigura datele realului, de a le transla în spații purificate.

Într-o altă direcție și totuși apropiate ca sens se îndreptau preocupările lui Rudolf Bone ce se îndepărta de figurativ printr-o „dematerializare” a formelor, pentru a ajunge la idee, dar fără a înlătura sentimentul, dorit mai curat. Este sculptor, dar la un moment dat a hotărât că figuralul nu poate exprima viața spirituală, a pornit o luptă iconoclastă chiar cu propriile lucrări, pentru a ajunge la un alt fel de zidire. Și Nicolae Onușan dorea să se apropie de sacru, de evanescent, tânjind după asceză și mai sigur tocmai prin interioritatea lui.

Căutarea unor simboluri, a unor forme perene ce ne reprezintă în timp a constituit o vreme

preocupările lui Ladislau Ujvarossy, artist care s-a apropiat apoi de multimedia, de posibilitatea de a folosi mijloacele tehnicii în exprimarea unor aspirații personale prin forme efemere. Gyongy Ujvalossy s-a simțit apropiată de ceea ce înseamnă viața în natură, pornind de la vegetal pentru a transmite sensuri vitale, convertite în forme decorative delicate și palpitând de o viață secretă. Cornel Abrudan de la un moment dat a expus mai rar, concentrat asupra proiectelor sale, în atelier sau arta monumentală. Dar când a făcut-o – mă gândesc la ciclurile sale tematice, peștele, scoica, naturile statice cu propriile obiecte și unelte din atelier – a reușit să transgreseze realul, să-l aducă într-o stare magică, datorită predominanței unor griuri și rafinate, uneori vagi colorate, cu accente de negru, de alb, a unui abur de taină, dincolo de un timp concret. Alături de el, Maria Abrudan, împreună, temperamente care se completează reciproc. Gheorghe Aursulesei uimea privitorul prin formele sale din sticlă, unele aducând un sens al monumentalului, deși erau în același timp fragile, atât de perisabile. Hollo Barna expunea tapiserii și simțea bucuria creației, în sensul verticalității, al dinamicii ascensionale ale formelor dorite cât mai minimale. Dar își impuneau prezența și alți artiști, chiar dacă nu prin manifestări încărcate de tensiune, de voința de a riposta la un prezent pe care-l simțeau coercitiv, limitativ dar până la urmă propice declanșării stării de a sparge barierele: Florian Heredea, Ovidiu Sălăgean. Egyed Judith a preferat formele robuste, degajând o vitalitate impregnată de senzualitate, adeseori primară, frustă, dar și cu simboluri ce ne trimitea la altare păgâne. În alte lucrări ea reda figuri umane de o mare diversitate tipologică, evocând anumite atmosfere și stări⁴⁶. Doina Tătar a optat pentru formele abstracte, preferate pentru libertatea oferită în ansambluri ce sugerează o dinamică continuă a unor tensiuni contradictorii, ce-și împlinesc destinul formal în compoziții cu vocația monumentalului. Mihele Ioan (n.1955) a absolvit în 1984 Institutul „Ion Andreescu” din Cluj, secția sculptură. Este autorul a numeroase lucrări de sculptură monumentală, preferând portretul. A realizat portretele unor oameni de seamă ai istoriei și culturii românești. Dintre lucrările monumentale cu caracter public

⁴⁶ Mircea Țoca, *Artiști orădeni*, p. 30

amintim: *Portretul lui Octavian Goga*, bronz, Zalău, *Mihai Eminescu*, bust, beton, Zalău, *Iuliu Maniu*, bust, beton, Bădăcin (județul Sălaj), *Corneliu Coposu*, bust, bronz, Bobota (județul Sălaj), *Aurel Lazăr* (2007), statuie monumentală, bronz, Oradea.

Numărul artiștilor plastici care au activat sau activează la Oradea este cu mult mai mare decât numărul celor pe care i-am menționat până acum. Din considerentul economiei de spațiu tipografic, îi mai amintim doar pe Gheorghe Iovian, Ioan Bunus, Akos Ladislau, Kocsis Nagy, Margit Etelka, Torkos Ștefan, Dumitru Paina, Gheorghe Praja, Damaschin Ioan, Paul Blânda, Jákab Agnes, Gina Hora, Lazin Csaka, Gyulay Ștefan, Deak Árpád, Maria David, Zsemkenyi Csaba, Zsakó Zoltán, Ferenczy Karoly.

În anul 1996 s-a înființat Facultatea de Arte Vizuale în Cadrul Universității din Oradea, care a avut un rol important nu numai în formarea viitorilor creatori de frumos. Unii dintre artiștii plastici orădeni au devenit și profesori în cadrul facultății: Cornel Durgheu, decan, Rudolf Bone, Maria Abrudan, Cornel Abrudan, Ovidiu Budurean, Ioan Aurel Mureșan, Ovidiu Sălăjean, Vioara Bara, Ioan Mihele, Dumitru Paina, Bihari Varnava, Dorin Sandru, Hollo Barna, Lia Brândaș Rusu. Acestor valoroși plasticieni li s-au alăturat și tineri absolvenți ai Universității de Arte din Cluj: Elena Câmpian, Amalia Judea, Corina Andor, Corina Baci Urzică, Mihaela Tătulescu. Nu după multă vreme, tineri absolvenți ai Facultății orădene au mărit numărul cadrelor de specialitate, ca Teofil Știop, Cantemir Constantin, Constantin Costea (managerul unei galerii de artă din Oradea), expunând în manifestări artistice locale dar și naționale sau internaționale, dorind să-și definească propriul drum creator. Numărul expozițiilor personale a crescut în ultimii ani, există o atmosferă stimulativă, provocatoare, care contribuie și la undialog mai dinamic cu iubitorii de artă, dialog atât de necesar într-o vreme în care se poate vorbi de nevoia de frumos, de armonie într-o lume traversată de neliniște. Expozițiile anuale ale absolvenților Facultății de Arte Vizuale din Oradea au pus în evidență calitatea lucrărilor expuse, ceea ce înseamnă un debut promițător și o speranță pentru ca la Oradea să existe în continuare o activitate creatoare variată și valoroasă.

ARTA PLASTICĂ LA BEIUȘ

Beiușul a fost unul dintre centrele care s-au afirmat mai puternic, începând chiar cu sfârșitul secolului al XIX –lea, devenind tot mai bogat în manifestări culturale odată cu începutul secolului al XX –lea.

Ioan Bușiția (1875-1953), absolvent al Școlii Superioare de desen din Budapesta în anul 1898, a fost numit profesor la Liceul din Beiuș, unde a rămas până la sfârșitul vieții. A avut un rol major în afirmarea Beiușului ca centru cultural apreciat. Este uimitor că Ioan Bușiția, prezent mereu în primul rând și de multe ori primul ca întemeietor ori organizator de manifestări culturale și artistice, nu a avut nici o expoziție personală, deși, prezența sa în expoziții colective era însoțită de comentarii favorabile în presă⁴⁷. Din păcate, cele mai multe tablouri „care împodobeau casele prietenilor” s-au risipit și s-au pierdut și acele admirate peisaje inspirate de natura bihoreană. A pictat portrete, naturi moarte, peisaje. Bușiția a fost un bun portretist, un bun desenator care a știut să-i confere liniei putere de expresie, a știut să folosească clar-obscurul pentru a pune în valoare trăsăturile definitorii ale peisajelor. Portretele sunt pictate într-o viziune academistă, dar însuflețite de temperamentul puternic al artistului și prin asimilarea unor influențe ale realismului european.

Ioan Bușiția a descoperit și a îndrumat ca profesor dar și în timpul liber pe câțiva tineri din zona Beiușului, care au devenit mai apoi artiști plastici. Îi amintim pe **Dănilă Andrițoiu** din Vașcău (pe care l-a descoperit la Vașcău, ucenic de pietrar) care a studiat la Academia de Arte Frumoase din București. Drept recunoștință, Andrițoiu a realizat bustul lui Bușiția de la monumentul funerar al acestuia⁴⁸; **Gheorghe Sura** din Moneasa, îndrumat spre studii la Paris și Roma; **Niculiță Papp** (1907-1995), cel mai re-

⁴⁷ *Gazeta de Vest*, 5 febr. 1933, p 5; *În Beiuș pictează profesorul Ioan Bușiția acele peisagii minunate care sporesc bogăția unui atelier, dar rămân necunoscute. Unul din aceste peisagii a avut norocul nu de mult să-și primească locul de cinste pe un perete din salonul prefecturii din Oradea.*

⁴⁸ Ioan Hădărean, *Beiușul și lumea lui*, Vol III, p 815

prezentativ urmaș al maestrului Bușiția, care a fost apreciat încă din timpul studiilor la Cluj ca un valoros desenator. Din păcate, drumul artistic i-a fost întrerupt de război. Ajuns prizonier, a fost închis ani grei în temnițele comuniste din Siberia, deportat apoi cu domiciliu forțat în Bărăgan, iar după eliberare (în 1964) a trebuit să-și câștige existența ca muncitor necalificat. Nu a abandonat însă pictura. A desenat, a pictat, sursa de inspirație fiind lumea transilvană, satele bihorene, oamenii din Țara moșilor, târgurile de țară, teme statornice ale tablourilor sale. Desenator împătimit, în anii '80 a devenit interesat de grafica mică, de ex-libris.

În cadrul generațiilor mai tinere s-a remarcat **Stela Vesa**, absolventă a Institutului de arte plastice din Timișoara în 1967, cu o intensă activitate expozițională în țară și în străinătate, preferând la început modalități cubiste și constructive, deși este și o sensibilă coloristă cu o împletire de accente expresioniste și chiar suprarealiste. A organizat o expoziție

permanentă în propria locuință, oferită spre vizitare iubitorilor de artă⁴⁹; **Ioan Miklos**, absolvent al Institutului de Arte Plastice din Cluj, grafician despre care Mircea Țoca nota că: „lumea interioară se lasă definită predilect prin linie (...). Forme involte, concise, monumentale, cele mai relevabile fiind cele puse sub semnul unei aspre aceze (...).”

O Prezență activă în viața artistică a Beiușului au avut-o și profesorii **Marossy Adalbert**, **Kristo Paraschiva**, **Sandu Găvruta**, **Liana Dale**. Datorită, în special, eforturilor profesorilor **Anton Naghiu** și **Ioan Miklos**, în 1982 a fost inaugurată o sală de expoziții. Se cuvine să-l amintim și pe sculptorul **Alexandru Crăciun**, care a realizat bustul episcopului Samuil Vulcan, un basorelief cu portretul dr. Nicolae Bolcaș (în sediul Liceului Pedagogic), obeliscul închinat memoriei foștilor deținuți politici. Tot el este autorul machetelor celor două ansambluri ce marchează intrarea în Beiuș dinspre Oradea și Ștei.

⁴⁹ Ibidem, vol IV, p 269

DIN ISTORIA SPORTULUI

VICTOR MIHALCEA

Începuturi

Primele mișcări sportive ale Bihorului sunt raportate la acțiuni individuale ale câtorva intelectuali, reîntorși acasă după absolvirea studiilor în occident și cu deosebire la Budapesta, capitala de atunci a țării. Prima grupare sportivă ia ființă în anul 1901 cu secția principală atletism dar și fotbal. Primul teren sportiv este câmpul din livada Parcului Bunyittay. Printre principalii practicanți ai sportului se numără maghiarii și evreii, dintre care sunt amintiți de cronicile vremurilor domnii Lovenstein, Pasztor, Bertalan, Miklo Bela, dr. Steiner Ervin și alții. Dintre români, primii sportivi au fost doctorii N. Zigre și Ioan Pelle. 1 iunie 1902, aceasta este data de referință a fotbalului bihorean, ziua în care, pe terenul din Parcul Rhedei (actualul Stadion al Tinere-

1920 ia ființă primul club românesc „Bihorul” iar primul teren sportiv a fost construit de municipalitatea orădeană în Parcul Rhedei, actualul Stadion „Tinerețului”. Printre membri fondatori ai grupării sportive se regăsesc dr. Nicolae Zigre, dr. Teodor Roxin, Teodor Vașca, dr. Triff Titu, Gavril Chidioșan, dr. Ioan Pop, dr. Dușu Popoviciu, Roman Romul și A. Șimoc. Mai târziu, în conducerea clubului se vor afla toți românii de seamă ai Oradiei.

În 1923, săriturile în apă sunt prezente în „Concursul național de înot”, organizat la Băile Felix, iar programul cuprindea, în terminologia acelor vremuri „salturi”, adică 3 impuse și unul ales. Oradea a fost una dintre primele localități, alături de Sibiu și București, unde s-au desfășurat competiții de sărituri în apă.

tului), arbitrul Jelenik Geza fluiera debutul primului joc de fotbal cu spectatori, disputat la Oradea. Meciul s-a disputat între două echipe locale, îmbrăcate în tricouri roșii respectiv albastre, de aici survenind și culorile viitoarelor cluburi bihorene.

Primul club sportiv din Oradea este NSE (Nagyváradi Sport Egylet) și apoi NAC, în varianta românească CAO (Clubul Athletic Oradea), Egyetertes (Înțelegerea), Torekves (Stăruința), cluburi minoritare. Abia în anul

Al doilea club românesc din Oradea a fost CS CFR, înființat în 1925 de către amatori ai sportului, funcționari CFR și anume Gavril Bodor, Traian Silaghi, Coloman Kiss, Emanoil Băloiu – șef al gării

mari în acei ani, Ioan Chromec, Adalbert Koch etc. La inițiativa sportivilor dr. Nicolae Zigre, dr. Teodor Roxin, dr. Ioan Pelle și dr. Teofil Morariu se construiește un nou teren sportiv în Oradea „Arena Regele Carol

Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

II”, o minunăție pentru acele vremuri, construcția fiind considerată una dintre cele mai frumoase opere românești din Oradea. Suma necesară la ridicarea edificiului sportiv a fost colectată de la amatorii de mișcare sportivă.

La numai doi ani după înființarea CS CFR Oradea, datorită crizei financiare și a dezinteresului publicului din Oradea, cele două cluburi românești, CFR și Bihorul sunt nevoite să fuzioneze noul club purtând denumirea de Clubul Sportiv Românesc Bihorul CFR Oradea. Conducătorii clubului fac eforturi uriașe pentru a menține entitatea sportivă, pentru susținerea financiară însă, după doi ani clubul se desființează ne mai având nicio sursă materială și nefiind sprijinit deloc de autoritățile locale și de populație. În anii în care Bihorul CFR se zbătea să supraviețuiască, se înființase un nou club, „Amateure”, prezidat de dr. Teofil Morariu și dr. Gheorghe Chidioșan iar clubul număra printre sportivi personalități ca Emeric Firez și Iosif Fehete. Iubitorii fotbalului de la clubul defunct, Bihorul CFR, în frunte cu Traian Silaghi și Ioan Chromec au hotărât desființarea clubului „Amateure” și înființarea în locul lui a unui club pur românesc, „Crișana” care ia ființă în anul competițional 1928-1929. Dr. Teofil Morariu este primul președinte al clubului, fiindu-i recunoscute astfel meritele de fost sportiv și renumit arbitru de fotbal. La noul club, Crișana, Teofil Morariu este ajutat de Gheorghe Chidioșan, Achim Berdac, Traian Silaghi, Ioan Chromec, prof. Iosif Silaghi, Iosif Fehete pentru ca, mai târziu, să intre în conducerea clubului Gavril Pop, Gheorghe Iova, dr. C. Manoilă, dr. Vasile Gherman, M. Poenariu, Teodor Vașca, Teodor Papudoff, col. Gheorghe Stavrescu cpt. I. Petică, etc. Alături de fotbal, Clubul Crișana număra și secții de atletism și ciclism. În primele

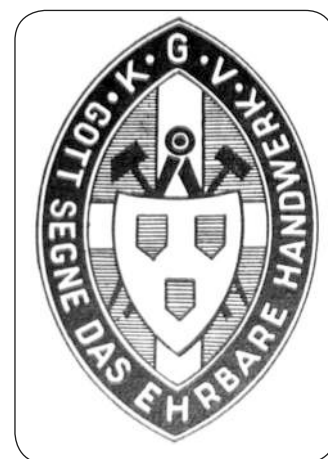
două sezoane Crișana a câștigat titlul de campioană a Districtului Oradea și apoi al Ligii de Nord, obținând numai victorii în fața celorlalte echipe din Ligă: CAO, Universitatea Cluj, Stăruința, etc. Celelalte două secții au avut parte numai de triumfuri. Secția de atletism a câștigat pe District aproape toate probele iar la ciclism echipa Crișana a devenit chiar campioană națională. Echipa de fotbal Crișana Oradea a întreprins un turneu peste hotare, în Austria și Germania (3 victorii, 3 înfrângeri și 1 meci egal).

Clubul Stăruința a fost primul din cariera unui mare fotbalist, pe numele său Iuliu Bartky, fiul unui măcelar din cartierul Velența. A fost considerat „minunea blondă” a fotbalului românesc. La 14 ani era deja o certitudine iar la 18 ani a fost transferat la CAO de unde în 1930 pleacă la Hungaria Budapesta, echipă la care activează patru sezoane. A revenit la Oradea, dar la Crișana pentru a-și continua prestigioasa activitate la Rapid (CFR) București, unde evoluează opt sezoane. A marcat 100 de goluri în campionatul României.

În 1928 se înființa, la Oradea, Federația Română de Lupte, orașul de pe Crișul Repede fiind „ales” datorită pleiadei de campioni naționali

Josef Tozser

Sigle ale unor cluburi sportive bihorene interbelice

dați în acele vremuri: Nicoale Bogdan (67,5 kg) și W. Meynhardt (82 kg) (1923), Ioan Arcai (1930) și I. Denderle și Tozser Jozsef (1932). După primul titlu, cucerit la categoria „pană”, orădeanul Tozser a fost de neînvins în România, câștigând 18 titluri consecutive de campion național! În anul 1934, devine și campion balcanic, la Istanbul, reeditând performanța în 1935. Însă Jozsef Tozser devine în 1936, primul orădean participant la Jocurile Olimpice (Berlin 1936) unde ratează de puțin o medalie olimpică, situându-se pe locul V, la fel ca un alt bihorean, Dumitru Cuc din Calea Mare. La Campionatul European din 1940, desfășurat în Franța, se clasează pe locul VI, cu puțin timp înainte ca „Panzererele” hitleriste să treacă pe sub Arcul de Triumf de pe Champs Elisee. După mai bine de două decenii de înaltă performanță, Tozser devine, în 1950, antrenor-pedagog, umplând în mod fericit golul lăsat de dispariția regretatului antrenor al Stăruinței Oradea, Gustav Mansberger. Au urmat alți ani de satisfacții, finul tehnician formând nu doar o serie de campioni naționali, ci și una de profesori de sport, motto-ul lui favorit fiind: „una e sportul, alta e școală”. Printre elevii care i-au dus tradiția mai departe se numără Mihai Benea, Viorel Reteanu, Tiberiu Acs, Aurel Horgoș, Cornel Surlă și Laci Kiss.

Sportul - parte integrantă a societății bihorene

Între anii 1940 și 1960 atletismul orădean este reprezentat cu brio de sportivi ca Irma Kiss (săritura în înălțime), Lassel Margareta (80 m garduri), Ladislau Kiss (decatlon), Karandy

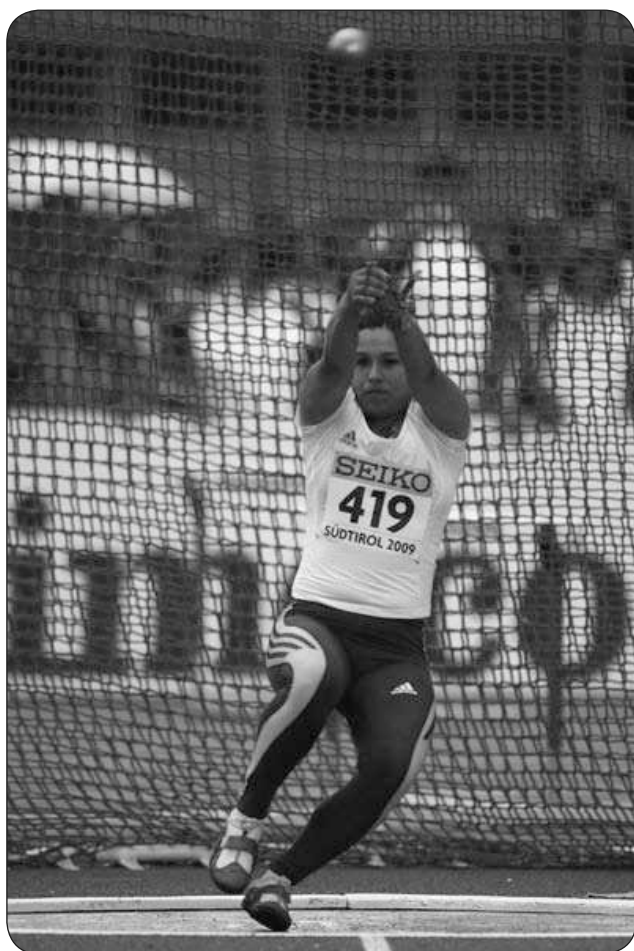
Cornelia Deac

Iuliu (400 m), Ferenyz Jozsef (400 m garduri), Krupka Karol (decatlon) și Șudrigean Traian (800 m). În deceniul dintre anii 1960-1970 avea să se remarce viitorul reputat profesor universitar al Facultății de Educație Fizică și Sport, Dinu Drăgan (săritura în lungime) dar și Margareta Costin (100 m), Nicu Macovei (110 m garduri), Andrei Deac (200 m – viitor director la Direcție de Tineret și sport Bihor după 1990) și Sasz Karol (înălțime). Perioada anilor 1970-1980 a scos în evidență rezultatele atleților Korodi Jozsef (400 m garduri, multiplu campion național), Giurgiu Mariana (înălțime), David Liviu (suliță), Antal Karol (înălțime), Meșter Mircea (suliță) și Chifiriuc Dumitru (ciocan). Apoi, perioada anilor 1980-1990 aduce în atenția iubitorilor de atletism rezultatele obținute de Pop Doina (10.000 m) Miclăuș Doina (maraton),

Motorca Gheorghe (10.000 m), Boroș Csaba (triplu salt), Marcel Băliban (800 m), Nemeș Agneta (marș), Cristea Lucica (lungime), Lucian Lilianna (înălțime), Fazekas Mircea și Fazekas Alexandru (ambii la ciocan). După

Decembrie 89 rezultatele sunt peste așteptări, în-deosebi cele ale săritorilor, pregătiți de soții Mariana și Virgil Preda, care se remarcă de la nivel național până la cel mondial, cum a fost cazul Corneliiei Deac (săritura în lungime) sau al Ligei Grozav, devenită la data de 8 iulie 2011 campioană mondială de tineret la săritura în înălțime, la la Trabzon, în Turcia. Elevii acestora cuceresc peste 500 de medalii la competițiile atletice prin Șebestyen Edward și Iona

*Bianca Lazăr
Fazekas*

Vasile (înălțime), Borși Imre și Pasztai Zoltan (lungime), Toth Monika (triplu salt), Andrea Ispan (înălțime) Halai Erika (triplu salt), Lenard Norbert (înălțime).

Apar la rampă și aruncătorii prin Cubleşan Maria (disc), Sasz Reka (greutate) Pop Adrian, Meheș Alexandru și Bianca Lazăr Fazekas (toți la ciocan) dar și sprinterul Korodi Cristian (200 m), cu toții campioni naționali.

Facultatea de Educație Fizică și Sport a fost înființată în 1964, funcționând în cadrul vechiului

Institut Pedagogic de 3 ani din Oradea, transformat în Institutul de Învățământ Superior. Datorita reducerii de activitate facultatea este desființată în 1983 însă, o dată cu înființarea Universității Tehnice Oradea din anul 1990, transformată peste câțiva ani în Universitatea din Oradea, se reia activitatea la profilul educație fizică și sport. Din anul 1999, prin Hotărâre de Guvern, activitatea profilului educație fizică și sport se desfășoară în cadrul Facultății de Educație Fizică și Sport. Funcția de decan a aparținut profesorului Iacob Hanțiu care, devenit prorector al Universității, a fost urmat la conducere de Octavian Bâc. Cadrele facultății coordonează și activitatea Clubului Sportiv Universitar Oradea, cu rezultate remarcabile la atletism (antrenori Dinu Drăgan, Călin Mateaș, Marius Marinău, Gheorghe Lucaciu), tir (antrenori Iacob Hanțiu și Vasile Leț) unde se remarcă sportive ca A. Drăgan și Alexandra Keri sau Ioana Rusu, gimnastică (Janos Fekete), gimnastică ritmică (Maria Brata și Anca Bara Sabău, aceasta din urmă fostă multiplă campioană a României), baschet, natație etc.

De altfel tirul orădean a ieșit în evidență nu numai prin performanțele celor de la CSU Oradea ci și prin munca depusă la ASA Armata Oradea de reputatul și totodată regretatul antrenor emerit Jean Stănescu.

La finele anilor 1950 profesorul Hadadea aduce în Oradea primele porți de handbal. În 1958 echipa masculină Rapid Oradea este înscrisă direct în Divizia A, acestea fiind începuturile unui sport care avea să aducă României șapte titluri mondiale, patru la masculin și trei la feminin. Inclusiv handbalul feminin avea să aibă reprezentare la nivelul primei ligi în anii 60 însă a urmat o perioadă de anonimat întreruptă de apariția unor tehnicieni ca Biro Francisc (profesor universitar la FEFS Oradea) sau Nicolae Haiduc. În 1977 echipa Constructorul Oradea evolua în campionatul județean însă, după un parcurs de excepție echipa a promovat în 1981 în primul eșalon, sub bagheta antrenorului Gigi Ionescu. Avea să joace în Divizia A până în 1987, printre jucătorii de atunci amintindu-i pe Tudor Gheorghe, Szoke, Mureșan, Vali Cristea, Adrian Rus, Croitoru, Vasile Oprea, Cristache, Giura, Kapornay, Mârza, Nicu Vașadi, Porumb, Popa, Florea Vranău, Sabin Dacău, Robert Petrovan, Haiduc. Au urmat 12 ani de activitate în

Antonio Alexe

liga secundă timp în care echipa își schimbă denumirea în mai multe rânduri. În 1999 sub denumirea de CSU Repcon se reușește promovarea în prima divizie, din echipă făcând parte jucători ca Tomi Marchiș, Al-

bici, Horațiu Gal, Vașadi, Cian, Sebi Tudor sau Tertelici. Numai două sezoane a rezistat echipa în prima ligă după care, aflată în Divizia B, gruparea a fost preluată în 2003 sub aripa noului club CSM Oradea. Echipa a oscilat între prima și a doua ligă pentru ca în 2010, cu Sebastian Tudor pe bancă, să se reușească promovarea în Liga 1. Dintre antrenorii care au condus echipa de handbal: Gheorghe Ionescu, Brio Francisc, Sabin Dacău, Constantin Jude, Sorin Toacsen, Dumitru Berbec.

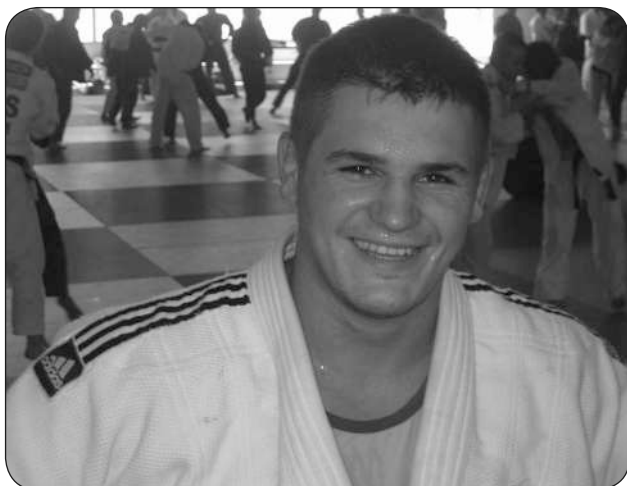
După 1950 iese în evidență și activitatea baschetbalistă. Primul mare baschetbalist al Bihorului este Titus Tarău, născut la Săcădat și component al echipei României, locul 5 la Campionatele Europene din 1957. Oradea se remarcă în acest sport prin mai multe generații, cea a anilor 50-70, compusă din Nagy Liviu, Zizi Vanea, Tibor Szuhay, Ștefan Hupoiu, Gigi Leitner, Iuliu Hofmann, Traian Dolhan sau frații Hotya. A urmat generația următoare cu jucători ca Ilie Costel, Carol Szabo, Zoli Gellert (timp de 11 ani jucător al echipei orădene), Daniel Antohi, Dan Cristea, Zoli Kosa, August Schuller, Molnar Laszlo, Nagy Zolt și Szep Zoli urmată de generația anilor 80-90, compusă din Doru Rădulescu, Gheorghe Pascu, Horia

Nicoară, Adrian Flaundra, Gabriel Șarlă, Toni Alexe, Șerban Sere, Attila Vereș, Titus Nicoară, Lecente Sijarto și Rareș Apostol. În 2005, o dată cu re-promovarea echipei în Divizia A, echipa de baschet este cooptată în Clubul Sportiv Municipal iar în următoarele sezoane apar în echipă jucători străini, cu preponderență ex-iugoslavi și americani. Dacă în primii ani a fost destul de greu, în sezonul 2010-2011 echipa s-a calificat în play off. De specificat faptul că din 2010, echipa a fost susținută permanent de fostul baschetbalist Gyuri Vajai. Prosper om de afaceri, Vajai s-a implicat și financiar și moral în viața echipei orădene. De altfel tot el a intervenit și a salvat de la faliment, în două rânduri, între 1996 și 1999, tocmai echipa de fotbal FC Bihor. Tot Vajai este cel care organizează după 2000 cel mai puternic turneu de tenis din istoria Oradei, Trofeul Gavella, dotat cu premii de 10.000 de dolari. Echipa masculină s-a numit la început Carmen, apoi Dinamo, Universitatea, CAO și în cele din urmă CSM.

Anii 70 aveau să aducă în atenția iubitorilor de sport o disciplină în care Oradea avea să exceleze, judo-ul. Activitatea a fost demarată de profesorul Florian Velici care împreună cu Alexandru Chirilă, Radu Sărac, Ioan Hălmăgean iar mai apoi Marius Vizer, au dus judo-ul orădean pe primul loc în România. Astfel, în anii 80, cele trei

Horia Nicoară

Daniel Matei

echipe orădene din prima ligă de judo: Tricolorul TCI, Spartac și Rapid Constructorul se băteau între ele pentru titlul național. Nu au absentat nici performanțele la individual. Nagy Istvan a devenit medaliat la europene atât

la seniori cât și la juniori, Zoli Teszari (unul dintre viitorii magnați ai României) a devenit vicecampion european de tineret, Nicolae Iosif a luat bronzul la europene la fel ca Florin Lascău, care avea să devină chiar campion mondial, dar după ce a obținut cetățenia germană. În 1994, Alexandru Lungu reușea, în decurs de numai două săptămâni, să cucerească atât titlul mondial (la Cairo) cât și pe cel european la tineret (la Lisabona), la categoria +100 kg. Datorită sărăciei federației de judo, sportivul a participat la competiții pe cont propriu, din banii săi și ai unor sponsori.

După anul 2000, o dată cu crearea la Oradea a Centrului Național de Judo, sportivii de la LPS Bihorul și JC Liberty au strâns medalii și titluri continentale sau medallii la campionate mondiale la cadeți, juniori și tineret prin sportivi ca Dan Fâșie, Cristian Brata, Adrian Merge, Cezar Rusu, Daniel Matei și sora acestuia, Ioana Matei.

Perioada anilor 80 este una dintre cele mai fructuoase pentru echipele bihorene. Oradea avea

echipe în primul eșalon la fotbal (FC Bihor), handbal masculin (Constructorul Oradea), baschet masculin (Dinamo Oradea), baschet feminin (Crișul Oradea iar mai apoi Universitatea Oradea), volei masculin (Alumina Oradea), rugby, popice feminin (Voința), tenis de masă feminin (Eternit Oradea) ultimele patru desființate în perioada 1990-1994 iar Șteiu deținea echipă de volei în primul eșalon.

La 1 septembrie 1977, prin adresa nr.1229 din 10 iunie 1977, emisă la Ministerul Educației și Învățământului, s-a înființat Școala generală nr.20 din Oradea. Scopul înființării acestei școli a fost școlarizarea elevilor care fac sport de performanță la Clubul Sportiv Școlar nr.1 Oradea (fostă Școala sportivă de elevi – Oradea, înființată în 1954) și la Clubul Sportiv Școlar “Bihorul” Oradea înființat în 1979. Începând cu 1 septembrie 1993, prin dispoziția nr.96/1993 a Inspectoratului Școlar Județean Bihor, Liceul cu Program de Educație Fizică și Sport “Bihorul” își schimbă numele în Liceul cu Program Sportiv “Bihorul” Oradea. Profesorul Bulc Ioan Gheorghe devine directorul instituției de la 1 septembrie 1979 fiind urmat în 2008 de un alt coleg de la catedra fotbal, profesorul Dan Matei.

Motociclismul orădean a ieșit în evidență prin prestațiile sportivilor de la Voința Oradea din anii

70, când frații Viktor Arpad (500 cmc) și Attila (250 cmc), antrenați de tatăl lor, dominau întrecerile naționale. Alți mari

Pentek Laszlo jr.

performeri în această ramură au fost Stanca (50 cmc și 125 cmc), Laszlo Ferenczi (50 și 125 cmc), Berke Karol (50 cmc sport), Ceteraș (125 cmc) Pentek Laszlo sr (250 cmc și 500 cmc). După 2000, Pentek Laszlo jr reușește să câștige mai multe titluri naționale devenind reprezentantul de frunte al motociclismului românesc în Europa prin prestațiile de la clasa 600 cmc.

De asemenea, o performanță remarcabilă este reușită în perioada 1994-1997 de echipa de fotbal feminin Motorul Oradea care câștigă de trei ori titlul național.

Imediat după 1990 au apărut multe entități sportive în discipline interzise în regimul comunist. Anii postdecembriști s-au remarcat prin apariția unor cluburi de karate: kyokushin, modern, tradițional, taekwon-do, whu-shu, kung-fu etc. În 1994, la Treviso, Pavel Vancea, antrenat de Ioan Ujvari, devine primul karateka român, campion mondial, la karate tradițional. Între timp, sub coordonarea profesorului Alexandru Chirilă se demarează activitatea de karate kyokushin kay unde excelează Anca Walmen Chirilă, care, după multitudinea de titluri naționale, avea să devină multiplă campioană europeană și să participe la Cupa Mondială cu echipa Europei. S-au mai remarcat Haris Walmen, Marius Ilaș și Viviana Chirilă, și ea la rândul ei campioană continentală. Dar profesorul Chirilă avea să revină după 2000 în judo, dar în ramura judo-kata (exercițiu de formă) și să conducă în 2008 tandemul orădean Iulian Surlă – Aurelian Fleisz spre titlul mondial. Francisc Tripa se remarcă la taekwon-do, devenind vicecampion european iar Tunde Vaida - Mezei și Ioan Vaida s-au remarcat la karate modern, prin performanțele eleviilor. În 1991 la Oradea lua ființă Federația Română de Dans, sub coordonarea Valeria Mangra iar perechea Noemi Tarr – Istvan Toth cucerea de patru ori consecutiv titlul național și Cupa României la dans sportiv. Nu a fost singura federație cu sediul la Oradea. De-a lungul anilor aici având sediul federațiile naționale de lupte, tenis de masă și judo. Gimnastica ritmică a avut un alt rol important în salba de medalii pentru Bihor, cucerite de sportivele de la LPS Bihorul (antrenor Carmina Popescu) și CSU Oradea, Anca Bara Sabău, Teodora Lăzurean și după 2000 Andrada Anton reușind să facă cucerească titluri naționale.

În 1996 are loc, la Ștrandul Ioșia, prima ediție a turneului național de volei pe plajă de la Oradea.

Pavel Vancea

Avea să devină cel mai important turneu din voleiul pe plajă din România. Între timp competiția s-a mutat la Ștrandul Municipal. Tandemul orădean Marius Masco-vits – Cătălin Lelea avea să cucerească titlul național de cinci ori consecutiv între anii: 2006-2010.

Toate orașele județului Bihor s-au remarcat printr-o vastă activitate sportivă. Spre exemplu Salonta s-a evidențiat de-a lungul anilor prin performanțele echipei de baschet feminin, care a ajuns chiar să evolueze în prima ligă, dar și cu excelențele rezultate ale pugiliștilor de la Metalul. Tradiția a continuat și după 1990, accentul fiind pus pe secția de box și cea de kick box. Din 2004 la Salonta se înființează Centrul de Fotbal Liberty, unul dintre cele mai puternice centre de copii și juniori din România. Beiușul s-a remarcat în istorie ca un oraș boem, în care sportul a avut locul său bine conturat. La puțin timp după Marea Unire de la Alba Iulia, beiușenii au creat clubul de fotbal Aurora, devenit mai apoi Bihorul Beiuș. Cu un stadion cochet, dotat cu pistă de atletism omologată, Beiușul a ieșit în evidență prin atleții săi, crescuți la școala lui Francisc Matei, care, printre alții, a avut ca elevi peste 100 de viitori profesori de educație fizică și sport! Beiușenii au bătut la porțile elasoanelor superioare prin echipa de fotbal, condusă la un moment dat de generalul Mihail Corneliu Lungu, dar și prin cele de volei,

handbal sau atletism. În domeniul fotbalului sunt de reținut numele lui Traian și Remus Ganea, tatăl și fiul, fotbaliști pur sânge, cel al lui Dumitru Ile, devenit apoi un idol în tricoul lui FC Bihor, Sorin Nan, descoperit în satul Cresuia și devenit căpitanul naționalei de juniori în anii 80 dar și antrenorilor Traian Horge, Nicolae Mihalcea, Teodor Moruț sau Nicolae Munteanu. Teodor Pățaș a condus destinele sportului beiușean aproape trei decenii, iar în domeniul atletismului au excelat elevii lui Geta Odobasianu și cei ai soților Zeno și Maria David. La Ștei (fostul oraș Dr. Petru Groza) s-a construit în anii 80 una dintre cele mai frumoase săli de sport din România la acea vreme, „Lioara”, ajunsă în paragină după 1990. Cele mai mari performanțe sunt trecute în dreptul echipei locale de volei masculin, una dintre protagonistele Diviziei A înainte de 1989. Pe plan fotbalistic orașul a fost ani la rând marcat de rivalitatea dintre echipele locale Minerul și Oțelul, ambele cu stadioane excelente la acea vreme. Fotbalul a predominat în orașele Marghita și Aleșd unde au activat Bihoreana respectiv Crișul. De altfel, nu a existat comună sau oraș din Bihor fără club sportiv și echipă de fotbal.

Înainte de 1989, Consiliul Județean de Educație Fizică și Sport Bihor, creat pentru a coordona activitatea sportivă a județului a fost condus de profesorul Câmpeanu urmat de domnul David iar apoi instituția l-a avut mult timp în frunte pe Mera Bujor urmat la conducere de Petre Șandor. După Decembrie 1989, instituția își schimbă numele în Direcția Județeană pentru Tineret și Sport, fiind condusă de Andrei Deac Dragomirești, Ioan Hălmăgean, Marius Chipurici. Separată de tineret, numele direcției devine, după 2000, Direcția Județeană de Sport și este condusă de Ionel Bungău iar apoi de Sorin Buhaș.

Fotbalul - mărire și decadență

Revenind la CAO, acesta este clubul care, înființat în 1910, avea să devină celebru în sportul românesc. În perioada dinaintea primului război mondial a activat pe plan regional și local. După 1920 participă, de asemenea, în campionatul regiunii pe care îl câștigă în anul

competițional 1923-1924 calificându-se, după ce a eliminat pe Universitatea Cluj și Jahn Cernăuți, în finala campionatului național, în care a întâlnit pe Chinezul Timișoara, pierzând în fața băcăușenilor cu 1-4. În sezonul 1924-1925 câștigă din nou campionatul regiunii, se califică în turneul final al campionatului, dar nu mai reușește să repete performanța anterioară, fiind eliminată de Brașovia în sferturile de finală. Până în anul 1932 echipa nu se mai impune nici pe plan regional, deși în această perioadă activau mulți jucători de mare valoare. În 1932 conducerea clubului este preluată de dr. Bernad Graunstein, președinte de onoare, Ștefan Covaci, președinte executiv, Alex Klein, secretar general și Iuliu Grunstein, șef al secției fotbal. În anul 1931, la data de 8 noiembrie, combinata CAO- Stăruința a învins cu 4-2 celebra echipă Ferencvaros Budapesta. În anul următor CAO întreprinde primul turneu peste hotare, în Franța (2-1 cu Racing Club Strasbourg, 5-2 cu Lille, 10-1 cu Tours) și Elveția, disputând în total de 12 jocuri, dintre care câștigă șase, remizează de două ori și pierde patru jocuri însă golaverajul a fost unul foarte bun: 41- 21. Acesta a fost doar începutul unei excelente propagande făcută de CAO fotbalului românesc. Datorita rezultatelor excelente obținute în 1931, CAO efectuează în 1933 un foarte lung turneu în Franța și Africa de Nord disputând 25 de partide fără să cunoască înfrângerea! Bilanțul a fost de-a dreptul senzațional: 21 de victorii și 4 jocuri egale, golaveraj 110- 23. De altfel între anii 1932 și 1938 CAO a devenit o adevărată forță în primul eșalon fotbalistic din România prin următoarele performanțe: locul II în serie (1932-

Iuliu Bodola

1933 și 1933- 1934), locul II în clasamentul general al Diviziei A, organizat într-o serie unică (1934-1935), locul IV (1935-1936), locul VI (1936-1937), locul VII (1937-1938) în seria I. Din lot au făcut parte în acea perioadă: Czinczer, Miko, Stettner, Stemberg, Kadar, Weichelt, Glanczmann, Mosko, N. Covaci, Ronnay, Bodola, Cocis, Chendrean, M. David, Bartha, Chiroiu, Kraus, Iuhasz, Szarkadi, Siko, Halatay, Borgea, Covaci II, Szanislo I, Orza, Spielmann, Pop, Varzan.

*Imagine dintr-un
meciu al echipei FC
Bihor*

A urmat perioada celui de-al doilea război mondial. Evoluând în campionatul Ungariei sub numele de Nagyvaradi Atletikai Club (NAC), reușește să câștige titlul de campioană (ediția 1943-1944), utilizând următoarea echipă de bază: Vecsei (Toth) - Meszaros, Onodi (Lorand) - Demetrovici (Simatoc), Iuhasz, Petschovschi - Covaci II, Stibinger, Spielmann, Bodola, Toth III (Fernback- Ferenczi).

Unul dintre cei mai valoroși atacanți ai Europei era la acea vreme Iuliu Bodola, care a jucat în echipa națională de fotbal a României la campionatele mondiale de fotbal din 1934 (Italia) și 1938 (Franța), precum și pentru echipa națională de fotbal a Ungariei în perioada 1940-1948. Atacant cu un redutabil simț al golului, Bodola a fost o perioadă îndelungată (50 de ani) golgheterul absolut

*Echipa FC Bihor
(2010 - 2011)*

al echipei naționale de fotbal a României, cu 30 de goluri. Ulterior a fost depășit doar de Gheorghe Hagi, cu 35 de goluri marcate. Iuliu Bodola a fost golgheter al României în 1939 și 1940 și golgheter al Ungariei în 1944.

După război, vechiul CAO se va regăsi, în 1945, sub denumirea de Libertatea ocupând locul VIII în sezonul 1946-1947 și locul VI în 1947-1948. Din sezonul 1948-1949 Libertatea devine ICO și aceasta, cu formula standard: Vecsei - Ion Vasile, Melan - Bodo, Zilahi, Serfozo - Covaci II, Stielman, Vaczi, Tudose, Turcuș, câștigă titlul de campioană națională și în România.

În 1951 ICO își schimbă denumirea în Progresul ICO reușind să ocupe locul III, după care începe declinul: locul VI (1952), locul XI (1953), locul XIV (1954) și retrogradarea. În sezonul imediat următor Progresul ICO (antrenor L. Zilahi) revine în prima

divizie și mai mult, accede în finala Cupei României pe care o pierde, la București, cu 3-6, după prelungiri, în fața echipei CCA București. Însă orădenii își iau revanșa în 1956 când, sub comanda lui C. Schertz, câștigă Cupa României, după 2-0 în finala cu Energia Câmpia Turzii, disputată pe Stadionul Republicii din București. Echipa câștigătoare a trofeului a arătat astfel: Gebner - Kromely, Barcu - Bartha, Țiriac, Cuc - Toth, Koszegi, Caricaș, Vlad, Meszaros. Urmează doi ani de incertitudini și rezultate contradictorii iar echipa retrogradează în liga secundă schimbându-și și denumirea în CS Oradea. Abia în 1961 se revine la tradiționala denumire de Crișana dar în 1963 echipa retrogradează în Divizia B și cedează locul echipei Flamura Roșie iar activitatea fotbalistică avea să fie preluată de CS Crișul Oradea.

Echipa de fotbal Crișul Oradea a debutat în 1958 în campionatul orășenesc iar apoi a jucat în cel regional. În 1960 Crișul a fuzionat cu echipa fabricii de încălțăminte "Solidaritatea" și a câștigat primul loc în campionatul regional 1960-1961, reușind promovarea în Divizia B. În sezonul 1962-1963, clasându-se pe primul loc în serie, echipa promovează în Divizia A, sub conducerea antrenorului L. Zilahi. Au urmat trei ani în prima divizie după care. În 1968, echipa retrogradează din nou în B dar revine repede în prima ligă, anul următor. Episodul cu promovarea-retrogradarea se repetă de câteva ori la rând și obligă oficialii să ia decizia organizării în club eminamente de fotbal. Astfel, din 1972, Crișul devine FC Bihor care promovează în Divizia A în sezonul 1974-75 și rămâne acolo patru sezoane, până în 1979. Conducerea clubului, era asigurată de ing. Horea Cosma, ca președinte de onoare. Revenirea în primul eșalon are loc în 1982. A urmat o nouă perioadă de navetă între primele două ligi însă, în 1989 echipa încheie campionatul pe locul 7 pentru primul retur de după Decembrie 89 să găsească gruparea orădeană pe un incredibil loc 3-4, cu Robert Cosmoc antrenor și Dan Matei președinte. La câteva luni după Revoluție clubul, ajuns al nimănui, s-a divizat. Mai mult, în 1996 FC Bihor ajunge pe ultimul loc în Liga III dar este salvat de la faliment de frații Attila și Armand Borși, oameni de afaceri. În 1998, clubul a fost preluat de Viorel Știube, care în decurs de 2 ani, a bătut la porțile promovării dar clubul a ajuns din nou în criză fiind salvat de CJ Bihor. În 2001 prin

implicarea Grupului de firme Liberty, fotbalul bihorean a intrat din nou pe drumul normalității. În vara anului 2003, în urma câștigării barajului cu Otelul Galați, FC Bihor revenea, după o pauză de 12 ani, pe prima scena a fotbalului românesc. Un rol aparte l-a avut în această performanță managerul Gigi Alexandrescu și președintele Ioan Lucian. Însă imediat după promovare s-a produs retragerea lui Marius Vizer și a lui Liberty acțiunile fiind preluate de către Consiliul Local Oradea și Consiliul Județean Bihor, organisme care au devenit astfel finanțatorii echipei. Bihorul nu a rezistat în A decât un sezon. Au urmat ani de secetă la nivel de rezultate (excepție 2006 când FC Bihor pierde barajul de promovare cu Unirea Urziceni și Forex Brașov) însă nu și la juniori unde, în 2009 orădenii au cucerit două titluri naționale, la juniori mari și juniori mici. În acest timp, la Salonta, Marius Vizer a creat Centrul de Fotbal Liberty care avea să câștige mai multe titluri și medalii naționale cu echipele de juniori, în 2008 cucerind titlul la juniori B iar în 2010 la juniorii mari, dar să și promoveze în prima ligă, în 2006, cedând însă locul celor de la UTA. La data de 1 iulie 2010 destinele celor de la FC Bihor și CF Liberty se reîntâlnesc, Marius Vizer preluând din nou managementul clubului orădean sub sloganul: „FC Bihor, mai mult decât fotbal”. Dintre sutele de jucători de marcă iată doar câteva dintre numele jucătorilor care au evoluat de-a lungul anilor la FC Bihor: Atilla Kun, Gică Georgescu, Ioan Zare, Vladimir Tămaș, Nicolae Mureșan, Paul Popovici, Alexandru Sătmăreanu, Marcel Pușcaș, Eugen Pozsonyi, Adalbert Serfozo, Marin Buiuc, Ștefan Balogh, Eugen Nagy, Ioan Tomeș, Gheorghe Dărăban, Arpad Szucs, Ștefan Harșani, Ioan Sărac, Mircea Neșu. Ioan Naom, Iosif Vigu, Lajos Sătmăreanu, Zeno Bunde, Cosmin Bărcăuan, Ovidiu Lazăr, Claudiu Keseru. Iată câțiva dintre antrenorii care au pregătit echipa orădeană: Ladislau Zilahi, Ștefan Hittner, Constantin Woronk, Iosif Brata, Anton Ferencz, Ion Reinhardt, Anton Fernbach, Ladislau Vlad, Iosif Buda, Gheorghe Dărăban, Emeric Jenei, Gheorghe Staicu, Victor Stănculescu, Ștefan Coidum, Constantin Teașcă, Paul Popovici, Viorel Kraus, Kun Attila, Viorel Abrudan, Alexandru Muta, Viorel Mateianu, Robert Cosmoc, Ionuț Popa, Dumitru Dumitriu și Muzsnay Zsolt.

CS Crișul - ani la rând clubul fanion

Clubul Sportiv Crișul Oradea a fost înființat în anul 1958 avându-l la conducere pe Mera Bujor până în anul 1971. Din 1971 până în 1990 C.S.Crișul a fost condus de Tordai Alexandru pentru ca, imediat după Decembrie 89, la conducere să fie instalat Ioan Alexandrescu. Din 2006 și până în prezent funcția de director coordonator al CS Crișul a revenit lui Gheorghe Frenț. Clubul are în componență 14 secții de performanță: atletism, arte marțiale, aeromodellism, box, baschet, haltere, handbal, înot, judo, polo pe apă, radioamatorism, șah, scrimă și fotbal-tenis. Este unul dintre cele mai importante cluburi din istoria sportului orădean. Printre ramurile sportive ale clubului s-a numărat și fotbalul de primă divizie, până în anul 1972, când echipa de fotbal s-a transformat în FC Bihor. Performanțele sportivilor de la Crișul au fost de notorietate de-a lungul anilor astfel că merită amintite câteva dintre ele. Daniela Popa a reușit să cucerească titlul de vicecampionă europeană la Roma. În 1981, Mihai Micloș, legitimat la Crișul Oradea, devenea primul pugilist bihorean care cucerește titlul național de seniori. Avea să fie urmat, în 1983, de Nicolae Talpoș, singurul sportiv salontan care a reprezentat municipiul de lângă graniță la o ediție a Jocurilor Olimpice de Vară, Los Angeles 1984. Nicolae Talpoș a decedat în 1990, în urma unui tragic accident rutier. Abia ce împlinise 28 de ani. În schimb Mihai Micloș avea să îmbrace treningul de antrenor și să aducă alte două titluri naționale de seniori prin elevii săi, frații Stanca: Adrian (categoria grea, în 2001) și Amilian (semimijlocie, în 2005). Pe plan internațional pugilismul orădean, condus de maestrul emerit Acs Tiberiu (într-o perioadă vicepreședinte al CS Crișul) și de discipolii acestuia, a adus multe medalii internaționale. Adrian Stanca (71 kg) a deschis drumul participărilor la Campionatul Mondial, apoi a cucerit argintul la „europene” pentru ca, în 1998 să fie imitat de Claudiu Florea, medaliat cu bronz la Campionatul European și locul cinci la

Campionatul Mondial din Ungaria, în anul 2000. Amilian Stanca a continuat reprezentarea scrimei cu pumnii la devenind campion european de cadeți în 2003. Nici judo-ul feminin nu putea absenta din lista cu prezențe la marile competiții mondiale grație Olimpicii Ianc și Ioanei Matei în perioada 2003-2009. Atleții au ieșit în evidență mai ales după 2000. Astfel, Livia Meheș a devenit campioană europeană indoor, la aruncarea greutății, în 2000 iar, în 2007, discobolul Adrian Pop a cucerit medalia de argint la europenele de juniori după ce în 2003 ocupase locul 8 iar în 2005 locul 4, dar la Campionatul Mondial. În fine, Bianca Lazăr Fazekas a reușit să obțină în 2009 medalia de bronz la Festivalul Olimpic al Tineretului. Fără a minimaliza absolut deloc celelalte ramuri, cu sute de medalii la campionatele naționale iese în evidență victoria echipei de baschet feminin în Campionatul Național, ediția 1979 când echipa condusă de Țuțu Constantinescu, compusă din jucătoare ca Mirela Casetti, Lica Leitner, Constantinescu, Adriana Niculescu, Elena Tabără, Funkenhausen, Elisabeta Boca, Ecaterina Szabo, Ileana Chvatal și Luciana Sere, cucerește titlul național. Dincolo de gloria națională adusă de echipa feminină de baschet, marile performanțe la nivel de echipă sunt trecute în dreptul poloștilor și al scrimerilor. De altfel poloul este considerat „sportul național al bihorenilor” însă au existat și oameni de sport care au susținut că, pe plan individual acest titlu îi poate reveni judo-ului.

*Echipa CSM
Oradea*

CSM ORadea, clubul secolului XXI

Clubul Sportiv Municipal Oradea este o instituție publică creată în anul 2003 prin voința aleșilor locali de la acea vreme și care are ca principal obiect de activitate sportul de performanță din Oradea. Încă de la începutul activității sale CSM Oradea și-a propus obiective îndrăznețe, unele dintre ele fiind atinse în special prin activitatea și rezultatele secțiilor de judo și polo, două sporturi cu tradiție în Oradea și rezultate pe plan intern și internațional, obținute de JC Liberty respectiv CS Crișul, cluburi de la care CSM Oradea a preluat secțiile de seniori. Clubul s-a înființat grație diligențelor purtate pe lângă oficialitățile locale de către Ioan Alexandrescu. Dacă la început clubul număra secțiile de polo, judo și handbal, avea să fie cooptată în club și secția de baschet masculin iar după 2008 au fost cooptate secțiile de seniori la scrimă și atletism de la Crișul, LPS, CSU, pentru a existat continuitate la nivel de seniori. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate. Echipa de judo, devine campioană în perioada anilor 1996-2003 cu o singură excepție. Apoi a cucerit între ani 2003-2010, toate titlurile naționale la nivel de echipă, sub conducerea antrenorilor Emil Morar, Alexandru Lungu, Aurelian Fleisz și Iulian Surlă, având în echipă sportivi medaliați la europene și mondiale ca Daneil Fâșie, Claudiu Baștea sau Alexandru Lungu. Port-drapelul sporturilor de echipă orădene, echipa de polo CSM Oradea, a reușit să se aboneze la titlul național, pe care l-a câștigat, sub magica baghetă a antrenorului Cornel Gordan, în sezoanele: 2006-2007, 2007-2008, 2008-2009, 2009-2010 și 2010-2011, la cest din urmă titlu orădenii au încheiat campionatul cu un punctaj record: 109 puncte din 111 posibile. CSM Oradea a reușit să câștige 36 de jocuri din cele 37 disputate, unul fiind încheiat la egalitate. La finele aceluiași sezon, poloștii orădeni au fost la o lovitură de depratajare de semifinalele Cupei LEN, dar au pierdut la 5 metri în fața celor de la Honved după o dublă manșă dramatică. Absolut surprinzător, la puțin timp după excelențele performanțe, antrenorul Cornel Gordan a fost înlocuit din funcție cu maghiarul Toth Laszlo.. Din lot au făcut parte de-a lungul acestor

ani, portarii: Ferenc Barat, Dorin Crețu, Peter Kuna, jucătorii de câmp Mircea Samuilă, Cosmin Baidoc, Nicușor Diaconu, Bogdan Câmpianu, Alex Popoviciu, George Tarnovețchi, Attila Kincses, Andrei Crețu, Attila Monostori, Kadar Kalman, Tiberiu Negrean, Ramiro Georgescu, Ghiță Dunca, Cosmin Goina. În toată această perioadă CSM Oradea a jucat în Liga Campionilor și în Cupa LEN, în sezonul 2009-2010 fiind la un pas de a accede în turneul final al Cupei LEN dar a pierdut dramatic, în sferturi, la un gol diferență, în fața campioanei Germaniei, Spandau Berlin. De asemenea, după ce a trecut de la Crișul la CSM Oradea, echipa masculină de spadă a cucerit toate titlurile naționale din 2000 până în 2010. Între 2003 și 2010 clubul a fost condus de Petruț Drăgan, Ionel Bungău, Nicușor Vașadi (interimar) și Florin Birta.

Liberty Oradea

Marile performanțe ale echipelor de club

Poloul nu numai orădean ci și românesc își leagă amintirile de echipa Crișul Oradea care, în noiembrie 1981 avea să dispute marea finală de la Split, a Cupei Cupelor, tocmai împotriva echipei gazdă, POSK. După ce au trecut de toate fazele preliminare eliminând echipe din Italia, Spania, Germania, Olanda, Grecia și Ungaria, Crișul a disputat turneul final la Split alături de Szentes (Ungaria), Montjuic Barcelona (Spania) și POSK Split (Iugoslavia). Crișul a câștigat atât cu Szentes cât și cu Barcelona, dar ace-

lași lucru îl reușiseră și iugoslavii. Astfel ultimul meci al turneului a reprezentat practic finala. Sârbo-croații au învins cu 11-9 dar numai după prelungiri. Lotul echipei Crișul Oradea a fost compus din: Kiss Csaba, Miși Rada – portari; Ivan Feher (căpitan), Claudiu Rusu, Vaslie Ungureanu, Liviu Garofeanu, Cornel Gordan, Dorin Costrăș, Petre Raț, Emil Fărcața, Roberto Pantea, Gabi Harabagiu, Zoli Illes – jucători de câmp. Cei doi antrenori au fost regretații Nicolae Rujinski și Ioan Alexandrescu.

Pe 26 martie 2007, echipa de spadă, Crișul Oradea, antrenată de Nicolae Ille, a reușit să accedă în finala Cupei Campionilor Europeni, desfășurată în Germania, la Heidenheim. În componența Nyisztor Alexandru, Bertalan Arkosi, Radu Andrei, Adrian Pop și Andrei Timoș, orădenii au cedat în ultimul act, în fața campioanei Franței, Levallois, cu scorul de 36-45. Orădenii au avut un parcurs de excepție la Heidenheim. După un prim tur liber, echipa antrenată de Nicolae Ille a învins în optimi de finală, cu 44-29, campioana Israelului, Askhelon. În sferturi, orădenii s-au impus cu 45-31 în fața echipei din Oslo pentru ca, după un meci dramatic, în semifinale Crișul să treacă de Zvezda Zvenigorod, nimeni alta decât campioana Rusiei și marea favorită la titlul continental cu 45-44. A fost o victorie datorată și tradiției scrimii orădene, cu secții încă din anii 60 atât la nivel de școală sportivă, unde activa ca antrenor Gyula Falvyi cât și la CS Crișul iar tradiția continuă și în 2010 cu aceleași secții.

La data de 6 noiembrie 1999, la Oradea s-a desfășurat turneul final al Cupei Campionilor Europeni la judo. Liberty a ajuns să lupte pentru marele trofeu după ce a trecut de US Orleans (Franța) cu 6-1, TSV Abensberg, scor 5-2 și Istanbul Buyuk, 2-5 în tur și 5-1 în retur.

Echipele calificate la turneul final au fost Dnepr (Ucraina), Mytnyk (Ucraina), Kenamju Amsterdam (Olanda) și Liberty Oradea. În prima semifinală, Liberty a spulberat rapid team-ul ucrainean Mytnyk, consemnând o victorie la un scor categoric: 7-0. În cea de-a doua semifinală, deținătoarea trofeului, marea favorită, Kenamju Harlem a fost învinsă, la mare luptă de Taifun Dnepr, o surpriză de proporții. În finala mică olandezii au reușit să-și revină, dar era târziu, 7-0 cu Mytnyk. A urmat marea finală, în care Liberty a avut o evoluție superbă și s-a impus cu 6-0 în fața celor de la Dnepr și a cucerit cel mai important trofeu european: Cupa Campionilor. Celebra victorie, considerată cea mai mare din istoria sportului orădean, i se datorează lui Marius Vizer care a creat o adevărată echipă de vis la Oradea selecționând câțiva dintre cei mai valoroși sportivi ai lumii în acei ani.

Liberty „Echipa de vis”:

60 kg: Iulian Surlă, Kenji Uematsu (Spania)

66 kg: Kyoshi Uematsu (Spania)

73 kg: Gheorghe Revazashvili (Georgia), Denis Ogienko (Spania)

81 kg: Sergio Domenech (Spania)

90 kg: Aleksei Mihailov (Rusia)

100 kg: Kovacs Antal (Ungaria), Aleksandr Mikhailin (Rusia)

+100 kg: Alexandru Lungu

Antrenori: Mircea Frățică și Veaceslav Bacal

Baze sportive

Stadionul Iuliu Bodola a fost construit în 1924 iar de-a lungul anilor a suportat mai multe

*Imagine de pe
Stadionul Iuliu
Bodola*

*Sala Sporturilor
„Antonio Alexe”
din Oradea*

lucrări de modernizare. Pe acesta arenă, în sezonul 1948-1949, echipa fanion a Bihorului, ICO, câștiga unicul titlu de Campioană a României. Este un stadion de „tip britanic”, fără pistă de atletism, astfel că tribunele sunt foarte aproape de gazon iar atmosfera este una specială. La data de 27 noiembrie 2008, Stadionul Municipal, a fost botezat după fosta glorie a fotbalului românesc, Iuliu Bodola. Capacitatea stadionului era de 24.500 locuri. Unul din cele mai importante meciuri disputate pe acest stadion a fost amicalul dintre România și Israel (scor 0-0) în 1984, meci la care au asistat 30.000 de spectatori. În vara anului 2003, la meciul de baraj dintre FC Bihor și Oțelul Galați (scor 3-1), au asistat 27.000 de spectatori. Baza cuprinde un teren de antrenament, unul sintetic, sală de forță, vestiare, saună, cabinete medicale.

Pentru că poloul pe apă este considerat un „sport” național al orădenilor, la inițiativa profesorului Ioan Alexandrescu, la Oradea a fost construit în 2006 cel mai modern **Bazin Olimpic** din România, lucrare care a costat peste 5,5 milioane de euro. Bazinul a fost dotat cu un sistem de filtrare și recirculare a apei realizat cu tehnologii de ultimă generație, similar cu cel folosit la Jocurile Olimpice de la Sydney 2000. Construit din structuri metalice ușoare, în formă de arc de cerc, acoperișul bazinului este mobil și are o deschidere a arcadelor de 51 de metri. Ca o atestare a unui bazin de calitate la Oradea, s-a organizat

în iulie 2006, când bazinul nu era încă acoperit, turneul final al Campionatului European de polo pentru juniori. În martie 2008 a găzduit turneul final de calificare la jocurile olimpice din Beijing 2008. iar în 2010 aici a fost organizat turneul Cupei Mondiale cu participarea celor mai valoroase echipe reprezentative ale lumii. Denumit inițial Bazinul Olimpic, edificiul sportiv poartă numele de Bazinul Olimpic „Ioan Alexandrescu”

Sala Sporturilor din Oradea, amplasată în cartierul Ioșia, pe strada Cazaban nr. 3, a fost construită în perioada 1973-1978, după proiectul realizat de arhitectul Vladimir Ionescu. O frumusețe ale acelor ani, Sala Sporturilor are o capacitate de 2.500 de locuri și a fost inaugurată în anul 1979. De atunci a fost gazda unor competiții majore gen campionate mondiale, europene, turnee internaționale. Aici își dispută partidele echipele de sală ale orașului. Din 2005, conform unei hotărâri a CL Oradea, edificiul se numește Arena „Antonio Alexe” după numele regretatului baschetbalist Toni Alexe care a decedat în dimineața zilei de 21 ianuarie 2005, în urma unui groaznic accident rutier petrecut la intrarea în Sinaia. Alexe a debutat în Divizia A la Dinamo Oradea în 1988 și a jucat la echipa orădeană până în 1993 fiind considerat unul dintre cei mai valoroși baschetbaliști din istoria țării. Dincolo de suita de finale de campionate sau cupe naționale găzduite la mai toate disciplinele sportive de către

Bazinul Olimpic

Cu o suprafață de 17.000 mp, baza sportivă a **Universității Oradea** are o dublă destinație, constituind locul de antrenament și de desfășurare al activităților didactice pentru studenții Facultății de Educație Fizică și Sport, de antrenament pentru studenții de la alte facultăți, și de agrement și practicare din plăcere a sportului pentru studenți și profesori. Baza cuprinde terenuri de rugby, fotbal, volei, volei pe plajă, handbal, tenis de câmp, baschet, atletism plus săli de gimnastică, atletism și forță. De asemenea CSU Oradea beneficiază de o sală ultra-modernă dată în folosință în 2009.

Oradea, orașul de pe Crișul Repede se remarcă prin organizarea unor competiții de înalt nivel. În anii 70-80 Sala Sporturilor a fost gazda mai multor ediții ale Trofeului „Carpați” la handbal masculin și a Trofeului „Felix” la volei masculin, cu participarea echipelor naționale. De asemenea tot Sala Sporturilor a găzduit în 1996 turneul final al Campionatului European de handbal masculin pentru tineret iar peste doi ani „casa sportului” găzduia finala Campionatului European de karate kiokushin-kay. În 1999 aici a avut loc finala Cupei Campionilor Europeni câștigată de JC Liberty Oradea.

trou studenții de la alte facultăți, și de agrement și practicare din plăcere a sportului pentru studenți și profesori. Baza cuprinde terenuri de rugby, fotbal, volei, volei pe plajă, handbal, tenis de câmp, baschet, atletism plus săli de gimnastică, atletism și forță. De asemenea CSU Oradea beneficiază de o sală ultra-modernă dată în folosință în 2009.

Bazinul Acoperit Crișul a fost leagănul natației orădene postbelice. A fost construit în anul 1958 aici disputându-și meciurile echipele de primă ligă Crișul Oradea și Progresul Oradea. Capacitatea este de circa 3-400 de spectatori. Poate găzdui meciuri oficiale de polo și concursuri de natație în bazin de dimensiuni reduse. După anul 2000 a fost reamenajat la standarde internaționale fiind o bijuterie în materie. Pe lângă competițiile de polo și concursurile de natație, bazinul a fost, este și va fi folosit la cursurile de inițiere în înot. De asemenea, majoritatea echipelor orădene de polo, campioane naționale de juniori, Crișul și Dinamo Oradea, au susținut partidele în acest bazin, la fel ca celebra generație a lui Feher, Gordan, Garoceanu, Costrăș etc, finalista în 1981 a Cupei Cupelor.

*Cladirea
administrativă
din baza sportivă
„Tineretului”*

Baza Sportivă „Tineretului”, arondată pe lângă Liceul Sportiv Bihorul, deține cel mai vechi teren de fotbal din Bihor, dotat cu tribune de 5.000 de locuri și pistă omologată de atletism. Pe lângă stadion se găsesc două terenuri sintetice, o sală modernă de jocuri sportive, cea mai modernă sală de judo din țară, sală de gimnastică și sală de lupte, toate fiind folosite de elevii instituției în procesul de pregătire.

Nu lipsesc din peisajul sportiv bazele de tenis: Voința, situată chiar în centrul orașului, Sănătatea (lângă Palatul Baroc) și Precon (lângă Sala Spor-

turilor). Apar după 1996 și terenurile sintetice iar Sălile de Culturism și Fitness împânzesc orașul. Fost campion de culturism cu echipa Rapid, în 1981 și vicecampion național de seniori, Ion Marin construiește, renovează și administrează între 1995 și 2010 nu mai puțin de opt săli de întreținere de fitness și body building. În 2011, Ion Marin revine în competiții și reușește să câștige titlul național la masters. De asemenea, ies în evidență baza sportivă a Centrului de Fotbal Liberty, de la Salonta, construită în perioada 2004-2007 și cea de la Paleu, construită în perioada 2007-2010 de primăria comunei în colaborare cu omul de afaceri Alexandru Kiss.